This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

PROPERTY OF
University of
Michigan
Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

ОТАЏБИНА

КЊИЖЕВНОСТ, НАУКА, ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

власник и уредник

Владан Ђорђевић

ГОДИНА ПЕТА

КЊИГА ЧЕТРНАЕСТА

Свеска 53, 54, 55 и 56-та

У БЕОГРАДУ

У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1883

AP
56
.O57
v.4

Slavic
Perlstein
9.27.54
89161

Шта има у овој књизи и где је што?

ЛЕПА КЊИЖЕВНОСТ

1. ЛИРСКЕ, ЕПСКЕ И ДРАМСКЕ ПЕСМЕ.

Војислав: Мисли и сањарије, стр. 37. — Бродар, стр. 242. — Тассов опроштај, стр. 337. — Јесен, стр. 384. — Грм, стр. 488.
Драгутин Ј. Илић: Мелодије, стр. 140. 211.
Н. В. Ђорић: Куда тако?.... — стр. 351.
Т—ић, Сликару пријатељу, стр. 538.
М. Ђ. Глишић, Два цванцика, шала у четири чина, стр. 622.

2. ПРИПОВЕТКЕ, НОВЕЛЕ, РОМАНИ.

Милорад П. Шапчанин, Двадесет шести, приповетка, стр. 1.
Један Србин, У љубави поштење и непоштење, стр. 212.
Хајим С. Давичо, Науми, јалијска новелета, стр. 391.
Бертолд Ауербах, На престолу, роман (наставак) стр. 77, 405.
Марijо Ишар, Ремон, роман (наставак), стр 274, 443.
Манцони Алесандро, Вереници, (наставак), стр. 107, 242, 353, 468.

РАСПРАВЕ

Ђ. М. Станојевић, Шетња по облацима стр. 45, 258, 428, 607.
Др. Л. Томановић, Манастир Савина, стр. 142. — Српство и православље, стр. 481.
Милош Миловановић: Партијска борба у српском народу од старих времена до наших дана, стр. 161. — Задаћа ревизуре у просветном нашем систему, стр. 385. — Мисао и осећање, стр. 539.
К. С. Араницки, Уставна реформа у Србији, стр. 230.
Ст. Новаковић, Калпак и челенка српских народних песама, стр. 339.
Литерарни панславизам, превео Јевта Поповић, стр. 306, 379.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ ДРУГОГ СРПСКО-ТУРСКОГ РАТА 1877-78.

Владан Ђорђевић, Преко границе. VII. Куршумлија и Самоково, стр. 95, 278, 461. — VIII. Из моравске дивизије, стр. 555.
Дим. Ђурић, IX. Две последње победе шумадијскога корпуса, стр. 591.

КЊИЖЕВНОСТ

Hrvatski ustav. реферат од Д. Р. стр. 151.
«Краљевина Србија у војно-географском погледу» од С. в. а. стр. 639.

БИБЛИОГРАФИЈА

Страна 159, 319.

„ДВАДЕСЕТ ШЕСТИ“

ПРИПОВЕТКА

МИЛОРАДА П. ШАПЧАНИНА

I

На другој страни државног схиматизма наћићете државне светковине, али међу њима нема оне која је понајважнија, и која се с тога светкује дванаест пута у години. Нема: двадесет шестога! Благодети тога дана зна само онај сретни смртни, којем су богови одсудили да се зове државни чиновник.

Многи сиромашак чиновничић, једва, као озебао сунце, дочека тај Богом благословени дан, па му се оно, до јуче тако «скорбно» лице, преобрази празничном радошћу: још пре зоре хита на дужност и веџба се у писању својега потписа, да би се лепше и разговетније потписао на платноме списку, који већ од више дана спреман чека на казначејевом столу.

А многи старији чиновници, великоплатци и великопензионарци, који су до јуче своје мудре главе носили високо, и с презрењем пролазили мимо највећих грађанских и државних величина, данас, истина озбиљно, али мукло и благочино, ступају у државни парак министарства финансије. Упорне капе саме слазе са својих високих места, да се истом опет попну, кад се изврши обред бројања, примања и квитирања. Ту, око малог и хабеног стола, с највећом узајамном толеранцијом, пишу своје признанице, један поред другог, и либерали и напредњаци и они велики стари чиновници што по мало кријумчаре с радикалном робом. Али се свима без разлике укаже пред очима и неко чудно привиђење: лице главног благајника, човека вазда озбиљна и суморна, тако се свима пролепша и озари, да многима дође лепше од сваке девојке; многи би га и пољубио, да није оних дрвених решетака, иза којих је господин главни благајник са својим пуним ћенцима и кесама, и са својим наочарима, које понајвише намиче у тренутку, кад разгледа поднесене му признанице.

Од кад је двадесет шести постао тако велики дванаестозарни угодник, то се не да̂, поред најбоље воље, најтачније определити. Из историјских расправа Српског Ученог Друштва не види се, кад је старим нашим прецима издавао плату велики државни ризничар. Ни у мемоарима честитога проте Матије нигде једног словца о овом великом питању; кад су, кога дана, или којега месеца, разашиљани новци у нахије, за војводе и њихове момке, и за кнезове, то се до овога тренутка тако мало зна, као што се поуздано не зна: да ли ће онај који је писао признаницу овога месеца писати таку исту признаницу и другога месеца. Док се не прибаве о томе тачнија дата, чега ради апелујемо на све наше историке и учене академије, ми ћемо, путем хипотезе, поставити овакав историјски постанак многоуваженог и слаткопоштованога двадесет шестога.

Кад је блаженоупокојени кнез Милош код Маркове цркве, огрнут царском херванијом, чуо из берата да је господар народу од Дрине до Тимока, таки је целу управу земаљску узео у своје руке и на све стране послао своје људе, да у име његово суде и управљају. Ти се његови људи мало по мало множише и развијаху: из пеленгира ишчауриште се сукнене чакшире и црвене кабанице, из сукна мрког и рујевог никну плава, зелена и црвена чоха, а из ове везена џубета и антерије и по које велике потуре друмом од Београда до Алексинца, а најзад се ове галватне униформе претворише у оне руске мундире са узаним рукавима и уздигнутом златном јаком, док се, једног лепог јутра, не појави на Теразијама најновији чиновнички рој: у френкијским капутима, у модерним рукавицама и у углачаним шеширима, највишим у својему роду. Кад су таквим, врло природним процесом, *браћа* чиновници постали *господа* чиновници, онда је и приходе чиновничке ваљало осигурати и уредити. И тако се утврдише и „заокруглише" плате разног рода и степена, а ове је опет, по примеру јевропском, ваљало издати месечно, то јест на крају сваког месеца.

Али се одмах, у самом прапочетку, морало појавити и то питање: ако плату дамо чиновнику последњега дана свакога месеца, онда је очевидна немогућност тог истог месеца закључити месечне рачуне и у присуству старешине „шконтирати касу." Ово велико питање толико је бучало у главама окружних казначеја, да се је многи често забројао, па издао мање него што квита гласи; многи је тога ради морао и ноћу одлазити каси, тамо писати и пребројавати, особито оновремене безбројне монете, па се чак и са месним сарафима „совјетовати"; многи је тога ради побегао у поштаре и судије, а многи је сву ту бригу разблажио оним великим духом, што нас још из далека подсећа да у мајци Србији има и у долу шљивара и на брду винове лозице. Једном је казначеју од ове муке тако глава порасла (узгред буди речено и поцрвенела) да ју је овда онда морао хладним пешкирима стезати и у њене природне границе силом приморавати! Лознички и ужички више су пута о празницима падали на конак у Бајину Башту, и ту толико лупали главе о то каменито питање, да се ехо често разлегало чак на ону страну Дрине. Али за дивно чудо, с разноликим ефектом: нашима одовуд чинило се да звони као суште „многаја љета", а прекодринци се клели да су лепо чули: „пит' ми вино, пит' ми воду; од воде ме ноге боле, а од вина боље ходе.» Што се нас тиче, ми смо овде са свим непартаични, и држимо да немају или имају право и једни и други.

«Шта да се чини?» хукну једног празничног јутра један стари окружни благајник, па пре него ће отићи у чиновничку кафану, уврати се мало у телеграф. Окружна је варош била малена, управо и није била окружна, него крстатна; јер је свега имала две улице, које се по срединама својим секу. У тако маленом месту и телеграфска је штација дневна, а у штацијама с дневном службом само је један телеграфиста. С овим телеграфистом, који је прво био глумац, па учитељ, па приватан адвокат, наш стари благајник имаћаше обичај продиспутати се. Обично би препирку завршили: *благајник:* «друго је цифра, а друго је жица; да није цифра тежа, не бих ја имао већу плату од тебе»; *телеграфиста:* «А ја жицом куд год хоћу — отворен ми цео свет!» — «Е, мој брајко, да ти можеш куд год хоћеш, ти би се већ одавна одвезао у Београд, а не бисмо се већ десет година обртали у овоме селу.»

Овога јутра беше телеграфиста мало помучан. Намрштио се, па ћути као небо пред кишу. А није ни чудо. Ноћас је имао тако леп сан, да је, облачећи се, певао недељне тропаре, а кад је ушао у канцеларију: застао дебело писмо са једним од највећих државних печата. Кад је отворио, имао је шта и видети: примедбе Главне Контроле на његове ланске рачуне. Па нису примедбе као што су примедбе, него су му браћа рачуноиспитачи испипкали и протресли и најсакривеније рачунске дамарице.

Ћути телеграфиста, ћути окружни благајник; пуши телеграфиста, пуши окружни благајник; срче каву благајник, срче је и телеграфиста. Разлика само у томе, што је телеграфиста припалио духан палидрвцем, а благајник на живом угљену, који му је из суседне кухиње донео слуга, који је у вароши прилично познат и као разносилац депеша. Ко ће кога да ослови — чека благајник, чека телеграфиста. Најзад ће, с резигнацијом, отворити говор стари окружни благајник.

— Море, брате и пријатељу, имам ти муку.

— Да можете да примите и моју, па бисте их имали две, додаде на то суморни телеграфиста.

— Твоја је мука друга мука, али моја, господине и брате, ни лећи ни сести. Како тако до последњега, али кад ми се натушти тредесети, онда просто да се бега у гору. Ето ти још пре зоре господина «началника»; избројим му све сув дукат и небушен цванцик; о обрће га, о гледа га, о бије га о мраморну плочу, да ми се већ просто смркне пред очима — отворим прозоре да ме капља не згоди. Кад оде начелник, ето оног помоћника који је одавна зрео и презрео за пензију — баш и то правитељство, а Бог ми јест, не ће увек право! дода мало тише благајник, па брзо повукну неколико великих димова, и накашља се мало гласније, да би тако забашурио опасни ефекат оваког опозицонога «примјечанија».

Телеграфиста ћути и мисли на Главну Контролу и њезине богатоиздашне примедбе; али половину једнога уха посвећује и своме, макар данас и немилом госту.

— Па и она помоћничина почне да ми се «началнича»; продужиће стари благајник по малој почивци, ... што ли овај дукат тако тупо звони, а? па њиме о плочу, један пут, два пут, три пут... Као да не бије по оном камену, већ по овом моме ћелавоме темену.... А где бога ти нађе овај цванцик без чарка, а? Па ова рубља — као да су је говеда лизала, а?... Лизни је мало, можда је од соли! И ја, знате, њему; јер ми већ преврши. Он одмах тужбу началнику, па се после терамо чак до попечитеља.

— Није лако данас бити чиновник, промрмљаће замишљени телеграфиста.

— И није, господине и брате, и није; прихватиће стари казначеј; па секретар, па ћате, па она дерладија оздо из писарнице — Бога ми им се не може надавати. Час по ето их са хартијом. Бадава ја вичем, бадава се грдим с њима као Циганин — говорим, совјетујем, аја, нико главе не обрће. Па Бога ми и господин началник.... што, јест, јест.... много им повлађује.... зар морају деца пушити дуван као ја и ти? Па може се и без феса и без свилене кићанке, може богме, те још како може! Па зар баш мора и секретар имати оперважено џубе? Па шта ће ћати онај сребрн ланац, па прстен, па на ђечерми срма са шаке.... Е не дам, брајко, аконто, па шта ћеш му сад! Идем, Бога ми, идем правце у Београд, па ћу пред самога Књаза: ево, господару, кључе па што год му знаш. ја.... ја више не могу.

— Па онда да одете својој кући у село?

— Волим ти, господине и брате, и ограду претресати, и вотњаке чистити, него ово више подносити. Јеси ли слушао за турске зулуме? Е ово је, ни узми ни остави, зулум.... Кад прикупим све те проклете квите и квитице читава фасцикула, оволика на! Па што имам једнога ћатицу, да вас Бог сачува и саклони: све се њему чини да је квитирао више, а примио мање. Триста мезнојева док доведемо на чисто, и истерам уљу на поље. Па и остале ћате.... та ко је још тражио људе међу ћатама? Све то, брате, једно као друго: распуштено, неваљало, „не почитује те"!.... У кафани не можеш од њих реда добити. Па чак и у цркви.... да ми није стида од света и оног светог места, шта бих пута оног пупавог извршитеља у по звезде. Е стане вам та безобразничина поред мене раме у раме; ја одмичи, а он се, баш видим навалице, примиче. Па би преда ме чак и за нафору, да га не одгурнем. Али сам му прошлога месеца и теслимио све саме излизане и бушене полуцванцике. Може их госпођи извршитељци о врат обесити.

И ту стари благајник, са највећим задовољством, повукну неколико цариградских димова, баци догорелак цигаре на земљу, и згази је. Синчић господина телеграфисте у истом тренутку уђе у канцеларију да пољуби оца у руку. Мати, која га је чисто и лепо обукла за цркву, стајаше на вратима. Дете својим веселим очицама погледа то у оца то у старог господина казначеја, и обојици пољуби руке. Стари финансијер крену руку ближе ка појасу да дарива дете, али се у истом тренутку сети своје старе регуле: «зрно до зрна погача,» па, савладавши своју тренутну дарежљивост, врати руку на њезино пређашње место.

Кад се удалише дете и госпођа телеграфистовица, и по што су тренут два поћутали, узеће опет реч стари рачунски чиновник:

«Светуј ти сад мене, господине и брате, како би било најнадлежније да поступим? Помози ми размрсити овај заплетени «вопрос», док је у животу и ово мало длака на глави.

— Па какав је управо тај ваш вопрос? Упитаће телеграфиста, давши ухо за струјом, која од неколико тренутака поче спроводити кореспонденцију између Београда и Крушевца.

— Би ли некако могло бити, да се плата издаје који дан раније, а не баш тридесетога?

— Може, примети телеграфиста, удешавајући дотични механизам да боље чује струјање.

— Може; а молићу како?

— Како? Понавља телеграфиста и нешто тамо уврће.

— Па да богме, како?

— Па издајите плату двадедесет осмога.

— Али ако братац скикне преко ноћ?

— Нека му је срећан пут! Док је у земљи народа, биће и чиновника.

— А неодслужена три дана зар да платим ја?

— Не ти него сви.

— Сви, сви; али ако не ће сви? — лакше је сложити и рогове у врећи, него ово наше „мјестно чиновничество“. А ја да платим за мртве и отумарале главе?.... Да не да̂ Бог.

— Знате ли шта, господине Симо: како би било да се посаветујете са осталим „отечественим“ казначејима? Ето, на прилику, ми телеграфисте: како одујме послови а ми по жици! Питамо један другог, договарамо се како да се наше стање „побољша“, да ли да се заведу класе, или да остану периодичке повишице, наравно, све знатно повећано.

— Али ту би се опет морало писати и писати.

— Шта ће те му, господине Симо; не иде друкчије.

— Право да ти кажем, брате и господине: теже ми је по каткад оно црно перо, него мотика. Али кад се мора, мора. Баш ћу, колико данас, упитати за „мњеније“ суседне казначеје.

Ту господин казначеј опази црквењака који преко порте иде ка цркви. Погледа у сат: осам. Још само по сахата до првога звона. С тога се пожури у чиновничку кафану, да тамо нађе господина начелника и господина помоћника, па да заједно оду на литургију.

II

После службе сви се опет повратише у чиновничку кафану и ту попише „соборно“ ракију и каву. Каву сви из реда пише горку или погорку; само је учитељ, Сремац, трпао у њу шећера. „Шваба!“ прогунђао би дебели кафеџија, ма да је и сам прешао амо „на каику.“ Седећи пред кафаном на клупи, непрестано погледаху доле низа шор, од куд обично у то доба стизаше београдска пошта. Таман се на кафанским вратима указа кафеџија с чашицама трећега издања, док ти заувину поштански рог, и „суруџија“ као муња пројезди поред радознале господе.

Кад је постилион одјахао с коња, и с поштанским момком унео пуне бисаге у поштарницу, пандур господина начелника, заједно са својим јатаганом и засуканим брковима, оде у пошту, а господа из чиновничке кафане пређоше у конак начелства. После неколико тренутака дође пандур с великим пакетом. Међу многима, и једно велико и кабасто писмо од «попечитељства внутрених дјела».

— Пензија! викну начелник читајући мало узбуђенијим гласом.

И помоћника и старог казначеја проби леден зној.

— Капетана ц — ског ставило је високославно попечитељство у стање покоја.

Помоћник и стари казначеј мало одахнуше.

— А ти, секретару, постављен си на његово место, дода начелник, па поче на глас читати приложени декрет.

Секретару падоше из руку Српске Новине, које је мало час уграбио испред помоћника. Обузе га мала несвестица; једва се одржао на ногама. Честитају му, а он засузио оком, па чисто не верује да је оно декрет, што држи у задрхталој руци. Сви гледају она златна слова у декрету и чине им се златнија и лепша но у свима досадашњим, а секретар не скида ока са својега имена, које је тако лепо изгледало у оним великим и лепим рукописним словима.

— Сретно, брате и господине! викну стари казначеј навалице, кад се отворише врата из великог коначког ходника. Кад чуше пандури ову паролу казначејеву, полетеше као махнити доле низа степенице, право на муштулук новој капетаници.

А новој капетаници скратише се ноге, а рука задркта, па никако да погоди кључем у браву од ормана, из којега хтеде извадити неколико чарапа да дарује. Кад је пандурску џамогладију скинула с врата, похита малим вратницама, која воде у суседне авлије. За неколико минута знало се по свима мутвацима, да̀ се је госпођа секретарица, књажевим указом, претворила у капетаницу.

Тога дана до подне пекло је најтоплије летње сунце, а у подне, кад је казначеј Сима са својом женом и шћерком јединицом седео за столом, тако се на један пут смрче, да у један мах баш није могао тачно разазнати, да ли јѐ она јагњећа глава на тањиру печена или кухана. Тек кад је муња севнула, и боље својим облапорним очима загледао, било је то питање дефинитивно решено.

По ручку пљусак лијаше као из кабла, а како није био радан дан, то је све живо заболо главе у јастуке, и спавало. У оно је време свака боља кућа имала црвене чохане јастуке на миндерлуку, а у сред црвенога поља Соломуново слово од жутог или плавог гајтана. Многима, који јаче спавају, удуби се по један део тога слова у образ који је на њему лежао, али је стари казначеј овога пута тако дубоко спавао, да сте му на десном набреклом образу могли те вечери видети цело целцато Соломоново слово.

Жене су увек предузимљивијега духа, особито кад се тиче сêла, на ком се говорљивим језицима даде најбоља прилика да се мало прогимнастикују. Ма да је лио пљусак читав сат, ма да је после тога непрестано киша росила, ма да се већ у велике и раскаљало по улицама, које у оно време већином не беху ни калдрмисане, опет је госпођа казначејевица једва жива сачекала да на зидном сату куцне два, па одмах у махалу, право на честитање новој госпођи капетаници.

Док је госпођа казначејевица на поселу, од куда се обично госпе врло позно враћају, казначеј Сима спава дубоке сне, покривен старим ђубетом, а на глави још старији тунески фес. Само је скинуо свој дебели вунени појас, и велики џепни сат, заједно са кутијом, и ланцем од црвеног свиленог гајтана, што га је још у младости купио од неког Арнаутина, казаса.

А шта ли међу тим ради ћерка Селена? Ено је у сарачаници, наместила лепо фес, заденула велико црвену ружу за витицу укусно повијену око ивице од феса, навукла ружично атласко либаде, а око белог грла обесила низ дуката, међу којима су, у средини, била три велика, „соферина"! Онда је преко брон рских ципелица назула дрвене нанулице, подигла мало свој шарени фистан, тихо отворила врата од ходника и преко влажне авлије отишла право на чардак.

Ко не зна чардаке, њихову физиономију и њихову поезију! Обично су на једној страни у дну авлије, пружају у дуж неколико хвата, оздо подзидани а горњи део од појача прућа оплетен, или је, у новије време, од летава, прикованих у положеним дужима, у размачицама од непуна два палца. У чардаке сипа се кукуруз, шишарка, а о медородним годинама и воштина. Али су често ови чардаци празни, ако не са свим, а оно једна или друга страна. Кад на пољу пече звезде, у чардаку хлад; кад на пољу сипе или пљуште даждеви, у чардаку сухота; кад на пољу пире или брију ветрови, у чардацима мање више заветрина. Ту се често недељом и празником читају Видаковићеви романи, ту се ђаци туку и спремају за испит, ту се овда онда домами и по каква врачара, те радозналим женама, на њихово дивно чудо, гата све њихове тајне срца, њихове најсакривеније намере. Данас је у чардаку казначеја Симе заказана свечана престава. Приступа имају само позвани гости; на репертоару *Сан Краљевића Марка.*

Разуме се, да су позвани гости били сама деца из околних кућа; а у оно време могли сте у децу рачунати чак и девојке полпчарке, удаваче. Матере су их врло ретко изводиле: у цркву на причест, по подне на поседак најближим рођацима, и пред вече празником мало на клупу пред кућом. Кад нису имале по какву забавну књигу, коју су често њих више заједнички читале, онда би се помешале међу девојчице па им чешљале и облачиле луткице, или би се са мушкарчићима утркивале, прескакале дрва, љуљале, певале и кикотале.

Кад је лепа Селена ступила на дрвене степенице што воде у горње просторије, чула је велики жагор, а кад је ушла у дворану, већ је било пуно народа малог и великог; разуме се да међу велике бројимо само девојчурке и неколико удавача из најближег суседства. Али, као што у граматици нема правила без изузетка, тако се и данас, у чардаку, нешто ванредно догодило. Међу децом беше и један одрастан, врло угледан младић у црном јевропском оделу, с вишњевим фесом забаљеним мало назад. Вешто око спазило би на лику Селенином да се је променила, али да се ни мало није изненадила. Млади ћата Воја беше рођак њене другарице Марице, а шта не би учинила другарица за своју другарицу. Сувишно је овде и прибележити, да Селена и Воја, по старом строгом обичају, нису смели ни помислити да седну једно поред другога, али им је дезвољено било да отворе најживљу корреспонденцију с очима да се једно друго сити нагледају. Прво је, преко Марице, достављен један цветак Селени, а за тим је, истом поштанском линијом, достављена једна слатка гурабица у руке Војине. После је иста пошта примила и испратила још две кореспонденцкарте: на једној је било *питање:* „Хоћемо ли се видети на заветинама у Штитару?“, а на другој одговор: „Ако ме ба́ба поведе.“ — „А ако ба́ба не би хтео у Штитар?“; гласила је последња поштанска вест; „онда немој ни ти ићи без мене,“ гласио је одговор. И тако су обе заинтересоване стране, без велике журбе, без сведока, који би могли поверење и злоупотребити, знале: да ће прве недеље или бити обе у Штитару на заветинама, или да обе тамо не ће бити. Задовољене својом дипломатском акцијом, обе „уговарајуће“ стране управе сад своје погледе на позорницу.

Позорница није била ни педаљ узвишенија од остале дворане. Главну завесу сачињавала су два бела чаршава, по среди пришивена један за други. Иза завесе чуо се жагор, шапутање и махање, од којега се завеса овда онда заталасала. Зазвони звонце и завеса се диже.

Одмах се појави Краљевић Марко са изврнутом шубаром на глави, а у распарани крајичак усађено неколико великих гушчијих пера. На плећи му нека стара антерица од вишњеве ђезије, а о бедрима нека стара крива сабља на гајтанима, а на ногама притегнути опанци. До њега стао његов верни слуга, с калпаком од шарене хартије, и дугачком кошуљом, преко које је припасао шарен трамболос, за који је приденуо две кундачасте церове обличице. Ма колико да је радња представе изискивала да се слуга покаже мало и у профилу, он је ипак вазда био целим лицем окренут публици. За што, то сутрашњи рецензент није нарочито нагласио, али се ипак шушкало и смешкало, док најзад није било целој поштованој публици знано, да је гардеробар, без икакве оправдане потребе, задњу доњу страну беле хаљине снабдео са декорацијама, које су, једино што су баш на том месту, и што су врло неопредељене боје, изазивале у многих сумњу и одводиле на бог зна каква даља неоснована закључења. А кад Марка савлада познати исторични сан, на једном пању појави се вила облакиња, коју су, на конопцима, вешто спустили са горњих гредица. Али је некако при спуштању горња бела кошуља закачила, те се на једној страни лепо виделе мушке чакширице. Ово је веома сметало илузији отменије публике, али они мали гледачи у предњим редовима нису то ни опазили. Ова околност, која је мало нарушила округлину представе, није уписана у грех вештаку, колико недостатку тачне режије. Појавише се неколико Турака, па обигравају око дремљива Марка, па ето и Арапа и дервиша, са шиљастом капом од зелене хартије. Млатају рукама, зачикавају Марка, док ти Марко од један пут скочи, па замахну два' три пут око себе: и Турци, и Арапи, и дервиши — сви се ваљаше, цела публика у омирски смех, а завеса се врло вешто откачи доле, на велику жалост раздрагане дечице, која би готова била наслађивати се овим ретким уживањем до мрака.

Кад је Краљевић Марко објавио, да ће се, на опште захтевање, тући са Мусом Кесеџијом, који је отишао да се обуче, мала публика одахну и поче бивати узрујанија и немирнија. За време ове веће паузе, старији, девојчурци, па и оне удаваче, у недостатку фоајеа, изађоше мало на чардачки доксат. Ту су другарце мало помогле Воји да се приближи Селени.

Воја, питомац оновременог београдског младо-чиновничког друштва, одмах претури у мислима све што је читао у збиркама Петрова, у Жиблазу, у разним забавницима, Годишњацима и Зимзеленима; хтео је кратко, мудро и разговетно да изнесе болове свога рањенога срца, а још више да положи испит своје ретке мудрости и учености; хтео је, хтео је много и силно да искаже у неколико снажних и одабраних речи, али, за дивно чудо, изгледао је у онај мах глупљи и тупљи и од оног Васе Шошића, који је, сретно у Господу практикантишући, дочекао толике државне мене и преврате, непоколебљивом истрајношћу не мењајући ни свога положаја ни свога џубета, за који су му, у његово младо доба, позавидели многи Турци «ерлије». Воја, незадовољан таким неутешним неуспехом, одлучи се да овога пута пусти само осећања да говоре у оку и лицу, а он да — ћути. Селена је била скромна и склонита као и све добре девојке онога времена, али је ипак имала под својом нежном и глатком кожицом неких несташних бубица, које је овда онда тако џарну, да, хтела не хтела, мора да је мало несташна, да вас дарне каквом му драго пошалицом, да вам се подсмехне, да обори очи трепећући некако тако ђаволасто-изазивачки, да морате да се збуните и поцрвените.

Кад је звонце објавило долазак човообученог Мусе Кесеције, девојке и девојчурци вратише се натраг у дворану. Само још да уђу Воја и Селена.

Селена се ђаволасто насмехну, погледа оштро свога обожатеља, погледа га још једном, па га онда зврцну у нос и побеже у дворану.

— Селена! протепа Воја одважно, и пође за њом, али је она већ била међу својим другарицама и лукавим али опет за то слатким погледима бомбардовала својега витеза, који, блажен, не скидаше ока са своје „љубезне”. Зврчку, коју је получио од њезиних тако лепих и слатких прстића, не би био дао ни за пун чардак шишарака, за све девојке на свету, за цео свет. И Бог зна, да л' ће Воји тако слатко пасти и која од потоњих зврчака његова живота.

Баш кад је Краљевић Марко клекнуо на груди Муси Кесецији и дечица закликташе сложним и ни мало необузданим смехом, сену муња кроз летве чардачке, сену тако живо, да један пут реће сви обневидеше. А кад готово у исти мах загрме нечувена грмљавина тамо изнад кровова, међу младу поштовану публику уђе така паника, да после неколико тренутака не беше ни једне живе душе у чардаку. Чак су и оне удаваче тако похитале преко раскаљаних авлија, да је многа нанула до сутра очајавала на стазама овог великог и неочекиваног бегства.

Таман Селена, с једном нанулом у руци, дође под стреху кућевну, а глас се очин зачу из спаваће собе. Пре свега се казначеј Сима извикао из разних узрока: прво, што га нису пробудили, кад су опазили да је преспао; друго што се госпођа супруга већ до сад није вратила; треће, за што да се вода за умивање доноси пре него што је устао

— Па јуче сте ми, тато, казали: за што да чекате на воду, кад се може раније донети.

— Зар сам то казао?

— Јесте, тато, то сте казали.

— Језик за зубе, па поливај!

Нагао се Сима на широки бакрени леген, Селена сипа из ибрика, а он се пљуска по образу тако безобзирно, да не знаш куд више одлећу читави пљускови, да ли по патосу или по зидовима.

— За Бога, тато, пазите! усуди се, и жалостиво и љутито, приметити Селена.

— Сипај! виче на то Сима опоро.

— Али, за Бога тато, знате како ће се мати љутити.

— Сипај! Кад квочка није код куће, пилићи какоћу. Пешкир!

Селена му, мало гунђајући, дода убрус с рамена, па оде да купи воду с патоса, са стола и столица.

— А где ти је мати? Поче Сима, бришући се.

— Код секретарице.

— До сад је могла обиграти све шорове и опет кући доћи.

— Данас је, тато, недеља.

— Недеља као и други дан.

— Па што и ви, тато, нисте у канцеларији?

— Пст! Видиш ти ње како адвоцира!

— Мати целе недеље за огњиштем, за разбојем, а ви и пре и после подне. Баш и ви, отац, покаткад....

— Пунктум! Чешаљ овамо, па ђезву на ватру!.. Каква мајка, онака и ћерка!

Ту Селена не нађе више за умесно исправљати примедбе очине; јер кад превали преко језика: „пунктум!" онда је „свјакому прекословију кончина." А после ће и онако мати све то допунити и исправити. Казначејевица је позната као госпођа чиновниковица, у које се ни којом приликом није приметило да јој развитак језика има каквих недостатака. Шта више....

Али ето је где се враћа. Казначеј Сима, дотле тако енергичан и строго педагогичан, намештајући остатке своје некадашње лепе и дуге косе, поче гласом супружничке нежности:

— Да ниси покисла?

— Нисам.

— Да није блато?

— Блато!.... Понавља казначејевица срдито, скидајући шкуртељчицу.

— Велим, жено, да није блато.

— Блато, да богме да је блато.

— Да се ниси искаљала?

— Нисам!

— Рашири шкуртељчицу по јастуку да се осуши, поче Сима нежније.

— Сто сам ти пута казала: не старај се за моје хаљине!

— Велим....

— Немаш ништа да велиш!

— Жено!

— А што си начинио овај свињац по соби?

— Жено!

— Лепо ти стоји. Док се макнем од куће.... Не смем одатле дотле.... Видела сам и других људи.... Да Бог сачува!... Да те пустим, ишао би горе од онога Крезе полицаја.... Баш ме је Бог проклео.

Ту казначеј Сима хтеде и по трећи пут, и то много јаче подвикнути: «жено!», али му се учини да јој је данас добра воља необично поремећена, па потпуно обучен оде за писаћи сто. Кћи му донесе каву; он припали цигару, метну преда се читаву књигу зеленобеле концептске хартије, узе ново куповно гушчије перо и поче га резати.

III

Седи казначеј Сима за својим писаћим столићем у углу собе, па реже перо, које час положи по левом нокту од палца и сече му врх, час га диже у вис према прозору, те му разгледа рез. Само му се по који пут отме поглед и на портре изнад стола, што га је славни Баколовић на платну измоловао: „Био је пијанац, али ме је добро потрефио!“ па онда ново зарезано перо умочи у мастило и проба га. Пише: „Проба перце, написа словце“; међу тим, узгред буди речено, Симино је *словце* изгледало као данашње највеће рукописне *словурине*.

Паде мрак, госпођа казначејевица унесе запаљену лојану свећу у жутом свећњаку, поред којега су сјале и жуте мумаказе. Ставивши свећу на сто, оде те на оба прозора спусти зелене завесице. Сими је још подесније спрам свеће мислити и „концептирати.“ Госпођа казначејевица остави га сама; оде у ону спаваћу собу из авлије. Тамо је ишчекиваше баба Сарајка, која је баш пред сутон ускочила овамо ради неког малог разговора. А каквог, то ће се из ове исте главе, али мало позније, видети.

Мисли Сима и премишља, да ли да стави наслов: „господине и брате!“, или „почитајеми господин содруже!“ или чак и „почтенородни господине!“.... Најзад се одлучи да буде што више „простосердечан“, „ибо простосердечност“, говораше му покојни прота богатићски Милован, „јесте доказателство душевног возвишенија“. Дакле „простосердечно.“ Нагао главу к левом рамену, ноге испод стола раскорачио, па се зноји и — пише:

„*Господин содруже, мње љубезни!*

Не возможно ми је овде вама опширно вједомо творити, с коликим препјатствијама наша казначејска дужност у сојузу находит се. Колико смотренија и расужденија, колико прочих претиканија изискује положеније наше, кромје иних других пагубних ствари, које се све клоне или ко паденију наше од светлога Књаза дароване нам службе, али су родителнице разних незаслужених негодованија и роптанија у високопретпостављених, даже у и потчињених ћата, пандура, латова, гвардијана колција и иних других разног рода неуказних правителствених зуљам-служитеља зовомих. И почем је крајње невозможно, по дојакошњем обичају и уреждениjу, свима именовим на концу месеца плату точно издати, то будуће се жели умалити сваки непоредак, који би чрез то опстојателство извјесно у књажеске касе одношенијама пагубно воспосљедовати могао, и желећи заједно с вама, љубезни господине и собрате, ово дјело, вручено нам од милостивјешег Господара, совјено испољњавати, то овим доходим вама, кога весма почитујем, молити, ако би сте имали охоту и произволеније овај скромни вопрос вашим благоразумним отвјетом почествовати. Сирјеч: «Да ли би се у будуће могла плата чиновником и ајлук служитељем издавати неколико дана пре конца месеца, и да ли би чрез то благодјетелно снисхожденије могле наступити какве нибуд опасности касателно нас, правителствених окружних казначеја, било за саму хазну правителствену.

Впрочем остајем с љубезним поздравом, ожидавајући ваш неодложни одговор и мњеније.

Ваш содруг и брат,
Симеон Токмаковић,
казначеј.»

Разуме се, да је господин Сима много мрчио и мрчио, одузимао и додавао, док је ово писмо овако лепо заокружио. Прохода мало по соби, па онда опет седе и узе га на глас, или као што он имађаше обичај рећи: *велегласно* читати. Стари његовој обичај: да свакој лепој монети одмах чује и звук, примењивао је и на све своје важније и монументалније концепте. Никад није слао концепте на препис, ни приватна писма запечаћавао, до год их не би на глас по два пут и по три пут прочитао.

Нису овака „сочиненија" била по Симу лака ствар. Били је одавна прошла јација, кад су он и жена с ћерком сели да повечерају. По вечери он и жена остадоше сами у „великој" соби, која је у исто време и Симина приватна канцеларија. Он је радо све своје саставке и жени читао. Кад без примедбе прође и њевину критику, онда је слободно може читати, ако хоћете, и сам митрополит Петар. Накашља се, па мало појачим гласом издекламова свој свежи спис.

— Ово намјеравам, додаде на завршетку читања, послати као распис свима казначејима.

Жена поћута, па онда запита:

— А да ли ће те, Симо, сви и разумети?

— Разумети? Та ово је тек јасно као дан.

— Али онако кад је мало облачан, додаде госпођа казначејевица.

— Иди! Не разумеш се у званичном штилу. Друкчије се пишу писма, друкчије ово.

— Може бити, примети жена с резигнацијом. Па како није баш ни мало писмена, упитаће га са свим случајно: „А има ли и ту као и у нашег шва: за иглу и пред иглу?

Сима се мало насмехну, па избаци цитат из Мушицког:

— „Блажена невиносте"!

— Него, човече, да се мало разговарамо и о детету.

— О Селени? Хоћеш да је поновиш?

— Не, рече госпођа казначејевица, па јој онда застаде речца у грлу. После дуже почивке, усили се те изговори: Дете нам просе?

— Опет просиоци! промрмља казначеј Сима, још никако не скидајући ока с концепта.

— Мама Риста одавна говори: пусти бригу из куће, боље под туђим нег под твојим кровом. А баба Сарајка вели да је прилика таман према детету. Кућа му је прва у Смедереву, а много је склонит и учеван. А најзад, човече, ваља и дете запитати. Питам је ту неки дан; тамо амо, па признаде да га је заволела. Па кад се деца воле — нека је са срећом! А можеш питати и председатеља какав је Воја у „званију".

Што је госпођа казначејевица даље говорила, то је лице господина казначеја бивало све мутније и замишљеније. Прохода два три пут по соби, па онда ће са свим одлучно

„Јеси л' чула, жено; оканите се ви тога голога момка. Има и других момака трговаца, терзија, бакала, па волим најзад дати и за Милана магазацију, него за чиновника. Воја је чиновник, не дам му детета.

— Бог с тобом, човече; јеси л' поманитао?

— Поманитао не поманитао — не дам!

— А ко си ми ти?

— Ко сам, да сам; чиновник, нечиновник — не дам!

— Бога ми си луд.

— Луда си ти!

— Или си пуст.

— Пунктум, виче мало јаче узрујани господин казначеј, и противна страна не усуди се у том тренутку ни да писне само. Кад је пунктум — пунктум.

Тек после многог и многог ћутања, почеће госпођа казначејевица мало блаже, околишећи, говорећи о разним домаћим и недомаћим предметима, па ће истом, као случајно, запитнути:

„А би л' право казао само једно што ћу те упитати?

Он је само мрко погледа.

— Та но, но. Ако може лепим добро, ако не, није ништа ни било. А зар сам се ја најмила да увек вадим угљевље. Ни моста на Дрини пре, ни после мене. Ако сам детету мати и ти си му отац. А ко за што сву бригу да вешам о свој врат?

Господину супругу одлете један облачак са чела. Женини су га погледи са задовољством испратили.

— Је ли да немаш право, што си тако напрасит?

— Ја нисам никад напрасит, одупре се господин супруг још доста опоро.

— Хтела сам казати, хтела сам казати.... Боже мој, шта сам хтела рећи? — Да! Погледај ме у очи, па ми право реци, шта су теби криви чиновници?

Господин супруг истина није био више онако љут и прек, али се не одлучи да даде одговора радозналој жени.

— Није ли то, да се човек и левом и десном; сам чиновник, сам се руга своме руфету. А да га питаш за што?

— За што! Понови господин казначеј мало јачим гласом, скочи са столице, и ходећи доста нагло по соби, настави мало поосорно и раздражено: Питаш ме: за што? Питај господина Саву, твога учитеља.

— Шта се мене тиче господин Сава. Он је господин за себе, а ти си господин за мене. Ја питам твоју памет...

— А зар ми ниси већ пробила уши хвалећи твога учитеља?

— Ама остави с миром учитеља....

— А ја ти опет кажем питај господина Саву; пресече јој реч. Он ће ти најбоље казати што су страданија чиновничка. Ту недавно седимо код проте, а господин ти Сава до ситних ситница све наше чиновничке муке и невоље. Прота маше главом, а ми сви «тако је,» па и Владимир Тркић и Чотра и Бантић; трговци, не тиче их се ама ни олико на! па опет сви до једнога «тако је, тако, господине Саво!» А на то ће господин Сава; чујете ли, браћо; тако ми овог светог Марка, протиног угодника, ни једно моје дете, за мога живота, не ће бити правитељствени чиновник. Ту недавно, вели господин Сава, полазим из Београда за Шабац; слазећи од Саборне низбрдицом, гледам како онај тамо спокојно плете асуре. Гледам па му завидим: боље ти је, велим, брајко овде и асуре плести, него бити туђим слугама. А то тек, жено, мораш признати, да господин Сава добро, добро смисли шта ће говорити.

— Плести асуре, па то тек није никаква велика мудрост, осече се жена незадовољна и нестрпљива.

— Па ко ти, жено, каже да су асуре мудрост?

— Па кажеш ти

— Ја кажем господин Сава...

— Остави ти твога господина Саву с миром. Него ти мени реци: што су теби и твојој жени натрунили чиновници?

— Натрунили, не натрунили.....чујеш ли ме, жено:

Моје дете не ћу да зна шта је «последњи», не ћу да зависи од државне касе, не ћу! А радио братац да на нос паднеш, а не радио, ајлук ти је један. А трговац? Што се више петља и промеће, већа му и радња, већа и привреда. А шта ли ће јадан чиновничић Воја са оних седам излизаних дуката: Ил ће себи, ил' ће жени, ил' ће данас сутра детету. Шта ли ће у се, шта ли ће на се, шта ли?.... Али прођ се ти и Воје, и маме Ристе, и те твоје дрљаве бабе Сарајке. Све је то, жено, лук и сурутка, једним словом ове.

— С тобом се не да̂ данас говорити, промрмља жена љутито, па оде из собе.

— Љутила се ти или не љутила, ја ево и опет велим, овде пред овим светим Луком:

Ту казначеј Симу подигну очи ка светој икони и и закле се:

«Моје дете, за мога живота, не дам за чиновника!»

IV

Не прође ни две недеље дана а одговори почеше стизати са разних крајева. Лознички, као најближи, први се појавио. Овај је био годинама најмлађи казначеј, човек новога писма. Кад је казначеј Сима место „почитајеми” видео „поштовани” и нигде дебела јера да жут дукат даш, подерао је писмо на паран-парчиће, и не прочитавши га. „Проклета јота!” узвикну, па скочи да ходне корак два: „Јошће нас, вера и Бог, та тршићка уља и пошокчити!” Седе, па узе друго писмо са жигом поште ваљевске. „Шта овај пише?” подвикну разгледајући распечаћено писмо од врха до потписа. „Што ситно, ситно! Каке су му те сврачије *слитне*, па ове гњидице изнад сваког *и* (і). Као да су му руку поводили боговађски калуђери. Е мој, брајко, и ти си ми писмен! Не до̑ ми Господ твојих рачуна и књига прегледати” Покуша да цело прочита. Не иде. Згужва га па под сто с њим.

Сад господин Сима отвори треће писмо из Руснице. Чита и чита, па само што кроз зубе прогунђа; „Прави руднички слог! Ни правописанија, ни словосочиненија. Што геачки, геачки! Шта му значи „појам”? Бога ми ће бити „поњатије.” А као за што је лепши појам од поњатија? Па „околност”, околност — за што баш околност а не „опстојателство”?... Чита даље па се заустави и најежи код речи „у мом округу”...,. „Каквом округу! Какав округ, какви бакрачи! Ово је да се човек турчи.... све сам касап на ово мало језика.... Тешко нама са данашњим попечитељством просвјешченија.... тако би, господо, и казначеј Сима умео попечитељствовати....” Посли ових, мало жешћих узвика, прикупи остатак своје растројене стрпљивости, и прочита писмо до краја. По том га још једном, оставивши спољашњи облик на страну, прочита са највећом збиљом.... „Дакле ти си, драги брате, за усмен договор, и то кад донесемо данак у Београд. Мис'о изредна — кад однесемо порез у Београд. Ако и остали.... хм!... и ја с вама „согласан”.... Чита четврто, пето, шесто и т. д. Већина за договор у Београду. „Пеки!” одазва се Сима на све те сложне гласова, протре задовољно дланове, па се спреми за један излет до чиновничке кафане. Тамо са судским секретаром заподене диспут о новом правопису, срце му је и онако већ наврело гневом и једом на ту опасну реформу, па се осу најгалатнијим речма и на Вука, и на Јотовце и на «сву римску пропаганду.» «У Гургосовац би Сима вас, у Гургусовац, да не трујете овај поштен народ.... Све сте уредили, само вам још смета православије.... Е не ћеш, синко, куд си нагао.... не! имамо се и ми ту запитамо.... Срамота, господине секретару, срамота! Једеш књажев хлеб, а клањаш се шантавоме Вуку.»

Ту секретар, распомаман, исповрти своју «рипиду», и да не поскакаше господа иза других столова, скандал би био неизбежан. При свем том, господин помоћник целу ствар «точно сообшти» господину начелнику, и кад је овај, по својој урођеној толеранцији и неситничарству, не узе поступак, то је господин помоћник нашао да му дужност чиновничка налаже: ову «соблазну» својим путем доставити до знања господину попечитељу.

Међу тим су се, после неколико дана, са свим измирили господин Сима и судски секретар. Јова Јарић, давнашњи пријатељ Симин, испекао најлепше јагње из својега стада, па позвао сву господу у свој забран Весеље, «џумбус» до зоре. Цицварић бије у шаркију, а казначеј Сима и господин судски секретар, загрљени, певају са највећим севдахом: «А што си се, Јањо, росом оросила?» Од пређашње срџбе ни трага ни гласа; нико више и не разбира за њихову свађу у чиновничкој гостионици, осим што се још налази описана у «известију» господина помоћника. А и овај извештај можда је већ забачен тамо горе у «попечитељству.»

Стиже време да се носи данак у Београду. Сима тачно разброји монете: дукат, рубља, цванцик, бакар. — све то сасу у засебне зобнице, које, помоћу пандура, тако вешто испозавезива, да се новци утолегоше једни у друге као заливени, као једна маса. У расвитак стајаху неколико поштанских коња пред коначком капијом. Ето ти господина Симе; ни узми ни остави војвода! Фес са дугом кићанком, притврђен жутозеленом цариградском шамијом; на плећима зеленкасто џубе, на прсима везен џемадан; око паса тараболос са кожним силавом, за појасом сребрњаци и коштана арбија, а низ појас фишеклије са најдужим ресама; од појаса пале чакшире па се у разнородним борама спуштају низа саре од чизама, на којима су привозани и звездасти жврркови. А врх свега о бедрима крива сабља у сребрним и кожним корицама.

Штета што се Сима није нашао негде око 1804 или петнаесте године, а како је ето данас личан и јуначан, би зацело био у новијој историји славан војвода или, најзад, «оборкнез». Али, шта ће се, каткад време служи људима, каткад људи времену. И Сима није крив, што он, овако красан и поросан, не полази на бој на Косово, него правце у Београд главној каси, казначеју-примасу. Кад је свануло, баш у рађање сунца, скидоше се код Охридске цркве. Док је њему и пандурима дремљив механџија спремао каву и ракију, механски су момци провадали коње, лакомо парећи очи на толиком невиђеном благу у зобницама. На конак у *Палеж*, садашњи Обреновац, а сутра дан у подне, здрави и читави, у Београд.

Занимљиво би било писати, а још занимљивије читати, како су Сима и остали окружни казначеји предавали донесени порез и како га је главни казначеј примао и спуштао у касу. Али се ово предавање обично није вршило у присуству других, а најмање пред брбљавим песницима и списатељима, па с тога и најбољи приповедачи наше краљевине не би вам умели ни једне казати: да ли се ово примање и предавање вршило с мало више великодушности, него што се, и с наочарима и без наочара, може данас приметити у господе чиновника овога рода? Да ли се том приликом смело пушити или не, или је дозвољено било само бурмут шмркати? Да ли се, после сваке, или после неколико пребројаних зобница, испразнио који филџан каве; да ли се по који бушен дукат, или иста така меџидија пуштала међу осталу здраву браћу њихову, с простом примедбом само: остали Турци, ту и ћелави Хасо"; да ли се, најзад, за«куд бројана монета враћала окружноме или је отишла у главну касу, у здравље књажево, а још више у здравље главнога казначеја? О свима овим важним оновременим финансијским операцијама хроника и финансијски гласник нашег министарства финансије ћуте, па с тога о томе не може бити говора ни у овој нашој краткој приповетци.

Окружни казначеји, редом којим су дошли, предали су новце главној каси, и сви, па и господин Сима, имају уредне признанице у својим шпаговима. Један је одсео код таште, други код сина, трећи код зета, четврти Бог би знао где, али се вечерас, по ранијем договору, сабраше сви у гостионици код Девет Југовића, на Сави. Ту ће, у задњој попространој соби, расправљати питање, које је својим расписом покренуо наш господин Сима, питање: кога би дана у месецу најпрактичније било издавати плату чиновницима, пензионарима и државним служитељима?

Кад се искупише сви, најстарији, по годинама службе, заузе председничко место, па за тим остали по својој казначејској старости. Утврђен је био овај дневни ред: прво и пре свега млад мокролушки сир са котуровима црнога и ченовима белога лука, за тим кисела чорба јагњећа, са додатком друге од разнога рода пернатих жртава; паприкаши телећи и пилећи, уоквирени пиринџем, резанцима или просто ваљушцима; а после овога изнесе се на парламентарни сто: печење, салата, пита са сиром и с месом, а најзад: који дан у месецу да буде платни дан. Док су побројани предмети с пристојном пажњом били процењени и усвојени, при чему су на махове испражњиване чаше много помагале живљем и бржем решавању, осетила се на члановима овог избранога скупа нека неодољива тромост, и с тога председник нађе да може са свим умесно предложити: да се, после толиких сретно савладаних предмета, решавање овог последњега може одгодити на сутра дан, у ово исто доба.

Предлог господина председника буде једногласно усвојен, и с тога су тек сутра дан по подне, пре вечере у истој кафани, решавали „отечествени" казначеји о дану издавања месечне плате.

Који су били у фесу, седели су под фесом; који су имали познату црну, округлу, ниску чиновничку капу, седели су под капом. Који нису пушили, бројали су бројанице; који нису бројали бројанице, они су пушили, а који нису пушили ни бројанице бројали, они нити су пушили ни бројанице бројали, само је један једини шмркао бурмут, а неки чак кажу, да је тај особењак и бурмут шмркао, и дуван пушио, и бројанице бројао.

Председник удари дулцем о сто и наста тишина. Разговора̂ је било о разним начинима, у разним цравцима, краћих и опширнијих, ситних и крупнијих, блажих и жешћих. На председников знак, преста даља „измена мисли", и казначеј ужички поднесе писмен предлог. Председник, повукавши неколико димова, спусти дулац с цигаром на ивицу стола, и поче на глас читати: „Предлог, како би се „најточније" издавала плата из правитељствене касе: прво, двадесет шестог издати плату господину начелнику и осталим чиновницима окружног начелства."

— Господо, прима ли се? Пита председник.

Београдски казначеј, ализаних зулова и црвенохрапавих образа, мрдну главом с десна на лево, жватну два трипут својим снажним вилицама, набра обрве, прогута већ и остатак пљувачке у грлу, уздахну да се снабде што већом порцијом ваздуха, па за тим опет умири се, и продужаваше, по обичају, намештати и глачати своје истина заливане али вазда непокорне зулове. По што и овај једини опонент није успео и усмено формуловати оно што је доста разговетно избијало из његових гестова, то председник, оставивши дулац, настави:

— Да чујемо даље: «друго, двадесет седмога издавати плату чиновништву окружнога суда, пошти и телеграфу.»

Руднички казначеј, баш у истом тренутку, пребаци десну ногу преко левог колена, збацивши са ње по притесну ципелу да мало одмори и изветри тако много утруђено стопало. Сви га погледаше, али он што лупну само по бурмутици, на којој је била измолована коњска глава, али не од просте, него од оне најплеменитије енглеске расе.

— Дакле нико ни једне? рече председник, па настави даље: треће, двадесет осмог издавати плату учитељима и професорима.»

У први мах је изгледало као да у том погледу нема разногласности. Али после мало дуже почивке «ополчи» се казначеј крагујевачки, раскопчавајући срмали-пуцад од ћечерме кестенове боје:

— Зар свима ајлук пре, па онда учитељима наше деце? Како знате, али код мене је, после власти, први учитељ.

— И код мене, додаде смедеревски, процењујући у исто време бутељу пред собом: да ли је оно бело смедеревско или је отуд карловачко?

— А рекрација? Узвикну председник.

— Па пратња! Саглашаваше се крушевачки, одликујући се од осталих пурпурним носним цветом, доказом његовог жупског порекла.

— Па примање и отпуштање ђака, па... али ту већ ужички не знађаше речи шта, само неколико пута своје бројанице обрну у ваздуху.

Али, већина гласова, усвоји предлагачев ред.

— Четврто, чита председник даље: двадесет деветога издавати плату среским капетанима, протојерејима, а где су епископије, господину епископу и епархијским конзисторијама. Тридесети, односно тридесет први, јесу дани за «школтирање касе.»

Али ту се подигну мало наш господин Сима, још непрестано у свом војводском оделу:

— Ако, господине и брате, остане тако као што је, ја се онда, шта ту тамо амо не могу ни на шта потписати. Како знате, али ја сам Србин, православног вјероисповједанија. Власт је до душе власт, али је, бар ја тако мислим, црква старија Причешћује ли начелник попа, или поп начелника? Дајемо ли ми поповима нафору, или попови нама? У нас штапови и мацке, у попова молитва и благослов. У нас земља, у њих небеса. Кажите ми, господо и браћо, је ли старија земља или је старије небо? За то су наши стари врло паметно уредили: прво црква, па онда мирска власт. И кад је то тако било до сад, онда, господине и брате, нека буде и од сад. За то је моје «мњеније» да се владики и конзисторији изда плата истог дана кад и окружном начелству, а то је двадесет шестога.

Међу тим, док је ово говорио, Сима више пута устајаше и седаше, а последње речи изговорио је журно ходајући у оном парчету собе између врата и пећи.

Господа казначеји поћуташе на часак, да се приберу. Руднички значајније гледаше у коњску главу на својој вишњевој бурмутици, смедеревски не одвајаше ока од чаше с белим карловачким, крагујевачки сад опет закопчаваше пулице на својој кестењавој ђечерми, ужички обрташе своје ћилибарске бројанице, а свему томе даваше живота онај румени цветак на носу крушевачкога казначеја, који је уздигао своју интелигентну главу, жмирка и значајно пиљи у храстову гредицу. Само београдски овог пута ни вилицама жваташе, нити своје залиске уза слепе очи приљубљиваше, уздахну истина као мало пре, али му се овог пута покидаше узла око језика, и одрешен залете се на свога противника, као извесни чувари авлијске безбедности, кад их ослободите жежеља.

— Шта ми ту потежеш цркву, и те твоје попове? Поп суди у цркви, а у суду Књаз, а на каси ја. Без суда и власти баш ни један дан, а без владике.... хо, хој ... док је нас и наших домова, биће и владика и попова и певаца и епитрахиља и поповских капа. За то је и умесно и „целисходно" да двадесет девети, кад већ без њих не иде, жртвујемо владики и конзисторији Тако ја, а ви, браћо, како хоћете!

Казначеј Сима ни сањао није, да међу својим друговима има и таких „богохулитеља", као што је овај београдски. Волео је цркву и по свом васпитању и по свом богословском пореклу. Детинство је провео у манастиру Тропоши, прву младост у београдској семинарији. Од жалости, помешане с гневом, потекоше му сузе на очи. Пође да остави друштво, у ком седи такав богомрски антикрист.

— Стој! Куд си нагао? Повикаше остали и препречише страну излаза. Зар свако словце кантарити на теразијице? Зар да пукне глас.... прођ' се човече.... све ће бит' и проћи.... Бог је вечан.... црква остаје... Седи!

Ради одмора и стишања обојице узрујаних антагониста прекидоше даљу дебату, и ту паузу испунише по једном чашом црног заклопачког и по једном кавом максузијом. Кад је председник огласио наставак седнице, он је у исто време предложио, да се до другог састанка, до године, усвоји овај закључак:

„Отечествени" казначеји до другога скупа у ово доба године, проглашују двадесет шести као дан почетка издавања плате. Од ревности казначејске очекује се да се тога дана, или још најдаље двадесет седмога, измире све плате месном чиновништву.»

Овај закључак, после неколиких незнатних примедаба, буде усвојен, и тако двадесет шести све до данас остаде велик и светао дан, светлим лицем ступајући напред и непоколебљивом енергијом сузбијајући двадесет пети, двадесет четврти, трећи, други, па чак и први, који се тако дрско отимљу о славу и власт.

Можда би господа казначеји, с погледом на данашње доба уставно и парламентарно, сишли са двадесет шестог чак и на двадесети; можда би пристали, да се пријатељима министара и партајских вођа издаду плате још у првој десетини свакога месеца. Велимо: «можда.» Јер ко зна како би господа ову важну ствар расправила и утврдила, да се је успело још који пут искупити већину земаљских казначеја у гостионици код Девет Југовића, на Сави. Али, како се то ни до данас није могло постићи, то и данас већина државних каса отвара своја златна материнска недра двадесет шестога. Али да ова дванаестозарна слава не би размазила и занела чиновнички род, то су доцнији новчани оци решили и закључили, да истих дана славе падају:

пост одбијања плате за порезу;

пост одбијања плате за проценат на радњу;

пост обустављања четвртине, па чак и половине плате за дугове;

пост примања раније аконтованих и давно потрошених сума у хартијама, којих се вредност не налази ни при месној штедионици, а камо ли при којој поузданој јевропској банци нотирана.

Најзад пада, у преступним месецима, и пост, одбијање плате у име дисплинарне казне за кривице у чиновничкој дужности.

Ето је, божијим промислом, зависна наша кнежевина постала и независном и краљевином, а двадесет шести још се не миче ни тамо ни амо на свом узвишеном месту, велик и узнесен у краљевини као цар наших гора, као Копаоник.

V

Кад се је казначеј Сима враћао из Београда с празним кесама и уморним коњима, сукоби се на мишарском пољу с једним младим, личним коњаником. Писар Воја, да ли са̂м, или по туђој мисли, изашао на сусрет господину казначеју. Казначеј га задовољно и незадовољно поздрави: задовољно, јер се надао чути од њега тачне гласове о својима на дому; незадовољно, јер је знао да наклоност тога младог човека с дана на дан расте према његовој кћери, а он се заклео. Памти он добро да се заверио своме светоме, евангелисту Луци, да своје дете никад не ће дати за човека чиновника. Воја нагна кљусе ближе казначејевом дорату, приповедаше много о свему и свачему, о свима варошким новостима позниједа датума од његовога поласка. Истина млад, недовољно „искусан”, али лепоречив и намештало, да поред њега гладан путујеш. А кад се, на главном раскршћу, расташе свак на своју страну, казначеј га неколико пута узе на око, па промрмља полуразговетно: „та само да није чиновник — да је бакалин!”

Код куће здраво и напредно све. Разузури се као ни пут тамо у Београду, па целу ноћ и сутрашњи дан проведе на душеми, или спавајући, или будан пушећи и одмарајући се. Кад беше сутра дан по вечери, жена с врло далеким, вештачки смишљеним уводима поче своја „чтенија” о удадби детињој.

— Опет старе жице, осече се Сима, готов да сузбије сваку даљу реч.

— Нису то старе жице, добри мој Симо, него су нове и најновије. Мислила сам и мислила, хтела сам да мислим и радим исто као и ти, али све бадава, кад видим и чујем све што видим и чујем. Он милује њу, она воли њега. Младо здраво обоје...

— Ни реч! викну Сима тако сурово, да је жена, плачући, оставила собу. Он се мало боље покри јубетом; свећа гори, а он, гледећи у икону на зиду пред собом, постепено заспиваше лаким полусном. Најзад бисте можда помислили да је заспао, али ето он лепо види свога светитеља на зиду, види златан нимбус око светитељске главе, види перо у једној а књигу у другој руци, види и слику богомајке пред лицем светитеља, види...

Боже, шта види? Је ли то јава или само сан? Види како светац спусти перо у облаке, на којима је седео, па своје благе очи окрете право у њега. Па се тек они облаци око светитеља почеше гибати и за тренутак га свега заклонише. А иза облака чује свечев глас: „Симо, Симо стари поклониче мој! Што ме под старост вређаш твојим „нерасужденијама". Клео си се преда мном, а знаш да је грешно дело клети се „животворјашчим" Богом и његовим светитељима. Покај се „чадо" моје Симо, покај се!"

Ту окорном Сими задрхта душа, уклупчана готово у подгрлицу. Узнемирен скочи са душеме и још једном погледа у светитеља, којега озбиљан глас још непрестано звонијаше у ушима његовим. Али светитељ мирно седи на својим руменикасто-белим облацима, са пером у руци. и гледа својим благим очима. Усплахирен Сима виче жену из суседне собе.

— Шта ти је? Пита дотле сузна, а сад изненађена жена.

— Седи овде до мене!

И госпођа казначејевица седе на крајичак кревета.

— И велиш да дете воли Воју?

— Воли.

— И Воја њу?

— И он њу.

— И ти мислиш да је прилика добра за наше дете?

— Мислим.

— То вели и мама Риста.

— И мама Раста, и баба Сарајка, и сваки ком су уста прорезана.

— Добро, добро, жено; говори све мекше и мекше до сад тако окорни казначеј. —

Жена га гледа изненађено и радознало.

— И ја бих, знаш — али....

— Па ко теби крати? упаде у реч нестрпљива казначејевица.

— Ко мени крати — мени не крати нико.

— Па подај им благослов.

— Подај им благослов.... Лако је теби рећи: подај им благослов, али је мени баш то тешко: дати благослов.

— А за што да ти је то тако тешко?

— За то ми је то тако тешко, јер ми није лако.

— Ја те не разумем.

— Сад ћеш ме разумети.

Ту Сима прогута неколико некаквих невиђених залогаја, који једва силажаху доле низ храпави једњак, па онда

— Жено, поче тако тихо, да је овде једва и чула; ја сам се, жено, заклео, овде пред нашим патроном, да Селену не дам за чиновника

— Заклео си се?

— Заклео.

— И сад не смеш у инћар?

— Не смем.

— А знаш ли да је заклетва, без велике нужде, — грех?

— Грех негрех, жено; ја сам се заклео.

— Па шта ћемо сад?

— И сам лупам ову тврду главу.... Ходи ближе, амо, да ти ша'нем нешто....

Ту се госпођа кавначејевица мало наже, принесавши лево уво мало ближе његовим уснама....

— И баш си све то чуо и видео?

— Све.

— Да ти се није причинило само?

— Све јасно и гласно, као што сад тебе чујем и гледам.

— Чудновато!

Ту жена устаде и прекрсти се. И Сима уста полако па се и он прекрсти.

— Однеси сутра свећу у цркву.

— Однећу.

— Сам је припали.

— Припалићу је.

— И исповеди се проти.

— И исповедићу се.

— А други пут....

— Сад па никад више, жено; не даде јој ни изговорити душевно потресени муж.

Наста подуже ћутање.

— Ха! викну жена и опет седе на душему.

И Сима седе, па је зачуђено погледа.

— Шта ћеш ми дати, па да ти помогнем?

— Шта ћу ти дати? Зар ти нисам доста давао и надавао. Даћу ти, море, зета.

— Колико имамо које готових, које у облигацијама?

— До две хиљаде.

— Дуката?

— Цесарских.

— Осим имања?

— Осим имања.

— Деци довољане, ако буду вредна и честита.

— И ја тако мислим, говори и Сима и решљиво и нерешљиво, па све погледа у жену.

— А не смеш дете да даш за чиновника.

— Не смем.

— А Воја ти је у вољи?

— Као и теби.

— Онда да нам је сретан зет.... Сутра рано зови Воју нека напише: *оставку*.

— Пи! узвикну убезекнут казначеј и пљесну се руком по челу.... Бадава, и ми смо мудри, али сте и ви жене лукаве.... Сад сам слободан.... Одмах оставку на проклету службу, а после, вољ' му са Селеном бакалисати или опет жмурнути па у старо јато, у чиновнике.

Сутра на вече дође Воја, писар у оставци, с неколико својих пријатеља. Кад изведоше Селену, дрхтала је као прут, али је ипак била тако лепа, мудра и стасита, као што ћете ретко данас видети таку поносну и узвишену српску девојку и у најодличнијим породицама српским.

28 јуна, 1883.

МИСЛИ И САЊАРИЈЕ

I.

Преко плоча и гробова љу̑ди,
Тавна прошлост што их травом скрива,
Млади путник са трепетом блуди,
И будућност у заносу снива.

Сова ху̑че Са гробова тавни,
Благи ветрић образе му хлади,
И губи се у питоме ра̑вни,
Мирни ратар где колебу гради.

Знак живота у околу широм,
Не трепери на обзорју плавом,
Где гробови почивају с миром',
Под бршљаном и високом травом.

Нигде трага од прошлости седе,
И натписи истрли се давно —
Само вечност што под небом греде,
Да поравна што не беше равно.

И спустивши у трепету своме,
Бледу главу на уморне груди,
Виде вечност — и занесен њоме,
Мрачне снове у тишини буди:

Шта је живот? Под времена руком,
Прах постаје, што је гранит било;
И јеина отпоздравља ху̂ком,
Ток вечности и самрти крило!

У дворане Ромулова сина,
Бледа самрт сањаљички греде,
А под кровом гордог Арапина,
Мирно паук своју мрежу преде.

Све пропада, губи се и скрива —
И, к'о потсмех човечијој моћи,
Печат смрти на свему почива,
Што нам пречи до Божанства доћи.

Ко у поноћ, која сунце прима,
Зрак мудрости у смрти се гаси —
И сва добит, што припада свима,
То је чемпрес, који гробље краси!

И још нешто!.... Он се нагло тржe,
А звук чудни кроз душу се краде,
И кад поглед у даљину врже,
Са трепетом на колена паде.

Сен маглена пред њиме се нија,
И њезине расплетене власи,
Као бршљан, што рујине свија,
Зелен венац и светило краси.

Свуд је немо. Ни лаора звуци,
Не жуборе на мирноме зраку,

Само луча у њезиној руци,
Прскајући светли се у мраку.

Јато сова, испред луче сјајне,
С модрим димом у поноћ се скрива,
А на челу луталице бајне,
Мӣр небески трепти и почива.

Ја сам вечна!.... На невиним груд'ма,
Векове сам неговала тавне,
И милином, међу слабим људ'ма,
Мирно бродим од искони давне.

Цвет умире на пољани јада,
Дух се враћа источнику своме,
Али љубав бесконачно влада,
И све живи оснажено њоме.

Над колевком невиности миле,
Ја се јављам у облику мајке,
И милином, из прошлости бӣле,
Тајанствене повторавам бајке.

У прозорје, кад зорице крило,
Магловито нија се у тами,
Младом створу, к'о пролеће мило,
Венце плетем од ружица сами!

И весело са песмом се крећем,
Пут вечности загрљена с њиме,
И он сретан и окићен цвећем,
Прво моје изговара име.

А кад сумња у сновима младим,
На познање подигне се љута,
Ја му чело забринуто хладим,
И буктињом указујем пута.

Ја сам вечна! Као звук зефира,
С њим се губим, нестајем и скривам,
И над хумком вечности и мира,
Ја му чемпрес сузама заливам!

Кроз градове болова и мŷка,
Кад заблуда цароваше врêло,
Моја нежна, девичанска рŷка,
Човечанство провела је цело.

Све са вером крепи се и пада,
Што с љубављу бедни живот здружи.
И ту силу, која душом влада,
Познај, смртни! и смерно је служи!

II.

Пред старим, исконским градом питоме Палестине,
Поклоник застаде сêд. На благе, источне рâвни,
Вечерњи трепери зрак — и мирно, у раскошне долине,
Свечано силази ноћ и вео развије тавни.

И види он: из тврдих, камених капија седога Јерусалима,
Богати караван иде. И лаор преноси звуке,
Што сêди Ахасвер, супарник силнога Рима,
Са њима куне град, дигнувши очајне руке:

Векови проћи ће тавни. Рафадин земља ће бити,
За племе твоје. Проклетство вечите моћи,
Над главом племена твог судбину грозну ће вити,
И ти ћеш гледати све, у ропства дубокој ноћи.

Јер Господ народа твог, у дане Христових мŷка,
Одврати поглед свој, од тебе несретни Јерусалиме!
И срамни Јаковљев род поврже негова рука,
У вечног живота јâд, да клетву проводиш с њиме.

О живи и ти с њом! У твоје храмове сјајне,
Азрајел, вечити Дух, кипарис узвиће тавни,
И позно поклоник сêд, на твоје рујне тајне,
Дизаће побожно крст, у спомен векова славни! —

И његов умуче глас. Поклоник обори главу;
А сањалична ноћ на земљу сањиво стреме.
Он тужан гледаше свет — и слатку сневаше јаву,
И свуд, у тихом сну, равнице ћутаху нêме....

III.

Хладна јесен магле овија.
Пољем зеленим;
Сунце трепти, сунце сија.
Зраком леденим.

На огњишту пламен лиже.
Камен студени,
И у куту слике ниже,
Мртве јесени.

Хладном кишом овлажене,
Ћуте равнице —
И ја склопих уморене
Своје зенице.

Сањао сам премалеће,
Снове шарене,
Бистри поток, росно цвеће,
Руже румене.

Сури орли узлетају,
Горском висином,
А потоци беласкају,
Цветном долином —

Свет изумрьо. Никог нема,
Да ме поздрави,
К'о да цели живот дрема,
Живот убави!

Сањалички гора бруји,
А по странама,
Наранџа се стидно руји,
Међу гранама.

Ја запитах близу мене,
Поток, ружице:
Где су људи? Где су жене?
Камо дечице?

А ружице ћеретају,
С благим лаором,

И потоци жуберкајӯ,
Тајним жубором:

„Место људи, што их змија,
Од нас одроди,
Лепши свет ће да засија,
Бољи народи.“

Моју душу туга узе,
С такве новости,
Али моје беху сузе,
Сузе радости!

А када је, пун милине,
Санак минуо,
Блед, магловит са висине,
Дан је синуо.

И окисли врапци мали,
Пуни жагора,
Гласно су се церекали,
Поред прозора.

IV.

На крилу рајских жеља, у часу тишине бајне,
Побожну душу диже лаора благи лêт,
Ко' мирне руже мајске, под крилом зорице сјајне,
И смерна душа види небески зрачни свет.

Светови доле блуде.... Над њима вечитост тавна,
Спокојно, тијо спушта копрене своје скут,
И круна бож'јег труда, светило ведрога дана,
У мирном ходу своме свршава дневни пут.

Ту, дигнув своју руку спрам зрачног погледа свога,
Херувим с пажњом слêди времена бурни ход,
И тихом, рајском песмом он слави љубав и Бога,
И песмом својом снажи самртни, људски род.

У току бурних дана ти благи небески гласи,
Смртноме створу дају питому, рајску ћуд,

И у том слатком часу пожуда адска се гаси,
И смерна, света љубав таласа људски груд.

Тако у бледи сутон на сунцем спржене рâвни,
Бисерна роса пада. И лаор свеж и драг,
Ковиље густо стреса — и лети у бескрај тавни,
И слатки мирне буди и шумор тих и благ....

V.

Бурни Терек шуми, тече,
И срдито игра вâл,
Па пред собом земљу сече,
Кроз неравни Даријал.

Па облачи росно цвеће,
Чаролики вије сплет,
Ал' где ор'о к небу леће,
Лепши тамо ниче цвет!

Над обалом, небу горе,
Тамарин се диже двор,
Сваке ноћи, сваке зоре,
Ту је песма, смеј и збор.

Ту се свако жељом слади,
Да угове само њој,
И царица, шале ради,
Диже једном пеар свој.

Бурни Терек јури брже,
Бруји, тутњи Даријал,
И Тамара пеар врже,
У срдити, мутни вâл:

„Гле! к'о златни пеар jâко,
Над ким' влада моја моћ,
Нека смело пође тако,
За насладе једну ноћ.

„Па нек љуби моје очи,
Нека грли вити стас.

Нека зора са источи,
Загрљене нађе нас!«

Што у њеном беше гласу,
То подсмешљив тврди лик —
И све стаде у ужасу,
Игра, шала, смех и клик.

Ал' се диже с прам престола
Дагестански млади Кан,
Око му је пуно бола,
К'о јесенски, мутни дан.

Он се нагло из сна трже,
Отуривши чибук свој,
Па на срце руку врже,
И овако рече њој:

„Аллах знаде шта је ствар'о,
Његова је силна моћ,
Ја те љубим, ох Тамаро!
Буди моја једну ноћ.«

Опет жагор разви крила,
И сантура звони с' њим,
И свечано са наргила,
Дизао се хладни дим.

А кад сутра на висини,
Милозрачни сину дан,
Хладној реци у дубини,
Лежао је млади Кан.

И Терек се чисто жури,
Па срдито баца вâл,
И са пеном тутњи, јури,
Кроз неравни Даријал....

1 августа 1883 год.,
Београд.

Војислав.

ШЕТЊА ПО ОБЛАЦИМА

од

Ђ. М. Станојевића

I

КАКО СЕ ШЕТА ПО ОБЛАЦИМА?

Стотину се пута до сад низаху једно за другим четири годишња времена, стотину је пута до сад земља обишла око центра нашег планетског система и ево стотинити се пут овај васионски трун на коме смо и ми приближује својој дугодневичној (солетиционој) тачци од онога доба када становници једне варошице француске — Анонаја — беху позвани на пијацу да виде неко чудо, дотле не чувено ни виђено. Потрча све живо, и старо и младо и велико и мало, па не само из Анонаја него и из целе околине; све то оће да види, да се диви. Кад освану 5 јуни 1783 године, ниси се могао маћи по Анонају, све то management врн и кипти од радознале светине, око пијаце свуда беху кровови испуњени, ни једно дрво не беше остало неначичкано радозналом дечурлијом, много више, него кад је у вароши ма каква парада, ма какво весеље. —

Па шта тај свет чека? шта оће да види? какво је то чудо?

— Веле, да ће некаква велика и тешка «машина,» ствар до тада нечувена, оставити на један пут земљу и пењати се у висину, сама од себе, високо, врло високо, и како неки кажу чак и до облака.

— Како је то могуће, кад до сад нико то није ни чуо ни видео? Па ко је измислио ту «машину», питаху једни.

— Двојица њих: *Јосиф и Стеван Монголфијер*, два брата, два богата фабриканта артије, газде људи а уз то још и врло научени и умешни, одговараху други.

— А како изгледа та «машина»? Има ли крила? Има ли једрила?»

— То се још не зна са свим тачно, то је тајна. Зна се само то, да изгледа као каква лопта, и да је врло велика.

Свакоме је то било загонетно, никоме то није никако ишло у главу да се може каква ствар са земље тако без ичега подићи па полетети у висину. Многи би саслушао све шта се о тој «машини» проповеда без и једне речи а неки ће опет махнути главом:

— Аја, то је немогућно, то не може да буде. Кад би то била каква ствар лака, на пример перо, или мехур од сапунице ајде де, али велика и тешка «машина»!.... Никако!.... Ако се она заиста почне пењати у висину, онда ће то бити највеће чудо на свету.... Онда ће се пре окренути цео свет наопако.... Али она се не ће попети. Видећете ви, како се не ће ни маћи са земље. Људи божи, та то је немогуће!....

Ма да је тако многи на сигурно држао да ће цела та ларма проћи на празно, јер се «машина» не може попети, опет је хитао на пијацу да уграби што боље место одакле ће да гледа «добро», да пази на сваки покрет оних што око «машине» раде, да што не подметну да не преваре овај лаковерни свет. — На сред пијаце беше остављено једно повелико место празно, ограђено растегнутим конопцима да нико унутра не улази. Ту донеше чудновату «машину». Беше то врло велика врећа од артије убрана, не раширена. Ту је било и једно огњиште на коме браћа Монголфијери запалише, мало навлажену сламу те се диже врло густ дим. Ону врећу од артије311 надмеше над сламу и дим улазаше у њу; врећа се мало надимаше и кроз кратко време изгледаше као права лопта од читавих дванаест метара у пречнику. Овако напуњена лопта поче се као отимати и једва њих осморица задржаше је да се не измакне. — Кад на један пут сва осморица пустише лопту.... она се поче одма величанствено пењати у висину.

„Пење се, пење“, повикаше са свију страна. Пред очима је све мања и мања; не прође неколико тренутака и већ је високо на небу. Научењаци који се ту десише посматраше и рекоше да се лопта попела хиљаду тоаза (2000 метара) високо. Мали поветарац понесе као мехур од сапуница и не прође много па је нестаде у небеским висинама....

Ко може описати оне узвике радости и чуђења сакупљене светине? Оно што мало час беше чудновато и немогуће беше сад са свим остварено, свак је видео својим очима како се лопта заиста попела. Сви, а највише они који мало пре викаху у глас: „немогуће, то не може бити,“ говораху сад: „Па то је са свим проста ствар! како да се нико не сети раније?“

Проналасци су увек „ствари врло просте“.... али сутра дан по проналаску.

Монголфијерова лопта остала је у ваздуху једно десет минута, па је за тим на два и по километра далеко опет пала у нечији виноград. *Ваздушна лопта* пренађена је.

Никоме не ће бити чудно, за што ми у шетњи по облацима, говоримо на првом месту о ваздушној лопти. Сваки зна да се по суву може шетати или пешке, на коњу, колима, жељезници и т. д., по води лађом, а по облацима само ваздушном лоптом. Па као год што више или мање познајемо она превозна срества којима се по суву и води шетамо, исто је тако потребно да се упознамо и са ваздушном лоптом која носи људе у шетњу по облацима. —

Кад се лопта попела у висину, сваки се трудио да растумачи и за што се она попела? Сваки је тумачио и објашњавао како је то са свим могуће и наравно како је је ко знао. Али није тешко погодити да је ретко ко умео да престави ствар онако како она заиста постоји, а било је сигурно и таких, који су мислили да је било некога сакривеног у лопти па је он њу понео у висину. Међу тим правог узрока за што се лопта попела у висину наћи ћемо одма, кад само помислимо: *ваздух је тежак.*

Сад је врло лако измерити ваздух који на први поглед изгледа да је без икакве тежине. Ако узмемо флашу од једног литра запремине, па ваздух који она ухвати измеримо, наћи ћемо да је он тежак 1 грам и 3 десиграма и то у обичним околностима, јер тежина ваздуха зависи од температуре, од влаге, густине и т. д.

Изгледа као да то није никаква тежина, да је врло незнатна. Али да учинимо један мали рачун па да видимо како тежина ваздуха није баш тако без значаја. Један кубни метар хвата *хиљаду литара* те дакле један кубни метар ваздуха тежи 1 килограм и 300 грама. Замислимо једну са свим обичну собу која нека има 6 метара у дужину, 4 у ширину, а у висину три метра; она захвата 72 кубна метра ваздуха који је по истом рачуну тежак скоро 100 килограма или 93 килограма и 600 грама. Ваздух који таква једна соба захвати тежи је од обичног човека.

«Па каквог односа има тежина ваздуха са лоптом која се пење кроз ваздух?» запитаће когод.

Лопта је напуњена димом и топлим ваздухом и она је сад *лакша од обичног* ладног *ваздуха* па се за то пење. Како је пак то могуће сад ћемо видети.

Имамо чашу пуну воде и у њу спустимо куглицу од олова; она ће потонути и пасти на дно. — А за што? — За то што је тежа од воде. Да ли је тежа од целе воде што је у чаши? — Не не, него сразмерно, т. ј. кад би од воде направили толику исту куглицу колика је и та од олова, онда би куглица оловна била тежа од водене, те се за то каже да је олово теже од воде па за то и тоне у њој.

Шта ће бити кад потопимо у воду куглицу од плуте? — Она ће пливати по површини. — А за што? — Јер је лакша од воде. — Шта ће бити ако ту куглицу од плуте спустимо силом до на дно чаше па је пустимо? — Она ће се пењати кроз воду и остаће опет на површини а не на дну.

Док се руком спушта куглица од плуте кроз воду, осећа се нека снага, која потискује куглицу на више и чим куглицу не држимо више руком, она је потисне са дна на површину. Тај потисак бива увек кад се у неку тежу течност потопи неко тело лакше од ње, као што је то овде кад смо потопили плуто у воду.

На тај начин смо доказали да тело потопљено у течност, која је тежа од њега трпи потисак оздо на више те мора да се пење ако га што не држи. Сад можемо још и да израчунамо величину тога потиска, јер сва тела потопљена рецимо у воду, ма да су лакша од воде, не ће бити потискивања истом снагом на више него нека јаче нека слабије. У опште узев *једно тело потопљено у неку течност биће потискивано на више онолико снагом, колико је тешка она количина течности што је то потопљено тело истисло.* Јер кад неко тело потопимо у воду, оно истера онолико воде колико је оно велико, па сад ако је тако истиснута вода тешка рецимо два, три или више грама, и тело ће бити притискивано на више снагом од два, три или више грама. Тај закон нашао је грчки философ и механичар *Архимед* на 70 година пре Христа па се с тога зове *Архимедов закон.*

Исти закон вреди кад се сипа једна течност у другу које су разних тежина. Ако у воду сипамо живу, она ће, тежа од воде, пасти на дно као што је и олово, потопљено у воду, пало на дно. Ако у воду сипамо зејтин, он ће остати на површини као и плуто, јер је зејтин лакши од воде. Ако направимо једну куглицу од стаклета али врло танких дувара па је напунимо зејтином и потопимо на дно у воду, она ће одма искочити на површину заједно са куглицом, а то с тога што је та куглица од стаклета, заједно са зејтином што је у њој, лакша од куглице исто толике али од воде.

И гасови, као на пример ваздух и други, понашају се исто тако према Архимедовом закону као и течности Ако неко тело потопимо у неки гас, који је лакши од самога тела, онда ће то тело потонути у гас и пасти на дно суда у коме је тај гас. Видели смо да плута плива по води јер од ње лакша, али ако исто парче плуте пустимо у ваздух, оно ће пасти на земљу јер је сад плуто теже од ваздуха и тоне. А ако у ваздух пустимо тело лакше од ваздуха на пример паперје, оно ће пливати по ваздуху и неће пасти на земљу.

Исто ће то бити и кад сипамо један гас у други као што је било кад смо сипали једну течност у другу. Лакши гас пливаће по површини тежега, као и лакша течност над тежом, а тежи гас тонуће у лакшем, као и тежа течност у лакшој.

Између свију гласова нас највише занима ваздух јер и ми сами у њему живимо и све што радимо, радимо у њему. Кад би имали какав гас или ма што лакше од ваздуха, то би се пењало на више као год плута са дна чаше пуне водом. Па има ли чега лакшег од ваздуха? Има. Ето на пример облаци који пливају по ваздуху а не силазе на дно, на земљу. За тим ево и дима, који иде са дна, са земље па се пење у висину јер је лакши од ваздуха.

«Кад би се могло подражавати природи?» говораху браћи Монголфијери. «Кад би се могао направити какав вештачки облак, који би се са земље пустио да се попне на своју обичну висину. Или још боље, кад би се могао затворити дим у какву кесу, у какву врећу, веома лаку, који би потискиван ваздухом који је тежи од њега, пењао се у висину и понео са собом и саму врећу или кесу у којој је затворен....» Ето, врло срећна мисао.. «Да, то мора бити,» рекоше они. «Али треба пробати» — И одма направише једну кесу од врло лаке артије напунише јо димом, који је као што знамо лакши од ваздуха, и кеса се испе до тавана собе у којој су пробали.

Та прва лопта, коју су браћа Монголфијери пустили да се пење имала је два кубна метра запремине. Проба је чињена 1782 године новембра месеца у Авињону јер су онда тамо били. После шест месеци видимо где они јавно пуштају много већу лопту у Анонају и показују целом свету свој проналазак.

Главни саставак дима јесте загрејан ваздух и он је главни узрок што се лопта пењала јер је *загрејан ваздух лакши су ладнога.* Кад се ваздух загреје до оне температуре на којој вода кључа онда је он скоро за половину лакши но што је био на обичној температури и као лакши наравно тêжи да се пење у висину. Она лопта напуњена топлим ваздухом за половину је лакша но кад би била напуњеним обичним ладним ваздухом а то је довољно па да се тај загрејани ваздух попне у висину носећи са собом и лопту. Кад се ваздух у лопти, пошто се она испела, оладио, онда је он постао исте тежине као и околни ваздух те се тако лопта спустила на земљу у сљед саме своје тежине, јер је артија од које је лопта направљена била, тежа од ваздуха.

Ево како је сам Стван Монголфијер растумачио и дао рачуна о лопти што се попела у Анонају:

«Аеростатична машина која је пуштена 5 Јуна 1783 била је направљена од артије. Изгледала је скоро као лопта; у обиму је имала 110 стопа, а захватала је од прилике 22.000 кубних стопа. Кад се узме да је ваздух 300 пута лакши од воде, онда је истисла ваздух од 1980 фуната тежине.

«Пошто је била напуњена загрејаним ваздухом тежила је скоро за половину горње тежине ладног ваздуха т. ј 990 фуната. Сама лопта са осталим прибором тежила је 500. фуната свега 1490. Дакле лопта заједно са загрејаним ваздухом била је за 490 фуната лакша од ваздуха који би имао исту запремину на нижој температури. Двојица су била довољна да је наместе и напуне гасом (загрејаним ваздухом или димом) али да је напуњену одрже да не одлети у висину, требало је њих осморица. Лопта се попела убрзаним кретањем до на 1000 тоаза и поветарац, који се једва осећао отерао ју је на 1200 тоаза далеко од места са кога је пуштена. У ваздуху је остала 10 минута јер изгубив гаса кроз многе отворе, напунила се обичним ваздухом и пала доле.»

Кад се за ту пробу у Анонају, дознало у Паризу, сви научењаци покушаваху да је и сами изведу и да се сами увере. Сви су своје лопте пунили само загрејаним ваздухом као и Монголфијери, док један славан професор по имену *Шарл* пронађе нов гас, којим се много боље могу пунити ваздушне лопте но загрејаним ваздухом. Тај гас јесте *водоник.*

Ми смо видели да је загрејани ваздух од прилике за половину лакши од обичног ладног ваздуха, међу тим је водоник, који је исто тако невидљив као и ваздух *четрнаест и по пута лакши од ваздуха*, и лопта напуњена тим гасом пење се много брже и достигне много већу висину.

Водоник као гас може се добити из воде на врло лак начин. Пошто се вода, која је некад сматрана као један елеменат састоји из два гаса: кисеоника и водоника, то је треба само раставити на те њене састојке па један од њих, т. ј. водоник употребити за пуњење ваздушне лопте. Овде не можемо изложити сву радњу. која се дешава за време растављања воде, јер је то ствар чисто хемије, него ћемо показати само начин како то бива у маломе. У једну флашу меће се неколико комадића цинка или гвожђа и наспе се за три четвртине вода па се онда дода нешто мало сумпорне киселине. Одма се види како хиљадама ситних меурића постаје на дну флаше, око цинка или гвожђа па се подижу кроз воду до на површину, и ту их нестаје. Ти ситни меурићи нису ништа друго до водоник, који сад можемо из флаше одвести куд оћемо на пример у мале меуриће од сапуна, који, чим се напуне водоником, одма одлете врло брзо у висину. Сваки види да ти меурићи од сапуна нису ништа друго до мале ваздушне лопте, јер кад већу лопту напунимо водоником, и она ће се попети у висину као и ти меурићи.

И професор Шарл коме је први пут пало на памет да узме водоник за пуњење ваздушне лопте, направи једну лопту од четири метра у пречнику и напуни је водоником. Њему су у раду помагала два брата с којима ћемо се чешће сретати а то су *браћа Роберти.* Лопту су направили од свиле и премазали је гумом еластиком како не би испуштала гас.

За лопту а нарочито за водоник требало је мало више новаца, а једном човеку или двојици било је тешко да га изда. С тога се отвори опште уписивање прилога. На скоро најуваженије личности притрчаше својим уписивањем и за кратко време сакупи се толика сума да се могла направити и напунити много већа лопта

То прво пуњење лопте водоником ишло је на врло рђав начин; губило се врло много водоника јер је тако мала лопта од само четири метра у пречнику, једва напуњена за четири дана. Утрошено је 500 килограма гвожђа и 250 килограма сумпорне киселине. Четвртога дана била је лопта напуњена за две трећине у радионици браће Роберта.

Лопта је пуштена у Паризу, а са места познатог под именом „Марсовог поља". Од радионице браће Роберта до Марсовог поља пренешена је на колима. Лопта се звала *„глоб."*

Чим је свануо 27 август предузето је допуњавање лопте колико је још требало, и до подне била је скоро готова само што би је ваљало још кратко време пунити, али то је остављено да се ради кад се сакупи публика те да она види како се пуни лопта.

«Марсово поље» било је пуно света, свако место било је заузето, нарочите су наредбе издате е да би се избегле несреће и сукоби с колима. У три сата после подне није било на далеко око «Марсовог поља» ни једног празног места. У пет сати један топовски метак објави да ће пуњење почети. То је у исти мах био знак за научењаке на узвишеним местима у Паризу (на «Notre-Dame», на «војеној академији»), да буду премни за посматрања и мерења, која су имали да предузму кад се лопта испне у висину. И *«глоб»*, после кратког времена пуштен, подиже се на велико изненађење свију гледалаца са таком брзином да је за два минута био на 488 тоаза (до 1000 метара); ту је наишао на један облак и у њему се изгубио. Други метак топовски објави, да га је нестало; но наскоро изађе из облака и указа се на врло великој висини па наишав на други облак нестаде га поново.

Тога дана падала је доста јака киша, но то није ништа сметало да покушај испадне сјајно за руком. Публика не заклоњена кишобранима гледала је за балоном не марећи, што јој је киша право у очи сипала и за све време пратила лопту одушевљеним усклицима.

Лопта сама по себи била је тешка 25 фуната а потисак оздо на више био је од 35 фуната. —

Ето тако описује ту прву лопту водоником напуњену, очевидац *Фожа де Сен Фона*.

Да видимо шта је даље било са том лоптом. Њен пут, отпочет највећом допадљивошћу и узвицима од стране публике свршио се врло занимљиво и смешно. Ветар је однео лопту у село Гонес, на двадесет километара далеко од Париза; ту полуубрана пала је на земљу. Сељаци тога села видеше, како нешто лети по ваздуху што до сад нису никад видели. „Боже мој! шта то може бити? какво чудовиште! Неки сатана или ђаво! Да није месец пао с неба?!“ Тако узвикиваху сељаци и ларма се дигла до неба; викаху људи, жене, деца, све живо. Потрчаше сви према лопти која беше пала па се љуља на једну и на другу страну од ветра Али ко јој се сме приближити? ко ће отићи први? Пођоше полако напред, обилазише, али увек далеко од ње. Мислише да ће лармом и виком из далека, принудити чудовиште да пође; али оно остаје на месту. На један пут нађе се један јунак, који узе пушку и напери на лопту. Опали и олово пробије свилену лопту одакле је после куљао гас на поље. Лопта је бивала све мања и мања у колико је нестајало гаса па најпосле спласну сва.... Рекоше да је „мртва“.... Шта више неки увераваху да су чули да је јаукнула као је онај опалио пушку.

Сад сви нападну на лопту, ко мотком, ко бичем, вилама, грабуљама стадоше млатати по свиленој лопти, док је сву не изрешеташе. — Најпосле да би се довољно осветили за страх који им је нанела, привезаше ту „кожу од чудовишта“ једном коњу за реп и вукоше је уз највећу ларму скоро по сата по целој околини. — —

Као што се види ваздушна је лопта врло добро примљена и о њој се говорило на све стране Монголфијери, који су пре 27 августа били дошли у Париз, били су такође кад је пуштена лопта на „Марсовом пољу“ и одма после тога преговарали са француском академијом наука да направе лопту, коју је хтела академија да пусти са своје стране. И они су заиста направили за академију лопту која није била са свим округла као лопта него више издужена јер је имала у висину 70 стопа а у пречнику 40 стопа. Лопта је била плаветна и разним украсима искићена а текила је 1000 фуната. Ваздух који је она истиснула тежак је био 4500 фуната а загрејани ваздух којим се имала напунити тежио је у половину мање. дакле 2250 фуната. Целокупан терет лопте и загрејаног ваздуха износио је 3250 фуната, те тако је остало још 1250 фуната с којом се снагом пењала у висину.

До 11 септембра лопта је била готова и време, које је до тада било непрестано кишовито. пролепша се. У вече учинише прву пробу и напунише лопту за девет минута. Осморицу, који су лопту држали, подигла је она више стопа у висину и однела би их много више да им нису други притрчали у помоћ.

Чланови академије беху позвати сутра дан да виде пробу која се њих ради чини.

Небо је било облачно и изгледало је да ће бити кише која је после и наступила. Са педесет фуната влажне сламе лопта се испуни на велико задовољство присутних академичара и после десет минута би пуштена у облаке. Киша која је падала за сво време док се лопта спремала а и док се пењала и спуштала толико ју је исквприла, да се више није могла употребити, ма да је била одређена да се још један пут пусти у Версаљу пред двором Лудвика XVI.

Краљ је одредио 19 септембар за пуштање лопте у Версаљу. Већ се почело говорити како би било могуће да лопта понесе и по неког човека са собом, но краљ изда заповест да се нико не сме пењати са лоптом у висину пошто она још није са свим сигурна. Дозволио је само да се може чинити проба са животињама, које би се у каквом кавезу привезале за лопту.

Браћа Монголфијери предузеше да спреме другу лопту за краља, и како им је било остало само пет дана до одређеног рока. то навалише на посао и уз припомоћ неких својих пријатеља довршише је за уречени дан. Овде је вредно да напоменемо да су ове прве лопте грађене врло луксузно и са многим украсима који су врло много коштали. Цело небо митолошко могло се видети насликано на лоптама а такође и многе епизоде из историје. И тај балон као и сви пређашњи био је врло луксузно украшен златом на плаветној основи.

Из јутра 19 септембра лопта би однешена у Версаљ и намештена у дворишту краљеве палате. Ту је био краљ, краљица и цео двор. Балкони, прозори, терасе и сва места с којих би се могло гледати беху заузета. Лопта је била напуњена као и она у Анонају топлим ваздухом. Само пре но што ће одпустити конопце, којима је била привезана, закачише један кавез у коме беше једно јагње, кокошка и патка. Лопта се попела на велику висину и после десет минута пала на земљу заједно са својим путницима који беху здрави и весели.

II

СПРЕМА ЗА ПУТОВАЊЕ

Лопте о којима је до сад било речи нису за шетање и путовање; на њима се не би смео човек попети у облаке. Оне су прављене већином од артије или од материја, којима се човек не би смео поверити а није било ни места удешеног за човека. Све је то спремљено код оних лопата на којима ће се људи пењати и ми пре но што предузмемо такав пут макар и у мислима, морамо се упознати са појединостима тога путовања како би знали да ли ће наше путовање бити сигурно или не

Као год што путник пре но што се навезе на широко море разгледа брод да ли је довољно сигуран за морски пут исто тако морамо се и ми осигурати за путовање и шетњу кроз облаке, која ако није довољно осигурана може бити опаснија но путовање по мору. Истина већ знате како лопта у опште изгледа и за што се она мора пењати у висину, али има још многих ствари о којима до сад није било речи а које су доста важне на том путу.

Пре свега да видимо колика треба да буде лопта која ће да носи путнике. У опште на једној лопти не може ни да буде много путника; обично двојица, тројица до деветорице, бар толико је њих до сад највише путовало на једној лопти. Што више путника има тим се треба навести на већу лопту. Лопта која би имала 10 метара у пречнику била би *мала*. Међу тим лопта од 15 или 16 метара била би лопта средње величине и таких је лопата највише направљено. Та би лопта изгледала као каква велика кућа од два спрата. По свој прилици то вам изгледа врло велико и запитаћете на што тако велика лопта? — Јер кад би лопта била мања, не би могла подићи са земље путнике нити би их могла однети тако високо да могу шетати кроз облаке.

Ми смо видели да лопта напуњена каквим гасом лакшим од ваздуха, трпи потисак оздо на више онолики, колики је тежак ваздух којим би та лопта била напуњена, или који та раширена лопта истисне. Моћ ношења или подизања једне лопте равна је разлици између тежине тога ваздуха и тежине саме лопте напуњене тим лакшим гасом. Другим речима: ваља измерити ваздух, који лопта истисне, па од тога одузети тежину оног лакшег гаса којим је лопта напуњена (загрејаног ваздуха или водоника) и тежину саме лопте, т. ј. материјала од кога је лопта направљена и разлика која после одузимања остане показује колико још терета може лопта понети. Што је лопта већа тим је и та разлика већа, дакле већа лопта може више понети терета но мања.

Рачун је врло прост и најсигурније је ако пред полазак сами израчунамо моћ ношења једне лопте и то ево како: Узмимо најпре једну врло малу лопту од два метра у пречнику. Она би била мало виша од човека и шира но кад човек рашири обе руке. Ако узмемо да је наша ваздушна лопта са свим округла, онда врло простим рачуном можемо наћи кубну садржину те лопте од два метра, која износи 4 кубна метра и 188 куб. десиметра или у литрима свега 4188 литара. Па како знамо да један литар ваздуха тежи 1 грам и 3 десиграма, онда кад 4188 помножимо са 1·3 добијамо да је ваздух који би у лопту стао или што је све једно, који би лопта истисла кад се рашири, тежак 5444 грама: скоро пет и по кила

Али лопту нећемо пунити ваздухом него неким другим лакшим гасом. Каквим ћемо је гасом напунити? Знамо да је можемо напунити загрејаним ваздухом или водоником. Но како је водоник доста скуп а тешко се и добија, то се у последње време пуне ваздушне лопте светлећим гасом, који истина није 14 и по пута лакши од ваздуха као водоник, него само нешто мало више од половине, али је много јевтињији и лакше се добија но водоник. Један литар ваздуха као што знамо тежак је 1·3 грама, или 130 сантиграма, светлећег гаса 43 санграма а водоника 9 сантиграма.

Загрејаним ваздухом не пуне се лопте које носе путнике, јер се он брзо олади и лопта после кратког времена падне. С тога ћемо направити рачун за нашу лопту кад би је напунили водоником и светлећим гасом па ћемо видети кад ће више понети.

Као што рекосмо, наша лопта хвата 4188 литара што за чист ваздух по 130 сантиграма чини 5444 грама. Толико би био тежак ваздух којим би напунили лопту, а толико је тежак и ваздух који је лопта истиснула. Кад лопту напунимо водоником од кога тежи само 9 сантиграма литар, онда имамо 4188 да помножимо са 0·09 а то чини 377 грама. Толико нам треба водоника па да напунимо лопту од 2 метра у пречнику. Још морамо узети у рачун и тежину саме лопте са осталим прибором што у средњу руку износи 700 грама дакле свега 1077 грама. Кад од 5444 грама одузмемо ових 1077 грама, добијамо да лопта може са собом понети терета 4367 грама или од прилике 4 килограма.

Ако лопту напунимо светлећим гасом, онда имамо 4188 литара запремине лопте да помножимо са 43 сантиграма тежине једног литра светлећег гаса а то чини 1800 грама. Толико би био тежак светлећи гас кад би лопту њиме напунили. Кад и овде узмемо у рачун тежину самог саморијала од кога је лопта направљена на 700 грама, онда имамо свега тежине 2500 грама Одузето од 5444 грама остаје 2944 грама или скоро 3 киле а то је терет који би могла понети са собом лопта од 2 метра у пречнику напуњена светлећим гасом.

Али терет од 4367 грама кад је лопта напуњена водоником или 2944 грама за лопту напуњену светлећим гасом учинио би те би лопта остала у равнотежи; нити би падала нити би се пењала него би пливала по ваздуху. И ако хоћемо да се лопта пење, не смемо узети терета толико колико показују те цифре него увек мање и што мање тим ће се лопта попети на већу висину. Кад би хтели да се таква лопта попне у облаке, не би смели узети терета више од 1 до 1½ килограма.

Ако би хтели да нам лопта понесе већи терет, на пример једног човека, двојицу или тројицу, онда по оваком истом рачуну нашли би, да нам треба и већа лопта. Тако на пример лопта од 10 метара у пречнику подигла би 500 килограма кад би била напуњена водоником а само 322 килограма кад би била напуњена светлећим гасом. — Лопта од 16 метара у пречнику има запремину од 2144 кубна метра а ту би стало 2787 кила ваздуха. Кад би је напунили светлећим гасом стало би 924 кила. Ако још узмемо да материјал и остали прибор око лопте иззоси 250 килограма, онда остаје разлика од 1613 килограма. То би био терет који би лопта могла подићи са земље; то је величина снаге с којом би се лопта пењала у висину. Но као што рекосмо, не смемо лопту оптеретити целим теретом који би она могла пењати него само са три четвртине или још боље са две трећине, те би тако са целокупном снагом од 1500 до 1600 килограма могли понети два до три путника које би лопта однела високо у облаке и тамо би их доста дуго одржала. Кад би лопта била напуњена водоником, онда би имала снаге ношења од 2000 килограма те би могла понети седам или осам путника у шетњу по облацима. —

Обично се лопти не даје никад сасвим округао облик него увек више или мање дугуљаст. Лопта је увек виша но широка те тако изгледа као врло велика крушка којој је дршка окренута на ниже и ту остављен отвор кроз који ће се напунити.

Лопте које се пуне загрејаним ваздухом праве се увек од артије и оне се зову *монголфијери* за разлику од оних лопата које се пуне светлећим гасом или водоником и које се зову *ваздушне лопте* у правом смислу. Ове лопте што се пуне светлећим гасом и водоником, правиле су се пређе од свилене материје познате под именом *тафет* (taffetas). Танка а јака, густа и лака, та је материја имала све добре особине, које су потребне за ваздушну лопту а само једну ману: тафет је веома скуп. С тога је тафет данас замењен കончаним платном које је много слабије, много непостојаније од свиле али куд и камо јевтиније. Јер лопта о којој смо мало час говорили има до 8000 квадратних метара површине а квадратни метар свиле кошта 15 или 17 динара, док од платна само 80 динар. пара. Па опет једна ваздушна лопта и од платна кошта 6000 до 7000 динара. Као што видите шетња по облацима кошта врло скупо кад се узме у рачун још и пуњење лопте.

Али се у тафету па ни у обичном платну не може задржати ни вода а да кроз поједине поре не протече а камо ли гас, као што је светлећи гас или водоник. Они ће одма чим у лопту уђу изаћи кроз платно напоље и унутра ће остати ваздух. С тога се ваља побринути ад се те шупљике и међупростори између појединих конаца у платну затворе, те тако спречи излажење гаса. То обично бива кад се платно премаже каквом смолом која ће запушити све те отворе и кад се осуши бити непробојан дувар за гас. Те смоле којима се лопте премазују равне су и главни им је састав обично или ланени зејтин или каучук са још другим материјама.

Сама лопта саставља се од парчади дугачких а узаних која су на оба краја зашиљена. Та парчад зову се режњеви а изгледају сасвим као они режњеви од којих се праве кожне лопте за децу. Обично се 24 или 32 таква режња ушију и лопта је готова, само што пре тога ваља израчунати дужину и ширину тих режања према томе колика ће лопта бити.

Само шивење лопте највише односи јер има врло много посла. Пошто лопта има 32 режња и сваки режањ за лопту од 16 метара у пречнику, износи 25—28 метара то кад помножимо 32 са 28 добијамо од прилике 890 метара дужине што треба ушити. Но како се сваки шав ради веће сигурности и јачине мора прошити два пут, онда сво шивење износи 1780 метара или скоро два километара дужине. Толико износи шивење онда кад су поједини режњеви једноставни од једног комада што није увек случај јер се и они често састављају из више комада и онда је шивење још дуже.

На горњем крају ваздушне лопте утврди се један *вентил* који је тако направљен да га једна челична опруга или перо добро затвара да не може гас да излази и да се може кад се оће да отвори. Вентил је од врло великог значаја за лопту као што ћемо доцније видети.

Кад се вентил намести, онда је посао већим делом свршен и сад треба само платно премазати смолом. Платно се премазује и изнутра и с поља, а нарочито она места где је шав и где су рупе од игала много веће него игде на другом месту. Лопта се најпре премаже с једне стране па кад се осуши она се преврне и премаже и с друге стране па се опет остави да се суши. Тај је посао врло заметан и траје доста дуго.

Кад је премазивање свршено, ваља се уверити да ли је свака рупица добро затворена и да ли ће лопта чувати гас у себи. С тога се лопта нарочитом машином, која изгледа као ветрењача којом се чисти шеница, напуни до половине ваздухом. У тако пола напуњену лопту увуче се један човек и разгледа је свуда по целој њеној површини. Светлост пролазећи у неколико кроз танко премазано платно унутра, показаће сваку и најмамању рупицу, која би остала непремазана и не затворена. Тако се мора испитати свака лопта пре но што јој се повери живот човечији.

Преко горње половине лопте навуче се једна мрежа од свиле, која изгледа као обична мрежа којом се риба хвата. Крајеви те мреже спусте се од половине лопте на ниже и за њи се привеже корпа, која ће носити путнике. Корпа се веже за мрежу за то да би терет био подељен на целу горњу површину лопте, јер кад би она просто била привезана за доњи крај лопте, он би се од терета процепао, те не би била никаква сигурност за путнике. Мрежа се прави од свиле с тога што је свила поред велике јачине још и врло лака те не терети лопту много.

Тако спремљена лопта готова је сасвим само је још треба напунити. Цео досадањи рад око лопте врши се обично у затвореним просторијама у које не може свак да уђе и да смета радницима. Међу тим пуњење лопте бива на месту са кога ће се поћи, а то су обично пијаце и јавна места. Пошто се пуњење лопте предузме пред сам полазак и пошто се лопта издигне у висину чим се до некле напуни, то не треба боље објаве за публику но кад само угледа још издалека пола напуњену лопту. Цела се варош слегне око лопте и ако се не уграби место раније онда се не види како бива само пуњење лопте пошто то бива при земљи и човек треба да је у првим редовима.

Али кад се лоптом не ће да прави ларма, кад се не предузимље шетња по ваздуху него кад пењање у ваздух бива у научној цељи, онда се и пуњење лопте врши у затвореном и ограђеном простору. Унутра се не пушта нико од радознале публике сем неколицине и то су опет блиски познаници путника и такође људи од науке.

Лопта се намести замотана у своју мрежу тако како се може доњи њен крај саставити са цеви која доводи светлећи гас из какве оближње гасне фабрике. Истина светлећи гас има мању снагу ношења од водоника, али водоник стаје много скупље и за њега треба на месту пуњења спремати нарочите апарате. Светлећи гас напротив готов је у свако доба, само га ваља од гасне фабрике до места пуњења лопте спровести. Лопта се мало по мало надима па се најзад почне исправљати и подизати у висину и не би дуго прошло а она би и не напуњена одлетела у ваздух да је околни служитељи не држе док се сасвим испуни. Ако нема довољно људи, онда се поједини крајеви мреже повежу за кесе пуне песка те сад оне држе лопту док не буде сасвим пуна.

Лопта се не напуни за трenут ока. Ваља знати да обична лопта хвата 1400 до 1500 кубних метара светлећег гаса а то је толико да се може осветлити мања варош целе једне ноћи. Цев што доводи гас из фабрике, обично је узана те с тога и пуњење траје три или четири сата кад све иде без икаквих сметња.

Највећа сметња за време пуњења јесте ветар. Ако је ветар иоле јак, онда је готово немогуће одржати и напунити лопту до краја. Више пута и по шездесет и осамдесет људи не могу да задрже лопту, кад је понесе ветар. Поред тога, лопта ударајући час на један час на други околни предмет, лако се деси да се и поцепа и онда је све пропало. Такав је случај био пре неколико година. Један аеронаут (ваздушни путник) пунио је своју лопту средње величине баш поред саме гасне фабрике и близу гасног резервоара е да би само лакше и брже напунио лопту. Све је ишло добро и лопта је већ била скоро готова. На један пут, дуну некакав ветар и понесе лопту; људи што су држали лопту хтедоше је задржати али не могоше. Лопта их понесе и издиже за собом у висину. Мрежа се закачи за мотке оближње гасне фабрике те задржи лопту и људе али и поцепа лопту те од пута не би ништа.

Још је већа опасност за време пуњења, *ватра*. Било светлећи гас, било водоник, и најмања варница може да запали. С тога за време пуњења не сме около бити никакве ватре, нико не сме да пуши. Поред ватре дешава се још и јака експлозија, која може да буде врло опасна. Таква се експлозија десила пре неколико година у Америци. За тим тако је исто изгорела велика лопта по имену „*колос*". на којој се пењао славан аеронаута *Годар* али срећом кад је сишла на земљу а не при поласку. Запаљена је лулом дувана. Исто то се десило у Италији близу Флоренца; лопту је пунио један француз који није знао италијански а људи који су му помагали били су Италијани, и нису знали француски. Сваки је готово имао лулу у зубима. Немогући да се речима с њима споразуме а видећи колика опасност може да се деси од њихових лула, счепа лулу једноме Италијану и баци је, показујући да и они други баце своје луле. Али ветар нанесе једну варницу од те бачене луле на отвор кроз који је гас улазио у лопту и лопта се запали. —

Пуњење лопте не сме ићи до краја т. ј. лопта се не сме напунити гасом онолико колико она може да ухвати, а за што, видећемо на свом месту. Ако хоћемо да се попнемо на што већу висину и да што дуже останемо у облацима, треба напунити лопту само за три четвртине или још боље за две трећине оне количине гаса, коју она може у опште да захвати. Ето с тога нисмо ни смели узети терета онолико колико лопта може да понесе него само три четвртине или две трећине.

Пуњење лопте је свршено и још треба утврдити за лопту обруч и корпу па да се предузме пут у облаке.

Обруч је обично од дрвета и има у пречнику један и по до два метра и за њ су привезани крајеви мреже, који се од половине лопте спуштају право на ниже. За тај обруч привезана је корпа у коју ће ући путници, који су спремни за шетњу кроз облаке. Корпа је доста чврсто саграђена тако, да јој се без икаквог устезања може сваки поверити. Она је лака а довољно јака и еластична како јој не би наудили судари, а и пространа у колико је то могуће. Кад се за крајеве мреже привеже обруч и за њ корпа, онда је све спремно за пут, само треба путници да уседну.

Има ли још чега год што би ваљало спремити пре но што се пође на пут? — Има и то је котва или ленгер који виси на крају дугачког ужета испод корпе; тај ленгер је врло важан и потребан као што ћемо се на свом месту о томе уверити, а у свему наличи на обичан ленгер којим се лађе утврђују само што је мањи и сав од челика како би био што јачи.

Ради веће сигурности, за корпу је привезан и један дугак конопац, који на крају нема ничега, међу тим у извесним случајима може да буде од велике помоћи.

Имамо да споменемо још једну околност, а то је: да је доњи крај лопте, кроз који се она пуни отворен. Зар гас, за који смо рекли да излази кроз сваку и најмању рупицу на лопти не ће да изађе кроз тај доста широк отвор? — Неће. — А за што? Зато што је тај отвор на доњој страни лопте, а гас, који је увек лакши од ваздуха, тежи да се попне на више и да изађе кроз сваки отвор, који би био на *горњој* половини лопте, а никако кроз тај доњи отвор. Међу тим као што знамо, лопта није са свим напуњена и гас кад дође под извесне услове, које ћемо видети, почеће да се шири те ће да испуни и растегне целу лопту, и најзад ће почети да излази кроз тај доњи отвор, кога кад не би било, гас би својим напоном поцепао лопту.

Кроз тај доњи отвор пролазе две танке узице и силазе до на дно корпе тако да њима могу путници сигурно и згодно располагати. Једна од тих узица иде до вентила који је на горњој страни лопте те да, кад се за њу повуче, отвори вентил и испусти гас да изађе. Друга узица вуче се само у крајњем случају и задатак јој је да поцепа лопту те да се лопта нагло испразни. Има случајева кад је и она од помоћи.

Најзад по средини ваздушне лопте утврђен је један барјачић. Помислиће сваки да је то украс лопте или бар да тај барјачић означава народност путника. Међу тим то није. Видели смо да су прве лопте биле разно украшаване и више пута је украс више коштао него сама лопта. Данас пак у озбиљним приликама не мисли се више на украс. За лопту се не сме привезати ни стварчица од 100 грама која не би имала ма какве користи. И тај барјачић, који изгледа да је прост украс има свој врло важан задатак, као што ћемо се о томе доцније уверити.

Путници пре но што уседну у корпу, спреме и унесу у њу сав свој пртљаг и ствари које су им на путу потребне Пре свега сместе више кеса напуњених песком а то је терет, који се може у свако доба избацити из корпе. Пре но што увидите значај и велику корист тих кеса запамтите да су те кесе сво благо путника. У колико их имају више у толико су сигурнији; никад га не могу имати сувише а врло често имају их мало. После кеса пуних песком, путници унесу своје апарате, који су им на путу потребни за извесна посматрања; ми ћемо имати прилике да се с њима по наособ упознамо. За тим спреме и топло одело, и рану, леба и ладних јела као и неколико флаша старог вина, јер на путу кроз облаке нема гостионица и механа.

Ваздушних путника има до три врсте: једни шетају, други посматрају а трећи руководе и управљају лоптом. Први се пењу у облаке да уживају у призорима веома ретким какви се никад на земљи не могу видети. Други иду да испитују облаке, правце и јачине ветрова, особине ваздуха на великим висинама, топлоту и влагу ваздуха, једном речи све феномене атмосферске. Најзад они трећи јесу путници од заната, то су људи који су дугим путовањем стекли искуства у ваздушном путовању, они су „вође ваздушне", јер као што има вођа који на широким морима управљају бродовима, тако исто има вођа, који у ваздуху управљају ваздушним лоптама. С тога обично, било онај што шета или онај што посматра, води по једнога вођу који ће се старати за лопту.

Кад је све тако спремљено, путници улазе у корпу; њих је двојица или тројица, како кад. Више пута, само вођа и посматрач. Тај је тренутак свечан а уједно и тужан. Путници се праштају са својим знанцима и пријатељима. Кад их човек види како мирно и хладно заузимају своја места у корпи и кад помисли да ће за кој тренутак бити у облацима, онда оне што остају ухвати нека *аеронаутска грозница*.... Ми ћемо пратити путнике, али у мислима. *Ми* ћемо с њима заједно путовати кроз ваздух, шетати се по облацима али идеално, пошто нам је немогуће свима да се с њима попнемо. Што они буду нашли и видели, знаћемо и ми; што они буду осетили, казаће нам.

Зна се колико може лопта са собом понети терета, с тога ваља измерити цео терет који ће се у корпу унети. Измере се путници, измери се цео пртљаг и између снаге ношења и целокупног терета мора остати неке разлике; терет мора бити у неколико мањи, само за неколико килограма: пет, десет, двадесет или више, како кад. Ако је та разлика мала, лопта се пење полако; ако је она велика, лопта полети у висину као стрела. Кад се има кад, кад је ваздух миран и лопта стоји на једном месту онда се мери и удешава разлика терета тачно; а кад се хита, кад прети ветар, онда се ради како се може.

Путници су већ у корпи и лопта заједно са корпом издигла се над земљом за неколико стопа, али је још држе њих неколицина и не пуштају да одлети у облаке. Путници удешавају разлику у теретима и кад је све готово, путници узвикну „пазите!” Људи који држе лопту спремни су на сваку заповест. Сви гледају у путнике који сасвим озбиљно гледају у земљу, коју ће кроз који тренутак да оставе; срца закуцају мало тише.... Сви ћуте.... док се на један пут зачује глас вође: „Пуштајте!”....

III

НА ПУТУ

Лопта је пошла; путници су на путу.

Мислио би човек да је нешто веома страно кад се на лопти пење у ваздух, мислио би да га неки сасвим други обичаји обузимљу кад оставља земљу. — Није то баш тако. Што изненађује човека јесте баш то што не не налази све онако како је он замишљао, нарочито ако први пут полази на ваздушни пут. Човек не *осећа* да се издиже у висину, не *види* да се пење, њему се чини да се не миче с места... У место да види како се пење, он види како земља бега испод њега ... он гледа како гледаоци, како његови пријатељи силазе све ниже и ниже, а с њима и дрва и куће.... Предмети на земљи удаљују се све више; у исто време изгледа као да се приближују једни другима као да се са свију свију страна скупљају испод корпе. А како опет чудновато изгледају појединн предмети кад се гледају озго — нарочито они што су испод саме лопте. Ви не видите кућу него само кров, који изгледа да је на самој земљи; у место човека видите само његову капу на земљи.... Лопта се пење брзо и човек нема кад да се довољно наужива у тим занимљивим призорима, јер људи и ствари на земљи смањују се врло брзо и за мало па путник не види више никаквих појединости.

Али тек целина изгледа величанствена! Јер у колико земља одлази даље, у толико се хоризонат увећава. Покушајте да представите како изгледа каква велика варош кад је озго погледате са висине од три или четири стотине метара, а време је лепо, дан ведар, ваздух прозрачан. Тешко ћете то моћи представити. Улице широке и узане, праве и криве, пијаце, баште, куће испрекидане зеленилом; све то чини једну панораму, један врло занимљив призор. И тај призор чини разан упечатак на разне путнике... Једни се чуде и диве, други збијају шалу и налазе у њему сијасет смешних ствари. Зар то није смешно кад човек види толике ствари до крајњости смањене; највећа зграда изгледа као да је човек може стрпати у џеп, баште и поља као каква марама високи торњи изгледају као шипке. — Кад лопта плива на мањој висини или кад се лагано пење над каквом лепом пољаном онда је призор истина неразноврснији али пријатнији. Од дрва се види само круна како лежи на земљи а цело поље изгледа подељено све на саме четвороугле разно обојене према усеву који је на њима Путови и друмови изгледају као конци. Ако на путу има каквих кола или пешака, изгледа, као да се кола и пешак и не мичу с места. Ако има жељезница онда човек види како она једва мили по своме путу.

Лопта се пење, пење. — Поглед се шири, хоризонат постаје све већи: човек види праву бесконачност. Појединости нестане: читаве шуме, усамљена и одвојена села не распознају се више, брегови се уравнили, све је то сувише мало да човек може видети. Мало по мало па цео предео изгледа као каква географска карта. Али сад излази пред путника сасвим други призор, неочекиван, чудноват. Ви знате сви *да је земља округла*, да њена површина, не изгледа *равна* него *испупчена*. И сад у колико се ми већма издижемо у висину, у колико са веће даљине гледамо земљу, требало би, јел' те, да пред собом видимо грдну једну куглу. Ви мислите да ћете моћи казати: „Озго из облака видели смо да је земља округла!" — Од свега тога нема ништа. Баш на против: у место да видите земљу као куглу испупчену ви је видите.... *издубљену*. Таква је перспектива озго, која се врло лако да објаснити.

Исто тако и морска површина кад се гледа са крова лађе изгледа испупчена и крива а кад се посматрач попне на врх катарке, онда је она издубљена.

У сликарству постоји овај закон: *ма колико да је посматрач високо, увек је хоризонат на истој висини са његовим оком.* Ето то исто бива и за посматрача из корпе испод ваздушне лопте. Посматрач већ види да је земљиште испод њега далеко заостала али пошто му хоризонат изгледа да је на истој висини на којој је и он, онда му и цела земља не изгледа испупчена него наравно издубљена. Небо пак из истих разлога остаје издубљено те небо и земља изгледају као два огромна издубљена поклопца. — —

У колико са лопта већма пење, у толико се већма утишава и ларма земаљска. На самом поласку вика узбуђене светине прати путнике доста далеко. Ларма великих вароши, кад је варош најживља, чује се какво брујање, — налик на оно кад се таласи морски разбијају о стење, — до на 500 метара високо; још на већој висини изгледа слабије, али се још далеко чује. Мртва тишина је свуда око путника. Кроз то мртвило, кроз тишину продре од времена на време по који усамљени узвик или ларма: узвици са земље који поздрављају путнике или их зову да сиђу, да ручају и т. д. Али већ са висине од 200 до 300 метара, тешко је разговарати са онима доле. Што они кажу то се све чује добро, али они врло тешко разабиру оно што њима путници говоре, ма да ови вичу колико год могу.

Доказано је да се звук боље проноси са земље у висину него из висине на земљу. Тако на пример звуци једне војене банде чули су се до на 1000 метара, а лајање паса до на 2000 метара; на висини већој од 3000 метара чуло се звиждање локомотиве а на 2500 метара тутњава, коју чини цео жељезнички влак на свом путу. Кад се пушка избаци чује се пуцањ на 1800 метара, а узвици целе гомиле људи допру на висину од 1600 метара; на тој се висини може чути кукурекање петла или звонење звона. Ноћу кад се утиша дневна ларма чује се жуборење потока који се мало већом брзином тече до на 1000 метара. На 900 метара чује се крекетање жаба.

Упечатак је веома стран за путнике кад су на врло великој висини, кад су већ у облацима и не виде више земљу а чују звуке. Не видећи више од куда полазе звуци, чини им се као да су постали у облацима. «На један пут, прича астроном *Фламарион*, чусмо звуке инструменталне музике која изгледаше да је приређена у самим облацима, на неколико метара од нас....» Међу тим у самој ствари давао се тога дана на земљи концерат на 1000 метара испод путника.

Кад путници изгубе земљу из вида, онда по појединим звуцима суде о местима над којима се налазе. Тако у једној својој шетњи, тај исти научењак кога споменусмо мало час, пролазио је по месечини кроз Француску У једанаест сати ноћу, на 1200 метара висине, земља му је изгледала као тамна маса, а поједини звуци сасвим разговетни, као крекетање жаба, лавеж паса, допираху до њега. «Жабе, вели он, показују нам да смо над неком баром, а пси сигурно лају у каквом селу; мртва тишина је знак, да смо изнад планина и шума.»

Кад путници освану на лопти, онда у зору слушају кукурекање петлова како се разлеже с једног краја на други.

На висини од 5000 до 6000 метара, тишина је потпуна, не чује се ништа, ни с које стране. Шта више и сами путници једва чују један другога. Један говори врло јако, чини му се да виче... а његов друг једва чује неки слаб звук, који као да излази из неког подрума: ствар врло интересантна, којој ћемо узрок видети доцније.

Међу тим док су путници недалеко над земљом, поједини узвици њихови враћају се натраг као одзив, земља онако издубљена прави одзив и враћа звуке натраг; једноставна површина какве мирне воде, као на пример неке велике реке воло правилно одбија звуке и враћа их натраг. Чим путници наиђу на какво језеро, одмах вичу да би чули одзив... «Ми пролажасмо баш изнад једне наше велике реке па узвикнусмо да видимо оће ли нас чути. Узвикнусмо: «Живела Француска!» Слушајте: један, два, три. четири.... «Живела Француска!» одговори одзив врло слабо. У самој ствари одзив се задржао четири секунда а то нам даје начина да видимо колико смо далеко над земљом. Звук прелази 340 метара за секунд у средњу руку, али овде треба рачунати половину времена, јер је звуку требало два секунда да оде на земљу а два да се врати. Дакле ми смо од прилике били 700 метара високо.» —

Лопта се пење све више и више.... — «Па куда ћемо?» — «Не брините се нећемо *на месец*» — Међу одушевљеним гледаоцима нових ваздушних лопата, зар није било и таких, који су мислили да ће човек моћи отићи «на небо»; да ће се моћи попети на месец, ко зна? на сунце. зашто не? Ти људи нису помишљали на узрок који носи лопту у висину, а ми који знамо да је носи ваздух, ми не ћемо ни тражити да се наша лопта попне у васиону. тамо где нема ваздуха.... Па шта више, било би лудо мислити да се ми можемо попети и до на крај атмосфере, до на границу ваздуха. Будите уверени да нико не ће никад отићи до те границе, јер томе има необорива доказа као што ћете сад видети.

«Али бар, рећиће те ви, кад је већ говора о ваздуху, реците нам колика је висина атмосфере. колико високо над земљом допире ваздух? Да ли га је ко год мерио?» — То је питање врло тугаљиво, јер морамо казати да ни сами не знамо колико је атмосфера висока, нити има кога ко то зна, ма да је толико пута већ мерена. Сваки ко је год мерио, добио је другу цифру за висину атмосфере а то је знак да нико није тачно измерио.

Ви већ знате да на површини земљиној један литар ваздуха тежи 1·3 грама. И као год што вода у некоме суду притискује својом тежином на дно суда, у коме је, као год што море или језеро притискује на своје дно, исто тако и ваздух притискује на терене изнад којих се налази. Што је висина воде у суду већа, тим је и притисак на дно већи; то исто вреди и за ваздух. Ми имамо справу којом можемо да измеримо притисак атмосфере врло лако и врло тачно; ту су справу понели и наши путници са собом, а зове се *барометар*.... Тим апаратом нађено је — овде не можемо казати како — да на сваки квадратни сантиметар површине притискује ваздух тежином од 1 килограма и 33 грама. Ако је површина од једног квадратног метра, онда притисак ваздушни на њу износи 10.330 килограма. Мало земљиште од једног *ара* трпи ваздушни притисак сто пута већи: 1033 тоне т. ј. више од једног милијуна килограма. — „Према томе може ли се израчунати и колики је ваздушни притисак на целу земљу?" — Без сумње, и то врло лако. Знајући обим наше земље (цео меридијан) — 40 милијуна метара — можемо лако наћи да је њена површина 510 милијуна квадратних километара.... Узев за сваки метар 10330 килограма, налазимо простим множењем да је притисак атмосфере на целу земљину површину — или другим речима целокупна тежина ваздуха — у округлој цифри *пет квадрилијуна* тона. Један научењак је израчунао да је тежина целог ваздуха толика, колико је тешка једна бакарна кугла од 100 километара у пречнику.

На равници притискује цео ваздушњи стуб до његове границе са 1 килограмом и 33 грама на квадратни сантиметар. Ако се попнемо на неки високи брег, рецимо 5000 метара од места на коме смо први пут били, да ли ће и овде на сваки квадратни сантиметар бити онолики исти ваздушни притисак? Очевидно да неће, јер смо за читавих 5000 метара дошли ближе граници атмосфере, за толико је ваздушни стуб постао краћи те и његов притисак слабији. Лако се може разумети да што се више пењемо, у толико је ваздушни стуб над нама краћи а и ваздушни притисак слабији. Ако тако идемо и даље морамо закључити да ће притисак ваздушни бивати све мањи и мањи и најзад никакав.

После извесног времена од поласка запитаће онај што шета по ваздушној лопти: „На којој смо висини?" — „На којој висини?" Сад ћу вам казати", одговара посматрач. — „Ми смо.... на.... 2340 метара од прилике." — „А од куд то знате, где вам је мера?" — „Ево моје мере. овај мој барометар"

У свакој корпи која носи ваздушне путнике има једно место остављено за барометар без кога путник никад не иде на пут у облаке. Барометар је нераздвојан од аеронаута. По њему ће он познати на којој је висини, да ли се пење или силази. Барометар као што видите није само за то, да покаже какво ће време бити, као што неки мисле; прого пре је његов задатак да покаже колики је атмосферски притисак Има их двојаких: једни су са живом, а други су метални барометри или *анеројиди*. Ми се овде не можемо упуштати у њихову теорију. На морској површини жива се попне на 76 сантиметара или на 760 милиметара; ако је притисак слабији, т. ј ако смо се испели на неку висину, онда ће и живин стуб бити краћи. Ако смо на 1000 метара високо од морске површине, онда живин стуб у барометру стоји на 67 сантиметара ; ако је пак живин стуб на 60 сантиметара, онда смо на висини од 2000 метара. Кад жива спадне на 53 сантиметара, онда показује висину од 3000 метара, а на 47 сантиметара, висину од 4000 метара. Кад посматрач прочита на барометру 41 сантиметар, онда вели да смо на висини од 5000 метара, а кад је барометарско стање од 36 сантиметара, онда су путници на 6000 метара висине Тако исто барометар може показати и веће висине, и посматрач ваља само да погледа у барометар па да зна на којој је висини.

Ако смо на барометру прочитали његово стање, па после неког времена видимо да жива показује исти степен, онда значи да се нисмо попели ни мало у висину него смо остали на истој висини. А ако барометар по други пут покаже више степени но први пут, онда значи да је лопта сишла, јер је притисак већи.

У споменутој таблици показали смо како се мења притисак на хиљаду метара; тећу тим лако се може појмити да се може израчунати из висине живиног стуба у бармометру висива и на десетине метара. Рачун није баш тако прост, и ми се у њ нећемо упуштати.

Кад је лопта била на земљи, онда је гас у њој био под притиском од 76 сантиметара, и ми смо лопту напунили само за три четвртине, или шта више, за две трећине њене запремине; с тога је лопта при земљи изгледала ненадувана и спласнута у неколико. Но у колико се лопта већма пење у висину, у толико је као што знамо притисак на гас у лопти слабији, те се он шири све већма, и на извесној висини лопта је потпуно растегнута и заузела свој округли облик. Ако се још већма лопта пење и гас не може више на растегне лопту, онда излази кроз доњи отвор лопте, кога кад не би било, он би у след слабијег притиска с поља имао толики напон на дуваре лопте, да би лопту поцепао.

„Ми се не пењемо више", рећи ће на један пут посматрач. — А за што? — Јер смо на висини, на којој ваздух нема више снаге, којом би нас испео још више. — Кад смо израчунавали снагу ношења наше лопте, сећате се да смо рекли: да се лопта пење са разликом између тежине лопте и гаса у њој и тежине истиснутог ваздуха. И што се више пењемо, тим је ваздух све ређи дакле и лакши, и та разлика све мања. Најзад долазимо на такву висину, где је ваздух тако редак, да је тежина тог истиснутог ваздуха равна тежини лопте и гаса у њој, дакле нема никакве разлике између њихових тежина, и лопта се не пење више.

(Наставиће се)

* * *

НА ПРЕСТОЛУ

РОМАН БЕРТОЛДА АУЕРБАХА

КЊИГА ТРЕЋА

(наставак)

7.

Између божића и нове године дешавају се ноћу права чуда. Врло сухопарни људи тврде да нема више вилинскога света. Али није тако. Има још чуда на овоме свету.

Ето у оној грдној кући на крају Краљевске улице стоје многи намрштени људи као да су мутави, па слажу некаква тајанствена ситна гвожђа једно до другог, па онда све то што су сложили предаду некаквом чудовишту, које одмах стане да се креће, да јечи. стење — из тога чудовишта излази стотинама људи препорођених, у кратко то се у државној штампарији штампају званичне новине и то број за нову годину са стотинама указа о аванзовању и декорацијама

Шта је нова година обичном самртнику? Сећање и размишљање о ономе што је прошло, уживање онога што је остало, планови за будућност, еле једно на друго наставак јучерашњег живота

А како је другаче код оних људи којима се важност мери по њиховом положају и чину, који данас могу постати са свим нешто друго него што беху јуче!

Еле изађе и тај број службених новина од нове године! Он је чак и краљицу обрадовао! Њен стари учитељ енглеског језика, кога она беше довела собом из своје домовине као секретара, беше постао дворски саветник те тиме доби угледнији положај у друштву које има приступа у двору.

Од свију унапређења ни једно није толико изненадило цео двор и целу престоницу као указ којим се дотадањи салонски тиролац поставља за главног интенданта краљевских позоришта. И он сам није могао довољно да се начуди. Истина он је се онда, кад је с Ирмом играо у оној франц. комедији, јако допао, али ко је могао помислити да ће тај успех имати тако крупних последица? Кад је прочитао своје унапређење он стаде трљати очи као да хоће да се пробуди. Је ли то најмилостивија шала? Он је човек који зна за шалу, али у затвореном кругу пријатеља и познаника а не тако пред целим светом. Али како ће бити шала када ето поред њега стоје унапређења и одликовања толиких одличних људи на најважнијим и најозбиљнијим положајима.

Баш је истина, права лепа збиља.

У вароши се говорило, са смешењем пуним подразумевања, како је салонски тиролац постављен на тако велико звање само с' тога да би грофица Ирма, којом ће се он оженити, имала угледан положај. Још пакоснији говораху да на двору сва позоришта сматрају као будалаштине па је са свим у свом реду што је њихова управа поверена првој дворској будали.

Међу тим је барон Шенинг, или као што га од сада морамо звати, г. интендант примио са пуно достојанства подворења својих нових потчињених, па се онда одвезе у двор.

Како је пролазио поред собе грофице Ирме, он замоли да га пријаве.

Ирма га је примила пријатељски и честитала му унапређење врло срдачно. Он даде познати како он зна да у многоме за овај авансман има грофици да благодари. Она се учини као да га не разуме кад он са великим одушевљењем стаде говорити о томе како би га у његовом новом и тешком положају знатно помогла и упућивала жена која има пуно укуса и уметности. Ирма скрену брзо разговор и с ове теме. Она беше данас врло расејана, непрестано је гледала кроз прозор свога салона у башту. Снег се беше готово сав отопио, мраморни кипови богова и богиња незнабошких беху скинули своје зимње рухо; њеном прозору понајближе стајаше Милоска Венус, која се видела у профилу.

— Опростите — рече она најзад тргнувши се из своје расејаности. Ја се радујем што ви хоћете да радите на препорођају уметности, и радо ћу с вама о томе разговарати. Пре свега молим вас да повратите драми музику, ако не баш између свију чинова, а оно бар у почетку пред преставом! —

— Музичари су против.... —

— Знам, знам, свака уметност хоће да је са свим за себе, неће да све скупа служе општој уметности. Али ја држим престава у позоришту без икакве музике, то вам је ручак без вина. Кад људи гледају какву од великих драма, а нису предходно спремљени музиком за то узвишено уживање, изгледају ми као да су нечисти недостојни оног светог уживања.

— Музика им опере с душе прашину дневнога рада, она свакога опомене да он није више у својој канцеларији, касарни или радионици, већ да се налази на са свим другом месту. Кад би се то могло наредити ја би за похођење позоришта прописала нарочите хаљине, како би и душевно гологлави са страхопоштовањем долазили у храм уметности. Али наравно, ја не би више давала но једну преставу на недељу! —

— Што се тиче музике; имате одиста право — уграби интендант да упадне у живу реч грофичину — ако би милостива грофица желела још какву практичну промену?.... —

— Други пут. Сада не знам ништа. Сада ми је цела памет на великом костимованом балу који ће бити идуће недеље! —

Тај бал имао је да буде у дворцу и његовој зимњој башти. Интендант беше срећан што је Ирма потпуно одобравала његову намеру за тај бал. Он је намислио да у дну зимске баште намести чесму са старинским групама напред дрва, шибље и стење, а у дну какав леп предео из Грчке, намолован у „великом стилу.“

Ирма обећа сачувати његову тајну. На један мах прсну у ову изреку

— Међер ми сви нисмо ништа друго него кувари и паракувари. По читаве недеље кувамо, пржимо, печемо једно јело само да се допадне нашој госпоштини! —

Интендант не рече на то ни једне.

— Ви се сећате — настави Ирма — како се једном крај језера разговарасмо и нађосмо да се човек управо само тиме одликује што може да се разно облачи те тако да се свагда другачи појави. Још као дете волела сам да се маскирам. То је жудња за странствовањем душа коју осећа свака душа макар да јој тек почињу расти крила. Таква костимована игранка то вам је један од најлепших цветака културе и, ту се први пут поштено укаже кокетство које се налази у свакоме! —

Интендант се опрости, и узпут премишљаше своје старе мисли о Ирми. Аја — говораше он сам себи — то је сувише мучна жена, она хоће да је човек пун духа и добро расположен од јутра до мрака. Којешта, таква ми жена не треба — рече он скоро на глас.

Нико није знао како ће се Ирма костимовати. Нагађало се да ће се она појавити као Викторија, јер се знало да је она била модел за Викторију на Арсеналу, само разбираху како ли ће она ту прилику удесити да не вређа друштвене навике.

Ирма се много бавила у радионици где је врло прилежно радила. Беше је обузео већи немир него што беше онај кога је пре толико година осећала када се спремала на прву игранку. Љутила се што се тако једна забава мора тако дуго да спрема. По њој требало би то чим се замисли одмах извршити, па после да се мисли на друго што. То је чекање несносно. Она је завидела људма којима је спремање некаквога весеља највеће уживање. Само радом могла је да се курталише тог немира.

У радионици стајаше свршена статуа Викторије од камена. Високе дупле стубе стајаху уз њу. Уметник који је ту статују израдио, стојаше са длетом и чекићем у руци, па час стрчи низа стубе да целину прегледа, час опет устрчи горе да поправи једну једину црту лица. Ирма чисто није смела да погледа статују, та то беше она сама, прерушена у грчко одело, али опет она.... Чисто је прође нека језа од страха и радости када је видела своју сопствену појаву преведену у најчистије уметничке облике.

Беше по подне. Ирма је радила своју копију Тезеуса врло прилежно, јер се зими брзо смркава. Не далеко од ње стајаше попрсје личног лекара краљевог, које беше мајстор у мермеру израдио. У радионици беше тишина само се по кадшто чујаше струга и куцање длета. Сада мајстор сиђе са својих стуба па уздахнувши дубоко рече

— Доста је, нећу више ни да кључим чекићем. Човек никада не може рећи да је са свим готов. Бојим се ако будем даље поправљао, само ћу покварити. За то прекидам. Свршено је! —

У речима и на лицу мајстором беше и борбе и тишине. Он остави длето. Ирма га погледа па рече

— Ви сте срећан човек, али ја знам да нисте својим делом потпуно задовољени. Ја мислим да ни Рафајело ни Микел-Анџело нису никада били потпуно задовољни са својим делима. Онај остатак незадовољства који сваки уметник осећа кад сврши некакво дело, то је клица за ново дело! —

Задовољно климну мајстор главом Из очију му севаше ватра. За тим отвори чесмицу на зиду, и опра руке. Стојећи крај Ирме и гледајући како она ради, мајстор говораше како се са сваким парчетом посла одваја парче живота од уметничке душе; овако како сада овде изгледа фигура неће је нико и никад више видети; из даљине, када се гледа као декоративни накит, губе се све појединости, сва брижљивост која је утрошена ни њихову израду. Оно што је најлепше ради уметник за своје сопствено задовољство, па ипак ко може пресудити колико савесна израда појединости упливише на целокупну појаву.

Још мајстор говораше када пријавише да Краљ иде. Ирма брзо покри свој рад мокрим чаршавом.

Краљ уђе. Он беше сам, и замоли да Ирма не прекида свој посао. И не осврнувши се Ирма настави радити. Краљ је хвалио масторево дело срдачним гласом.

— У тој статуџи има пуно величанства које ће причати потоњим вековима што смо ми гледали. Ја се поносим што имам такве савременике! —

Ирма је осећала да се те речи ње тичу. Срце јој поче нагло куцати. Тезеусова глава од гипса која је пред њом стајала као прегледаоница чудновато је погледа.

— Сада, кад је дело свршено, радо би га упоредио са разним ранијим моделима — рече Краљ уметнику.

— Покушајни модели налазе се у мојој малој радионици. Заповеда ли Величанство да их донесем? —

— Будите тако добри. —

Мајстор оде. Краљ беше на само с Ирмом. Он се брзо попе уза стубе па викну задрхталим гласом:

— Ја се пењем у небо, ја идем теби Ирма да пољубим твоју слику. Овај пољубац нека вечно буде на твојим уснама, високо изнад целога света. Љубим те пољупцем вечности! —

Он стајаше на врху и пољуби камена уста Викторије. Ирма се није могла уздржати да не погледа у вис, и баш у том трерутку паде широк млаз сунчане светлости на Краља и на камену прилику која беше страшно озбиљна.

Ирма је стајала доле и чинило јој се као да ју је обухватила некаква пламена река да је однесе у вечност.

Краљ сиђе, стаде поред ње тешко дишући Она није смела ди га погледа, она стајаше мирно, непомично, исто као и она статуја, Краљ је загрли, и живе усне пољубише се.

Кад се уметник вратио, Краљ беше сам.

Ирма оде преко улице у двор као у некаквом бунилу, као да има крила.

— Ја сам осетила највећу срећу, говораше нешто у њој. Сада могу да се одречем свега. И одричем се. Ја носим на уснама пољубац вечности!....

Сви људи, све куће, све јој то изгледаше као да је дубоко испод ње. а она као лебди преко свега тога.

Она стиже у своје собе. Ту је тек нова хаљина, коју беше поручила, потсети је да је данас игранка.

Она се смешила док су је облачили у ону белу облачасту хаљину преко које беше лишће искићено дијамантима.

— Милостива грофица обећали су дојкињи Краљевића да вас она сме видети у костиму. Могу ли послати по њу? — упита је њена собарица

Ирма климну главом. Она је, чула али као кроза какав сан, она је гледала, али као кроза какав облак. Беше јој мучно што ће је тако много људи видети, она би хтела само њему да се укаже, та само је он на свету, он сам и она сама....

Валпурга дође и стаде као да се скаменила. Пред њом беше лепа сјајна чудновата девојка сва у цвећу и лишћу, и на сваком листу и на свакој гранчици од корала трепте дијамантске капљице. Појас беше зелена змија у које беху тако велике сјајне очи од дијаманата да је болело у њих погледати. Дуга коса расплетена спуштала се низ гола плећа, само је на глави била обухваћена једним венцем језерских ружа, међу којима се на челу блистала велика звезда од дијаманата. Али више и од те звезде блистало се лице у девојке. Тако лепа није још никада била Ирма, и из сваке црте њенога лица просијаваше нека узвишеност, нека удаљеност од света, некакав осмех као из облака на људе доле на земљи.

— Куку мене, па ви сте језерка-вила! — викну Валпурга.

— Истина? Дакле си ти одмах познала? — рече Ирма пруживши јој руку. Њен је глас био врло необичан.

Валпурга притиште срце руком. Беше јој жао што се Ирма баш у ту прилику прерушила. Та то је терати инат с Богом, то не може на добро да изађе. Али Валпурга не рече ни речи; она само склопи руке па се стаде молити Богу за Ирму.

— О Боже — узвикну она за тим махнувши руком преко очију — шта још неће људи од себе учинити! О

Боже, од куда им све то? Како се то може тако? — Она је издалека обилазила Ирму. — Неће ми нико веровати код моје куће кад им станем причати. Таку хаљину од запенушених језерских таласа и тако расплетену косу има и језерка-вила. Та само да је моја мајка са мојим Хансом овде. —

Ирма није ништа говорила. Она се шетала по соби огледајући се у огледалима, пред којима су гореле свеће, као да гледа неку туђинку. Чисто се чудила шуштању своје хаљине.

Да ми је да овака скочим у језеро те да угасим жарки огањ који ме сажиже — говораше нешто у њој.

Валпурга се врати као очарана у своју собу

Сад разумем — гунђала је Валпурга. — Овде људи сваки дан створе нов свет, изврћу све наопако, преруше се, накараде се, па онда дабогме да један другог и не разуме, да моја краљица овај свет не разуме, јер како се ту човек може омирити и сачувати своју памет? Аја, право каже краљица, боље да ја идем кући. Овде бих још и полудела....

У соби затече Валпурга једно писмо од куће. Неколико недеља радовала се томе писму. Она је замишљала како ће јој се мајка и Ханс радовати кад приме нове хаљине и оне поклоне, како ће се скупити људи из целога њиховога села да се диве и чуде онаким хаљинама, како ће сваки морати да се дотакне руком тих хаљина као да виде да ли у њима нема још нешто особито. Она је у грудни џеп Хансовог капута била метула врло весело писмо, и најзад ето одговора. Писала га је другарица а казивала јој је мајка реч по реч.

«Дете моје, ти си за цело добро мислила, то ја видим, али нам је наопако испало. На нову годину ја и Ханс обучемо нове хаљине и одемо у цркву. Ја испрва нисам хтела, све ми се нешто слутило да неће добро бити, али Ханс навалио, вели наљутиће се краљ ако не обућемо његове хаљине, те тако и ја пристанем. Кад тамо сви људи избечили очи на нас, а не говоре ништа. После службе, пред црквом згромилаше се у гомиле, па све показују прстом на нас и говоре на глас: Тако је то, у вароши се добијају на поклон врло лепе ствари, али ми знамо пошто је то,јакако, нема, то се поштењем не добија, и ова матора будала и онај звекан још се поносе тим хаљинама. Стара Ценца највише се дерала, и људи који другдаш неће ни да је виде, сада су је слушали и још подбадали.

«Ах, драго дете, ти још не знаш како су пакосни и зли људи на свету, а ја знам за цело да си ми ти поштена. Али таки су људи завидљивци, и кад не могу да нам нешто отму онда нам то бар упрљају. Ти си за цело добро мислила, али ја сад не смем ни у мојим старим хаљинама из куће, само да ми се не навожу они пакосни завидљивци. Док је човек сиромах он то ништа не зна, сада тек видим какав је свет. Па то још није најгоре дете моје, најгоре нам је што нам ти зли људи увуку сумњу у срце као каквога црва па нам гризе срце. Али ја не сумњам на те, ти си за цело поштена и ваљана и остај ми така. Увек треба да мислиш ово: Може човек спавати у златном кревету и на свиленим душецима, али ако му није мирно срце и честита душа, боље би му било под црном земљицом. Па онда нам је механџија долазио да нам откупи оне хаљине за се и за своју жену, али ја их не дадох. Тако, дете моје, чувај свој образ, немој да примиш ни једну пару ни један кончић на коме има ма какве прљавштине. Ја знам да си ти сама паметна, да тебе не треба тек учити, али опем морала сам да ти то кажем, и молим те немој се једити што су људи тако пакосни, ето и ја се баш ни мало не љутим.»

Валпурга је бризнула у плач кад је ово писмо прочитала. Та нема горих људи од мојих сељака. Истина има неваљалаца и међ овом отменом господом, али ни један није такав нитков. Та само нека дође опет неко од њих да моли за какву милост, показаће она њима. Та она би молила краља да свима у селу одцепи по двадесет и пет, од првога до последњег. Ах, да јој је да она буде краљ само један сахат, она би већ те глупе неваљалце научила памети.

8.

Валпурга је плакала од љутине у својој соби, па онда стиште песнице и стаде својим земљацима тако читати вакелу да им за цело не би ласно било само да су чули. Али она неће да се љути, то би нахудило детету. Нека бар они зликовци овом детету ништа не учине.

Међу тим далеко од ове собе, у сјајно осветљеним парадним дворанама двора и зимске баште хорила се музика. Хиљадама је свећа горело, свила и кадива, бисер и дијаманти, цвеће и венци и пуно веселих људских лица сијало је радошћу. Али од свега и свију беше најсјајнији Краљ.

Он је знао да је леп човек, и он се томе радовао са неким детињским осећањем. Он је свагда био добро расположен кад год је био обучен у униформу, која му добро стоји. При разним свечаностима, нарочито пуковским славама, носио је свагда униформу дотичнога пука; али кад год је био у хусарској униформи онда је био најбоље расположен. Она најбоље показиваше лепоту његовог узраста. Данас је био обучен као митолошки краљ Артус, имао је златан краљуштни оклоп и дугачку арванију од пурпура. Поред њега нежна и фина Краљица у белој хаљини и копрени изгледаше као љиљан.

Краљ је видео како му се сваки диви и беше срећан јер је знао да тај израз на лицу свију не беше данас ласкање.

Кад га је Ирма тако први пут видела и дубоко се поклонила морала је се добро прикупити да опет устане. У мало није предањ на колена пала. За тим га је погледала са срећом и молбом у очима.

Хтела је да му каже како га обожава, али рекла је са свим нешто друго, јер Краљица јој рече

— Ирма, ја сажаљевам што не можете саму себе видети. Ви нас приморавате да верујемо у чуда.

Краљ не рече ништа, али Ирма осећаше његов поглед на себи, и чудила се како да од краљичиних речи и краљевог погледа не пропадне у земљу. Она се прибра па рече

— Ах, Величанство, овај вилински костим страшно ме притискује. Духови се само за један тренутак јављају, па их онда нестане, они морају брзо да умру, да их нестане у огњу и пламену! —

— Има и таких тренутака који су читава вечност! — рече Краљ.

Ирма се истина радовала својој лепоти, али у томе тренутку осетила још узвишенију радост: Он је величанствен и леп, витешка прилика, какву ни оубразиља не може лепшу створити. Он може да љуби пољупцем вечности, јер у њему беше оличено краљевство...

Тако стајаше Ирма а није ни чула ни видла што око ње бива.

Краљ и краљица одоше даље обилазећи госте, а Ирми се учини да је она сада као каква просјакиња у пркос њенога богаства. Нема више Краља, ено га чак тамо где се блиста као каква божанска појава.

Сви који беху око Ирме не могадијаху да се нахвале њеног песничког укуса са којим се костимовала. Она није ништа чула.

На један пут зове је Краљица. Краљ је хтео да отвори игранку са Краљицом, али она се захвалила. То је био просто церемонијал. Краљ јој је увек нудио да с њоме игра, али она није никад играла.

Краљица дакле замоли Ирму да са Краљем отвори игранку.

Ирма се дубоко поклони, али у њеној души подиже се нешто поносито изнад Краљице говорећи: «Не дајеш ми га ти. Ја сам она која ти га уступа, која има самопрегоревање. Ја се одричем. Он је мој! Теби га је свештеник дао, а мени га је вечна природа поклонила. Ти ниси ништа друго до нежан цветак, а нас двоје, ми смо пар орлова који се вију високо у небесима!»

Ирма није могла да појми као она све то сноси. Цела крв у њеним жилама беше се претворила у сами огањ.

Кадрил отпоче.

Ирма осећаше врео дах Краљев. Он је држао њену руку, и говорио је лаке шале како је то лепо по кадшто створити око себе читав нов фантастичан свет. Њој беше мучно што он говори којешта, кад би њих двоје имало саде да говоре са свим другаче, или да са свим ћуте, али они морадоше ма шта говорити, јер да су ћутали, то би пало у очи. Кад год се Краљ у кадрилу дотакао њене руке, беше Ирми као да ће онога часа полетети некуда, а кад год је пустио њену руку, беше јој као да у земљу пропада У мало се није кадрил у забуну довео.

Краљица је брзо отишла с игранке. Краљ ју је отпратио, али се брзо вратио.

Ирма се шетала по дворани и цео онај шарени метеж изгледаше јој као какав сан. Она се осмехну када је срела свога брата и своју снаху, који беху у средњовековном руху. У мало их није упитала: Јесам ли ја још жива? Та она је на етиру долетела, она је из другога света, у коме имају само два човечија створа — он и ја.... Једини, први пар људи.... Богови су на ново оживели, а његов је пољубац вечност....

Она је седела са братом и снахом у једном склонитом боскету. У то приђе к њима и Краљ. Њена душа полети му на сусрет вичући: да умремо заједно. Ти си мој а ја сам твоја! На свету нема никога више сем нас двоје. —, Међу тим она је само устала и поклонила се дршћући. Краљ седе до ње. Она је осећала његов поглед на себи.

Краљ је гледаше као да је никада пре није видео, ону лепу главу са богатим витицама косе које се спуштаху низ потиљак до рамена; изгледаше му данас већа и стаситија но пре, сви облици њенога тела беху тако хармонични, пуни; нежни овал лица, широко чело које од силних мисли иза њега беше јако испупчено, фино извијене обрве, мрко око у оном влажном сјају, усне једре као пупољак.. .

— Ти си лепа и ја те волем! — рече јој Краљ тихо.

— А ти си леп и величанствен, и ја те волем безгранично — хтеде она одговорити, али јој се усне не мицаху. Она само затвори очи. У срцу јој закликта хиљаду гласова.

— Ирма — рече Краљ — Ирма....

Глас му застаде у грлу, није могао ни једне речи више да изусти.

Дуго је седело њих двоје не говорећи ни речи. За тим поче Краљ да говори, али је врло тешко дисао.

— О Ирма, има један тренутак у коме је неизмеран живот.... Ту ништа не раставља.... Доле у свету рачунају људи на сахате и минуте. Горе у небу не види се од овога света ништа, он је са свим ишчезао! —

Ирма отвори очи — њеног брата и снахе нема. Она беше сама с Краљем.

Она хтеде да падне предањ на колена. да га загрли са целим жаром душе своје. Морала је напрегнути све своје силе да не заборави где је. Она зину да каже нешто, али не могаде изговорити ни једну реч. Брзо устаде, и дршћућим кроком изађе из дворане.

Не прође дуго и Краљ је оставио игранку.

Над Ирминим собама стајала је на прозору Валпурга и дуго је жалостиво гледала у башту.

Лакокрили облаци прегањаху се по небу, па час сакрију месец, а час га оставе да блиста пуним сјајем. Сада баш беше најлепше осветљена Милоска Венус. На један пут као да тај кип окрете своје лице од дворца на другу страну....

Валпурга ужаснута трже се од прозора, и није се више усудила прићи прозору.

На статуји Викторије у радионици, на њеним каменим уснама које беше Краљ пољубио, дрхтала је ова иста месечена, која овде у парку обасјаваше Милоску Венус.

Богови беху оживели на оној пуној месечини....

9.

Беше чај у «маломе кругу.» Само најодабранији међу изабранима беху сакупљени. Интендант је причао како је наумио рођендан великих драмских песника славити нарочитим свечаним преставама по које славне драме њихове. Како се приближује дан рођења Лесингова, то мисли са њиме отпочети те уметничке славе.

— Који ћете комад давати тога дана? — упита Краљица.

— Ја бих сматрао за особито високу милост, ако би Ваше Величанство благоволело изабрати шта да се игра. —

— Ја? — упита Краљица и погледа Краља, који је седео преко пута разгледајући некакве илустроване новине. Он је морао осетити Краљичин поглед, јер он спусти новине па рече

— Дабогме. Реци који комад желиш да се претставља! —

— Желела би Емилију Галоти! —

Сви се стадоше згледати. Тај комад као и Шилерова „Сплетка и љубав" беху прошле владе забрањена парчад.

Наста кратка пауза. Само Краљ има реч. Шта ли ће он рећи?

Он је ћутао. После једне секунде показа Шнабелсдорфу слику једног страног научника који пре кратког времена беше умрьо, и упита да ли је на слици погођен?

Шнабелсдорф рече да јесте.

Краљица се уплаши када је чула како се на један мах променио глас њенога мужа Та то је са свим туђ глас....

У томе тренутку беше Баум поднео шољу чаја. Краљица се уплашено трже као да јој је каква мачка скочила за врат и у томе обори пружену шољу. Да је бомба каква прсла у сред собе не би више застрашила. Баум стаде купити парчад и беше страховито несрећан што му се то десило, али он не сме речи проговорити а камо ли молити за опроштење, то би још гора повреда дисциплине била.

Краљица се окрете Бауму и рече

— Ви нисте криви, ја сам крива што се тако догодило! —

Па онда замоли госпође које беху поскакале да се на невољи нађу да опет мирно седну. Дворски маршал намигну Бауму, па му пришану да се уклони а даље послуживање да остави другим слугама.

Краљица је морала прикупити сву своју снагу да не испадне из колосека друштвеног разговора. Њој се заносила глава, па опет је право седела и смешећи се гледала како слуга однесе комађе разбијене шоље. Учинило јој се као да је однео нешто што се такође за навек разбило

После ове мале забуне вратио се опет најбољи ред у мали салон. Шнабелсдорф је у свакој невољи на помоћи. Он је у новоме министарству управљао спољним пословима, а привремено је заступао министра просвете. Он је умео покварено расположење друштва опет да поправи. Почевши од „Емилије Галоти" он стаде говорити о занимљивим проучавањима, управо претпоставкама, које би се могле градити о именима које песници надевају својим јунацима. Тако могло би се рећи да је Лесинг помишљао на Макијавелија, кога су у прошлом веку рђаво ценили, кад је свог интриганта назвао Маринели. Једна иста самогласна слова. Па тек Орзина! У том имену човек већ осећа оштар нож. Оно пуно „О" па онда оно заоштрено „и". На тај начин говорио је још пуно. Лесинг је имао право што је име Мелхиседек — као што се чивутин у Бокачијевој причи звао — заменио са именом Натан. Натан, то већ казује широку чивутску антерију. Гретхен, Клерхен, Доротеа, Наталија — како су то погођена имена за Гетеове женске слике. Чак је Шилер имао неколико срећно изабраних имена Франц Моор — Поза. Како је лепо то о-а.

Шнабелсдорф је говорио врло допадљиво. Баш је то дивота кад човек има толико богаство сваковрсног знања у себи да у свако доба у сваком расположењу може да говори као да из књиге чита, не разбирајући ни за разбијене шоље ни за нерасположене читаоце илустрованих новина. Изгледало је као да нико неће да притекне у помоћ бедноме Шнабелсдорфу. Најзад се Ирма смилова нањ па га одмени примедбом како је чудновато да ми у данашње доба нисмо кадри измислити ни једно ново име, него све позајмљујемо, скраћујемо и крпимо стара имена.

У след њене примедбе покушаше да кују нова имена. Ту је било много смеја, јер ни једно име не испаде како ваља.

Интендант стаде причати како он зна једног сељака који има седам ћерака па им је наденуо имена од бројева: најстарија се зове Прва, па друга Друга, Трећа итд.

Краљ није дизао главе са својих новина, а Краљица се на свакога благодарно смешила ко је год говорио, јер се догодило нешто што она није хтела. Као год што није хтела да обори шољу на земљу тако није ни слутила какав ће утисак учинити њена жеља да се игра «Емилија Галоти». У Краљу нешто ври, јер ено га где често глади руком своје обрве, а он то чини само кад има нешто у себи да савлада. И доиста, Краљ је испрва мислио: зар она није знала да је то парче забрањено толике године? Може бити. Такве свете бо̂не немају појма за историју. На један пут сену Краљу једна мисао кроз граву као муња, и он је нехотице гладио своје обрве само да се савлада — та мисао беше: ова је њена жеља проста интрига. Она хоће à la Хамлет да нам намести мишоловку, она хоће да види какав ће утисак игра с позорнице да произведе на нама.... Али опет, не може бити, то би значило да је нешто прокопала — а то није њен обичај. Срџба, огорченост и узнемирена савест бориле су се у срцу Краљевом. Још никада није Краљ у друштву тако дуго читао. Он је читао и ако не разумеваше ни речи од свега што је читао. Радо би се погледао с Ирмом, али он није дизао очију са новина. Беше срећан кад је чуо како она слободно говори. Врло би радо похвалио њену примедбу, али како на Шнабелсдорфов говор није ништа казао, морао се учинити да и ово није чуо.

Краљица устаде. Цело друштво скочи на ноге, јер је сваки осећао електричну запетост у ваздуху. Краљица усрећи Шнабелсдорфа са неколико речи, у којима му каза колико му је благодарна што увек уме изабере тако лепе теме за разговор. За тим се окрене интенданту па му рече гласније него што је њен обичај.

— Ако би вам било тешко направити распоред за Емилију Галоти.... —

— Није ни мало Величанство....

— Ја велим ако је време сувише кратко....

— О, имамо довољно времена! рече интендант. Он беше већ у мислима поделио улоге и намислио да се драма игра у костиму прошлога века.

— Ја мислим — настави Краљица. њено лице доби необичан израз — ако је за такву свечаност подеснији Натан Мудри или Мина од Барнхелма, онда подајте један од тих комада —

— Остаје као што је речено — викну Краљ изненада. — Подајте да се игра Емилија Галоти, а на позоришним објавама тога дана нека се наштампа: «По Највишој заповести.» —

Краљ узе своју жену под руку. и одоше из друштва.

(Наставиће се)

ПРЕКО ГРАНИЦЕ

УСПОМЕНЕ ИЗ ДРУГОГ СРПСКО-ТУРСКОГ РАТА 1877—1878.

VII. Куршумлија и Самоково.

(Наставак)

12-ог у вече наши су заостали у шанчевима и поседи мачковачке висове над самом Куршумлијом, а у варош нису силазили, јер регуларна царска војска виђала се под великим шаторима на крајњем вису Самокова, где је био и јаки редут из кога су тукли у перчин Куршумлију, и брисали долину Косаонице, Топлице и Бањске које се све три баш испод тог језика планинског и састају. Од батерије капетана Алексе Дамјановића, дејствовао је један вод под командом потпоручника артиљерије Љубомира Скорковића. Са вешто изабраних позиција, неколико сигурно бачених метака уверили су Турке у немогућност опстанка на ћувику Самоковском. С тога је преко ноћ између 12 и 13 напустила и турска редовна војска свој јаки положај, оставив нашима и шаторе и знатну муницију, храну и т. д.

13-ог из јутра командант ибарске дивизије са начелником артиљерије и осталим штабом, са командантом чачанске бригаде и свима осталима, ушли су свечано први пут у Куршумлију.

Предстраже су одма истакнуте на 1½ сат од Куршумлије на Самоков, а тако исто и у десно до Тијовачких лисова, а у лево уз Косаоницу до близу Соколске планине.

На једном великом камену на Баћоглави, писана је плајвазом депеша и врховној команди и команданту моравског кора, (последњи је био код моравске дивизије на десној обали Мораве, дакле ван рејона операција ибарске дивизије) о заузећу Куршумлије. Под утисцима највеће радости, ту је депешу писао ађутант поручик Машин. Протопоп Лазар копаонички, познат и у прошлогодишњем рату, са многим другима, који од радости плакаху, мољаше, да депеша буде и по њиховој жељи и с осећајима написана, и с тога је само ушло у садржину депеше, оно, што се у топлим канцеларијама није допало, а то су од прилике ове речи: „Куршумлија — пет-стогодишње гњездо највећих зликоваца и крвопија српских, у рукама је наше војске. На развалинама некадашње цркве Страхинића бана, вију се данас заставе српског Господара и т. д. и т. д.

Но у ову исту депешу ушла је на завршетку и молба дивизијарева, да му се одма упуте два ђенералштабна официра (по могућству г. Драгашевић као стручни географ) ради саветовања и испитивања непознатог и тешког терена. Из овог се види да је дивизијар водио рачуна како о себи и повереној му војски, тако и о даљим операцијама, о обезбеђењу најглавније тачке — теснаца Куршумлије Преполац, — и о свима евентуалностима које су могле наступити.

Ова депеша ибарског дивизијара постала је као што се нама чини, према материјалу који нама стоји на расположењу полазна тачка за нову јаку офанзиву, али на жалост не на Приштину, већ на личност дивизијареву. Испрва се по топлим канцеларијама, које беху мало подаље од бојишта, могле чути овмке изреке

«Треба њему крила потсећи.»

«Та он хоће да постане нови Биб-Дода.»

«Шојка је, па шта ћеш?»

«Море обема дивизијама моравскога кора командују шојке, десно шојка, лево шојка (Орешковић и Бинички).

Али на разговорима није остало више него два дана. Та расположења већ 14 Децембра почињу добијати службени облик. Командант моравскога кора телеграфише ибарском дивизијару да је стигао у Суповац и да се «у будуће по свима званичним пословима» њему обраћа.

Овај му одмах одговара да је он то и до сада чинио а кад год је на какво непосредно питање од врховне команде одговорио, он је одмах о томе известио и своју корпусну команду. Тако је урадио и са депешом о заузећу Куршумлије.

Једне ноћи стигне у Прокупље једна депутација из Лесковца у којој беху два трговца (Хаџи Васиљко, Горча и један свештеник, па стану преклињати дивизијара да им даде 800 пушака да наоружају варош, те да се бране од Турака и Арнаута. Г. Бинички увиђајући потребу издаде депутацији 300 пушака, које беху по његовој наредби донете са Јанкове клисуре, па онда одреди храбброга четовођу Панту Маринковића из Кормана, са 9 најодабранијих војника да спроведу пушке и депутацију преко Кочана у Лесковац. Панта је понео налог и за команданта крушевачке бригаде у Кочану да му изда још 500 пушака од оних које су послате за наоружање народа.

Услед тога одма командант кора телеграфише дивизијару: «Не надлежно сте поступили кад се команданту крушевачке бригаде I-ве класе издали налог да похита са раздавањем оружја, пошто оружје није по вашем наређењу, већ по моме тамо донешено.»

Овај најучтивије одбија од себе прекор ненадлежности у издавању заповести «потчињеном му бригадиру,» налази да му је дужност старати се за безбедност рејона у коме његова дивија «дејствује.»

Врховна команда, и ако је знала како командант моравскога кора не воли да се она са његовим «потчињеним му» дивизијарима иза његових леђа разговара, ипак пише непосредно г. Биничком, да му не може послати г. Драгашевића, али му шаље г. капетана Најдановића, само нека га не задржи дуже од 3—4 дана, јер ваља човек да се врати на његову «редовну» дужност.

Г. Бинички не одговара врховној команди, поред свег искушења, него своме корпусном команданту и каже му од колике је стратегијске важности осигурати Куршумлију, вели да му у томе послу не могу бити меродавни савети г. Најдановића, па моли да му се пошљу у помоћ шеф корпусног штаба са начелницима енжењерије и артиљерије.

Али ни тако «надлежно» обраћање није помогло ибарском дивизијару. Њему одузеше испод команде његову најпоузданију трупу, крушевачку бригаду I-ве кл. коју је он сматрао као своју «најрођенију» бригаду, јер је раније био њен бригадир.

У след овог дивизијар пише 18 Децембра 1877, № 23 своме корпусном команданту ово:

„Са подручним ми трупама опасао сам Пасјанку и Соколску планину а од чести и Копаоник где су овуда Арнаути густо насељени. У след тога трупе су ми размакнуте на 15 сахата растојања од Житорађе до Копаоника. — Крушевачка бригада I класе као најбоља војска са комбинованим батаљонима, одузета је, не знам за што, испод моје команде, и тако ја располажем само са пет комбинованих батаљона I класе. — Молим да ми се Крушевљани I класе поврате под команду и да се поверена ми дивизија по могућству концентрише између Прокупља и Куршумлије, *како би могао противстати свакој навали а према околностима напредовати ка Косовом пољу*. — Друга класа Крушевљана неодевена је и непоуздана за положаје у којима се налазим. Она се може употребити само на чување позадности. — *Молим да се ово што пре учини, или да ја престанем бити командант дивизије*, која према напред изложеном у ствари и не постоји."

Колико је овај предлог ибарског дивизијара био уместан, то је мало доцније показала српска крв, која је потоцима потекла низа снегом и ледом покривено Самоково и то без успеха.... У место да се овај предлог зрело оцени, отпочиње се прави канцеларијски рат, чита се г. Бињичком дугачка вакела о томе како он не зна своју надлежност.

Ево само неколико места из дугачке поуке од 20 Децембра 1877 год., № 55, коју му је послала корпусна команда:

Крушевачка бригада I-ве класе не може му се вратити што она сада „има са свим други задатак (?) но трупе које стоје око Прокупља и Куршумља."

Концентрација дивизије немогућа је за то, што би простор између Суповца, Лесковца и Прокупља остао празан.[1] У осталом та концентрација није ни потребна «јер ви *за сада* (!) и немате пред собом јаког и надмоћнијег непријатеља.»

Што се тиче напредовања ка Косовом пољу, «то ће већа команда којој су операције и на осталим бојиштима боље познате но вама, ове околности умети оценити. и решити кад ће се што на тој страни предузети моћи »[2]

«Мени је у опште чудноват ваш назор о вашем односу као команданта дивизије према команданту корпуса и о вашој самосталној радњи.» — —

«Самостална радња команданта дивизије не може ићи тако далеко да он целокупној операцији једне војске може један или други правац дати по својој увиђавности.[3] — — Она се простире само у кругу дејства његове дивизије и у кругу задатка који му је стављен, а ствар је више команде да мери средства за извршење овог или оног задатка. А ви знате шта је ваш задатак: да осигурате заузети предео, т. ј. да у њему повратите нормално стање, а нарочито да се осигурате с југа од Приштине »

Што се тиче жеље г Биничког да престане бити командант дивизије ако му се предлог не усвоји, и она изгледа «чудновата» команданту кора, он не увиђа узрок овом захтеву, он «не жели да ствар до тога дође ,» али ако дивизијар и «према изложеноме» остане при тој жељи, нека је понови, па ће он «учинити даљи корак.»

И тако командант ибарске дивизије, у место да похита Приштини, и у место да спречи формирање Хафиспашине војске, мора «да се понизно правда противу свега што му се у грех уписује, а поглавито противу чуђења команданта кора на његово схватање односаја међу дивизијом и корпусним командантом, које схватање он није никад имао, јер он нити је имао нити ће имати других назора о томе већ да испуњава све оно што му се заповеди."

---

[1] Сигурно би том празном простору грозила опасност од шумадијскога кора и моравске дивизије.... В. Ђ.

[2] Ах, та «већа» команда нашла је да на «тој страни» ваља нешто предудузети тек — када је било доцкан, када је Хафис-паша довео у питање и самоосвојење Ниша.,.. В. Ђ.

[3] То он није ни тражио, већ по дужности предлаже вишој команди шта би по његовом мишљењу ваљало радити. В. Ђ.

«Никад — вели се даље у том акту од 21 Децембра пов. № 15 — нисам био толико дрзак да тражим самосталност у раду *ван круга поверене ми команде*, а што сам до сада самостално урадио, изазвале су околности и тренутне неодложне потребе за које не могу одговоран бити не само због срећног успеха, него и због тога што после задатка О№ 1 од 30 Новембра никакав други задатак од команданта кора нисам добио нити и сада какови имам.»[1]

Што се тиче «празног простора» између Суповца, Лесковца и Прокупља, дивизијар налази да би зањ добра била и друга класа, а прва крушевачка да се употреби за дејствовање у напред и обезбеђавање.

«Односно непријатеља — завршује се овај акт — ја бих молио команданта корпуса, ако му је насигурно познато да таковог нема предамном јаког и надмоћнијег, да ми за ово јамчи, и чешће ми изволи тачнија дата о противнику саопћавати, *јер мени и подручним ми командантима и онако нису стављена срества на расположење* да би могли сами то сазнавати.»

Да ли се г. Биничком заиста позледила рана коју је првог рата добио, и која још не беше са свим залечена кад је други рат отпочео, или му се досадило у место с Турцима на бојишту ратовати на хартији са својим претпостављенима — то ми, према податцима који нам стоје на расположењу, не можемо пресудити, али је факт да се сутра дан после оног правдања команданту кора депешом јавио да је болестан и тражио је да се смени са дужности. Не добивши за 24 сахата накаквог одговора он новом депешом моли да се упути шеф корпусног штаба или ма које друго лице које би се заступало до доласка новог дивизијара „јер због јаких болова у нози не могу ни часа више дурати.“

---

[1] Ако је тако било, онда је требало казнити дивизијара, како је смео без заповести својих старијих, без икаквог «задатка» од корпусног команданта, освојити Прокупље и Куршумлију, В. Ђ.

И на ту депешу не нађосмо одговора.

И ако болестан, г. Ђинички не престаје радити. 22 Децембра послао је команданту кора оваку депешу:

„Срби који су ноћас из арнаутских збегова дошли јављају ми да Арнаути и Турци по збеговима говоре да им иду у помоћ дибралије и царска војска са топовима те да нас нападну. Неки кајмакам Турски Барамаја отишао је ових дана у Голак планину да купи Арнауте.

„Према овоме и према мојим ранијим предлозима, мњења сам *да се куршумлијска војска појача* и да се предузме напад на Арнауте од Куршумља и Лесковца путем Злати, *јер овако оклевање може за нас рђаве последице донети.*“

У место појачања куршумлијске војске, командант кора шаље му 50 дуката за добављање извештаја о непријатељу *и ако је већ знао да се Хафис-паша кренуо*, као што се види из ове његове депеше О№ 71 од 23 Децембра:

„Врховној је команди јављено да се Хафис-паша са 5000 људи кренуо 21 тек. м. у помоћ Нишу. Мисли се преко Подујева, а може бити и на Лесковац. Прво би било вероватније. По налогу врховне команде, изволте одмах *лично*[1]) отићи у Куршумље, па са јаким одељењем н. пр. 2—3 батаљона, наступајући од Куршумља Подујеву уверити се у колико горњи глас може бити истинит, но и свима другим срествима потражите обавештења о кретању и јачини Хафис-паше па ми редовно одмах јављајте што будете сазнали.

---

[1]) То значи да врховна команда није још знала да се један дивизијар два пута јавио тако болестан да не може вршити службу, јер да је знала, сигурно не би такву наредбу издавала болосном човеку. **В. Ђ.**

Ако због болести ово не можете вршити, известите ме одмах.»

Овај завршетак је врло карактеристичан после две раније депеше дивизијареве «да не може ни часа дурати.»

Кад је дивизијар одговорио да је тако болестан, да никако не може коња узјашити добио је депешу:

«Изволте се одмах кренути у Куршумље *па макар и на колима.*»

Дивизијар је послушао заповест, али је полазећи из Прокупља послао оваку депешу корпусној команди:

«Покорно молим корпуснога команданта да изволи саопштити врховној команди моју депешу, која гласи:

«Част ми је известити врх. команду да сам болестан, и да сам о томе поднео лекарску сведоџбу корпусном команданту пре два дана, с молбом. да ми се заступник одреди.

«Командант корпуса без обзира на то, налаже ми да се одмах кренем за Куршумлију, па макар и на колима ради неког осматрања непријатељске војске.

«Како се од мене при оваком стању здравља не може скоро никакве користи имати. а ја се међу тим излажем пропасти оваквим налогом корпуснога командандата, то покорно молим да ме врховна команда од овог поштедити изволи, *а ја међу тим и као болестан слъдујем налозима.*»

Авангарда Хафис-пашина већ се била појавила на левој обали Грабовице, дивизијар беше издао налог команданту чачанске бригаде I кл. «У свануће бирајте одмах положаје које би имали с једним делом артиљерије и пешадије поседти и бранити на случај кад би непријатељ покушао низ Грабовицу на главни друм изаћи»

Опасност беше већ очевидна кад из корпусне команде долази *оваква* депеша од 24 Децембра 1877 О№ 73.

„У првом вашем извешћу о заузећу Куршумља, јавили сте да сте имали турских заробљеника, према вашој изреки „турски заробљеници казују и т. д.“ а у вашој релацији о овој борби нема ни спомена о заробљеницима нити сте какове овамо упутили. Изволте ово објаснити према наређењу врховне команде.“

У тренутку када је требало концентрисати сву пажњу на то, да нам Турци *не преотму* Куршумлију, дивизијар ибарски мора да тумачи исправност једнога свога — рапорта *о заузећу* тога места....

„Заробљено је — депешира он¹) — неколико Арнаута, од којих су неки доцније, пред нашим ланцем у разним чаркама поубијани. а неки су по предаји оружја и пошто се обвезаше да ће код својих кућа мирно седити, ослобођени.

За Мемура Хаџи-Алај бега јавио сам званично, а тако исто често сам јављао за Арнауте, како оне који су хватани, разоружавани и на бесу пуштани кућама, и то само они који се у позадности находе. Ако се жели да се Арнаути као заробљеници шаљу, ја их могу најскорије упутити, но то ће произвести неповерење према нами и не можемо се надати да ће се у напредак који предати, што, по мом схватању не би за нашу ствар било корисно, бар за сада, а они су међу тим у свако доба у нашим рукама.“

Тек пошто се ово важно питање расправило, те сутра дан 25 Децембра добија дивизијар депешу О№ 86:

„Јавите одмах јачину непријатеља, да ли располаже са свима родовима оружја?“

Ево шта је он одговорио:

---

¹) Знате овако важна ствар за — историју, није се могла расправити доцније него се морало телеграфом. Нека би главна контрола била милостива овим *депешама*. В. Ђ.

„Јачина непријатеља не да се тачно определити у овако испресецаном и покривеном земљишту, а да ли има артиљерије и коњице, не знам, јер артиљерија с противничке стране није данас дејствовала.

„Главна борба била је на висовима Самоковским између Бањске и Косајничке реке, а престала је у сами мрак; непријатељ се нешто повукао назад, а наше предстраже стоје још на десној обали Топлице. Ближа дата о борби саопштићу чим их добијем.“

Истога дана послао је дивизијар и ову депешу корпусној коммнди:

„Око 11 сахата сударише се наше авангарде с непријатељем на један и по сахат од Куршумља ка Приштини. Јака борба још траје. Наши одступају и дојакошњих предстражних положаја. Молим за скору помоћ у доброј и поузданој војсци као *што сам одавно то тражио за ове велеважне позиције јер у другој класи нема поуздања.*“

На ове две депеше дивизијареве стигла је истога дана од корпусног команданта депеша Д№ 87, која је гласила овако:

„Кад нисте могли да оцените јачину непријатеља и састав његове војске, онда ми изволите јавити *на основу чега тражите скору помоћ?*“

„Наредио сам да предузмете даље рекогносцирање ка Подујеву баш због тога, да дознате јачину непријатеља у том правцу и то је било главно на што сте пажњу вашу за време борбе обратити имали, ако се ви лично с одељењем рекогносцирајући били, а ако ви лично тамо нисте били, онда ми јавите коме сте тај задатак поверили и јесте ли му и каква упутства дали.“

Ноћу тога дана 25 Децембра одговорио је дивизијар оваком депешом:

„Вама је познато да сам болестан, *али при свем том лично сам руководио рекогносцирање*, с тога молим да ме не прекоравате док вам се не јави права истина. *Терен је такав да један човек не може све видети, оценити и сазнати.* Дата се прибирају и резултат ће се саопштити.

«За сада учтиво јављам: да је с противничке стране учествовало у борби поред арнаутских гомила, три табора низама и нешто коњице. С наше стране борио се студенички а доцније трнавски батаљон и један брдски топ, који је слабе користи доносио, јер су се гранате слабо распрскавале.

«Противник је нападао правилно и врло дрско, тако, да су наше авангарде морале живо одступити, и тек када је стигао трнавски батаљон у помоћ, тада су се наши зауставили и до мрака борили.»

«Храбри командант Студеничког батаљона поручник г. Сима Петровић погинуо је. Остали губитци још ми нису познати.»

«Карановачки и Драгачевски батаљон, који је с другим правцима рекогносцирали, имали су такође омање борбе.

«Диспозицију за рекогносцирање као и мој лични рад при томе сазнаћете у своје време.

«Помоћ се тражи због одвећ великог простора који се има бранити, што сам вам и од пре више пута јављао, а и вама је познато да смо у срцу Арнаутлука.»

На то је дошла депеша корпусног команданта од 25 Децембра, О.№ 77 из Крупца, која је гласила овако:

«Врховна команда под *јучерашњим*[1]) наредила је да вас због ваше слабости привремено заступа у дужности потпуковник г. Јован Прапорчетовић, за то се упућује да дужност прими; с тога изволте му исту одмах предати а мене известити где се лечити желите.»

---

[1]) Што ли се то наредба врховне команде задржала скоро два дана у корпусном штабу?.... **В. Ђ.**

И ово довде било би довољно да протумачи што је после било, али неће згорега бити да загледамо у још коју групу артија, да чујемо још ког очевидца....

(Наставиће се)

Владан Ђорђевић

ВЕРЕНИЦИ

ПРИПОВЕТКА АЛЕСАНДРА МАНЗОНА

(наставак)

ШЕСНАЕСТА ГЛАВА

„Бежи, бежи, добри човече — ево клоштра — ево цркве — туда — тамо!" тако викаху Ренцу ода свуда.

Што се тиче бегања, можете мислити, да ли је требало учити га. Чим му је у памети севнуо зрачак наде, да ће умакнути овим шапама, он је почео да прави свој рачун и доконао је, ако му то пође за руком, да ће не задржавајући се ићи, све док не изађе не само из града, но и из кнежевине.

„Јер," мишљаше, „моје име већ имају у књигама својим, добили су га којим тим начином, а кад ми имају име и презиме, могу ме ухватити, кад им је воља."

А што се тиче уточишта, тамо би ускочио само онда, кад би му за вратом била полиција.

„Јер", мишљаше даље, „кад могу да сам у шуми, за што да сам у кавезу?"

Он је дакле наумио да се склони у оно село у Бергамској, где му је живио братић Бартоло, на кога ћете се сећати. који га је толико пута тамо позивао. Али ту је био чвор, како ће да погоди пута. Остављен у непознату дêлу непозната града, Ренцо ни то не знађаше, на коју капију треба да иде, ако ће да иде у Бергамо; а кад је то дознао. није знао да оде до капије. Већ хтеде да замоли кога од својих добротвора. да му покаже пут; али како су му у то мало времена, што га је имао да премишља о својим збитијама, долазиле на памет неке мисли о оном чистисабљи учтивоме, који је имао четири мизића, то по добру рачуну није хтео своје намере да одаје по читавој гомили. у којој се опет могао наћи који од те багре; за то науми одмах да иде одавде, а за пут ће распитати тамо, где га нико не зна, ко је, нити ће га питати за што то распитује. Он рече својим ослободиоцима:

„Велика вам хвала, браћо, да сте благословени!"

Па како су се одмах размакнули пред њим, изађе из гомиле, захука се, па терај, најпре тесном једном улицом, па низ један сокак. трчаше тако незнајући куда. Кад му се учини, да је довољно одмакнуо, умери ход, да не би побудио сумњу, па стаде гледати и тамо и амо, те да изабере човека, кога ће запитати, лице, које би му улевало поверење. Али је и ту било незгоде. Питање само по себи било је сумњиво; времена није имао; пандури тек што су се опростили ове мале препоне, зацело су морали поћи за бегунцем у потеру; глас о таквом бегству могао је допрети дотле, па у таквој тескоби морао је Ренцо и десет лица прогледати, пре но што би нашао оно, које му се учинило згодно. Овај дебељко, који стао на праг од дућана, раскречио се, руке метнуо на леђа, трбух испустио, нос подигао. а виси му велик подваљак, те не имајући друга посла подизаше своју гипку телесину на прстима од ногу и пушташе је на петице, тај је изгледао као љубопитљив брбљавац, који у место што би одговарао, сам би још стављао питања. Овај други, који ту иде, укочена погледа, напрћених уста, не што би одмах и како треба коме показати пут, него као једва знађаше и сам куда иде. Овај деран, који је, право рећи, изгледао врло промућуран, ипак показиваше још више да је пакостан, па би на сву прилику имао ту глупу вољу, да једног сиромаха сељака упути не тамо, куда је он мислио, него на по све противну страну. Баш је права истина, да је човеку, који је у неприлици, тако рећи све на сметњи. Најпосле виде једнога, који је журно ишао, па помисли, да тај има по својој прилици журна посла, те ће му одмах одговорити без друга разговора, а чувши га да се разговара сам собом, судио је да ће бити искрена срца. Он му приђе, па му рече:

«Ала молим вас, господине, на коју се страну иде у Бергамо?»

«У Бергамо? На источну капију.»

«Хвала лепо; а куд се иде на источну капију?»

«Пођи овом улицом на лево, па ћеш доспати на пијацу пред великом црквом, онда....»

«Доста, господине, остало већ знам. Бог нека вам плати!»

И одмах сврну на лево и упути се онамо, како му је речено било. Онај други гледаше за њим донекле, па у мисли слажући ту хитњу са питањем, рече у себи·

«Или си нешто учинио, или неко хоће с тобом да учини нешто.»

Ренцо стиже на пијацу испред саборне цркве, удари преко ње, прође мимо гомилу пепела и угљена и познаде остатке од креса, који је дан пре гледао; За тим прође поред степена од цркве, и опет виде кљакаву пекарницу, у пола порушену, како је чувају војници, онда удари правце улицом, којом је био дошао заједно са светином, стиже до капуцинскога клоштра, погледа на ону пијацу и црквена врата, па уздишући рече у себи:

«Богме је мене фратар лепо учио јуче, да останем у цркви и да причекам и да се мало помолим богу.»

Ту застаде за часак посматрајући пажљиво капију, кроз коју је морао проћи, па видећи овако поиздаље многе стражаре, а имајући мало загрејану образину (што му се не може ни замерити; имао је своје разлоге); некако му не биваше, да онуда иде. Ту му је при руци било уточиште, где би с оним писмом у руци био добро препоручен; врло га повуче искушење, да тамо оде. Али брзо се прикупи и помисли:

«Слободна птица, докле се само може! Ко ме зна? Ваљда се нису пандури искидали, те да ме чекају на свим капијама.»

Он се окрену, да види, иду ли можда за њим; нити виде њих, нити кога другога, да на њега мотри. Пође напред; он умери ход својим ногама, које би све хтеле да трче, јер је ваљало полако ићи, па полако, помало звиждућући, стиже до капије.

Ту, баш на изласку, беше чопор царинара и њима у помоћ још шпањолских војника, али сви они мотрили су на поље, да не пуштају унутра оне, који на глас о гунгули трче, као оно гавранови на разбојиште, тако да је Ренцо изишао са равнодушним лицем, с обореним очима и идући пола као путник, пола као шетач, а нико му ништа не рече; али срце у његовим грудима жестоко је куцало. Угледавши на десно стазицу, удари њом, да не би ишао главним друмом, па до некле иђаше не осврћући се.

Тако само иђаше; пролази поред мајурова, кроз села, пролази онуда, а ни имена им не пита; толико зна, да иде даље од Милана; нада се, да се примиче Бергаму; то му је за сад доста. Каткад би се осврнуо, каткад би поглéдао и трљао час један, час други чланак, који су га још по мало тиштали, а наоколо били су означени румсикастим потезом, који је остао од ужета. Као што сваки може замислити, његове мисли биле су смеса кајања, неспокојства, јарости, нежности; уморио се сећајући се на оно, што је синоћ говорио и творио, да изнађе ону тајну страну његовог болног збитија, а сврх свега то, како су могли да му дознаду име. Наравно, да му је сумња пала на чистиосабљу, на кога се добро сећао, да га је потанко испитивао. Па кад би се сећао, на какав му је начин отворио уста, па на све што је чинио и на све његове понуде, које су све ишле на то, да што искамче, онда му је сумња постајала готово извесна. Ако није то, што се онда збуњено сећао, да је наставио ћаскање и по одласку чистиосабљину — е каже, враг ће га знати; а његова памет, па питао је он колико, не знаде му казати; она му само знаде рећи, да у тај пар није била дома. У том тражењу он се збунио; био је као човек, који је потписао многе чисте листове, па их је поверио некоме, кога је држао за цвет од поштења, а кад га је после ухватио да шара, он би да зна, како му стоје послови; а шта ће да дозна? читаву збрку. Друга му је мука била, да начини план за будућност, који би му се могао допасти; али ма их колико правио, сви су били суморни.

Али на скоро беше највећа мука да нађе пут. Пошто је био ходио до некле, онако на божију вересију, виде да тако не може даље. Душа ваља, некако му не биваше, да изусти реч Бергамо, као да је то што сумњиво, неприлично; али му се није могло на ино. Науми дакле, као што је радио у Милану, да се обрати првоме кога сретне а чије му се лице учини прикладно; па тако и учини.

«Ти си сишао са пута,» одговори му овај.

Па промисливши се мало, нешто речима, нешто знацима, покаже му, куда треба да се окрене, па да изађе на друм. Ренцо му захвали, учини се као да ће онамо, куда му је онај рекао, заиста упути се тамо, али с намером, да ће, истина, доћи близу до друма, како га не би изгубио из очију, па ће поред њега ићи, што буде већма могао, али тек да на њега не стане ногом. Намеру ову лакше је било имати, него извршити је Последица томе беше, да идући тако с десна на лево, с лева на десно, час идући за упућивањем, које се усудио ту и тамо заискати, час исправљајући га по свом увиђању и прилагођавајући га својој намери, час идући путем, на коме је био, наш бегунац можда је прешао па двадесет миља, а од Милана није одмакнуо више него са шест, а што се тиче Бергама, добро је било, ако се од њега није удаљио. Он поче увиђати, да на тај начин неће добро бити, те помишљаше, како ће да нађе други начин. Домисли се, да ће са неколико лукавства да дозна име од каквог села близу границе, до кога би могао ићи побочним путовима, па распитујући за ово, да се даде показати пут, а да не ставља ту и тамо питање за Бергамо, које му се чињаше да заудара бегством, прогнанством, злочином.

Тражећи он начин, како ће све то да дозна, а да не побуди сумњу, виде да виси нека узваса самохране куће једне ван некога села Од некога времена осећаша и како му расте потреба, да се мало прихвати; помисли, да ће ту бити место, где ће бити у један пут двојако послужен. Уђе. Унутри беше само једна баба са преслицом за појасом и вретеном у руци. Заиска што да једе; даде му нешто стракина (сира) и добра вина; стракино прими, али се на вину захвали, јер му је омрзнуло због оне синоћне неприлике, да се посади молећи бабу да се пожури. Ова у часку постави сто, а одмах за тим навали на госта са питањима, ко је и откуда је, и шта се ради по Милану, јер је допрьо глас и до ње. Не само да Ренцо вешто избегну питањима, него користова се и самом неприликом, те употреби за своју намеру љубопитљиву бабу, која га питаше куда ће.

«Морам да идем у многа места,» одговори; «а ако ми буде претекло времена, хоћу да сврнем и у оно повелико село на путу у Бергамо, до границе, али још у Миланској.... Како ли се оно зваше? — Шат буде на ту страну ма какво село," помисли у себи.

«Мислиш Горгонзолу?" одговори старица.

«Да, Горгонзола!" понови Ренцо, као да би реч боље запамтио. «А је ли то далеко одавде?" запита поново.

«Не знам баш право, хоће ли бити десет миља, или двадесет. Кад би ту био који од мојих синова, он би ти већ знао казати."

«А мислиш ли, да би се тамо могло отићи овим лепим стазама, а да се не иде главним друмом, где ти је прашина, знаш, прашина! Од које доба нема већ кише!"

«Ја бих рекла да се може; распитај у првом селу одавде на десно."

И она му га рече.

«Добро," рече Ренцо.

Па устаде, узе комад хлеба, што му је остао био од мршаве части, са свим другојачији хлебац, него онај што га је дан пре имао, оде и упути се на десно. И да вам не дуљим причу без невоље, помињући Горгонзолу, идући од села до села, стиже тамо на један сат пре мрака.

Још док је ишао, доконао је да ће се тамо зауставити, те да би се мало боље поткрепио. Телу његовом био би годио и кревет један; али пре но што би му у томе угодио, Ренцо би га пустио да падне мртво на друму. Он је хтео да у остерији (крчми) распита, је ли далеко Ада оданде, да вешто дозна за какав прелаз преко ње, па да се тамо упути, чим се мало прихвати. Како је одрастао и родио се на другом, тако рећи, извору ове реке, он је толико пута чуо, да она на неком месту и донекле твори границу међу миланском и млетачком државом; није управо знао, где је то место и та пруга, али је тада било најпрече да пређе преко ње, па било где му драго. Не пође ли му то за руком за вида, он је наумио дотле ићи, докле му буду очи и дах служили, а онда ће да чека зору у пољу, у пустињи, где богу воља буде, само неће бити у остерији.

Тек што је мало пошао по Горгонзоли, угледа крчмарски цимер и уђе. Крчмар му изађе у сусрећу, он га замоли за нешто јела и врч вина: дуги ход и време избили су му ону живу и љуту мржњу.

«Молим те, пожури се.» додаде; «јер ваља одмах да идем даље.»

А овако је рекао, не само јер је истина била, него и што се бојао, да ће крчмар, мислећи да ће хтети ту да ноћи, доћи му да га пита за име и презиме, и откуда иде, и којим послом... без краја и конца!

Крчмар одговори Ренцу, да ће бити служен; а овај се посади у дну трпезе, близу врата, тамо где стидећи људи седе.

У тој соби било је неколико беспосличара из села, који пошто су вазда претресали јучерање велике новости из Мила́на, скапавали су од жеље да што дознаду, шта је још данас било, тим више, што су оне прве вести кадре биле побудити љубопитство, а не задовољити га: устанак, нити угушен, нити победан, не толико свршен, колико одгођен због ноћи; ствар куса, више свршетак акту, него ли драмату. Један од њих одвоји се од дружине, приђе госту и запита га, да ли долази из Мила́на.

«Ја?» рече Ренцо зачуђен, да би се домислио одговору.

«Да, ти, ако је слободно питати.»

Ренцо махну главом, стисну усне, па пусти неартикулисан звук, онда рече:

«Милâн, према оном, што сам чуо да се говори.... као да неће бити најзгоднији, да се у овај пар тамо иде, већ ако би коме прека нужда била.»

«Дакле и данас траје тамо вашар?» запита љубопитљивац тим упорније.

«Ваљало би да је човек био тамо, па да знаде,» рече Ренцо.

«Ти дакле не долазиш из Милáна?»

«Долазим из Лиската,» одговори момак брзо, који се међу тим домислио одговору.

Он је заиста управ оданде долазио, јер је онуда прошао, а име је селу дознао на путу од једнога ловца, који му је то село именовао, да мора кроза њ проћи, пре но што доспе у Горгонзолу.

«О!» рече онај други, као да би да каже: боље би било да долазиш из Милáна, али ћемо се стрпити. «А зар у Лискату,» додаде, «ништа нису знали, шта је у Милáну?»

«Можда је баш когод и знао што тамо,» одговори планинац; «али ја нисам ништа чуо.»

И те речи изустио је на начин, као да ће да каже: сад ме се остави. Љубопитљивац се врати на своје место; а мало после дође крчмар и постави сто.

«Колико има одавде до Аде?» запита га Ренцо онако кроз зубе, тобоже немарно, као што смо га видели неколико пута.

«До Аде ради прелаза?» запита крчмар.

«То јест.... да.... до Аде»

«Хоћеш ли да пређеш на мосту код Касана, или на скели код Канонике?»

«Било ма где.... само онако питам.»

«Е, хоћу рећи, јер су то места, куда пролазе поштени људи, који могу о себи да даду рачуна.»

«Лепо; а колико је донде?»

«Можеш узети, да и до једног и до другог места има око шест миља, нешто више, нешто мање.»

«Шест миља! Нисам мислио, да је толико,» рече Ренцо. «Али,» опет поче равнодушно, тако да је већ усиљено било; «али кад би коме требало да иде што краћим путем, да ли има других места за прелаз?»

«Можда има,» одговори крчмар и упре у њ два ока пуна пакосне љубопитности.

Ово беше доста, да нам момак пресече друга питања, која је био спремио, него повуче тањир преда се, па гледајући у врч, који је крчмар заједно са тањиром метнуо на сто, рече:

«Је ли вино добро?»

«Чисто као злато,» рече крчмар; «питај само све људе из села и изокола, који се у том разбирају; а онда видећеш.»

Па рекавши то врати се у друштво.

«Проклети крчмари!» викну Ренцо у себи; «што их више знам, све ми гори долазе.»

Ипак се баци на јело са великом вољом, у исти мах прислушкујући, али тако да се други не осете, еда би дознао, какав је овај крај, шта ли веле људи за оно велико збитије, у ком он није имао најмања учешћа, и да види нарочито, да ли у друштву има какав добар човек, коме би се сиромах момак могао поверити, те да га запита за пут, а да се не боји, да ће га довести у шкрипац и нагонити, да казује цело своје житије.

«Не,» рече један, «у овај пар као да су Миланци збиља нешто хтели да учине. Доста, сутра најдаље, па ћемо дознати више што.»

«Кајем се, што не одох јутрос у Милâн,» рече други.

«Ако ћеш сутра, да идемо заједно,» на то ће трећи, и још један, па још један.

«Ја бих желио знати,» опет ће онај први, «да ли господа у Милáну мисле и на сиромахе сељаке, или ће да праве добар закон само за себе. Та знате их, какви су! Горди грађани, мисле само на се, као да нису ту и други.»

«И нама су прорезана уста, било за јело, било да кажемо како мислимо,» на то ће други тим тишим гласом, што му је реч смелија била; «а кад се ствар једном откачи....»

Али му се учини, биће боље, ако не доврши.

«Нема само у Милáну скривена жита,» поче други подмукло и пакосно.

У то чуше коњски топот. Сви потрчаше на врата, па кад познаше, ко долази, пођоше му у сретање. Био је то један трговац из Мила́на, који је по неколико пута у години одлазио послом својим у Бергамо, па је обично ноћивао у овој крчми, па како је скоро увек налазио тамо исто друштво, то их је знао све. Они се накупише око њега, један узе за узду, други за стремен.

«Добро дошао! добро дошао!»

«Боље нашао!»

«Јеси л' добро путовао?»

«Врло добро; а како сте ви?»

«Добро, добро. Шта нам ново носиш из Мила́на?»

«А, где ти њих!» рече трговац, сиђе с коња и предаде га једном момку. «А овамо,» настави улазећи с друштвом, «у ова̀ј пар ви можда више знате него ја.»

«Не знамо ништа, бога ми,» рече један и метну руку на срце.

«Не може бити!» на то ће трговац. «Е дакле, чућете лепе ствари.... па и ружне. Хеј, газда̀, је ли мој обични кревет празан? Добро; дај купу вина и што пре моју обичну вечеру, јер хоћу одмах да легнем, како бих рано сутра даље, те да стигнем у Бергамо у ручано доба. А зар ви,» настави седајући на место преко од Ренца, који ћути и слуша, «зар ви ништа не знате, шта је све било јуче?»

«Знамо за јуче.»

«Дакле знате,» на то ће трговац, «и шта је ново. Кажем ја, ви овде увек стојите на стражи на премећете, ко вам год падне шака....»

«Али данас, шта је било данас?»

«А, данас. Ништа не знате за данас?»

«Баш ништа; зар ништа није било?»

«Дакле пустите ме, да поквасим уста, а онда ћу вам казати, шта је било данас. Чућете.»

Напуни пехар, узе га једном руком, онда са два прста од друге подигне бркове, онда поглади браду, напи се и настави:

«Данас, љубазни моји, није много фалило, па да буде вашар као јуче, или и горе. И чисто не верујем да сам ту и да се с вама разговарам, јер сам се већ био оставио сваке мисли на путовање, па да гледам оно свога дућанца.»

«Па који је враг био?» запита један од слушалаца.

«Богме баш враг; чућете.»

Па разуђујући јело, које му донеше, и једући, настави своју причу. Друштво се наместило с једне и с друге стране од стола, па стоје, зинули, да чују. Ренцо на свом месту слуша можда пажљивије него сви, али се чини да и не узима на ум, па полако жваће своје последње залогаје.

«Дакле јутрос они лупежи, што су јуче начинили онај урнебес, нађоше се на уговорену месту — био је ту договор, све је било спремљено; они се искупише, па почеше лепо ићи из улице у улицу, дерући се, да би намамили друге људе. Знате, како је, кад се, да простите, чисти кућа; што даље, све је већа гомила од света. Кад им се учини, да се доста накупило света, упутише се кући сињора управника продовољства — као да није било доста, што су га јуче онолико мучили — једног таквог господина! О, ти лупежи! Па шта нису за њега говорили! Све сама измишљотина: то вам је добар човек, уредан; а ја вам то могу казати, јер сам му баш одан; ја му дајем чоху за либерије његових слугу. Елем упутише се његовој кући; требало је видети ту поганију, каква лица! помислите, пролазили су поред мог дућана; то су вам лица.... они Жидови на калварији нису ништа oпрам њих. Па шта су им уста говорила! да човек запуши уши, кад се не би бојао, да ће га опазити. Дакле се дигоше у тој лепој намери, да пљачкају; али....»

И ту опет подиже леву руку и наслони врх од палца на врх носа.

«Али?» рекоше можда сви слушаоци.

«Али,» настави трговац, «нађоше улицу затворену гредама и колима, а иза те крндије леп ред војника, са готовим мушкетама, да их дочекају по заслузи. Кад угледаше ту лепу припрему... Шта бисте чинили ви?»

«Вратили бисмо се.»

«Тако је; тако учинише и они. Али да видите, да ли је сам ђаво био у њима. Ту стоје на Кордузију, виде ту ону пекарницу, коју су још јуче хтели да опљачкају; а шта се радило у тој пекарници? Раздавали су хлеб муштеријама; ту су били племићи, и то цвет од племића, да пазе да све иде у свом реду; али они — сам ђаво био је у њима, кажем вам, и он их је за цело пујдао — а они унутра као помамни, па удри, пљачкај; док си длан о длан, племићи, пекари, муштерије, хлебови, шкрабија, клупе, наћве, сандуци, вреће, кесе, мекиње, брашно, тесто — све то окрену се тумбе.»

«А војници?»

«Војници су чували управникову кућу; не можеш и појати и крст носити. Како рекох, у један трен разграбише; све што је могло поднети ма за што, то узеше. А онда терај на пијацу, што су је јуче онако лепо одабрали, да носе тамо што је остало, да начине од тога крес. и већ почеше лоле да вуку из куће, кад један још већи лола него остали, погодите, с каквим лепим предлогом изађе на среду.»

«А што?»

«Да од свега начине у пекарници гломачу, па да запале гломачу и с њом кућу. Одмах се даше на посао....»

«Шта, запалили?»

«Чекајте. Поштен човек један тамошњи досети се, као да га је сам бог научио. Он отрча горе у собе, потражи једно распело, нађе га, обеси га о ћерчиво на једном прозору, онда скиде чело главе једног кревета две посвећене свеће, запали их и метну на прозору на даску десно и лево од распела. Људи погледаше горе. Мора се рећи, још има у Милáну страха божија; сви дођоше себи. Хоћу рећи, већина; јер било је ту ђавола, који би запалили и рај, само да могу пљачкати; али кад видеше, да народ не мисли као они, морадоше оставити се и мировати. Сад погодите, шта би у један пут. Сви пречасни каноници као у опходњи, с крстом, у црквеним одеждама; па пречасни арципоп Мазента стаде предиковати на једној страни, а пречасни пенитенцијарије Сетала на другој страни, а они остâли такође уз њих: ма, добри људи! ма што то чините? ма зар је то пример, што га дајете својој деци? ма врћите се кући; ма зар не знате, да је хлеб јефтин, јефтинији него пре? ма идите да видите ено објава по свима рогљевима?»

«Та је л' истина!»

«До врага! Ваљда не мислите, да ће пречасни каноници долазити у орнату, да праве лакрдије?»

«Па шта учини народ?»

«Мало по мало разиђоше се; отрчаше на рогљеве, па ко је знао читати, тај је баш нашао таксу. Помислите само: хлеб од осам унчија за један солад.»

«Ао да среће!»

«Чокот цвета; само нека потраје. А знате ли ви, колико је брашна пропало јуче и јутрос? Да би се могла њим исхранити кнежевина за два месеца дана.»

«А за народ осим Милáна нису начинили какав добар закон?»

«Што се за Милâн учинило, то све иде на рачун градски. Ја не знам, шта да вам кажем; за вас ће бити онако, како буде богу воља. Бога молећи, нереду је крај. Нисам вам све казао; сад долази оно најбоље.»

«А што има још?»

«Ето синоћ или јутрос, тек су многи похватани, и одмах се објавило да ће коловође бити повешане. Чим се то почело проносити, одмах ти сваки потражи кућу што краћим путем, да не би ризиковао, да ће и њега узети у оно друштво. Кад сам ја полазио, изгледао је Милâн као фратарски клоштар.»

«Па хоће ли заиста да вешају?»

«Но! те без оклевања,» одговори трговац.

«А шта ће на то народ?» запита опет онај, који је и оно прво запитао.

«Народ? Ићи ће да гледа,» рече трговац. «Толико су воље имали да виде кршћанина како умире под ведрим небом, да су, лоле једне! Хтели да спискају за душу сињору управнику продовољства. Место њега имаће сада четири лупежа, послужени са сваком формалношћу, пропраћени капуцинима и братством «благе смрти»; то су људи, који су тако заслужили. Ево видите, има промисао божји; тако је требало да буде. Већ су били почели да се ружно навикну, да улазе у дућане и да се даду послужити, а да не ваде кесу; да су их тако оставили, после хлеба дошли би на вино, и тако даље једно за другим... Помислите, да ли би они сами од своје воље хтели да напусте тако велику згоду. А ја вам могу казати, да за поштена човека, који има свој дућан, није то била пријатна помисао.»

«Зацело.» на то ће један од слушалаца.

«Зацело,» поновише остали једногласно.

«Понда,» настави трговац бришући браду убрусом, «то је била права завера; знате ли ви, била је права чета.»

«Чета једна?»

«Чета. Све су то удесили били Наварци, онај кардинал тамо у Француској, ви га знате кога мислим, онај што му је име у пола турско, па сваки дан ма што измисли, како ће да напакости круни од Шпањолске. Али пре свега бацио је око на Милâн; јер он добро зна, тај хуља, да је ту пупак од краљеве силе.”

„Jâ!”

„Хоћете ли доказа? Ко је највише грајао, били су странци; по Милáну ишли су људи, које дотле никад тамо нису виђали. Мало што нисам заборавио, да вам једну по све поуздану причам. Власт је једног била ухватила у једној крчми...”

Ренцо није ни једне речи пропустио од овога разговора, а кад ову жицу дирнуше, осети као неку језу, па се трже, пре но што могаше помислити на то да се уздржи. Али га нико не опази, а приповедач настави, не прекидајући своје казивање.

„.... једнога, за кога се још не зна добро, одакле је дошао, ко ли га је послао, ни кога је рода и колена; али толико стоји, да је био један од коловођа. Још јуче, у по највећега вашара, нашао се ваздан у послу; а онда није му било доста, него је стао проповедати и предлагати, као нешто лепо, да побију сву господу! Лупеж један! А откуда би живела сиротиња, кад би господа била побијена? Власт га је вребала, те га се дочепа; код њега нађоше неколико писама; одведоше га у кавез; али шта ћете? његови другови, који су око крчме обилазили, дођоше читава војска, па га ослободише, тога лолчину.”

„Па шта је с њим?”

„Не зна се; биће утекао, или ће бити прикрио се у Милáну; имају људи, који немају ни куће ни кућишта, а знају свуда да се наместе и да се увуку; али и то је тако, докле ђаво може и хоће да им помогне; али у један пут и њима буде крај, кад се томе најмање надају; јер кад је крушка зрела, мора да опадне. За сада се то зна, да су писма остала у рукама власти и да је тамо цела сплетка описана, па веле, да су ту умешани многи људи. Тим горе по њих; окренули су тумбе пола Милáна, па би хтели још веће зло да учине. Кажу, да су пекари лупежи. И ја кажем, да јесу; али треба их повешати својим начином. Има, веле, сакривена жита. То сви знају. Али онај у кога је власт треба да има добре уходе, па да иде да га ископа, и да човуче и прекупце у вис заједно са пекарима. А кад онај ко заповеда ништа не чини, онда треба варош да моли; што се моли, то се и добије; а не завести тако грешан обичај, да се иде у дућане и у магазине, па да се одузима роба без плате.»

Оно мало вечере преседе Ренцу, као да је јео отрова. Чињаше му се, да ће проћи хиљаду година, пре но што изиђе из ове крчме и далеко буде од ње и овога села; па више него десет пута био је рекао у себи: адје! ајде! Али онај страх, да ће побудити сумњу, који је у њему све већма растао, те му обузео све помисли, као да га приковао беше за клупу. У тој забуни мишљаше, да ће приповедач морати тиме завршити, да о њему говори; он доконa у себи, да ће се кренути даље, чим се поведе разговор о чему другом.

«Баш и за то,» рече један од друштва, «јер знам, како бивају ти послови, и да у гунгули поштен човек понајгоре прође, баш и за то нисам попустио љубопитности, него сам остао код куће.»

«Па зар сам се ја куда мицао?» рече други.

«А ја?» додаде трећи; «да сам се нешто десио био у Милáну, бих оставио недовршен сав посао, па бих се вратио кући из оних стопа. Имам ја жену и децу, а онда, право да вам кажем, мени се не допадају гунгуле.»

Ту крчмар, који је такође стојао и слушао, дође до другога краја од стола, да види, шта ради онај странац. Ренцо улучи прилику, зовне га знаком једним, заиште рачун, плати га не ценкајући се, ма да му је кеса сувише плитка била, па ни речи не говорећи оде право ка вратима, пређе праг, па уздајући се у промисао божји, упути се на страну противну оној, од које је био дошао

— –

СЕДАМНАЕСТА ГЛАВА

Често је довољна једна жеља, па да човеку не да мира ни покоја; помислите сада две жеље у један пут и то једна противна другој. У бедном Ренцу, као што знате, већ од много сати биле су две такве жеље: једна да бежи, друга да се скрије; а злосрећне речи трговчеве увећале су преко мере и једну и другу у исти мах. Дакле његово збитије изашло је на глас; дакле хтели су да га се дочепају по што по то; ко зна, колико је полицаја у пољу да га лове какве ли су наредбе издате, да га траже по селима, по крчмама, по друмовима! Истина, паде му на ум, да га знају само два полицаја, а да му име није написано на челу; али ту му дођоше на ум приповести, што их је некад слушао, о бегунцима, које су пронашли чудним домишљањем, познали их по ходу, по сумњиву лицу, по другим ненаданим знацима; све га је у страх доводило. Баш кад је излазио из Горгонзоле, звонише здраву Марију, а мрак, који се за тим спушташе, све боље умаљаваше ове опасности; ипак преко воље удари главним друмом, али науми сврнути на прву стазу, која ће му се чинити да води онамо, камо се он жури. С почетка срeташе се с људима; али како му је глава пуна била тешког страховања, није имао срца да коме приступи и да га пита за пут.

«Онај рече шест миља» мишљаше; «ако ћу идући мимо друм, морати прећи и осам или десет, ноге што су прешле ове до сад, прећи ће и ове. То знам, да не идем у Милâн; дакле идем према Ади. Само иди, иди, па ћу пре или после онамо доћи. Ада мало шушти; а кад будем близу ње, неће ми нико требати, да ми показује пут. Буде ли тамо какав чамац, да се може прећи, одмах ћу да се превезем; иначе ћу се задржати до јутра, у каквом пољу, на каквом дрвету, као врапци што чине — — боље и на дрвету, него у тамници.»

На скоро угледа на лево отазу једну и пође њом. Да је у тај пар срео кога, не би се био много устручавао, да га пита, куда је пут; али не чу живе душе. Дакле иђаше, куда га је пут водио, па премишљаше.

«Ја да сам враг! Ја да убијем сву господу! Неколико писама у мене! Моји другови, који су ме чували! Не знам, шта бих дао, кад бих се с тим трговцем нашао с оне стране Аде — ух! Кад ли ћу један пут прећи ту Аду! — па да га задржим и питам натенане, где ли је уловио све те лепе новости. Знај дакле, драги мој сињоре, да је ствар текла тако и тако, и да је онај враг, што сам ја био, био у помоћи Фереру, као да ми је био брат; треба да знаш, да они лупежи, који су, по твојим речима, били моји другови, хтели су да ме зло наместе, јер сам један пут изустио реч као поштен грађанин; ваља ти знати, докле си ти чувао твој дућан, мени су ребра гњечили, јер сам хтео да избавим твог господина управника продовољства, кога никад ни видео нисам, нити га знао. Чекај и други пут, да идем у помоћ господи... Истина, то треба да се чини за душу; и они су нам наши искрњи. Па онај велики замотуљак са писмима, где је сваколика завера и који је сада у рукама власти, као што ти знаш за цело — ајде да се опкладимо, да ћу ти га и без вражје помоћи овде показати. Желиш ли да видиш тај замотуљак? Ево га.... Зар само једно писмо?..,. Да, сињоре, само једно писмо; па то писмо, ако ћеш да знаш, писао је један фратар, који би те могао ма какву науку учити, фратар, коме, да ти не чиним криво, више вреди једна длака у бради, него цела твоја брада; а то писмо писато је, као што видиш, другом једном фратру, опет поштену човеку.... Ево сад види, какви су лупежи моји пријатељи Па други пут пази се, шта говориш, а нарочито кад се тиче искрњега твога."

Али по неком времену ове и подобне мисли престадоше са свим; околности онога тренута занимаше сву душу сиромаха путника. Страх да га вијају и да ће га наћи, који му је толико огорчавао путовање по дану, није га сада толико мучио, али колике друге ствари кињиле су га тим већма! Мрак, самоћа, све већи умор, који га је већ савлађивао; подухиваше северац тих, подједнак, оштар, који је непријатно долазио ономе, који је још био у истим оним хаљинама, у којима је хтео да иде часком на венчање и одмах да се срећан врати кући; па што му све чињаше тим озбиљнијим, беше тај ход на божију вересију, да тако рекнем, пипајући, тражећи место, где ће се одморити и бити сигуран.

Кад би се десило, да је пролазио каквим селом, он би ишао тихо, опрезно, али би свуда гледао, имају ли још где год каква отворена врата; но не виде друга знака од будних људи, него ту и тамо да се светли хартијом или платном превучени прозор. На путу у пољу сваки би час застао; слуктио би, неће ли чути један пут Аду да жубори; али залуду. Друга гласа није чуо, до ли урлање паса, које би се чуло од каква самохрана мајура, орећи се зраком у исти мах као претња и као јаук. Кад би се приближио ком од тих мајурова, урликање би се прометнуло у жестоко, помамно лајање; кад би пролазио поред врата, чуо је, готово видео је пса, како метнуо њушку на пукотину у вратима, па тим јаче урла; за то се остави намере да закуца и да тражи преноћишта. А можда и мимо псе тешко да би се био одважио.

«Ко је?" мишљаше; «шта ћеш у то доба? Како си дошао овамо? Кажи се, ко си. Зар немаш крчму, да тамо ноћиш? Ево шта би ми рекли, кад бих закуцао, па кад би ствар добро пошла; а што, ако би се нашао какав плашљивац, који би се тргнуо иза сна. па у добри час почео дрекати: помагај! лопови! Требало би да одмах имам да што одговорим; а шта бих могао одговорити ја? Ко по ноћи чује какав шум, не пада му друго на ум, него да су то лопови, лупежи, обешењаци; не мисле људи, да се може поштен човек наћи да путује ноћу, ако и није господин човек у каруцама.“

Па за то задржи то средство за крајњу невољу, па иђаше даље, надајући се, да ће Аду бар ноћас наћи, ако је и не ће прећи, те да је не ће морати за дана тражити.

Иде, иде; дође у место, где обрађено поље прелазаше у поље покривено папратом и ситом. Ово му се учини. ако и не знак, а оно бар неки разлог за не далеку реку, па се упути преко поља по стази, која је онуда пролазила. После неколико корака застаде да слуша; али опет залуду. Безотрадност његовог путовања биваше тим већа са пуста предела, у коме није више видео ни дуда, ни чокота, нити друга знака човечије неге. који су му дотле у неку руку били као другови. Ипак само иђаше напред; а како су му се у памети почеле будити неке слике и појаве, које је оставио са причама из детињства, то да би их растурио, или утишао, стаде у ходу говорити молитве за мртве.

Мало по мало, па се нађе међу вишим шипрагом од трња и растића. Идући само даље и ускоравајући ход, не толико из воље, колико од нестрпљења, опажаше у шипрагу по које ореће дрво, а напредујући непрестано истом стазом, доспе у једну шуму. Нека га језа снађе при уласку у њу; али он се савлада и силом пође напред; што даље продире у шуму, тим му грозa расте, тим га од свега обузима већа страва. Дрва што их је видео у даљини, долазаше му чудна, необична, страшна облика; често би стрепио од сенке лако покренутих врхова, која дркташе на стави осветљеној месечином ту и тамо; и само шуштање сухога лишћа, које је газио или покретао у ходу, долазаше му ушима некако несносно. Ноге као да су се помамиле, као да их нешто гони напред, а у исти мах као да су га од умора једва носиле. Осећаше ноћни ветар, како га хладније и немилосније бије по челу и образима; осећаше га, како га пробија кроз хаљине и месо, како се увлачи и продире оштро у кости изможђене од умора, те како им узима и остатак силе. Један пар изгледаше, да ће га опхрвати ова клонулост, ова нејасна страва, с којом му се душа од некога времена борила. Скоро да малакше; али поплашен већма но од чега другога, од своје страве, прикупи своју стару срчаност и заповеди срцу, да не попушта. Тако окрепљен за часак, застаде, да премисли; па докона, да одмах одлази одавде путем којим је дошао, да оде правце у последње село, кроз које је прошао, да се врати међу људе и да тражи скрова, ако ће бити и у крчми. Стојећи тако, преставши шорати ногама по лишћу, у оној тишини око њега, поче му у уши ударати жубор од воде. Слуша; за цело.

«То је Ада!» викну.

Као да је опет нашао пријатеља, брата, спаситеља. Умореност чисто исчезну, срце му поче на ново бити, осети крв како му слободна и топла струји кроз све жиле, осети како му расте поуздање, а нестаје велик део неизвесности и озбиљности његовога положаја; он не оклеваше више, да продире све даље у шуму, према милом жубору.

Дошавши мало за тим до на крај поља, на одсек високе обале, па гледајући доле кроз шипраг, који је сву покривао, угледа воду како се блиста и тече. Онда подиже очи и виде пространу равницу на другој страни осуту селима и ту и тамо брдима, а на једном од њих велику беличасту пегу, која му се чињаше да ће бити град какав, за цело Бергамо. Спусти се мало по обронку, па уклонивши руком трње, погледа доле, неће ли на води бити какав чун, послуша, да ли ће чути ударац весала; али нити што виде, нити чу. Да је била каква вода мања од Аде, Ренцо би се одмах спустио, да покуша прегазити је; али је добро знао, да је Ада река, која не да са собом шалити се.

Стаде дакле мирно и хладно премишљати, шта да чини. Да се попне на какво дрво, па да тамо чека на зору, која би са доласком оклевала можда и шест сати, уз онај северац, уз онај мраз, а овако обучен, то је било више него што је требало, па да се заиста смрзне. Да хода тамо и амо цело то време, осим што би слабо помогло против хладноће, али би то било и сувише за бедне ноге, које су већ више чиниле но што су дужне биле. Сети се, да је на једном пољу близу пустаре видео једну колебу покривену сламом, начињену од стабала и грања, онда олепљену блатом, куда сељаци у Миланској облето смештају бербу и ноћу је чувају; иначе су те колебе празне. Њу он одмах одреди да му буде ноћиште; врати се на стазу, наново прође шумом, шипрагом, пустаром, па се упути колеби. Вратоца једна црвоточна и распала била су паслоњена, без кључа и браве; Ренцо их отвори и уђе; виде како на најантама о гужвама од прућа виси кревет; али он није марио да се тамо пење. Угледа на земљи мало сламе, па помисли, да ће и ту моћи слатко поспавати.

Али пре но што ће да се пружи на постељу, коју му је божји промисао спремио, клекне, да му се захвали на овој милости и на свој помоћи, коју му је указивао овога страшнога дана. За тим очита своје обичне молитве, сувише, молио је бога, да му опрости, што их није јуче на вече очитао, него је, како сам рече, ишао да спава као пас и горе него пас.

«За то сам,» додаде у себи, наслонивши се рукама на сламу и са колена спуштајући се да легне, «за то сам јутрос на онолико добро и пробудио се.»

За тим покупи сву сламу, што је остала око њега, па је намести по себи, да му буде као покривач, како би ублажио зиму, која се и ту унутри јако осећала, онда се згрчи под њом са намером, да ће добро да спава, а чинило му се, да је то и платио скупље но што би требало.

Али тек што склопи очи, стаде му у памети, или у фантазији (право вам не умем баш рећи где), стаде му, велим, неки свет долазити и одлазити, тако руљом, тако силовито, да никако сан да дође. Трговац, бележник, пандури, чистисабља, крчмар, Ферер, управник, друштво у крчми, свакolika гомила са улице, онда дон Абондијо, па дон Родриго — сви, с којима је Ренцо имао каква посла.

Само три прилике изађоше предањ, а није их пратила никаква горка успомена, чисте од сваке сумње, љупке у свему; а нарочито две, заиста врло различне међу собом, али тесно скопчане у момкову срцу: врана једна витица и бела једна брада. Али ни утеха, што је осећао, да је ту уставио своје мисли, није била чиста и спокојна. Помишљајући на доброга фратра, осећаше тим живље стид због својих глупости, због ружне неумерености, због презирања његових отачаских савета; посматрајући Лучијину прилику, не ћемо покушавати да опишемо, како му је било; читалац познаје околности, може то и сам замишљати. Па она сирота Ањеза, како је могао да је заборави? Ањеза, која га је одабрала, која га је већ сматрала као једно са њеном јединицом, па пре но што је примила од њега име материно, она му је говорила са материнским срцем и посведочила му делом своју усрдност. Али га је мучила, и то не мање, помисао, да благодарећи баш тим милостивим намерама, толиком добру, које му је желила, сирота жена беше сада протерана са свог огњишта, беше у збегу, са неизвесном будућности, те је жела тугу и јад баш тамо, где се надала покоју и радости у својим старим годинама. Каква ноћ, бедни Ренцо! И то је требала да је пета по његову венчању! Каква ложница! каква брачна постеља! па после какква дана! па шта ће бити сутра, какви ли ће дани да долазе!

«Како хоће бог,» одговараше он најмучнијим мислима; «како хоће бог. Он зна, шта чини; а то је за наше добро. Све је то због мојих грехова. Лучија је тако добра! он неће хтети да се она дуго пати!»

У таквим мислима и не надајући се више сну, а осећајући зиму све јаче, тако да је морао каткад да дркће и да цвокоће зубима, прижељиваше он да што пре дође дан, па нестрпељиво мераше спори тек времена. Мераше, велим, јер у овој пустој тишини чујаше свака по сата како ударају сати; ја мислим, биће сат у Трецу. Први пут, кад му удари у уши ово избијање тако ненадано, а не могаше никако знати одакле долази, изгледаше му некако тајанствено и свечано, попут опомене од стране невидовна лица а са познатим гласом.

Када она маљица удари једанаест пута,[1]) у колико је сати Ренцо наумио био да устане, подиже се он пола укочен од зиме, клече, очита усрдније но иначе молитву јутарњу, усправи се, добро се протегли, протрља утробу и плећи, као да би да сложи све удове, који сваки канда за себе бијаше, духну у једну руку, па у другу, очисти се, па отвори врата од колебе, и пре свега погледа тамо и амо, да ли има кога. Видећи, да никога нема, потражи погледом синоћну стазу, одмах је познаде и пође по њој.

Небо обећаваше леп дан; на једној страни месец блед и без сјаја падаше само у очи на неизмерном сивом плаветнилу, које даље према истоку прелазаше полако у златно руменило. Мало на ниже, до оризонта, пружаше се у дугим неједнаким пругама неколики облачци плаветни и тамни, они нижи одоздоле поруб.ъени као огњеним крајцем, који долазаше све живљи и јаснији, према подну други облачци у клупчету, лагани и меки, да тако речем, пловише преливајући се тисућима неисказаних боја: оно небо од Ломбардије, тако лепо кад је лепо, тако сјајно, тако тихо. Да се Ренцо десио онде у шетњи, за цело би био горе гледао и дивио се оном свитању тако различноме од онога, које је навикнуо гледати у својим бреговима; али он гледаше преда се на пут, па ходаше журно, да би се угрејао и да би што пре стигао. Прође њиве, прође пустару, шипраг и шуму, погледајући тамо и амо и смејући се и у исти мах стидећи се због своје страве пре неколико сати. На крај обале погледа доле и кроз грање угледа рибарски чун, који долазаше полако уз воду, чешући се уз обалу. Одмах се он сиђе најкраћим путем кроз трње, па на обалу; са свим полако зовну рибара, па хотећи да се гради, као да ће да га моли за једну маленкост, и нехотице у пола молећи махну му, да пристане. Рибар погледа дуж обале, пажљиво погледа уз воду, окрену се да погледи назад низ воду, па онда управи чун према Ренцу и пристаде, Ренцо стојаше на крај обале, тако рећи с једном ногом у води, ухвати чун за кљун, скочи унутра и рече:

---

[1]) Пет сати у јутру. **Преводилац.**

«Хоћеш ли ми учинити љубав, да ме пребациш тамо, а платићу ти?»

Рибар се томе домишљао и већ окрете на другу страну. Видећи Ренцо на дну чуна друго весло, узеде га.

«Полако, полако,» рече рибар.

Али кад виде, како је вешто ухватио момак весло и како влада њиме, додаде:

«А, а! разумеш се у послу.»

«Малко,» одговори Ренцо.

Па стаде тако оштро и вешто веслати, да се видело, на није неук. Не престајући с веслањем, овда онда плашљиво би погледао на обалу, од које се одмицаше, а онда би се нестрпељиво осврнуо другој страни, па би га пекло, што не може да иде најкраћим путем, јер је матица на том месту била сувише брза и није се могло правце прећи, него је чун, нешто секући воду, нешто идући за њом, морао на ниже да прелази. Као што бива у свима мало заплетеним пословима, да тегоба прво крупна долази, а после при даљем развитку долазе ситнице, тако и Ренцо сада, кад је Аду био тако рећи прешао, даде се у бригу, што не зна за цело, да ли је ту граница, или неће ли имати после ове препоне да још коју савлађује. Дакле зовну рибара, па показујући му главом ону беличасту пегу, коју је ноћас видео, и која му се сада много јасније показиваше, запита:

„Је ли оно село Бергамо?”

„Варош Бергамо,” одговори рибар.

„А је ли ова обала бергамска?”

„То је земља светога Марка.”

„Да живи свети Марко!” викну Ренцо.

Рибар не рече ништа.

Најпосле доспеше на ту обалу. Ренцо скочи на њу; у себи благодари богу, онда устима благодари возару, тури руку у шпаг, извади једну берлингу, што према приликама није мало било, и пружи је том поштеном човеку, који прво погледа на миланску обалу и десно и лево по реци, онда пружи руку, узе напојницу, остави је, онда стиште усне и, сувише, метну преко њих прст, пратећи то изразним мигом, за тим рече: срећан пут! и врати се натраг.

Да се читаоци не би чудили овој тако скорој а мучаљивој услужности рибарској према једном незнанику, ваља да им кажемо, да је овај човек био томе привикао, јер су за подобну услугу често молили кријумчари и разбојници; он је тако чинио не толико за љубав маленој и неизвесној добити, што је отуда могао имати, колико да се не би мразио са таквим људима. Он је то чинио, велим, кад се год није бојао, да су га опазили царинари, или полицаји, или уходе. И тако не желећи већа добра ни једнима ни другима, гледаше да учини свима по вољи с оном непристраношћу, која је обичан дар у онога, који је дужан да се с једнима меша, а мора на друге да се осврће.

За часак један застаде Ренцо на обали, да погледа на противну страну, на земљу, која му је мало час пекла табане.

«Ха! сад сам те се опростио!» беше му прва помисао «Остани тамо, проклета земљо!» беше му друга, опроштај са завичајем.

Трећа се тицала оних, које оставља у тој земљи. Ту он скрсти руке на грудима, уздахну, обори очи на воду, која му код ногу протицаше, па помишљаше, како је она прошла испод моста, па повика, као своме завичају Леку:

«О, ружни свете! Али доста; како је божја воља.»

Он окрену леђа овим тужним пределима и крене се на пут, узевши на око као мету ону беличасту пегу на побрђу, докле не нађе кога, који ће му показати пут. Па је вредно било гледати га, како је слободно приступао путницима и без многа околишења казао место, где му је био рођак. Од првога, с којим се сусрео, дознаде, да има још да иде девет миља.

Овај пут није му био весео. Да не помињемо јад, што га је Ренцо носио у себи, поглед би му се сваки час растужио болним предметима, који су га морали сећати, да ће у земљи, у коју долази, наћи исту ону невољу, коју је оставио у свом завичају. Целим путем, а још више у селима и паланкама, виђао би на сваком кораку просјаке, који нису били просјаци по занату, а невољу су показивали не толико на оделу, колико на лицу: сељаци, планинци, заначије, читаве породице; па сметани жагор од молбе, плача и јаукања. Овај поглед не само да га растужи, него га баци и у бригу.

„Ко зна," иђаше премишљајући, „да ли ћу моћи наћи себи уживљења? да ли има посла као пређашњих година? Али шта! Бортоло ми жели добра, он је добар момак, обогатио се, звао ме је толико пута; он ме неће оставити. А онда, бог ми је до сада помагао; он ће ми и даље помоћи."

Међу тим воља на јело, која се појавила од некога времена, све се боље и боље развијаше, па ако је Ренцо кад је почео с њом да се рачуна, и осећао да би се без велике муке могао претрпети оне две или три миље, које је још имао да пређе, ипак и то помисли, да не би лепо било, кад би дошао пред свога рођака као какав жебрак, па кад би му прва реч била: дај ми да једем. Он извади из шпага све своје новце, па их изброји. За тај рачун није требала особита аритметика; толико му је тек остало, да је могао добро ручати. Уђе у једну крчму да се прихвати; и заиста, кад је платио што је потрошио, остао му је још који солад.

Излазећи баш до врата, тако да у мало што се преко њих не забатрга, угледа на земљи више лежећиве, него седећиве, две жене, једна времешна, друга млађа с једним одојчетом, које пошто је залуду вукло за једну и за другу сису, цвиљаше; сви бледи као смрт; а поред њих стоји човек, коме се на лицу и стасу виђаше траг од некадашње снаге, коју је дуга невоља укротила и готово збрисала. Свих троје пружише руку према ономе, који излазаше слободним кораком и са оживљеним погледом; нико не рече ништа; шта се могло рећи више једном молбом?

„Бог ће помоћи!" рече Ренцо.

Па маши се руком у џеп и испразни га с оно неколико солада, које метну у најближу руку и онда пође даље.

Ручак и добро дело (јер ми смо склопљени од душе и тела) укрепили су му и разведрили све његове мисли. За цело, кад се тако лишио последњега новца, осећао је више поуздања за будућност, него да је имао новаца десет пута толико. Јер ако је ради одржавања за тај дан оних бедника, који су пропадали на улици, бог нарочито сачувао последње кватрине странца једнога, бежунара, који ни сам није знао, како ће живити: ко је могао помислити, да ће (бог) оставити без помоћи онога, којим се на ту цељ послужио, те коме је дао о себи самоме тако живо чуство, тако делотворно, тако одважно? Од прилике тако је мислио момак, само не тако јасно, као што сам ја изразио. Идући остатак пута и премишљајући своју муку, све му изгледаше глатко. Скупоћа ће морати један пут престати; сваке године жање се; међу тим имао је рођака Бортола и своју вештину; сувише, код куће имао је нешто новца, по који ће одмах поручити. С тим ће се, у најгорој прилици, таворити дан по дан, докле се изобиље не врати.

«И онда кад се најпосле вратило изобиље,» настављаше Ренцо своје премишљање, «вратиће се и воља на посао; господари се надмећу, ко ће пре добити раднике миланске, јер ови се у послу најбоље разумеју; миланским радницима расте перје; ко хоће вешта работника, ваља и да га плаћа; може да се добије толико, да отуда могу живити више њих и да се што и на страну метне; па онда ћемо писати женским да дођу.... А онда, нашто чекати толико? Зар не бисмо морали с оно мало, што смо склонили на страну, и тамо ову зиму провести? Па ћемо тако зимовати овде. Парока има свуда. Нека само дођу обе драге женске; овде нека им је кућа. Каква дивота, сви заједно да се шетамо овим друмом! да одемо до Аде на двоколицама, па да ужинамо на обали, баш на самој обали, те да им покажем место, где сам ушао у чун, шипраг са кога сам се спустио, оно село, са кога сам гледао, да ли има где какав чун.»

Стиже у село свога рођака; кад уђе, чим је тамо ступио, угледа једну високу кућу са више редова великих прозора; види да је то свилара, уђе, запита велегласно кроз шум од воде и зврку од точкова, да ли је ту неки Бортоло Кастањери.

«Сињор Бортоло? Ено га»

«Сињор? добар знак,» помисли Ренцо.

Види рођака и пође њему. Овај се осврне, позна момка, који му рече: Ево ме! Једно охо! пуно чуда, па ширење руку, па позајмичко грљење. После овога првога дочека одведе Бортоло нашега младића далеко од шумних макина и од љубопитних очију, у другу собу, па му рече:

«Радујем се, што си ту; али си чудан момак. Толико пута звао сам те; ниси никад хтео да дођеш; а сад ево те у мало незгодно време.»

«Ако је да ти кажем, нисам овамо дошао од своје воље,» рече Ренцо.

Па што краће, али не без болне узбуђености, каже му своје жалосно збитије.

«То је нешто са свим друго,» рече Бортоло. «О, сиромах Ренцо! Али ти си се уздао у мене и ја те нећу оставити. Управо, сада се не траже радници; шта више, једва човек држи и оне, што их има, да не би изгубио и растурио радњу; али господар ми је наклоњен и посао му иде. И да ти право кажем, већином има то мени да благодари, да ти се не хвалим; он даје новац, а ја ово мало вештине. Ја сам први радник, знаш? и онда, да ти кажем, ја сам све и сва. Сирота Лучија Мондела! Сећам је се, као да је јуче било; добра девојка! увек најпобожнија у цркви; а кад би човек прошао поред оне њене кућице.... Као да је видим, ту кућицу, готово изван села, са лепом смоквом, која се дизала изнад зида....»

«Немој, немој то да помињемо.»

«Хоћу да кажем, кад би човек прошао поред те кућице, увек би чуо чекрк, како се окреће. Па тај дон Родриго! Jȁ, још у моје време пошао је тим путем; а сад, како видим, узео га је ђаво сасвим, докле му бог не баци узду на врат. Дакле како рекох; и овде има нешто глади... Збиља, како стојиш с вољом на јело?»

«Мало сам се прихватио успут.»

«А како смо с новцима?»

Ренцо пружи једну руку, принесе је устима и лако духну преко ње.

«Ништа за то,» рече Бортоло; «имам ја, не остаје нам него желити, да се ствари што скорије на боље окрену, па с божјом помоћу вратићеш ми, а ја ћу ти дати, колико ти треба.»

«Имам неку мраку код куће; поручићу да ми пошљу.»

«Лепо; међу тим уздај се у ме. Бог ми је дао добра, јер чиним добро, а ако нећу добра творити роду и пријатељу, коме ћу?»

«Ја сам казао, да ми бог помаже!» викну Ренцо и узбуђен стисне руку доброме рођаку.

«Дакле,» овај ће на то, «у Милану су начинили читав покор. Канда су мало шенули памећу. Jȁ, и овде се поговарало; али ти ћеш ми то после потанко причати. Ех! шта ли ћемо имати један другоме да казујемо. А овде, видиш, људи су мирнији и разборитији. Варош је узела две хиљаде товара жита од једнога трговца у Млецима; жита из Турске, али кад се тиче јела, не пита се, одакле је. А сад да чујеш што ново: ново је, да власт у Верони и Брешији затворила пут, па вели: овуда се не проноси жито. Шта ће сад Бергамаски? Пошљу у Млетке Лоренца Тора, доктора, али зубатога! Одмах оде он, предстане дужду, па му каже: шта је пало на ум тој господи? Ама је говорио, говорио, веле, да се штампа. Шта вреди човек, који знаде говорити! Одмах се нареди да пропусте жито, те власти не само да га пропустише, него га још дају пратити; сад је на путу. Па су мислили и на села. Џованбатиста Бјава, поклисар бергамски у Млецима — богме је то човек! — каже сенату, да у селима има глади, па је сенат одобрио четири хиљаде мерица проса. И та помоћ у хлебу. Па онда, ако ћеш да знаш, ако не буде хлеба, јешћемо колача. Бог ми је дао да имам, како рекох. Сад ћу те одвести мом господару; ја сам му толико пута помињао тебе, да ће те добро примити. Бергамац старог кова, човек са широким срцем. Управо, он ти се сад није надао; али кад чује житије.... А онда уме он да уважава радника, јер гладна година пролази, а посао траје. Али пре свега да ти нешто кажем. Знаш ли ти, како зову нас из Миланске овде?»

«А како нас зову?»

«Зову нас безјаци»

«То баш није лепо име.»

«Тако је. Ко се родио у Миланској, а хоће да живи у Бергамској, тај мора да је с њим задовољан. Том је свету назвати Миланца безјаком тако, као назвати племића пресветлим.»

«Ја велим, они ће тако ономе казати, ко хоће да му кажу.»

«Синко, ако нећеш код сваког корака да чујеш безјака, а ти немој рачунати, да ћеш моћи овде остати. Иначе би морао држати непрестано нож у руци; а рецимо, да би ти убио два, три, четири, ипак би дошао један, који би убио тебе; па онда, таман да излазиш пред божје лице, носећи на души три или четири човека!»

«Али кад Миланац има мало....» па се куцну прстом по челу, баш као што је чинио у крчми код месечине. «Хоћу рећи, који добро зна свој занат?»

«Све једно; безјак је и он овде. Знаш ли, како вели мој господар, кад се о мени разговара својим пријатељима? Овај безјак десна ми је рука у послу; да немам тог безјака, ја не знам, шта бих чинио. — То је тако обичај.»

«То је глуп обичај. Па кад виде шта ми умемо — а најзад, ко им је донео ту вештину и ко је ради, него ми? — како је то, да се нису поправили?»

«До сад још нису; можда ће временом; деца што прирашћују; али код одраслих нема лека; они су тај порок усвојили, па га се више не оставише. Па шта опда? Богме наши драги земљаци мало су ти друкчију љубав хтели да укажу, а још лепшом су ти вољни били послужити.»

«Тако је, ја; нека није већа зла....»

«Сад кад си с тим на чисто, све друго биће добро. Сад ходи господару, па се не бој.»

Заиста све је лепо било и све онако, како је Бортоло био обећао, тако да држим за сувишно да о томе подробно пишемо. И заиста је ту био божји промисао, јер ћемо одмах видети, да ли је Ренцо могао рачунати на ствари и новац, што их је у кући био оставио.

(Наставиће се)

МЕЛОДИЈЕ

I.

Тешки су пути којим судба води
Невољно с њоме ја се крећем сада.
Куда ће она? — А куд лађа броди
Кад на сред мора холујина влада?
Изгубљен компас у таласе тоне
Не трепте звезде да пута осветле

Холује само са громом се гоне
И хитре муње кроз облак засветле,
Хоће ли вали сурвати је доле,
Ил' бујни ветри у витлању своме
Однети собом очајног морнара
И трошну лађу пристаништу коме!
По таквом путу судбина ме води,
Хајд напред само! — Ја већ идем с њоме,
Ма којим путем да кроз буру води
Смртни ће стићи пристаништу своме!

II.

О, сретни створе, ја те видех веће
Где мирним срцем трајеш дане своје
И задовољан ти погледаш сада
Језеро плаво скромне душе твоје!
Она је мирна, — по пучини њеној
Олуја страшна тишину не гања
У хладу палме без туге и брига
О самој срећи твоје срце сања!

О, како мрзим то спокојство твоје
Јер моја душа као просјак худи,
Ритама скривен, без радости, наде,
Суморна ево потуца се свуда,
По врелом песку пустиња широких
Очајно блудећ тражи свога лада,
Узаман тражи, на пустињи сињој
Песком је свака завејана нада!

И жедна јури очајничким летом,
Пред твојим домом уморена staје,
О, сретни створе, она теби жуди
А ти је, ти је отискујеш даље!

О, како мрзим то спокојство твоје,
Јер душа моја као просјак худи
Ритама скривен, без радости наде,
Суморна тужна потуца се свуди!

Драгутин Ј. Илић

МАНАСТИР САВИНА

Когођ је о Боки што писао хвали, љепоту залива њезинога. И јест лијеп овај окрајак српске земље, ђе се у тихе затоне спуштају низ брда и брежуљке, те весели вјечито зеленило густијех наранаца и ловорика, обале равне Зете и кршне Херцеговине испод поноситога Ловћена.

На обронку једнога од овијех брежуљака, испод голог врха високе Снијежнице, по уре од Херцегновога на исток, према коме се на југу разастире величанство сињега мора до у недоглед, а источно љепота залива до подножја Ловћенскога, бијели се манастир Савина.

Није ово царска задужбина: није успомена из срећнијех, него из црнијех дана српскијех, када је српскоме народу преостојала само црква од државе му онако моћне и угледне.

* * *

Изнад ријеке Требишнице у Херцеговини, подизао се манастир Тврдош, задужбина Херцега Шћепана. У њему је сједио концем седамнајестога вијека владика Саватије, који пријатељски дочека млетачке војсковође, који у ратовању с Турцима иђаху да Требиње опсједну. Тијем се манастир замјери Турцима, тер када су Млечићи морали уступати испред Турака, владика с калуђерима, покупивши драгоцјености манастирске, оставише Тврдош, који Млечићи за собом у лагум дигоше да тобож'не пане у турске руке!

И тврдошки калуђери засноваше Савину око једне старинске црквице. Али се ту не могаше сви смјестити, него се један дио поврати у Херцеговину и заснова манастир Дужи, а један дио настани се у манастиру Дуљеву у Паштровићима.

А владика Саватије огради себи стан и црквицу на Топли, окле на скоро пренесе своју столицу на Савину, ђе су за њим још два владике сјеђели и сахрањени били.

* * *

Покрај смјерне црквице савинске, успенију посвећене, ревносни калуђери већ г. 1777 ударају темељ новој и до данас најљепшој православној цркви на нашем приморју, коју исто успенију посветише. Али колико су муке виђели док су само допуштење од републике добили! Архимандрит Данил, који је једанаjест мјесеца провео у Млецима на велике трошке радећи и молећи, да то допуштење добије, био је већ сву наду изгубио; тер изненађен одлуком Луждевом, која принуди сенат, да дозволу тражену потпише, даде из благодарности Дужда насликати, ђе упирући прстом на дозволу упорном сенату говори: «Ја сам подписао, подпишите и ви.»

Тако се започе ова лијепа црква благословом владике Саве «митрополита скадариског», који 15 марта 1777 пише из Стањевића више реченом архимандриту: «да Бог поспјешит и утврдит духом свјатим и сохранит тој свјати храм и обитељ цјелу тврду и непоколебиму до скончанија вјека: на ползу и заступленије всјем правовјерним христјаном.» А градила се преко двадесет година, и тек на измаку прошлога вијека у њој се пропојало.

Црква је сва ограђена од коргуланскога камена а под јој је од мрамора бијелога и модрога. Има троје врата и по три велика прозора, а један у олтару. Пред главнијем вратима два су стуба, на која се наслањају три свода велика и на зид црквени, кроз која се приступа на велика врата. А на ова три свода, с једне стране наслањајући се на зид црквени, докле га је, уздиже се звоник четверокути, а при врху осмокути са кубетом. У звонику су звона велика и милогласна, причају калуђери да се у свако слило по ручиник талијера. Оваквијех звоника и звона немају православни на приморју, а католици врло мало.

На средини цркве, на четверокутом подножју наслања се шестокута велика куба, са шест прозора, изнад којијех се савијају шест сводова на шест стубова. Црква је висока доста и по себи, тер висина кубе силан утисак чини, као да се узноси Како ли се умилно појање по овој висини разлијеже!

Према величанству цркве и иконостас је лијеп и висок. Израдио га је њеки Симо Бјелопољац из Старе Србије, окле је и у новије доба долазило сликара и по њекијем црквама у Боки радило. Рађа им се одликује вјештачкијем дрворезима и позлатом. Можда би заслуживало, да који стручњак обрати пажњу на ову народну сликарску школу.

Али је ова црква најзнаменитија по богаству. Велико је сребро реси а још га је више по сандуцима спремљено, о ком ћемо мало ниже коју више рећи.

* * *

Мала црква Савинска и ако није исторички доказано да је грађена г. 1030, као што стоји у једном надпису окорашњем, одиста је између најстаринскијех цркава на овијем странама, из доба народне самосталности, што бих реко по њеној висини, дочим су остале старије цркве из доба народњег робовања листомниске.

Ова је црква знаменита с иконе богородичне *чудотворне*. Икона је велика а сва је покривена завјетима драгоценијем. Међу завјетима има доста бисера и разног драгог камења. Само се виде образи на икони дивно живописани и свежи, премда је врло древна икона. С каквом вјером и побожношћу народ иде у св. Василију под Острог и у св. Петра на Цетиње, с истом приступа овој икони. И католици у њу вјерују као у другу чудотворну икону у католичкој цркви под Перастом.

Један изванредни догађај прославио је ову икону. Приповиједа се, кад је била довршена велика црква, да су Млечићи били нашли изговора да је опет сруше. Већ је била издата наредба једној галији да то изврши, што су калуђери дан прије били дочули, и кроз народ разгласили. Побожни народ од свакуда наври у манастир да га брани. Кажу да је ту било и нејачи, што с калуђерима на молитву стаде, кад се галија под манастиром усидри. Молбан је сву ноћ трајао а сутра дан је галија имала из топова цркву срушити. Ал' око по ноћи пуче гром у галију и запали је. И тако црква оста недотакнута.

Осим ове иконе у малој се цркви чувају моћи светијех. Међу њима се налази рука до жглоба св. Јелене „царице српске." Ове се моћи износе само на велики Госпођин дан.

Тако је ова црква знаменита са старине њене и светиње, као што је нова црква са љепоте и богаства.

* * *

Као што сам у почетку казао, Савина је према ушћу залива; ко улази и излази испред ње пролази. Тако су некад топови грмјели са бродова бокешкијех, који су тијем поздрављали чудотворну икону, или се из далеког свијета дома здраво повраћали, или из дома крећали у бјели свијет по великијем окенанима; а манастир би им одговарао звонењем у сва звона.

Данас више нема тога лијепога обичаја, али Бока нема ни бродова..... Бока ужасно пропада....

* * *

Сада ред долази на поједине старине знаменитије, што се чувају на Савини.

Преосвештени Герасим, епископ бококоторски и вриједни радник на књижевном пољу, побиљежио је све знаменитије Србуље у њекадашњијем својијем „магазинима" и садашњијем „шематизмима."

Тако ћу најприје коју рећи о сребру чисто народнога кова. Ту је мноштво крстова канђела и јеванђелскијех кора. Рађа је све једнога укуса и сребро једне врсте, не најчистије. По љепшој и финијој изради одликује се особито једна кадионица, једна ручка, двије рипиде, једна петохљебница (израђена у Пожаревцу почетком XV вијека) и један кивот, што преставља цркву су осам кубета по предању калуђерском цркву тврдошку. Најпослије нека се зна, да се овде чува ручни крст од кристала у чисту срму увезан, са надписом на ручици, доцније изрезанијем: сьї кр̑ть ст̃го Єлкіѣ. Крст је необичан, врло лијепо израђен, и као што се по сребру тако се и по кову разликује од осталог сребра старинскога. Покојни о. Гедеон Јуришић, који је познавао наше манастире од Фрушке Горе до Дечана и по њима наше старине, говорио је, да овај крст више вриједи него све благо Савинско.

Па долази вез, од кога је најзнаменитија плашчаница, коју је по предању везла једна кћи кнеза Лазара. Обрубљена је г. 1659 свиленом чохом, по којој је срмом извезен унаоколо цијело „Благообразни Јосиф". По овом везу пада у очи велика разлика веза саме плашчанице. А да је плашчаница имала коју стотину година кад се обрубила, најбоље свједочи та околност, што ју је требало обрубити, премда се не употребљава него једном на годину.

За тијем долази омофор митрополита призренскога Никодима. Извезен је на бијелој свили врло лијепо и богато, и доста је добро сачуван.

Најпослије вриједи споменути царске двери у малој цркви, које су донешене из Тврдоша. Двери су у дрво изрезане врло лијепо а рекао би да им је позлата скорашња. На њима је забиљежено да су се направиле, кад је Турчин на Беч пошао; а на другом мјесту: Тогда же бившу Патријарху кир Хажи Арсеніе.

* * *

О храму на Велики Госпођин дан овђе је највећи сајам у Боки. Од прије је и још већи био; народ из обли жње Херцеговине долазаше у великом броју и то у очи празника, ком манастир вечеру приправљаше, а по вечери бијаше милина слушати пјевање јаснијех грла херцеговачкијех. Сада врло се мало народа из Херцеговине виђа, а вечера се даје само сиромасима. На сајму нема никакве трговине осим нужног јела и пића. Ко се жели упознати са тако разноврснијем народнијем ношњама на овом крају српства треба да на овај сајам дође, јер се ту виђа од подгоричке ношње до жупске испод Дубровника!

* * *

У Савинско браство спада један знаменити калуђер свога доба, о. Јосиф, први учитељ једнога нашега великаша — владике Рада. Он је тада био на гласу учитељ, тер су из све околине код њега ђеца књигу училе. Али о. Јосиф није у манастиру школу држао него у ћелији код топаљске цркве, коју је служио. Ту је и Његуш учио а не на Тавини, као што му њеки биографи пишу. Али је о. Јосиф имао вазда исто у манастиру своју ћелију, ђе је често по који дан проводио с малијем Радом, кога му је био владика Петар повјерио.

Неће бити излишно, да се зна, како је о. Јосиф до ове знаменитости у оно доба дошао.

Кад се велика црква Савинска градила, архимандрит Инокентије Дабовић одио је четири пута у прошњу по Русији и по Угарији. И тако бавећи се по манастирима и опћећи са одличнијем црквенијем људма био је стекао лијепо изображење.

А о. Јосиф био је унук од сестрића архим. Инокентија, који га прихвати за свога ђака још ђететом.

Али је први учитељ Јосифов била мати његова млеткиња, жена врло хваљена, која је своје дијете у манастир справила одличнијем домаћијем васпитањем.

О. Јосиф рађа од фамиље Мршића из Рисна, а не бих знао, како се Троповићем прозвао.

Послије смрти Јосифове калуђери су настављали школу у манастиру. А честити Србин Никола Мусић оставио је манастиру знаменит легат, да се ту приправљају младићи за чин свјештенички. И готово сви данашњи свјештеници бокешки учили су у овом манастиру црквено правило. А има и капетана поморскијех што су овђе учили. И писац овијех редака је био ђак савински.

У пошљедње доба Савина је дала Црној Гори бившег митрополита Никанора за вријеме Књаза Данила, и данашњег администратора Рашко-захунске епархије, честитога архимандрита Митрофана, који је и богословију на Савини свршио код о. Вениамина.

А као примјер, какви су у опће савински калуђери споменућу о. Герасима. Са светости живота његовога био је у свој Боки врло поштован. Није се никад мрсио, и милостињу је радо дијелио; а свакога би на добро совјетовао, јер се за свакога бринуо.

Навешћу један примјер његове милости. Сјеђелисмо једном по вечери за трпезом. Архимандрит од једном ослови о. Герасима:

— Ви ћете, оче, имати доста по дугу, а ништа ви није осигурано; све ће ви пропанути.

О. Герасим, који није имао добро мњење о архимандриту, који скоро бијаше са стране дошао, да Савином управља, потрча ћутећи у ћелију, и донесе један завој по дужини карата, па узбуђено одговори:

— Видиш ли, показујући архимандриту, колико по дугу имам? Али нећеш ти моје дужнике послије моје смрти давити!

Па их запали на свијећу.

А како је знао лијепим начином за себе човјека задобити, свједочи његово пријатељство са пок. Надвојводом Максимилијаном. Кад је г. 1859 несрећни Максимилијан био на флоти аустријској у Боки са својом још несрећнијом женом, најрађе се на Савини бавио, ђе је ужизао природу у пријатном разговору са старцом калуђером. На поласку из Боке Надвојвода рече о. Герасиму: „Оче Герасиме, ја бих желео оставити какву успомену у овоме манастиру; реците ми слободно што желите." Изненађен овијем великодушнијем ријечима о. Герасим одговори: „Височанство, слику вашега брата цара." И лијепа слика из двора бечкога дође у брзо, али се добри калуђер кајао до смрти своје, што није великодушноме Надвојводи заискао његову слику....

А смрт је најсвечаније племенитост његовога срца засвједочила. Било се близу манастира догодило тешко злочинство. Суцка комисија истражујући дође и у манастир. Ни црква није била поштеђена. Ту срамоту свети онај отац није мого да надживи. Послије осам дана био се скупио силан народ на Савину на опијело о. Герасима. Било му од јада срце пукло.

Данас је игуман савински о. Јоаникије Аврамовић, из породице за коју св. Петар Цетињски пише у једној синђелији: „знате да је вазда била кућа свјештеничка и поштена", — а још прије њега владика Саватије називље је „од старине кућа поповска." Ова породица осим о. Јоанакију има и данас још два угледна свјештеника.

Такођер је о. Вениамин Вуиловић, еклисијарх савински, из једне знамените породице свјештеничке, поп Никола Вујиновић био је до своје смрти катихета свију школа задарскијех, и он је велике услуге српству учинио, будећи свијест српску у омладини, што је на туђе школе долазила из све Далмације. А скоро преминувши Љубомир Вујиновић професор задарске богословије, који остави тридесет хиљада рубаља за просвету српску на примоју, био је достојни син попа Николе. Још живе два угледна свјештеника од ове куће.

Уз ова два калуђера још је један млади калуђер, који скупа манастиру на част и корист служе. Особито ко жели да се наужива лијепе службе црковне ту долази.

Манастир има доста земаља али му је од њих мала корист. Приход му је најглавнији од кућа у Херцегнове. У прошњу калуђери савински одавна не иду.

* * *

Као што су некад у Савини сјеђели епископи, тако и данас епископ Бококоторски, преосвештени Герасим, проводи сваке године љето у овоме манастиру, што му још више углед подиже. Али овај у сваком погледу примјерни међу владика српскијем и материјалнијем жртвама уздиже и спољашњи углед манастиру, уљепшавајући му дивну околину.

Како је Савину обљубио, ту је себи и вјечно прибивалиште приправио са лијепијем мраморнијем спомеником.

* * *

Да споменем још два споменика.

Покрај мале цркве уздиже се пирамида седам нога висока. Ту почива честити Србин Мато Мрша, професор наутике и патриота од старе дате. Чувам једно његово писмо пријатељу Марку Радуловићу у ком Србију назиље «нашом матером» Писмо је писано у Керешу г. 1827, и тако га сматрам као драгоцен документ осјећаја и мисли народне на приморју далеко прије утицаја карловачке и новосадске «пропаганде», коју с нашијех осећаја Хрвате криве

Други је управо према вратима мале цркве уз лију цвијећа, што калуђери гоје на десну кад се у авлију манастирску уђе. На њему је ужлијебљена од црнога комскога мрамора, а у њој анђелак од бијелога карарскога мрамора, испод кога је име значнијем словима: Петрослава Томановић — рођена Радуловић — г. 1857 † 1880 која је била почела на књижевноме пољу радити са преводом књижице «Овако ћеш твоју ћерку васпитати.» А била је и једина подпора своме војну кад на њега усамљена гракну поп Павловић оне већ историчке ријечи. «За правац српски, за осјећање српско знамо да ће то бити у Далмацији на врби свирала и кад мотика давно буде већ заклапала над главом д-ра Лазара Томановића» и једина га уздржала да усамљен не клоне.

* * *

Испод манастира извире вода која се зове Савина. А изнад манастира баш на вршку бријега црквица је св. Саве. Прича је у народу да је овђе св. Сава долазио.

Одиста име манастирско и старине што су у њему, имале би изазвати већу пажњу стручњака нашијех, а Савину још ни један није походио!

Т.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1·82 Razložio Dr. Bogoslav Šulek. U Zagrebu tiskom i troškom dioničke tiskare 1883. На 8-ни, 318 стр.

Не излази г. Шулек пред публику први пут сада са намером, да политична питања и предмете покуша популарним начином расправити. Са те стране, као и својим другим књижевним и научним радом, он је толико учинио, да у пуној мери заслужује поштовање које му се указује. Нарочито се он доста бавио са јавним питањима, која су од 1848. г. амо у Хрватској избијала на површину, радећи на њиховом пречишћавању као публициста и журналиста. Ако и јесте у Загреб дошао од словачких Карпата, он је далеко боље усвојио српски језик, него многи брат. који се родио између Купе и Муре. Што у томе није дошао до већа савршенства, није он крив; у Загребу се више није могло учинити. С тога ова његова књига не би се могла дати сељаку у Славонији или у Крајини. Али ни сам стил не може му се назвати популарним; ако се г. Шулек у томе и труди, тако да је често и баналан, ипак је он далеко од начина, којим сељак у Крајини и у Славонији своје мисли изражава. Његов начин и језик могу као популарни поднети за оне, које Немци зову gebildete Stände, т. ј. којима се може и професорски апстрактно што писати, па да опет за писцем пристасају. Али и те gebildete Stände ограничавамо само на оне, којима прија језик и фарезологија, каква се у Загребу под именом хрватског језика растићила. И онако су они баш од Шулека усвојили „дифтонг“ ie на место рогатога „ѣ“

Ми и не мислимо овде упуштати се у мериторно претресање саме ове најновије Шулекове књиге. Она је писана са добрим познавањем предмета и исцрпно разлаже се у њој све што тамо засеца. Само ћемо учинити некоје мале примедбе, које су нам се наметнуле при читању некојих партија.

Г. Шулек стар је човек, можда око 80 година. Он је далеко прешао оне године, у којима шовинизам овлађује мислима и срцем; сувише, он, као Словак, ако и живи већ одавна у Загребу, изгледао би човеку, који са стране посматра, мало и смешан, кад би се у хрватском шовинизму утркивао са тамошним „младенцима“. Ипак мора да је та хрватска болест знаменито окужила ваздух поврх римокатоличанскога, или како г. Шулек вели, „правовијернога“ дêла тамошњега „пучанства“, кад је ни сам он није могао да избегне. Као да је инкубација општа, па се симптомати болести и бесвесно појављују.

На пр. куд се год макнеш, наћи ћеш у г. Шулека: „хрватско-угарска круна“, „хрватско-угарски краљ“. Ако у Хрватској мисле *тиме* оградити се према Мађарима са својим државним правом, онда бисмо рекли, да су нешто.... претерали. Ако већ Мађари изгледају објективну посматрачу каткад смешни са начина, којим употребљавају државоправним актом утврђени израз: „Аустроугарска“ и „аустроугарски“, како тек морају скоро и сажаљење будити Хрвати, кад горњим изразима и у обичним књижевним производима мисле да означавају нешто, што ће прејудиковати одношају Хрватске према Мађарској! Узмите ову књигу г. Шулека, па ћете наћи на 26. стр. казивање, како је Дубровник 1684. г. обновио стародавну свезу са *хрватско-угарском круном*. па како је на то Леополд I (чудно, да г. Богослав не рече Лавослав!) 1686 г. послао *царскога* (т. ј. *немачко-царскога!*) пуковника, као свога резидента у Дубровнику; па како су *царски* (т. ј. *немачко-царски!*) посланици у Карловцима при закључивању мира са Турском заступали и Дубровник као *царскога* (т. ј. *немачко-царскога!*) штићеника; а тако је, додаје г. Шулек, било и при уговарању мира у Пожаревцу.

Зар ово не би било смешно, кад нам не би такав начин у хрватске браће изазивао дубоко сажаљење?

Или на пр. кад г. Шулек на 26. и 27. стр. казује како је Наполеон у Леобену уступио *австријском цару* (*австријски цар* у 1797. години! Г. Шулече!) Истрију и Далмацију, па како је ђенерал Рукавина јавио Далматинцима, да им долази у име *хрватско-угарскога краља* Фрање I.!

Зар да не каже човек код оваких симптомата с оним Бечанином: wanen möcht mer!

Или кад на 27. стр. г. Шулек са свим озбиљно каже, да је 1805. г. у пожунском миру Далмација *откинута од хрватске краљевине!*

Овде се већ не може казати ни: quandoque bonus dormitat Homerus, него је то заиста симптомат поменуте „хрватске“ болести, која је и г. Шулека опхрвала.

Према горњем не можемо се чудити, кад г. Шулек на 27. стр. сасвим озбиљно вели, да су 1815. г. *хрватски* ђенерали са *хрватском* војском „преузели“ Далмацију. То већ спада у.... виши „хрватски“ стил; али у томе старчић наш само покаскује за хрватском *Позором*, који је још 1878 г. бесмртном хрватском фразом јавио хрватском свету: да *хрватска* војска *хрватскога краља* улази у *хрватску* Босну. Г. Шулек изумео је само *хрватске* ђенерале.

Овакве ствари, ако ће им се ко смејати, подносе и за то; али оне свакако показују, да је пароксизам знаменито напредовао. Лека би ту требало свакако потражити, јер по мамуру малаксалост је тим већа.

За „хрватску“ болест има у г. Шулека и других симптомата.

На 28. стр. пише он, како су 1848. г. Далматинци тежили Хрватској. Јесу тежили Далматинци, али само православни Срби; од римокатоличанских Србаља били су за савез са Хрватском само гдекоји. И данашња „хрватска свест“ међу римокатолицима у Далмацији тре се највише о православне. Колико су „правовијерни“ Далматинци 1848. г. тежили Хрватској, може се г. Шулек поучити у књизи г. М. Медаковића о владици Петру П. Петровићу, на 164—166. стр.

Г. Шулек не поводи се посве за неким хрватским писцима. „којима — као што их г. И. Руварац згодно карактерише — није толико стало до истине, колико до тобожњег права ове или оне круне, којима је и казивање попа Дукљанина добро дошло, који, као и други адвокати, сваку реч ма какве фрагментарне и конфузне беседе цепају и цеде, из голих титула много штошта изводе и претпостављају, и који умеју из титула и одломака реконструјисати читаву историју;“ г. Шулек не поводи се посве за таквима, зато у овој својој књизи и не каже, да Хрватска има виртуалних права и на Босну итд. Ипак на 30. стр. вели, да се босанска Крајина, т. ј. „сјеверо западни дијел садашње Босне, који лежи међу ријекама Босном и Врбасом (ваљда је хтео рећи г. Шулек: међу Уном и Врбасом) зове још и дан данашњи Турска Хрватска“ (добро што је додао у парентези: Türkisch-Croatien); па пита: откуда то име? и одговара одмах: „јер је то био цјелокупан дијел Хрватске (!) све до г. 1463.“ На ту »Турску Хрватску«, вели г. Шулек, имао би се „протезати“ хрватски устав „по праву и правици“. Са *оваквим* историјским знањем не маримо препирати се. Али против »Турске Хрватске“ устао је још 1848 г. у *Српско-Далматинском Магазину* (стр. 81.) босански фратар Јукић са речима: „Не само инострани писатељи, већ и хрватски, ради би протегнути Турску Хрватску чак до обале Врбаса. Сви они заведени су од Павла Витезовића (Ritter), који у дјелу: Bosna Captiva, Tyrnaviae, 1712. мудрује, говорећи, да Врбас Босну од Хрватске раставља, и да је Босна некада била хрватска страна. Да мимоиђем старе земљописце, који Босну западно до Уне протежу, само ћу то напоменути, да се из повеља краљева босанских границе најбоље могу разазнати.“

И за Међумурје вели г. Шулек, да би требало тамо „по праву и правици“ да се „протеже“ хрватски устав. Он наводи доста доказа за право Хрватске на ову лепу земљу; али ако буде стало до „хрватско-угарске круне“ и до „хрватско-угарскога краља“, бојимо се, да ће превагнути оно стање, које је створено кобном сујетом Ђурђа Зринскога. Словачки бели коњ глупа је гатка, па ипак се Мађари не устручавају и на њега позивати се. Да како да им не буде штит фактичном државању Међумурја „хрватско-угарским“ краљем санкционисана жеља унукасигетскога „хрватскога“ јунака?

За то мислимо, да би г. Шулек у нову издању своје ове књиге боље погодио, кад би опсег тројелне краљевине означио с искључењем оних земаља, на које „протезање“ виртуелних права „хрватске круне“ изгледа сувише проблематско. Добро би било, кад у те земље не би рачунао ни Боку, па ни Дубровник, па ни оно од Далмације што долази лево од Цетине.

На 35. стр. казује г. Шулек, какав је народ у његовој тројединици, па вели, да су у њој, „осим нешто туђинацах, све сами Хрвати и донекле (шта ће рећи то?) Срби?“ па онда нам каже, да у Хрватској и Славонији има самих Хрвата преко 90 процената; у Далмацији је осим Талијана „наш народ“; у „турској Хрватској“ живи „наш народ“, а у Међумурју су „Хрвати“ (разуми: Словенци). Али је много занимљивије и важније, што нам г. Шулек каже, да је последњи попис од 1880. г. нашао у Хрватској и Славонији 83.139 Немаца, 2044 Талијана, 1,417 Мађара, 13,488 Жидова. Узмемо ли к томе Чехе и Словаке, Арнауте и Цигане, које г. Шулек није узимао на ум, а који, по свима статистицима, чине такође неку проценту житељства, онда би у велике крај био омогености, са које су ове две краљевине познате биле. Нарочито би знаменит био прирастак Немаца, Мађара и Жидова. Јер спрам пописа од 1851. г. по коме је у Хрватској и Славонији било око 23,000 Немаца*) они би се за 30 година више него утројили. Мађари су нашли 1851 године на 7500, дакле би се они у истом времену више него пет пута умножили. Жидова је било по попису од 1851 године 3000, дакле би се и они умножили скоро као и Мађара. Овакво множење Немаца, Мађара и Жидова у Хрватској и Славонији заиста би било без сваке сразмерности. Ми се и усуђујемо посумњати у егзактност најновијега пописа у Аустроугарској у погледу на народност — изузимајући изабрани народ, који свуда плива као уље на води, а Галиција са Пољском и Русијом бљује и у Хрватску и Славонију масе свога жидовскога житељства. И јужно немачко племе (од кога су Немци у Хрватској и Славонији) и Мађари слабо се плоде, па ако Немци тамо и придолазе непрестано, опет нисмо опазили какву јачу сеобу немачку, као ни мађарску у ове две земље. Што је тамо било Немаца и Мађара до 1850 г. ти су већином већ били однарођени, исто као и Арнаути у Хртковцима и Никинцима. У резултатима пописа од 1880. г. ми смо вољни у погледу на Немце и Мађаре видети нешто са свим друго. Овај попис на име није предузимат с обзиром на народност, него с погледом на саобраћајни језик (Umgangssprache). И докле су владајући елементи свуда истерали за себе несравњено поспешне резултате, у Хрватској и Славонији на против показали су се Хрвати са врло слабом апсорпционом и асимилационом силом; напротив, као да су се врло радо у Немце и Мађаре уписивали људи, који то никако нису. Ово је заиста важна појава, та немоћ католичанског елемента у нашем народу. Где год дође у додир са другим народностима, он уступа и прелива се. Банатски шокци и Хрвати листом се Мађаре и немче. У Бачкој се шокци и буњевци непрестано мађаре; у пештанско-пилишкој и барањској жупанији већ издишу. Још у 17-ом столећу звали су Немци крај између Дунава, Драве и Балатуна Raitzenland, Rätzeniand; али од како (не питајте, којим средствима) тамошње Раце крајем 17-га и почетком 18-га столећа покатоличише, сви ти покатоличени Раци помађарили су се са врло незнатним изузетком, који у бесвести народној очекује иста судбина. На против, примера ради, да узмемо Срем. Ту су православни Срби пошокчили Немце у Карловцима, Варадину и Буковцу, однародили су Мађаре у Марадику и Шатринцима, па и сами румски Немци још пре тридесет и више година навукли су опанке, обукли гуњац и пустили бркове, као што у опште нема човека у Срему, који не зна српски. Кад би податци последњега пописа у погледу на народност истинити били, онда би са те стране по будућност хрватства врло абено стојало; јер народ, који нема силе, да друга племена себи асимилује и апсорбује их, нема никакве будућности. Али за то нека се Хрвати теше, да број „правовијерних“ у њиховој земљи срећно расте. Ave, Roma, morituri te salutant!

---

* Вредно је приметити, да су тада у румском и у илочком срезу ц. к. пописивачи, само да би Србе умалили, а Немце увећали, у Немце чак и унијате и шокце писали, а ови су на то у бесвести пристајали; па да се човек и опет не диви сили у православљу, која народе одржава!

На 36–39. стр. пише г. Шулек о томе, да ли има разлике између Срба и Хрвата. По што ту пада у погрешку општу Хрватима, који о тој ствари пишу, да т. ј. сувише много доказује, qui autem nimium probat, nihil probat: то се не ћемо упуштати у какво исправљање, само ћемо овде учинити неке примедбе,

Г. Шулек вели (37. стр.): „Кад се и у хрватске (ваљда мисли: „правовијерне“, као што их он назива) цркве по свуда уведе старославенски језик, а то ће бити ваљда (!) до скора, нестат ће и онако главне вањске разлике (између Срба и Хрвата) р вјери; а првотном разликом, на име о поласку духа светога од отца или од отца и сина, и онако се дан данас мало људих занима.“ Чудне ли сањарије, која сагради и велику цркву у Ђакову, на коју би се могло применити оно: Claudite portas! (јер иначе уђе сво Ђаково с оцацима у цркву!) И ма да је свети отац папа ево летос за свакога, у кога има здраве памети, показао, шта миели о словенској миси, опет Хрвати мисле да ће то бити средство — не да се сруши повод ненависти међу браћом, то је само евфимизам — него да се помоћу покатоличавања сви Срби претворе у Хрвате. Није, г. Шулече, „првотна разлика“ међу православљем и „правовијерјем“ у догмату о св. духу, него у примату римског епископа, и та ће разлика увек у пуној мери важити, докле год буде те претензије на примат и наместништво Христово. За то нека се г. Шулек не нада, да ће словенску мису „ваљда до скора“ угледати. Ако би папа допустио словенску мису у Хрватској и Славонији, морао би је допустити и Чесима и Словенцима, Пољацима и Словацима; али онда би морао допустити мису на народном језику и Маџарима и Немцима, Французима и Талијанима и свима народима, који исповедају римску веру, тиме пак почеле би се и међу »правовијернима“ правити народне цркве, којима би први корак био, да се од папе посве еманципују — да ударе у „кривовијерство“. За то се Рим таквим пословима увек противио, нити се може помислити, да ће он у томе попустити својој љубљеној хрватској деци, па ни за љубав изгледу на пошокчење српских шизматика. Мудар је Рим. Sit ut est!

Г. Шулек вели (37. стр.) да је оно „наша“ пословица: „брат ми мио, које год он вјере био, ако братски мисли и поступа“ *Овакву* „нашу“ пословицу могао је начинити само један Словак у Загребу. Али у опште ово није народна реч. „Брат је мио, ма које вјере био,“ рекао је владика Петар II. Петровић Његош некојим свештеницима и богословима Србима латинске вере, као што то казује г. М. Медаковић у својој књизи „П. П. Његош“ на 117. стр.

Исто тако не стоји, што г. Шулек каже на истој страни, да је владика Петар II. певао ове стихове:

Не пита се, ко се како крсти,
Но чија му крвца грије прси,
Чије ли га задојило м.л'јеко.

Ко познаје владичину музу, тај ће знати, да он никад не би могао овакве лоше стихове начинити, какви не би ни за поштену прозу подносили. Те стихове направио је Андрија Стојковић, коричар (што ли је) у Трсту, пак их је турио као неке речи заводиље пред владичинога *Шћепана Малога*, с којим апсолутно никакве везе немају.

У погледу на „политичну“ народност (38. стр.) имамо приметити г. Шулеку, да је то »народност« само у несвојственом смислу.

Она може важити само према странцу, ван дотичне земље. На пр. нико неће у самој Австроугарској казати: ја сам Австроугрин; али му подноси да то каже ван Австроугарске. У *том* смислу могло би се и рећи, да има „политичне“ народности славонске, далматинске итд., па, ако ћеге, чак и европске, или и „народности“ беле коже (на пр. у Африци); али отуда нико паметан неће рећи да је оно сваки Хрват, који се родио у троједници, као што није ни сваки Турчин, који се родио у Турској, или Мађар, који се родио у Мађарској.

Г. Шулек каже на 39. стр. да „се је држао покојни Прерадовић за правога Хрвата, акопрем је добро знао, да су му пређи били православни и да су се од некуда доселили у беловарску жупанију, него одкуда? тога није знао.“ Песник и ц. к. генералмајор Прерадовић родио се, као што је познато, у тако званој вараждинској војничкој крајини од родитеља православних Срба и морао је као дечак да прими римску веру у војничкој академији у Винернајштату, пак је у тој вери као одрастао човек остао, да му православље не би сметало авансовању. Ако је с истим уверењем држао себе за „правога Хрвата“, с каквим је био „правовијеран“, онда се Хрвати могу с њиме баш поносити. Habeant sibi! Прерадовићева родбина и данас је православна и за цело јој не пада на ум да се хрвати. Иначе, колико је нама познато, Прерадовићи су старином из Старе Србије и дошли су у Мађарску. Јован Прерадовић из Леђена (Риђице) у Бачкој добио је 5 (15) марта 1626. мађарско племство. Од ових племића Прерадовића пуковник је Прерадовић, који је 1751. г. одвео потиске Србе у Русију, где и данас његови потомци живе, Ц. к. генералмајор Прерадовић од исте је породице, али не од племићке гране.

Баш ових дана написа поп Јоза Мишкатовић у *Аграмер Цајтунгу* чланак један о идеји велике Хрватске, у коме рече, да се слаже с онима, који држе, да би требало са Хрватском спојити осим Далмације и Међумурја, и Босну, Херцеговину, Истрију, Крањску и остале словеначке земље, па начинити велику Хрватску; али додаде уздишући, да за сад за ту велику Хрватску још нема моралних услова. У умереном загребачком *Позору* приметише на то: да само „кукавице и лажиторбе а мађарске лупаче“ могу рећи, да Хрватска нема моралних услова за остварење идеје велике Хрватске. На овакве послове одговорише Мађари Хрватима, да од тога „не бу ни кај“, па ваљда да би *Позору* ad oculos демонстровали, да само булазни, наредише, да се у Хрватској и Славонији над финансијским звањима наместе грбови Мађарске са мађарским и хрватским натписом. Дабоме да је ово непријатан душ за идеју велике Хрватске, али је и опомена Хрватима, да се којекаквим глупостима не излажу без невоље смеху. Легитимне хрватске аспирације нико не ће сузбијати; али где се њиховим „идејама“ о величини може на *такав* начин да пркоси од стране мађарске, добро би било, кад би се оставили „идеја“, које никако не стоје у сразмери с условима, који би се искали за остваривање им.

Али да завршимо. Апстрахујући од оваквих и подобних места у овој књизи, она је иначе удесно распоређена и исцрпио написана, и само бисмо имали жељу, да што пре видимо овакву књигу за Србе написану и о уставу и устројству Србије.

Д. Ђ.

БИБЛИОГРАФИЈА

Врчевић витез **Вук**, Народно сатирично-занимљиве подругачице. Скупио их по Боки Которској, Црној Гори, Далмацији, а највише по Херцеговини — — —. У Дубровнику. Наклада књижаре Д. Претнера 1883. 8-на, стр. 145.

Данин Милан, Ивана Тургењева појезија у прози. С руског превео — —. Велики Бечкерек. Издање књижаре Грчића и Марковића. 1883. Штампарија Јована Радака у Вел. Кикинди. 16-на, стр. 120.

Деспотовићи Бранковићи у народним песмама. Са сликом. Панчево 1883. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. 16-на, стр. 49, 1 л.

Geitler Lavoslav Dr., Psalterium glagolski spomenik manastira Sinai brda, izdao — — —, troskom Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti. Sa snimkom. U Zagrebu 1883, tisak dioničke knjižare. — „Slovinac“ 1883, бр. 22, стр. 351

Закон о устројству војске. Прештампано из „Службеног војног листа.“ Београд, краљевско-српска државна штампарија. 1883, 16-на, стр. 42, 2 л.

Закон и уредба о орденима и медаљама. Београд, краљевско-српска државна штампарија. 1883. Мала 8-на, стр. 21, 1 л.

Kos Nikola, Seljaci u gradu. Vesela igra u dva čina od — —. U Petrinji 1883. Brzotiskom A. Pirnatha. — „Vienac“ 1883, бр. 32, стр. 523.

Миловановић Алекса, Трговачки уговори, погодбе и царинске тарифе краљевине Трбије са Великом Британијом, Италијом, Швајцарском, Русијом, Белгијом, Аустро-Угарском, Холандијом, Грчком, Уједињеним Америчким Државама, Немачком и Француском. По одобрењу господина министра финансије уредио и издао — —, писар у министарству финансије. Београд, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883. 16-на, стр. XXXI, 230, 1 л.

Павловић Стеван Др., Срби у Угарској, њихова повесница, повластице, црква, политичко и друштвено стање. С француског превео и поправама допунио — — —. (Превод је „Матица Српска" у Н. Саду обдарила). Други део. У Новом Саду. Издање књижаре Луке Јоцића и друга. 1883. 8-на, од стр. 293—592.

Riboli, Higijena (Zdravslovje) za svakoga. Preveo iz talijanskoga prof. —. Izdala o svom trošku „Matica Dalmatinska". U Zadru. Brzotiskom „Narodnog Lista." 1883. — „Српски Лист" 1883, бр. 30.

Сибињанин Јанко у народним песмама. Са сликом његовом. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду, 1883. 8-на, стр. 44, 2 л.

Старина Новак у народним песмама. Са сликом његовом. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду. 1883. Штампарија Августа Фукса у Новом Саду. 8-на, стр. 46, 1 л.

Стојановић Љ., Српски родослови и летописи. Уредио их — —. На по се штампано из „Гласника српског ученог друштва" књиге LIII. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1883. 8-на, 1 л. стр. XVI, 1. л. стр. 160.

Ћирић В., Скочидевојска. Слика са села. Од — —. У Нишу, штампано у штампарији Косте Чендеша. 1883. 16-на, стр. 94, 1 л.

Trnski Ivan, Otelo, tragedija u pet čina Wiliama Shakespearea. Preveo — —. Sa 8 slika, od E. Pilotya. Naklada akademijske knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch). — „Vienac" 1883, бр. 32, стр. 523.

Цар Душан у народним песмама. Са сликом његовом. Издање српске књижаре М. Поповића у Новом Саду, 1883. 8-на, стр. 45.

Šulek Bogoslav Dr., Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882. Razložio — — —. U Zagrebu, tiskom i troškom dioničke tiskare. 1883. 8-на, стр. 318, 1 л.

Vassitch Vlad. — **Milan**, Étude sur les chorées des adultes. These pour le doctorat en medecine présente et soutenue par — — —, Docteur en medecine de la Faculté de Paris. Paris, 1883. 8-на, стр. 120, 1 л.

Gjorgjevitj Vladan Dr., Die Entwickelung der oeffentlichen Gesundheitspflege im serbischen Königreiche von XII Jahrhundert an bis 1883. Von — — —. Berlin 1883. 8-на, стр. IV, 1 л., стр. 122.

——— ——— ———, Die öffentliche Gesandzeitspflege in Serbien. Vortraog, gehalten am 28 Juli 1883. Berlin, 1883, 8-на, стр. 24.

Ово је кратак извод из првог дела удешен за предавање и чини XI св. „Vortäge" ueber Gesundheitspflege und Rettungswesen während der Hygiene-Ausstellung zu Berlin 1883. Herausgegeben von Dr. *Paul Boerner*.

ПАРТИСКА БОРБА

У СРПСКОМ НАРОДУ ОД СТАРИХ ВРЕМЕНА ДО НАШИХ ДАНА

написао

М. Миловановић

Судар народа с народом, партије с партијом, власног са потчињеним, појединца с појединцем, и на послетку судар појединих мисли и осећаја у једном истом организму — све то, као и судар снага у природи беживотној као да је закон од вечности. Ми смо поставили себи за задаћу да из прегрдног ланца ове големе борбе изнесемо српском читалачком свету само један једини биочуг његов. Па и тај малени део, партиска борба у српском народу, толико је обиман, и од толико погодаба зависан, да ми и не помишљамо да их све пронађемо, свакој своје место одредимо, и нађемо колико је свака од њих суделовала у великом резултату падања и дизања народа српског у разним временима и покрајинама. И све на што ми претендујемо у томе је, да у главноме изнесемо видније факторе у партиској нашој борби и покажемо истинско и једино начело њихова делања, а старинарима и цепидлакама остављамо нека се шуњају по прашљивим архивама и траже закона живота онамо, где је само чама и мртвило.[1]

Па и ово начеоно излагање није без великих тешкоћа. Ми прошлост можемо само познати помоћу садашњости, прошле догађаје помоћу садашњих, прошли живот помоћу садашњег, и прошле мисли и осећаје наших предака помоћу садањих наших мисли и осећања. На тај начин ми смо принуђени да све у неку руку фалзификујемо, све гледамо у неколико другим очима и кроз другу социјалну средину, кроз коју нам се догађаји старине, хтели не хтели, увек нешто друкчији и на другом месту јављају. Ми смо дакле принуђени да своје моралне осећаје и обзор умности своје преносимо на факторе народног нашег живота из прошлости и подводимо их као властитост наших предака под критеријум високих народних и човечанских идеала наших дана. Но ипак не ваља заборавити да ће наша фалзификација бити минимална, по што о личним приликама нећемо говорити, и управо никаква, јер је, на крупно узет, свет истоветни од како га је. Мењале су се хаљине живота и скретала пажња људска час једноме а час другоме предмету, али је, у главноме живот истоветни од како га је, и све битне мене, ако их икако има, једва се могу сматрати као атом, који се без велике погрешке може превидети.

Задаћа наше расправе и није друга, но да докаже идентичност партиске борбе наших дана са партиском борбом жупаниског, Немањићевог, Лазаревог, Карађорђевог и Милошевог доба. А тиме ће се уједно изнети сва несмисленост новијих политичких шарлатана који трубе, да је борба данашњих партија, борба начела с начелом, застоја са прогресом, напретка са назатком и т. д.; а на против све остале, и старине и новога доба, које нису биле одenуте у данашњу партиску одећу, великашке буне и отмице око власти. Поред овога задаћа је наше расправе још и то, да поред идентичне начелности партиске борбе, у свим временима, у српском народу, покаже и то, како су се партиске борбе увек водиле око интереса самих партија, а не ради народа и масе популарне, као што то данас трубе партиски шарлатани. Но из овога не ваља извести нити ми мислимо то доказивати, да су све партије издајице и бунтовнице, као што се данашње наше партије узајамно крсте, не, по нашем мишљему партије и не могу учинити никакве издаје, но раде великом већином слепо и несвесно опијене каквом идејом у којој су увијени материјални партиски интереси. Појединци у партијама могу бити издајници и морални грешници, а партије се вазда покрећу оним огњем, који долази од материјалног интереса партиског, који погони разне партије по све несвесно, од прилике онако као миграторни инстикат тице селилице.

Са овога становишта полазећи, ми ћемо изнети читаоцу партиску борбу у српском народу у најкраћим потезима, нигда се не упуштајући у оно што чини савест индивидуалну. А поједине великаше као вође старинских партија и поједине прваке данашњих партија нећемо делити од партије но узимати само као први биочуг у великом ланцу инстиктивне и несвесне партиске борбе, која се води под каквом освећеном заставом у самом партиском интересу. То ће бити у главноме становниште са кога ће се говорити о партиској нашој борби у овој расправи а гледиште ово никако и никојим начином не искључује моралну одговорност и грехове које појединци чине против земље и народа свога. Не ни по што и ни у ком случају, но на против, ми држимо да ће са свим по правди падати довека најстрашније проклество на главе оних несрећника који се назову народне издајице. Али то само може бити са појединцима ван партије, кад се за се посматрају, о чему ми не ћемо говорити, а у партији је по све други поредак, јер се оне не управљају по правилима ума и морала но по слепом инстикту за који нема моралне „урачунимости.“

После ове напомене ето нас сад на правој нашој области, па и ако у почетку не морамо баснати, опет нам ваља истаћи доста смелу поставку о првим почецима партиске борбе у српском народу. Ако је истина оно што нам Порфирогенит казује о прадомовини народа српског, о његовој сеоби и узроку доласка у данашње покрајине, онда смемо с партиском српском борбом поћи чак у првобитна станишта наша и тамо са Константином наћи две поглавице народне, као преставнике двеју партија са супротним интересима, од којих једна оставља своју домовину и насељава се на балканском полуострву аналого сеоби Европљана у Америку. Но овај нас први зрак изневерава већ у самом свом појаву, и у новој отаџбини за много година мртва тишина влада на политичком обзору нашег народа из које се доцније уздиже партиска борба жупанског доба у свој страхоти својој. Тешко је и у најкрупнијим цртама преставити жалосне последице анархичне партиске борбе у српском народу у овој периоди. Народ састављен из многих племена са специјалним својим интересима, свако племе створило себи племенску своју државу и јавило се као партија за се спрам осталих племена узетих и на посе и у гомили. А поред ове сепаратности није могло небити инстикта о једности свих племена и не јавити се људи као преставника тога јединства ма у каквом облику.

Додајмо још овоме политички утицај Бугарске и Византије и религиозни Рима и Цариграда па ће нам у неколико бити појамна страхота анаркичне партиске борбе у нашем народу доба жупаниског. Кад одбацимо религиозне утицаје, који данас не стоје, бар што се тиче краљевине Србије, онда се партиска наша борба жупаниског и данашњег доба могу потпуно поклопити, јер су чудним удесом, политичке средотеже њихове у главноме истоветне. Негдашњу Византију и Бугарску заменила је данас Русија и Аустрија, а негдашњу племенску сепаратност данашња сталешка сепаратност и неслога. Облици су се у неколико променили а ствар је у суштини остала истоветна. Улоге су истоветне и старине и данашњег доба само се у том разликују што су данашњи актери маскирани а стари су играли у истинској одећи својој. Партије наше жупанског доба отворено се оптужаваше пред странцима а данас се то исто ради само сувише скривено и увијено. Тадашње наше вођe партиске отворено вадише очи један другом убијаше се и прогонише, а данас то све бива врло скривено и маскирано. Данашња је партиска борба гнусна а старинска страхотна.

Не ћемо улазити у то најстарије крваво отимање о власт, у српском народу, које се модерним језиком зове партиска борба за начела; не ћемо за то просипати проклество на вође тадањих наших партија, које се узајамно ослепљаваше и туђинима оптуживаше, јер то нисмо себи за задаћу поставили; не ћемо то чинити, јер се та несрећа понавља периодично и постојано у нашем народу све до данас. А она је и онако у том најстаријем облику позната свакоме које год основну школу изучио. За нас је много интересније да почнемо оданде где се партиска борба наша почиње нешто више наслањати на масу популарну и измицати се испод апсолутног уплива туђинштине; или другим речма, за нас је интересно да почнемо оданде, где партиска наша борба узима на се, у неку руку, тип централистичко национални искобељав се испод апсолутне надмоћности туђинаца. Радња Немањина показује нам полазно земљиште партиске наше борбе у руху националном, а све што је пре тога било обучено је у рухо туђинштине. Па и сам почетак Немањине владавине не показује радњу чисто, или надмашито типа националног.

И сам Немања јавља се, у неку руку као вођа партије у грчко рухо обучене за источним грчким хришћанством, а супротна партија, коју су браћа његова предводила као да се борила под освећеним римским заставама. Тако су стајале партиске ствари у Србији у почетку радње Немањине, а доцније узимају лагано све више и више тип национални, који је не мало толико исто значио колико и тип хришћанства са источним обредима. Немањина партија потуче своје противнике на Косову и тиме осигура себи пуну владавину. Борба је вођена као и данас на живот и смрт само другим оружјем. У потоцима братске крви утопи се супротна партија и тиме се се осигура владавина победиоца. Но отето је свуда па и у овом случају проклето. Кад премину одважни и дрски вођа победне партије, партиска се борба распали у Србији као никад до тада. Угушена партија с нова подиже главу своју и истави себи за вођу никог мањег но главом Немањина сина Вукана. Несрећну ову борбу наши кроничари само напомињу, а ван сваке је сумње да је ток њен био веома страшан и ужасан По оним резултатима. које напомиње Стеван првовенчани у животу Немањином, може се закључити, да је доиста та борба вођена на живот и на смрт. у којој је потоцима потекло братске крви и огњу и мачу предане су целе српске покрајине.

Врло је природно и по све вероватно да су у тој крвавој борби обе партије своју снагу истрошиле и као изнемогле фактични капитулирале узајамно, а по све невероватно оно што обично наши историци изводе из наших извора, као да је свети Сава измирио завађене партије и тиме повратио мир и поредак у домовини својој. Ако смо икако овлашћени да са са садашњости погледамо на прошлост, онда се борба међ Стеваном и Вуканом не да другче разумети. Јер нам је свима познато да нема данас људске снаге која би била кадра да помири и изравна завађене и закрвљене партије док су још у пуној снази својој. Примирење дакле које наши историци св. Сави приписују, само је формална потврда фактички извршеног дела. Србија је у тој борби попаљена, погорела и поробљена; у тој борби обе су партије сломиле своју снагу и с тога се фактички примириле. А што та ужасна борба није била узрок потпуне пропасти државне српске самосталности има се заблагодарити тадањим догађајима у осталом свету.

Партиска борба исцрпла је Србију и припремила је да падне као зрела јабука у крило туђем освајачу, и што то није наступило, узрок слична исцрпљеност у осталом свету. Византија је била тада на умору а остала Европа исцрпла је своју снагу у чувеним крсташким ратовима. По нашем мњењу то је био главни узрок за што самртно рањена политична Србија није тада преминула, Из њега је по себи јасно, па говорили историјски шарлатани шта им је драго, да је политични живот народни као и живот индивидуални зависан и од стицаја случајних прилика, које га прекраћују, продужавају и ране му залечују. Ми ћемо доцније видети, да су крајности партиске борбе по смрти Душановој уродиле сличним резултатима са онима из времена о коме говоримо, и да би можда без познатог спољнег узрока политичко тело српског народа као и сада преболело и залечило се.

Спољни дакле узроци допустили су да се залече ране на политичком партиском телу Србије, али тиме нису прекратили борбе партија и отимања око власти. Партија власна са потчињеном крвави се за сво време дуге и знамените владе лозе Немањића и само се овда онда мало утишава. Од смрти Стевана првовенчаног па до последњих година владавине Уроша, названог великог, чини се да су партиске борбе вођене са мање жестине, но ипак оба владара у том размаку и Радослав и Владислав падају као жртва унутарњег партиског прогонења не гледајући на то што нам извори веле, да је Радослава жена залудила и да је са тога владу изгубио. А што извори муче о борби партије Владислављеве и Урошеве, у којој је Владислав пао а Урош се докопао владавине, има се приписати случајним приликама.

Но у колико је са мање жестине вођена партиска борба наша у овом времену у толико се јавља са страхотнијом пустоши последњих година Урошеве владавине. И наши и страни извори казују нам врло детињасте и недотупавне узроке ове неоређне борбе. У место незадовољства големе једне партије којој се поставио на чело краљевић Драгутин и тим начином збацио оца с престола, и домаћи и страни извори причају нам да се рат разметнуо са тога, што Урош није одржао своје обећање, које је дао кад је Драгутина оженио. За могућност велике једне борбе која је опустила земљу и донела глад и помор не само Србији но и Дубровнику, који је добијао храну из српских земаља, потребни су ван сваке сумње други узроци, но проста свађа међ краљем и краљевићем. Потребне су две непријатељске партије, које су се клале до истребљења и од којих је једна пала а друга победила потпомогнута страним утицајима.

Само се тим радикалним узроцима могу протумачити пустош и глад у Србији по свршеној борби међ краљем и краљевићем. И кад само са тога становништа гледамо на ствар може се објаснити одступ Драгунитов и закраљење Милутиново. А наивном теолошком казивању, у нашим изворима, по коме се Драгутин покајао кад је негде са коња пао и ногу сломио, па с тога предао владу свом брату Милутину — једва данас могу и деца веровати. Нема сумње да су они исти узроци нагнали Драгутина да се круне одрече, који су нагнали и Уроша да то учини. Партија старог владара и ако тренутно побеђена почела је у брзо дизати главу чим су спољне прилике постале за то повољне, што је без сумње донело пад и онако непопуларног владара, који је свога оца упропастио.

Ратовање и освајање за владе Милутинове није дало времена потчињеној партији да поведе отворену борбу, и тек последњих година његове владе подиже се подвласна партија на чије се чело поставља Милутинов син Стеван, да отме владу од Милутина и тиме поништи своје противнике, но буде разбијена и вођа јој ослепљен. До овог времена наши историци и не помињу партиске борбе у српском народу, а за Милутина веле, да је подлегао грчком упливу, сањао о сједињењу Византије и Србије, имао уза се јаку партију; али је, вели се, велики део српске властеле био противан томе, с тога постави на своје чело сина Милутинова и наговори га да од оца отме владу и смете сједињење Србије са Византијом. У колико су истинита ова казивања о Милутиновим плановима сједињења Србије са Византијом не ћемо овде истраживати, само напомињемо да је и без тих планова било партија у Србији, да су оне увек стајале у непријатељском положају и да је потчињена партија свагда и сваком приликом старала да се власти докопа. То су били узроци свих унутарњих грађанских ратова и пре владе Милутинове, па по себи се разуме, да су ти исти узроци подигли Стевана на Милутина.

Са смрћу Милутиновом пропали су његови планови о јединству Византије са Србијом, па ипак видимо да се по смрти његовој боре претенденти престола на челу поједиих партија. А за владе Дечанског, потчињена партија са краљевим сином на челу своме сломи своју власну супарницу и вођ њен Дечански паде као жртва слепе партиске раздражености. До овога времена партиска борба у нашем народу прешла је две поглавите стадије у свом развићу. До Немање била је као што видесмо по све анархична и туђински оборена, а од Немање узима редован ток и јавља се периодично. За владе снажнијих и млађих поглавица потчињена партија није се ни показивала жива, и тек је главу подизала кад су се избројали дани снажне владавине и настали дани старости немоћи. То се десило за владе Урошеве, Милутинове и Дечанскога. Душанову владавину ова је чаша мимоишла сигурно с тога, што је Душан умро у пуној снази својој у сред највећих предузећа за спољне ратове. А за владе слабога Уроша усредсређена и прикупљена партиска борба око вође једне породице распаде се на небројено фракција са засебним плановима

За влада од лозе Немањине, унутарње партиске борбе биле су врло живе и решавале се врло брзо. А кад неста Неманића наста она иста анархичност коју смо видели у време жупанско. Но обе прве стадије тек нас само мимогред интересују, прва са своје прегрдне удаљености и незаостанка у народним предањима и поезији, а друга опет, с тога што је помрачава светлост лозе једне која је владала преко 200 година српским народом, сусредила снагу његову и тиме положила основе политичком и државном животу народа српског. И тек доба у које сада ступамо, партиска борба од смрти Душанове до наших дана, интересна је по нас, једно са несрећних својих резултата и политичке пропасти Србије, а друго што су ти несрећни резултати урезани у дух нашег народа и прелазе са оца на сина, са колена на колено све до наших дана. Поред тога, ово је доба још и са тога важно што су његови резултати, у неку руку, уткани у живот партија и партиске борбе и самих наших дана.

Према овоме од големе је важности по активни живот нашег народа партиска борба ове периоде, с тога је раздељујемо на четворо, 1, од смрти Душанове до смрти Лазареве, 2, од смрти овога до коначног пада Србије, 3, од првог устанка до светоандрејске скупштине и топчидерске катастрофе, и 4, од тих догађаја до наших дана.

I.

Гледајући на распад Душанове државе, историци наших дана свакојако се домишљају и надмудрују у истраживању узрока тога распадања. Неки налазе узроке тога у факту што је Душан поделио голему своју државу на обласне управнике; други опет у томе што по смрти Душановој није било потребног притиске да се нови елементи сљубе и консолидују. Једни опет налазе узроке овог распада у томе, што је Душан подигао нову властелу и тиме стару смртно ранио; даље у томе што је завадио српски народ са свим својим суседима; што се снага државна на далеко развукла у томе, што је бирократска централизација Душанова покидала све старе везе а нове не створила; и на послетку, што је квареж доба Немањића допао до вршка свога и са недостатка у врлинама држава се распаднула.

За сваког мисаоног јасно је да се распад Душанове државе не да објаснити ни једним од ових узрока на по се, па ни свима у скупу. И екстремна партиска борба по смрти Душановој једина је жижа, која нам је кадра осветлити несрећне догађаје онога времена. После дуге периоде од 200 година, по смрти Душановој, први се пут ставља на чело власне партије дечак без сваког знања и искуства, и без сваке одважности и политичке партиске ратне вештине и тактике. То је био први случај после 200 година, а можда прва у целој дугој периоди државног живота српског народа, да државна машинерија пада у руке слабе и нејаке, и да вођ власне партије постане дете без сваке способности за тај посао. Доста дуга Душанова владавина сломила је до крајњих размера потчињену партију, а слабе руке Урошеве не могоше предводити власну, с тога се по природи саме ствари власна партија распаде на многе одељке без икакве везе са по све засебним плановима и политичким програмима, разуме се према оној доби.

Тешко нам је данас и наслутити до ког се ступња распадоше тада и власна и подвласна партија. Тешко нам је погодити какве планове сноваше те поједине фракције, а још теже веровати да су се многобројне партије клале и крвавиле само с тога што су биле у корену деморализоване. Ми смо напред поменули да моралне грехе могу чинити само појединци и да се партијама ти грехови не могу никако уписати. Партије само слепо иду за својим материјалним интересима а све што је ван тога, долази у област личне савести и одговорности. По томе инстикту власна и потчињена партија, чим је нестало оне снаге која их је сабијала у два противничка логора, распадну се у оне делове, и сузе у оне природне границе које им бележе месни и најближи материјални интереси. Отуда је оно што свака повећа српска област у времену о коме говоримо, доби засебног вођу свога са особитим политичким програмом. А отуда је и то, што у тим областима сваки повећи властелин поста вођа партије која се супротила и самим областним вођима. Тако наста нечувена анархија доста слична анархијској партиској борби наших дана само кад се узме на ум разлика у оружју за борење.

У том тренутку као да се у то умешао и прст судбоносни; и као што негда северни стрвинар осети са великих висина својих смрдљиву римску атмосверу, тако исто сад источни азијски лешинар опази трулеж у српским земљама. Неколико дивљих азијских хорада беше довољно да у овој екстремној партиској анархији прегази недамно голему царевину и настани се у самом срцу њеном! У залуд се мало по мало уздигоше у сред анархиске партиске борбе Вукашин и Лазар од којих је један предводио негда власну партију. У залуд то беше, јер су се партије дотле поклале и завадиле, да их је само могла измирити дивља азијска рука поступним и лаганим поништајем једног по једног од тих анархичних и слепих партиских чланова. За историка је веома интересантно што се све грозе ових партиских ратовања товаре на слаба леђа Вукашинова од прилике онако исто као и све муке српског народа за владе Ђурђа Смедеревца на леђа Јеринина.

Познавајући породак партиских ратова наших дана, потрудићемо се да у неколико цртица изложимо ову несрећну борбу у српском народу, у оном моменту кад се истичу на површину две главне партиске војсковође Лазар и Вукашин. Народне песме и патријар Пајсије два су нам главна и посве непоуздана извора за ово, кад се на њих погледа онако како су их гледали они који су их исказали, а по све опет сигурни кад се кроз поетску и теолошку завесу њихову погледа на ствар са оног становишта како се данас разуме и схваћа унутарњи ток грађанских ратова и партиског клања и отимања. Нико и никад, може бити, није страшније и очитије изложио помаму и неукритност партиског отимања о власт од нашег народног певача у песми «састала се четири табора....» Упоредимо четири табора са данашњим нашим партијама, узмимо Краљевића Марка (као што се узима) као оличени дух и карактер масе популарне; узмимо лагане чауше, за које ништа није свето, но с коњима улазе у цркву и туку камџијама преставника светиње у дому божијем, и поредимо их са данашњим партиским чаушима за које тако исто немо ништа свето — узимо све то и поредимо међ собом па ће нам потпуно бити јасно оно што рекосмо: да нико и никад није боље карактерисао партиску борбу за владе Вукашинове, а можда и за сва времена, и пре и после, од нашег народног песника, у песми коју поменусмо. Само ваља превести терминологију певчеву у партиску терминологију наших дана, и израз «краљеви се отимљу о царство» заменути партије се отимљу о владу.

Тако исто са нешто другог становишта описује нам партиску борбу тих несрећних дана и патријарх Пајсије. Он нам казује како се у место четири табора састао државни сабор у Призрену и седнице држао у цркви св. Аранђела, где је била гробница Душанова. Па као оно Краљевић Марко, тако се исто и сабор изјасни да се Вукашин окани туторовања над Урошем; но Вукашин се, вели, не хте одрећи власти, изговарајући се да би тиме погазио заклетву коју је дао Душану на самрти, да ће чувати Уроша и са њиме царовати. Наши историци наводе Пајсијево причање као поуздано историјско казивање, ма да о томе нико други осим Пајсија не говори. Нама се чини да у Пајсијевом казивању не ваља ништа друго тражити осим општег утиска која је учинила несрећна борба тих дана на осећање српског народа у маси, коме је Пајсије дао израза у оним жалосним речима у животу «нејаког Уроша.»

Ми напред изразисмо сумњу у историчност Пајсијевог казивања као год и у историчност састанка четири табора, али у исто време рекосмо да су обоје потекли из осећања народног које је прелазило с колена на колено и казивало у разним сликама несрећне дане оне. А то своје мишљење оснивамо на томе, што је мучно допустити да би лукави Вукашин сазвао икакав сабор а још мање сабор који би га осудио. Јер у најбољем случају Вукашин би сазвао сабор од људи из своје партије која није могла бити малобројна. Ми Вукашина не можемо сматрати као простог узурпатора, и његову радњу као лично делање његово, које није имало ослонца у тадашњим политичким факторима. Не, така радња не би се могла разумети никад ни у ком времену на народу. Без јаке партије иза леђа не може се владати никад ни у ком времену ни народу. Вукашин је дакле био ни више ни мање но препредени и тактични вођа доста јаке партије, која му је власт подржавала, од прилике онако, као какав првак модерних партија. И ван сваке је сумње да би том лукавом вођи пошло за руком да своју партију толико оснажи, колико и један од најмоћнијих Немањића и поврати јединство држави која се расула, да спољне прилике нису побркале његове рачуне. Његова борба са Лазаром у којој су, како нам летописци веле, обе стране наизменично побеђавале и биле побеђене, и у којој је Лазар изгубио све своје земље осим онога што је било његово материнство, сведочи, да је Вукашин стајао на челу веома моћне партије, која би да није било несрећних спољних прилика убрзо све остале надмашила.

Осим неколико лаконички исказаних речи наши летописци ништа нам не казују о несрећној борби на смрт и живот међ партијом Лазаревом и Вукашиновом. Само нам Пајсије у неколико речи слика страхотне резултате несрећне борбе о смрти Вукашиновој, кад је настала пустош, глад и помор по српским земљама каквих српски свет никад није запамтио Једно нам је само извесно из онога што нам помињу летописци, да су обе главне партије у земљи, које су се о највишу власт отимале, своју снагу истрошиле у међусобном сатирању, и доцније постале једна за другом плен дивљег азијског освајача. Вукашину и његовој изнуреној партији би суђено да се прво сукоби са Турцима и без икакве помоћи осталих партија постане плен дивљих освојача. Могућно је а и врло вероватно да су остале партије, па и Лазарева ликовеле од радости што је Вукашин заглавио, и његова партија упропашћена. Могућно је да су се партиски противници и онда као и у најновије доба веселили кад су Турци потукли Вукашинову војску, пленили српска поља и српске кћери и синове у ропство одводили. То све не само да је могућно, но шта више по све вероватно, јер се никако и ни на који начин не да све оно разумети што наши летописци причају о несрећном боју на Марици. Она баснословна војска једне по све унутарњим ратом истрошене партије једва се може замислити, кад се на ствар погледа са здравог историског становишта. Па после она нечувена недотупавност у понашању Вукашинове војске и оно баснословно турско јунаштво, где шака коњице сатире војску од 70.000, — све то по нашем мњењу није ни више ни мање но теолошко намештање из противне партије, из ког би се олако извела казна божја за лична дела самог Вукашина.

Нама је данас тешко појмити како су Срби Вукашинових дана, па и сам Вукашин са главним преставницима своје партије сматрали турску инвазију. Да ли као дивље хорде, који се лако могу преко мора претерати, или као силу, која је загрозила опасношћу целокупном хришћанству? По нашем мњењу није могућно да мудри Вукашин није добро познавао у чему је, каква и колика снага азијата, кад се пре тога с њима око Сереза крвавио, и кад су још биле у памети страшне битке Душанове војске са турском коњицом, где се много српске крви просуло, и остала пустош докле је год та олујина допрла. Па ако се на ово пристане, онда само по себи излази колико вреди оно казивање, како је тобож скупио Вукашин баснословну војску да прогна Турке из Европе. За нас је вероватно до саме извесности, да су сва та казивања о битци на Марици по све баснаста и по калуђерски намештена, и све што се може рећи у томе је, да се Вукашин са слабом својом и неуком пешадијом случајно сударио на отвореном пољу са турском коњицом и ту са својима јуначку смрт нашао

Кад је нестало вође, било је врло природно што се партија његова раздвојила и ослабила од којих се једном делу стави на чело Вукашинов син Марко а другоме Никола Алтоман. На тај начин започета партиска борба међу странком Лазаревом и Вукашиновом продужи се са истом жестином и по смрти Вукашиновој. Турци олакшаше посао Лазаревој партији, те најпре надвали Вукашинова сина Марка и оте му бабовину, а после се удружи са Бошњацима и поведе крваву борбу с партијом Алтомановом, где Алтоман би побеђен, партија му растурена и као што веле летовничари би ослепљен и затворен у тамницу! Према оваком стању ствари, Вукашиновом сину Марку нашав се међ два подједнако опасна непријатеља није друго ништа могло ни остати, но да изабере мање од два зла и савије главу под јарам Муратов. По овом несрећном, догађају Лазар је био са својом по све истрошљивом партијом номинални преставник српске државне заједнице, а фактички српске земље немадоше више никад никакве заједнице.

Страхотна беше тада судба српског народа. Истрошив своју снагу у међуообним партијским ратовима показа се и сувише слаб пред дивљим азиским освајачем. Мурату су ваљала само неколико дрска марша па да продре у срца српских земаља и заузме Ниш који се тада сматрао као кључ од средишта балканских земаља. А Лазар, који се толико дрзак показа у борби са унутарњим непријатељима капитулира са Турцима и поста заједно са својима вазал азиских султана. Из овога непартајичном испитачу није тешко извести, да је наша пропаст на Косову резултат, и управо видљиви и најочитији знак дуготрајне несрећне унутарње борбе међу разним партијама. Једну битку изгубити и пропасти, нешто је непознато и у старој и у новој историји. Наши су се дакле историци и сувише повели по народном предању, које је све пораве симболисало у несрећном боју на Косову, а за нас је по све извесно да је Србија као политичка јединица била у ствари поништена пре Косова, а Косово је само запечатило огромни ланац унутрашњих несрећа. Номинално власна партија на чијем је челу стајао Лазар у Србији била је по све немоћна; по све деморалисана просипањем братске крви у међусобним ратовима, па шта више и по све растројена, што нам очито показује народно предање у несрећној свађи кнежевих зетова.

Ако је икако историски факат, а не само машта народног предања да је Бранковић издао и да се у очи битке свађао са Милошем, онда се не може не признати да се несрећна партиска борба јавила и у самом српском логору на Косову, која је збунила и доморалисала и онако трошну и слабачку снагу којој је ваљало издржати жестоку борбу са чврстим и фанатичким мусломанским хордама. Пред овим фактима по нашем мњењу пада све оно што се у нас у новије доба прича о некаким Лазаревим плановима и савезу хришћанских владара против навале мусломанства. Вођа бар номинално моћне и саможиве партије једне која се отимала о апсолутну власт у своме народу тешко да је имао каквих других планова независно од своје партије и њених партиских интереса. Па и ако их је имао, ти су планови били по све недотупавни и ништави. За савез је нужно јако средиште као срце савеза око ког би се поједини чланови нарећали, а тог средишта нит је било нит је могло бити у ижњуреној и упропашћеној Лазаревој држави у међусобним партиским ратовима.

Јасно је, дакле, да на Косову нити је било нити је могло бити савезничке војске. И све казивање турских кроничара о големој савезничкој сили хришћанској на Косову није ништа друго но пуста источњачка фантазија којом се хтело подићи у очима и савременика и потомства необично јунаштво азиских народа. А тако је исто недотупавно и глупо извешће босанског краља Твртка о некакој победи на Косову, где је тобож босанска војска победу одржала, а турци били побеђени! Све је то пуста фантазија и глупа измишљотина, и на Косову са надмоћном турском силом борила се слаба а партиским страстима растројена снага Лазарева. Пропаст је ту била очита и неизбежна, и отуда и јест она грозничава раздраженост у кнежевом логору у очи саме битке, коју нам народно предање описује.

Тако се свршила партиска борба овога периода у Србији самој, а у Босни, Зети и Зухумљу није ни мало боље стајало. На по се узете свака од ових покрајина јавља се као удаљенији члан активне партиске борбе у Србији, а за се опет узете као целина, као политичка јединица, где се опет унутрашње партије о власт отимају. Страхотна је била судба односно партиске борбе тужне и поносне Босне. Под страним утицајима раздирале су срце ове несрећне покрајне разнолике партије под освећеном заставом религије. У Зети се опет узајамно сатираше и о власт отимаше две главне партије док се на послетку не истрошише и не падоше ижњурене и истрошене као уздарје мусломанима у крило. Старо Захумље а потоњу Херцеговину истоветна је судба постигла, а Босна, као што већ рекосмо, у овом је погледу најнеорећнија српска покрајина.

Ту смо на крају ове периоде; у појединости партиске борбе у Босни Зети и Захумљу не ћемо се упуштати с тога што је судба њихова истоветна као и судба партиске борбе у Србији. Ма што о партиској борби мислиле модерне шепртље и шарлатани факат је који се не да порећи да је то главни чинилац у падању и дизану народа као политичких засебних јединица. Историја на сваком свом ступцу показује како су народи политични падали и пропадали где су год овладале анархичне партије и народну снагу истрошиле у међусобном ратовању. А тако исто да су се народи политички дизали и снажили где је у земљи била једна јака партија која је остале у стези одржавала. Не може се истина порицати како у овоме и у једном и другом случају има нечега фаталног које ваља примити са неким патриотским пожртвовањем. Јака партија која има власт у шакама поведе истина народе јединству и политичкој спољној величини чисто из партиских интереса али у земљи завлада апсолутизам и ћиранија. А са свим је обрнуто где су партије слабе и где се међу собом сатиру и кољу. Ту о јединству и спољној величини не може бити ни помена и донекле може бити више личне слободе и безбедности, али чим наступи анархија слобода је више у опасности но и под самим апсолутизмом.

Тако је са унутрашњом сигурношћу и слободом у оба случаја, а са спољном величином и јединством истоветно је. Земља подељена на многе непријатељске партије, које се унутра о власт отимају по све је неспособна за сваку спољну акцију и у једињење народно. Ето то је фатални факат, судбоносни чин од кога није слободан ни један народ на свету, па било то ма у ком облику. У људским делима има неке несреће која се не да ничим отклонити и сва је људска мудрост у томе да је познамо, признамо њену неодољивост и увек и у сваком случају трудимо се да према приликама мање од два зла изберемо. За неколико тренутака среће народи као год и појединци морају се много мучити и патити, морају с трудом и муком тећи, па кад стеку опет с трудом и муком ту тековину одржавати. Таки је удес наш на овом мучном свету, ововаља признати и трудити се да се увек бира мање зло кад је већ неизбежно да једно морамо узети, јер у томе управо и јест сва људска мудрост и промућурност, шепртљанско шарлатанско варање и лагање политичких партија и предиковање о рају на земљи толико исто значи колико издајство земље и народа свога. Лаж и обмане тешко да игде користе, а лаж и обмане у свету политичком потпуно се могу равнати са издајом, не гледајући на то што то обично потиче из незнања и партиског фанатизма.

Са овим смо завршили једну од најтужнијих периода партиске борбе у српском народу која је несретне своје резултате дубоко уписала у срца не само једног но и свих потоњих поколења и сад прелазимо на другу једну периоду која је мање обележена у народном предању, али је још црњим словима записана у нашој историји.

II.

По несретној косовској пропасти, сатрвене и поништене партије као трагови од живе ране у народном нашем телу и даље су свој посао наставиле. На чело једног тог несретног одломка ставише се Лазареви синови, а на чело другог Бранковићи. Победиоцима мусломанима ишло је у рачун да се та борба што више заоштри како би се ти несретни остатци сами међу собом поништили и Турцима уштедили даље напоре око даљег освајања српских земаља. Под тим утицајима поново се просуше на несретном Косову потоци српске крви, али не више са спољним непријатељем но у унутрашњем партиском сукобу и отмици око власти над својим народом. У оној општој несретној забуни кроничари наши мало су нам оставили података о партиским сукобима после Косовске пропасти. Они нам са свим лаконички напомињу како је деспот Стеван победио Бранковиће код Трипоља и поплењио Ситницу, несрећну српску покрајину и тадању област Бранковића. Српски владалац плени српске области! И то после толиких несрећа, после толике пропасти која је нашла земљу са унутрашњих партиских раздора! Није ли ово један доказ више за оно што напред рекосмо да су партије у својим поступцима са свим саможиве без сваких човечанских и људских идеала и да се по све и то слепо управљају по материјалним својим интересима који су за сваку партију оличени у томе што ће се власти докопати! Но овај несретни чин само је предигра страхотне драме партиског нашег делања ове периоде

Партиска наша борба у овом периоду узима у се нов један члан који јој даје, у неку руку, присиљено делање, и у очима потомака ублажава осуду њену. Политичка се Србија налазила тада међу подједнако два опасна непријатеља бића њеног, међу Турцима и Угрима, с тога се у партиским унутрашњим борбама није више питало само то, која ће се партија власти докопати, но још и то под чијим ће окриљем та партија власт своју отправљати? У овом се погледу цела земља поделила на два противничка логора, интереси једне партије захтевали су да призна господарство турско, а друге опет да то господарство не буде турско но угарско. А као што смо напред казали, материјални су интереси једино божанство сваке партије, с тога и није могло остати ништа друго но да мач и огањ, по ондашњем обичају, реше која ће партија очувати своје интересе. Лазареви синови били су тада вође тог несрећног партиског сукоба. Вук је стајао на челу партије која се бацила под турску заштиту, а Стеван опет на чело оне која се Угра придржавала. Наши летописци казују нам како је у два маха партија Вукова са Турском припомоћи. упадала у Србију, и предавала у њој огњу и мачу све нашто је наишла

Ову најужаснију партитку борбу у Србији представљају нам наши кроничари у неколико по теолошки бојадисану. По доброти срца свога, вели се тамо, Стеван је избегавао борбу и проливање братске крви, и напослетку пристао да да̂ половину Србије свом брату Вуку; но за нас је са свим јасно да је то само несвесно казивање историског једног невјеже. Историја светска, а и историја нашег народа сведочи нам на свакој страни својој да су партије са по све супротним интересима само онда капитулирале, кад су у борби изнемогле. Према овоме ван сваке је сумње да су Стеванова и Вукова партија плењењем и пустошењем несрећне Србије за целе две године обе изнемогле и на послетку се као таке погодиле. Тако су и никако друкчије могле бити задовољене партиске страсти и упропашћена Србија могла бити подељена на два дела међу две непријатељске партиске владавине.

По овом најнесрећнијем чину у животу нашег народа и наших партиских окршаја тако изгледа, као да се и само око судбоносно замутило посматрајући оваке призоре. У брзо по деоби несрећне Србије сами Турци погубише Стеванова брата Вука, као вођу баш оне партије које је била Турцима предана, а Стеван без својих потомака завештава Србију оном истом Бранковићу, који је недавно био најжешћи непријатељ његов. Бранковић опет петља час с Мацарима час с Турцима који му из љубави два сина ослепише; Гркиња Јерина, која је народно проклество заслужила, гине од отрова рођеног сина свога и на скоро за тим Турци по све прогнаше ту несрећну породицу из српских земаља.

Но док се све то испунило, ваљало је српском народу големе муке пропатити. Док су се наше партије у свима областима сатирале у међусобном клању и затирању, дотле је расла турска сила без прекида којој су без икаквих напора падале у крило, партиском унутрашњом борбом истрошене, српске покрајине. Политичка Србија није тада могла ни на што друго служити но на саму пропаст народа српског у маси. И Ђурђева владавина, не гледајући на све ружичасте боје које на њу просуше у новије доба неки од наших историка, била је ни више ни мање но права гробница нашега народа, без које би ван сваке сумње народ наш у маси данас бројно са свим друкчије стајао; јер без те несрећне владавине остало би у земљи оне стотине хиљада српских породица најбољег реда, које су распродаване као стока по светским трговинама.

По смрти Вука Лазаревића и примирењу Стевановом с Бранковићем, у Србији не беше више ни борбе ни политичких партија, које би се о власт отимале, све је већ тада било истрошено и зрело да падне у крило Турцима. Никоме то није било очитије но самом Стевану. Његов несрећни тестаменат ако се може у њ веровати, јасан је сведок у ком је стању био тада српски народ у Србији. Србију је ваљало завештати или Турцима или Маџарима, и деспот је имао несрећу да учини ово последње па и ако се прво само собом фактички извршило. Ђурђе је био пријемник престола, који се једино могао одржати оном превртљивом политиком којом се Ђурђе и послужио. Несрећна земља, чије је политичко биће постало права немогућност, постаде разбојиште Угра и Турака. Још се тако рећи није била ни охладнила крв која потече по српским пољанама у међусобним партиским ратовима, а већ Србији беше суђено да постане нова жртва у борби међ два страна завојевача. Тако као што напред поменусмо политичко биће Србије постаде најстрашнија хала која је сама своју децу прождирала, и српски се народ с дана на дан све више и више истребљавао.

Има тренутака у животу народном кад је извесан облик политичког бића права куга за тело масе популарне; а тако исто има веома ретких тренутака кад је политичко биће народно најопаснији непријатељ самом народу. Таки један несрећни моменат доживио је народ српски за несрећне владавине Ђурђа Смедеревца. У народу је све било пропало чиме се засебан политички живот одржавао, а спољне су прилике учиниле тај живот апсолутно немогућним, па ипак лукави старац један превртљивом својом политиком збира меркатилним начином големо благо у своје ризнице, тиме искупљује у више прилика несрећну своју владавину, а у једно навлачи гњев турских султана и потпаљује турски егоизам да се што пре завлада несрећном Србијом. У великим политичким плановима Ђурђевим који му прописују неки историчари непартајичан проматрач ништа друго не може наћи но окорелу грамживост за богаством и уживањем, с којим се у критичким временима земља оставља, у свет бежи а народ оставља на турској касапници. Ваљало је само да несрећни деспот својом превртљивом политиком раздражи турске султане, и својим големим благом намами у своју земљу турске освајаче, па да се за тим уклони из земље и остави је огњу и мачу музломанском!

Није могућно да иза несрећног старца и његове Јерине нису стајали несрећни остаци власничке партије, који су давали тона Ђурђевој политици, и трудили се да власт своју одрже, и онда, кад је постала оруђе за истребљење не само своје но и народа свога. Лукаву гркињу Јерину можемо сматрати као виднијег вођу тих несрећних партиских остатака онога доба, с тога је, без сумње, а пало на њу народно проклество за сва зла и невоље, које почини народу несрећна политика Ђурђева и његове странке. Кад се помисли на то како у животу народном као и у животу светском у опште малене промене остану неопажене и малена зла незапамћена и у најближој околини, а камо ли у целом народу, онда нам је једва појамно колика је сума мука и невоља морала пасти на главу народну, те да неко који је ту најглавнији чинилац добије име проклетог.

На послетку се препуни чаша партиских недела, која у Јерини имају последњег свог сјајног преставника и судби се прохте да тај цео род, који се толико векова о власт отимаше, буде са свим истребљен, са свим поништен и утамањен. Мусломани полагано освојише све српске покрајине и власнички сталеж што вером не преврну са свим затрше. С овим се заврши дуга и несрећна борба овог другог перијода, партије истребљеваше једна другу, а Турци последњу. Дуга тишина наста по овоме; народ изгуби своју политичку засебност и паде у политичко ропство из кога неки његови делови и до данас нису се искобељали. Испаштање је било мученичко и кајање предуго, и по што се његови дани навршише, наста нов политички васкрс, наста трећа перијода партиске наше борбе и политичког живота о чему ћемо сад говорити.

III.

У дубокој тишини дугог политичког робовања, народ српски само певаше своје тужне елегије, и као неким надахнућем с више у њима исписиваше народну своју историју. Сви чинови несрећне партиске борбе исписиваше се у тој тужној историји веома црним бојама, а народно проклество падаше на све оне, који се истицаху као виднији чиниоци велике несреће која се свали на леђа народна. Од смрти Душанове, од кад партиска борба у нашем народу узима анархичну образину, па за цео дуги период политичког робовања, народни дух одјекиваше само у народном јунаку Краљевићу Марку, који се труди да измири закрвљене партије што се о власт отимају обасипљући их страхотним прекорима. Но све не помаже, јер су партије неприступне свему што Марко изговара «ни по бабу ни по стричевима, већ по правди Бога истинога.» И тај неуспех народ показује својом фаталистичком елегијом «полетио соко тица сива од светиње од Јерусалима....» у којој се догађаји тако представљају да им више лека ни бити не може. Све је ваљало да пропадне, само остаје Марко да се бори с непријатељима народним, но на послетку и њему би суђено да заспи, да се глас његов не чује за много векова, да се повуче у пећину; сабљу своју преломи, топуз баци у море и очекује да се испуне дани покајања, да прође страсна периода народног живота и настане његово политичко васкрсење, па тако се и деси у почетку овога века, кад је поличка Србија васкрсла из дугог и тешког политичког мртвила свога

Но тек што се јави политички живот, јавише се у њему они исти елементи који су га пре тога у гроб и свалили. Страшна куга политичког јединства и опстанка, стара страхотна и несрећна партиска борба на ново подиже главу своју, и то у оном истом размеру у коме беше у дане пропадања. У маленој земљици тек политички оживелој, с места се јавише неколике партије, које се о врховну власт отимаше. Историја несрећних ових партија јест историја новог нашег пропадања и новог Косова од године 1813. Ми ћемо се потрудити да у неколико цртица изложимо ову несрећну борбу, која има и по форми и по садржини велике сличности са партиском борбом наших дана, само што је вођена са нешто више отворености и мање анархичности. И управо осим ратова и ратовања цела наша унутарња историја новијег времена и није ништа друго но дуги и непрекидни ланац партиског нашег ратовања.

Српски је народ био можда пре несрећан но срећан што је већ првих дана свога политичког васкрса имао у својој средини по неког наученог сина, који је сањао о правној управи у Србији, кројио пројекте за „правитељствујушчи совјет" и истицао начело које ће за сва времена остати правни идеал т. ј. да је закон највиша воља, да сви ваља од највећег до најмањег да се закону покоравају, да сваки округ има свога преставника у сенату, који као да је био неке врста „горњега дома" и т. д. Народ је био пре несрећан но срећан што су се слободне идеје велике француске револуције, које су тада прохујале целу Европу очешале и о нашу васкрслу домовину, и што је једна искра тога пламена, по свој прилици, потпалила, поред осталога, жељу за образовањем управног савета, који у брзо поста огњиште партиских сплетака и завереника. Интересна је и прежалосна партиска борба наша у почетку овога периода. Земљица мала са свих страна опкољена страшним непријатељима који јој сваког дана и часа загрожавају пропашћу, поста у самом свом почетку партиско разбојиште и поприште отимања око власти!

Три у неколико непријатељска логора стајаху тада у Србији један спрам другога западни источни и средишни. Још 1805 године видимо да се злосрећни „совјет" занима питањем, како да се ограничи власт вођи народног покрета, баш у оном тренутку, кад је у велико од те неограничене власти зависио даљи напредак устанка и опстанак онога што се задобило. Но за овај мах срећни успеси на бојном пољу беху довољни да се том несрећном телу, које је постало уточиште партиских егоиста затисну уста једним само гласом онога, које у то доба највише гласа имао. Даљи развитак народне борбе с Турцима у више прилика морао је донети и црних и несрећних дане по Србију. Година 1806 беше уједно и срећна и несрећна, с тога не беше ни мало повољна за развитак партиске борбе у нас, и тек се та борба у истини отпочела кад поједини преставници партиски потражише и нађоше ослонца у туђини. Од године 1807, од како Срби фактични везаше своју судбу са судбом руског ратовања са Турцима, отпоче се отворена борба међ српским партијама. Свака од њих захтеваше да влада апсолутно, а неке дотле понизише те посташе удворице туђе политике и тужилац врховног вође народног покрета.

Све три су партије имале пред очима своје партиске интересе, само апсолутну владавину и господство: али су се битно разликовале у томе како ће се ти интереси остваривати. Оба су краја хтела владавину наслањајући се на Русију, а центар је хтео да влада ослањајући се на масу популарну. У години 1809 на југоистоку Србије подижу Турци по нас тужно знамење нашег партиског раздора, зидају кулу од српских глава, које попадоше највише с тога, што се наше партије дотле заборавише те и у самом логору пред највећом опасношћу не умеше заборавити на партиску освету и слепе своје партиске интересе. У животу других народа партиске су борбе према приликама доносиле истоветне резултате као и у животу нашег народа; али колико нам је познато у тренуцима опасности, закрвављене партије смиривале су се и солидарно браниле заједничке своје интересе. А народ српски као да у томе чини особито неко изузеће. Са партиске мрзости поменуте године војводе источних крајева не хтеше помагати главном заповеднику нишке војске, и овај опет из тих истих побуда не хте дати помоћи неумрлом Синђелићу који са својима нађе јуначку смрт на Каменици! Но несрећни овај појав као и догађај под Лозницом међу вођима центра и западног краја, само су кужно обележје несрећне партиске борбе, која се у свој својој дивљој одећи јави на скупштини. те уједно и срећне и несрећне године.

На тој скупштини дивље се партиске страсти дотле распалише, да западна партија у пркос централној, која се на народ ослањање, извикиваше по београдским улицама за свог владара руског цара Александра, а у самој скупштини деси се жесток окршај и баци се за несрећу прошле године сва кривица на чланове центарне партије који су у сенату заседавали. Са своје невештине главни вођ центарне партије попусти, и тиме партија изгуби из својих руку управни савет у који уђоше људи из супротних партија. Догађај овај створи пространо поље партиским заплетима и интригама, које на послетку упропастише народни устанак и политички живот Србије. Сва се сад жестина крајњих партија окоми на центарну, а управни савет беше у том главни покретач. Са скупштине од године 1809 послаше се изасланици главном руском четовођи, који је у Влашкој боравио, да за помоћ моле, но они су поред те задаће имали и несрећну поруку од своје партије, да се све то уради онако како ће испасти на штету центарне партије и вођа њенога а на корист крајних странака. Ту се дакле народни интереси само у толико заступају, у колико су били солидарни са партиским, а све што је преко тога прелазило, било је по све страно за то партиско посланство.

Наша задаћа није да улазимо у ситнице тих несрећних партиских махинација пред којима и сама светиња општег интереса отаџбине своје пада у прашину, само напомињено да тај чин није можда никоме био гнуснији од самих Руса, под чијом се заставом те несрећне интриге и ковале. Из те одвратности од гнусне партиске борбе без сумње и потекла је прокламација главног заповедника руске војске од 1810, којом се осуђују поступци интригаша, и вођа се народног покрета оглашује за врховног старешину народа српског. Пример веома племенит, али једва да је био од какве користи по опште интересе народа српског, јер као што смо више пута нагласили, партиски је идол само лични партиски интерес, а друге светиње партије не познају нити се могу примити, док се узајамно не пониште. Прокламација Каменскога учинила је тренутно добар утисак и за кратко време обуставила партиско сплеткашење у Србији, али је све то било узалудно. Једном успаљена партиска горчина није се могла друкче свршити но поразом самих тих партија.

У години 1811, био је жесток партиски бој у Србији, који се водио као и партиски бојеви наших дана на смрт и на живот. Источна партија изневерена од западне, изгуби мегдан и наду да ће се икад више највише власти докопати. А потчињена улога коју јој одреди центарна партија, беше за њу веома ниска и несносна, с тога је волела да се повуче са политичког поља у приватан живот, но победилац не усвоји те услове, но вођама који не примише његове дарове, заповеди да се чисте из отаџбине! Тако се сврши несрећна партиска борба године 1811. У њој источна партија са свим пропаде а западна се примира са средишном. На тај начин земља се истина очисти од несносних унутарњих раздора, али тиме изгуби вође које су јој у тим тренуцима били неопходни. Надмоћност само једне партије и сусређења врховне власти у њеним рукама, и ако по правилу угодан појав за напредак опет у овој прилици не донесе среће но несреће. Победилац сатрвши свога противника сатр'о је велики део покретне снаге своје у осудном тренутку, и тиме у неку руку сам себе победио. И доиста, чудан је удес света односно многих догађаја. Није никаква реткост у свету да се у победи пожње савршени пораз, чему нам је јасан сведок централисана Србија од године 1811 и победа средишне њене партије.

Године 1811 и 1812 минуше у потпуном миру партиске борбе у Србији. Година 1813 наговешћаваше олују која ће из темеља порушити политичку грађевину Србије. Уговором букерешким власна партија веза судбу своју са судбом руског оружја на Дунаву. Несрећним тим уговором предаје се српска земља Турцима и поклањају српски градови и српска политичка слобода, за коју су се потоци српске крви пролили Политичка свест тадање власне партије у Србији, била је на тако ниском ступњу да се вест о том несрећном уговору примила с великом радошћу и пуцњавом топова. Но на брзо дође време да се покају старински грехови. Турци су по букурешком уговору тражили главу политичке Србије, па тиме и власничке партије, којој је само једна од двога остало, или да падне бранећи своју домовину, али да остави народ који је с Турцима закрвила на Турској касапници. Које је избрала наша несрећна партија, која је тада била у власти свима нам је познато. Она је после толике борбе с Турцима учинила нешто, чему нема примера у светској историји. Она је оставила своју земљу и свој народ и лудо побегла у туђину!

Тако се свршила несрећна партиска борба првог устанка, а партиска борба другог устанка отвара нам нову перспективу са новим заплетима и страхотама. Још се други устанак не беше ни на ноге опоравио, а већ се нађе људи, који отпочеше отмицу око власти, што је у толико било опасније у колико се морало водити тајним подземним начинима и срествима. Жалосна тада беше судба нових малених отимача око власти. Од године 1813 до 1817 падоше неколике крваве жртве на олтар партиског раздора у Србији. Власна је партија радила врло живо и врло одважно. Но све беше узаман. Једном отпочета несрећна партиска борба није се могла више прекратити, а у једном члану њеном — ђакова буна — јавише се први пут, после толико векова, све грозе разузданих партиских страсти наших старих и пре и после Косова. Обе партије узајамно палише куће и имање својих противника и немилице клаше приврженике противне партије. Обе се надмашаше у насиљу сваке врсте, и што се по себи разуме у борбама ове врсте, слабија страна утону и угуши се у властитој крви својој. Од године 1830, од кад вођа власне партије поста правни владалац Србије, партиска борба узе на се нешто умеренију образину и ширу основу. Језгра начеона сваке партије, отмица око власти, сад се заогрну у неку законитy начеону одећу. Слобода и устав сад се први пут формално истакоше као освећене заставе партиских бораца. Таки један веома видан партиски судар налазимо у тако званој милетиној буни.

Фанатички партијаши наших дана у Милетиној буни, могу наћи све оно, што данас налазе у својим партиским круговима. Тамо могу видети странку једну, која се подигла да отме власт од власне партије и преда је народу у руке; тамо могу видети разбуђену народну свест за слободу и уставност, и на послетку народну зрелост да сам собом и управља и буде газда у властитој кући својој. Тако се може учинити Милетина буна у партиске мидере утегнутим умовима, а непартајичан посматрач, који не гледа на образину но на оно што је под њом, у тој борби не може ништа друго наћи но борбу за превласт, отмицу око највише апсолутне власти над масом популарном и ништа више. И све формалне користи које отуд потичу преплате се другим губицима. Нема сумње да је тешко бреме на леђима масе популарне апсолутна владавина једне партије у земљи, али тако је исто ван сваке сумње, да то бреме није ни мало лакше што ће се та владавина поделити на неколико партија. Сума зла, које притискује у оба случаја истоветна је, само је њена подела различна.

Тако је у истини главно начело сваког партиског сукоба па и овога о коме говоримо. У рукама једне партије била је апсолутна власт над масом популарном у Србији, друга се партија у име права саме те масе подиже да се сама дограби власти. Овом приликом није дошло до крвавог сукоба, но се сврши борба компромисом. Али нигда и ни у ком времену партије нити су радиле нити су могле радити искрено и поштено. Преварити непријатеља и подметнути му ногу била је и остаће партиска врлина за сва времена и народе, и све што је преко тога, није ствар партије но личности. Така је судба свих партиских компромиса. Ни једна партија није радила искрено, и са свим је супротно радила и желила ономе што је говорила, с тога и паде у део српском народу да га Турци и Русија усреће несрећним својим уставом Тужна и претужна историја овог несрећног акта који се наметну с поља народу нашем. Нема можда ни једног чина у нашем народном животу од како га је, који је био кадар да онако демонски разбуди и поласка свима несрећним странама српског карактера, и створи ону гнусну партиску борбу какве можда никад није свет ни запамтио, као што је то учинио несрећни турско-руски устав који поменусмо.

Ни три врсте не може човек прочитати без гнушања из несрећне историје тадањег партиског ратовања. Не нашав довољно наслона у маси популарној несрећна уставобранилачка партија потражи га у туђини. Отуда насташе голема туђинска сплеткарења по земљи у којој се још тако рећи пушила проливена крв српских синова у борби с Турцима. Отуда она нечувена издаја и проневерење онога посланства које је ради устава и било изаслато у Стамболу. Тадање руско посланство у Србији одиграло је ову најнесрећнију улогу у народу по све младом чији се прваци на све као деца могу наговорити. Тим се само може и објаснити оно нечувено неповерење и саблажљива партиска акција у Србији. Тиме се може објаснити нечувени безобразлук тадањих руских агената који поступаше с нашим владарима као са својим слугама. Замутити све изворе и дотле саблазнити партије да се оптужују пред странцима, беше главна задаћа тадањем руском посланству у Србији. Но ова несрећна политика у брзо сама себи гроб ископа. Поништив власну партију у Србији и истиснув из земље неповољног јој српског поглавицу, руско је посланство хтело да даје тон управи у Србији, тиме дошло у сукоб са партијом коју је помагало и свој уплив са свим изиграло.

По овом несрећном чину тек су настали црни дани праве партиске мутљавине. Једно за другим потчињена партија позиваше турске паше да се пред њима суди са својим противником, и у том случају са својим партиским интересима дотле догна да је претпоставила оставити своју отаџбину и живети од турске милости, но се помирити са својим противницима! Ван сваке је сумње да свет нигда није запамтио партиске интересе оличене у том облику, па ипак ми можемо рећи без прегонења, да се та борба у битним састојцима ни мало не разликује од партиске борбе наших дана. Борба се водила на живот и на смрт око чисто партиских интереса као што то чине и партије наших дана а по себи се разуме да се то онда чинило као год и данас под заставом народне слободе и уставности. У главноме чинови су истоветни. Ондашње наше партије биле су се дотле посвађале и закрвавиле да се више нису могле ни чути ни разумети као год и партије наших дана. Отуда, према времену у ком је борба вођена, она тужна саблажњивост, која је тровала здраву свест масе популарне.

Страшно је нешто било за српског непартаичног патриоту погледати како вође једне од тадањих партија седају на лађу и селе се у Стамбол са Турцима; али тако исто страшно је данас чути и видети како се проповеда у нас партиска борба на смрт и на живот, и како свакојаки наивни или шпекулативни духови муте и трују здраву свест наше масе популарне По законима партиског живота и опстанка ни у једном времену не би се могло десити да се вође потчињене партије не јаве као мученици за права и слободу народну, кад се партиска борба до краја догна и потчињена се партија сабије у теснаце. Па што је закон светски није могло бити изузеће у тадањој партиској борби у Србији. Партиски наши уставобранилачки емигранти постали су мученици у очима својих једномишљеника који су у земљи заостали, и по повратку своме одржали победу и власти се докопали.

Тако на послетку триумфова тако звана уставобранилачка партија. Ни једно сатанско средство, које је само људска злоћа кадра измислити није остало не употребљено у тој несрећној борби. Све што је било људско и човечанско, све што је народно и патриотско принесено је на безбожни олтар партиског интереса. Противна партија десеткована је од сваке руке. Њени чланови бише тучени секирама и церићима, бацани у рупе као дивљи зверови, и турани у тамнице пуне свакојаке нечистоће. А преставнике народне суверености та несрећна партија отпуживаше Турцима као људе који раде на томе да нестане Турске царевине. После дугог беснила и сатирања кад је доспела до врха силе и величине своје уставобранилачка се партија поче распадати на фракције са засебним програмима, што даде снаге потчињеној партији да главу своју диже.

У то доба јавља се у партиској борби у Србији нов један члан састављен од млађих људи који су се учили на западу. С прва се чинило да у њему леже големе наде народа српског, јер се први пут истиче као бранилац масе популарне, као снага неутрална која ће само да даје тона онима, који се о власт отимају, и да сузбија у природне границе крваву партиску борбу у својој домовини. Но овако не би. Све је недостајало тим људма да се уздигну изнад партије које се о власт отимају. С једне стране та нова партица била је што оно реку преучена сувише удаљена од својих идеала и сувише предана западним државним идеалима, па према томе и сувише непозната са истинским захтевима ратарског народа на ступњу патријархалном. С друге стране партија је била и сувише властољубива да се ограничи на проповедну и саветодавну акцију. Она је хтела сама да влада, сама да управља, а то се могло само онда ако се пусти у партиску борбу и отме власт од власне партије, за што је опет била и сувише слабачка. Остало јој је дакле само једно једино поље рада, да се пусти у борбу са власном партијом у савезу са партијом потчињеном уздајући се да ће тим начином, ако не овладати целим политичким положајем Србије, оно бар да ће ту владавину поделити са својом савезницом.

Са таким надама дочекала је нова партија светоандрејску народну скупштину, која по мњењу свих наших историка, чини епоху у нашем државном животу. Не може се порећи да та скупштина није заслужна у томе што јој је испало за руком да поврати омиљену народну династију, а за све остало њене су заслуге врло сумњиве. Народној би скупштини, ако би то име имало каквог значаја, на првом месту ваљало свести партиску борбу и отмицу око власти на најнижи ступањ, и свагда у својим рукама задржати право да фактички ту борбу регулише, и даје тона државним пословима. А то би само могло онда бити, кад би се она што интимније зближила са народном поглавицом са преставником народне суверености, и тиме учинила, ако не по све немоћним, а оно по све безопасним и слабим партиска клања и отимања око власти. Светоандрејска скупштина није ни најмање извршила ту своју задаћу и сва је заслуга њена у томе, што је повратила у Србију владалачку породицу, коју је народ жељно ишчекивао.

За вишу какву задаћу у тој скупштини нити је било нити је могло бити снаге. Састављена од разних партија, скупштина није ни могла урадити нешто што не би мирисало на масло партиско. И у тој скупштини као и свуда партије су радиле партиски. Партиски интереси били су и ту највећа светиња с којим је по све узгредно дошло и нешто користи за масу популарну.

По нашем мњењу светоандрејској је скупштини поред оног што поменусмо, још и у томе значај, што су се у њој све партије побркале у својим рачунима, све су се оне омеле и превариле, с тога изгледа да то није била партиска но народна скупштина. И младој и власној и потчињеној партији нису испали како ваља рачуни. Власна је партија сањала да на тој скупштини утврди и увећа своје повластице. Потчињена држала је да је ту прилика да се са свим отме власт од партије која је у власти, а млада је опет партија мислила да овлада положајем по начину партиском који је на западу у обичају. Све су хтеле да владају и врло мало владе да оставе народном поглавару, но сви се у рачунима преварише. И највиши чин, поред поменутог, те скупштине у томе је што су све партије фактички капитулирале и власт над народом међу собом поделиле. А ово је управо најнесрећнији и најмучнији чин у животу партиском. Општим компромисом партије су биле фактички повезане гвозденим ланцима. Народни поглавари трудили су се да се то стање одржи и учврсти, како би на тај начин добили маха да са одрешеним рукама раде на спољној народној политици, која је тих дана била на првом месту на столу где су се народни послови решавали.

Ако би у природи партија било икакве могућности да се не клањају својим партиским идолима, то би ваљало да су те планове солидарно потпомагале, ако ни с чега другог оно бар с тога, што би, по што се народ уједини, било више изгледа и за саме партиске користи и владавину. Но по несрећи, као што смо већ више пута напоменули, партије су у својим делима по све слепе, и раде не по разуму но по тренутним страстима и расположајима. Дневни материјални интереси и апсолутна владавина једини су идеали свих партија на свету, па и наших у овом времену о коме говоримо. Велики политички планови о јединству српског народа били су лук и вода у очима тадашњих партијаша. Под тежом тих планова отворена партиска борба постала је немогућна у Србији. Све што дише народним духом и живи народним животом ишчекивало је у блиској будућности јединство народно. Томе је тежио дух народни а партиски је са свим друкчије радио. Кад партиски демон на тај начин није могао добити земљишта на површини, спусти се у подземно царство и стаде тамо ковати сатанске своје планове, којима се народно јединство приноси на олтар партиских интереса.

Тако се сврши несрећна партијска борба овога периода. Ми смо је изложили веома површно и непотпуно; али се надамо да је и ово довољно да се покаже како се партије као партије нити клањају нити могу клањати другом каквом идолу осим онога у коме су оличени чисто партиски интереси. Несрећна топчидерска катастрофа најсветлији је доказ за ово што рекосмо. За свакога мисаоног јасно је данас да је народним групама, као народним јединицама намењено да својим развитком олакшају прелаз из данашњег стања вишем човечанском животу према чему народ српски и не може имати никаквог удела у томе ако се пре свега не појави и не развије као јединица за се, у чему управо и јест сав народни и човечански значај наш. Но шта је стало партијама, које се о власт отимају, до тога народног и човечанског развића оне хоће да владају и то одмах и по сваку цену, с тога руше све што им је на путу, па ма у томе биле све светиње и сви идеали и небема и земље.

IV.

С овим одсеком улазимо у последњу и најзначајнију фазу партиске борбе и партиског живота у српском народу. Наши партијаши и учени и прости, као што смо већ поменули, само ово последње и називају истинском партиском борбом, борбом за начела, а све остало крсте као борбе великашке и отмице око власти и богаства. Задаћа нашег чланка била је да обелодани неистину оваке приповеди и докаже идентичност партиске борбе наше у свима временима. Кратак и летимичан поглед на радњу партиску од старих времена до данас, надамо се у велико нам је доказ да су све те борбе по својој природи истоветне, а то управо и не поричу данашњи наши тако звани начелни партијаши за све досадашње партије осим њихове, но на против то потврђују и веле, да су све досадање партије просто великашке буне и ништа више, и само данашње њихове партије од начела. И у томе налазе данашњи партијаши битну разлику међ старим и новим политичким партијама.

Партиска клепала, која ми политичким пискарашима зовемо, ову су ствар свакојако китила и лажном својом логиком доказивала тако и толико, да се доиста код полуписмених умова образовало мњење да су данашње партије, партије за начела а не за личне своје партиске интересе. Мњење је то дубоко укорењено међ наивним политичким умовима и то дотле, да је постало тако рећи фикса идеа тако зване политичке интелигенције. Сваки па и онај што не зна даље од носа потеже данас нека начела о којима не зна ништа друго до имена. Задаћа наше расправе није да ту несвесну гомилу изводи из заблуде, не, то би био и сувише некорисан посао, и све што ћемо овде учинити у томе је, да ради свеснијих читалаца кажемо неколико речи о томе шта су политичка начела и како их ми разумевамо; јер без тога не би смо били на чисто је ли доиста борба данашњих наших партија у начелу истоветна са борбама великашким или је нешто по све разнолико од њих.

Кад се с поља и у целини погледа на облике државне, онда су пред нама, од најстаријих времена до данас, свега два главна државна облика, монархични и републикански. Других каквих државних политичких облика у главноме није било ни у старини ни у нашим данима. Отуда две големе политичке партије монархична и републиканска, за које је форма владавине битни део политичког програма. Но ако се на државне облике не гледа с поља у целини но изнутра у појединостима, онда спољни облик владавине јавља се као нешто споредно а облици унутрашњих група као главно. Унутарња су н. пр. питања, хоће ли се земља политички централисати или децентралисати, хоће ли државним пословима руковати руке нарочито за то припремљене, или ће се поверити здравој памети неученог и нешколованог света? Или на краће и простије, свега се могу истаћи два главна питања у унутарњој политици народној, и та су: хоће ли земљом управљати стручњаци, тако звана бирокрација, или ће њоме управљати нестручњаци и бити тако звана самоуправа? То су два главна политичка и по све супротна питања у сваком народу и свакој држави, и сва су остала питања унутарње политике разне смеше од ових двају начела.

Ако се на ова питања потражи одговор у политичкој историји народној и истинској политичкој науци, наћи ће се да чисте бирокрације и самоуправе тако исто нема у друштвеном свету, као што у нашој атмосфери нема чиста кисеоника и азота. И ако се паралела допусти, наћи ће се даље, да је живот друштвени у оба елемента, за се узета тако исто немогућан као што је анимални немогућан на по се и у кисеонику и у азоту. Смеша дакле елемената у оба случаја први је услов и живота и напретка, само су ступњи те смеше онако исто различни према разним приликама као што су премар азним местима различни састојци наше физичке атмосфере. Довде је све лако, и са овим што довде рекосмо сложиће се све наше партије без изузетка; али чим се истакне питање колико од кога од поменутих елемената ваља да уђе у активну нашу друштвену атмосферу онда настаје и у најчувенијим зборовима тако „замјешатељство" да се више не чују и не разумеју синови једне исте земље и народа.

Политички теоричари, у излагању ове материје увек факта поставе неприродно и фалично, те су им с тога излагања без сваке вредности по практичке интересе народне. Они изведу јединство и солидарност и онде где тога никако нити има нити може бити у практичком свету. Практичари на против растргну све везе, сваку солидарност и губе се у вечном непријатељству, вечним, опасним ратовима и чаркама Свака партија према своме осећању и својим интересима има начињену скалу од смеше поменутих елемената и труди се да та скала буде главна струја у народном животу и та скала преставља тако зване партиске програме. У свима случајима скале су склопљене вештачки, без сваког стварног познавања огромне разноликости друштвеног организма, а у више прилика по све химеричне и измишљене. Сви су, дакле, према овоме партиски програми у нечему истоветни. Сви су извештачени и по томе фалишни и неприродни. У свима је изложен битни елеменат партиског мишљења и осећања, што ми зовето чисто партиским интересима. Па како мишљење и осећање и појединаца често стоји у вечној супротности, то слив на и ојачана, или организована у партију, постану неодољива и слепа, без сваког знака индивидуалног мишљења и осећања; на кратко, партиска је снага дивља снага слична са дивљим окршајем природних елемената.

Све се дакле партије труде да своје мишљење и осећање учине главном струјом у животу народном. што је врло природан и врло наодољив факат, у чему се слажу све партије на свету у свима временима и свима народима. Ово ће нам надамо се признати све наше партије без разлике, јер је то природан факат, који се истиче на сваком ступњу светске историје и сваком чину и индивидуалног и народног живота. Да нешто друкчије буде и замисли се тело једно, па и једна индивидуа, која би радила у наточ својим мислима и осећањима да то буде нешто што је за људску умност по све недостижно и накарадно, и супротно свему ономе што ми природтим називамо. Не хтети остваривати своје мисли и осећања, значи не хтети бити не хтети живети, што је противречност и бесмисленост.

Ово и оволико, као што поменусмо признају све партије без разлике, јер се ово са светлим образом и здравом памећу не може порицати. Оволико дакле, узимамо не само као факат доказан но као такви коме никакви докази и не потребују, јер друкчије људска умност не може ни замислити. Сад да пођемо даље, и запитамо се, која је од скала данашњих политичких партија боља и која најбоља, или другим речма, чије је мишљење и осећање од многих данашњих партија правилније? А питање ово другим речма не значи ни више ни мање но измерити партиска мишљења и осећања. Куда ћемо сад, где ћемо да нађемо пророка, који ће нам истину рећи па ма после и утекао? Анђели се више не јављају овом грешном свету, и богови више не силазе на брегове да с људима говоре и кажу им божанску своју истину.

Шта дакле да се ради, да ли да запитамо политичку науку? Не, јер те науке до данас у истини и нема, но и кад би је било, њу би израђивали грешни људи, заблудели партијаши, па баш и да то није, опет би у научним начелима нашао сваки партијаш оно што годи његовом осећању, онако исто као што се то данас у опште налази у општој конструкцији и организацији света. Ми можемо истина поћи даље и наћи много и многа критерија, н. пр. народну срећу, народно благостање, народно богаство, просвету, војску, финансију, производе и т д. и т. д. Али после свега тога, у чему се ни двојица, а камо ли две партије, не би никако потпуно сложили, остаје само један једини истинити критеријум који је веома компликован и сума многих прилика и многих узрока — остаје само партиско мишљење и осећање као последњи пророчки глас који за њу има апсолутне вредности. По што није ни мало ни чудно ни необично, нити противно и једном закону људског мишљења. да се задовољење мишљења и осећања свога назове интересом, то је по све и законито и умесно, кад се каже да се на послетку свака партија нити клања нити може другом чему клањати но материјалним својим интересима.

Кад дакле нема општег мерила на које би се одмерила партиска осећања и мишљења у разним временима и народима, онда ваља узети, као што рекосмо, да је свако себи последњи критеријум, и кад се не може казати које је претежније, онда се мора узети да је свако у своје доба и у својој свези подједнако важно. Питање је само, за што баш партије да немају нити могу имати хришћанских, човечанских и народних осећаја и идеала, кад су оне сложене из појединих атома са свима тим особинама? Питање је и замашно и занимљиво, и на њ се може најбоље одговорити са другим сличним питањима. Да се дакле запитамо, за што су два борца, две војске или два непријатељска народа без тога осећања, кад се зна да су сви елементи у извесним приликама са свима поменутим врлинама? Не треба много ни умности ни памети, те да се одговори на ова питања. На њих ће одговорити са свом могућном тачношћу и најпростији човек из нашег народа. Где се год води борба на живот и на смрт ту нема места никаквим другим људским идеалима и врлинама, мањ једне једине која је природна дужност сваког човека, и сваке корпорације, а то је као што ће се сваки сетити, одржање бића и живота свога.

Ето то су вам веома јасни и веома очити узроци за што партије не могу имати ни једне, ни хришћанске, ни човечанске. ни народне врлине. Практичке политичке партије не могу се друкчије ни појмити но као у вечном рату, као вечни непријатељи, који се боре на живот и на смрт, за своје самоодржање, и ако то нису, онда губе значај не само практичке политичке партије, но и сваке партије од ма каквог значаја. Са овим начелом ми можемо чак дотле поћи и раширити га без икакве погрешке на сва организована удружења без разлике. Велике мисли како религиозне тако и политичке, нигда нису биле дело партиско, но појединаца. Мученици се нигда не јављају као партиски какви приврженици, но на против износе људске идеале који са свим стоје у супротности са оним што је у партиском интересу. Немање оделитих и засебних интереса то је идеал свих великих пророка и праведника сваке врсте и у вери и у науци. А имање по све засебних и оделитих тих интереса, то су искључиво и једино партиске проповеди. Коме је нејасно ово што рекосмо нек само загледа у историју партиске борбе на пољу религије. У међусобној борби поједине религиозне секте, много су горе и од самих дивљих зверова. А не може се, а и не сме се порицати да су појединци тих крвавих религиозних секата били људи од благости и побожности; али као секташи били су гори од свих на свету дивљих животиња. Убијање и проливање противничке крви вршено је под најосвећенијим заставама Христа спаситеља. Западна Европа изобиљује оваким примерима, а и наша отаџбина у прошлости сведок нам је за ово, нарочито тужна наша Босна, где су папе, Христа ради, пролиле потоцима крви босанских патарена.

Нећемо даље с овим несрећним начелом сваког партиског живота. Партиска религиозна борба прошлих времена, и партиска политичка борба наших дана довољан су пример, да се њиме потврди начело партиског живота, које смо у овој расправи изнели на видело. Биће, бесумње, појединаца у свакој партији које ће се с нама у свему сложити, а ради партиског фанатизма ми нисмо ни писали. Партије ће по самој природи бића свога остати такве док је их је год, и прогрес човештва не ваља нигде на другом месту ни тражити но у њиховој дезорганизацији — у дезорганизацији партиског мишљења и осећања, као чисто партиских интереса, јер је то вечни источник свих узрока који стоје на путу напретку човештва. Но прогрес овај није проблема политичка но васпитно-просветна. Отуда се само људство може надати прогресу колико је икако могућан, а партиске политичке борбе за тај прогрес могу толико исто учинити, колико су учиниле борбе религиозних секата за истинску науку Христову. Оне могу само толико и тако, а све је остало ван њихова домашаја.

Са овим што довде рекосмо, мислимо, доказали смо, шта може човештво у опште, и народ наш на по се очекивати од партиске борбе у опште, и колико се тако звана начеона борба данашњих партија разликује од тако званог величашког отимања око власти. А сад не ће бити згорега да се примакнемо ближе нашим партијама и кажемо о свакој од њих по неколико речи, опет са гледишта чисто партиских интереса.

Напред смо поменули како подземна партиска борба у Србији донесе топчидерску катастрофу, што и би први главни и најближи узрок да се законима и установама даде маха нешто отворенијем партиском борењу како би се према томе вазда имао пред очима ток борбе и не презало се више од подземних партиских планова. У том смислу начињен је данашњи наш устав, којим се дало неке малене одушке партиском делању, но за прво време само тако и толико, како се не би нагнале партије на потајна кварства. Веште су и снажне руке руковале с прва тим новим апаратом, тиме стекле доста присталица и организовале јаку власничку партију, која је владала политичким положајем нашим готово апсолутно за више година Но како ништа на свету није непостојаније од власти и среће партиске, то се појави силна реакција против апсолутне владавине тако зване либералне партије, која се строго придржавала својих идеала, својих мисли и осећања — својих чисто партиских интереса. Она је једно за другим падала и дизала се и уобразила као и све остале да је најбоље потрефила скалу по којој су смешани животни елементи најудеснији за народни наш прогрес. У партиској ратној тактици ова је партија врло препредена, снага је њена у бирократским редовима и богатијем сталежу, који је у тешким везама са бирократијом, са партиског гледишта ова партија заслужује неког уважења што нигда није допустила кад је имала власт у шакама да отме маха анархична борба међу партијама. И кад је год владала, била је доста снажна да партиску борбу сабије у оне диманзије у којима се једва и опажа живота. То су у главноме особине данашње наше либералне партије, а о другим партијама сад ћемо проговорити неколико речи.

Поред либералне партије, у најновијој фази партиског нашег живота, долази тако названа напредна странка. По форми својој партија је по све нова а по садржини прави конгломерат из разних елемената од којих су једни старији и од сами либерала. Колика је снага ове партије у данашњем облику, тешко је погодити све донде, докле јој је власт у шакама. Зна се само толико, да јој је, као и либералима, снага у бирокрацији и богаташком сталежу који је у каквој таквој вези са бирокрацијом. У овом погледу напредњаци и либерали прави су побратими. Материјална и умна снага у њиховим је шакама. Тешко је само погодити како је међ њима распоређена докле су год напредњаци на влади, а то с тога, што се уз партију на влади лепе свакојаке крпе, које вазда иду са оним ко има власт у шакама. Тешко је погодити и то, колика је актуална снага напредњачке партије и каква је у истини њена партиска тактика У својој организацији она се у свему угледала на либерале и истим путовима своју снагу увећала, само је било у више прилика од њих смелија, али по незгоди за њу, нигда није имала довољно времена да власт своју како ваља утврди. а што је најновијом тактиком учинила, ток ће се видети кад јој испадне власт из шака. Тек ћемо тада видети колико је овом приликом снагу своју увећала и стекла пријатеља.

У ратној тактици напредне странке има поступака који се са партиског гледишта врло тешко могу разумети, крајња одважност и крајња плашљивост, крајња снага и крајња немоћ, рекао би површан посматрач да се мешају у сва дела данашње наше напредне странке. Тако то изгледа површном посматрачу, али чим се мало подубље загледа у ствар, одмах се опази да је то све привидно и да се ни по једном чину данашње напредне странке не може права њена снага оценити. На оној страни где се чини да је најслабија, ту је управо права снага њена, а онде где се чини да је најјача, ту јој је истинска слабост. Да учини немогућном апсолутну либеларну владавину. на то је по нашем схватању напредна странка сву своју снагу управила, и на тој страни и изгледа данас најслабија, али баш ту и јест права снага њена. Толико о напредњацима, а сад да проговоримо неколико речи о тако званој народној радикалној странци.

Да се ова партија фалишно крстила, узев у своју титулу израз „народна,“ и да она нема ничега заједничког са масом популарном, то смо доказивали у чланку «народ и радикали.» а сад да кажемо неколико речи о томе, каква јој је и колика снага њена, каквом се служи партиском тактиком и т. д. По постању своме радикална је партија увелико слична са напредњачком. Обе су регрутоване из разних дезертера разних других партија, а по свему осталом радикали су по све супроти и либаралима и напредњацима. Њихова је судба врло загонетна, и њихова снага готово тајанствена. Прве две партије располажу, као што рекосмо, умном и материјалном снагом, а радикална је партија састављена из саме осредовности у сваком погледу. Отуда се ваљда једино и може објаснити њена жалосна, тако рећи, пандурска улога у колу наших партија. Пре неколико година радикали су били нека врста жандармерије која је помогла да напредњаци оборе либерале, а сад опет врши ту исту улогу с либералима против напредњака! Веома племенита улога, докле ли ће је тако радикали вршити у народном интересу и потпомагати две велике партије у земљи, час једну час другу, којима је намењено да наизменично владају, да се крваве и отимају о власт о трошку масе популарне?!

Могућно је да радикали држе, да у тој несрећној тактици њиховој и јест прави спас њихове партије, јер се они можда надају да ће се на тај начин узајамно поништити обе велике партије и влада пасти у крило радикалско! То је са свим вероватно. јер без те поставке не да се никако појмити пандурска улога њихова И ако ова поставка у колико стоји најнесрећнија је на свету партиска замисао и са чисто партиског гледишта, јер се поништај обе велике партије, које владају политичком Србијом не да у овим приликама ни замислити без самог поништаја наше политичке слободе. Но могућна је и друга једна поставка, могућно је да радикали не иду на то да пониште напредњаке и либерале, но само да их дискредитују и морално понизе, па тек онда да се згодном приликом власти докопају и усреће земљу по својим партиским плановима. Та опозиција није истина са свим без икакве наде, али је по све сумњива све дотле докле на страни либерала и напредњака буду знање и богаство, као две снаге које светом управљају. Но и то није све.

Ми напред рекосмо да је судба радикалне партије загонетна и у потврду овога наведосмо њену чудну улогу спрам осталих партија, а тако исто казасмо да јој је снага тајанствена, и о томе имамо сад да говоримо. Откуда је то и за што, кад су можда радикали своју снагу већ и на грамове измерили? Одговор је кратак и јасан. Отуда што су радикали у свему прави супостати партијама, које су биле на влади, и које ће опет владати, па са живота осталих партија не можемо ништа поуздано закључити за снагу радикала. Кад су на влади онда су друге партије најмоћније а за радикале може се казати са свим обрнуто. Њихова је снага у вреви за идеалним блаженством земаљским, у коме ће или нестати умних и материјалних богаташа, и постати свуда средовност, или ће средовност господарити и владати, а умни и материјални великаши бити потчињени. У томе је по нашем схватању ова снага радикалне наше партије, која је можда само ту што није пробу издржала, што није узела у своје руке узде материјалних интереса земље, а чим би то била, свега би двоје могло и морало наступити: или би се идеалиста радикал прилагодио приликама у којима је и даље остао на управи, што није највероватније, или би као сањало био за кратко дискредитован и по ново потиснут на поље фантазије, као неспособан да управља материјалним интересима земље.

Ето у главноме наших назора о нашој пророчкој радикалној партији. О њој смо рекли нешто више но о либералима и напредњацима, само с тога, што се она истиче да може свет усрећити и створити рај на земљи, на што колико нам је познато не претендују ни либерали ни напредњаци.

Са овим се растајемо с нашим партијама и у опште и на по се, само још имамо да приметимо како је целокупни оклоп данашњих наших партија и са чисто партиског гледишта нешто са свим анормално и природи партиског развоја супротно. У партиском нашем развоју ми данас немамо конзервативне партије. Либерали, радикали и напредњаци све су то у главноме бар по имену динамички елементи, а од статичког нигде ни спомена! Каква срећа за род српски! Све наше партије хоће чисто да полете од напретка! Но тако то изгледа само на површини и у речма, а кад се мало боље загледа у биће њино, наћи ће се, без сумње, у свакој повелика порција назадњаштва и то у правој размери са номиналним напредњаштвом њиховим.

Да завршимо са једном доста интересним питањем из живота партиског, на име: колико партије имају цене по народни живот, и по што се призна да све раде у свом властитом интересу; као и то, би ли се могло појмити какво друштво без партија, без партиског личног интереса? На сва ова питања ми ћемо одговорити врло кратко. На прво велимо, да су партије фактички део природе друштвене, који има своју основу у животињским напорима природе човекове, по што се од ње одбију својства чисто човечанска А тиме се у једно одговара и на оба друга питања. Још би се само могло питати о релативној згоди или незгоди партиској, и на то би се могло одговорити, да за човечанска осећања од два зла може бити једно мање и од две неудесности једна мање неудесна. Тако је са свиме у природи друштвеној па и са партијама. По нашем схватању све су партије подједнаке у ономе што чини живот партиски, и народном осећању остаје да бира за своје власнике оне, који су му најмање мрски у извесним приликама. То само могу чинити појединци корпорације па и народи — од два зла мање избрати и у том је сва мудрост како појединаца, тако и народа.[1])

МЕЛОДИЈЕ

III.

Да л љубљах тебе? Суморно и боно
То само једно моје срце знаде
Ко тужан сужник трпећ неуморно
У тешкој патњи нанешене јаде!
Ти беше идол коме олтар диже,
Славећи над њим раздрагано тебе,
Ти беше она, којој с песмом стиже
Нудећ ти живот, нудећи ти себе!
О, како тада, кад ми руку даде
Трепташе звезда мојих младих дана
И све ми онда оживеше наде
Пред њима сумња бегала је тамна!
Ја љубљах тебе! Ох, ал нашто сада
Прошлости давне подизати крила?
Моје су груди пуне горког јада
Вечита туга у њима се свила!
Та звезда што ми трептијаше зраком
Под тамним велом облака се крије,
Ја самац лутам братећи се мраком
И буром што се око мене вије!

IV.

О, што ме тако жалосно погледаш?
Ко тужну сенку што се гробу клони
Окрени очи од патника тога
Гвоздене судбе кога рука гони!

---

[1]) Живот и рад данашњих наших партија по изворима који се налазе у нашим скупштинским протоколима и другим јавним записницима резервисани су за другу прилику.

Ја нисам више што сам негда био
Повратит' ко ће оно доба сјајно?
Прошлост сам своју у поноре скрио
И њезин призрак утрно је давно!
Суморан, тужан, као листак свели,
Треперим јоште на живота грани;
Ах, где су ветри што но су однели
Зелено лисје у заборав тамни?

О, што ме тако жалосно погледаш?
Судбине коло око мене лећe!
Зар можеш руком задржати сада
Олују, што нам облачине креће?
Пред даждом судбе жртвеник се гаси!
Скрхана ј лађа сред морске олује!
Крманош њезин већ се уморио,
Он самрт само око себе чује!

Драгутин Ј. Илијћ

У ЉУБАВИ

ПОШТЕЊЕ И НЕПОШТЕЊЕ

НАПИСАО

Један Србин

Овај натпис биће у нешто неправилан. Где је љубав, тамо, не само да мора да влада поштење, част, понос, него и највећа племенитост срца и душе одушевљава обе странке, те ће једно с другим радо и с усхићењем ићи у смрт и на свакојаке муке. Можда би се дао променути натпис овако «у љубавној лакомости,» «љубавној пожуди,» «похлепи.» Знајући пак да ће нас разумети сваки, шта мислимо, нек остане натпис онакав, какав је.

Моралан свет држи, да што је поштено, да се то поштење односи на све прилике човечијег, друштвеног и народног живота. у свако доба. у сваком раду, у свима слојевима људства; држи, да човек поштен не може да буде: још поштенији и најпоштенији, већ просто: поштен или непоштен. Полутана, сустримака у части и поштењу не сме да буде.

Ал у животу видимо ми често са свим другу практику; неку разлику видимо у схваћању тих појмова. Има људи, који су у јавном свом животу узорито частни и поштени, који вам неће за живу главу другога ни за новчић да преваре, ни кришом да оштете; који неће примати мито; који ће по души и праву судити, сиромаху у нужди помоћи. — Ал што се тиче љубавне пожуде, ах, ту вам је такови јунак сушта слаботиња; ту је витак, да га обавијеш око прста, и у тој страсти, у тој заблуди онда не зна шта ради, не види просто као велики тетреб при упали, и кадар је највећу неправду да учини. Лакомост му замути мозак, те ће пасти свакојакој намигуши у клопку; злоупотребиће девојачку њему поклоњену милост; он ће унићи кришом и крадом у туђ тор, у породичну светињу ближњег, често присног друга свог; разориће безобзирке и немилице домаћи мир и срећу пријатељеву; погазиће свом рођеном другу пред олтаром задану брачну веру; занемариће своју рођену дечицу и разориће своје рођено гњездо и упропасти ће своје колено.

И свет обични ће ипак те лакоме, те вероломне, те претворице и обиње звати и даље поштеним, само ако су иначе на јавности „без мане.“ Гдекоји момак чак се дичи, и задева свак нови случај свог непоштења, на овом пољу, као перо за шешир.

Почем у људству и човечанству треба да влада морал, онда је свак појединi позван, да што боље разјасни појмове о поштењу и непоштењу. Христова наука: „не чини другоме, што не желиш, да се теби учини!“ темељ је и основ је једини у животу народа и човечанства.

Ми би могли писати о том предмету дебеле књиге. Међу тим ћемо само да наведемо — примера ради — два случаја и догађаја. И то би могли навести, да су те приче наше „црте из живота," знајући, да као такове имају већу драж за читаоца.

Нашто! Рецимо просто, да су измишљене ове две причице, измишљене у доброј намери, да би се сваки младић знао у подобној прилици наћи и равнати, у доба, где му баш навире млађана крвца у прса и у главу, те му мути свест а можда и савест, па не може и не уме да разликује: шта је поштење шта ли непоштење.

I.

Недеља је, леп сунчани дан. Згрнуо се свет у цркву, — иначе је храм дотле празан, ал данас пуна црква, пуна порта народа, и мало и велико, и мушко и женско ту је, да виде сватове. И онај чопорић адраповаца и циганчића је ту, што ће при излазу из цркве да вичу: „изгоре куму кеса!" и да се побију због ситне паре.

Венчава се на гласу делија Лаженко Фарбловић са „Дона Дијаном," најлепшом девојком „ледојком." иначе беше крштено име данашње младе невесте Дафина. „Дона Дијана" и „девојка ледојка" беху придеви, у том месту уобичајени: да ли са разлогом да ли без разлога они називи, — не знамо.

Сви момци завидеше младожењи, све девојке и младе удовице завидеше њојзи, млади невести, на данашњој срећи.

Лаженко беше момак на гласу. Био је на високим школама. Он је сам и сваком причао: шта све зна и доказивао је своје вештине. Чак се хваљашо, да је и социјалистичке науке проучио. Од ових сматраше он онај канон о дељењу имаовине као не безуслован, т. ј. за њега је био донде, док не стече што год својевине од вредности, па онда, циц! Ал као најбожанственији канон те нове науке је свакад сматрао оно „слободна љубав у слободној општини,» и ма да није био социјалиста, и ма да још није њино царство настало, он се је држао тог канона к'о пијан плота, и практиково га је где год је згода била.

Где би се при том кријумчарењу и прескакивању тараба нашло и деце, ове је Лаженко, по истим канонима оставио општини, да се брине она за њино благостање.

И гле чуда, људи! у место, да се свака мома клонила таквог Дон Жуана, оне су се још надметале и тражиле његово друштво. Ал је и био говорљив; свакој је знао што лепо и слатко да каже.

И свака је, тако рећи, кивна била, да улови тог ветропира и да га она укрочи и запрегне у своје јармове и да покаже свету: «видиш, само сам ја снагу имала, да упитомим тог дивљака!»

Чисто би мислили, да је био и Дафинин разлог тај кад је она, горда и поносна, примила Лаженково ашиковање.

И она је имала то славољубље или боље рећи властољубље, да подјарми и укрочи једаред тог Дон Жуана, да потсече нокте томе рису момачком. Можда је при том опасном покушају и њу амор пецнуо стрелом, те није видела, — осим те «шарене» мане, и других скривених које су бистрије видећим људма познате биле. Лаженко није био у свакој прилици доста истинит; беше себињаст, оговараће љуто и најближег свог друга, који му поклањаше до јако веру; беше пропињалац. Он не ценяше ни ушта мир, част и срећу ближњег свог, само ако ће се њему изродити корист од пропасти другог.

Говоримо ми међу тим, шта хоћемо: Све девојке и младе удовице данас завидеше, као што рекосмо, Дафини, на такој срећи, па мир.

Дођоше сватови. Колеса за колесима, све то сјајно и накићено. Величност и блеск трепери, да очи заслепе.

Све то у свили и кадифи, у злату и драгом камењу. „Благо њима!" чује се са свију страна.

Алем камен, као у сваки сватови, беше млада невеста. Изгледаше као горска вила. Обучена беше у стреке од магле и белих облака.

Поможе јој девер из кола, да јој руку и уведе је у цркву.

Сиђе се и младожења, пође, ал шта би на један мах! Јурне свет да види шта је, препаст, жубор, једва се дозна: Тек што Лаженко да ступи на праг, а неко из народа поли му образ са неком жежећом оштрином — рекоше, истопљеним очним каменом. Свати се беше скаменили, збунили. Ал кум, човек на свом месту, — види да није рана велика, привеже марамом — и заповеди, да се иде у цркву на венчање. Млада невеста нема појма о овом догађају.

Младенци добише благослов цркве за цео свој брачни живот; почем су се заверили, да ће једно другом верни бити.

Рана одиста је била незнатна. Могао му је витриол оба ока сажести и иначе му лице нагрдити. Срећом пређе на лако. По обичају — отпутоваше нововенчани, да се наживе медених дана свог заједничког живота.

На дому влада истрага судска над злочиницем. Онда у порти власт није требала дуго да тражи. Злочинац се и сам јавио.

„Ја сам сунула младожењи витриол у његов безобраз!" рече младо, убаво девојче, Добринка.

Добринку баце у тамницу и под истрагу, и који дан ће јој се поротом јавно судити.

Сироче од оца и мајке још у свом детињству, служило је, мучило се, учило и радило, док је себи научило кору леба да заслужи. Све суседство је волело и поштовало — њене доброте и вредноће ради — и називаше за то Добринком.

Докле је Добринка скромно радила и лебом се ранила и сваком живом услужна била, — сви је ношише на рукама, сва уста је хвалише. А сад — ах — свако то сикће на њу, — и нема мане, коју не би уапшеној и оптуженој Добринци пришабанили у нарав.

Буди ти ма како честит и поштен, ал чувај се само да не страдаш у новцу; да те не снађе каква беда; да те не дсси при јавној прилици мрк поглед силеџије каквог; да не налажу сведоци на тебе, — јер онда: — био ти невин као суза у оку, не асни ти, — тебе ће свет да се клони, као од куге, и наћи ће сад тек, да си ти сијасет зала починио, само што си знао вешто да их покријеш!

Истражни суд свој рад је свршио, и који дан ће бити јавна пресуда. Зло стоји са Добринком. Већ се зна у напред, да ће бити на пет година робије осуђена, — ко зна? — Па ко други него новине

Иначе треба да су истражни записници тајни до дана јавне пресуде. Треба да су, — што све требало би да је, па није! Да нашто су новине, но да једнако од дана на дан тандрчу — ако нема истине, оно лажи, које ће сутра дан опет опорећи. Сваке новине имају своја туњала и шушкала, и то ће ти туњати и нањушити — и најтајније и најскривеније. Доста су уредништву или туњаку неколико појединих речи, — његово оштроумље ће те речи довести у везу — па новост готова.

Тако и при овој истрази. Дознасмо ту јавну тајну: да је Добринка изрекла: како је стајала са Лаженком у љубавном односењу, како јој се он заверио, да ће ју узети за жену, како ју је преварио, напустио. Па кад је видела, да он другу води на венчање, а нема оца, нема брата, њена рода ни мушке руке, која ће њу штитити, или осветити, она сама подигне руку, да жигоше за цео живот вероломног, да поквари свадбу, да њен издајник буде онако осакаћен и наружен.

Порота би оклоњена била; да рачуна са увређеном чашћу девојачком, и благо да суди, ако се само докаже, да је све тако од речи до речи, као она што каже. Ал ево јада по њу. На све, што ће она сузним оком и грувајући се у груди, и позивајући се на Бога, — рећи — једини сведок, Лаженко Фарбловић, до јако круто и смело одговара: «Лаже, што год каже! Никад ја нисам речи с њоме проговорио, нисам је ни познавао. Није истина, што та неваљалица говори!»

И доиста нико живи није видео то двоје заједно, Лаженка и Добринку. Ко дакле њојзи да помогне? А пред законом оштећени има право, да свој исказ закуне, оптужена не.

Дође и дан пороте. Свет се онако исто згрнуо сад око суднице, као оно на дан венчања Лаженковог. У највећем броју, беше ту женски пол, да види нешто необично, да поткрепи своје живце, можда да сузе рони, ал ипак да види, како ће се сирота Добринка под пресудом да превија и да пишти....

Пуна дворана. Униђе Лаженко Фарбловић — као римски триумфатор. Мали пожиљак на десном образу остаде му знамење на дан венчања. — и он се тим пожиљком дичаше онако, као јунак са — у одбрани народа свог добивеном раном.

Његов поглед беше лавовски, сигуран, дрзак горд, надувен

Доведоше стражари оптужену. А где се дело оно лепо, убаво, дивно девојче?! Ово није Добринка више, ово је њена сенка само. Једва се држи на ногама од слабости, једва јој се чује глас.

Председник је позове да прича, како се догодило, и којим је поводом она оно зло дело учинила.

«Немојто ме, Господо! и опет стављати овде пред целим светом на муке, да причам из нова своју срамоту и своје јаде. Што сам год знала да кажем, казала сам, и ви сте уписали у књигу. Читајте ми је — па ћу ја казати, да је тако, ал немам снаге, да сама опет причам.

Доста је то, да ми се је Лаженко Фарбловић знао да улаже, да је ашиковао дотле око мене, док ме није обмануо својим уверавањем љубави, да ми је дао тврду веру, да ће ме за жену узети, пак да ме је преварио и напустио; не имадох никог мушког рода, да га зове на одговор за ту превару, сама морадо себи да тражим лека. Хтедох да му сажежем оба ока, па да га ја онда његова жена слепог дворим, и да научи од мене, шта је вера у љубави.»

«Шта велите, Ви, Господине, на те речи?

«Лаже, што год каже. Нема живог створења, које ће рећи, да ме је икад видео с том женском говорити.»

«Хоћете ли се на тај свој израз заклети?»

«Хоћу,» и сад диже три прста, да се пред Богом и пред народом......

У тај мах зачу се из народа глас:

«Станите Господо! имам нешто и ја да искажем.»

Председник допусти, те приступи говорник столу, и стане у ред сведока; баш поред Лаженка Фарбловића.

Моје име име и презиме.. . рођен сам.... занимање....

«Читао сам из новина овај догађај и ову истрагу, и видео сам беду и невољу ове несретнице. И сам сам, господо, на правди Божјој страдао на основу лажних сведока. Па од то доба, жао ме је и срце ме боле, кад год видим, да ко невино страна. Ја држим да је лажан сведок гори убица, од хајдука у гори Јер овај иде отворено оружјем на оружје, па се знаш бранити. Ал криво заклетник — а....

Лане с јесени десим се трговине ради у овом пределу. Проведем — беше то четвртак, у месецу 27 дан. — вече у пријатеља свога на башти, где беху сакупљени при весељу многи гости. Лепа то ноћ беше, тијо време, топло, месечина као дан, поноћ превалила.

Мени пуно, препуно срце милине тог лепог гостољубља — и чисто ми стезаше груди, те изађем у ноћ, у месечину, под ведро небо. — Стаја на присоји хумској не могу да се напијем оног лепог планинског ваздуха, да се наслушам песама, од којих се орила она жупа. Рај ми се чињаше ово земљиште, — ал се сети како беше и Адамовом рају — змије — и учини ми се у тај мах као да чујем блаор змију сикћати из тмине с лева, из шумарка густо засађених воћака. И доиста чух говор. Два гласа: један тањи женски учини ми се, други крупан мушки. Онај тањи беше плачан и рече нешто што не могох да разумем. На то се обрецне мушки глас: „А ко ти је крив? Сама си крива. Што си сљедовала мом позиву?"

На то ће тањи глас рећи: „Сљедовала сам позиву, јер си ми претио, да ћеш да ме убијеш"

„Зар ти незнаш, шта је шала!"

„Шала, Лаженко! па зар је то била шала од тебе?"

„Еј Добринко! шта те снађе! — но знај, Лаженко, ако ме напустиш сад, као што си ме преварио, то ће ми бити смрт."

Сад ће рећи крупнији глас осорљиво: „Иди, не будали! нисам се ја још ни којој заверио, нисам ни теби. Окани се ћорава посла! Сама си крива."

На то чух јаук, и као да неко паде. — Изађе из таме у месечину један човек и пође кући оној где беше весеље. Ја за њим, кад на вратима га стигнем, а оно беше овај г. Лаженко Фарбловић. Вратим се оној другој особи. Лежаше младо девојче као мртво на трави. Ја ју квасих хладним облозима и тако дође к себи. Кад виде, да је ту странац неки, њојзи непознат, — она се стресе, и рече: „Оставите ме на миру, ја сам изгубљено створење!" и нестаде је у суседној башти. Беше то младо, пуно, лепо девојче. Можда је то била оптужена. Не могу да је сравним, ово девојче предамном је изнемогло слабо — ал остао ми је њен убрус у руци, с којим сам полагао јој на чело облоге хладне. Ако се у њему везена писмена подударају са њеним именом и презименом. и ако се дан и час и све околности мојег исказа подударају са њеним исказом, којег ја незнам, онда ће доиста бити оптужено оно девојче из баште, и онда не стоји то, што вели г. Лаженко Фарбловић, и на што хтеде мало час да се закуне и да греши душом: да се није никад састајао са Добринком, и да ју није познавао.

Сведок се закуне.

Сад се чита записник и подудара се све од речи до речи са исказом странца, и убрус је Добринкин.

Сад тек разви бранилац сву своју снагу разлога и красноречивости. — Народ му је пљескао при крају, а порота рече:

«Невина.»

Сутра дан извукоше рибари из воде мртво женско тело.

Притрчи свет да види: «Добринка се удавила!»

Љубављу обманута, занесена, преварена, напуштена, изобличена — предпоставила је смрт вечитој срамоти.

За то човек само може бити у свему и свачему поштен, или непоштен.

А ми Срби имамо у народној песми леп правац у том питању:

„Од Бога је велика грејота,
А од људи зазор и срамота,
Ђевојачку срећу утомити.“

II.

Жена је основ и главни услов приплода, и тиме мати васцелога живота у васиони почето од биљчице, од воћке па до човека, кроз цео род равних животиња. Жена са великом муком носи бреме, са још већом рађа, и које теготе и невоље, докле је своју децу одојила и одгојила! Материнско је чувство и материнска је дужност најсветија, њена срећа нема пара кад држи своје чедо на руци; или кад га види, какав је ваљан син постао њојзи, племену, народу своме.

Колико смо ми пута чули жену рећи: Ви људи, са вашом очинском природом, само једанпут да родите — у трећем колену би већ изумр'о свет. Нико од вас не би хтео по други пут да роди.

Шта је, каква је то васионска снага, која жену крепи или боље наваћа или дражи, да опет и опет мајком постаје, и да се не ратосиља тих својих женских дужности: Они свети мајчини осећаји, и — прам мушког ван сваке размере јача љубавна жудња. то је она сила, што чини, да жена са самопрегоревањем до крајњости заборавља све будуће своје муке, бригу, тугу, која ће моћи да је снађе. И да није жена задахнута оном васионском снагом прејаке пожуде — морао би на брзо усахнути у васиони сав живот. Биљчица женског рода, где су сексуалне поле на струкове раздељене; липа женског рода; урма (palmula), хоће да се сасуше, да угину, ако у извесном растојању у наоколо нема њиног рода мушког струка или воћке. Пет година само може урма да самује, па угине. Срна припитомљена, ако је лишена кроз више година приплодног занимања, угине при најбољој нашој нези. У жени се указују у подробном случају разне болести, међу којима заузима прво место: материчавост (hysteria). У овим појавима мећер лежи миг и доказ, да је приплодни закон у природи уписан и уливен у женску нарав много јаче и дубље, но у мушку, и да је тиме љубавна жудња у жене много јача, и мора да буде много јача. него ли у мушког пола.

За то сљедује жена срцу. као средишту крви и живота, којим се неда рачунати, који немамо ми у својој власти. Жена је сва љубав, а љубав је жена. Женина је љубав њена највећа навала. За њом тек долазе чувства за друге врлине.

Муж треба да је у свакој прилици, на сваком месту на чак и појатку: разборит, жива част и поштење, јер у њега треба да влада глава. Он одговара. Он не само да је дужан да чува и брани част, име и срећу оног створења, које по својој природи не може само себе да брани, и које се поверило и подало на милост и немилост нашој мушкој снаги, нашој разборитости, нашој части у — безусловној, само себе заборављајућој — свој живот нами жртвујућој женској љубави.

Је ли онда право, да се ми, људи, лакомо и лакоумно користимо од те слабости, те слепе поверљивости и оданости женске? Је ли поштено, да ми за тренут сласти на коцку бацамо, уништавамо сву срећу и будућност оног створења, које се је нами — по вечном закону његове богомдане нарави — предало у љубави на милост и немилост? О племенитости, коју је сваки муж дужан слабијем женском полу, нећемо ни да говоримо.

Младо српче беше пре више година у П. на вишим наукама. Почем је, као што већ рекосмо, и ова причица «измишљена,» онда не би сметало, кад би ма које место именовали, ал нека овако. При поласку из постојбине, рећи ће при растанку отац детету своме: «Сине Благоје! што год будеш радио, нек је право, частно и поштено, ма остао сирома за цео свој живот. Чувај ми поштено име, за које сам доста страдао, јер рђави људи завиде лепом имену. Па као год што је Јелинка мати, предавајући сину штит и благосиљајући га за бој, рекла: «Боље на њему, него ли без њега да ми се мајци вратиш!» рече му отац: «Боље, сине! да ми се и не вратиш, него ли без части и поштења!»

Наш Благоје учи књигу, ал по несрећи баш се је десио у оно мушко доба, где му крв час навире к' срцу — час му пали груди, час жигне у главу, те чисто заслепи, те у том слепилу свакојаке обмане виђа, и свака је обично лепа девојка. Он узме књигу, хоће сирома да се удуби у науку — шта је вајде — све те па те образине пред очима. Па тек га стегне у срцу — «Прелазно стање,» вели доктор, ври ново вино, дај Боже, да буде од њега лепо, бистро питко вино, а не бува!

«То се зове: «доба бујичавности и нлвала.»

Благоје имађаше лепих познанства у омиљеном месту. Похађао је неколико лепих кућа грађанског реда, где су га свугде, ради његове учтивости, скромности и разборитих назора, радо видели и примали. У такој једној пријатељској, имућној породици беху две лепе, младе девојке, сестре, у родитеља. Отац им беше узор честитости и чистог карактера, ал строг, престрог спрам сваке непристојности и неумесног понашања.

Шта дуго да околишим: заљуби се наш Благоје у старију сестру Миросаву, заљуби се са свом млађаном својом снагом и кипећом крвљу, смртно, као што је, у то доба, свака прва љубав.

Миросава беше поред убавости своје: благе, тије, мирне нарави; много је мислила много умствовала о сваком предмету — а мало је говорила. Она је приметила, да Благоје мари, гине за њом. Да ли јој мило беше? Дуго, дуго тајаше своје осећаје, канда се је борило у њојзи чувство девојачког достојанства са нагоном срца.

У тој наклоности, и тако рећи, под благословом и штитом те Миросавине мирноће и мудроће умири се и Благоје, његова крвца се уталожи. Тијо текоше сад цветни, сунцем обасјани његови дани, к'ано што тијо жубори поточић после слапског вратоломља. Срећнијег човека на свету не беше сад од Благоја. А како ће он да дозна, да му је Миросава наклоњена? Ево како: кад год би он што причао својим живим начином, или читао из књиге јасно, својим благозвучним гласом, Миросава ће обично из закутка — ако примети, да ју нико не види, упрети своје лепе, благе очи на лице Благојево, биће при том погледу дубоко, дубоко и далеко замишљена, и све већма удуби поглед у њега, а глас његов канда упија у своју душу — и сад се сва зажари. — Баци ли сад он око на њу, а она ће оборити очи, сакрити иза дугих својих трепавица и чинити се и невешта, кад је не би издавао онај жар на образу.

Срце је наше издајица.

Њему је то било доста. Знамо на чему је. И сад је, на јави и у сну, само једино о том мислио, како ће да сврши школе, па да иште родитељски благослов, па да проси, да се венча, и кући да иде с младом. Будимо искрени: његове жудње су прече биле. Он је нашао, да би најмудрије било, да се он сад већ, сутра, данас венча са Миросавом, па онда да живи као жењени ђак, па да се врати онда у домовину заједно са женом и децом. Истина цела, било би лепше, штета само што је немогућно.

Мати Миросавина је прва приметила, да су ова млађана срца у неком муњевинском споразуму. Но пре мајке знала је млађа сестра Љубосава, тајну. Ова је била пупољак од руже — лепа, гиздава и сасвим противне нарави сестриној: жива, хитра у свему, домишљанка, очи севају кад те погледају. Много је допринео контраст међу обема сестрама, да је Љубосава тим живља изгледала, што је мирнија била Миросава.

Мајка је одобравала ту узајамну наклоност. Она је волела Благоја као рођеног сина, па ће често рећи: «Благоје такве је искрене, верне и поуздане нарави, да би њему без бриге у свако доба могла да поверим част и девојачко име мојих кћери. Он би их чувао као своју зеницу у оку.» Кад кад ће рећи: «мени је жао што ниси Благоје, свештеник, јер теби би се најрадије пре причешћа исповедила.»

Та поверљивост и тврда вера у његово поштење у добри час буде речена. Ми, и кад би склоњени били, у нашој глиботини да склизнемо, да се сатремо — такова лепа реч о вери и поуздању у наше поштење ободри нас и подпири у нами плам племенитости и јунаштва.

Да је овај психолошки разлог основан, ми ћемо странпутично сад „из живота" једну причицу да уплетемо у ове врсте:

Дође нам једнога дана човек суморан, и гладан и жедан:

„Чуо сам, да требате слугу. Узмите мене." На наше питање; за име, презиме, прошлост, занимање, рече на послетку, „да сам искрен: кријумчар сам. па ми јуче тамо преко уђоше у траг, те пребегох овамо да избегнем робију ...

Смилујте се, узмите ме, иначе ћу скапати!" Буде примљен. После неколико недеља, после лова, пошљемо истог слугу са скупоценом мојом двоцевком и ловачком спремом — пешице кући, а ми ћемо на колима у ближње село пријатељу у гости Опет после неколико дана јави се слуга, хоће натраг у своје отачество, јер је ишчезла свака опасност по њега, па је наумио да се врати жени и деци и да живи од сад ко поштен човек. „Ал, Господару! сад да ти се исповедим. Ја сам човек шарен, свакојаки, као што знаш и кријумчар. Да виш, хоћу кадкад и да украдем. И цео свет ме је као неваљалца ружио. Ти ми најпре у пољу даде пушку и опрему, да је носим кући. Идем, па мерим, своји двајест дуката у вредности, да добијем десет дуката за њу — добар је то новац за мене. У мал што не узе пут к Сави. па да ме никад више не нађеш. Ал, ти си, Господару! први био у мом животу, који ми поклони вере, који ме држа за поштена човека. Безазлено ми предаде твоје добро, да ти га однесем кући. Знаш, ја би се стидео пред самим собом, за цео век свој, да сам те онда преварио. И од онога доба тек сам видео и упознао, како је то слатко, сам себе знати као поштена. За то ти лепа хвала! и с Богом остај!"

Опрости читаоче ову малу епизоду! она је истинита и из живота. Ми би ти могли навести дан, и име и презиме оног покајника, и данас још као поштен човек живећег Србина, ал на што? Он нам сведочи, да је вера у нашег ближњег снага, која овог може да одржи, или опет изведе на прави пут.

Од неког времена поче се тужити Миросава, стеже је у срцу, у грудима, нека севотина у главп, навирање крви и кад ти грчевити нападаји престану, оно слабост и тија жалост сљедују. Лекар ће слегнути раменима и рећи: ту се неда ништа прописати: умерено живети, много по свежем ваздуху одати, занимање, рад, не читати романе и све оно гледати, што дражи....» Мајци пак шапне на само:

«Удајите то девојче! Пречег лека по њу нема!»

Ах то је лако рећи, ал тешко извршити. Обичаји људски не допуштају, да тражи и да нађе болесница тај лек, већ лек мора болесници сам да дође. Ту се чека у грађанском животу, и чека, док лек дође. Па много пута и неће да дође.

Беше једном велика беседа са игранком. Све што је младо и лепо, па и наши пријатељи Миросава, Љубосава и Благоје беху при том весељу. Благоје беше на гласу играч. Играо је и лако и лепо. Ал главно је својство његово било, да је играо са срцем и душом. У њему се је веселило, око, лице, сво движење његово казивало је да га је обузела милина. Па још кад обухвати Миросаву, — њих двоје као у вилинском колу да играју.

Игра је по младеж лепа ствар, ал игре европске или боље рећи ђерманске, где се ухвате двоје и двоје и приљубе једно уз друго, да им срдашца једно друго додирују и докуцкују, то је опасна игра по девојку. Иначе у друштву, који би младић ако и најприснији пријатељ, кћери домаћиновој наслонио руку на раме, или она њему, или који би обухватио око појаса девојку, па је стегао к себи и наслонио уз своја прса, да се чисто упије.... тај би с места жарачем истеран био из куће, и никад не би смео стати на праг.

А на балу шта видимо: дође стран човек, нико га не зна, улицкан и углађен, само ако што притрчи пријатељ и представи: «Господин Лажовљевић,» «господин Бездушнић,» «господин Лисац, или Кечевић....» А ви још се радујете, што се нађе кћери играч, и муж, који једину срећу и сласт ужива у својој женици, он стоји па гледи, и мора да му је «страшна велика част!» што је притиснуо туђ човек његово луче, што је стискава, да не падне сирота — она се задихала, њен анђелски дах онај странац, Г. Лажовљевић увлачи сластољубно у се — као дуванџија дим своје цигарете....

А опростите ви господо!....

У томе је наше српско коло — узорита лепа, друштвена, пријатељска и естетичка игра.

И доиста: нема опасније слике и прилике, по девојачко име, но што су балови и кирваји на селу у несрба.

Благоје пред поноћ играше са Миросавом. Она беше опет замишљена, дубоко замишљена и гледаше оним њеним тајанственим начином на Благоја — кад год ће он са другом стајати и говорити. Опет је стезало у грлу, и глава је болела.

То грчевито стање узме већ таквог маха, да се реши да иде кући. Млађа сестра — без ње никад није уживала, пристаће, И Благоје понуди своју пратњу, и буде примљен.

Одвезу се. Пред капијом рече Благоје: «лаку ноћ!»

Млађа сестра га лепо, нежно замоли, да их отпрати и кроз велико здање даље, да нису без мушке главе. Учини.

И сад га уведу — као да им је брат рођен — у свој појатак, ту девојачку светињу...

Милодушни неки задах обузе Благоја, видећи их у цветне младости, красоте, умиљатости и љубави; видећи се у перивоју пуном миомира....

„Лаку ноћ!" рече он и опет. Млађа сестра ће на то са гласом, — са гласом што у срце дира, нежно уздахнути: „па останте!"

„Несмем!...." и кад дође до врата, чу се Љубосавин глас:

„А кога се бојите?"

„Бојим се, да не утомим част и девојачку срећу вашу!"

„Бојим се за се — непоштења!...."

То му беше последња реч, и последњи пут је видео своју милу Миросаву.

Сутра дан зором, муњом беше позват дома; мати му је на самрти и жели да га још једаред за живота види.

Благоје отпутује са нисмоним „С Богом остај!"

Тек после десет година наведе Благоја пут у П.

Он се онда није више вратио. Мајка му умрла. Отац јединца не хтеде више да пусти у туђинство. Благоје се оженио, узео убаву, добру Српкињу, изродио красну децу, и живео је сретно, пресретно. Беше му домаћи његов рај.

Прво му беше, да потражи Миросаву. Она је одавна удата, и сестра јој. Добре, честите мужеве обе имађаху, сретан породични живот — једно другом беше благослов. У обоје беше пуна кућа, лепе, красне деце.

Састаше се тај дан обе породице у Миросаве. Мужеви њини, и сва деца ту на окупу. Муж Миросавин је знао већ, да је Благоје некада лудовао за Миросавом. Ова је сама још пре венчања заручнику исповедила. Тако треба. Жена не треба да има никакве тајне спрам друга свог.

Одоше пашанци у звање, деца у другој соби дигла грају.

Сад ће Благоје зажарен радошћу рећи:

«Да ли је добро било, што сам пре десет година неком приликом указао се бојажљив? А да сам узбрао онда оно понуђено цвеће, где би ви данас биле, од строгог, гњевног оца можда из куће изгнане, потуцале би сте се од немила до недрага! Биле би трагом стотинама њих превремено и лакомо узбраних несретница!

Јесам, признајем, кадкад се руком лупио у чело и покајао, што бејах онолико идеално безазлен.

Ал за мене је ова данас највећа срећа и уживање, кад вас обе видим као матице у том породичном рају! недам овај часак за царство!

Благо мени, што вас моја љубав сачува од бездани, и што беху можда моја савест и моја свест основ и повод дивној овој породичној слици око мене; причини можда ваше дадашње среће!»

Обе сестре грлише га и љубише сузним оком, пуним свете сестринске љубави и благодарности!...

* * *

УСТАВНА РЕФОРМА У СРБИЈИ

Од кад се за трајања последње скупштинске периоде покренуло питање о промени устава, поклања се томе питању толики интерес, да је очевидно да смо дошли на границу облика, у којима се сада наш државни живот креће и да је крајње време да приступимо промени тих облика.

О основној природи те промене рекли би да у главноме не може ни бити говора, опште се мисли да би садашњи наш устав требало боље прилагодити сувременим уставним облицима. Истина да се усамљено чују и поједини гласови, који тврде да народу нашем у маси, није, према културном и политичком развићу његовом, потребан никакав устав; али тим гласовима не може се придати вредност мишљења, које је поникло из озбиљне и зреле студије данашњих политичких прилика наших. Такво мишљење може се узети као реакција појавима којима је обележена наша млада уставност, појавима, који су неизбежно везани за сваки почетак, а који су код појединих осетљивих умова могли покренути мисао да за наш народ није уставност. Као што је познато, патријархални односи народа према владаоцу трајали су у нашем новом државном животу после ослобођења врло кратко време, и завршили се катастрофама, које нису испале ни у корист народа, ни у корист престола, него у корист бирократије, коју је патријархални аукторитет владаочев тако несносно жуљио, да је у ексетази свога незадовољства тражила помоћи чак по Видину и Цариграду. Турски устав није створен вољом српског народа, он му је наметнут од бирократије, победне над престолом Враћати се преживелим државним установама, то је у опште врло опасно, а у нашим приликама то би било готово немогућно. Наша бирократија, која се у самом почетку заснивања нове Србије онако одсудно борила против надмоћија круне, јамачно није у току времена постала скромнија. Тај једини разлог био би сам по себи довољан да нас одврати од покушаја да се повратимо првобитним политичким облицима нашим, баш и кад би народ у маси по свом политичком образовању и склоностима био за те облике.

Свакако ми озбиљно претресање питања *да ли нам треба устав* сматрамо као оригиналност, и с тога ћемо одмах да приступимо питању *какав треба да нам буде устав?*

И ту имамо да забележимо једну врло интересну чињеницу, то јест да се у нас врло озбиљно јавља мисао о подели народног претставништва у два дома. Као што ће бити опште познато, тај облик уставности развио се на западу из средовечног феудалног система, дакле из извесних политичких облика, историјски освештаних. Код нас нема, богу хвала, тог узрока за поделу народног претставништва. Истина било је „синова отечества," који су по устанку желили и саветовали ослободиоцу Србије да он ослобођену земљу подели међу одличне људе, другим речима да у земљи створи неку врсту аристократије. Али велики ослободилац добро је увиђао да би тим путем истина задовољно амбиције појединих, те се тако отресао личног непријатељства, које би му донела неподмирена сујета, али да би тиме уједно створио један непотребни политички фактор, који би се врло штетно утиснуо у државни живот наш — и он те савете није послушао. Услед тога непријатељства су се заиста и почела, путовало се које куда и са тих путовања донешен је Србији — турски устав; али се борба бирократије са престолом опет свршила тиме, да је политичком животу Србије дат у основи демократски облик. Ту здраву политичку основу нашег државног живота није могао да поништи ни турски олигарски „Совѣтъ," ни сви „кавалери" и „нишани — ивтихари," — на Свето-Андрејској скупштини године 1858 народ повратком династије Обреновића на престо Србије поништава турски устав и васпоставља демократско начело своје.

Код нас, дакле, подела народног претставништва у два дома не може да поникне из оних историјских облика, којима већина европских држава има да захвали за свој горњи дом. Питање је сад, какве су то побуде, какве су то жеље, које су могле истаћи мисао, да и ми нашу за сада демократску народну скупштину поделимо у два дома.

Године 1869 Србија је постала уставна држава. Ми не можемо поуздано да кажемо колико је тројички устав израз ондашњих народних жеља, али свакако факат да у том уставу блиставо народише и *једна трећина* тако званах „*кнежевих посланика*" јасно показује да су при стварању тога устава моћно суделовале и жеље наше бирократије. У то доба. некако је у владајућим круговима владало мишљење да народ неће никако чиновнике у скупштину. Колико је истине било у том мишљењу, ми то не знамо, али тек стоји да по обичној здравој логици, ако народ није имао према чиновницима политичког поверења, нису они ни могли доћи никако у скупштину. Тиме што су чиновници искључени од народног избора, створена је у нашој уставности једна аномалија која мучно да ће имати себи равне у европској уставности — створено је у народној скупштини преставништво круне према — круни. И заиста, у самој ствари ти кнежеви посланици тројичког устава били су вешта, уставно сасвим невина досетка ондашњих уставотвораца. То јест, народно претставништво није се могло лишавати учешћа интелигентне снаге народне у државним пословима, а пошто се сумњало да ће народ хтети ту снагу сам да бира у скупштину, то је влада узела ту бригу на себе, а за то се наградила тиме, што је у сваком могућем случају могла рачунати на једну добру трећину народне скупштине....

Искреност у државним пословима врло је добра и корисна ствар ; она ствара узајамно поверење између владе и народа, дакле у неку руку политички морал државни. Али ми би рекли да је намесништво одвећ преценило ондашње политичко неповерење нашег народа према својим чиновницима. Јер, кад би оно доиста постојало, онда томе јамачно не би био крив народ, него сами чиновници, и онда не би имало смисла ни бирање чиновника у скупштину од саме владе. Требало је те чиновнике саставити у особито политичко тело, као Савет круне, који би својим гласом учествовао у државним пословима, али који не би активно утицао на решења народне скупштине

Ако, дакле, такве исти мисли, какве је намесништво г. 1869 имало о односу чиновника према народу, истичу сада жељу о стварању горњег дома, онда се опет полази са једног лажног гледишта, на коме ако се остане, створиће се један провизорни устав, који ће без сумње трајати толико, колико и овај садашњи, но који ће можда изазвати политичка трвења, далеко опаснија, него што смо их до сад у нашој уставности имали. У Србији, са оваквим социјалним склопом нема никаква смисла цепање друштвених редова у особита политичка тела. Ко се таквога посла лаћа нека слободно не рачуна на захвалност свога народа. Чиновници у Србији или могу бити једно с народом, или се одрећи активног учешћа у државним пословима; али се никако не могу одвојити од народа и стварати за се одвојено политичко тело са ужом или широм политичком моћи. Ако се није могло одржати формално одвајање њихово од народа путем владиног избора, од куд би се могло одржати фактичко одвајање путем установе, којим би се оно стално извршило? Они, који би такав покушај учинили, или не познају право стање ствари у земљи, или их лична амбиција толико заноси, да сасвим заборављају на средину у којој се крећу.

Да би мишљењу, што га овде изрекосмо, дали тврђу основу, ми ћемо да покажемо шта је појам уставности у опште, и какав значај има подела народног претставништва у два дома.

Русо је покушао да постанак људског друштва протумачи уговором. Такво мишљење најодсудније побија историја. Постајање држава јављало се у ратним облицима, али ни једна до сад позната држава није постала у приликама, да је могла узети за основу нешто што би било слично уговору у савременом смислу. Напротив, постанак сваке људске заједнице обележен је или самом природном основом односа, или грубом силом. У већини данашњих европских држава, гомила суверених пљачкашких ритера у средњем веку јамачно није правила уговоре са својим ћирицама и сељацима; а ни између себе, кад је какав Хапсбург или Хохенштауфен једнога по једнога од њих потчињавао. Уговора и грађанског и политичког може бити само онде, где уговарајуће стране располажу слободном вољом. Ако, дакле, допустимо упоређење основе друштвене заједнице са уговором, онда таквог уговора може бити само у модерним државама, у којима су се сви редови друштвени — ако не сви појединци — у толико еманзиповали, да су слободном вољом могли ступити у друштвену заједницу. Према томе начело друштвеног уговора може се — и то само донекле — применити на савремене *уставне* државе, и онда би се устав узео као друштвени уговор. Међу тим, политички уговори имају карактер истоветан са друштвеним уговорима. Као што код ових уговарајуће стране готово никад не уносе у своје уговоре подједнаке делове слободне воље, то јест једну материјалну и моралну снагу, тако је исто — и можда још у већој мери — код политичких уговора.

Политички облици развијају се органски. Отуд долази да се једна иста политичка установа у разним државама јавља у разним облицима. Модерна уставност није једнака у свима европским државама где данас постоји. Немачка уставност знатно се разликује од француске, али као најпотпунији облик савремене западне уставности сматра се енглеска. У већини европских држава при склапању друштвеног уговора између круне и народа, учествовала је као самосталан фактор аристократија. Тај појав могао се у тим државама јавити само услед тога што је аристократија још од вајкада стајала према круни и народу као одвојена политичка снага. Политичка и социјална моћ средовечних пљачкашких ритера била је толика да је неким делом одржала своја искључива права и приликом склапања модерног друштвеног уговора. Онде, где је при склапању тога уговора круна с народом била надмоћнија, ту је аристократији дато сразмерно мало политичких привилегија, и народ са круном остао је господар ситуације, онде пак где је аристократија (у најновије доба удружена са буржоазијом) била јача, ту се народ са круном морао задовољити само неким привидним правом. У Немачкој и Француској, на прилику, народ је, уз надмоћије круне, знатно одржао своја стварна права, и то се огледа у релативно замашној економној и политичкој моћи његовој. У Енглеској је аристократија са буржоазијом све, владалац је фигура без живота, а народ у маси — пролетер, економни и политички. Отуд долази да данас за енглеском уставношћу уздишу сви аристократски и буржоаски писци; а и сами наши покојни „кавалђри" као да се не би љутили кад би се у наш устав могло унети што више чисте — енглеске — уставности.

То је суштина модерне европске уставности, то је прави значај поделе народног претставништва у два дома.

Е па онда како је се могла појавити мисао да се и наша за сада демократска народна скупштина подели у два дома? Скупштина је народно претставништво према круни, и ако интереси народа нису сталешки поцепани, онда на што подела тог претставништва у два дома? Ако је један интерес, на што два дома, доста је и један Ако се каже да би наш горњи дом имао задаћу да регулише радњу доњега, онда се тиме извесним редовима признаје право политичког туторства над масом народа, право, које се самом уставношћу, у начелу одриче престолу. Или, да би горњи дом имао да заштићава уставна права круне према народу, онда је то просто бесмислица. По самом уставу, то јест уговору између круне и народа, круна има према народу извесна права, за чување и одбрану, којих нису потребни никакви адвокати. Остаје, дакле, још само једна, трећа могућност, коју ми само са зебњом можемо да изречемо: да би горњи дом имао задаћу да у уговор наш између круне и народа утисне треће једно, право бирократије, која би желела да тим путем задобије за се неко искључиво право и према народу и према круни. Ми рекосмо да с плашњом изричемо такву могућност, јер не можемо никако да верујемо да се у средини нашег чиновништва могу и такве жеље гајити.

За правилне односе између круне и народа није нам потребно никакво политичко тело, које би играло улогу посредника, јер је и по садашњем уставу народ преко свог преставништва једнако у непосредном додиру са круном. Установа нашег некадашњег совѣта са политичком моћи, коју му је давао турски устав, могла се онда тумачити тиме да има улогу да посредује између владара и народа, онда, кад смо имали устав без уставности, кад није било народне скупштине. Скоро је било те се сви сећамо како је совѣт вршио ту улогу посредника. То је најцрње доба наше нове историје и ваљада данас нема у нас патриоте, који би желео да се то време поврати; а сва је прилика да би наш горњи дом био наследник старог совѣта. Совет је био резултат путовања у Видин и Цариград, резултат (и ако, на срећу, привремени) борбе кнеза Милоша са његовим противницима великашима, он је оличавао победу олигархиског принципа над принципом патријархалне владавине престола. И за чудо, олигархиски систем показао је у нас оне исте резултате, које је показао свуда у свету, где је до владе дошао, показао се он за масу народа гори од апсолутизма круне. Они исти великаши, који су, наравно под фирмом народне користи, онако одсудно устали били против апсолутизма кнеза Милоша, нису за цело време своје владавине нашли за вредно да макар један једини пут сазову народну скупштину; и кад су се на то, у последњем часу, под притиском опште народне воље, решили, онда је та прва скупштина оборила и њих и њихов систем.

Ми знамо да нам се овде може приметити да погрешно схватамо значај, који би се у нас дао установи горњег дома; — и ми допуштамо да је то могуће, јер говоримо о једној установи, за коју и с најбољом вољом не можемо да нађемо здравог политичког разлога. Али, ако наш горњи дом не би био оно што је у осталим државама које га имају, онда нам је непотребан; а ако би био то исто, онда вреде разлози, што их овде против њега наведимо. Допустимо, најзад, да би код нас та подела била само једна формалност, за коју се држи да је не можемо обићи, и онда нам она не би била од користи, него само од штете. За Србију, која има тако мучну политичку задаћу, да на међи између истока и запада створи државу, која би била у стању да се одржи на судару двојаке политичке струје, политичких и економних тежња истока и запада, за Србију је потребно да своју снагу тако комбинише, како би у спољној акцији што моћнија била. Тој цељи би било штетно свако цепање унутарње снаге, а то би се цепање јамачно извршило поделом народног претставништва у два дома. Та подела би у народу нашем, који је, на жалост, по природи склон на домаћа трвења, изазвала неку врсту унутарње политичке борбе, која би можда знатно парализсала нашу спољну акцију.

На послетку, таква установа не би нам могла бити повољна ни са финансијског гледишта. Јер, удесила се она како му драго, свакако би нас, по господству своме морала коштати мало више него демократски један дом. А то за нас, боме, није све једно. Ми се још сада налазимо усред гомиле замашних, нерешених финансијских питања, чијем решењу несавладљиво смета економна скромност наше земље; а сваки дан може нам донети још других, нових и већих потреба. У таквом порожају наравно да је најпаметније гледати на оно без чега се не може бити, а оставити на страну све оно, што би нам поред материјалног терета, донело још и политичких незгода. На решењу нашег народног питања, које нам је јамачно најпрече, можемо ми радити и са једним домом; па учинимо ли штогод, онда нам је лако тамо негде у престоници велике Србије решавати о — горњем дому....

Свакако ми држимо да би питање о нашој уставној реформи требало решити и без помисли на горњи дом. Тешкоће, које би се имале савладати око тога да се интереси свију редова друштвених и сви разни ступњи политичког развића народног уједине у једном дому, биле би, без сумње мање од оних, које би се створиле савршеном поделом те разноликости. Јединством би добили и политички и културни интереси државни. Нико неће одрећи да је за политичко образовање народне масе наше било врло корисно, што су у народној скупштини били сједињени сви разни ступњи нашег политичког образовања; а та би корист била јамачно још већа, кад би се то јединство извршило путем слободног народног избора. Међу тим, по свима изгледима рекли би да то зближење не би било тако немогуће, као што се од неких, можда навалице, претпоставља. Према чиновницима који су искрени синови народа и земље, народ не може имати политичког неповерења, које би са свим стојало на путу њиховом избору у народно претставништво. Они би дакле могли доћи у скупштину и путем народног избора. А чиновницима, који не уживају код народа потребно политичко поверење, остало би да се постарају да то поверење заслуже.

Тим путем би имало народно претставништо, у коме би били сједињени интереси свију редова друштвених, које би најбоље одговарало социјалним и политичким потребама наше земље. Не може се никако превидети чињеница да је основа нашег државног живота чисто демократска. И у самој маси народној утврђен је појам да смо сви у Србији равни, и грађански и политички. Не може се дакле мислити да би установа једна, која би макар и привидно стварала сталешку неједнакост, могла да постоји без неповољног утицаја на политичко осећање народно. А ми не треба да заборавимо да је врло близу време, када ће нам бити врло потребан незамућен и неослабљен патриотизам народне масе.

Из овога што до сад рокосмо излази да ми држимо да културна разлика међу појединим редовима друштвеним не може и не треба да буде довољна побуда за поделу народног претставништва у два дома; — таква подела може се практички оправдати само онде где постоје социјалне разлике међу сталежима. Остаје нам још да кажемо неколико речи о односу, у који би нам горњи дом могао доћи према престолу.

Сваки, који је макар и површно познат са историјом постанка уставности код већине европских држава, знаће да нигде горњи дом није постао иницијативом круне. Самом уставношћу владалац се одриче свога патријархалног апсолутизма, даје народу право учешћа у државним пословима. Преко каквог политичког тела, народ врши то своје право, то наравно да владаоцу мора бити прилично све једно. Шта више ми би рекли да је и зањ свакако корисније да у том смотрењу буде у народу што више јединства, јер је једино тим путем могуће избећи сукобе међу интересима појединих редова друштвених који су иначе неизбежни. У таквим сукобима владалац се природно мора на једну страну ставити, у сваком случају на штету свога владалачког ауторитета. Из тих разлога лако је појмити да је горњи дом свуда могао постати само против воље владаочеве, управо под притиском захтева извесних редова друштвених, чија су права била толико моћна да их није било могућно игнорисати. У нас, чиновништво, које би свакако имало ући у, састав горњег дома, нема таквих права, оно се, рекли е браиста, да их задобије приликом претстојеће уставн реформе. На народу је да се одупре таквим тежњама, а очевидно је да су у том питању интереси престола и народа истоветни.

Тако ми схватамо начелно питање о промени нашег садашњег устава, и држимо да такво схватање има свога основа у догађајима наше нове историје. Одмах по ослобођењу у нас је, као и свуда, наступила борба између аристократског и демократског принципа, а овај други је до сад био надмоћнији, јер му је владавина дуже трајала. Време „совѣта" је периода владавине оног другог принципа, и изгледа као да се тај поново јавља. Оцењујући најхладније наше политичке прилике, ми не да сумњамо, него смо уверени да владавина тога принципа у Србији не може бити стална. Покушај се може учинити, само не треба заборавити тешкоће, на које ће он без сумње наићи.

Да речемо на завршетку да се ми у ово горуће питање уставне реформе нисмо хтели ближе да упустимо, за то што би нам иначе говор можда био полемичан више, него што сама ствар иште. Ми смо хтели да искажемо неколико мисли, за које држимо да могу припомоћи искреном осветљењу за нас тако важног уставног питања. А има прилика, у којима моћни друштвени интереси захтевају да се истина, без икаквих обзира, узме искрено преда се. Таква прилика је наступила код нас сада, кад је питање о промени устава истакнуто на дневни ред, питање, од чијег решења ће зависити даљи правац, дакле слествено и даља судба нашег политичког живота. . . .

К. С. Араницки.

БРОДАР

Без крмила свога, без правца и пута,
Брод занешен јури, тумара и лута.

Под немирним крилом разигране буре,
И пена и талас у ковитлац јуре..

И суморни Бродар, прекрстивши руке,
Мирно слуша олуј и његове звуке.

Он ништа не тражи, ни за чим не жуди,
Не вије се уздах из његових груди.

Ко устргнут цветак, што се гробу спрема,
Он за радост не зна — ал' ни страха нема...

Београд, јуни.

Војислав.

ВЕРЕНИЦИ

ПРИПОВЕТКА АЛЕСАНДРА МАНЗОНА

(НАСТАВАК)

ОСАМНАЕСТА ГЛАВА

Исти тај дан, 13 новембра, стиже подестату у Леку нарочит скоротеча и предаде му писмо од господина великога капетана, у коме се наређивало, да чини све што треба и што је цељи најсходније, те да би се нашло, да ли је неки младић по имену Лоренцо Трамаљино, свилар, који је утекао испод руке реченога велеможнога господина капетана, дошао натраг у своје село, јавно или тајно, за које се село данас не зна, али је у области леканској; па ако би се нашло да је тако, нека гледа сињор подестат што је можно скорије да га се дочепа; па по дужности да га веже, то јест добрим гвожђем на рукама, пошто се искуством показало, да су за то лице недовољне узице, и да га даде одвести у тамницу и тамо га задржи под добром стражом, докле га не буде отпремио и предао коме треба; па како у случају поспешном, тако и у случају противном, да отидете у кућу реченога Лоренца Трамаљина, и уз дужну ревност све што у њој на ствар односно нађете донесете; па извештаје добивши о његовом злочиначком својству, животу и друговима, о свему ћете што је речено и чињено, нађено и ненађено, узето и остављено, ревносно поднети извештај. Сињор подестат, пошто се људски уверио, да се речено лице није вратило у село, даде дозвати сеоскога кмета и с њим и са бележником и многим пандурима оде у означену кућу. Кућа је закључана; у кога су кључеви, тај или није ту, или се не да наћи. Провалише врата и онда учинише по дужној ревности, то јест, поступише, као што се чини у вароши, коју узму на јуриш. По свој околини пуче глас о том послу; допре и до фра Кристофора, који колико пренеражен, толико ожалошћен, пита трећега и четвртога, еда би што дознао за тај тако ненадани случај; али он дознаде само празна домишљања, те пише фра Бонавентури, од кога се надаше да ће што више дознати. Међу тим рођаци и пријатељи Ренцови бише позвани да кажу, што могу знати за његово злочиначко својство; ко се звао Трамаљино, то је било као несрећа, као срамота и кривица; село би тумбе окренуто. Мало по мало дознаше, да је Ренцо умакао шака суду у сред Милáна, да га је онда нестало; говори се, да је нешто крупно учинио.; али се не може да каже шта, или се прича од сто руку. Што се крупније казује, тим се мање верује у селу, где су Ренца знали као поштена момка; већина се домишља и шапућу један другоме, да је то плетка удешена од оног силовитог дон Родрига, како би упропастио свога сиромаха такмаца. И тако је истина, кад се ко поводи за другим, а не познаје ствар довољно, да се каткад криво чини и лупежима.

Али ми, имајући штоно реч у рукама догађаје, можемо рећи, да он није уплетен био у Ренцову несрећу, али му је право било, као да се и сам око тога трудио, па је тријумфовао са својим повереницима, а нарочито са контом Атилијом. Према својој првој намери конте је требао да је у овај пар већ у Милáну; али на први глас о гунгули и како светина тумара по улицама, и то нимало вољна да прима батине, он је мислио. да ће бити боље, ако лепо остане на селу, докле се мир не поврати. Тим пре, што је многе био увредио, па је имао разлога бојати се, да ће који од њих, који су мировали само јер нису моћи имали, употребити ову прилику, па помислити да је згода да се за све освети. Ово одгађање не потраја дуго; кад је из Милáна дошао налог, да се онако поступа са Ренцом, већ се могло узети, да су ствари опет почеле тећи обичним током, а у исти мах добише о томе поуздане доказе. Одмах се крену на пут конте Атилијо, подбадајући рођака, да не попушта у предузећу и да тера ствар до краја, а он му од своје стране обећаваше да ће одмах порадити, да га опрости фратра, а у томе ће га прекрасно помоћи догађај са несрећним супарником. Тек што је Атилијо отишао, ево Гриза из Монце жив и здрав, па јави своме господару, шта је могао дознати: да се Лучија склонила у клоштар под окриље сињорино и да никуд не излази, као да је и сама дувна, нити прелази праг од куће, а присуствује црквеној служби кроз прозор један, на ком има решетка; а то се многима није допадало, који су свашта чули да се за њу говори, те како је врло лепа, па би радо били видели, шта је у ствари.

Овај извештај метну ђавола у дон Родрига, или боње рећи, још горим начини онога, који већ није био како треба. Толике поспешне околности за његову намеру само већма успаљиваше му страст, или ону смесу од частољубља, пакости и погане ћуди, из којих му је страст била склопљена. Ренцо далеко, протеран, прогоњен, тако да је све било слободно учинити противу њега, па и његова вереница могла се у неком смислу сматрати као нешто што је имало посла са буном; један човек у свету, који је хтео и могао за њега заузимати се и надати вику, која би се чула далеко и код високих личности, онај помамни фратар, биће наскоро на сву прилику ван стања, да би могао што шкодити. А сад ево нове препоне, која претегну све ове користи и учини их, тако рећи, да не вреде ништа. Клоштар у Монци, све да тамо и није била једна кнегиња, био је сувише тврда кост за зубе дон Родрига; и ма колико се он облизивао у мисли око овог уточишта, не могаше се никако довити начину да му одоли, било силом, било лукавством. Скоро да се свега остави; скоро да се реши на одлазак у Милâн, и то обилазећи, само да не прође кроз Монцу, па у Милáну да се баци међу пријатење и у забаве, како би заиста веселим мислима растерао ову мисао, која му је сада мучна била. Али пријатељи! само полако са тим пријатељима! У место забаве могао се надати, да ће у њиховом друштву наћи нове непријатности, јер је Атилијо за цело раструбио све и свима им побудио љубопитност. Са свију страна питали би га, шта је са планинком, па је ваљало одговарати. Он је нешто хтео, нешто је покушавао, па шта је постигао? Нешто је био предузео, нешто што није најлепше било, ако је да се право каже; али за бога, човек не може увек владати својим ћудима; ваља их задовољити; па како је прошао? Надмудрио га један сељак и један фратар! Ух! А кад је ненадана добра срећа, а без труда његова, уклонила једнога, и вешт пријатељ другога, он сада као шмокљан не зна да употреби згоду, него се подло извлачи из посла. То је било више но што треба, да никад више не погледа у очи часним људима, или да увек држи руку на мачу. Па онда како да се врати, или како да остане у овом дворцу, у овом селу, где остављајући на страну непрестане болне успомене од страсти, носио би на себи љагу од промашена удара? где би у исти мах порасла општа мржња, а умалило се уважење силе? где би на лицу свакога лупежа, па и у поклањања, могао читати једно горко: прогутао си? мило ми је! Пут неваљалства широк је, али тиме се не каже, да је удобан: имају на њему препоне, незгодна места, па је тешко и уморно онуда ићи, ако се и иде низбрдице.

Дон Родриго, који нити хоћаше тај пут напустити, нити окренути натраг, нити зауставити се, а сам по себи није могао напред, ипак се домисли начину, који ће му помоћи, а то беше да иште помоћи од некога, чије руке често даље су допирале, него очи других људи, од једног човека или ђавола, кога је тегоба каквога предузећа често подстрекавала, да га се лати. Али тај начин имао је и своје незгоде и опасности, тим озбиљније, што су се мање могле предвиђати, јер нико не би могао напред казати, докле ће се ићи, кад се буде једном навезао са тим човеком, истина, јаким помагачем, али исто тако самовољним и опасним четовођом.

Овакве мисли држаше неколико дана дон Родрига међу *хоћу* и *нећу*, а и једно и друго и сувише му је мучно било. Међу тим стиже писмо од рођака, да је ствар добро удешена. Мало после муње зачу се и грмљавина, то јест, једно јутро пуче глас, да је фра Кристофоро отишао из клоштра у Пескаренику. Овај тако брз добри успех, Атилијово писмо, које га веома обадриваше, а прећаше великим подругивањем, све то приволи дон Родрига још већма да се лати опасна посла; што му пак даде последњи тир, беше ненадани глас, да сеАњеза вратила кући: једна препона мање код Лучије. Да кажемо, како су се десиле ове две ствари, а почећемо са последњом.

Њих две сиротице тек што су се биле сместиле у свом уточишту, кад пуче глас по Монци, па наравно и по клоштру, да је у Милáну она велика гунгула, а иза велике новости дође бескрајни ред од појединости, које су расле и мењале се сваки час. Газдарица, која је у својој кућици могла окренути једно ухо према улици, а једно према клоштру, прикупљаше вести и отуд и одуд, па би их саопштавала гостима.

«Бацили су у тамницу двојицу, шесторицу, осморицу, четворицу, седморицу; обесиће их испред кљакаве пекарнице, а гдекоје на улазу у улицу, где је кућа управника од продовољства.... Е, е! да чујете: један је утекао, некакав од Лека, или од те стране. Имена му не знам, али шат се нађе когод, да ми га каже, да видимо, да ли га знате.»

Глас тај, уз то што је Ренцо отишао у Милáн таман онога кобнога дана, у неколико узнемири женске, нарочито Лучију; али помислите, кад им дође газдарица и рече:

«Баш је из вашега села онај, што је умакнуо, да га не обесе, свилар, по имену Трамаљино; познајете ли га?»

Лучија сеђаше и нешто рубљаше, али јој ту испаде посао из руке; она пребледе, преобрази се, тако да би газдарица за цело била приметила, да је нешто ближе била. Али она стојаше на прагу са Ањезом, која и ако је такође била збиља узбуђена, ипак није тако, да није могла добро стојати; па да би што одговорила, рече, да се у малену селу сви људи знају; и она тога зна; али никако јој не иде у главу, да му се могло тако што десити, јер је био смишљен момак. Онда запита, да ли је заиста утекао, и куда.

«Да је утекао, то сви кажу; али куда, то се не зна; можда ће га још шчепати, а можда се већ спасао; али ако им падне шака ваш смишљени момак....»

Срећом ту позваше газдарицу и она оде. Помислите, како је било матери и кћери. Не тек један дан мораде сирота жена и неутешна девојка остати у таквој неизвесности и мучити се око: како? зашто? око последица те несрећне пригоде, те да тумаче ове страшне речи свака за се, или кад су могле, шапућући међу собом.

Најпосле, једнога четвртка ево у клоштар једнога човека и пита за Ањезу. Беше то рибар један из Пескареника, који је ишао у Милан по свом обичају да продаје своју рибу, па добри фра Кристофоро замолио га је, да пролазећи кроз Монцу скокне до клоштра, да поздрави од његове стране обе женске, да им каже колико се знало за жалосну пригоду са Ренцом, да им препоручи стрпљење и веру у бога; а он сиромах фратар да зацело неће на њих заборавити и да ће вардати прилику, те да би им могао помоћи; међу тим он неће пропустити, да им сваке седмице јави што буде знао, било овим путем, или иначе. Што се тиче Ренца, одасланик није знао да каже ништа ново и поуздано, до ли како су му кућу преметали и тражили га е да би га се дочепали; али све то било је залуду и зна се за цело, да се спасао у Бергамско. Није нужно рећи, да је оваква извесност била Лучији као мелем? сад су јој сузе текле лакше и блажије; она је осећала већу утеху, кад би се с матером у потаји разговарала, и у сваку њену молитву дометала је и благодарност.

Џертруда би је често позвала у своју посебну парлаторију и каткад би се с њом дуго разговарала, јер јој се допадала безазленост и благост сиротице девојке и радо би је слушала, кад јој се она сваки час захваљује и благосиља је. Она јој у поверљивости исприча и један део (онај чисти део) свога житија. од онога што је препатила, да би дошла овамо да пати; те оно прво сумњиво дивљење Лучијино преокрену се у сажаљење. У овој причи нађе више него довољно разлога, да протумачи оно, што јој је неколико чудно било у начину њене добротворке, тим боље уз помоћ оне Ањезине науке о господском мозгу. Али колико је вољна била да врати поверљивост, коју јој је Цертруда указивала, ипак јој ни на крај памети, да помиње своје ново неспокојство, своју нову несрећу, да јој каже, ко је онај свилар што је утекао, јер није хтела да ризика и да изусти реч тако пуну туге и срамоте. Устручавала се и да јој одговара на љубопитна питања, како је то било пре но што су се верили; али ту нису били разлози опрезности. А то беше за то, јер нашој сиротој безазленици чињаше се, да је та прича најмучнија, да би најтеже било казивати је од свију оних прича што их је чула, или што је мислила да се могу сињори казати. У онима другима било је насиља, сплетака, патње; то су ствари грубе и мучне, али се дају изустити; али у њезиној помешало се са свачим неко чуство, једна реч, која јој се чињаше да се не да изустити, кад је реч о себи, а за коју не би могла никако наћи заменика у другој речи а да јој се не учини безобразна, а та је реч: љубав!

Каткад би се Цертруда као расрдила због толика устручавања; али она јој указиваше толику наклоност, толико поштовање, толико признавање и још толико поуздање! Каткад ова тако нежна, тако плашљива срамежљивост можда јој се није допала и због нечега другога; али увек би се то изгубило у пријатности једне мисли, која би јој увек пала на ум, кад би Лучију погледала: Овој чиним добра. И то је истина била; јер осим окриља, ови разговори, ова својска поверљивост није мало крепила Лучију. Другу отраду налазила је у непрестану послу и увек је молила, да јој даду да што ради; и у парлаторију увек би понела какав посао, да јој руке не дангубе. Али како се тужне мисли ипак намећу! Кад би тако непрестано шила, што је њојзи у неколико нова работа била, оваки час би јој на ум пало њено вретено, а иза вретена колике друге ствари!

Другога четвртка сврну онај рибар, или други посланик, са поздравом од фра Кристофора и са потврдом да је Ренцо срећно утекао. Ништа није јављао поуздано за његове јаде; јер како рекосмо, капуцин се био надао, да ће му што јавити његов у Христу брат из Милана, коме га је био препоручио; али овај одговори, да није видео ни момка, ни писмо; да је, истина, сељак један долазио клоштру и тражио га, али не нашавши га, да је отишао и више се није вратио.

Трећега четвртка не дође нико, а то је за сиротице било не само лишавање жељене и надане утехе, него као што је ономе који је тужан и у невољи са сваком ситницом, тако се и оне узнемирише и пуно мучних мисли наиђоше на њих. Већ пре тога Ањеза је била помишљала, да скокне мало до куће; кад не дође обећани поклисар, она се са свим одлучи. За Лучију била је ствар озбиљна да остане одељена од материне сукње, али тешка жеља да што год дозна, уз сигурност, коју је налазила у овом уточишту тако чуваном и светом, савлада јој противљење. Доконаше дакле, да ће Ањеза сутра дан отићи да чека на друму оног рибара, који ће морати онуда проћи враћајући се из Милана, па ће га молити лепо, да је повезе на својим чезама у њену планину. Она га заиста нађе, запита га, да ли им је фра Кристофоро што поручио; рибар је дан пре једнако ловио рибу, за то ништа није знао за фратра. Ањези није требало молити, да јој учини по жељи; опрости се са сињором и са кћером, не без суза, обећа да ће одмах јавити шта је и да ће се брзо вратити, па оде.

На путу јој се није догодило ништа необично. По обичају један део ноћи почиваше у крчми; пре зоре кренуше се даље и зарана стигоше у Пескареннко. Испред клоштра сиђе Ањеза с кола, захваљујући се рибару много пута са: Бог те наградио! а кад је ту, хоће пре но што оде кући да види свог доброг фратра добротвора. Повуче за звоно; ко ће да дође да отвори, фра Галдино, онај с орасима.

«О! кршћанко, који ветар тебе доведе?»

«Дошла сам до фра Кристофора»

«Фра Кристофора? Он није ту.»

«О! а хоће ли се скоро вратити?»

«Хоће?....» рече фратар и слеже раменима, а главу увуче у кукуљицу.

«Куда је отишао?»

«У Римини.»

«У....?»

«У Римини.»

«А где је то село?»

«Уха!» одговори фратар, секући вертикално зрак десном руком, да би означио, како је далеко.

«Куку мени сиротици! Али зашто је отишао одавде тако далеко?»

«Јер је тако хтео фра провинцијал.»

«А зашто да га шаље одавде, који је овде толико добра чинио? О, боже!»

«Ама, кршћанко, куд би се дела послушност, кад би старешине морале давати рачуна за своје наредбе?»

«Тако је; али у томе је моја пропаст.»

«Знаш ли, шта ће бити? Биће да у Римину нису имали доброг предикатора — ми их имамо свуда, али каткад хоће да имају каквога, који је зато као рођен; — фра провинцијал тамошњи биће писао овдашњем фра провинцијалу, да ли има човека таква и таква; а фра провинцијале биће казао: имамо овде фра Кристофора Биће, виш, да је баш тако било.»

«Ух, куку нама! А кад је отишао?»

«Прекјуче.»

«Ето! што нисам овамо дошла пре неколико дана, као што сам хтела! А не зна се, кад ће се вратити, од прилике?»

«Е, кршћанко! То ће знати фра провинцијал, па ако ће и он знати. Кад наш какав фра проповедник прхне, не може се напред казати, на коју ће се грану пустити. Њега траже одавде, њега желе оданде, а имамо клоштре у све четири чести света. Узми сад, да се у Римину фра Кристофоро особито допао са својим предикама уз пост; јер неће увек на дохват предиковати, као што чини овде, рибарима и сељацима; за градске предиконице има он своје написане лепе предике, да им нема пара. Ту сад може пући глас на ту страну, како је он велик проповедник, па га могу позивати у.... шта знам ја куда. А онда требало је послати га, јер ми живимо од милостиње целога света, па је право, да послужимо целом свету.»

«О, господе! господе!» викну Ањеза скоро плачући; «шта сад да чиним без њега! Та он нам је био као отац! То је пропаст за нас.»

«Слушај, кршћанко; фра Кристофоро заиста је био човек на свом месту; али ваљда знаш, да имамо ту и других, који су пуни милосрђа и паметни и који знају како треба поступити са богатим и сиромахом. Ено ти фра Атаназија, ено ти фра Џиролама, ено ти фра Закарија. Немој ти на то гледати, као што чине гдекоји глупаци, што је он онако мршав и што му је танак гласић а брада му баш никаква није; не велим, да је за предиковање, јер сваки има своје даровање, али да човека посаветује, ту је на свом месту, треба да знаш.»

«Ох, забога!» викну Ањеза са оном смесом захвалности и нестрпљења, као што бива код савета, који показује више добре воље, него праве користи; «која ми је вајда, што ће ко бити овакав или онакав, кад ту нема онога више, који је знао, како нам је, па је све био спремио, те да нам помогне.»

«Е, онда треба да се стрпиш.»

«Знам, да се морам стрпити,» на то ће Ањеза; «немој што да замерите.»

«Немам рашта, кршћанко; мени те је жао. А ако будеш вољна да потражиш којега од наших фратара, ето ти клоштра, неће никуд отићи. Е, па ћу се скорим јавити, да просимо уља.»

«Остај збогом,» рече Ањеза.

Па се упути у своје сеоце, неутешна, збуњена, без наде, као бедан слепац, који је изгубио своју палицу.

Како смо нешто боље извештени него фра Галдино, то можемо казати, како је управо било. Чим је Атилијо стигао у Милâн, као што је био обећео дон Родригу, оде да походи њиховог ујака од тајнога већа. Било је то веће са тринаест већника чиновничког и војничког реда, које је губернатор питао за савет, а кад би губернатор умр'о, или би се променио, ово веће примало је управу за време. Конте ујак, човек чиновник, један је од најстаријих већника, па је уживао неко уважење; али како га је он употребљавао, те како се опходио с другима, у томе није му било пара. Речи са двојаким смислом, значајно ћутање, застајање у згодни час, миг један који казиваше: не могу даље казати; ласкање без обећавања, претња с учтивошћу — све то било је управљено на одржавање његовог уважења и све се више или мање тамо окретало. Кад би он баш и рекао: ту ја не могу ништа; и то би каткад рекао у истини, али на такав начин, да му нису речи веровали, и тако и то би послужило да увећа мишљење о његовој моћи, а отуда му је ова и у ствари порасла: као оне кутије, што их и данас виђамо у гдекојим бакалницама, са неким арапским речима, а у њима нема ништа, тек помажу да се одржи кредит бакалници. А кредит конта ујака, који је одавна увек растао врло спорим кораком. баш у последње време уједанпут је, као што се каже, учинио исполински корак због неке прилике у двору; како су га пак тамо примили, ваљало је чути самога њега. Да не кажемо више, конде дука поступао је с њим са особитим одликовањем и удостојно га је овога поверења, тако да га је једанпут питао, може се рећи, у присуству целога двора, како му се допада Мадрит, а други пут рекао му је на са̂мо у једној пањези од прозора, да је столна прква у Милану највећа црква у краљевим државама.

Пошто је конта ујака поздравио и изручио му поздраве овога сестричића, рече Атилијо сасвим озбиљно, као што би се каткад учинио:

«Ја мислим, да чиним своју дужност, не повређујући поверење Родригово, ако јавим сињору ујаку за једну ствар, која, ако ви ту не метнете своју руку, може бити сасвим озбиљна и имати такве последице....»

«За цело какав од његових посала.»

«Ако ћу право рећи, није кривица код мога сестричића. Али он је раздражен, па како рекох, само сињоре ујак могао би....»

«Видећемо, видећемо.»

«Има онамо некакав капуцин с којим Родриго има сада посла; а ствар је дотле дошла, да....»

«Колико сам вам пута рекао и једном и другом, да оставите фратрове на миру да кувају своју чорбу! Доста је што задају посла ономе, који мора с њима.... кога се тиче....»

И ту уздахну.

«Али ви, који им се можете уклонити....»

«Господине ујаче, ту по дужности морам рећи, да би му се Родриго био уклонио, да је могао. Фратар је на њега напао и изазвао га чиме је само могао....»

«До врага, каква посла има тај фратар са мојим нећаком?»

„Пре свега, то је једна немирна глава и познат је као такав; то му је као посао, да изазива племиће. Дакле он покровитељствује, управља — шта знам ја? — неку тамошњу сељанку девојку, и спрам ње осећа толику наклоност, ама толику наклоност.... ја не велим ружну. тек наклоност врло суревњиву, сумњиву, осетљиву."

„Разумем." рече конте ујак.

Па на оном дну од глупости, које му је природа на лицу изваjала, те које је он свакојаким мајсторијама прикривао, заигра зрачак од пакости, који му прекрасно доликоваше.

„Дакле од некога времена", настави Атилијо. „увртио је себи тај фратар у главу, Родриго има не знам какве намере са том..."

„Увртио себи у главу! увртио себи у главу! И ја знам сињор дон Родрига, и ту се хоће другојачији адвокат, а не ти, који ће га у томе оправдати."

„Сињоре ујаче! ако се можда Родриго нашалио мало са том девојчицом, кад је срео на улици, то ћу и сам лако веровати: млад је, а најзад, није капуцин; али то су такве ситнице, да није вредно помињати их пред сињор ујаком; ствар је у томе, да се фратар усудио говорити о Родригу. као да је он неваљао човек, па гледа да на њега подбоде цело село..."

„А остали фратрови?"

„Они се у то не мешају, јер га знају, да је усијана глава, а Родрига врло поштују; али с друге стране, тај фратар врло је поштиван код сељака, јер он се уме да гради и светитељ, па..."

„За цело не зна, да ми је Родриго нећак."

„Како да не зна! то га тек само тим већма подбада."

„Како? шта?"

„Јер, како он вели, има тим више ћефа, да покаже Родригу, баш и зато, што Родриго имм природна покровитеља тако важна, као што сте ви; а он, вели, не зарезује великаше и државнике, те каже, да узица светога Франческа држи у корди и мачеве, па...»

«О, продрзљива фратра! А како се зове?»

«Фра Христофоро из ⁂» рече Атилијо.

А конте ујак узе из кутије једне на свом столу записницу књигу, па љуто дувајући записа ово бедно име. Међутим Атилијо настави:

«А такав је био целога века; зна му се његов живот. Био је то човек проста рода, али видећи да има неку мраку, хтео је да се надмеће са кавалерима у свом завичају, па од муке што није могао све да савлада, једнога је убио, а да га не би суд ухватио, отишао је у фратрове.»

«Па лепо! па красно! Видећемо, видећемо,» рече конте ујак и само фрче.

«А сада», настави Атилијо, «распомамио се, јер му се изјаловила нека намера, до које му је много стало било; и по овоме моћи ће сињоре ујак судити, какав је то човек. Хтео је он да уда ту своју цуру, било да би је сачувао од напасти светских, ви ме разумете, било због чега другога, тек он је хтео да је уда по што по то, па је и нашао... мужа, опет једну своју креатуру, човека једнога, коме ће име свакако знати и сињоре ујак, јер мислим, да ће и тајно веће зацело бити имало посла с тим поштеним човеком.»

«Који је тај?»

«Један свилар, Лоренцо Трамаљино, онај, што је...»

«Лоренцо Трамаљино!» викну конте ујак. «Ма, фратре, то је прекрасно! Зацело... фактично... имао је писмо једно за... штета, што... Али ништа зато; прекрасно. А што ми сињор дон Родриго ништа не каже о томе? Зашто пушта, да ствари дотле дођу, а неће да се обрати ономе, који може и хоће да му притекне и помогне?»

«И ту ћу вам казати, како је,» настави Атилијо. «С једне стране, знајући, колике бриге, колике ствари мора сињоре ујак да има на памети...»

Овај дувајући маши се за главу, као да би да покаже, колика ми је мука, да све то памти.

«... па се устручавао, да вам и он досађује. А онда, казаћу вам све: по ономе, колико сам могао разумети, он је тако раздражен, тако разјарен, тако сит неваљалства тога фратра, да би врло радо хтео, да сам себи тражи задовољења онако у кратко, а не на редован начин, путем мудрости и помоћи господина ујака. Гледао сам да га умирим, али видећи да ствар иде на горе, мислио сам, да сам дужан за све јавити сињору ујаку, који је, најзад, глава и ступ дома...»

«Боље би било, да си ми то казао мало раније.»

«Имате право; али сам мислио, да ће ствар лећи по себи, или да ће се фратар најпосле опаметити, или да ће отићи у други који клоштар, као што то бива са тим фратровима, који су час ту, час тамо, па би онда свему био крај. Али...»

«Сад је моје, како ће се ствар уредити.»

«Тако сам мислио и ја. Рекох у себи: сињоре ујак са његовом опрезношћу, са његовим достојанством, знаће предупредити саблазну и уједно сачувати част Родригу, која је уз то и његова част. Тај фратар, мишљах, увек има посла са узицом светога Франческа, али да би се узица светога Франческа употребила како треба, није нужно обавити је око трбуха. Господин ујак има стотину начина које ја не знам; знам, да фратар провинцијал, као што и треба, има спрам њега велико поштовање; па ако сињоре ујак мисли, да би у овом случају био најбољи начин, да фратар промени мало зрак, он би са две речи...»

«Остави ту бригу ономе, кога се тиче, милостиви господичићу,» рече ујак мало осорно.

«Да, истина!» викну Атилијо машући главом и смешећи се, као да жали сам себе. «Таман ја да дајем савете господину ујаку! Али само из ревности према образу наше куће одрешио ми се језик. Онда бојим се и то, да сам учинио још једно зло,» додаде као премишљајући; «бојим се да сам учинио криво Родригу у мњењу господина ујака. Ја се не бих могао успокојити, кад бих био крив, да ви мислите, како Родриго није имао спрам вас оно поверење и ону оданост, коју треба да има. Верујте ми сињоре ујаче, да је у овој прилици управо...»

«Остави се само; какве кривице можете ви међу собом имати? који ћете увек бити добри пријатељи, докле се год један не опамети. Разуздани сте ви, разуздани, па увек радите којешта; а ја онда да исправљам: да.... наводите ме, да кажем какву глупост, ви ми задајете више посла, него,» и ту замислите да је уздахнуо, «сва државна дела.»

Атилијо се и опет извињаваше, обећаваше, ласкаше, онда се опрости и оде, испраћен са једним: «Памет у главу!» којом је формулом конте ујак отпуштао своје нећаке.

(Наставиће се)

ШЕТЊА ПО ОБЛАЦИМА

од

Ђ. М. Станојевића

(Наставак)

Међу тим путници би хтели да се попну још више. Ваздух је сувише лак да може даље да их носи.... шта да раде? Ништа друго но да олакшају терет лопте. Ви се сећате, да је пре свега унесено у путничку корпу неколико кеса пуних песка; тај је песак за то. Кад дакле путник хоће више да се пење, кад хоће да олакша терет, онда он извади једну, две или више кеса и проспе их; лопта је постала лакша, с тога се пење и даље.

Једном речи, ваздушни путник има сигурна средства кад хоће да се пење: да олакша терет. Али он ваља и то бацање терета да врши мудро и с рачуном. Добар аеронаута познаје се по тврдичлуку према бацању терета. Јер је терет, као што смо и напред рекли благо путниково; он је још нешто више, он је сам његов живот. Имати терета значи бити господар над собом и над свима приликама, значи да се путник може пењати по вољи, да може продужити свој пут колико хоће, да може бирати место силажења, да може умерити брзину силажења, да се може опет попети у висину ако је потребно. Немати терета, значи бити предан на милост и немилост елементима, значи лађу без весала и крме. Без терета се не може пењати више, не може се ићи далеко, не може се владати путом.

Терет не служи само за то да помогне путнику кад хоће да се попне више но што лопта може да га носи у први мах; теретом се он служи и да остане на некој извесној висини. Јер ма колико да је лопта добро премазана смолом, ма колико да су затворени отвори кроз које може гас да излази, опет мало по мало гас излази из лопте а на његово место улази ваздух, те лопта постаје све тежа и тежа и почне да силази. И ако аеронаута хоће да остане на истој висини, он мора да избаци терета толико, колико је ушло ваздуха у лопту, те да тако спречи силажење лопте. Кад нестане терета, а ваља се пењати или ваља остати у ваздуху и не сићи, онда је за путнике највећа криза. Онда се баца све што је тешко, почев од најнепотребнијег. Бацају се флаше с вином, баца се и храна. То се не сме појести ни попити, јер с тим није ништа помoжено, и ако су путници гладни или жедни, тим горе, јер ма да има довољно јела и пића, он га баца а не сме да једе нити пије. За тим се баца и топло одело, па и ако је хладно, онда је тек зло. Више пута су путници сишли полу наги на земљу. — Како тек изгледа онима на земљи кад каквог дана виде да падају с неба капути, хаљине, или који пар ципела....

Геј Лисак, учени аеронаута беше се једног дана попео до на 7000 метара високо. Он немађаше више терета, а хтео је да се попне још више, ради неких посматрања. Погледа око себе шта би могао избацити. Храну коју је имао, побацао је већ. Више нема ничега.... на један пут падне му лепа мисао на памет. Устане и узев столицу, на којој је седео, баци је преко ограде. Лопта се поче одмах пењати. — Тога дана је једна пастирка чувала овце и седела поред једнога цбуна. На један пут чује неко потмуло брујање у ваздуху; подигне главу и виде како нешто врло нагло паде поред ње из неба. У први мах уплашена није видела шта је то пало, но кад је дошла себи, оде на место и има шта да види? Столицу. Столица је пала из неба. — Небо је било ведро, али је лопта била врло високо, те је пастирка није могла видети, с тога је и помислила, да је та столица пала из «раја,» с друге стране одакле је и могла доћи? Разгледав је мало боље, виде да је то обична бела столица исплетена простом сламом. Зар на тако простим столицама седе небесни становници? — После два дана, новине дознадоше за целу ствар.

Пошто смо видели шта раде аеронаути кад хоће да се пењу, да видимо сад како силазе. Отворе вентил, који знате да је на горњој страни лопте. Путник је рад да сиђе или бар да умери нагло пењање лопте; узица што долази од вентила је поред њега и он само повуче. Вентил се отвори, и нека извесна количина гаса изађе на поље, а на његово место уђе ваздух, те сад лопта постаје тежа и почне да силази. Испуштати гас значи толико исто колико теретити лопту. Искусни аеронаута отвара вентил само у крајњем случају и кад је веома потребно.

Кад све то знате, ви сад сигурно нећете више питати «за што се не може отићи на месец?» — Јер у колико се лопта већма пење, одлази у све ређи и ређи ваздух, његов се потисак смањује, те ће најзад тог потиска нестати, и лопта ма како лака била. ма каквим лаким гасом била напуњена, престаће да се пење, јер је ваздух и сувише редак и сувише лак да може да је носи на већу висину.

У исти мах сад можете схватити како је тешко измерити висину до које допире ваздух. Кад једна материја као што је ваздух, постаје све ређа и ређа, у колико се удаљује од земље, онда да ли се може рећи где је нестаје? Нашло се рачуном да на 60.000 метара од земље, ваздух је десет хиљада пута ређи но на самој земљи. Али ма да је тако редак, опет га има и на већој висини мора бити још ређи. На којој је он висини 100.000 пута ређи но при земљи, на којој пак милијун, билијун и т. д. пута ређи? Где је његова густина равна нули т. ј. на којој га висини од земље нестаје? Има више начина да се мери атмосфера, и нема ни два начина који дају подједнаку висину њену. По једном се налази да се свршује на 200 до 300 километара, по другим на 100 километара, по трећој на 800 километара. Па баш нека је и толико, ми никад нећемо моћи доспети на лопти ту висину из узрока који смо видели; а на месец, који је на 360.000 километара, не смемо ни мислити....

Има још један узрок, из ког човек не може на лопти да достигне границу атмосфере, шта више, из ког не може да дође и дотле, докле га лопта може да носи. Узрок је у томе што на извесној висини нема довољно ваздуха за *дисање*. Ваздух је најпотребнији за наш живот, па кад њега нестане, онда је и животу крај.

Можда сте слушали како се жале они, који се пењу на високе брегове. Дисање им постане убрзано, а било им куца много брже: то је као нека врста грознице, позната под именом *брдска болест*. Само путовање постаје тешко, ноге отежају и путник је скоро принуђен да се врати. Кад се одмара, он се брзо опорави и настави даље пењање, али као што се брзо одмори, исто тако брзо и понови оно исто што и мало час и још горе; путници се жале од лупања срца, уши им зује, добију несвестицу. Мало доцније слабост је толика да не могу више напред, па и одмарање не помаже. Онда је путник приморан да се врати натраг.

«Ја сам био принуђен да застајем сваких петнаест корака, вели учени путник *Сосир*, пењући се на Мон Блан; морао сам врло често да застајем и да се одмарам. Кад сам покушавао да се и даље пењем, ноге су ме издавале....» Па то је, рећи ћете ви, умор од пењања; од пута по тим високим и врлетним пределима; по снегу и леду, где се ноге сваки час клизају; од велике хладноће каква влада на тим висинама.... — Оно истина и то је у неколико узрок планинској болести, али главна је ствар реткост ваздуха који не достиже за дисање. А доказ је томе баш пењање ваздушних путника, који седе мирно у својој корпи, па чим достигну извесну висину, одмах осете исте знаке болести. До 2000 или 3000 метара, — више или мање, то зависи од конституције и темперамента самога путника, — не осећа се никаква промена. Само било удара брже а и дисање се убрза. На још већој висини осећа се тешкоћа у дисању; осећа се лупање срца, зујање ушију, помрчање вида. Ако се још већма пење до на 6500 или 7000 метара или још и даље, путник је скоро готов да клоне и да са свим малакше. Он дише много брже но обично, много дубље, али узалуд, јер је ваздух редак, у њему има мало кисеоника.

Старији путници пењали су се до 2000 или 3000 метара. Први који је прешао ту висину, био је белгиски научењак *Робертсон*, који је са једним својим пријатељем достигао висину од 7200 метара.

„Ми осећасмо неко јако тиштање, прича он, моје било удараше врло брзо, дисање веома усиљено. Усне нам беху надуте, очи крваве и мутне, вене пуне крви и јако испале; крв ми јураше у главу. Ја сам био малаксао, као никад до тада; једва смо се могли одбранити од тешког дремежа, какав нас беше напао, и који изгледаше као смрт.“ — Идуће године Гёј Лисак о коме мало час испричасмо ону занимљиву причу, сам у својој корпи достигао је 7000 метара и није осетио ништа. Сигурно је могао боље да издржи.

Пре неколико година и то 1862 год., један енглески путник, по имену *Глезир*, прешао је много више ту висину. Од свију смртних он се највише приближио небеским телима. Њих је било двојица у корпи; тај научењак и један искусан аеронаута *Коксвел*. Овај је управљао лоптом, а онај посматрао. На једној дасци, намештеној попреко, која је служила место стола, метнуо је Глезир све своје апарате и артију по којој је писао.

Пели су се једног лепог јесењег дана. Барометар је нагло падао. Ево их већ на 7000 метара; дисање посматрача беше већ усиљено, било му је ударало као у врелој грозници, а руке поплаветниле од зиме. Бациште терет; барометар показа 8000 метара.... мало после 8500.... На 8800 метара Глезир малакса. Покуша да дигне десну руку, али не може; лева рука му је исто тако клонула. Хтеде још једном да прочита степене на својим апаратима, али му их нешто заклони, не види ништа.... глава му клону и наслони се на један конопац који је носио корпу.... Хтео би да говори, али ни да макне језиком.... „Ја сам још био при свести, прича он, и мој ум био је исто тако непомућен као и обично. Осећао сам као да сам угушен, и да ћу скоро да изданем.“ На један пут он изгуби свест — као да је заспао. Тај је сан могао бити вечит. И за ово то време лопта се непрестано пењала. У истом је стању био и његов друг. Обојица су ишли смрти на сусрет, и не би дуго потрајало а живот би им се у оном ретком ваздуху угасио, као што се гаси свећа у затвореном простору.... Храбри аеронаута напрегне се још један пут да ухвати за узицу што иде од вентила. Он је повуче.... али зубима; рукама није могао.... Изађе нешто гаса и лопта се заустави ... мало после поче да силази, и они дођоше у мало гушћи ваздух. Аеронаута се брзо опоравио ... «Пробудите се, викаше он Глезиру, покушајте да посматрате, пробајте .. » — «У тај мах, вели научењак, ја видох моје апарате па и остале ствари око мене. Чинило ми се да сам се пробудио од целог грозничавог сна, који убија у место да опоравља.» После једног минута предузе опет своја посматрања, али апарати и справе показаше да док је један био у мртвачком сну а онај други у таквом истом стању, да су се попели на ужасну висину од 11 000 метара

Та два путника била су близу смрти, али су се срећно спасла. Међу тим има их који се из мртвачког сна нису могли више вратити. Ево послушајте такву једну жалосну причу.

Било је то у априлу 1875 године. Три научењака попеше се у ваздух: један веома вешт посматрач по имену *Кроче-Спинели*; друга двојица: *Гастон Тисандије* и *Сивел* беху ваљани аеронаути. Хтели су да чине нека посматрања са светлошћу, а закључили су да се попну што већма могу. И да би достигли што већу висину, понели су у трима мањим лоптама кисеоника, који ће да удишу кад га у ваздуху тако рећи нестане. За врло кратко време доспеше на 7000 метара. Један од њих удисаше кисеоник кроз једну танку цев од каучука. «Изредно дејство,» повиче он. Осећао је као да му се снага удвојила. Кроче Спинели посматра; Сивел већ малаксао и готов да заспи На један пут се тргне и упита: «Треба ли да бацимо терета.» — «Баците.» — Он избаци три пуне кесе, и мало после већ беше клонуо. Тисандије покуша да удише кисеоник, али немађаше снаге да принесе цев до уста. «Ми смо на 8000 метара!» хтео је да узвикне, али му речи застадоше у грлу. Глава му клоне, очи му се затворише, учинило му се као да је изгубио свест... После неког времена он се пробуди, али одмах падне опет.... После *два сата* он отвори очи. Памтење му се поврати. Шта је било? Лопта ужасном брсином пада.... «Кроче! Сивеле!, повиче он, Сивеле! пробудите се!» — Али се они више не пробудише. На дну корпе згрчени један поред другога, са мутним очима, крвавим уснама лежаху јадна два пријатеља.

Тисандије живи и данас. Ви се сећате да смо у «Шетњи по електричној изложби»[1] видели, како се он и данас бави испитивањем ваздушне лопте, и да је пронашао начин како се може лоптом управљати. Оној двојици подигнут је предпрошле године споменик у Паризу. —

Ви знате врло добро да не дише само човек, него и све животиње, па дакле лако ћете појмити да није само човек осетљив спрам ретког ваздуха. Неке животиње издрже без довољне количине кисеоника у ваздуху више а неке мање, према телесној грађи. Као што изгледа, најосетљивија је мачка. Већ на 4000 метара кад се покажу први знаци болести, јадна та животиња је већ у несвести, почне јако да скаче, па мало за тим — падне мртва. Видећете да је са свим природно да оне животиње најдуже издрже редак ваздух, које у ваздуху и живе, које имају крила, а то су тице и инсекти. На 2000 метара Фламарион је на овом путу видео лептире око своје корпе, шта више, он их је нашао и на 3000 метара. — Тице пак могу да се испењу више или мање, према врсти и грађи својих крила. Огромна тица кондор, видела се на висини од 9000 метара, и од свију животиња, па готово и од човека, он се највише удаљава од земље. На 7000 до 8000 метара достиже и алписки орао; до 4000 или 5000 метара пење се соко. Све су то као што видите грабљивице. На 2800 метара пење се голуб, за тим ласта, која ретко кад узлети на већу висину од 2500 метара. Певачице наших шума, нарочито оне што се не селе, ретко могу да достигну 1000 метара, као што шева то врло често чини.

---

[1] Види «Србадију» за год. 1881.

Занимљиво би било да видимо шта бива од тих тица кад се однесу на већу висину, но што оне обично узлећу. Више пута су ваздушни путници носили са собом тице, нарочито голубове. На свом високом путу, о коме је мало час била реч, Глезир је пуштао голубе на разним висинама. На 5000 до 6000 метара, пуштен голуб није имао довољно густ ваздух за летење, падао је у ковитлац лупајући непрестано крилима, еда би успорио пад. Голуб кога је он пустио на 8000 метара, пао је као камен.. Може бити да је почео да лети кад је дошао близу земље у густ ваздух а можда је у след велике брзине којом је падао, стигао падајући на земљу, и ту се разбио. Један голуб који је још остао у кафезу, носили су путници још даље са собом; кад су дошли к себи, нашли су га угушена, мртва.

Да ли је само реткост ваздуха узрок, што човек не може да издржи велике висине; да није тамо ваздух другог састава, но што је при земљи, те да тако промењен угушује живот? Тако су сви питали, кад су видели да се човек не може да пење, докле га лопта може да носи, а то је у исти мах интересантно и корисно знати. Баш ради тог питања Геј Лисик је предузео свој пут на 7000 матара, као што смо већ видели. Он је имао да донесе од ретког ваздуха, од ваздуха изнад облака, те да испита. И он га је донео у малим флашицама. Уз припомоћ других научењака, он је испитао тај ваздух са висине од 6500 метара, тражећи његов састав и особине. И нађоше да је тај ваздух истог састава као и овај при земљи, да и у њему има кисеоника и азота, и то у истој размери; шта више, и у њему су нашли нешто угљене киселине.

То је поновљено више пута; и резултат је био увек исти. Дакле сад можемо насигурно рећи, да је ваздух до висине од 6000 или 7000 метара истог састава као и при земљи, само много ређи и да само та реткост не да човеку да се даље пење. — Какав је ваздух на још већим висинама? — Не знамо, јер се нико није свестан попео да га донесе....

IV

ПО НЕБУ

Више пута сте са врха каквог брежуљка, кад је дан ведар и са свим без облака посматрали ону плаветну и огромну пучину, коју обично зовемо небом. Изгледа вам као да сте сели испод какав плаветан округао покров, који се издиже до неизмерних висина изнад ваше главе, нагиње се и заокругљује свуда око вас, па се најзад наслања тамо далеко на хоризонат. Па кад сравните његово плаветнило на једну и на другу страну, видите, како је на супротној страни од сунца интензивније и загаситије, а са стране сунца блеђе и отвореније. Свуда около према хоризонту изгледа такође отвореније, док на крају изгуби готово са свим своје плаветнило....

Колико год пута гледате небо, никад га не видите подједнако; оно се мења сваког часа, сваког годишњег времена, сваког дана; мења се по боји, по светлости, по величини, каткад је отворено или затворено плаветне боје, некад кроз ту боју продире руменило, љубичаста боја... Што се тиче његовог изгледа у зору, или кад сунце седа, нико нема довољно речи да га опише и како ваља представи.

Шта је то небо? За што је оно плаветно?

Небо је цео безграничан простор у коме су сва тела: земља, сунце, планете, звезде, комете, једном речи цео свет. Стари су мислили, да је небо кристалан поклопац за који су звезде приковане: у библији се вели, да је небо простртo «јако кожа.» Све то не постоји; небо је ваздух који ми видимо.

Узмите једну чашу и напуните је водом чистом и прозрачном; она је без боје и једва видите да у њој има воде. Дакле та је вода без боје. Међу тим кад воду погледате у великој маси, у каквом басену или језеру, она није више безбојна, она је зелена Вода изгледа зеленкаста и кад је у малим количинама, али баш због тога што је има мало, то је зеленило тако слабо, да га и не видимо, те изгледа безбојна. Вода задобије своју зелену боју, тек кад је у великој маси, кад је слој воде кроз који продире светлост велики.

Ваздух који је са свију страна око нас, изгледа без боје кад год га гледамо у малим количинама, у танком слоју. Обична празна чаша пуна је ваздуха, но ми га не видимо, као што не би видели да у тој чаша има воде кад би је издалека гледали, и кад нам нико не би казао. И вода и ваздух је у чаши без боје. Међу тим погледајте у висину, погледајте грдан слој ваздуха од нас па до његове границе, за коју, као што смо видели, још не знамо; тај ваздушни слој није више безбојан као мало час, он се обоио као код оно воде у језеру, само не зелено као вода већ плаветно.

Ми мало час назвасмо небо плавеним, а оно је ваздух плаветан. Сунчева светлост пролазећи кроз тај ваздушни слој, допире до нас само у плаветној боји а свију осталих сунчевих боја нестане, те и ваздух кроз који она на свом путу пролази, изгледа плаветан. Но како се састав ваздуха сваки час мења, час има више, а час има мање водене паре, прашине и т. д., тако се и његова прозрачност мења, а отуда долази и разлика у бојама, као што мало час видесмо.

Ако останемо при томе, да је небо плаветно, онда је небо ваздух и ништа више, јер плаветнило долази само због ваздуха. Међу тим не обзирући се на боју, ми смо казали шта зовемо небом, и оно не би било плаветно да нема ваздуха. Ван ваздуха небо изгледа црно.

Па како је по небу?

Стављајући то питање, ми питамо, како је по оном простору које ми називамо небом? На њ можемо одговорити само ако за небо узмемо ужи смисао, т. ј. ако одемо у небо само неколико хиљада метара, а не милијуна и милијарада миља. Наш ће се одговор оснивати само на ономе што је човек сам испитао и уверио се, а не на ономе како он мисли да је.

Једини начин да се види како је по небу, јесте ваздушна лопта. За то да видимо, шта су нашли ваздушни путници, пењући се у небесне висине.

Сви ваздушни путници веле, да је по небу врло хладно и тим хладније, што се попну на већу висину. Поред барометра сваки ваздушни путник носи између осталих апарата и *термометар*; а ви сви знате, да је то справа којом се мери температура, топлота и хладноћа. На термометру има степена, који показују ступње хладноће и топлоте и почињу од нуле па иду код једних до 80 а код неких до 100 и више степена. Нула показује температуру на којој се крави лед, а 100 степена топлоту на којој кључа вода. Ако је хладноћа већа од оне, на којој се крави лед, онда су то степени «испод нуле,» а ако је већа, онда «над нулом.» Кад је обична температура, кад није ни хладно ни топло, онда термометар показује 15 или 18 степени над нулом. Зими пак, кад је цича, може термометар да покаже 10 или 12 или 15 степени испод нуле.

Кад знамо меру, којом се мери топлота и хладноћа да видимо, шта веле о томе ваздушни путници.

По себи се разуме, да се температура ваздуха и на висинама као и при земљи мења добу године, према добу дана, према томе да ли је небо ведро или облачно, да ли ветар дува с југа или севера. Тако на пример на извесној висини један је путник опазио на термометру умерену топлоту, док је други сутра дан, кад су се прилике промениле, нашао на истој висини велику хладноћу. Међу тим било ма које доба године, био дан ма какав, опште правило је ово: *да што се већма пењемо у висину, тим је температура нижа, тим је хладноћа већа.* Само што то опадање топлоте са висином не иде правилно, као на пример опадање притиска, него неправилно. Тако може се десити, да путник пролази кроз неки слој ваздуха доста хладан, па пењући се све више дође у други слој, који у место да је хладнији буде топлији. Али то су изузеци, и путник ваља да зна, да ако се попне још више, да ће морати наићи на ваздух много хладнији.

Узмимо да су прилике обичне, да нема изузетака. Путници пролазе на пут каквог лепог летњег дана и термометар је у хладу показао 20 степена над нулом: то је већ прилично топло; они носе са собом зимске хаљине и сви се чудите шта ће им кад је тако топло, да би бацили и ове летње што имате. Али после неколико минута, кад су стигли на 400 метара висине, а термометар већ показује 15 степ., то је умерена пролећна температура. Путници се пењу и даље и термометар на 1000 метара показује 10°; 6° или 7° показаће на 2000 метара. Кад су дошли од прилике па 3500 метара, термометар показује 0°, а то је већ зима. За неколико минута прешли су из месеца јула у децембар. Наши путници, научени доле на топлоту врло су осетљиви спрам те хладноће и већ су одавна обукли своје зимско одело. — Кад путници дођу на 6000 или 7000 метара, ту је већ јак мраз, руке поплаветне, зуби цвокоћу.... А доле испод њих, на земљи, људи се купају у зноју. — На тој висини од 7000 метара, аеронаута *Сивел*, онај што је онако жалосно заспао, да се није више ни пробудио, забележио је 24 степена испод нуле. Код нас кад је највећи мраз, термометар покаже 10°, 12 или највише 15 степена испод нуле, а путници су на хладноћи од 24 степена испод нуле; толика је хладноћа у Сибиру. — *Глезир*, који нам је такође познат, наишао је на исту ту температуру 24 степ. испод нуле, на много већој висини, на 11.000 метари. Ето то је та неправилност за коју рекосмо, да на једној истој висини није увек једна иста температура. Друга два путника: *Барал* и *Биксио* на 7000 метара висине имали су хладноћу од 39 степена испод нуле, и то у месецу јулу. Страшна хладноћа, као и у поларном мору. — А шта мислите, колика би хладноћа била кад би путник ишао у месецу децембру или јануару, кад на земљи пуца дрво и камен од хладноће?

Сад можете мислити, како је путнику на тако великој хладноћи, а уз то још ваздух редак. Једино још што му не смета, јесте то, што у ваздуху путник не осећа никакав ветар, а зашто — видећете. Ви знате да је много лакше сносити мраз, ма како он био јак, само кад нема ветра, који је много хладнији ма иначе температура не била тако ниска.

Та велика хладноћа заједно са реткошћу ваздуха, чини те путници брзо изгубе свест, а врло често и јако пострадају ма да им се свест повратн. Једног дана, један италијански аеронаута по имену *Замбекари*, падне у море са својом лоптом.... Мокар до коже још је имао снаге да избаци из корпе један прилично тежак апарат. Лопта олакшана, на један пут толиким теретом попне се опет висину као стрела брзо, и однесе га врло високо, где је било веома хладно. Његово одело, покисло у мору, замрзло му се за тело; он падне у несвест. Кад је дошао к себи, руке му беху промрзле.... морао је одсећи више прстију...

Али што ће вас још више зачудити јесте то, да на лопти као и при пењању на високе брегове, кад је ведро и кад се пређу облаци, сунце пече да се не може сносити поред онолике хладноће која тамо влада. „На 4500 метара, вели астроном *Фламарион* у једном овом путовању, имађасмо хладноћу од 12° испод нуле, а сунце нас је пекло да не могосмо сносити." Ствар веома несносна, јер вам сунце гори главу, врат, и једну страну тела а друга се мрзне....

Тако врели сунчеви зраци падајући на лопту, загреју гас у њој, и он постаје још лакши, јер се шири у след чега се лопта пење све брже, као да јој какав терет избачен. Чим лопта изађе из каквог облака, те је дохвате сунчеви зраци, она полети у висину као да је сунце к себи вуче

„Па куда ће лопта тако?" — „куд је ветар однесе." Ваздушни путници поверили су је свом Богу Еолу[1] и сад он њоме располаже. — До душе ми знамо да путници могу до некле владати лоптом; могу да се попну на већу висину, или да се спусте ниже; могу до некле да бирају тренутак или и само место, куда ће да се спусте. До год имају терета и гаса, дотле су они господари у пењању и силажењу. Али што се тиче правца свога путовања, ту немају никакве снаге над лоптом, ту су робови ветра. Најслабији поветарац носи лопту исто тако незадржано као и најјача бура; она је играчка ваздуха као и онај мехур од сапуна којим се забављају деца

Аеростат или ваздушна лопта у ваздуху није то исто што и лађа на мору, лађа која терана ветром, може да се користи отпором воде, те да се бори с ветром, да узме и другојачији правац а не само онај, којим ветар дува. Ваздушна лопта не плови по ваздуху, она лебди. — Шта није до данас рађено, каквих апарата није до сад измишљено, помоћу којих би се могло управљати лоптом? али све до данас остаде та ствар немогућа. Једни намештају на својим лоптама крила, други весла, трећи крму и шта још не, па све узалуд. Ветар носи и лопту и крила.

---

[1] Бог ветра код старих Грка.

Тек прошле године, као да је у неколико испало за руком познатом нам аеронауту Тисандијеру, да нађе начин којим би се могло лоптом управљати. Ми смо о њему говорили у нашој «Шетњи по електричној изложби.»

Лопта налазећи се у ваздуху, иде онако како струји и тај ваздух, у коме је; и она заузме исти правац, исту брзину. Прва посљедица тога, јесте то — што ће вас можда на први поглед изненадити, али кад се размисли, онда се увиђа да је тако — да ваздушни путници не осећају никакав ветар, па ма како он јак био, ма он носио лопту брзином, која је два и три пута већа од брзине жељезничког влака. Перо метуто на крај корпе, не ће одлетети, пламен од свеће не ће се повити ни на једну страну, ма да лопта јури ужасном брзином.

Кад сте на земљи, осећате и најмањи поветарац, а то с тога, што покретан ваздух удара на вас непокретне. Нека је ваздух са свим миран, а ви трчите, ви ћете осетити како вам ветар подиже косу, како свира око ушију; сад сте ви били покретни а ваздух миран, непокретан. У оба ова случаја има судара, и тај судар осећате ви. Али на лопти је са свим другојаче; лопта и цео ваздух око ње путују заједно: између лопте и ваздуха нема судара, те нема ни ветра. Кад би могла лопта да се креће брже од струје ваздушне у којој је или спорије, онда би се одмах осетио ветар, иначе не. Тако на пример кад лопту носи каква брза ваздушна струја, па нагло пређе у другу струју мање брзине, онда лопта, у след лењивости, задржава до некле своју пређашњу већу брзину, и онда се осећа ветар.

Међу тим ваздушни путници осећају ветар, који не постоји у ствари.... — А ево како. Као год што кад трчите по мирном ваздуху, ви осећате ветар исто тако кад се лопта брзо пење или спушта, онда путници осете ветар, који дува у супротном правцу њиховог кретања. Ако се лопта пење, онда путници осећају хладан ветар који им пада на главу и рамена, као кад би ветар дувао с неба на земљу. Ако на против лопта силази, путници осећају ветар, који иде са земље у небо, чим се нагну преко корпе, те их он дохвати.

Ти ветрови који дувају путницима кад се пењу или силазе, исто су тако сигурно средство поред барометра да дознаду, да ли се лопта пење или силази. Ето за то је на средини лопте намештен онај барјачић, о коме је било речи, пре но што је лопта пуштена. Кад се лопта пење, онда ветар дувајући озго, обори барјачић на ниже и путници не знајући како се лопта креће, погледају у њега, а он им покаже да се пење. Стоји ли барјачић окренут на више својим крајевима, онда је то сигуран знак, да лопта силази. Али тај барјачић и не показује ништа више, но то, да ли лопта силази или се пење; са каквом то брзином бива, то показује барометар; тако исто барјачић не може да покаже ни висину, на којој се путници налазе; то опет ради барометар, као што смо већ видели.

(Наставиће се).

* * *

РЕМОН

ОД МАРИЈА ИШАРА.

(НАСТАВАК ИЗ СВ. 52-ГЕ)

15.

Једно вече седим ја на мом обичном месту у опери, сав потонуо у обожавање моје драге, са којом сам се непрестано разговарао нашим немуштим језиком, док тек угледах како се отворише врата на њеној ложи, и уђе један од њихових слугу. Он се поклони и рече неколико речи својој младој госпођи; Мара ме само жалостиво погледа, па се онда заједно са тетком и са сестром стадоше спремати да иду. Уплашен овим наглим одласком, ја полетим из партера у ходник, којим оне морају проћи, да дознам шта је, јер у ванредним случајевима бесмо уговорили, да Мара са свим гласно каже својој сестри оно што ја треба да чујем, али на талијанском језику, јер леди Стаунтновица не знађаше талијански, а камо ли чисто тосканско наречије. На тај начин, идући поред њих, ја сазнадох да иду на некакав «раут“ у инглеско посланство, кад, на једанпут при изласку натрапам на сер Џорџа Бернета, који их је чекао.

Достојанствени џентлмен за цело није имао ништа на себи, што би изгледало као плашило, па ипак ја се скамених као да сам угледао Медузу. Ја помислих да бегам.... ал како ћу кад ме он већ беше видео!

— А гле, наш драги г. Ремон Дегранж — рече он са свим обичном флегмом својом.

Ја сам био час блед, час црвен, а час опет зелен. Најзад му приђох, не знајући ни сам како да се понашам, и промрмљах некакву фразу, која је требала да искаже како сам срећан, што смо се тако видели. Па онда поздравих госпођице, и држећи да је то несравњива вештина с моје стране, упитах како су путовале? Да л је сер Џорџ опазио како сам ја збуњен? То нисам никада могао сазнати. Еле он пружи ми руку и рече

— Мило ми је што сам вас видео. Ми ћемо се мало бавити у Паризу; ви сте сигурно јако заузети вашим огромним озбиљним пословима? —

— Изванредно — одговорих ја и не помишљајући да се разговарамо у опери, што баш ни мало не доказиваше озбиљност мојих занимања.

Место на коме се сретосмо, беше незгодно за дуг разговор; сер Џорџ узе под руку леди Стаунтновицу, па ми тек онако узгред добаци ово неколико речи

— Биће ми врло мило да вас видим бар још један пут. Хоћете да дођете сутра да ручате самном? —

Можете мислити да ли сам пристао. С одушевљењем заљубљеног невинашца ја сам одмах због тог позива на ручак стао да зидам куле по ваздуху, јер сто барон који је био мој непријатељ тражи зближења самном. Сву ноћ сам сневао о мом добротвору, о мом — тасту!....

Али ах! Сутра дан у шумици разхлади ме Мара, казавши да ће оне тај дан ручати код своје тетке. То значи, да сер Џорџ не беше ни мало променио своје мишљење, јер иначе не би тако брижљиво избегавао сваки наш састанак, и бога ми, мал да нисам у том тренутку слао до сто ђавола ту уважену старину, толико обожавану у мојим синоћним сновима. Међу тим ја ипак одох на ручак. А и зар би могао да не одем? Та то беше прилика да проведем неколико сахата под Мариним кровом!

То вам беше готово прави дипломатски ручак. Сер Џорџ, миран и достојанствен као какав британски бог, беше наспрам мене пун оног благовољења које ми је указивао у Моронијевој вили. По његовом понашању могао би се човек заклети да он нити има какву кћер, нити је икад ишта било међу нама. Он је лебдио у висини као да га се ни мало не тиче присутност моје маленкости; ја бејах понижен. Он је терао своју иронију самном тако далеко, да ме је задржао, и по одласку осталих гостију, да би, вели, мало филозофисали по старински. Хм, ја бејах забаван за њега! И чим остадосмо на само он стаде да разговара о трансцедентним питањима, као човек који је навикао да после ручка свагда филозофује.

О мени, о Мари, ама ни речи! Да побесним од љутине, али опет морао сам одговарати на његове тезе. Најзад благоволео је скренути разговор на моју каријеру, моје планове. Сада позвах у помоћ све чари красноречивости, јер сада је ваљало спасти моју љубав, освојити таста, дирнути га у срце сликом мојих величанствених напора, занети га блеском моје будуће славе....

То је дуго трајало.... Он ме је слушао како само Инглез може да слуша, не тренувши, не мрднувши брком, не заспавши, али и без једног осмеха. Само неколико пута беху му очи севнуле, а кад моја беседа стиже свој врхунац, он чак климну главом одобравајући. Када заврших.

— Не знате — рече ми — како вас радо слушам. Ваша је речитост бујна, у њој се осећа живо младо срце. Осем тога ваша је дијалектика тако пуна јасноће. —

— Одобравате ли и садржину као што вам се допада облик? — усудих се ја да запитам.

— Ја нисам бог зна какав суђаја — рече он, пошто се неколико тренутака замислио — али ми се чини да сте погрешили што сте напустили науку, и то ми је жао. Ви би на томе пољу стекли много сигурнију и много кориснију славу; тиме нећу да кажем да сумњам у ваш појетски — темпераменат, али данас је наука творачка снага у свету; природа мало производи мозгова који могу да је савладају, а име их доста који су прсли од њеног притиска. С тога сам ја уобразио да човек који има способности да буде радник свога времена, нема право да напусти један капитал, од кога интерес припада човечанству. —

Од ових његових разлога мене обузе језа. Ја бејах заборавио на хумористичког дрвеног коња, кога најрадије јаши мој Шенди човечанства. При свем том ја покушах да се оправдам, казујући му како мој научни капитал вуче врло мали интерес, тако мали, да је управо чудо што ми је понуђено да се сараним у једном руднику гвожђа као главни енжењер.

Он ми стаде честитати.

— Па то је дивно у вашим годинама! Зар сте ви убеђени да би својој отаџбини били толико исто корисни давајући јој романе као што би били вадећи јој гвожђа?

Корист, корист! Та ме је реч шибала по ушима, она ми је убијала сваки разлог, којим би год ја покушао да оправдам мој „позив.“ Ја говорах о појезији, одушевљењу, полету душе, а мој философ одговараше само једну реч: човечанство! Најзад полазећи, исцрпевши све разлоге, у очајању покушах да метем све на коцку, и да га поразим једним argumentum ad hominem.

— Шта — рекох — да ви имате сина, зар би се ви поносили да он није ништа друго до прост енжењер? —

— За цело би се дичио тиме! — викну он.

То ме је са свим „утепало.“ Ја одох са свим збуњен.

16.

Овај састанак од кога сам се толико надао, бацио ме је много даље од Маре него икада пре. Осећао сам како би опасно било противити се даље мишљењу сер Џорџа; он би у томе видео моју непокорност, презирање његових осећања, и од тога сам дрхтао. Па опет да се одречем књижевности? На то нисам ни помишљао. Ја се бејах већ страсно заљубио у музу, она беше моја друга вереница, и заносљиви рад уобразиље беше ми већ одузео сваки укус за хладне рачуне са цифрама.

Сирота Мара беше тако исто у очајању, и ми заједно оплакивасмо нашу прерану наду. Ми не сумњасмо ни мало у успех моје књиге, а сад, баш и кад би се постигао, он се не допадаше сер Џорџу. Око нас беше се грозно натуштило, сваки час износио нам је нову сметњу. Од како на моју несрећу бејах претстављен леди Стаунтновици, морао сам се у позоришту сакривати: осем тога примицаше се пролеће а с њиме нов растанак. Тешке бриге беху ме савладале. осећах да ме напушта енергија, и ја се већ спремах да положим оружје.

Г. Девилар беше се познао са сер Џорџем код леди Стаунтновице. Ове две велике умне снаге брзо се разумеше, и њихово познанство брзо се претвори у лепо и озбиљно пријатељство, коме је копча узајамно поштовање. Г. Девилар знао је за мој састанак са сер Џорџем, јер сам му ја све испричао, па желећи прибавити мени и Мари једно сретно вече, он нас позва све на једно сêло код себе. Баронет беше сувишé фин човек да ме не би третирао са најпробранијим благовољењем на овако неутралном месту. Па ипак ми се учинило као да се у његовим речима осећа нека хладноћа, која на жалост беше и сувише карактеристична Да би ми разорио све снове, он поче да говори о свом поласку из Париза.

— Враћате се у Инглеску? — упита га г. Девилар.

— Не, најпре ћемо у Сентандреју, у једно имање које нисам обишао четири године, а које се налази у вашем округу. Ако хоћете да будете љубазни, дођите са вашим сином да проведете неколико дана код нас, ви ћете и онако летос бити у Ниму. —

Овај позив, учињен предамном, из кога ја бејах искључен, беше ми и сувише јасан. Али ја сам се барем тешио помислом да Мара остаје у Француској. И она се обрадовала томе гласу. То беше први пут, да је њен отац поменуо ову намеру. Она рече да је Сентандреја старински замак, који јој је остао од матере, она је у њему провела своје детињство, и она га се врло радо сећала.

— Замислите — рече ми она — старински средњевековни замак обновљен свом љубављу мојега оца. Велике ливаде на обалама реке Гардоне, која се вијуга као змија, док је не сакрију велики грмови у парку, па онда свуд унаоколо планине! —

— Па у ком крају се налази та ваша Аркадија? — покушах ја да се насмешим.

— У Севенама, једну миљу од Але. —

— Једну миљу од Але! — викнух ја, и пред мојим душевним очима створи се г. Одари.

— Јесте — рече Мара зачуђено, кад је видла како ме је тај географски податак скаменио.

Са неколико речи ја јој испричах како ми је понуђена управа једнога рудника у том крају.

— Ах — уздахну она са жаљењем — ми би се и и тамо виђали. Ја бих била тако срећна да вам у најдражем стану моје покојне мајке, покажем све драге успомене, које ми је она оставила. Њена сен би нас заштићавала.

— Идем, идем Маро! —

Један тренут страсти и одоше најчвршће одлуке као да их није ни било. Музе побегоше испред Вулкана, који вођаше цирцу. За час нам тај случај изгледаше као указ провиђења. Та све беше не може бити боље. Ја ћу на томе новом послу зарадити себи славе и новаца, па онда — свака потурица има своје оправдање у џепу — то ми неће ни мало сметати да ја радим даље и у књижевности. Ја ћу моју књигу довршити у „часовима одмора" близу моје драге, под животворним упливом слободне природе. Па онда зар тиме што ћу се примити ове службе нећу доћи у милост код сер Џорџа, који ће у мом поступку морати видети моје поштовање његових савета, моју покорност његовој вољи... Еле, чим сам око пола ноћи оставио дворац г. Девилара, ја трчећки одох кући, па право пред врата мога комшије где сам дотле звонио док некакав слуга не отвори.

— Тражим г. Одарија — викнух буновном слузи.

— Није код куће. —

— Ја ћу га чекати. Кад ће се вратити? —

— После три недеље. —

Мој сусед беше баш отпутовао у Але.

Бојећи се да се не задоцним са мојом молбом за службу, ја му онога часа написах писмо.

После два дана добијем његов одговор. „Он не зна да ли је место још упражњено, распитаће, па ако још није попуњено, он ће ме предложити административном одбору. Он ми обећава у осталом доћи у Париз најдаље за недељу дана.“

Премрех жив док је стигао. Најзад ето га!... Бејах примљен.... Ја загрлих доброга г Одарија.

— Само, рече он, ако би вам било могућно, ја бих вам саветовао да купите известан број друштвених акција. Боље би било да ваш положај буде самосталнији, него што га има обичан енжењер, који служи за плату. Много ћете се слободније кретати, ако будете заинтересован, ако будете ортак. Двеста акција дало би вам много важности пред управним одбором, стекло би вам право чак и на управу целог предузећа. А сад је баш згодно време. Предузеће у чију будућност не може бити ни најмање сумње, сада се налази у потпуној кризи. Акције се продају са 60 на сто губитка. Користите се тиме. Ви ризикујете мало, а можете добити много. За 80,000 франака можете добити артија у вредности од 200,000 франака.

— Потпуно се слажем са вашим мишљењима, — рекох ја — али како да дођем до тих акција?

— Ја мислим да ће један од акционара бити вољан да вам уступи део својих акција... Хоћете ли да ја посредујем?

— Ви имате моје потпуно овлашћење.

Сад сам се бојао да ли ће он успети у својој мисији. О младачка невиности! После два дана зовнули су ме к једном од јавних бележника, који ми је за готове паре дао жељени број акција. Похитам кући са мојим благом, станем га развијати, кад међу двема акцијама нађем један адресован завијутак из кога видех да су то биле акције мога комшије.... Дакле г. Одари не беше ништа друго до препредени лисац који се на врло фин начин курталисао акција једног пропалог предузећа!

После пет минута момак ми јавља визиту мога бајаги добротвора. Ја припазих да ми по лицу ништа не позна. Он ми донесе дефинитивно наименовање за главног енжењлра Езиролских рудника.

— Ви можете поћи кад вам буде по вољи — дода он — и главни директор ће вас дочекати са много призрења, јер он вам нуди да будете његов гост у замку.

— Како је име том главном директору?

— Шта? Зар нисте прочитали ни имена управе?

— Бога ми ја нисам.

— Ех, што ти је младост!.... Главни директор зове се марки Селестен од Керандреја.

— Марки Керандреј! — викнух ја ужаснут.

— Да, тако се зове — рече он и не приметивши моју забуну.

И он оде оставивши ме у најчуднијем узбуђењу.

Марки Селестен од Керандреја — то беше мој рођени отац!

17.

Бог ми је сведок да никад нисам у души имао што против г Керандреја; ја нисам имао из прошлости никаквих свеза с њиме. Ја о целом његовом животу нисам знао ништа више, до оно што ме се тицало. Моја мајка беше ми једноч испричала како сам ја дошао на овај свет; мени је онда било осамнаест година, ја бејах већ човек, она говораше да је дужна да ми да рачуна зашто сам сироче. Она ми је предала своје венчано писмо, које беше доказ њене невиности а моје оспорене легитимности. Она ми је рекла име мојега оца, и да га не би окривљавали, нисмо више никада о њему говорили. Од како бејах у свету сам, његово племићско име није добило од мог жаркога срца ни милостињу једнога помена;

ја бих се бојао да не увредим успомену моје мајке, помишљајући на онога, који је учинио те је она онолико страдала.

Кад оде г. Одари, било ми је као да ме је притискао некакав страшан сан; десет пута сам прочитао на мојим акцијама име, које би требало да је моје; желео сам да ме моје сећање вара, најзад извадио сам из сандука брачни уговор и решење, које је доцније следовало, па сам сравњивао писме по писме имена и презимена. Беше немогућна и најмања сумња: то беше доиста један и исти Марки Селестен од Керандреја, потписи беху истоветни.

Осећање које ме за тим поплави, беже страх и ужас. Приморан први пут у животу да мислим о том непознатом човеку, кога би ако не по грађанским а оно бар по природним законима имао да поштујем, ја се питах шта је он за ме, каквих свеза може да буде међу нама? Ја не нађох никаквих. Та ја још не знађах ни какво му је лице, а међу тим то беше мој отац! Сећао сам се напуштене јаднице, њеног бденисања, њених суза, оних година мрачне сиротиње, и у мени поче да кипи непријатељство спрам тога човека, који за нас није имао ништа друго до презирања.

Могу ли ја пристати да живим под његовим кровом? Заслужује ли он да ме види икада? Шта, зар ја да идем да служим његовом богаству? Зар ја да му вратим сина кога се он одрекао као копилета? Та ја би био издајник рођене мајке, кад би се зближио са тим зликовцем, кога је она истина хтела да заборави, но кога је она у своме смрвљеном животу проклињала.... При тој помисли мржња ме уједаше за срце.

За бадава сам се ја трудио да сам себи докажем како је то неприродно са моје стране, али зар моја осећања не ницаху из обожавања оног божијег анђела који ме је однеговао? Растрзан најмучнијим осећањима лутао сам до у сами мрак по вароши; нисао хтео ни у оперу да идем да ме не разњежи љубав. бојао сам се да не поклизнем, за то се заклех себи да нећу видети Мару, док се не будем безповратно одлучио.

Ноћу сам се вратио кући па се закључах са сликом моје мајке. То је био диван цртеж, који на велику молбу Стеванову беше израдио славни Енгр по једној фотографији снимљеној са мртваца. Кичица великога уметника беше повратила живот лицу на коме већ владаше вечни мир. Изгледало је као да ми та нема слика с оне стране гроба још нешто говори. Она ме посматраше пажљиво и озбиљно, и ја бејах убеђен да под таким погледима моја савест не може залутати.

Дуго сам размишљао, дуго сам тражио прибежишта у моме пијетету, разбацујући моју прошлост, не би ли у њој нашао каквог упуства. Испитивах понашање мог оца, и не могох ништа наћи што би кадро било његов поступак оправдати; ми бесмо његове жртве, не бесмо му ништа дужни, он се беше сам осудио на нашу равнодушност. За тим се судија усудио изрећи пресуду; ја одбацих од себе не само љубав но и мржњу, и реших да је г. од Керандреја за ме као и сваки други туђин. Ја нисам ни најмање тражио његово познанство, али кад ме светски случај гура њему на сусрет, ја нећу да жртвујем моју и Марину срећу, само за то да би његовој старости уштдеио грижу савести. У осталом он неће погодити ко сам ја; ако би му име Дегранж пало у очи, ја ћу му са неколико речи сврнути пажњу са тога имена, које има сијасет носилаца.

— Ја ћу да одем под његов кров мајко моја, али пун љубави твоје, нећу задрхтати па баш да ми викне: сине мој! Ја морам под његов кров, јер тако хоће провиђење које ме води и које ме је можда изабрало за твог осветника! —

Баш кад сам те речи изговарао свањиваше; један од првих зракова сунчаних паде на слику моје мајке, те је зажари божанском светлошћу. Ја падох на колена те плаках као мало дете; чинило ми се да ме мајка благосиља озго с небеса.

Кад сам се подигао, бејах миран и одлучен. Одох у шумицу да видим Мару као и сваког јутра; нађох је забринуту, што ме синоћ није видла у позоришту; до душе то и беше први пут, да ја нисам био на своме месту; по њеним бледим образима и исплаканим очима видело се како је провела ноћ

— За Бога Ремоне, шта вам се догодило? — викну ми она изнуреним гласом — ви сте страдали, ја сам то осетила.

Она беше тако узбуђена, да сам се бојао да не падне. Ја покушах да је умирим, и оставивши слуге у великој алеји, ми одосмо једном споредном стазом. По мојим одговорима у-којима сам избегавао суштину ствари, она одмах познаде да ја чашу моје горке судбе нећу ни с ким другим да поделим до само с њом.

— Он неће ништа да каже — рече она у очајању својој сестри Мабели.

— Срце моје, остави нас на само, мени ће испричати своје јаде! —

Пред сузама своје сестре, Мабел заборави све, чак и своју радозналост, па узе Марину руку те је положи у моју, и пусти нас саме напред.

— А сад, пријатељу, говори, ако треба храбрости, ја је имам

— Ама, драга страшивице, заклињем вам се да није ништа тако страшно, опасност је далеко. Цела је ствар у томе, што је један облак прешао преко моје среће; имао сам да претрпим једно искушење.

— Какво искушење?.... Ја хоћу да га поделимо.

Ја нисам имао никога бољег од те младе и поштене душе, да јој се поверим, и ја јој испричах чудновати стицај догађаја, који ме је онако потресао, моју ноћашњу борбу и моју јутрошњу одлуку.

— Па ипак, Маро — рекох јој на послетку — пресудите сами. Ви сами знате колико ја дугујем мојој мајци: што год има среће у мени, то имам да благодарим вама двема, и ако би погрешио, ја бих вас обе увредио. Ја сам вам изнео све моје бриге, ви сте половина моје савести, говорите сада ви! —

Она ме је слушала озбиљно и прибрано, па ми онда рече

— Ремоне, када би се на свету могло више волети него што вас ја волем, онда би вас тако заволела, само за љубав тог узвишеног култуса, који ви имате за вашу мајку. Будите са свим мирни, ваша је мајка уз вас, ја то осећам. Не затежите се ни мало. Што се мене тиче, ма шта се догодило, ја одобравам све што ви учините, и ако се преварите, ја сам ваш сукривац пред Богом, који зна наше мисли, пред Богом, који нас сјединио у нашој љубави! —

Одлучисмо да ја пођем при крају исте недеље, неколико дана пре Маре. Да би се извукао из запиткивања сер Џорџевих, а и да не би пробудио његово подозрење нашао сам за мудро да одем из Париза, а да се лично не опростим од њега; просто однех моју посетницу у његов дворац, па сам се онда спремао за пут.

Међу тим одох до г. Девилара. Он одобраваше моју одлуку и честиташе ми; као стари скупштинар, он је имао свеза са свима великим газдама целога дотичног округа, и он ми даде неколико писмених препорука за више замкова у околини алеској.

— Што те тиче директора Езиролског — рече — мислим да није нужно да вас човек њему нарочито препоручи, јер вас везује један интерес, а после он ће више зависити од вас но ви од њега.

— Познајете ли га ви? — упитах не баш без узбуђења.

— Видео сам га неколико пута у провинцијалном већу, у коме беше члан То' вам је мало суморна и сухопарна личност. У ономе крају на гласу је као врло горд човек Наше познанство ограничило се самим службеним односима. — У осталом што се материјалне стране тиче, ја сам убеђен да сте ви врло добро пазарили; езиролски рудници беху одавна запуштени, али у њима има тако много минерала, да ће за вас бити играчка, да ти рудници процветају. Тамо је до сад фалило само реда и надзора. —

У очи мога поласка дође г. Одари да се видимо. Ја сам сад већ знао колико је куцнуло са свима његовим љубазностима за ме. И ако збуњен његовим благоглагољивим уверавањима оданости, ја сам га слушао само с тога, што ме беше с њиме познао човек, који ми беше драг, и кога сам високо поштовао. Али при свем том, нисам могао са свим да се уздржим, а да му бар не покажем како је он мали да мене вуче за нос.

— Бележник — рекох му хладно — сигурно погрешком, дао ми је и овај завијутак у коме беху акције, којих сте се ви Господине тако великодушно одрекли у моју корист! —

И ја му пружих акт оптужбе.

Он поцрвене кад виде да је његово неваљалство откривено, па прогунђавши нешто бајаги оправдања, узе артију и оде.

Сутра дан опростио сам се с Маром, али сада не жалостиво, јер се сада не растајаосмо на дуже, већ на недељу дана, па онда отпутовах у Але.

Други дан у подне — беше леп априлски дан — стигох пред замак мојега оца. (Наставиће се)

ПРЕКО ГРАНИЦЕ

УСПОМЕНЕ ИЗ ДРУГОГ СРПСКО-ТУРСКОГ РАТА 1877—1878.

VII. Куршумлија и Самоково.

(НАСТАВАК)

Сада дакле „audiatur et altera pars," да чујемо шта вели други један од наших извора.

„Ми смо казали прошли пут, да је сутра дан, т. ј. 13 Декембра рано из јутра, пошто су предходно патроле извиднице јавиле, да су Турци напустили Самоково и одступили ка Преполцу, наша војска ушла у варош, заузела околне висове и учинила потпун распоред са свима трупама, које су на тада биле на расположењу Сад је дакле на реду, да се упознамо са свима осталим мерама које су биле предузете, и да видимо како су у опште текле даље операције.

И ако се скоро позитивно знало према дотле добивеним извешћима, да не само на линији од Куршумлије до Приштине, но скоро и у целом косовском вилајету, не беше у то време нигде по веће прикупљене масе, која би могла колико толико да представља озбиљну сметњу нашим дељим операцијама, да смо ми случајно по заузећу Куршумлије одмах продужили били наступање к Приштини, било гребеном Самоковским, било долинама: Бањске или Косаничке реке, пошто тада сва три правца беху за то повољна, опет се поуздано знало, да је непријатељ енергично настао око прикупљања војске, и да ће се одмах, чим се појача маса прикупи, предузети наступање ка Куршумлији, колико у тежњи, да се ово место као врло важно поврати, толико опет да се Нишкој посади, која баш у то време беше у великој невољи, јер се већ вођаху са обе стране преговори с капитулацији и предаји Ниша, похита у помоћ, ако само и остале околности буду за то повољне.

Да би се дакле намери противниковој благовремено на пут стало, командант дивизије, у колико нам је познато, учинио је одмах по заузећу Куршумлије нужну представку на вишем месту о важности Самокова, а нарочито Преполца, који, удаљен од Куршумлије на близу 4 сах. пешач. хода, и лежећи на самој вододелници Лаба и Топлице, доминира цео предлежећи терен тако, да наступање друмом Приштинским на сам Преполачки положај, скоро по све немогућним чини. Због тога је дакле он поглавито и тежио, да се што пре дохвати овога овако важног положаја, али због недовољне снаге, с којом је тада располагао, није могао на то да се реши, па је за то и тражио, да му се нужна помоћ што пре пошље, како би одмах и наступање к Преполцу предузети могао и исти заузео пре, но што би то непријатељ учинио.

Но како у то време због предузетих операција према Нишу, није било могуће, да му се тражена помоћ пошље, те му не остајаше ништа друго, но да се на заузетим положајима око Куршумлије што јаче утврди, ту да остане све дотле, док му се помоћ не укаже, јер као што рекосмо мало пре, са оном снагом, с којом је тада располагао, није могао да предузме даље наступање, а да не буде изложен рђавим последицама, нарочито на случај одступања, као што се то доцније приликом предузетог насилног рекогносцирања на дан 25 декембра у неколико заиста и догодило.

У показаном стању остали смо били све до 25 декембра, дакле пуних 12 дана од заузећа Куршумлије. За све то време ми смо се као што је напред казато, утврђивали око Куршумлије, а Хафис-паша, командант целог косов. вилајета, журно је прикупљао војску око Нов. Пазара, Митровице и у околини Приштине и Вучитрна, и већ око 22 ист. мес. наше су се патроле извиднице, које су често допирале чак и до близу Преполца, сударилe са непријатељским извидницама, а њихови се логори по дознању тих патрола и увода налажаху већ у селима: Прекорађи и Дабиновцима. До 25 декембра, ако не који дан и раније, био је већ у турским рукама и сами Преполац, а њихове предстраже на читав сахат и нешто више испред истог. Главна маса њихове војске била је у то време око Подујева, Главника и других села у долини реке Лаба. Поред редовних трупа био је и врло знатан број Арнаута, који су управо при наступању служили својој редовној војсци скоро у свима приликама као авангарда (предводница) па као такови први и ступали у борбу.

И ако смо за цело време нашег бављења у Куршумлији од дана заузећа па до њеног пада, благовремено сазнавали од изашиљаних извидница и увода о свима смеровима и покретима непријатељевим, и ако је о томе уредно извештавана и корпусна команда, ипак нам се не може на ино, а да овом приликом не кажемо, да је командант дивизије врло често и поред таквих истинских уверења, јављао истој корпусној команди са свим противно, те тиме опровргавао управо оно, што је пре тога као поуздано сам јављао, и тако доводио управо већу команду у забуну, да није по кадшто знала, шта да узме за вероватност.

Ми не знамо праве побуде и узроке, који су принуђавали команданта дивизије, да своја сопствена извешћа тако често мења, а још мање можемо знати, да ли би он могао чиме такву радњу своју да оправда, али свакојако морамо признати, да је та његова несталност у пошиљању извешћа већој команди имала штетних последица, јер чини нам се, да је то једино принудило корпусну команду, да нареди команданту дивизије, да предузме насилно проматрање терена у правцу Преполца, и да се тиме лично увери, да ли заиста има где год у близини Преполца турске војске и колико, како би се једном прави рачун о томе имати могао. Међу тим баш тада је било најмање оправдавајућих разлога, да се насилно проматрање предузима, јер се на сигурно знало, да је непријатељ већ заузео био Преполац, и да је појача одељења знатно у напред истурио, па се могло предпоставити, да се из насилног проматрања може лако прећи у праву борбу, за коју ми нисмо били спремни, а то се заиста и случило. Ми смо требали да чувамо наше утврђене положаје, и да ту очекујемо на противника, дакле да се ограничимо само на пасивну одбрану, коју смо међу тим предузетим насилним проматрањем не само ослабили но и пад Куршумлије раније изазвали. Али савесно можемо рећи, да за ово пада сва тежина кривице на самог команданта дивизије, који је као што напред рекосмо врло несталан био у подношању извешћа.

Као што је дакле напред казано, на дан 25 декембра, т. ј. првог дана Божића, командант дивизије по изрично добивеном налогу са вишег места предузео је био насилно рекогносцирање према Преполцу под својим личним руководством у три разна правца, и то овако:

Цела Чачанска бригада I кл. била је подељена у три колоне, у двема по 1, а у једној 2 батаљона. Свакој од њих придат је био по 1 брдски топ и по неколико коњичких ордонанса, за јављање и т. д. Ове три колоне наступале су: једна долином реке Бањске; друга долином Косанице, а трећа најјача (од 2 батаљона) гребеном између Бањске и Косанице, преко „Самокова." Предпостављало се, да ће непријатељ бар са глав. силом својом бити на самом гребену и да би при наступању к Куршумлији овим правцем и управио своју главну масу пре но долинама: Бањске и Косанице. И заиста доцније се потврдило да је предпоставка била уместна, јер су Турци тако и радили.

Све три колоне кренуле су се из Куршумлије у означеним правцима тачно у 11 сах. пре подне. Пошто су се предходно према одредбама пољске службе распоредили у маршови ред. И после не пуна два часа овога марша наиђе централна колона (она што је наступала гребеном) на предња одељења непријатељева и сударе се. Непријатељ је дакле кренуо према Куршумлији, вероватно у истој тежњи у којој смо и ми, те да се и он средством насилног проматрања што потпуније упозна са нашом јачином и нашим распоредом. Но у колико смо ми били на погрешном путу, што смо предузели насилно проматрање, у толико је од њихове стране овакав рад био потпуно смишљен и оправдан.

Као што рекосмо дакле наша централна колона наиђе после не пуна 2 сах. марша на непријатеља и судари се са њим. Судар је био озбиљан, и после 2 сах. жестоке борбе наши су били принуђени да одступају, јер је непријатељ далеко надмоћнији био. Ми смо тада приморани били, да напустимо и неке наше стрељачке ровове, које смо још раније построили били близу села Љуше а испред једног дубоког седла, које дели гребен скоро на две једнаке половине. Преко тога седла водио је и пут којим су се кретале обе војске, т. ј. и наша и турска, и из поменутих ровова пут је могао да се стави под врло јаку и пушчану и топовску ватру, да би непријатељ тек са осетним напорима и губитцима могао да прелаз изврши преко седла и да се дохвати супротне стране, на којој су били ти ровови. Заузећем ових ровова, непријатељ је отклонио и последњу сметњу за своје даље наступање према Куршумлији, јер је тај један једини пут, који преко гребена води, био сад са свим слободан.

Док се на гребену водила борба, дотле наше друге две колоне, које су наступале долинама Бањске и Косанице, нису на своме путу нигде наишле на противника, премда су на глас започете борбе на гребену и оне обуставиле своја наступања. Ово је дакле друга околност која јасно тврди, да је непријатељ сву своју силу конценттисао на положајима који су били на самом гребену и да је пут, који је преко гребена водио изабрао за свој наступни правац. Мисао дакле која је према теренским околностима потпуно оправдана.

У овом проматрању, поред осталих губитака, чије нам право стање није поуздано познато, погинуо је и пешач, поручик Сима Петровић, који нам је познат још из битке приликом заузећа Куршумлије. Он је својим јуначким држањем заслужио, да му и овом приликом одамо достојну хвалу. Али не можемо пропустити а да овом приликом не напоменемо, како смо доцније дознали, и то са доста поуздане стране, да он у поменутој борби није погинуо био на месту, но је као тешко рањен остао на бојишту, па по свршетку битке наиђе на њега један Арнаутин, одсече му главу и опљачка га, а за тим се поврати у логор и извести о томе команданта посаде, који му од свега онога, што је он од пок. Симе упљачкао, није хтео ништа да одузме, но му је то у име награде оставио Тај догађај и многи други и доцнији и ранији најјаснији су доказ, колико је вредила Женевска конвенција за Турке, ма да су и они и то скоро у првом реду изјавили свој пристанак на њу.

Исто тако не можемо с ћутањем прећи ни то, како наши војници нису хтели рањеном Сими да притекну у помоћ, но су га при одступању свом оставили онако рањеног на милост и немилост непријатељеву. Али овако недостојно понашање наших војника према својим старешинама, није била ни прва ни последња појава. Таквих примера имаде врло много, јер се заиста нећемо ни најмање огрешити о истину, ако изјавимо, да се овако што скоро редовно дешавало у свима борбама и ранијим и доцнијим. Тако је доцније било са потпоручиком Машићем и са поручиком Миланом Петровићем.

Сад нам остаје да наведемо само још то, да су се наше проматрајуће колоне после оног судара повратиле натраг у Куршумлију и заузеле своје првашње положаје, и сутра дан т. ј. 26 декембра очекивали смо као насигурно, да ће нас Турци да нападну, што се заиста и догодило.

Сад је на реду да проговоримо коју о борби 26 декембра т. ј. оног дана, кад је Куршумлија понова пала у непријатељеве руке. Но пре него се упустимо у само излагање борбе налазимо за потребно, да објаснимо неке околности, које, и ако нису биле од одсудног утицаја на саму ствар, оне су при свем том биле од врло великог уплива и знатно допринело, да се борба реши у корист непријатељеву и да Куршумлију, која је 12 са великим напорима и доста знатним жртвама освојена, заузме непријатељ олако и без икакве цене.

У штабу команданта дивизије знало се је још из раније и то скоро са свим сигурно, да ће Куршумлија при првом иоле озбиљнијем нападу од стране непријатеља, — пасти. Бар се тако претпостављало. Ова позитивност била је природна последица према целокупном стању ствари, које смо напред изложили т. ј. услед недовољног броја наших трупа и сувише развученог фронта према природи и расмештају положаја око Куршумлије, који су били окупирани нашим трупама. Та дакле предпоставка, да је пад Куршумлије неизбежан, управо је једини узрок, што је командант дивизије, пошто су наравно сви његови захтеви за помоћ остали безуспешни, тражио под видом слабости, коју је оснивао на добивеној рани у првом рату, да се смени од командантове дужности. и да се на његово место друго лице што скорије упути. Но ми и ако имамо скоро потпуног уверења, да потпук. Биничком у то време још не беше потпуно зарасла рана на нози, коју је у првом рату задобио, ми пак држимо да се нећемо ни у колико од истине удалити, ако и по други пут наведемо, да је он под видом слабости тражио само да се опрости команде, пре него би Куршумлија пала те да на тај начин избегне катастрофу, која је иначе била и неизбежна и тако рећи на самом прагу. У колико пак познајемо карактер потпуковника Биничког, и ако не баш тако изближе, можемо тврдити, да би заиста за његову сујету и частољубље био веома тежак удар, да је случајно био такав удес, да је Куршумлија под његовом управом изгубљена била. Према томе дакле можемо са пуно права рећи, да је он у овој прилици био врло ретке среће, јер на сам дан 26 декембра, кад је пала Куршумлија, и то на не пуних ½ сах. после предаје дужности потпуковнику Прапорчетовићу и одласку из логора, непријатељ је већ напао био на нас и после незнатног одпора од наше стране и Куршумлију и положаје око ње заузео био.

У потврду онога што смо казали, да је потпуковник Бинички под видом слабости хтео само да избегне пад Куршумлије, сведочи као главно то, што је он ускоро по разрешењу од дужности команданта ибарске дивизије примио команду над дунавском дивизијом, а дотадањи командант дунавски потпуковник Топаловић дошао за команданта ибарске дивизије. И ова промена извршена је ако се не варамо после не пуних 15 дана од пада Куршумлије, односно разрешења његовог од дужности над ибарском дивизијом. Може ли дакле бити очитијег доказа, да је наша наведена претпоставка односно слабости потпуковника Биничког са свим основана и на своме месту.

Но и ако напред рекосмо, и ако и сад остајемо при томе, да би баш и под личном управом потпуковника Биничког, Куршумлија са свим насигурно пала, према напред изложеном стању ствари, ми смо при свем том најпотпуније уверени, да је тај пад могао бити за нас свакојако лакши а по непријатеља и тежи и скупљи. На сваки начин неће се одрицати, да за наведени случај није било све једно, био командант овај или онај, јер у колико је један командант са својом трупом и њеним размештајем у опште, а уз то још и са свима осталим околностима понаособ, које су од битног утицаја на сам излаз борбе, што потпуније и изближе упознат, има веће вероватности и више моралне гаранције, да је његовом раду и успех осигуранији, но другоме који је у обратним приликама, као што је н. пр. био такав случај са поптуковнником Прапорчетовићем.

На први поглед изгледа да је ово ствар од мањег значаја и да према томе не би о њој ни требало много говорити, али ми противно мислимо и налазили смо баш за нужно, да о њој коју више прозборимо, те да се види и сазна право стање ствари, јер нам је познато да код многих постоји противно уверење, т. ј. држи се да Куршумлија не би 26 пала, да је само командовао тада потпуковник Бинички, а не Прапорчетовић. Према овоме дакле у колико је потпуковник Бинички био срећан, што му је смена пре пада Куршумлије стигла, у толико опет с друге стране потпуковник Прапорчетовић био је малерозан. Због тога и сматрамо за дужност, да га, излажући право стање ствари, узмемо у заштиту, јер имамо потпуног уверења, да је он од своје стране чинио све, што му је не само дужност, но и савест налагала, да одржи Куршумлију у својим рукама, али при свима његовим и умним и физичким напорима, ипак му није испало за руком, да отклони и спречи оно, што је било изван његове моћи, и што се већ унапред као позитивно очекивало. Према томе дакле, да ли је икоји могао бити лошије среће, но што је он био, кад после не пуних $^1/_2$ сахата од његовог доласка у Куршумлију а пријема команде отпочиње борба и то са таквом жестином од стране противника, да није имао ни толико слободног времена на расположењу, да се ако са ничим другим, а оно бар са размештајем наших трупа упозна. Кад међу тим к овоме додамо, да му тада не беше на лицу места ни шеф штаба, та врло важна чињеница у једној већој команди, јер исти беше отишао на 1 дан раније у Прокупље по званичном послу, а на изрични налог бившег команданта потпуковника Биничког, онда се може лако појмити неприлика и незгода, у коју беше запао потпуковник Прапорчетовић пријемом команде над ибарским дивизијом. Али судбини се у залуд противити, и Куршумлија тога дана паде.

Ми смо имали очите прилике да се уверимо, да је он услед пада Куршумлије био јако смућен и узнемирен Није тешко појмити, како су тада његову душу жалосне мисли обузимале а како ли му је још било, кад је узео перо и артију да својом руком напише редове са којима јављаше корпусној команди о њеном паду? Заиста зао удес. Но зар би у опште и могло бити кога, који би и према таком кобном случају могао друкчије да осећа, а не као он, који по причању неких, није био боље среће ни у првом рату, па му је сад фалило само да Куршумлију изгуби.

Оволико наведосмо о њему једино за то, што налазимо, да би не само неправедно но и непоштено било, да се њему у рачун мећe и оно, зашто је он потпуно невин и зашто би га, строго ценећи, према показаној усталачности и уложеноме труду, ваљало још наградити, при свем том што је успех био негативне природе, који се обично противном мером одмерава, што се по нашем скромном мишљењу, не може за све прилике и околности за коректно да сматра. Додаћемо у прилог истине само још то, да се он у своме очајању на дан борбе, видећи извесност пада Куршумлије, толико ангажовао лично као командант, да му се пре и то с правом може замерити и за погрешку да узме, но у пахвалу да упише. Да га је међу тим гонило на то очајање и помисао не може бити неправедно заслужени прекор за радњу из првога рата, који би се падом Куршумлије не само потврдио но и потпуно оправдао, то је изван сваке сумње.

Но пре него закључимо излагање правог стања ствари у погледу радње потпуковника Прапорчетовића, налазимо за нужно да наведемо још једну околност из које ће се и јасно и потпуно моћи да увиди, да код потпуковника Прапорчетовића не беше никакве шпекулативне помисли. Тако дакле ми знамо поуздано, да је он још на самом друму између Прокупља и Куршумлије, путујући за у Куршумлију, добио био потпуно обавештење о целокупном стању ствари, као и о томе, да је борба извесна и да ће последица тога бити пад Куршумлије, па је управо и саветован да не жури са одласком у Куршумлију бар до сутра дан, док се не реши судбина Куршумлије. Но он у место да прими и послуша овако корисне савете по њега, одбио их је и продужио свој пут где је као што смо већ видели за времена приспео и команду од потпуковника Биничког примио. Држим да се нећемо ни најмање од истине удаљити ако кажемо, да би се други у оваквој прилици другачије понашао и да би мало више шпекулативности показао, за што му се строго судећи не би могло с правом ни да замери, јер најзад не би ни право било, да други вади врело кестење за туђ рачун. Шта међу тим значи за једног већег команданта кад у рату стекне рђав глас и прочује се као неспособан, то није тешко појмити ни једном паметном човеку у опште а за свакога је војника то тако разумљива и јасна ствар, да би и најмање тумачење било са свим излишно и дангуба у времену.

Но да пређемо на започето излагање саме борбе на дан 26 декембра које смо раније прекинули:

Турци су, као што казасмо, наступали гребеном „Самоковским“ преко кога је водио и пут Приштина-Куршумлија, поред друма долином реке Бањске. јер је знатно употребљивији био од овог последњег. за чисто војничке цељи. Око подне његова се авангарда судари са нашим предстражама на Самокову, а у скоро за тим и на Баћоглави, које се после незнатног одпора одмах и повукоше на леву обалу Топлице. То је било управо у првом моменту борбе. Но чим се непријатељ дохватио био Самокова, што у осталом према наступном правцу и конфигурацији терена, није била скоро никаква тешкоћа, он је одмах енергично и врло одважно продужио своје наступање и у великим масама спуштаху се низ Самоковску косу управо рећи трком тако, да за тили часак пређоше Топлицу, са великом дреком од стране Арнаута, који и овде беху као и свугде у предводници, те се тако докопаше нашег положаја на левој обали Топлице управо на спрам утока Косанице у Топлицу, а изнад једне развалине за коју се прича, да је била задужбина нашег чувеног јунака Страхинића Бана. Тај положај брањаху Трстеничани II класе под командом потпоручика са одличијама Владимира Машића, који беше њихов батаљонски командант. Но у скоро, ако не и једновремено заузеху и оне остале положаје лево и десно поред именованог, тако, да су у брзо постали господари ситуације. Ми држимо да се нећемо ни мало од истине удалити ако кажемо, да су наше трупе биле самом појавом противника толико декуражиране, да су управо после првог и највише другог метка, почеле да напуштају своје положаје на којима имађаху још доста добре заклоне. У место да се из тих заклона мушки боре, докле силом околности не буду принуђени, да исте напусте, они се просто драговољно одрекоше истих и дадоше се управо у бегство, да не беше нико у стању да их уздржи. Заиста врло жалостан и понижавајући ал при том и потпуно истинити догађај, у толико више још што услед тако наглог одступања њиховог буде ухваћен жив Владимир Машић, који је покушавајући са револвером у руци да их задржи од одступања, заостао управо сам самцит на положају, те тако паде жив у руке непријатељу, који је и са њим као и са свима осталима, који су били исте судбине и живи запали непријатељу у руке, најсвирепије и најгнусније поступио и лишио их живота на најнечовечнији начин, одрубив им онако живима главу са рамена. Кад смо доцније по други пут ушли били у Куршумлију ми смо нашли Машићеву главу на плоту испред куће, у којој је био њихов меџлис, поред осталих глава наших људи, који су као што мало час казасмо, у доцнијим борбама све живи похватани, исту судбину искусили. Није тешко појмити, да је Машић у најтежим мукама испустио своју душу, и да је био управо жртва нерасудног бегања наших трупа.

Овде морамо да изјавимо осуду и над нашом артиљеријом, која је скоро у истој мери као и пешадија одговорна за наведени догађај, јер се и она повукла са својих позиција тако рано, да се управо не може тачно да определи и каже, који је од њих двоје показао у овом погледу веће ревности и брзине. Баш онда, кад је она иза својих заклона требала и могла да развије најжешћу ватру из својих топова, она је са свим безузрочно као и пешадија похитала у одступање, што је све скупа разуме се и допринело, те је непријатељ, не по врло ниску цену, но скоро рећи бесплатно, заузео и Куршумлију и све положаје наше. Није нам лако, али при свем том морамо искрено признати, да су се наше трупе напуштањем положаја око Куршумлије тако растуриле и раштркале, да би се овде са свим коректно могла да примени она узречица «као разбијена војска,» јер је дотичним командантима једва после 5—6 дана а за неке делове још и доцније испало било за руком, да тако растурене чести прикупе. За потврду овога, ми наводимо као пример то, што су се неки делови војске једва зауставили у Јанковој Клисури, други опет на граници среза козничког око села: Магова и Батота, неки чак и преко границе, тако, да се тек после извесног времена сазнало где се налазе.

Овако жалосно стање заиста је тешко појмити, а нами је веома непријатно, што и по други пут морамо потврдити, да је тај догађај пун истине и да је потекао јединствено услед паничког страха, који је магновено обузео наше трупе, чим се непријатељ појавио био. Но при оваквом стању ствари, ми смо строго узевши, а благодарећи некој невидовној срећи, ипак добро прошли, само за то, што непријатељ није умео тако сјајну прилику потпуно да користи и да је крунише гоњењем. А да је тако урадио, као што је и згодна прилика била за радњу те врсте, онда смо тврдо и најпотпуније уверени, да би непријатељ постигао тиме недогледне користи, јер би своју победу славио на нашем страховитом поразу, који би био природна последица нашег неразложног и наглог бегања.

Сада да видимо шта се радило на једној а шта опет на другој страни после пада Куршумлије.

По заузећу Куршумлије, Турци су одмах отпочели да утврђују Самоковски гребен, на коме им је и главна маса заостала и размештена била. У Куршумлији су поставили били само једно појаче одељење, које је опет у напред према нами истакло било неколико објавница на важнијим тачкама, ради осматрања терена и наших покрета, но као главно, чешће су и зашиљали патроле извиднице у разним правцима, ради сазнавања правог стања ствари на нашој страни. Већ из овога дакле јасно се даје видети, да се непријатељ решио био на пасивну одбрану, и према том закључку дакле, његов је распоред трупа био са свим коректан и на своме месту. Доцније пошто је „Самоков“ утврђен и за упорну одбрану потпуно спремљен био, непријатељ је Куршумлију са свим напустио и ограничио се био само на одбрану „Самокова.“ И овај поступак непријатељев био је, с погледом на његову намеру и закључак горе наведени, потпуно уместан, јер Куршумлија није била ни од какве важности за њих. Ми ћемо доцније нарочито коју више да проговоримо, како односно утврђивања „Самокова" тако и односно његове важности, а узгред и о свима осталим последицама, које су проузроковане биле падом Куршумлије, и које су међу тим биле од одсудног утицаја по наше даље операције.

На нашој пак страни после пада Куршумлије, прва је брига била, да се растурени делови прикупе и у ред доведу, — да се изабрани и заузети положаји што боље утврде и осигурају противу могућег евентуалног напада од стране непријатеља, и најзад, да се у позадњости изаберу и ојачају згодни положаји за размештај трупа, ако би услед напада непријатељевог били принуђени, да заузете положаје напустимо и да се у назад повучемо. И све је то извршено као што треба, користећи и време и средства, која су нам тада на расположењу стајала онако, како су то ондашње прилике изискивале.

Овде нам некако згодно долази под руку, да наведемо нешто што је, ма с које се стране узело, свакојако за осуду. Ствар је дакле у овоме· Од заузећа Прокупља а то је од 6 декембра, па све до пада Куршумлије, т. ј. до 26 ист. м. дакле за пуних 20 дана, штаб дивизијски био је за све то време у Прокупљу, где се наравно и дивизијски командант са целим својим штабом *поглавито* налазио, и одакле је и сва наређења подчињеним му командантима, који се налажаху тада пред Куршумлијом, издавао. За што командант дивизије није одмах или бар у скоро по паду Куршумлије, пренео свој штаб ближе истој и да ли би он могао да оправда такав поступак свој, нами није о томе ништа из ближе а као позитивно познато, али би ипак рекли, да је такав поступак командантов погрешан и да би на сваки начин и и корисније и коректније било, да је његов штаб одмах после пада Куршумлије, премештен био из Прокупља ближе Куршумлији, јер не треба изгубити из вида, да из Прокупља до Куршумлије има пуних 7 сах. обичног пешачког хода, а толика удаљеност од седишта дивизиј. штаба до међе, која растављаше нашу оперирајућу војску од непријатељеве, нами се бар чини, да се не би могла ничим ни приближно а то ли потпуно да оправда. Тек после пада Куршумлије, а услед издатог налога потпуковника Прапорчетовића као заступника дивизијаревог, буде дивизијски штаб премештен у Бацки хан, удаљен од прилике 3 сах. од Куршумлије а не пуних ³/₄ часа од наше предстражне линије.

Но да видимо како су даље текле припреме на нашој страни. Тако дакле:

Одмах сутра дан после пада Куршумлије и после отпуштених налога за прикупљање растурене војске и остале спреме, као што је напред напоменуто, предузео је командант дивизије (потпуковник Прапорчетовић) лично проматрање целог околног терена са шефом и осталим особама свога штаба зарад размештаја трупа, и по извршеном проматрању издао је на лицу места наредбу за целокупни размештај дивизије (разумевајући под дивизијом чачанску I и крушевачку II класе, јер крушевачка бригада I кл. не беше повраћена из одкомандировке), који се у главном протезао у виду полукруга од Грабовца на десној обали, па све до села Барбатовца, које лежи на левој обали Топлице, но доста подалеко од ове. Овако је ишла у главном предстражарска линија а потпорнице и резерва била је смештена, и то: прва у селу Плочнику а друга у Белољину и осталим оближњим селима. Тако изгледаше у главном наш размештај после пада Куршумлије а у подробније излагање овога није нам могуће да се упуштамо, јер немамо нужних података о томе. Да смо којом срећом могли у напред да предвидимо, да се од званичких података, којих је у другом нашем рату било у изобиљу, не ће да учини озбиљна употреба, ми би се зар и постарали, да дођемо до подробнијих дата.

Баш у оно време кад је Куршумлија пала, вођени су били у велико и врло живо преговори између наших и царско отоманских власти о предаји Ниша, но и ако није далеко било од дефинитивне погодбе, ипак судбина његова не беше још коначно решена. Да је међу тим пад Куршумлије био од пресудног утицаја за нас, да са преговорима о предаји Ниша што пре будемо готови, па ма од наших дотадашњих захтева попустили и више, но што се иначе пре њеног пада држало, — ми држимо за природну последицу и ако немамо непобитног уверења, да је баш тако и у самој ствари било. Свакојако стоји то, да се после пада Куршумлије увидило и на вишем месту, колика је погрешка била, што се није раније послала тражена помоћ, а да је заиста тако било, тврди нам то, што се доцније ускорило са пошиљањем исте, без обзира на то, што питање о конвенцији беше још у своме току.

Ми можемо са пуно савести да потврдимо, да су Турци случајно одмах после пада Куршумлије, показали више одважности и офензивног активитета у опште, и да су енергично продужили своје наступање према Прокупљу односно Нишу, да би не само питање о предаји Ниша, но може бити и сви наши дотле постигнути успеси, у озбиљно питање доведени били, па и ако би се најзад и заузео Ниш, да би то било по знатно скупљу цену за нас но иначе. Зар то није довољно па да се дође до уверења, да једна иначе врло мала и незнатна погрешка може у самој ствари да буде од кобних последица, и то само за то, што се с ћутањем прелазило преко оних ствари, којима је требало најискренију и најозбиљнију пажњу поклонити. Зар такви појави нису за строгу осуду?

Бацив летимичмо поглед на општу ситуацију, хајде да се вратимо на отпочето излагање рада и припреме које су вршене у кругу ибарске дивизије.

Пошто је дакле извршено проматрање и размештај трупа на новим положајима, предузете су биле одмах нужне мере, да се и у позадини изаберу згодни положаји и по могућству што јаче утврде, за случај, ако би и са већ заузетих били потиснути, као што се то могло у неколико са позитивношћу да очекује, само да нас је непријатељ напао био. У показаној цељи дакле, командант дивизије извршио је подробно проматрање и у позадини и изабрао је два положаја. Један се протезао од самог друма Куршумлија-Прокупље, па до близу Блаца, и он би бранио у главном продирање к Прокупљу, самим друмом — а други је положај био код села Блаца, управо на самој вододелници р. Блаташнице, која извире из језера истог имена — и р. Топлице. Положај овај био је познат још из првог рата нашег, јер су га Турци једним доста пространим редутом утврдили и као таквог за цело време док су непријатељства трајала, држали у својим рукама. Овај положај бранио би и спречавао би продирање к Јанковој Клисури, односно Крушевцу. Оба пак положаја стајали су непосредној вези.

У то време већ су била стигла јака поткрепљења и ако дотле питање о Нишу не беше још коначно решено, као што то и напред напоменусмо. Зар то није најбољи и најјаснији доказ, да су и на вишем месту осетили јаку прпу па су с тога почели и озбиљнијег рачуна да воде о догађајима пред Куршумлијом. Сад је дакле Хафис-паша, командант целог косовског вилајета имао пред собом већ јачег и озбиљнијег противника, јер смо ми у погледу чисто дефанзивном, услед дошавших поткрепљена, стајали на чвршћим ногама.

Но у скоро за тим и преговори о предаји Ниша бише довршени, те се услед тога и цела ствар окрену у неколико на боље. У неколико за то, што је тада и непријатељ већ друкчије стајао но раније. Но ипак се може с правом приметити, да се по закљученој капитулацији Ниша, нису предузеле одмах даље операције, нити је се сваки тренутак у времену онако користио, како је то озбиљност ондањих прилика изискивала. Људска слабост морала је и овде да избије на површину. Требало је дакле да се предходно реши питање, у чију се заслугу има да упише срећно извршена предаја Ниша. Да ли је одиста то питање било тако важно, да се са решењем његовим није могло да одложи, већ се морало одмах да решава о њему на лицу места? Очевидно је дакле, да то није изискивала никаква стварна и неодложна потреба, већ је потицало једино услед бојазни, да се доцније приликом писања историје, не би и за тако важне податке натезало, или ако не то, а оно бар да се не би другоме уписало у заслугу за постигнуте успехе. За опште познато тактичко правило, да сваки минут у рату ваља користити, није онда никоме ни на ум падало.

(Наставиће се).

ЛИТЕРАРНИ ПАНСЛАВИЗАМ

(Наставак)

1. *Словенске књижарнице* по свима главним градовима нашега племена, наиме у Петрограду, Варшави, Кракови, Лавову, Прагу, Бечу Пешти, Брну, Београду, Загребу идр, да би књиге, издане на другим наречијама могле се куповати брзо и јефтино. Сад, ако ко т. ј: у западним словенским земљама наручи за се какву било руску или пољску књигу преко садашњих књижарница, мора обично чекати пола године или годину, дакле она дође, још је плаћао за њу двојином или тројином више од њене обичне цене, — јер су опћења врло ретка, а затим тешка и скупа!

2. *Измењивање* књига међу писцима разних племена. Издавачи новина, журнала итд, нека шаљу и мењају један с другим своја издања.

3. *Оснивање катедара* за школско предавање словенских наречија, да би се ученици и млади Словени могли учити бар почецима и добити воље к даљем занимању. У школским књигама и читанкама за младеж нека се измешају примери и приче о знаменитим Словенима свију племена и наречија (као што је Колар и урадио у једној сличној књижици). Желели би да има један словенски Плутарх; такови животописи знаменитих Словена чаробно би деловали на младеж. Кад већ пример неколицине људи, и податак из историје неког племена, може деловати на нас и покренути нас на племенит рад, колико ће учинити примери најразноврснији доброчинилаца, покупљени из свију племена и из историје целога народа. У светињи таквог пантеона и пред'очаравајућом силом таквих примера ишћезнуће кастични дух појединих племена. или ће се шта више прѐнути и уздићи у исполински дух, који ће у своме срцу носити цео народ.

4. Свеопћи, на свима наречијама, *словенски литерарни журнал*, у коме би свака нова књига словенска била објављена и оцењена оним наречијем — на коме је написана; на том заједничком научном журналу морали ли би суделовати и заједно радити писци и критичари свију словенски наречија. Нема сумње, да би се сличан журнал при тако великом и на далеко раширеном опћинству дуго одржао. Литература је јасан израз мишљења народног: журнали су — језик којим народ себи говори.

5. *Јавне и приватне књижнице* уређене тако, да би се у њима налазиле и на послугу давале књиге свију наречија. Литерарна ће заједница тако умножити словенске књиге, да ће појединцима бити немогуће да све купе. Много људи мораће уложити своје снаге и новац у једну сврху. У свакој таквој књижници морале би нарочито бити најбоље граматике и речници сваког наречија.

6. *Сравњујуће граматике и речници* свију наречија, како би лакше било изучавати облике и грађу њихову. Нарочито препоручујем добре етимолошке саставе, — који знатно олакшавају заједничко изучавање наречија, потоме што нам корени речи показују прајезик или основу наречија у првобитној његовој простоти, — и у свима наречијама једне и исте.... Ко је стекао потпуно (филолошко) знање ма једног наречија (вели аутор једне словенске граматике кога Колар навађа), тај неће имати повода да се жали да је словенски језик у сваком селу — друкчији, него, напротив, увидиће, да је он увек

— једнак, и да најудаљенија наречија, више или мање различна једно од другог, нису одвећ одвојена, него посве разумљива.

7. Даље, сабирање и објављивање *народни песама и пословица*, у којима разлике и одалености међу наречијама још нису тако велике, као у научном стилу. Уз то сматрам такође за корисно превађање састава и књига с једног наречија на друго, која користе тим, што воде свестраном познавању словенских племена, не руше наше естетичко осећање, не чине насиља и не накарађују наш говор и народност.

8. *Одбацивање туђинских речи и облика*, примање садашњих чисто-словенских, а тим условљено *приближавање к идеалу свесловенског језика*, т. ј. таквог говора, који би разумео сваки Словен ма ког племена. Словенски говор нека се обогаћује само словенским речима сродног звука и сродне грађе. Ни у каквом европском језику не бивају стране речи тако опасне и превртљиве као у словенском; оне накарађују и понижавају народно достојанство, подривају и убијају вољу на њ и његов говор. Стране речи и обрти отуђују Словене, одвајају наречије од наречија, племе од племена; изучавање братски наречија чини се непријатним и отежава се. Ческа и пољска реч нарочито су огрезле у туђинским, те по томе требају приличног пречишћавања, прва од германизама, а друга од германизма, латининизма, галицизма.

9. *Једнородан* философски (т. ј. научно утврђен) на духу словенски речи основани *правопис*, на ком би се могли састати сви Словени, или бар они, који употребљавају једно писмо латинско или ћирилско. Не морају на словенски правопис упливисати језик мађарски, или и талијански или немачки.

Шáра у правопису не само што захтева много времена на њено изучавање, него и плаши читаоца и слаби га у разлозима [1] Једном речи, да би постигли ту заједницу, ми морамо прокопати и изравнити све брежуљке који нас деле, зајазити све јаме и јазбине, или у крајњем случају постројити преко њих мостове, да би могли један другом руку пружити и увек се лако састајати.

У завршном параграфу своје књижице позива Колар и последњи пут на литерарну заједницу:

---

[1] Кóлар наводи примере за то, до чега је долазио правопис, уређиван по примерима туђе писмености. Примери су одиста жалосни. Такав је н. пр. био правопис католички Србо-Хрвата, који су употребљавали латиницу по талијанском или мађарском начину; они су писали н. пр. segliesc место šleš, (по садашњем чешком правопису, који су сад и Хрвати усвојили); kgnisoniri место knižnicu, oghgnjem м' ognem, gghgnjevno место gnevno и т. д.

„У свету те заједнице изгледаће нам словенски народ и сва његова племена и наречија, све његове судбине и радње са свим друкчије, но до сад. Само ће она ударити темељ народној литератури у правом и најузвишенијем смислу те речи; само њеном помоћу срушиће се кинески зид, одвојени живот и радиност, ситничарска брига с књижицама одвојени племена и наречија, свршиће се рђави литерарни потхвати, који, једва се родив, умиру из недостатка ваздуха и простора. Само у тој заједници, ми, Словени, осетићемо свој постанак и сродство, а нека не сумња свако племе, да би га тај пробитак доста скупо стао. Умнији део Словена мање мисли о стварима, које нас деле и удаљавају једне од других, него онима, које нас уједињавају.

Потоци једва ваљају својим таласима брвна и даске; Волга и Дунав носе веће масе где им се воде у реку уливају. Од те заједнице неће имати штете никоје наречије; свако ће племе сачувати своју особност, остаће при свом наречију и литератури, само ће познавати производе других племена. На тај начин, овде је још прекрасно поље за сваког Словена, који искрено жели добра целоме народу. Овде треба да сви благороднији људи из народа пруже један другоме руку у тај одиста свети савез; јер је ова досадашња немарност и неучешће а често и равнодушност или чак мржња између Словена, право непоштовање те свете ствари. То је оно непоштовање, које је тако јако осуђивао Римљанин, кад се деца не би приљубљивала родитељима, или кад браћа и сродници један другога не би уважавали. Око тога заједничког, јасно сијајућег огња народне части нека се искупе сви, који знају осећати и мислити, и нека се брину да свакога тамо привуку. Тешка одговорност лежи на нама, на нашем времену, нашем народу, који мора решити судбу далеке будућности. Не онај, који је међу (појединим) Словенима, први, најјачи, него онај, који је највећма свима мио а с другим је племенима и наречијама од свију осталих у чвршћој вези, који живот и самосталност мањих и слабијих највише штује и цени: само је тај у наше доба достојан похвале и прелепог имена *Словен*.“

Задржали смо се подуже на књижици Коларовој, као на врло знаменитом и самотворном раду у литератури по овом предмету — тим већма, што ма да је та књижица била и код нас преведена у једном журналу, пре 40 година, била је ипак слабо цењена, а за тим из темеља заборављена, међу тим о њој се увек помиње, кад се поведе реч о словенском литерарном уједињењу. У западни Словена, као што смо видели, она је учинила јак утисак: многима је се чинило, да је она пронашла средство против словенског цепања. Касније су многи о томе јако сумњали.

У самој ствари теорија Коларова у многоме је нејасна. Он цело питање поставља доста платонски. Он је имао, најзад, узрока да се клони (као што и ради на самом почетку) говора о политичком панславизму: та су оговарања била тада веома опасна а била су још од постанка повод разним неприликама словенских литература у Аустрији. Он би имао пуно право, т. ј. довољно разлога да политички панславизам сматра (као и многи прваци зап. Словена што су га сматрали) — празном маштом, а уз то и штетном, јер је дражила непријатеље; очевидно је он мислио, да се „заједница“ не мора ни мало дотицати политике и да је могућа код „свију“ влада; али је његово појимање заједнице, само са тачке гледишта народне романтике, теориског хуманизма, само у области литературе, било сасма далеко од савршенства, и није разбистравало цело питање. У ствари, политички елеменат морао је суделовати у словенском покрету, и одиста је суделовао Па н. пр. каква је „заједница“ била могућа за Бугаре, док се не би ослободили турске владавине: није ли била ческа литература при првим слабим знацима (археолошке) заједнице, притешњивана оном влашћу, која је по мњењу Коларовом, морала потпуно омогућити литерарне свезе с једноплемцима, и није ли само то склањало на мисао за политичку самоодбрану и борбу; није ли и сам лојални Колар искусио незгоде бесправног политичког народа? Могло се је рећи à priori, да „заједница“ — ма како опширна, а не само археолошка — није могла а да не одведе народе изједначавању политичког положаја народности, к тежњи да поболшају положај своје народности. И сама мисао о „литерарној заједници“ појавила се много кашње, него се је код словенски племена стварала свест о својој политичкој бесправности; на политичко ослобођење једноплеменика, н. пр. Словена у Турској, окренута су пре свега словенска саучешћа, чим су се само почела будити. *Тај* се мотив појављивао, врло природно, много раније, него се је у словенским друштвима појавила ма каква идеја о користи и неопходности научно-литерарни свеза за њих. Поређење политичког рада словенског са политичким радом Немаца било је, очевидно, немогуће; Немци су свуда били раздељени по државама немачким; Словени — по свакојаким туђим, у којима је гинула и сама њихова народност. Шафарик, као што смо видели, задуго је, после књижице Коларове, осећао, да ће путеве словенском литерарном уједињењу определити само крвава политичка борба. Он је без сумње, био ближе истини. Сам је Колар при крају живота, био сведок једне епизоде такове борбе, у коју су умешани били његови рођени земљаци.

О „све-словенском“ литерарном језику, који толико очекују други тражиоци литерарног уједињења, Колар говори са свим нејасно, настојећи на свом облику „заједнице“ — са четири главна наречија. Као што се чини, он је шта више доста хладан према захтевању све-словенсног језика: он је сигурно мислио с једне стране да је такав језик тешко створити, а с друге давао много већи значај привржености његовоме језику, која је (приврженост) поницала у словенских племена у дугим вековима одвојеног им историског и литерарног живота, када, сем тога свог језика, нису ни знали ни за какав други језик. Тај локални значај наречија други су тражиоци опће-словенског језика одвише слабо ценили, јер он преставља већу природну одвојену силу, с којима се треба упознати. ако се хоће достићи господство код свију племена ма којег наречија у својству писменог језика. Но одлука Коларова односно *четири* литерарна наречија не изводи нас и опчараног круга. У самој ствари ко има право и власт решити, да морају владати та четири, а не *три*, не *пет* и не *шест* наречија? Ако је разнојезичност једном допуштена, то је постављање граница доста чудновато. Још је Крижанић доказао, да јачина језика много зависи од његовог политичког положаја. Литерарно наречије може се оснажити (а такође опасти) с политичким положајем племена. Претпоставимо, да се врло неугодно промени политички положај Чеха, — то ће се опазити на литератури њиховог наречија, она мора ослабити. Претпоставимо, да словачка насеобина у Угарској умедне побољшати свој политички положај, — њена ће се литература подићи. Једва се дâ посумњати, да се у садашње доба, с ослобођењем Бугарске, мора оснажити бугарска литература, на коју се Колар није шта више ни освртао. Очевидно је, да се „заједница“ при повољним политичким условима појединих племена, може тако распространити, да ће опет постати немогућном, јер ће морати одолевати вавилонској смеси језикâ. Ствар ће доћи до тога, да пожелети успеха једноме племену, значиће не желити успеха уједињењу, не тражити *уједињено* словенство. Али ако је тако, то'је ли могућно упоређивање словенске (??) литературе, с немачком, францеском, инглиском, италијанском, које су одиста *једне* по језику, те су за то и онако снажне на читавоме пространству племена, ма колико било у томе племену мĕсних наречија? И ако то упоређивање буде немогуће, може ли се говорити о томе да ће Словени свакојако задобити своју самосталност и уљести у извршивање своје велике историјске задаће? На тај начин, шта ће значити „заједница“ Коларова, ако пред њом не буде стајао као ланац — заједнички литерарни језик (који не би искључавао, у извесној мери, и радњу месних наречија)?

Практичне потребе или жеље, којима Колар спроваћа своју теорију, саме говоре о великој тешкоћи, па и немогућности словенског уједињења помоћу »заједнице« коју он предлаже. Је ли збиља могуће, да „не високо научени Словен“ т. ј. но обично образовани човек зна *четири* словенска наречија, кад он, ради опћег образовања, мора још знати један или два европска језика, и кад школски „класицизам“ захтева, као у нас, (Руса) на жалост, још знање грчког и латинског језика. Слична потреба, очевидно, премаша меру могућности за људе средњих способности и средње образоване. Још је давно било примећено, да је Колар хтео све Словене начинити лингвистима. Позивање његово на Европљане, није опет са свим темељно. На пример, Французи се нису никад поносили знањем туђих језика и, на против, сем властите, обично нису имали ни појма ни о каквој другој литератури.

Како су одиста трошне биле оне основе, на којима су осниване наде о словенској заједници, може се видети из личног жаљења Коларовог, што су три најзнатнија словенска песника његовога доба остала ван словенског покрета, — а песници, по његовим речима, „јављају се као цвет народни, они су дубље од свију проникнути и оживљени његовим духом.“ Бесумње је, осећање словенске заједнице код самих народа било још тако слабо, да није могло наћи израза у песника. Па није ни тада само било тако: после Пушкина „словенских осећања“ исто тако није било у Љермонтова, у Некрасова. Појезија Хомјакова, у којој његови поштоваоци виде гласника словенске идеје, била је, рецимо, узвишена, одушевљена најлепшим жељама за руски народ и словенство, ну, у најмању руку односно словенства, то је била књижевна, теориска појезија.

Идеје самога Колара биле су такође теорија, која је постала под упливом личног осећања. Он није решио питања, али му припада неспорна заслуга, што је категорично упутио на питање, на које мора доћи ред а пре а после, и с чијим је решењем збиљски скопчана будућност словенска. Колар је био песник и одушевљени родољуб; жарко одан словенском интересу, он је се надао, да ће исто осећање покренути и друге да раде за зближење и „заједницу.“ Ну историски услови бивају јачи од осећања: питање о „заједници“ било је и јесте најтешње скопчано с опћим политичким положајем словенских народâ, са стањем њихове образованости, —

и у неколико с положајем рускога народа и друштва, као најјачег и најуплививнијег дела словенства. Најплеменитији редови најбољих људи, врло често бивају излишни пред силом тих историских услова. Погрешка је Коларова била у томе, што није довољно проценио те услове; али, као што ћемо даље имати прилике да видимо, у његовој теорији било је доста мисли паметни и практички корисни.

V.

После Колара

Дакле, већ први моћни и савесни радници словенског препорода стављали су себи питање о путовима, којима се може постићи литерарно уједињење као срество ширем уједињењу опћи обичаја и националног образовања. Поред свега словенског одушевљења они су осећали, да је сама мисао тог уједињења тако млада, да би било не могућно истављати и подупирати ма какве опширније планове. Ватрени заношљиви Колар задржао се на теорији, скроз-проникнутој, жарким словенским родољубљем, али тако умереној, да она у ствари није одговорила на питање, — по томе што је изучавање, четири или пет словенских литература за извршење „заједнице“ било ствар очито немогућна.

Но други су прихватали и смелије одлуке, које су, мора сэ се рећи, биле и досљедније, ставивши питање словенског литерарног уједињења као озбиљно. Таког мњења је био земљак Коларов *Кузмани* (1806—1866) један од знаменитих људи словачке народности и литературе. У списима који су изашли у једно исто време с књигом Коларовом (1837—38) он је врло јасно износио, како велики значај има за народе у опће јединство литерарног језика, и какав би посебице имало и (морало би имати) за Словене. »Од свију недаћа, — говорио је он, — које су ма кад стигле словенско племе, и од неправедне судбине, или од рђави комшија ја сматрам најнесрећнијим и погибаоним за нас наше растројство према писменом језику. Распад народа на разне вере, потчињеност разним државама, насељеност по разним земљама, трајање разних наречија у њему није по себи особито благо, али у многим односима може бити врло корисно, може често сачувати народ од крајње пропасти а по некад помаже свестраном развићу његовог живота и његовом уздигнућу. Али различност писмених језика у једном народу непосредно рађа коначни пад литературе и посредно и читаве просвете и образованости, сљествено — силе и славе народне....« Така различност писмених језика јавља се у великом ступњу код Словена, те је Кузмани дошао до убеђења, да услов за узвишење словенске образованости, а за тим и снаге словенске мора бити уједињење његово, односно литерарног језика, и да се оно даде најбоље извршити, ако се у ту цељ *прими руски језик*. „Нама је Словенима сад, — говорио је он на другом месту — неопкодно нужно да се побринемо за изучење свију наши главни наречија; но било би још боље, кад би ми сви, по примеру старих Грка, предходно учили једно које било наречије. Према нашем положају (под немачком и мађарском владом) то, коначно, показује велике тешкоће. Ја знам, да ако ми изучавамо руско наречије, читамо руске књиге и друге на то наговарамо, да то изгледа у очима извесне странке као тежња јужних и западних Словена, да се политички уједине с Русијом. Али, не обраћајући пажње на така тумачења, треба озбиљно размислити, *које* је од наших наречија за то најприкладније, које има уза се највише вероватности, права и могућности да га признаду сва племена за оруђе, које ће нас све ујединити. Ја сам пак — мњења, да ми морамо примити руски језик. Руско је племе најјаче, литература је његова — врло богата. а језик његов — прави панслoвенски. Нама, Словацима, он је знатно ближи, него што ми у опће мислимо. Па и сама азбука, и ако нам се не допада, најзгоднија је за нашу ријеч. Будућност, која се особито сад ствара за Русију, подићи ће руску литературу и на далеко распространити руски језик, за то, што оно што је у њој лепог и одабраног, неће имати запреке ни на Пруту ни на Њемену. Само установљењем једнога наречија (у својству писменог језика) добиће опће словенска заједница живу искру за литературу, више науке и душевно уједињење.«[1])

То је била нужна допуна мислима Коларовим о словенској заједници, по томе што би се онака заједница каку је он хтео, ограничила само на уски круг специјалиста филолога, и ретких поштовалаца, — како је у истини и показао доцнији опит: до овога часа литерарна словенска заједница и остаје у том уском кругу. Још пре смо казали, да је та мисао о средишном, уједињавајућем значењу руског језика појављивала се и раније у словенских родољуба, да је код Чеха било „русофила,“ који су, ако не у литератури, а оно у блиском друштвеном кругу хтели писати руски, или руском азбуком. Таки литерарни „русофили« били су: Ханка, Челаковски и др. И после Кузмани-а мњење о неопходности да се прими *један*, и то баш *руски*, језик за књижевни свију Словена, није један пут било изговарано од словенских родољуба, којима је оно изгледало врло природно, јер су га они постављали на широки *теоријски* темељ. Тако су се о томе изјашњавали Чех Јордан, Хрват Ткалац, Чех Праус, Србин Е. Јовановић, Словаци Хурбан и Штур и др. Практично изведење pium desiderium било је, разуме се, врло тешко јер се је гледало тек у више мање далекој будућности, и теористе су обично и таку теорију изражавали условно — с признањем уједињавајућег средишног језика и с продужењем, за прешније народне потребе, литературе локалних наречија

---

[1]) Hronka, Podtatranska Zábavnice, 1837—38, види I—III; Ламански, Чтеніе о слав. исторіи. Спб. 33—34.

Примећујемо такође, да је тих теоријских присталица руског језика било врло мало сразмерно осталој маси радника у словенској литератури. Већина није иставила питање у одлучној теоријској форми и, на против, била је занета питањима — сваки своје литературе, по томе што је се већина слагала не с мишљу о једином (руском) словенском литерарном језику, него с Коларовом теоријом о заједници, која је у ствари остављала све словенске литературе, онакве какве су, а препоручила им само прве кораке к уједињењу. Име Коларово нарочито с појавом његове књижице, задобило је таку све-словенску популарност, каку су достигла само неколицина других имена. Оно је се увек спомињало, кад би словенско родољубље размишљало о свезама свог родног племена са свима осталим Словенима, — већини се чинило, да ће његова теорија решити све тешкоће питања у односима обичајно -- књижевним међу Словенима.

У самој ствари, у то доба, у 30-им, 40-им и 50-им годинама, теорија Коларова могла би се сматрати као владајућа и с врло малим изузетцима. Трећи деценијум овога столећа у опће се може сматрати као „златно доба“ свесловенских маштања и тежња; у то време се понаособ зачињало словенско зближавање, растао је заједнички интерес словенских племена и литературе једне к другој, — тако да је књига Коларова била нарочити израз превлађујућих тенденција свога доба. Тада је изашло неколико научни радова панслованског значаја; ми смо показали на другом месту, како су јако деловала историјска и етнографска истраживања на зближавање литерарних интереса разних словенских племена.

Не само у словенским, него и у другим литературама, особито у Немачкој, чији се је уплив на разне начине видио у тадашњем словенском покрету, то је било доба *особитог* развића тежња народнога значаја. Браћа Грими, код којих се нарочито изразио немачки национално-археолошки покрет били су ауторитет. Сличан покрет почео се код Словена, као што се зна из својих властитих побуда, — али му је европски романтицизам такође дао своју моралну и научну потпору. У то доба особито се развила тежња за изучавањем народног живота, обичаја, предања, песама, сказака и т. д., што је све уродило зборницима те врсте, који су се појављивали у свију словенски племена и много су допринели томе, да је сазнавање сродства и јединства већма и већма расло, за то што су се у тим творевинама *самога народа* показивале знамените сличности.

У таким околностима, које ми овде изложисмо само узгред, развио се тај народни литерарни поглед, кога су се држали и наши тадашњи слависти (Бођански, Срезњевски, Григоровић, Преис и мало Касторски). Наша славистика, т. ј. права научна, с почетка се зачињала само уваћањем катедара словенских наречија по свеучилиштима. Наши млади учењаци, послани у словенске земље ради припремања за заузимање тих катедара доспеше баш кад је мало час напоменути правац био у пуном јеку свом и усвојише га у целини; они су отпочели код нас прво излагање о словенским стварима у литератури и универзитетским предавањима.

Темељ таквога гледишта био је особени народни романтизам, не онај, који се је мистички сећао средњих векова и из европске литературе дошао у нашу, него онај који се обраћао самоме народу, као чувару праве народне неоскврњене нарави, у којој је прикупљен народни значај, обичај и философија. Новије словенске литературе нарочито оне које су чедо васкрснулог народног осећања, и које се ослањају на старија предања, које су за изучавање савременог народног мишљења захтевале начела новога живота, бића, појезије, придобијале су за се најтоплије саучешће. Све што је народно — драгоцено је за то што је оно израз саме есенције народног бића; књижевна литература вреди само у толико, у колико проучава народ и учи се од њега; а друга литература, н. пр. она обична каква је тада била у нас, која је често тражила поуке у европској појезији и европским теоријама, она је тим самим осудила себе — она је била измишљена стрâна народу и по томе недовољна. Нове словенске литературе које су, како се види, биле младе и сиромашне, изгледале су на против с те тачке гледишта знамените, и ако не опширне спољним опсегом, а оно бар дубоке по свом значају. Према томе становишту, разуме се, није могло бити ни најмање сумње о томе, да свака литература, коју стварају потребе препорођавајуће се народности, не само да има права на опстанак, него мора бити светиња за свакога, ко је способан да појми достојанство народности. Створило се ма колико словенских литература, биле оне ма како слабе, њихова су права неоспорна: што их је више, тим је боље — за то што се (мислило се) тим снажније очитује израз разних облика словенских народности. Питање о све-словенском литерарном језику морало је, с те тачке гледишта, имати само осредњи интерес; истина, било би лепо, кад би Словени могли непосредно опћити један с другим, — но, с друге стране, какву утеху даје то богаство наречија, то разноличје народних типова, живота, појезије. Учене слависте тога доба готово су с већом радозналошћу сљедили мале, него велике словенске народности, изучавали потанкости њихових малих наречија, литература од неколико десетина књига, била је у њиховим очима, битно, важна толико исто, као и опсежне литературе најзнатнијих наречија.[1])

Наши први слависти у руској литератури могли су се највише приближити пониклом тада словенофилству. У њему су се, словенски интереси јављали као логичан посљедак из опће теорије; мало по мало та је школа обрадила своје учење о супротности грчко-словенског света са романско-германским; изучавање словенског света тврдило се као неопходно, за развиће словенске народности и литературе. Желео се и препорођај словенских начела, после тешког историског прекида, ради нове борбе против непријатељских му сила.

Једном ће се (а неки су мислили скоро) јавити на свет нова, словенска цивилизација, која ће понићи из дубине народне словенске идеје; треба се дакле за ту будућност спремити марљивим изучавањем — што ће више преставлени бити народи у својим литературама, које се тако радо обраћају народном животу, језику и др., тим ће бољи, тим ће богатији бити резултати. На тај начин, још није било јасног погледа у мишљењима наших слависта и родољуба о јединoм словенском литерарном језику, нити особите бриге о њему. На против, дочекивало се с радошћу развијање и најмањих народних литература, као лужичко-српске, словачке, хорутанске; упоредо с тим, није било никаквог протеста против наше мало-руске књижевности. Нацрт »словенске заједнице« кога је Колар израдио најбоље је одговарао тадашњем стадијуму питања, и у западни Словена и у нас.

---

[1]) Види карактеристику тога становишта у студији г. Ламанског: „Новѣйшіе памятники древне чешкаго языка.» Журн. мин. нар. просв. 1879.

Предлози и претпоставке Коларове, мало су се оствариле; њега су често цитирали и хвалили; али су мало радили на ономе што је он предлагао. Потреба узајамног познавања непрестано се осећала; у словенским журналима појављују се студије о литературама других племена; путовања руских учењака и родољуба по словенским земљама[1]) знатно су помогла личним везама и односима; у „Руској Беседи“ коју су основали Словенофили у 50-им год. било је радова српских, бугарских и словенских писаца.... Најзад, јављају се покушаји за међусловенске журнале. Тако је у 40-тим годинама покренута била у Варшави „Даница“ П. Дубровског, у Липиској и Бодишину излазили су, на немачком језику мали часописи Јордана и Смолера (Шмалера), — у осталом, ни један од њих није имао довољног успеха, с једне стране је општи словенски интерес по себи био још доста млâк, а с друге, часописи га не умедоше поставити на ширӣ темељ, — тако, како би обратио пажњу на се. У осталом морамо додати, да кад би у словенској „интелигенцији“ мисао о битности општих словенским интереса по својој новости и била слаба, то и спољне околности нису јој ни издалека биле угодне: у нас, славистика је трпљена само као специјална археологија и етнографија: а за Словене, који су били под немачком, мађарском и турском владом, свезе с Русима навукоше политичка подозрења, те је најпаметније било ћутати.

У трећој, а особито у четвртој десетини овога столећа, за аустријске Словене наступао је кобан час: требало је напрегнути своје народне силе не само против тихог али тешког притиска бирократске германизације него и против оштрог и суровог господарења мађарског. Кад су се 1848 године преставници аустријских Словена сакупили на прашки конгрес, словенска „заједница“ била је у таком стању, да се је немачки језик, показао најзумљивијим којим су се могли споразумети људи разних племена, па су му и дали тада иронички назив „опће словенског језика.“

(НАСТАВИЋЕ СЕ.)

---

[1]) Осим пре споменутих специјалиста, на пр. путовања Надеждина, Погодина, Кирјејевског, А. Н. Попова, Панова, Е. П. Ковалевског, Чижова, Кошелева и других.

БИБЛИОГРАФИЈА

Валтровић М., Реч на парастосу Катарини Ивановићевој 15 јануара 1883 год. у Београду. Говорио — —, чувар народног музеја. 32-на, 16 стр.

Нема нарочитог насловног листа, ни где је штампано, а на по се је штампано из „Српских Новина.“

Веселиновић Милојко, Бег и бегчија или огледало турског насиља. Са две груписане слике, од — —. Београд, парна штампарија задруге штампарских радника. 1883, 16-на, стр. 68.

Дера Ђорђе, Павао и Виргинија. Од Бернарден-а сен Пјера. С француског превео др. — —. (Друго прегледано и поправљено издање са две слике.) У Новоме Саду, издање штампарије Николе Димитријевића. 1883. 8-на, стр. 182.

Десанчић-Полит Мих. Др., Све досадање беседе — — — — са повесничким цртама из српске политичке борбе од год. 1861—1883. Нови Сад. Парна штампарија Николе Димитријевића. 1883. 8-на, стр. 568.

Доле образину г. др. Емилијан пл. Радићу! Написао стари саборлија. Панчево 1883. Штампарија Браће Јовановића 1883. 8-на, стр. 54.

Ђаков врх. Уређује Лаза Нанчић. Свеска прва. У Вршцу 1883. Издаје штампарија Ветла и Веронића. Мала 8-на, стр. 80.

Ђорђевић Владан Др., Хигијенски међународни конгреси. Од — — —. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији. 1863. 8-на, 1 л., стр. 219 1 л.

Чини књигу XV другог одељка „Српског архива за целокупно лекарство,“ што га издаје „Српско лекарско друштво.“

——— **Јован,** Критика на историју света М. Зечевића. Написао — —. (Прештано из 133, 134 и 135 свеске „Летописа.“) У Новоме Саду, српска штампарија дра Св. Милетића. 1883. 8-на, стр. 110.

Извјештај о православном богословском сјеменишту у Задру, за школ. год. 1882—83. (Година V.) Задар. Печатња Ив. Водицке. 1883. — „Словинац“ 1883, бр. 35, стр. 395.

Јовановић А. Милан, Четири говора Цицеронова против Катилине. С латинског превео — — —. Овај је превод наградила „Матица Српска“ из фонда Никиног. У Новом Саду. Српска штампарија дра Св. Милетића. 1883. 8-на, стр. 61.

Карић В., Земљопис за ниже разреде средних школа. По најновијим изворима написао професор — —. Део први. Топски земљопис. Четврто поправљено и допуњено издање, са 10 слика у тексту. Београд 1883, штампарија напр. странке. 8-на, стр. 87.

— —, Део други. Физички земљопис. Треће поправљ. издање. 8-на, стр. 91.

— —, Део трећи. Политички земљопис. Књига прва. Јевропа. Друго поправљено издање. 8-на, стр. 285, 1 л.

— —, Део трећи. Политички земљопис. Књига друга. Азија, Африка, Америка, Аустралија. Друго поправљено издање. 8-на, стр. 109.

Наставни планови, распореди и програми за нижу основну школу, са министарском наредбом о извршењу њиховом. Службено издање. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији. 1883. Вел. 8-на, стр. 21, 1 л.

Орловац П. Томо, Жалопојка Ловћену планини. Написао — — —. Штампано августа 1883. 16-на, стр. 36.

Није означено где је штампано, само се на последњој страни налази потписано: Ниш 30 јула 1883 год.

Пегровић М., Хемија за средње школе. По Прокопу Прохазки и другима, написао — —, проф. природних наука у срп. учитељској школи у Сомбору. Са више слика. Панчево 1883. Наклада књижаре Браће Јовановића. 8-на, стр. 106.

Rad jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga LXVIII. Razredi filologičko-historički i filozofičko-juridički. V. U Zagrebu 1883. Tiskom dioničke tiskare. 8-на, стр. 230. — «Pozor» 1883, бр. 209.

Радован, песме и приче за децу од Чика Јове Змаја и Чика Стеве. Књига прва. Са 48 слика. У Београду, краљевско-српска државна штампарија. 1883. 16-на, стр. IV., 298.

Hinković dr., «Kazneni zakon» od 27 svibnja 1852. Sa naknadnimi, pojedinih ustavnovah tičućimi se zakoni i naredbami. Odgovornost bana i odjelnih predstojnika kr. zem. vlade. Prekršaji doznačeni uredovanju političkih oblasti i postupak glede istih. Uvjetni dopust kaznenikah. Unutarnja naredba kr. zem. kaznione u Leopoglavi. Uredio — —. U Zagrebu, nakladom, knjižare Mučnjaka i Senfflebena 1883, tisak C. Albredta. Мала 8-на, стр. 413. — «Pozor» 1883, бр. 209.

Хофман Фрања, Добри другови. Приповетка за децу. Немачки написао — —. С четири слике. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду. 1883, Мала 8-на, стр. 79.

Carić Juraj, Nješto o mjesečnih distancah. Nautičko-astronomička rasprava, napisao — —. (Preštampano iz Programa kralj. nautičke škole u Bakru). U Zagrebu, tiskara «Narodnih Novinah» 1883. Вел. 8-на, стр. 47. — «Словинац» 1883. бр. 25, стр. 395.

НАУМИ

ЈАЛИЈСКА НОВЕЛЕТА

Није нужно да вам кажем, да је Науми Јеврејка. Кад се једном јеврејским лепотицама буду наденула српска имена, ово ће име постати умилније и слађе: Лепосава. Али у заман ћете сад распитивати у махали за нашу јунакињу. Њу нећете више овде наћи. А боме, боље вам је и оканути се, да је тражите под тим именом, јер оно мало њених имењакиња, као да је природа створила за подсмеј лепом полу. То су вам праве ругобе. У осталом ова се прича давно збила, а сад вам ја о њој само приповедам.

Девети Ав (Теша Беав) јеврејски је видовдан. 72 године после Христа у почетку месеца Јула, опсео је Тит, тако звани „отац човечанства" град Јерусалим. После тридесет дана упорних, безуспешних бораба са последњим остатком макавејских потомака, реши се Тит да глађу натера људе на предају градских кључева. Повесница не памти грозније жалости и ужаснијег свирепства. Људи падаху изнурени глађу као помором кошени; матере клаху свој рођени пород да угасе помамну жеђ и нико да је помислио на предају!... Само успомена на такве страховите дане могла је задахнути онај урнек силног и размождавајућег нарицања старог Јеремије.

Протекло је преко 18 столећа и Јевреји поседнути још успоменом ових великих дана, светкују 9 Ав, који пада обично крајем јула. Тужно је ово светковање. У очи овог дана ужинају сочива и таране, па до другога дана док се звезде на небу не укажу, не једу нити пију што. После ужине иде се у храм. Веће синагоге се обично покривају црнином. У београдској се обично уклања све злато и сребро и преврћу везени застори на олтару и тропарима. Синагога није осветљена, само код олтара горе кандило и једна воштаница за проту. Служба се служи седећи крај олтара поред нискоr једног сандука покривеног црном чојом, као мртвачки сандук. Чита се угушеним гласом, као при служби која се врши на дан погреба у покојниковој кући. Главни је део службе «плач Јеремијин.» Глас овог нарицања тако је тужан и дирљив, да није нужно разумети садржај овог чудноватог песништва, а да човек буде потресен до дна душе. Чим се сврши служба, устају сви, угаси се и воштаница и у тајанственом мраку и узбуђеној тишини, пролама се из олтара, као из другог света громки и свечани глас свештеников: «Чуј Израиљу, толико и толико година има, како пропаде јеврејска држава и оскрнавише се наши храмови!. ..» Овај тренутак достојан кичице једног Дореа, превазилази по свима утисцима и најумешније церемоније ватиканских цркава. Пун месец сипајући своје бледе зраке кроз широм отворене прозоре на оборене главе ових људи, што дубоко замишљени празним мислима сањају о некадањој слави народа свог, — доиста незаборавни табло људске трагикомедије!....

За време једне такве службе у 18 . . години, привлачио је пажњу млађих људи један редак гост у синагоги. То је био младић својих 19 до 20 година. Дубоко натучени шешир са грдним ободом покриваше му лице. По упорно стиснутим уснама и кошћавој бради могло се закључити да је озбиљног и намргођеног лика или да у том часу угушиваше плач. Јер ватрена једна суза канула је свом тежином на књигу, коју врло близу вида држаше. Сви други устајаху и сеђаху према захтеву службе; он једини не подиже очи са књиге. Ова књига изазиваше у његовој околини подсмешљиве и јетке погледе и приметбе. Ови осећаји оправдаху се тиме, што та књига бејаше стари завет у преводу пок. Даничића. Наш мргуда дрзнуо је да унесе профану књигу, у место да се и он служи молитвеником, који једва стоти разуме!. .

— Погледај га, молим те Ароне, он мора увек нешто башка, као да није могао ову књигу код куће да чита, него ју је баш морао ту донети, да се покаже. —

— Ја верујем да ту имаде и мало сујете, одговори Арон, али у тој сујети има нешто, што се поштовати мора. Он можда зна, да га сви гледају; али не можеш му одрећи, да га је разумевање овог племенитог песништва потресло; јер ено гле, како се суза једна скотрљала низ његове образе. А шта имамо нас двојица, који нисмо никакве књиге понели, или ови, што су јеврејске понели, а не разуму их. Ја не знам како је душа овог младића, али ја сам уверен, да он сад с поносом ужива у песништву „Еха.“ —

— Та да, да ја до тебе, ти би већ давно желео, да сви наши молитвеници поред старо-јеврејског текста имају и српски превод; та то је твој давнашњи идеал, прихвати Хајим јетко и подсмешљиво. —

— Не одричем. Мени је само жао, што увиђам, да је то време у далекој будућности. Наши државници нису довољно безпредрасудни и национални, да би могли нужном усталачношћу приволети наш подмладак, да усвоји државни језик, као матерњи језик; а ми опет немамо толико патриотизма, да од сопственог побуђења почнемо уваћати у кући и ван куће српски језик. него кубуримо са мрвицама језика најблагороднијег од свију народа. —

У томе огласи црквењак свршетак службе. У полумраку почеше људи да се разилазе.

Међу тим улице беху врло живе. Мало и велико све је изашло на улицу. На јалији има готово у свакој кући башта и повећа авлија. Ове ноћи, скупљају се у овим авлијама више породица, разастру ћилимове и проводе у разговору или попевци уз какав инструменат, до после поноћи. Обично се нађе по која нарикача, која памти шпањолске баладе. Ако је где која познатија, то се брзо прочује и ускоро се око ње скупи силан свет.

У Којеновој кући била је ове ноћи Тија Бланка, стара добро позната нарикача. Близу ње две млађе жене зврцаху даире као уз пратњу нарикачи. Млади људи наслонили се на баштенску ограду, а девојке прешле све на једну страну кола седећих, и прихватаху у кору тихим гласом рефрене Тије Бланкиних романца. До њих сеђаше на столици наш познаник са великим шеширом и бележаше у мраку све песме.

— Е, не могу да гледам више тог афектираног дерана. Ено га сад где бележи у мраку песме, као да то није могао угодније учинити на другом месту, него баш ту кад се скупило толико девојака. —

— Драги мој Хајиме, мене овај младић јако интересује. Ја не знам, да ли су његове ћуди пуко задовољење сујете или нека благороднија романтичка жудња. Свакојако мисао је његова да бележи ове песме врло похвална. Као што знаш, ја нисам велики обожавалац овог *нашег* шпанског језика. Али ове песме су добро очуване и ни мало не уступају спевима о Циду Кампеадору. —

И доиста у овом часу, Тија Бланка певаше једну од најпознатијих шпанских балада, која необично јако потсећа на Ураку кад милује Цидове кћери Дона Сол и Дона Елвиру; а девојке прихватаху рефрен:

Милујем и љубим те више	Mas te quero, mas te amo
Но цара и све царево благо.	Que al rey con su fonsado.

Глас тих песама у опште је опчаравајући. Кроз њих као да се таласају усклици и уздаси андалуских ноћи.. У мирној сетној тишини, занесени дивном месечином и опијени благим ветрићем, који им доносаше мирис са цветних ливада, ова група људи потсећавала је доиста на живи табло минулих времена и људи....

У групи девојака налазила се Науми, наслоњена главом на раме њене другарице. Бледа мécечина окруживала је ову њежну главу, као анђеле светла крила. Било је то девојче својих 18 година, витка стаса, али пуна дивних једрих облина. Њени румено-бели образи дрктијаху у чаробној ватри; уста мала, пунана, полуотворена, трзаху се кадкад неописаном наивном страсношћу. Очи.... тамнина је била, не знађаше им се боја, али мора да бејаху лепе, врло лепе. Поглед њен беше негде залутао у пучину грдног небеског свода. Само би кадкад севнуо као муња преко главе нашег особењака, који скинувши шешир, хлађаше своју дугом густом косом женијално разбарушену главу

— Је ли, Булиса, кад ће бити Наумина свадба? —

— Веруј ми драга Винича, да ни сама не знам. Јутрос је требао доћи њен младожења из Лесковца, али још није дошао.

— Је ли, ти га познајеш? —

— Познајем га. Леп је црномањаст младић, а уз то врло богат. Кад је био пре годину дана овде, заљубио се у Науми. После шест месеци дошао је са оцем овде и оцу се његовом она тако допала, да ју је одма запросио за свог сина без икакве прћије. —

— Мени је сестра Наумина причала да она једнако плаче и говори да неће никако да пође за тог странца....

Наш јунак слушао је тај разговор и као да му је на један пут сва крв јурнула у главу, диже се као бесомучан и излети на улицу.

По улицама врвијаху деца веселија но икад. Један од најчудноватијих удеса у борби живота је тај, да су деца ведро и радосно расположена у часовима највеће жалости. Не судећи судбоносни губитак и мала деца, која од нарави нису живахна и весела, преображавају се на дан смрти њихових матера, те су некако чудновато весела. Сваки, који је проматрао ову појаву, морао се дивити овој случајности људске природе, која таком противношћу спречава и ублажава самртне жалости и болове.... Док старији Јевреји погружени размишљаваху о чудноватој судбини народа, који је јединством Бога спремио јединство човечанства, а за то доживео да сретни насљедници његових мисли разапињу кроз толико столећа матер, која им је рађала сва њихова права, — дотле невина деца пуштаху по јалији змајеве са фењерима. Од њиховог кикота и весеља одјекиваху аде и кара-бурнска брда. Машале и грдне ватре запаљеног корова даваху ове ноћи целој јалији неку свечану живост.

Наш познаник изашав из Којенове куће, упутио се брзим корацима на јалију и нашавши крај обале Дунава извучену рибарску барку, седе на њу, пустивши оштри водени ваздух да му разхлади осећаје прве љубави, који бујно пупијаху у бокору срца његовог. У његовим годинама осетљивост је превлађујућа душевна функција, она влада над свима другим и самовласно господари над свима моралним органима. Ситни водени талашчићи што се као крљушти светлуцаху, доношаху му сиренске гласове из речних вртлога, и у његовој души силазаше ћерам час са вѐдром радости, час са вѐдром туге, неописаном брзином. У даљини разлегаху се сад усклици девојака и младих људи, којима се било досадило седети крај нарикача. Гласови долажаху све ближе, али заљуљкан блаженим сновима, наш усамљеник не примети ништа. Но не потраја дуго и једна лепа мека ручица спусти се на његово раме и узбуђени глас прошапута му као кроз плач:

— Шта радиш овде, Давиде? —

Упитани се трже и пребледи сав угледавши пред собом Науми. Кад је срце младо и препуно, уста су нема. Давид немаде ни једне речи за ову девојку, која би у овом часу са усхитом обамрла на његовим грудима.

— Ја знам, зашто си оданде отишао. Чуо си разговор Винуче и Булисе о мојој свадби Али ја нећу поћи за овог наметника, ма ме на комаде посекли. Немој плакати, мени је срце већ тако пусто од бола, а очи ми горе од силног плача. О, ја ћу се убити ако ме наморају да пођем за њега. О, како га мрзим, како га се гнушам!.... Кажи ми, љубиш ли ти мене? Ја не бих могла ни један дан живети, да те не видим, — јецаше младо девојче

На срамоту нашег јунака морамо признати, да га је ова одважност више страшила него усхићавала Прва је љубав тако подла!... Он ни са̂м не знађаше шта осећа. Стиснувши Наумину руку, мишљаше да се превршила мера његових жеља. За пољупце или не знађаше, или им не познаваше још сласт. Науми пак савивши руке око његовог врата сљубљивала је своје goruће образе са његовим, обливајући га ватреним сузама.

— Је ли ти ме љубиш, — питала га је плачући небројено пута, а он постидним погледом само тиском руку одговараше овом створу, који му се у овом часу предаваше душом и телом, без размишљања, без страха, без гриже, свом ватром прве грешне жеље....

— Еј, децо, шта ви радите тамо? зачу се глас Наумине удате сестре.

Науми брзо обриса сузе, узе Давида за руку и повуче га собом ка гомили девојака. Он је устежући се ишао обореном главом.

— Ха, ево нашег поноситог философа. Шта сте, Бога вам, радили крај воде, да се нисте с рибама разговарали. Ви и тако много говорите, стане га Винуча задиркивати.

— Боље је и с рибама разговарати се, него с гускама као што си ти.

— Но, но, не тако ватрено драга Науми. Ко те постави за његовог браниоца? Чекај ти само, док дође твој младожења, причаћу ја њему како ти браниш младе људе. —

Спомен на „младожењу" застраши тако јадну девојку, да је одмах оћутала и грчевито стисла Давидову руку. —

Међу тим поноћ је била превалила и сви се разиђоше својим кућама

Изузимајући ноћног стражара само се наш јунак шеташе још гологлав по улицама. Глава му је горела; неки нов свет осећаја и жеља раскидаше му срце. Ходајући без цељи и плана уђе бесвесно у авлију своје куће. Крај једнога зида бејаше бунар. Он приђе бунару, натопи мараму у вѐдро ладне воде и метне је на главу, па као месечар уђе у своју собу.

Наумина кућа била је у непосредном суоедству. Чардак њене куће гледаше у његову авлију. У лепим летњим ноћима, Јевреји спавају врло радо у чардацима. Кад је Давид ушао у авлију, једна бела прилика указа се на зиду, што раздвајаше ове две куће. Науми лепа, као виле на стелама, дигла се са свог кревета на чардаку и сетним погледом пратила је сваки покрет нашег сањалице и ишчезну пре, но што ју је он могао видети.

Давид пак, немогавши спавати, узе стари завет и приђе прозору. Месечина беше као дан. Или је то био пуки случај, или је књига на том месту врло често отварана, тек она се сама отвори на овом пасажу Соломонових песама·

„На постељи својој ноћу тражих онога кога љуби душа моја, тражих га, али га не нађох. — Сада ћу устати па идем по граду, по трговима и по улицама, тражићу онога, кога љуби душа моја, Тражих га, али га не нађох. — Нађоше ме стражари, који обилазе по граду. Видесте ли онога, кога љуби душа моја? — Мало их заминух и нађох онога кога љуби душа моја; и ухватих га и нећу га пустити докле га не одведем у кућу матере своје и у ложницу родитељке своје.» — Чудновата песма! Тако кратка, а тако пуна живота, радње, истине и лепоте!

Колико је наш јунак стајао над том књигом, тешко је определити. Петли запојаше, огласивши зору, а он савладан толиком узбуђеношћу леже и дубоко заспа.

И освану дан, носећи читав пакао жарких зракова. Људи усташе и у домаћем руху уживаху кратку свежину јутарњег ваздуха, росе и благог небеског руменила. Служба 9 Ава почиње у 8 сати. Јевреји светкују своје историјске дане тако, да се могу уживити у догађаје које славе. Паском једу бесквасне лебове; празником пријема закона медене колаче са илустрацијама из библије; успомену лутања по пустињи, празнују живећи осам дана у колибама; а 9 Ава посте цео дан, у највећој жеги читају у синагоги дугачке повести о ужасима тога дана, и око подне иду да спомињу мртве.

И овога дана кренуло се и мало и велико на гробље. Неки иђаху апостолски, а други папски на каруцама. Једни вођени осећајима истинског пијетета према својим умрлим; а други, да из призрења према свету покажу каком патетичком гримасом своју жалост, према жени, коју су сами у гроб сурвали, или према каквом рођаку, чије су имање насљедили. Само матере што долажаху у црно увијене, да оплакују своју децу беху истински израз туге и жалости. Изрека њихова „Amor de madre, que lo demas es ayre" (Љубав материна, остала је наведрина) никад се више не огледа као овога дана, кад и жене смеду улазити у гробље.

Са млађим људима дошао је и Давид уморан и блед. Целим путем ишао је ћутећи. Кад је ушао у гробље, оделио се од свог друштва и прешао је једном надгробном камену. Летимично прочита натпис:

Роду свом је дика била,
Е је сузним сузе лила,
Јадала је с невољнима,
Налазила лек болнима
Ал је црна зграби смрт....

пољуби камен и седе крај њега. Гроб је овај покривао његову добру бабу.

Деца се вȅраху по шљивацима пунећи недра цанарикама. Свештеници нестрпељивом журбом читаху испрескакане задушнице сиромашнима; а дугачке и гласне богатијим и на лицу места примаху звечећу награду. Поред све њихове журбе једва да стизаху да подмире све тражње. У хитњи читаху често задушнице на име живих, који их плаћаху. Људи и жене, удубљени у успомени њихових некадањих милих, слушаху најпажљивије, неразумевајући ни речи, јеврејске молитве, које отправљаху јадним душама, мислећи зар спасти их из пакла. Сиромашни занешењаци, као да се још могу спасти они, који су по заслузи осуђени. Њихов је рачун свршен на свагда, на вечитост!.... Али ваља се подврћи навици и попустити обичајима и испред онога, што се не дâ више изменути. То је као покрет таласа око напомичних стена ... —

Једна кола дојездише крај гробља, и из њих сиђоше две жене, један старац и Науми, и одмах се упутише једном лепом надгробном камену. На камену овом бејаше урезана рука у знаку Коанита. Коанити и Левити из племена јудејског имају још данас неке црквене повластице, а остали Израиљ сматра се као религијозни пук. Прота угледавши их, притрчи им светлим лицем на сусрет и стаде читати задушнице.

Науми пак, спазивши Давида, удали се неприметно и прошав поред њега, рече му неким страовито суморним гласом:

— Он је дошао. Али немој туговати; ја ћу те осветити. Изађи молим те још данас пред вече на задњу капију. —

— Дошао је! промрмља Давид, да се једва чуло.

— Дошао је, и сутра мисле да држе путничко венчање. Чим је дошао погодио је Цигане. О, ала ће им преосести весеље! Немој заборавити, дођи. Збогом! — и суморним одважним ходом врати се својима.

Гробље се испразнило. У махали су људи полегали, а јадне жене остале да гладне и жедне по највећој запари, зготове богате вечере за прекид поста. Јеврејске жене ретко да појимају што о питањима вере. Читање црквених књига сматрало се до скора као луксуз, који су могле дозволити себи само богаташке кћери. Њихова је сва религија у кујни. Оне су кујнске мученице. Који не зна колико прописа, колико обазривости, колико обреда имају да обдржавају ове жене при религиозном вођењу кујне, тај нема појма о тешкоћама верозаконских обреда. Већ само клање и прегледање (Шахита и Тарпиот) живине, сољење меса; строго дељење посуђа и другог прибора за месна и млечна јела, задавало би и сувише посла. А ко ће набројати стотину других прописа што свака Јеврејка најсавесније врши! Овај напрезајући рад чини од њих врле и чедне жене и примерне матере; па шта онда мари и ако им лепота, ах тако брзо, угине...

Прва вечерња се давно свршила, а Давид једнако узалуд чека Науми на задња врата. Ова три иначе кратка часа учинила му се као вечитост и сажегла му душу и срце. Стиснутим уснама у бунилу унутарње ватре, прошао је небројено пута крај њеног чардака. Али све у залуд. У Науминој кући радило се врло живо. Једна «Ђудија» (жене, што воде кујну код породиља и кад су свадбе) јураше по авлији издавајући млађима наредбе на све стране. Све се скупило у кујни и око ње, само Науми не бејаше нигде.

Звезде се већ указале на небу, и самас (црквењак) огласи и другу вечерњу. Улице поново оживеле. Један део гладних људи, похита у синагогу да малаксалим гласом сврше што пре службу. Други посту навикнути, махом људи у дубокој старости, остали су око синагоге чекајући да се месец укаже у потпуном сјају, па да при месечини држе вечерњу и „благослов месеца.“ Ова се служба врши сваког месеца, кад је пун месец, и пуна је првобитне верске појезије. Она потсећа на службе свију наших вера, кад се људи скупљају под ведрим небом, побуђени истинском потребом срца и душе, да се диве и приклоне пред Творцем васионе. После службе прекида се пост. Богатије жене шаљу сиромасима свакојаких јела и слаткиша, те је тако ове ноћи свака трпеза обилно постављена. Искусни људи попију само чашу млека, а прождрљивији млађи свет обично оболе после сваког јеврејског поста. И тако се завршује 9 Ав. —

Сутра дан из јутра, пролети као олуја глас по махали, да је Науми скочила у бунар. Док је „тију Абинун“ вадио несрећницу из бунара, све се жене скупише пред њеном кућом. Израз истинског саучешћа читаше им се на лицу.

— Шта је било, молим те, тој девојци, да тако ожалости своје старе родитеље?, упита Тија Грасја једну младу женицу.

— О драга Тија Грасја, није то тако лако оставити своје и отићи за незнана у далеке крајеве, где немаш никог од срца да те надгледа, кад те глава заболе. Шта би фалило Науми, да је још мало причекала. Овде су се удале и најружније девојке, та шат би се и за њу нашао ко. Науми је била тако добра и њежна, да смо је сви од срца волели. —

— Извадили су је! Жива је! зачу се женска граја у кући.

Булиса изађе из куће горко плачући:

— Ах, сирота Науми, како је бледа и крвава!

— Кажи нам Булиса, како је то све било? упита неколико жена.

— Јуче су је затворили у собу, јер је једнако плакала. Синоћ није никако спавала, него се завукла у један кутић и у суморне мисли дала. Јутрос изашла је из собе као бесомучна са разбарушеном косом и упалим очима те је скочила у бунар. —

Каруце загрмеше на улици, и два лекара тешком муком прокрчише себи пута у Наумину кућу.

Прошло је седам дана. Осми је дан била недеља. У Науминој кући било је весеље. Цигани свираху; школска деца преношаху девојачку спрему из једне куће у другу и радоваху се награди, што им младожењин отац раздаваше; Наумине другарице запуриле се од многог играња; попови, црквењаци, учитељи сеђаху на чардаку и пироваху црквенски. У сред овог весеља, Науми стајаше прислоњена на дирек ходника, непомична као стена и бледа као смрт.

— Драго дете, би ли ти узела што год? упита је отац; сед, леп старац, са неописаним изразом љубави на лицу. —

— Нећу оче, не могу ништа, одговори му Науми тако сетним и тужним гласом, да се старац мораде окренути на страну, да сакрије сузе, што му тај глас измами. —

Булиса се указа на капији, а Науми обли румен по лицу.

— Видела сам га. Лежи у малој собици са једном великом књигом. Више плаче него што чита. Тако лежи већ осми дан и неће никако да изађе на поље. Сав је жут; очи су му упале; мислиш нема их никако — прошапута Булиса, Науми на уво.

Преко Науминог лица прелети осмејак пун среће и бола.

— Хвала ти. драга Булиса. Ја немам другог до тебе. Теби сам поверила своје тајне. Пусти ме, да се још данас на твојим грудима исплачем. Сутра нек чине од мене шта хоће. Док сам овде осећам, да још имам срца. Сутра на путу ишчупаће ми га и ја нећу ништа осећати до страховиту пустош моје душе, која ће ме и у гроб сурвати. Иди драга пријатељице и кажи му да изиђе пред вече на поље. Ја ћу се са сестром и с тобом прикрасти до капије. Ах, само још једном да га видим, па нек ме одма воде на смрт!... —

Свака јеврејска девојка, која се удаје ван свог завичаја, венчава се у очи њеног поласка на пут, а кад стигне на место где њен младожења стално живи, врши се друго венчање, као да првог није ни било.

Око девет сати сврши се Наумино путничко венчање.

Младожења да обрадује младу, најмио је каруце, да се воза по махали. Источњаци сматрају ово задовољство као највећи луксуз. Но осим домаће деце, нико се не хте возати.

Око једанаест сати, кад је весеље било у највећем јеку, прикрадоше се Науми, њена сестра и Булиса и уђоше у авлију Давидову. У кући сви спаваху. Само наш јунак као метифизичар сеђаше у то глуво доба ноћи обучен над књигом. Булиса приђе отвореном прозору његове собице и са свим тихо позва га да изиђе на поље. Он је послуша, и као болесник који са несвестицом устаје са постеље, изиђе из собе. Булиса га узе за руку и поведе до каруца. Науми јако узбуђена погледом овог младића, морала је похитати до кола да не падне у несвест. Њена сестра и Булиса придигоше Давида на кола, и узевши ова два патника у њихову средину, заповедише кочијашу да тера. Велики душевни потреси и страховита тамна времена осветљују нам највише нашу унутрашњост. Она чине од детета младића, од младића мужа. Осам дана страховања преобразише Давида. Он, који се једва усуђиваше да пред киме стисне Наумину руку, загрли је сад тако ватрено и страсно, као младожења на дан свадбе кад буде једва са младом сâм. Загрљени у блаженом забораву провозаше се пола сата. Тако кратко, а опет довољно, да се душевни потреси ових тренутака таласају вековима, као атоми што се у васиони не губе никада!

* * *

Прошло је пет година. На вратима српских домова закуцао је диндушман гвозденом алком. Трговина, радиност и обрт застадоше као уречени погледом отровне змије. Мало и велико, све је грозничавом журбом похитало на границу. После великих пораза и недаћа, окрену се срећа на страну српског оружја. На бедемима нишког града лепршаху се српске заставе.

Једног петка у месецу фебруару стадоше једна кола са више путника пред нишком станицом. Из њих изађе Давид у војничком оделу и упитавши једног војника где је врховна команда, упути се у град. Око седам сати у вече врати се он из града и оде у јеврејску синагогу. Кад је ушао у порту запиташе га неколико радозналих људи за име. Не прође много, сâм тутор изиђе на поље и понуди му одлично место у храму. Давид се учтиво захвали. У то приђе један млад човек и ослови га:

— Зар ме не познајеш Давиде? —

Давид га познаде и пребледи сав. То је био муж покојне Науми. Небо се смиловало на њене болове, и после годину дана душевне агоније испустила је душу као света мученица.

— Мој те отац моли да нам будеш гост. —

Ова је кућа била најугледнија у вароши. Давид пристаде.

За вечером старац непрестано говораше о Науми. Она је собом понела у гроб срце ових људи, радост ове куће.

Наумин муж ожено се по други пут, али нико у кући не трпијаше ову сироту женицу.

Једног дана замоли он Давида да изађе с њим у шетњу. После једног сата уђоше ова два млада човека у јеврејско гробље.

— Ево, овде лежи, рече полугласно Наумин муж и показа му једну покривену хумку.

Давид се окрену на страну. Очи му се напунише суза; ноздрве раширише, а са стиснутих усана тецијаше му крв.

Тако су ови млади људи стајали више од једног сата. Кад се умирише, угледа Давид на сред хумке неколико љубичица, саже се, узабра их и пође из гробља.

На пољу рече Наумин муж,

— Мој отац жели да јој подигне надгробни камен. Већ је два пут писао у Београд, али оданде ишту, да им се пошље натпис. Би ли се ти примио да што саставиш, па да што пре дође овај камен? —

— Могу покушати. —

После три недеље дизаше се над Науминим гробом споменик, на коме беху изрезане ове речи:

Камену, буди јој ти
Спомен искрене љубави,
Јер срца, што је љубљаху
Распашће се у прах
Пре но ти....

1 Августа 1883
9 Ава 5664
у Будим-Пешти.

Хаим С. Давичо

* * *

ТАССОВ ОПРОШТАЈ

1.

С' нова небо слашћу старом,
Узбуњује мени мир —
Сунце трепти над Фераром,
Милује ме благ зефир.
А далеко са усева,
Где се нија тучни клас,
Препелица песму пева,
Уз пастирске фруле глас,
Са радошћу све се дружи,
За спокојство свако зна,
Само моје срце тужи,
Само сузе лијем ја....

2.

Кад је господ земљу ствар'о,
Кад је децом назв'о нас,
Твоме небу, о Фераро!
Он је рајски дао крас.
Ти трепериш као нева,
Под чаробним рувом тим;
Теби славуј песме пева,
И сретна се дичиш њим.
По теби се цвеће вије,
На груд'ма ти миље спи —
Ал' у теби срце није,
Само срца немаш ти!

3.

Гледао сам у пролеће,
Кад ми вера беше над,
Како с' гора̂ и кроз цвеће,
Шуморећи тече Пад;
И к'о тајна сила нека,
Шапташе ми чудни глас:
Твој живот је као река,
Што Ферарин грли стас;
Кроз веселе, тучне равни,
Бол незнани гони њу,
Њу недоглед крије тавни,
И опет је вечно ту!

4.

Ах какве су слатке жу̂ди,
Што призивљу бледи сан?
Силно мучи моје груди,
Друго време, други дан.
Ми̂р царује. Сунце тоне,
И ноћ пада одозгор,
На фасаде и колоне,
И на горди овај двор.
У даљини славуј пева,
Купидона свету моћ,
И док рајска поља снева,
Ноћ трепери, бајна ноћ.

5.

Исто вече са висине,
Спуштало је ми̂р и крас,
Кад сам првом, пун милине,
Загрлио њезин стас.
Очаран сам пасти мор'о,
И заљубљен рећи њој:
Леоноро, Леоноро,
Бог је сведок да сам твој!
О, па где су оне дражи?
Ко ми разби драги сан?
Да их залуд срце тражи,
С горким плачем ноћ и дан?

6.

На обали шумног Пада,
Лелуја се ружин цвет,
Лепоника мома млада,
За шарен га бере сплет.
С њим ћерета и уздише,

Сву ноћ драгу, цели дан,
Милује га док мирише,
А после га баца ван —
И, царица међу цвећем,
Док је људска нога тре,
Тужи, вене за пролећем,
И безгласно, мирно мре.

7.

О Алфонсо, тиранине!
Као ружин љупки цвет,
Ти ме врже са висине,
Да ме злобни гази свет.
Са суморне моје главе,
Растрг'о си венац мој,
И станиште адске страве,
Благослов ми беше твој!
Ту, под сенком ноћи неме,
Где не сија сунчев зрак,
Збор Духова тијо стреме,
Кроз дубоки вечни мрак.

8.

Отрес'о сам прах с обуће,
И прогнаник нѐгда млад,
Бегао сам од зле куће,
Кроз Фераpу, бурни град,
Ал сјај миле слике њене,
Не завара срцу мом,
Ни шуштање хучне Сене,
Ни Бурбона стари дом.
Ја сам вечно клицат моро,
У заносу тиха сна:
Леоноро, Леоноро,
Тебе жарко љубим ја!

9.

К'о кад вијар са свих страна
Песковити дигне лет,
И на крилу Фарзистана,
Усамљени скрива цвет —
У вртлогу људских страсти,
Тако пламтећ', дивљи бој,
По судбине вишој власти,
Претрпава живот мој!
Мирно падам.... Не везује
За Ферару живот нас,
Моје уво јасно чује,
Самртничке песме глас....

10.

Не! То народ, пун светиње,
Пук и племић, стар и млад,
И хоругве и буктиње,
Кроз Ферарски носи град.
Мене тражи, мене иште,
Да свечано идем с њим,
На Квиритско пепелиште,
У вечити, горди Рим —
О, путннци из даљине!
Уставите песме те,
Гасте луче и буктиње,
Јер несретни Тассо мре!....

14 септембра 1883 год.
Београд.

Војислав.

КАЛПАК И ЧЕЛЕНКА
СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА

ОД

СТОЈАНА НОВАКОВИЋА

Наше народне песме славне су по томе што су тако пуне разних историјских предања, да се могу у неку руку назвати испеваном народном историјом.

Али су од свију најинтересннја она народна предања која у песмама причају о периоду од половине XIV до друге половине XV века. С особитом љубављу, с особитим поносом, с ванредним политичким осећањем упамтила је народна појезија из целе старе српске историје баш тај период. Витезове и племиће тога времена пева народна појезија с особитим одушевљењем, и пева их баш као витезове и племиће. И кад се у народну појезију тога времена озбиљније загледамо, ми видимо у њој еминентно витешку појезију. То се посведочава тиме, што је народна појезија о племићима и витезовима поменутога периода и о животу њиховом сачувала толико појединости, да би се, по самим њеним предањима, могла насликати историјски доста потпуна слика средњевековнога витешког и племићског живота у Србији XIV века, готово по свима странама његовим. Међусобне распре, гозбе, мегдани, игре (турнири[1]), витешка дела, обрана слабијега, тумарање за догађајима и тражење кавге, само да би се јунаштво показало, коњи и љубав према њима, куле и замкови, њихов распоред који потпуно одговара историјском знању о њима, средњовековно оружје које се већ једва где и видети могло, певају се у овим песмама као добро познат апарат, ма да су се и време и околности потпуно променили. Народ је живо памтио та њему толико мила предања и онда, кад се около све променило; народ је та предања сачувао и кроз најнеугодније прилике.

---

[1] Тако на прилику песма о Кајици војводи, Вук, II књ. 481 описује прави јуначки турнир међу српским, маџарским и румунским витезовима.

У предмету о коме хоћемо да пишемо, ми смо изабрали једно обележје средњевековнога племићског живота, које може послужити као пробни камен, да ли доиста народна појезија памти средњевековне српске јунаке *као племиће*, и да ли их као такве зна? Ако их она као племиће зна, је ли што упамтила, и казује ли што о племићском обележју, о грбовима и шлемовима на којима су племићи своје грбове носили? С тога, да би читаоци могли боље разумети цитате, које ћемо касније за то наводити, најпре ћемо у кратко навести колико је неопходно о обичају шлемова и грбова међу витезовима и племићима средњевековне Европе.

*
* *

Војничка организација средњевековне Европе оснивала се на уредби у основици сличној с уредбом спахија која је у Турској до почетка овога века, до увођења низама, трајала. Поглавари војнички имали су своје земље и села, која су их издржавала, за која су они дужни били војевати и одређени број војника у владаочеву војску доводити.

Наша једна народна песма о Бану Милутину и Дуки Херцеговцу, која пева рат међу Србима и Бугарима од 1330 годоне, јасно казује какво је било то уређење.

Тако се пева:

Књиге иду од Призрена града,
Од српскога силна пар-Стјевана,
На Пожегу бану Милутину,
Вако царе бану говораше:
„*Слуго моја, бане Милутине,*
„Опреми се у бијелу двору,
„*Поведи ми тридесет делија,*
„*Од твојега равна Драгачева,*

„Хајде ш њима ка Призрену граду.
„Јер хоћемо, бане, војевати
„На далеко у земљу Бугарску,
„На Мијајла, краља Бугарскога,
„Тамо ћемо, бане, зачамити.
„Но се спреми за три годинице.“

а још јаснији израз види се мало даље у врстама:

Ако мене Бог и срећа даде.
Те добијем краља Бугарина,
Хоћу тебе, слуго, поклонити
У државу земљу Босну славну,
Да банујеш и да господујеш.
Милутине, за живота твога.

На начин, који је у народној песми упамћен за Србију, била је и остала Европа војнички уређена.

У време крсташких ратова показало се потребно да се уведу *нарочити поглаварски знаци*, с намером да се племићи и војници њихови и спољно могу познати коме припадају. Таким су поводом племићи најпре добили своја обележја. Француски краљ Лудвиг VII састао се у другом крсташком рату (1147) с више владалаца и племића, и договором је установио известан ред племићских знака, који се, по том, за спомен тога несрећног рата нису више ни мењали. Али прави ред хералдичким знацима и прави почетак систематичној хералдици увео је цар намачки Фридрих Барбароса, који је 1189 с војском пошао на освећена места. Овај цар је 1150—1160 завео војна вежбања или војне игре (турнире) за племиће. Само одлична лица могла су бити пуштена на те игре. При тим играма одређено је шта ће који племић носити *на свом штиту* као *своје обележје.* Одређени су били нарочити људи, *хеpo.ди*, којима је била дужност да све те *знаке познају*, који су за тај посао судије постали, и који су племиће на турнирима призивали и о њима белешке водили. Они који би се на овим турнирима више пута одликовали, добијали су за то одличје на свој шлем знак који се српски зове *челенка*.[1] Ту челенку метали су они на врх шлема свога, и она је била знак и обележје њиховога племићства и господства. Тако је постала и започела се *челенка* која се данас свуда зове *грб*, и из тога су се развили свакоме познати племићски грбови. У исто доба и заједно с наследственошћу оружних знака на штитовима, одличја на шлемовима и у опште грбова, у Француској су се почела уводити и постојана породична и племићска имена по оној земљи или насеобини, коју је породица као своје имање имала. Пре тога су била у обичају само породична имена.

У први мах се грб држао у својој првобитној форми као оружно знамење на штиту, као белег и знак војничке организације, војничког положаја и старешства. За то у томе периоду грб и није био ништа друго него прост штит са нацртаним обележјем. Касније је штиту придодан и озго надметнут шлем са својим накитом и челенком, у којој се обично налазио сам грб са штита. Ако је, на прилику, на штиту белег био лав, или нојево крило, или курјачка глава, на шлему су као челенка изведени били лавова глава, нојево крило, курјачка глава итд. у потребном размеру од метала који се за грађење шлемова употребљавао. У Европи се овај обичај нарочито развио кроз XIV и XV век. Ти су векови били време најразвијенијега витештва и дике витешке и племићске; они су право племићско време у Европи, цвет племићске или феудалне војничке организације у Европи. И штит с грбом и шлем са челенком, који су се касније као обележје цртали на печатима, документима итд., тада је племићство на себи носило. Како се грб изводио цртежем, или пластички и на штитовима и на шлемовима, једно време су шлемови као одличнији, више јуначки и по томе већма витешки и племићски белези отели били мах штитовима као поглаварском обележју, те су сами шлемови са својим знацима почели значити прави грб. Тога ради се на скоро на печате почео урезивати само шлем, и на турнирима се *по шлему* гледало је ли ко прави витез и може ли се примити на витешку игру или турнир

---

[1] У песми народној о Грујици Новаковићу њему даје дилбер-Иконија од *злата челенку* као дар за јунаштво. Вук С. Караџић приповеда, како је још на крају прошлог века један Србин из Троношкога Прњавора убио хајдука који је с друштвом дошао да му отме лепо оружје и како му је, по том, главу одсекао и однео Турцима. Они су му дали *челенку* и бурунтију да свуда може носити оружје.

Тако видимо да је Ричард I краљ енглескй у 1194 години имао у своме печату шлем, на ком се као челенка налазило крило, а испод челенке је на шлему самом био урезан лав који му је био грб. Ханфреј де Бохун. четврти гроф од Хирфорда, носио је крило као челенку на своме шлему. Хенрик де Ласи кнез од Линкона (1272—1312) носио је исту таку челенку. А сер Џофреј Лаутрел (1345) задржао је челенци облик крила на врх шлема, али је на њој дао нацртати свој прави грб. Едвард III (1327—1377) имао је у прво време на своме печату прави хералдички шлем са челенком која се састојала из енглеског лава с круном на глави. Исти је владалац метао каткад на своју челенку и орла, али је од његовог времена круписан лав постао грбом или знамењем Енглеске.

Кад погледамо на наше споменике, видимо где се шлем као белег витештва јавља тек у време Душаново. Од тада се врло често виђа на новцима, али најчешће на новцима цара Душана и сина му Уроша На шлему се види који пут крст. На челенци долазе цветови, звезде, гранчице. перјанице, два три пут женска или мушка глава. Позније се на челенци виде и биволи рогови. Прави грб у слици (не на штиту или на шлему насликаној) двоглавога орла, а у Бранковића у слици лава јавља се на новцима засебно од шлема. Потпуну средњевековну хералдичку слику грба са штитом, шлемом и челенком видимо на новцима Балшиним и Балшића, где се на троугломе штиту види курјачја глава коју је та породица на грбу имала, а над штитом се види шлем са челенком исте курјачје главе. Новац један Стефана Бранковића, Ђурђева сина, има такође троугласт грб с једноглавим орлом, над њим шлем, а на шлему као челенку бивоље рогове, које су европски витезови, ваљда као знак снаге, често метали као челенку на своје шлемове. Босански новци имају такође правилан хералдички грб. Има споменика на којима сачувани печати носе на себи грб, сличан ономе који се на новцима види. На кратко, споменици потпуно веродостојни посведочавају нам, да су од половине XIV века српска владалачка кућа и српска властела усвојили хералдичке обичаје западне Европе,[1]) и по томе с основом можемо тврдити, да су ти обичаји у средњевековном животу нашега народа били познати, те да се с разлогом може питати, да ли је што год о њима упамтила српска народна појезија.

* * *

Ми смо горе навели како се оно што се као знак показаног и признатог јунаштва метало на шлем и што се немачки зове *Kleinod*, *Helmkleinod*, *Helmschmuck*, а Француски *cimier*, српски зове *челенка* и показали смо два примера како челенка доиста то значи. Овде ћемо разгледати потпуно што је онде наговештено. Тако Вук Ст Караџић у Речнику вели да је *челенка Schmuckfeder von Silber als Soldatenauszeichnung für erschlagene Feindesköpfe; penna argentea*. Ђ. Даничић у своме великом Речнику тумачи *челенку* латинским именом *ornamentum triumphale* (накит за јунаштво), а после говори да долази од турског *челенк* накита за јунаштво које се носи за калпаком. Пошто смо горе навели нешто о хералдичким европским обичајима, има интереса да се опширније наведу места, којима се Даничић послужио да, до горњега тумачења дође.

---

[1]) Писац спрема опширнију расправу којом ће то расветлити.

Тако из песме у којој се описује витез Ђурђа Смедеревца, Кајина војвода, на једном турниру са угарском властелом челенка и калпак описују се овим речима:

На војводи *калпак свиле беле,*
За калпаком *од сребра челенка,*
О њој златних триста трепетљика,
Свака ваља два дуката златна,
У челенки два камена драга.

Даље је наведен пример о Максиму Црнојевићу, кад се женио од дужда из Млетака, где се пева:

Ласно зета познавати беше
По његову перју и челенци.

Пример би се потпуно разумео кад се замисли у перју и челенци витешки грб који је Максим Црнојевић на својој капи носио.

На ухваћеном хајдуку Вулићу пева песма како је

На глави му *чекркли челенка*
Баш челенка од дванаест пера,
Свако перо по од литру злата.

На меком калпаку једва би *чекркли челенка* могла имати смисла, а тако тешка и с толиким перима све од метала не би се могла на *калпаку* ни држати.

Челенака је, по народним песмама, могло бити и више за калпаком. Песма пева за Милоша Обилића како је пред царем Лазаром скинуо с главе самур и *челенке.*

О Грујици Новаковићу пева се како га је облачила Џафербеговица:

А на главу калпак и *челенке,*
Један калпак девет челенака
И десето крило оковано,
А из њега до три пера златна
Што куцају Груји на плећима,
Ваља крило хиљаду дуката.

И ово би се све тешко могло смишљати и градити за *калпак. Крило оковано* јасно представља један племићски грб.

А у песми о женидби од Задра Тодора, пева се за Ђура Даничића како је имао

Око главе пера и челенке,
Девет пера, дванест челенака,
И тринесто *нојā тице крило,*
Па се крило на чекрк окреће,
Те казује који вјетар пуше.

Нојā тице крило које се на чекрк окретало такође је у потпуности један племићски грб.

По нашим песмама челенка се носила и на барјаку, јер се у једној песми о сењским јунацима описује барјак, па се каже:

На барјаку сребрна челенка,
Од двадесет и четири стуба,
На чекрк се за барјаком вије;
На челенки триста трепетљика,
Кад с' обрне на чекрк челенка,
Стоји јека триста трепетљика
Како листак кадно вјетар дува.

Ове трепетљике виђају се доиста и на сликама старих европских челенака, на прилику као срца или липово лишће на бивольим роговима или на перјаницама ако су се оне у челенци десиле.

К овоме што је поменуо Ђ. Даничић у потврду свога тумачења речи челенка, додаћемо неколике допуне, којима ће се још боље расветлити оно што се трудимо да изведемо.

У песми о Страхинићу бану пева се о љуби његовој како је у познатом двобоју ошинула свога господара

Поврх главе по чекрк-челенци
И по њег'ву бијелу кауку.
Прес'јече му злаћану челенку
И прес'јече бијела каука,
Мало рани главу на јунаку.

За Тодора од Сталаћа пева се како је облачећи се метнуо

На главу *капу у скувију*
За скувију позлаћено перје,
Јесте у дну сребром заливено
А по врху кићено бисером

Млетачки дужд обећава да ће зету даре приправљати

Приправљати коње и соколе
И ковати чекркли челенке

Скувија из песме о Тодору од Сталаћа има још у једном примеру који је Вук у Рјечнику навео и који гласи:

За калпаком од злата скувија,
У скувији алем драги камен,

и

У скувију међу очи црне.

Из тих се примера види да је *скувија* узета у значењу *челенке*; премда горе наведени пример о Тодору од Сталаћа разликује *капу* од *скувије*; а разликује се од скувије и *позлаћено перје*, које се другде сматра као део челенке. Мислим да ће скувија бити од италијанског *scuffia*, што значи капу, а може значити и *шлем*.

Овим трагом идући даље ми ћемо наћи из самих народних песама лепих потврда, да у свима горе наведеним примерима и *каук* и *клобук* и *калпак* и *скувија* или значе прави *метални шлем* који се за време оклопничког оружања на глави носио, или су проста *познија анахронична замена*, коју су певачи у старије средњевековне песме разумевања ради уметали на место старије речи која се мање разумљивом чинила. Јер кад ватрено оружје и ново уређење војничко истискоше из употребе старе штитове и шлемове, стреле, буздоване и копља, онда су с њима из употребе истиснути и шлемови. Међу тим је народно песништво, мењајући гдекоје речи, којих су предмети из обичаја изашли, иначе чувало сав стари војнички апарат. Оним истим живим историчким и појетичким осећањем које је у њиховим песмама толике спомене старога живота сачувало, народни су певачи добро знали како тај војнички апарат згодно стоји у средњевековним песмама о витезовима и јунаштву. Али ма колико су то певачи знали, нису овуда исту следственост одржали. Ниже наведени примери из песама у старије доба записаних посведочиће да су *калпак*, *клобук*, *скувија* значили *шлем* или да су дошли место те речи као проста анахронична замена.

Реч *шлем* не налази се у Речнику Вукову, али се тамо налази *кацида* (т. ј. кацига, cassis) која се често налази у старословенским споменицима и значи *шлем*. Уз реч *кациду*, за коју је забележено да се говори у Боци, Вук је забележио интересантан пример из народне песме:

На глави му сребрна кацида
На кациди триест перјаница.

Само с овим примером, па смо потпуно на чисто за све оне несугласице које смо мало пре у цитатима из песама обележили. На чисто видимо шлем с накитом, са челенком, како га видимо на новцима Душановим и Урошевим, и како нам га хералдичке књиге описују, и на чисто видимо из чега су се развили горе наведени примери народних песама. Али ће нас у овоме још потпуније утврдити примери из Богишићеве збирке, у којој су народне песме у старије време забележене.

Ево како се у тој збирци (страна 70) један јунак описује:

Овуд коња пројезди један рањен Угричићу,
На бедри му оштра корда сва у сребру окована,
На глави му јунаку *кацига и б'јело перје,*
Перје му је прикрило јуначке широке плећи.

Из кога су времена и из каквог су начина војевања ове песме види се из песме «Мегдан Мустафе с Кара-Јованом» (стр. 129), у којој најпре Туркиња приповеда Мађаркињи да је видела чудан санак

Ће се сави вихар ветар из оне густе планине,
Мустаф-аги однесе *кацигу и б'јело перје*, Турчину јунаку.

А мало даље се приповеда, како је Кара-Јован Турчина *ударио копљем посред штита перенога; штитак му је пробио, а проз штитак живо срце.*

Али и у овим старим песмама, ма колико да се старинска опрема јуначка боље памти него у онима што су купљене у првој поли овога века, опет место *кациге* долазе друге речи које је почињу замењивати. Једна од таких речи јесте *жаркула* која извесно значи то исто што и кацига, и ако јој право порекло не знам. Место пак које ћу одмах навести, опис је јунака са свим сличан ономе што је мало више наведен, те ће дати прилике да се јасно види како старија *кацига* уступа место млађим речима. На стр. 87 Богишићеве збирке девојка сестра краља угарскога овако описује своме брату једнога јунака:

Под њиме је вран коњиц како вила од планине,
Није коња такога у Будиму лијепому,
На њему је јунаку чисте свиле неношене,
И на њему корда сија како у тебе св'јетла глава,
На глави на његовој *жаркула од суха злата,*
За којом је жаркулом б'јело перо коштратово,
Које перје прикрива коња добра и јунака,
Коњица до стремена, а јунака до рамена.

На другом месту исте збирке помиње се *жаркула са перјем златнијем* (стр. 59), а на трећем се опет спомиње *царкула* у овоме опису:

На глави му бијаше *царкула од суха злата,*
На царкули стајаше златна круна од бисера,
И на круни нанизано седамдесет прстенака
Што је Турчин погубио седамдесет младожења.
Царкулу сам дигнуо са његове русе главе,
И њу сам ти ставио на моју на русу главу,
С моје главе царкулу на његову поставио (стр. 125).

Место *кациге* и *жаркуле* певају песме Богишићеве збирке још *клобук камиловац*. Тако се у једној песми описује Сибињанин Јанко овако:

> И кому је на глави *камиловац л'јепи клобук*,
> И њему је *за клобуком златно перо пауново*,
> Сја му корда на бедрих ко на гори жарко сунце,
> Оно ти је, сестрице, Угрин Јанко војевода (стр. 68).

Друга песма описује како се облачио Стјепан Јакшић, па говори.

> На се ми је обук'о од свиле златне каваде,
> На главу је ставио *камиловац био клобук*,
> *За клобук је задио све̑ перо од суха злата* (стр. 116).

У овом се види, како су новији обичаји и новији делови одела и накита полако кроз певачка уста заузимали своја права и где им је место тешко могло бити. У осталом истих таких примера али обратно има још из најстаријега времена који се могу писаним спомеником потврдити. Као што су имена капа које нису гвоздене долазиле на место гвозденога шлема, очевидно и за то што се гвозден шлем није носио сваки дан, тако је исто име гвозденога шлема употребљавано за са свим невојничке капе, које никад нису прављене од гвожђа, али које су међу тим *саставни део извесне прописане униформе*, као што је и шлем био саставни део војничке униформе.

Тако се у Типику св. Саве за манастир Студеницу наређује за онога који се калуђери: **да облачить сє вь плаштаницѹ и вь мнишьскы шлѣмь**,[1]) и ту шлем значи *камилавку* (т. ј. *камиловку*, према томе *клобук камиловац* од камиље длаке). Ова промена најлакше ће се дати објаснити тим, што је *шлем* саставни део војничке униформе онако као што је *камилавка* саставни део униформе калуђерске.

---

[1]) Гласник XL, 174.

* * *

Према свему овоме, пошто знамо да су наша властела и војнички поглавари као у осталој Европи носили шлемове, и да су, особито од времена Душанова, и у нас били у обичају грбови и челенке, сумње нема да се у споменима наше народне песме о *калпаку и челенци* још потанко чува спомен о старим шлемовима, челенкама и грбовима. *Која тића крило* и *крило оковано са три пера златна* за које се у једној народној песми пева како се на чекрк окрећу, нису ништа друго него потпуне слике грба. На старим новцима имамо сачувану аутентичну потврду не само да су се и у наше старе властеле били увели обичаји остале европске средњевековне властеле, него можемо поуздано аутентичним доказима показати и какав су грб имале неке властеоске породице. Што пак народна поезија толико памти о својим јунацима из XIV и XV века, има значења за све оне који хоће да траже прави карактер и првобитни дух те поезије и који хоће да у њој изучавају оне поступне мéне, којима су усмена предања изложена по природи средине у којој се из века у век пренашају и чувају.

КУДА ТАКО? –

Глас ми слаб и немоћан да збрати,
Што је свађа разбратила давно;
Плач ми слаб, да бар оплаче славно.
Срећно доба, што се не поврати.

Вражје семе корена завати,
Сунце славе остало је тавно,
Србину је мржња сада главно,
Она му је сваком послу мати.

А најгоре томе, ко с усуди,
Да с издвоји од света, од људи,
Да у струне слободне загуди.

Злочинство је сад не мрзет' брата,
Злочинство је, ради шаке злата,
Назвати се душа непродата. —

Домовино драга, шта дочека!
Страх ме да ти у прошлост завирим,
Проклет плам да горе не распирим,
Што те згара тужну век до века.

И будућност плаши ме далека;
Рад бих руке к њојзи да раширим
Завађену браћу да помирим,
Да их гложба не покоси прека.

Деца ти се недецом створише,
Не познају своју мајку више,
Стид и страх од тебе изгубише.

Мач потежу један на другога,
Брат на брата подиг'о се свога,
Поприштем те беса начинише. —

Нете тако! Проклеће вас љуто
Света сенка призренскога цара!
Челиком се тим у срце пара,
Срце српско, давно раскинуто.

Нек је чело ведро уздигнуто,
Нека срце брату брат отвара,
Нек вас сложи сенка цар Лазара
И Косово пелином посуто. —

Бранковић, у стиду вечне клетве,
Вечно лије покајања сузе. —
Хоћете ли уз њега пристати?! —

Бранковић се грози своје жетве;
Бранковићу душу демон узе. —
Хоћете ли и ви своју дати? —

Братске слоге узорита слика,
Милош врли с оба побратима,
Коме Србу прса не надима
На јуначка на дела велика ? !

Али где је божанска прилика,
Да устане данас међ Србима ?
Да потражи орловским очима
За слободу равна мученика ?

Ах ! ми тад би оборили главе
Испред оних пламених очију,
Што казују понос старе славе.

Горке сузе Милош би пролио,
У ладни би гроб се повратио,
Кад Србију види све јаднију.

Н. В. Ђорић

ВЕРЕНИЦИ

ПРИПОВЕТКА АЛЕСАНДРА МАНЗОНА

(Наставак)

ДЕВЕТНАЕСТА ГЛАВА

Кад ко на лоше обрађеној њиви угледа биљку једну, на прилику какав леп кисељак, па би баш хтео да зна, да ли је тамо доспео од семена сазрела на истој њиви, или га је донео ветар, или га је испустила птица каква, ма колико лупао главу, опет никад неће доћи до каква исхода. Тако ни ми не бисмо знали рећи, да ли је природним даром свога мозга, или на ласкање Атилијево конте ујак наумио, да се послужи фратром провинцијалом, те да онај заплетени чвор одреши како се боље може. Толико стоји, Атилијо није тек у ветар онако говорио ; па ако је и морао очекивати, да ће код тако отворена предлагања, пуна неповерења хваставост конта ујака да се дучи и рита, он је ипак хтео да га увуче у круг мисли овога начина, те да га наведе на пут, на коме га је желео видети. С друге стране, начин је био тако удешен према духу конта ујака, тако условљен самим околностима, да би се могао човек кладити, да се он томе сам домислио и без предлагања ма од чије стране. Тицало се тога, да у борби већ отвореној не подлегне један од његова рода, један његов нећак; а то је било главно за уважење његове моћи, до које му је толико стало било. Задовољење, које је сам нећак могао узети, било би лек гори од болести, било би мати сваком јаду; а томе је ваљало стати на пут по што по то, и то без оклевања. Да му заповеди, да у тај пар одлази из свога дворца — не би га већ послушао; па и кад би га послушао, значило би уступати, значило би, да је клоштар победио његов дом. Наредбе, законита власт и страшила подобна рода не би вредила спрам таква противника; јер клир монашки и световни фактично је стојао изван домашаја световне власти, па не само лица, но и места, у којима су становала, као што ће то знати и онај који није друго читао, него ову приповетку, која дабоме није баш много ствари. Све што се могло чинити против таква противника, беше да се гледа, како ће се уклонити, а то је могло бити средством фратра провинцијала, до чије воље стојало је, да ће фратар одлазити или остати.

Сад, фра провинцијал и конте ујак давно су се знали; оретко су се виђали, али увек с великим уверавањем пријатељства и са претераним понудама за услугу А каткад је пробитачније имати посла са човеком, који стоји над многим људима, него ли с онаквим, који види само своју ствар, слуша само своју страст, брине се само за своје; јер онај први види у један пут стотину одношаја, стотину последица, стотину интереса, стотину ствари да сачува, дакле га може човек узети са стотину страна.

Кад је све добро промислио, конте ујак позва један пут на ручак фра провинцијала, дозвавши као друге госте намерно одабрата лица. Који рођак са високим насловом, од оних, чије само презиме већ је велика титула, која самим својим понашањем, са неком урођеном поузданошћу, са господским презирањем говорећи о великим стварима као да су им свакидашње, постизавају и без особите намере, да уливају и понављају сваки час мисао о својој надмоћности и сили; онда неколики клијенти везани за дом наследњом зависношћу и за лице вековечном службом, који како почну од чорбе да кажу *јесте*, устима, очима, ушесима, целом главом, целим телом, целом душом, довели су код воћа човека дотле, да се више не сећа, како треба казати *није*

За ручком конте домаћин наскоро наведе разговор на Мадрит. У Рим се иде многим путевима; у Мадрит он је ишао свима. Говорио је о двору, о конду дуки, о министрима, о губернаторовој породици, о лову на бикове, који он уме најбоље да опише, јер га је гледао са одликована места, о Ескуријалу, који је могао да опише на длаку, јер га је један човек конде дуке водио по свим кутовима. Неко време цело друштво беше као каква авдиторија, слушајући само њега, онда се поделише у посебне разговоре; а он онда настави да приповеда друге лепе ствари, као у поверењу, фра провинцијалу, који је био поред њега, и само га слушаше. Али на једном месту окрену разговор, одведе га из Мадрита, па од двора до двора, од достојанства до достојанства доведе га на кардинала Барберина, који је био капуцин и брат тадашњега папе Урбана VIII — ништа мање. Сад мораде конте ујак да и сам њега пусти мало говорити, те слушати и најпосле сетити се, да у овом свету нису лица само њега ради. Мало после устадоше од ручка и он замоли фра провинцијала, да оду у другу собу.

Два моћна, седа, искусна човека стојаше један спрам другога. Веломожни сињоре посади пречаснога оца и сам се посади, па онда поче:

«Код пријатељства што га имамо међу собом мислио сам да ми треба да вам поменем неку ствар од општа интереса, како бисмо је међу собом свршили, а да се не иде другим путевима, који би могли.... И зато пријатељски, са срцем на длану, казаћу вам, кога се тиче, па сам уверен, да ћемо се у две речи сагласити. Кажите ми, има ли у вашем клоштру у Пескаренику неки фра Кристофоро из *** ?»

Провинцијал климну главом, да има.

«Ама реците ми, пречасни оче, отворено, као своме пријатељу.... тај човек.... тај фратар.... Лично га ја не знам; истина, међу оцима капуцинима знам их не мало: људе чисте као злато, ревносне, мудре, смерне — још од детињства пријатељ сам вашем реду... Али у свакој мало већој породици... налази се увек по који, по која глава.... А тај фра Кристофоро, као што сам дознао по неким извештајима, човек је.... који у неколико милује контрасте.... који нема сву опрезност, оне обзире.... Ја бих се опкладио, да је он не један пут задавао посла вашој пречасности.»

«Видим шта је,» помишљаше међу тим провинцијал; «незгода. Сам сам крив; знао сам, да је тај Кристофоро такав човек, кога треба слати од предиконице до прекидонице, а не оставити га ни по године на једном месту, нарочито не у сеоском клоштру.»

Онда рече на глас:

«О! мени зацело није пријатно чути, да ваша велеможност тако мисли о фра Кристофору; јер колико га ја знам, то је монак.... примеран у клоштру, а много штован и ван клоштра.»

«Разумем сасвим добро; ваша пречасност мора.... Али као искрен пријатељ, хоћу нешто да вам кажем, што ће добро бити да знате; а ако још не бисте били извештени, могу вам, не прелазећи границе мојој дужности, изнети пред очи неке последице.... које су можне, ја више не кажем. Тај фра Кристофоро, знамо, да је имао под окриљем једнога од људи, човека.... ваше преподобије биће чуло зањ.... онај, који је на толику саблазну умакао из руку власти, пошто је онога страшнога дана светога Мартина починио ствари.... Лоренцо Трамаљино!»

«Јао!» помисли провинцијал, па рече на глас: «То ми је нешто сасвим ново; али ваша велеможност зна добро, да је један део наше дужности баш у томе, да тражимо заблуђене, да их изводимо....»

«Лепо; али покровитељствовање извесним заблуђенима!.... Имају ствари тугаљиве, послови деликатни....»

И ту у место да напуни образе и да дува, стисну усне и увуче толико ваздуха, колико би га иначе обично издувао. Онда настави:

«Мислио сам, да треба да вам дам миг због ове ствари, јер ако његова преузвишеност кадгод.... Могао би се учинити какав корак у Риму... ја не знам ништа.... па из Рима да дође....»

«Врло сам обвезан вашој велеможности на тој опомени; али сам уверен, кад би се у тој ствари распитало, нашло би се, да фра Кристофоро није имао с оним човеком што га поменусте друга посла, него да би га освестио. Знам ја добро фра Кристофора.»

«Онда ви већ боље знате него ја, какав је он био као светован човек и шта је све чинио у својој младости.»

«У томе је слава мантије, синьор конте, да човек, који је као светован изашао на глас, кад је мантију навукао, постане други човек. А од како фра Кристофоро носи мантију....

«Хоћу вам веровати, то вам отворено кажем; хоћу да вам верујем; али каткад, као што вели пословица... не прави мантија фратра.»

Ова пословица није била понајзгоднија; али је конте у хитрости узео место боље, која му је дошла на језик: вук длаку мења, али не и ћуд.

«Ја имам извештаје,» настави, «имам доказе...»

«Ако знате поуздано,» рече провинцијале, «да је тај фратар учинио какву погрешку — сви смо грешни — ја ћу вам бити благодаран, ако ми за то кажете. Ја сам старешина — недостојан, али сам баш зато старешина, да исправљам, да посредујем.»

«Хоћу вам казати: заједно са овом непријатном ствари, што тај фратар узима отворено у окриље онога кога сам поменуо, има ту још једна незгода, која би могла..... Али овако међу нама удесићемо све уједанпут. То је, велим, што се исти фра Кристофоро узео да бочи са мојим нећаком, дон Родригом.»

«О! то ми је врло непријатно, заиста непријатно.»

«Мој нећак млад је, жесток, држи на себе, није вичан да га изазивају....»

«То ће ми бити дужност, да се добро известим о таквој ствари. Као што сам већ рекао вашој влеможности, а говорим сада са господином, који је исто тако правичан, колико искусан у свету, сви смо од пути, подвргнути да посрнемо.... час на једну, час на другу страну; па ако је фра Кристофоро погрешио....

«Ви'те, ваше преподобије; имају ствари, како рекох, које треба међу собом де свршимо, да их ту погребемо, ствари које кад се чеврље... само горе бива. Ви знате, како то иде: то гурање, то боцкање, почиње каткад ситницама, а после све иде даље, све даље.... Тражећи дно, или се не дође до почетка, или излазе сто других заплета. Утишати, прекинути, пречасни оче; прекинути, утишати. Мој нећак млад је; онај фратар, као што сам чуо, још има дух.... наклоности млада човека, па је стало до нас, који смо у нашим годинама.... и сувише, а, пречасни оче!....»

Да је ко ту био, нашао би, да је било као кад се у по озбиљне опере по забуни подигне завеса пре времена те се угледа један певач, који у тај пар и не мисли, да има публике у свету. него се својски разговара са својим другом. Лице, покрет, глас конта ујака, кад је рекао оно: *и сувише!* све то било је природно; ту није било политике, него је баш истина била, да га је тиштало, што је био у тим годинама. Није што би жалио за забавама, за ватром и љупкошћу младости; то су ситнице, лудорије, којешта! Разлог његовом вајкању био је много јачи и важнији; наиме, надао се да ће добити неко више звање, пошто се буде упразнило, пак се бојао, да то неће дочекати. А кад би то добио, слободно можемо знати, да се он не би више бринуо за године, не би желио и друго звање, него би издахнуо задовољан, као што бива код свију оних, који какву ствар много желе, па тиме то уверавају, кад им се жеља испуни

Али да га пустимо да говори.

«Стало је до нас,» настави, «да имамо памети за младеж и да исправљамо њихове погрешке. Срећом још није касно; ствар још није изашла на глас; још се може применити оно principiis obsta (почетку стани на пут), уклонити ватру од сламе. Каткад човек, који не подноси за какво место, или би постао поводом каквој незгоди, прекрасно пристаје на другом ком месту. Ваша преподобност знаће добро наћи пристојну ћелију за овога фратра. А ту има још и друга околност, коју би у погледу на ту ствар требало имати у виду... могао би искати, да га поврате; а ако би се он наместио куда подаље, мало би се прошао, а двоје постигнуло; све би се удесило само по себи, или боље рећи, не би никакве штете било.»

Овоме закључку надао се фра провинцијал, чим је почео разговор.

«Ево га на!» мишљаше; «видим куда нишаниш; обична посла; кад се вама какав сиромах фратар не допада, или коме од вас, или даде вам каква повода, не пита се, има ли право или не, него његов старешина треба одмах да га уклања.»

А кад конте доврши и одухну, као да је метнуо после свега тачку, рече провинцијал:

«Сасвим разумем, шта мисли сињор конте; али пре но што бих учинио какав корак....»

«То је корак и није корак, пречасни оче; то је ствар природна, ствар обична; а ако се неће узети тај начин, и то одмах, ја предвиђам брдо од незгода, тисућу неприлика. Једна неопрезност... не верујем, мој нећак.... За то сам ја ту... Али како је ствар дотле дошла, ако је ми не пресечемо без одлагања, једним ударцем, не може бити да ће она застати, да ће остати тајна.... а онда није више само мој нећак.... Дирнуло би се у осово гњездо, пречасни оче. Ви'те, једна смо кућа, у роду смо....»

«Уважен род.»

«Ви ме разумете, све сами људи, који имају крви у жилама и који у овом свету.... нешто важе. Ово се тиче части; постане ствар општа, а онда.... и онај, који је пријатељ миру... Мени би пуцало срце, кад бих морао.... кад бих се нашао.... ја, који сам увек имао толику наклоност према фратрима капуцинима!.... Ви свети оци, ако ћете да творите добро, као што га творите на толико сазидање народа, треба да имате покоја, да немате препирака, да се добро слажете са сваким... А онда, ви имате међу световњацима сродникe... а те ствари око части обично се вазда̄н отегну, шире се, гранају се, повлаче за собом.... полак света. По богу налазим се у такву звању, да морам одржавати неко уважење.... Његова преузвишеност.... господа моји другови... све то постаје ствар целога сасловија.... већ и због оне друге околности.... Та ви знате, како то иде»

«Зацело,» рече фра провинцијал; «фра Кристофоро предиктор је, па већ нешто мислим.... Баш су ме молили... Али у овај пар. у таквим околностима могло би изгледати као казна, а казнити пре но што би се извидило....»

«А, не казна, никако; мудра опрезност, начин заједничког договора, како би се предупредиле незгоде, које би могле.... ја сам се већ изјаснио.»

«Ја велим, да ова ствар остане на томе између сињора конта и мене. Али кад ствар онако стоји, како је јављено вашој велеможности, ја бих рекао, да није могуће, да се у вилајету није што прочуло Свуда имају подбадачи, људи злуради, или бар злобни љубопитљивци, којима је срце на меру, кад виде, да су се дохватила господа и фратрови, па њушкају, тумаче, бенетају.... Сваки има да одржава свој углед, а ја, као старешина, ако и недостојни, имам ту дужност нарочито... част духовне ризе.. то није моја ствар... то је аманет од других.... Ваш сињор нећак, како је већ раздражен, као што каже ваша велеможност, могао би ту ствар узети као задовољење дато њему, па.... не велим тиме хвалити се, тријумфовати. него....»

«Мислите пречасни оче? Мој нећак кавалер је, који је уважен у свету ... сходно његовом сану и по дужности; али иначе је он мени један деран и он неће што друго чинити, но што ћу му прописати ја. Сувише, ево ћу вам рећи, да мој нећак неће ни знати за то. И нашто да му ми о томе подносимо рачун? Имају ствари, које ћемо међу собом расправити, као добри пријатељи, па нека и остану међу нама. Немојте због тога да сте у бризи. Та ја сам се навикнуо ћутати.»

И ту одухну.

«А што се тиче брбљаваца,» настави, «шта би могли казати? Фратар, који иде у друго место да проповеда, тако је обична ствар! А онда, ми који видимо.... ми који предвиђамо.... ми којих се то тиче.... не треба да се осврћемо на брбљање.»

«Ипак, да би се то предупредило, добро би било, кад би у овој прилици господин ваш нећак дао какав доказ, какав отворен знак пријатељства, уважења... не спрам нас, но спрам духовне ризе....»

«Дакако, дакако; то је право.... Али то није потребно; ја знам да мој нећак дочекује капуцине увек како треба. То чини он по наклоности; то је тако већ у фамилији; а онда зна, да мени тако чини по вољи. У осталом, у овој прилици.... што ванредно.... сасвим је право. Пустите ви мене, пречасни оче; ја ћу већ заповедити моме нећаку.... То ваља опрезно удесити, да се он не би досетио ономе, што је међу нама било. Јер богме не марим да мећем мелем тамо, где нема ране. А оно што смо доконали, што се пре учини, тим боље. Па ако би се где нашла подаља каква цёла.... како би се уклонила свака прилика...»

«Баш су сад од Римина тражили од мене једнога проповедника; па можда бих и без друга повода бацио око...»

«Таман како ваља! Таман како ваља. А кад?...»

«Кад већ ствар треба да буде, биће одмах.»

«Одмах, одмах, пречасни оче; боље данас него сутра. А,» настави дижући се, «ако могу што било ја, било моја породица, за наше добре оце капуцине...»

«Из искуства знамо доброту дома,» рече фра провинцијал, па и он устаде и пође за својим победиоцем на врата.

«Утрнули смо варницу једну,» рече овај и стаде, «варницу, пречасни оче, од које се могао развити читав пожар. Добри пријатељи погоде се са две речи за велике ствари.»

Кад дођоше до врата, отвори их широм и не даде иначе, него да фра провинцијал иде први; уђоше дакле у другу собу и пристадоше уз остало друштво.

Овај господин употребио је у овој прилици велик труд, велику вештину и велику красноречивост; али је зато и успех био према томе. И заиста, оним разговором, који смо саопштили, постигнуо је то, да је фра Кристофоро пешице отишао из Пескареника у Римини, што је добар комад пута.

Једно вече дође у Пескаренико један капуцин из Милана са писмима за фра гвардијана. У једном писму пише налог за фра Кристофора, да одлази у Римини, где ће уз пост предиковати. У писму за гвардијана било је упутство да каже реченоме фратру, да се остави сваке помисли на послове, које је можда почео у оном крају, из кога полази, и да тамо не води никакву преписку; фратар, који је донео писма, биће му друг на путу. Оно вече гвардијан ником ништа не рече; ујутру даде звати фра Кристофора, покаже му налог, рекне му, да узме котарицу, палицу, убрус и појас и да одмах путује са фратром другом, којега му показа.

Остављам вам да мислите, да је то био ударац за нашега фратра. Одмах му падоше на ум Ренцо, Лучија иАњеза, па чисто повика у себи:

«О, боже! шта ће да раде ови јадници, кад мене ту више не буде!»

Али онда подиже очи горе и пребаци себи, што није имао вере и што је мислио, да је он за што потребан. У знак повиновања метну руке у накрст на груди и приклони главу пред гвардијаном, а овај га узе на страну и даде му ону другу вест са речима савета, а са значењем налога. Фра Кристофоро оде у своју целу, узме котарицу, метне у њу бревијарију, своје проповеди уз пост и хлеб од опроштаја, мантију опаше кожним појасом, опрости се са браћом, која су се нашла у клоштру, оде да последњи пут узме благослов од гвардијана. па са другом даде се на пут, који му је био прописан.

Казали смо, да је дон Родриго, који се већма но икад укопистио, да своју красну намеру изведе, наумио да потражи потпору у једнога страшног човека. Од овога човека нити можемо казати име, ни презиме, ни титулу, па ни какво наговешћивање о свему овоме, што ће бити тим чудније, јер се та личност помиње у многој књизи (мислим печатане) онога времена. Да је та личност била иста, према истоветности чинова не може се двоумити, али свуда се види, да је велика жеља да се избегне име, чисто везивала писцу перо и руку. У животу кардинала Федерига Боромеа, морајући говорити о том човеку, Франческо Ривола именује га: «господином колико моћним, толико богатим, као и племенита рода,» и ту престаје Ђузепе Рипамонти, који га у петој књизи пете декаде своје Istoria Patriea опширно помиње, говори о њему као о једном, о неком, о том, о таквом човеку, о таквој личности. «Ја ћу да казујем,» пише он својим лепим латинским језиком, са кога преводимо како можемо, «случај са неким, који је био међу првим градским великашима, а одабрао је своје пребивање на једном добру близу границе; па ту, обезбеђујући себе помоћу злочина, презираше судове и судије, власт и владаоца; он је живио заиста независно; примао се прогнаних, неко време и сам прогнаник; онда се вратио, као да није ништа било....» Од тога писца узећемо још једно место, које овде пристаје, те да бисмо потврдили и осветлили причање нашега писца, с којим ћемо да пођемо даље.

Да чини оно, што су закони запрећивали, или што је ма каква власт забранила; бити судија и управитељ туђих послова, без друге користи, него што је имао вољу на заповедање; да га се сви боје, да има под собом оне, који су вични били да друге држе под собом: то су биле увек главне страсти његове. Од младости кад би гледао и слушао толика насиља, толика самовољства, кад би гледао толике тиране, осећао је чувство помешано с презирањем и нестрпљивом завишћу. Као младић и живећи у граду, није пропуштао никакву прилику, сувише, он је навалице тражио, да се у коштац хвата са најразглашенијима од тога заната, да им стане на пут, да се мери с њима и да их нагони на дужност, или да траже његово пријатељство. Надмашајући већину богатством и присталицама, а можда све смелошћу и упорношћу, нагонио је многе, да се оставе свака такмења с њиме, многе је зло наместио, многе од њих имао је као пријатеље, али не као пријатеље у раванству, него само као што се могло њему допадати, као пријатеље потчињене, који признају, да је он над њима, и који ће му бити до потребе при руци. А у ствари и он је био помоћник и оруђе свију њих; они нису пропуштали, да у својим предузећима траже потпору таквога помоћника; а он да се извукао, значило би губити од свог уважења и положаја. Тим начином што на свој рачун, што за друге, толико почини којешта, да га ни име, ни родбина, ни пријатељи, ни његова смелост не могаше одржати против прогнања из земље и против мрзости толиких силних људи, него мораде уступити и отићи из државе. Мислим да се на ту околност и односи, што је Рипамонти забележио, «Једанпут кад је он морао да остави земљу, он је набљудовао овакво кријење, поштовање и плашљивост: кроз град прошао је на коњу, праћен коњима и уз звуке трубе, кад је дошао пред судницу, оставио је стражи за губернатора поругу пуну безобразности.»

У одсуству свом није престао с послом својим, није прекинуо одношаје са својим равним му пријатељима, који су остали уједињени с њим, да се послужимо речима Рипамонта, „у савезу тајну опаких савета и страхотних посала.“ Он као да је тада удешавао са врло високим личностима неке нове страшне ствари, о којима поменути историк говори са тајанственом краткоћом. „И гдекоји погранични владаоци,“ вели, „више пута послужили су се њим у каквом важном убиству и често су му слали из далека потпору у људима, који су служили под његовим заповестима.“

Најпосле, не зна се после коликог времена, или су на чије моћно потраживање опозвали његово прогонство, или му је смелост служила као повластица, еле он се реши да се врати у завичај, па се заиста и врати; али не дође у Милâн, него у замак један близу бергамске области, која је тада, као што је свакоме познато, била под Млецима. „Ова кућа,“ опет наводи Рипамонти, „била је као радионица за крваве налоге; слуге, којима је глава уцењена била и којима је занат био да секу главе; ни кувар, ни паракувар нису имали разрешење убиства; руке у дерана окрвављене.“ Мимо ову красну чељад у кући имао је он, као што каже исти историк, још друге подобне људе, који су били раздељени и намештени по разним местима обе државе, којима је награници живио, и увек су били готови да га послушају.

Сви насилници далеко наоколо морали су, који у једној, који у другој прилици, да бирају између пријатељства и непријатељства овога ванреднога насилника. Али први, који су се усудили, да му се одупру, тако су ружно прошли, да више нико није хтео да тако што покуша. Али и кад је који гледао свога посла, кад се није бринуо за друге, опет није могао да остане независан од њега. Дошао би му какав његов гласник, па би му по њему поручио, да се остави тога и тога посла, да се махне досађивати дужнику, и томе подобно; ту је ваљало одговорити *да* или *не*. Кад би једна страна са васалском покорношћу отишла до њега, да му повери какав посао, друга страна имала је тај мучни избор, да му се или покори пресуди, или да му буде јаван непријатељ; а то је било толико, као што би се обично казало, као сушица у највишем степену. Многи, који су били криви, утицали би се њему, да би у ствари имали право, чинили би тако, да би задобили тако моћно окриље и затворили пута противнику; и једни и други постали би тако сасвим зависни од њега. Каткад се деси, да се њему обрати какав нејацак, кога кињи какав моћан, а он би се заузео за нејакога, па би нагонио насилника, да га се махне, да поправи учињено зло, да моли за опроштење; или ако би био упоран, он би нањ навалио, да би га присилио да напусти места, у којима је чинио насиља, или би морао искусити какву скорију а грознију казну. И у таквим приликама ово тако страшно и грозно име било би за часак један благосиљано; јер не велим оваква правда, него овакав лек, оваква награда не би се у она времена могла очекивати ни од какве друге власти, било приватне, биле јавне. Али чешће, управо редовно, његова моћ служила је ружним пожудама, свирепим задовољењима, гордим ћудима. Али овакво различно употребљавање ове силе увек је имало исти упетачак, да у душе упечати високу идеју о томе, колико може он да хоће и да изврши у пркос правди или неправди, ове две ствари, које стављају толике препоне човечијој вољи, тако да често мора да уступи испред њих. Глас обичних силеџија већином је ограничен био на оном крају, где су били најбогатији и најјачи; сваки округ имао је своје, а били су толико налик један на другога, да људи нису имали разлога да се онима баве, који им нису били баш за вратом. Али овај наш већ је одавна изашао иа глас на све стране у Миланској; свуда је његов живот био предмет народним причама, а име означаваше нешто неодољиво, необично, басносновно. Подозревање, да он свуда има своје другове и убице, такође подржаваше, да се непрестано о њему говорило. То се само подозревало, јер ко би био признао отворено, да је у таквој служби? али сваки силеџија могао му је бити друг, сваки лупеж један од његових људи, те тако и сама неизвесност увећаваше замисао и чињаше тим ужаснијом страхоту. И чим би се гдегод појавиле прилике од бráва непознатих а суровијих него иначе, чим би се учинило какво страшно дело, коме нису одмах могли да погоде виновника: говорили би, шапутали би име онога, кога благодарећи *благословеној*, да не кажемо иначе, опрезности наших писаца, морађемо звати *неименовани*.

Од његовога замка до дворца дон Родрига било је само седам миља, и овај како је постао власником и силеџијом, морао је знати, да у тако малену растојању од таква човека није можно било упражњавати тај занат, а да се не сукобе, или да сагласно с њим ради. Он му се дакле понудио и постао му пријатељем, наравно, онако, као и сви други; учинио му је и неке услуге, а увек је за то добио обећања, да ће му се одужити и бити му у помоћи ма у каквој прилици Али он се много старао, да овакво пријатељство крије, или бар да не да познати, колико је оно тамо и какво. Дон Родриго, истина, хтео је да је силеџија, али не дивји силеџија; њему је занат био средство, не цељ; хтео је да слободно борави у граду, да ужива удобности, забаве, почасти грађанскога живота; а зато је ваљало да имаде неких обзира, да води рачуна о сродницима, да негује пријатељство високих личности, да има једну руку на вази судској, како би до потребе превагнула на његову страну, или да учини да она исчезне, или у прилици да је спусти на главу чију, који би на који начин могао њом да се лакше послужи, него ли оружјем приватнога насиља. Сад, срдачан одношај, или рецимо боље, савез са таквим човеком, са једним отвореним непријатељем јавне власти зацело не би му у томе много послужио, нарочито не код конта ујака. Али што се од таквога пријатељства није могло сакрити, могло се узети као неопходан одношај са човеком, чије је непријатељство било опасно и сувише, те тако могло се невољом извинити; јер ко има што да докаже, а нема на то воље, или не може да погоди, најпосле пристаје, да други сами доказују донекле у његовој ствари, а ако на то изриком не саизволи, он зажмури на једно око.

Једно јутро појаше дон Родриго коња, па као да ће у лов, са маленом пратњом бра́ва пешака, Гризо до колена му, а четворица за њим, упути се у дворац неименованог.

ДВАДЕСЕТА ГЛАВА

Замак неименованога био је над једном тесном и сенастом долином, на врху једног брда, које се истиче из сурове планине, па је, управо се не зна рећи, спојено или растављено гомилом стења и кршева и небројеним рупчагама и стрменима, које се продужују са обе стране. Само оном страном од долине може се приступити; побрђе доста стрмено, али подједнако и неиспрекидано; горе су ливаде, на подножју њиве, по којима су ту и тамо кућице Дно је корито од шљунака, куда тече поточић или бујица, већ како је доба од године; тада је туда текла граница међу двема државама. Противни врхови, који творе, тако рећи, противни зид од долине, имају такође на подножју нешто обрађене земље; остало клисурина и стење, стрмен, без пута а голо, осим по који жбун у јаругама и на ту и тамо голој земљи.

Са високог свог замка, попут орла са крвава гнезда, владаше дивљи господин свом околином, докле могаше човечија нога допрети, нити виђаше кога над собом, нити вишега од себе. Кад би наоколо погледао, прегледао би једним махом овај крај, побрђе, дно, путове по њему. Онај што се ћошкасто и на завојицу пењао ка страшноме замку, изгледаше ономе, који би га одозгоре посматрао, као змијевидна трака; са прозора и пушкарница могаше господин доколно бројити кораке онога, који је долазио, те га и сто пута узети на нишан. Па и већу чету могао би са посадом од бра́ва, које је имао горе, побити по путу, или је поваљати низа стрмен, пре но што би и један дошао до врха. Али не само го̑ре, него ни у долину, па ни мимоходом не усуђиваше се нико да стави своју ногу, кога господар од замка није лепо гледао. А да се какав пандур дао видети, с њиме би се поступило као са непријатељском уходом, који се увукао у око̑. Причале су се жалосне ствари о онима, који су последњи пут покушавали нешто против њега; али то су биле већ старе приповетке, и нико од младежи не сећаше се, да је у долу видео кога од те багре, било жива или мртва.

Тако нам описују то место; име не помињу; шта више, да нам не би дали средства да га нађемо, ништа не казују о путу дон Родрига, него га уједанпут мећу у сред долине, на дну брда, тамо где почиње стрма и неравна стаза. Ту је била једна крчма, која се могла назвати и стражара. На стару цимеру, који је висио изнад врата, било је с обе стране написано сунце; али глас народа, који каткад хоће да понавља имена, као што му их кажу, а каткад их на свој начин дотерује, није ову крчму звао иначе, него Маланоте (зли конаци).

Кад је чуо, да долазе неки коњаници, указа се на прагу момче једно оружано као Сарацен, па погледавши их, уђе да јави трима убојицама, који су се картали врло прљавим картама, које су биле искривљене као ћерамиде. Онај, који им је био као поглавица, устаде и оде на врата, а кад познаде пријатеља своме господару, поздрави га с поштовањем. Дон Родриго врати поздрав врло учтиво и запита, је ли дома господин, а кад му тај одговори, да ће бити у дворцу, одјаше и преда узде Тирадриту, једном од својих пратилаца. Скиде за тим пушку и предаде је Монтанаролу, као да би да се опрости сувишна терета и да лакше иде уз брдо; али управо за то, јер је добро знао, да није било слободно ићи под пушком по овој стрмени. Извади из шпага неколике златице и даде их Танабузу, коме рече:

«Ви ћете остати ту и чекати ме, а међутим проведелите се с овим добрим људима.»

Најпосле извади неколико златних шкуда и даде их вођи, рекавши, нека полак за себе задржи, а полак нека подели међу својим момцима. А онда поче се пешице пењати са Гризом, који је такође био оставио пушку. Међутим поменута три брава и четврти Скинтериото (је ли како су то лепа имена, да је вредно запамтити![1]) остадоше с оном тројицом неименованога и с оним момчетом, које су за вешала васпитавали, па се коцкаше, пише и позајмице причаше своја јунаштва.

Други један браво неименованога, који је ишао уз брдо, наскоро стигне дон Родрига; он га погледа, познаде га и пристаде с њим, чиме му уштеди непријатност, да своје име казује и да даје рачуна о себи свакоме, с којим би се сукобио, а не би му био познат. Кад стиже у дворац, уведоше га унутра (али Гризо остаде пред вратима) и проведоше га кроз небројене ходнике мрачне и кроз разне дворане пуне мушкета, сабаља и партицана, а у свакој од њих беше на стражи по један браво, те пошто је донекле чекао, уведоше га у ону, у којој је био неименовани.

Овај му дође у сретање, отпоздрави му и у исти мах погледа му руке и лице, као што је навикнуо да чини, те је тако нехотице чинио са сваким, који би му дошао, па и са најстаријим и најбољим пријатељима. Био је голем, мрк, ћелав; имао је тек мало седих власи: лице му набрано; на први поглед дао би му човек преко шесет година, које је имао; али држање његово, кретање, тврде црте на лицу, страшно али живо севање његових очију, све то показивало је силу телесну и душевну, која би необична била и у млада човека.

---

[1] *Тирадрито* — добро гађај; *Монтанароло* — планинац; *Танабузо* — празна јама; *Гризо* — сивац; *Скинтериото* — черупави шишмиш. Прев.

Дон Родриго рече, да је дошао ради савета и помоћи: како се нашао у мучну послу, од кога му не допушта част да уступи, па се сетио обећања онога човека, који никад није што напразно обећао. Па му онда стаде казивати своју грешну намеру. Неименовани је већ нешто чуо за то, али ништа поуздано, те сада пажљиво слушаше, једно, што је такве ствари радо слушао, а друго, што је ту умешано било једно име њему познато и мрско, Фра Кристофора наиме, отворена противника тиранима словом, а где је могао и делом. Дон Родриго знао је, коме говори, то стане претеривати тегобе предузећа: даљина места, клоштар, сињора.... Ту неименовани, као да му је то рекао какав демон у срцу скривени, уједанпут му упаде у речи каза, да тај посао он на се узима. Запита за име наше сиротице Лучије и отпусти дон Родрига, рекавши му:

«До мало јавићу вам се, шта треба да радите.»

Ако се читалац сећа онога неваљалца Еџидија, који је становао тик клоштра, у коме се сирота Лучија била склонила, знаће сад, да је он био један од најбољих другара у неваљалштинама неименованога; зато је овај и дао тако брзо и поуздано своју реч. Али тек што је остао сам, већ се, не велимо покајао, али једио, што је тако учинио. Већ од некога времена почео је осећати, ако не грижу савести, а оно као неку преситост спрам својих неваљалих послова. Ових се толико накупило, ако не на његовој савести, а оно у његовој памети, да су се будили, кад год би учинио какво ново недело, те би му пред душу стали у чрезмерној гнусности; беше као да му већ несносан терет све више и више расти. Нека одвратност, коју је осећао код првих злочина, а коју је после савладао, те је као нестала била, поче му се опет јављати. Али тада је слика дуге, бескрајње будућности и осећање животне једрине испуњавало душу безбрижним поуздањем; сада напротив мисли о будућности чиниле су досадном садашњост. Остарити! умрети! па онда? И чудно! мисао о смрти, која би у сред опасности, пред непријатељем обично удвајала срчаност овог човека, те му уливала јарост пуну одважности. иста та мисао, долазећи му у ноћној тишини, у безбедности његовога градића, испуњавала би га у једанпут ужасом. Није то била смрт, којом би му претио опет какав самртник противник; није њу могао одбијати бољим оружјем и окретнијом мишицом; долазаше она сама, рађала се изнутра; можда је још далеко била, али је сваки час чинила корак у напредак; па докле би се разум са бољом борио, да би ту мисао отклонио, она би му се све боље прикучивала. Некада они тако чести примери, тако рећи непрекидни поглед на насиље, освету, убиство, уливаше му чуство дивљега такмења, служаше му као неки разлог против савести; а сада би му се у души дизала сваки час помисао нејасна, али страшна, од лична суђења, од разлога, који није зависио од примера; данас би му чуство, да се истакнуо над свима зликовцима, да је одмакауо испред свију њих, уливало каткад осећање страшљиве усамљености. Онај бог, кога је слушао помињати, а за кога он одавна нити се бринуо да га поριче, нити да га исповеда, јер је живио само онако као да га и нема, сада као да му у извесним тренутима клонулости без разлога, и ужаса без опасности, привикује у њему самом: Ипак јесам! У првој ватри страсти, чињаше му се мрзак онај закон, који му је, ако не што друго, а оно помињао име божије; а сад, кад му је и незван долазио на ум, разум га је против његове воље узимао као ствар, која има своје извршење. Али за ово своје ново неспокојство не само да никоме није говорио, него га је још дубоко тајио и прикривао га спољашњом још већом свирепошћу, тим начином хотећи га крити од себе самога, или угушити га. Кад већ није могао ни да уништи, ни да заборави оно време, кад би чинио зло без пребацивања савести, и без друге мисли, него да има успеха, он се свакако трудио, да га поврати, да га задржи, или да опет дозове ону некадању снажну, поноситу, сталну вољу, те да би сам себе уверио, да је још онај стари.

Тако је дакле у овој прилици одмах дао своју реч дон Родригу, како би пресекао пут сваком недоумевању. Али тек што је овај отишао, већ осети, како му се губи она срчаност, коју је присилио да би дао обећање, осети, како му мало по мало долазе у главу мисли, које га довођише у искушење, да не одржи своју реч, те би га и довеле дотле, да би изгубио у очима једног пријатеља, једног свог помоћника Да би једним махом пресекао ове мучне мисли, дозва Нибија (јаејучу), једног од највештијих и најревноснијих слугу у његовим чрезмерностима, којим би се обично служио, кад би с Еџидијом имао каква посла. Па с одважним лицем заповеди му, да одмах појаше коња и да оде правце у Монцу, где ће казати Еџидију, шта треба да се ради, и да иште његову помоћ при извршивању.

Послани неваљалац врати се с одговором од Еџидија, пре но што га је господар очекивао: да је ствар лака и сигурна; нека му само одмах пошље једне каруце са два или три добро прерушена брава̀, а он ће се већ побринути за остало и управљати послом. Код ове поруке неименовани (не питамо, како му је било у души) одмах заповеди баш Нибију, да све онако уреди, како му је рекао Еџидијо, и да иде на посао са још двојицом, које му је именовао.

Да је Еџидијо морао да ради само са својим обичним средствима при извршивању страшне услуге, која се од њега тражила, он зацело не би тако брзо дао тако поуздано обећање. Али у самом овом уточишту, где се чињаше, да ће му све бити на путу, имађаше грозни овај младић средство, које је једини он знао, те што би сваком другом била највећа препона, то је њему било оруђе. Ми смо казали, да је несрећна сињора једанпут послушала његове речи, па читалац је могао разумети, да тај пут није био и последњи, него је само био први корак на путу гнусности и крви. Исти тај глас, који је стекао моћ, па чисто рећи и важност злочина, заповеди јој сада, да жртвује невину девојку, коју је имала у сахрани.

Џертруда се ужасну на овај предлог. Да изгуби Лучију каквим непредвиђеним случајем, без своје кривице, чинило би јој се да је несрећа, да је горка казна; а сад јој се заповедаше, да је се лиши са грешном издајом, да начин за испаштање промени у нову грижу савести. Несрећница чињаше све, да би је страшна заповест минула, све, само једно не, што је најпоузданији пут био и који јој је ипак увек био отворен. Грех је строг и неумољен господар, кога ће само онај савладати, који га се сасвим отресе. Џертруда се на то не хте одлучити; она послуша.

Дан беше одређен; уговорени час примицаше се; Џертруда беше са Лучијом у својој посебној парлаторији, па је већма но иначе миловаше, што Лучија примаше и враћаше са све већом нежношћу: као оно овца, која без страха уздркће се под пастировом руком, која је глади и тихо је вуче, па се окреће да лиже ту руку, а не зна да је изван обора чека месар, коме је пастир мало час продао.

«Треба ми једна велика услуга; а само ти могла би ми је учинити. Имам толике људе на расположењу, али се не могу ни на кога ослонити. У неком важном послу, који ћу ти после казати, имала бих да се разговарам с оним капуцинским фра гвардијаном, који те је мени довео, бедна моја Лучија; али и то треба да се не зна, да сам га ја дала звати. Само би ми ти могла ту поруку извршити.»

Лучија се препаде на ову молбу, па сасвим понизно, али не кријући велико удивљење, да би се поруке опростила, наведе разлоге, које је сињора морала уважити, а морала их је и сама предвиђати: без матере, без никога, пустим путем, у непознатој околини... Али Џертруда, дотерана у пакленој школи, показа од своје стране велико чуђење и велико негодовање, што је толико непослушности нашла у оне, на коју, мислила је, може већма рачунати, па показа, колико су празни ови изговори: у по дана, на неколико корака, по путу, којим је Лучија пре неколико дана прошла, па све и да га видела није, кад би јој га показали, не би могла заићи!.... Толико јој говораше, да сиротица, у исти мах дирнута и посрамљена, нехотице изусти:

«Па добро, шта треба да чиним?»

«Отиди до капуцинскога клоштра,» па јој ту наново описа пут; «дозови фра гвардијана, кажи му на само, да ми одмах дође, али никоме да не каже, да га ја зовем.»

«Али шта ћу да кажем газдарици, која ме још није видела излазити, ако би ме запитала куда ћу?»

«Гледај да прођеш да те не опазе; а ако то не може бити, кажи јој, да идеш у ту и ту цркву, јер си се заветовала, да ћеш тамо ићи на молитву.»

Опет беда за сироту девојку, да лаже; али наново показа се сињора тако уцвељена због отпора њенога, па јој показа како је то ружно, да ништаво устручавање претпоставља захвалности, да Лучија, пре збуњена него уверена, а пре свега већма но икад дирнута, рече:

«Па добро, идем. Бог ће ми бити у помоћ.»

И пође.

Када Цертруда, која је кроз решетку пратијаше укоченим и мутним погледом, виде да је метнула ногу на праг, као савладана неодољивим чуством, отвори уста и рече:

«Слушај, Лучија!»

Ова се осврну и врати се решетци. Али већ друга мисао, која је навикла била да превлађује, наново је овладала умљем злосрећне Цертруде. Градећи се, као да није довољна са већ датим упутством, стаде јој наново описивати пут, којим ће ићи, па је отпусти са речима:

«Све онако учини, као што сам ти казала, и одмах се врати.»

Лучија оде.

Неопажена изађе на клоштарска врата и пође путем с обореним очима и држећи се зида; уз примљена упутства и своје сећање нађе капију од паланке, изађе на њу, сва у страху и јежећи се удари главним друмом и наскоро дође до пута, који је водио у клоштар, и одмах га .познаде. Тај пут био је, па и сад је као сурдук, као корито од реке, између високе две обале опточене живиком, која се над њим као свод надводила. Кад уђе у тај сурдук и угледа га заиста празна, осети Лучија, како је још већи страх обузима, ипак ускори ход; али брзо се охрабри у неколико, угледавши каруце путничке где стоје, а поред њих испред отворених врата два путника, који се осврташе на све стране, као да не знају пута. Идући напред, чу како један од њих рече:

«Ево једне добре девојке, која ће нам показати пут.»

И заиста, кад дође до каруца, исти онај окрену јој се учтивије, но што би се човек по његовом изгледу могао надати, и рече јој:

«Је л', цурице, би ли нам знала показати пут у Монцу?»

«Ви сте се на противну страну упутили» одговори сиротица; «Монца је овамо...»

Па се окрену, да покаже прстом; а онај други човек (био је то Нибијо) уједанпут је ухвати око паса и подиже је. Лучија ужаснута окрену главу натраг и дрекну; зликовац онај силом је турну у каруце; један сеђаше тамо спреда, прихвати је и колико се она отимала и дрекала, присили је да седне спроћу њега; други један тури јој рубац у уста и угуши јој вику. Међутим и Нибијо што брже уђе у каруце, врата се затворише и каруце полетеше колачки. Онај, који јој је ставио оно издајничко питање, кад остаде на путу, погледа и десно и лево, да види, није ли когод дошао на Лучијину вику. Не беше никога. Он скочи на једну од обала, ухвативши се за једну грану, и нестаде га. Био је то Еџидијов помоћник; стајао је на вратима свога господара и вребао је, кад ће Лучија изаћи из клоштра; добро је уочио, како ће је опет познати, и онда похита преким путем, да је дочека на уговорену месту

Ко би могао описати њен страх и ужас и изразити, како јој је било око срца? Уплашена избечи очи, да би познала свој грозни положај, али их одмах заклопи, гнушавајући се и плашећи се ових лица; она се отимаше, али је држаше ода свуда; она прикупљаше сву снагу и трзаше се, да би изашла на врата; али две снажне мишице држаше је као приковану у дну од каруца, а још четири крупне песнице помагаше им. Чим би покушала да дрекне, већ би јој глас угушио рубац. А међу тим три паклена гласа што блажије јој говорише непрестано:

«Мир, мир! не бој се, нећемо ти учинити никакво зло!»

После неколике тако страшљиве борбе као да се умирила; руке јој клонуше, глава јој се зȁврȃти, с напором диже трепавице, али јој очи остадоше укочене; на ова грозовита лица пред њом као да се смешаше и слише у чудовиштну смесу; са лица јој нестаде крви; леден зној појави се на њему, она се обезнани.

«Не бој се!» рече Нибијо.

«Не бој се!» понављаше она друга два лупежа.

Али обезнањена Лучија не могаше у овај пар чути утеху ових страшних гласова.

«До врага! канда је мртва,» рече један од њих; «да није заиста умрла?»

«Е, мртва, дакако!» рече други; «то је само несвестица, као што хоће да сналази женскадију. Ја знам, кад сам хтео кога да отправим на други свет, па било мушко или женско, ту се искало нешто друго.»

«Мир!» рече Нибијо; «пазите на своју дужност, а друго вас се не тиче. Извадите пушке из сандука, па их спремите, јер у овом гају, у који ћемо сад да уђемо, увек има лупежа. Та немојте их тако држати у руци, до врага! него их склоните за леђа, положите их; зар не видите, да је ово покиснуто пиле, које онесвесну не знаш зашто, ни крошто! Ако види пушке, кадра је збиља умрети. А кад дође к себи, пазите се, да је не поплашите; немојте да је дирате, докле вам ја не дам знак; ја је већ могу држати сам. Па ћутите; ја ћу с њом говорити.»

Међутим су каруце непрестано јуриле и улегле су у гај.

Међутим поче сирота Лучија будити се као из дубока и тешка сна и отвори очи. Мучаше се да разбере страшне предмете око себе, да прикупи своје мисли; најпосле наново увиде свој ужасни положај. Прво нашто употреби силу, која јој се у неколико повратила, беше да опет навали на вратоца, те да се баци на поље, али је задржаше и само могаше један часак да угледа дивљу самохраност места, куда је пролазила. Наново дрекну; али Нибијо подиже ручерде са рупцем и што блажије могаше рече јој:

«Немој; ћути, па ће ти бити тим боље; нећемо ти учинити никакво зло; али ако нећеш ћутати, хоћемо те ми ућуткати.»

«Пустите ме! Ко сте ви? Куда ме водите? Зашто сте ме ухватили? Пустите ме, пустите ме!»

«Кажем ти, немој да се плашиш; ти ниси дете, па мораш знати, да ти нећемо ништа учинити. Зар не видиш, да смо те могли и сто пута убити, да смо имали какве ружне намере? Дакле буди мирна!»

«Нећу, нећу, пустите ви мене да идем; ја вас не познајем.»

«Али познајемо тебе ми.»

«Ох! пресвета богородице, откуда да ме познајете? Пустите ме, тако вам бога! Ко сте ви? Зашто сте ме ухватили?»

«Јер нам је тако заповеђено.»

«Ко? ко? ко вам је могао то заповедити?»

«Ћути!» рече јој Нибијо са строгим лицем; «нас тако шта не питају.»

Опет покуша Лучија, да се изненада баци на вратаоца; али видећи да је то залуду, наново прибеже молби, па са обореном главом, са лицем орошеним сузама, са гласом, који је прекидао плач, са рукама склопљеним испред уста говораше им:

«Ох! тако вам бога и пресвете богородице, пустите ме! Шта сам учинила ја? Та ја сам једна сиротица, која вам нисам ништа учинила. То што сте са мном чинили, хоћу вам од срца опростити, па ћу се молити за вас богу. Ако имате и ви кћер, жену или матер, помислите, шта би оне подносиле, кад би биле у овом стању. Опомените се, да ћемо сви морати умрети и да ћете једанпут желити, да вам се бог смилује. Пустите ме, пустите ме одавде! Бог ће ми дати да погодим мој пут.»

«Не можемо.»

«Не можете? О, боже! а зашто не можете? Куда хоћете да ме водите? Зашто?....»

«Не можемо; залуду је; не бој се, ми ти нећемо учинити никакво зло; буди мирна, па те нико неће ни дирнути.»

Све више ожалошћена, устрављена и поражена, видећи да јој речи ништа не помажу, Лучија се обрати ономе, у чијој је руци срце човечије и може, кад год хоће, да и најтврђе омекша. Што је већма могла стисне се у кут од каруца, прекрсти руке на грудима и у себи се помоли богу; онда извуче бројанице и стаде се с већим поуздањем и усрђем но икад дотле молити богу. Каткад, надајући се, да је измолила тражено милосрђе, опет би стала ове да моли; али то вазда беше залуду. Онда би је опет несвест снашла, па би опет себи дошла, да нове страве осећа. Али немамо више срца, да то опширно описујемо; сувише болно сажаљење нас жури да свршујемо ово путовање, које је трајало више од четири сата, а после кога ћемо имати да прођемо друге страшљиве часове. Дакле да пређемо у замак, где су несрећницу очекивали.

Неименовани је очекивао са необичним неспокојством и нестрпљењем. Чудно! Овај човек, који је хладнокрвно располагао толиким животима, који у толиким приликама није ни у што узимао јаде, што их је он проузроковао, до ли што је каткад у њима наслађавао своју дивљу жељу за осветом, сад, кад ће да прими у своје руке ту непознату, бедну сељанку, осећао је као неку језу и скоро неки страх. Са висока прозора овога градића погледао је од неког времена на један отвор у долу; сад се уједанпут указаше каруце и пођоше полако ближе, јер како су у први мах морали коњи да јуре колачки, то су сад били сустали и клонули. Па ако су са места, са кога је он посматрао, каруце и изгледале као каква колица, што се деци дају за играчку, ипак их он одмах познаде и осети, како му срце јаче бије.

«Да ли ће унутри бити?» помисли одмах, а онда у себи настави: «колику ми неприлику чини та девојка! Да је се курталишем!»

Па хтеде једнога од својих људи да зовне и да га одмах пошље пред каруце, да заповеди Нибију, нека окреће и вози је у двор дон Родрига. Али му се заповедно *не*! одазва у уму и од ове намере не би ништа. Али мучен потребом, да ма што нареди, дође му несносно оно беспослено чекање на оно каруце, које се примицаху ногу пред ногу, као какво издајство, а готово рећи као каква казна; зато даде дозвати неку бабу.

Ова баба родила се у истоме дворцу, отац јој је био некада чувар у њему, па је ту провела сав свој век. Оно што је гледала и слушала од мале малоће, улило јој је у главу велик и страшан појам о моћи својих господара, па главно правило, које је извела према упутствима и из примера, беше да треба да их у свему слуша, јер могу да учине велико зло и велико добро. Чуство дужности, које је као клица положено у срце сваком човеку, развијајући се у њој заједно са чуством уважења, страха и ропске послушности, спојило се и прилубило се овима. Кад је неименовани постао господарем и почео онако грозно употребљавати своју моћ, она се у почетку од тога грозила, а у исти мах осећала чуство дубоке понизности. Временом се навикнула на оно, што је сваки дан имала пред очима и у ушима; воља силна и необуздана тако велика господина била је њојзи као судбом одређена правда. Кад се почела девојчити, удала се за једнога служитеља у кући, који мало за тим отишавши поруком опасном, остави своје кости на друму, а њу у дворцу као удовицу. Одмах се за то освети њен господар, те она доби дивљу утеху и повећа јој се гордост, што је под таким окриљем. После тога врло би ретко излазила из дворца, те мало по мало од људскога живота као да јој не остаде друго, до ли оних мисли, које је добијала у овом месту. Није имала никакву нарочиту службу, али међу толиким слугама дали би јој сад један, сад други по какав посао; а то је њу у потаји тиштало. Час је требала какве рите да крпи, час на брзу руку да спреми што за јело коме који се вратио са каквога посла, час је имала да лечи рањенике. На њихове заповести, пребацивање, захваљивање — све то беше зачињавано лакрдијом и грдњом; обично су је бабом звали, а уз то су придодавали увек по што, како су већ биле прилике, или како је брацо био расположен. А она, покренута из лењости, а изазвана у пакости, што су у њој биле две главне страсти, враћала би им каткад њихове комплименте речима, у којима би Сотона више нашао свога духа, него ли у речима њених изазивача.

«Видиш ли тамо доле оне каруце?» запита је господар.

«Видим,» одговори баба и пружи напред своју шиљасту браду, а дубоке очи избечи, као да ће да их потисне на крај од очних јама.

«Одмах нека ти спреме тетриван, уђи уњ, па нека те однесу до Маланоте. Жури се; тамо да си пре каруца; ено их већ се примичу као мртвачка кола. У тим каруцама има.... или треба тамо да је.... једна девојка. Ако је она тамо, кажи Нибију од моје стране, да је метне у тетриван, а он одмах да овамо дође. Ти ћеш поред ње остати и одвешћеш је у твоју собу. Ако би те запитала, куда је водиш и чији је замак, чувај да не....»

«О!» рече баба.

«Али,» настави неименовани, «треба да је храбриш.»

«Па шта да јој кажем.»

«Шта да јој кажеш? Храбри је, велим ти. Зар си дошла до тих година, а још не знаш, како се ко треба да храбри, кад се то хоће? Зар ти у срцу никад ниси осетила страха? Зар ти никад није срце клонуло? Зар не знаш речи, које се допадају у таквој прилици? Те речи говори јој; нађи их, до сто врага! Вуци се!»

А кад она оде, остаде он неко време код прозора, упрвши очи у оне каруце, која су му се већ чиниле да су много веће; онда их окрену према сунцу, које се у тај пар крило иза брда; онда погледа у облачке расејане поврх сунца, који од мрких уједанпут дођоше као огњени. Он се повуче натраг, затвори прозор и стаде ходати по соби горе и доле са ходом журна путника.

(Наставиће се)

ЈЕСЕН

К'о горда царица и бајна, са снопом златнога класја,
На пољу Јесен стоји. Са њене дражесне главе,
Лиснатих врежа сплет чаробно спушта се доле,
До саме мирисне траве.
Пуором посут грозд у једној подигла руци,
И слатко смеши се на њ'. Раскошна и благе ћуди,
Припрема она сад спокојне вечери и дане,
И жетву богату нуди.
Како је мамљиво све! На старом огњишту мирно
Пуцкара црвенкаст плам. Кад магла покрије ра̂вни,
И влагом испуни зрак — ту прошлост васкрсне древна,
И гатке времена давни.
И доцно у тавну ноћ разговор спокојно бруји,
Док дремеж не свлада све. И страсно шаптање тада,
Кроз мирни прошушти дом — ал' и то губи се брзо,
И сан лагано пада....

18 септембра 1883 год.
у Београду.

Војислав.

ЗАДАЋА РЕВИЗУРЕ

. У ПРОСВЕТНОМ НАШЕМ СИСТЕМУ

Ко је брижљиво проучавао закон о најновијем уређењу учитељских плата и школског надзора, и ко познаје ма и најмање и најповршније муку учитељеву, јаде дечије и грозе које и материјално и морално отуда потичу за наставу народне нејачи — тај не може ни до чега другог доћи, до до тога, да је законодавац нехотично пожртвовао народну наставу и васпитање учитељским перијодама и ревизорским дијурнама!

Што је то тако није никако чудо, но на против за нас је врло појаман и природан чин. Млад и наиван народ већ по самом томе мора имати и наивне законодавце, који мисле «да се једе све што лети.» Отуда она за сваког мисаоног човека непојамна журба око школе и наставе, као да је то једини избавилац рода људског. Отуда добро плаћен учитељ, и богато одарен ревизор. Отуда на послетку непојамни чин, којим се садржина васпитања и наставе баца на жртвеник туђинске одеће њихове и квалитет васпитне материје баца се у чељусти бројног васпитно-просветног «молока.»

Наивни се законодавац у свему на туђина угледао, и свуда садржину пожртвовао, па и у ономе што учи наука педагошка, као једини компас који је имао у рукама, кад се тражила обећана земља васпитања и просвете преко «пучине» од ревизорских дијурна и учитељских перијода. Индивидуална педагогика, како ваља схваћена, нити што друго препоручује, нити сме препоручивати до усавршавање природе детиње, које се једино може извршити добро удешеним срединама, где се та природа васпитава: угледним примерима, угледним радом, угледним саветима и поукама, које све ваља да излази од угледног и од сваке руке поштеног човека. Тако нам вели на сва уста првих својих преставника данашња педагошка наука, а тако исто проповеда и остала тако названа просветна интелигенција. Тако је у теорији а у практици се са свим друкчије ради.

Са практичког становишта педагошка и у опште тако звана просветна интелигенција ни мало се не разликује од попова, који са предикаонице причају своме стаду највеће човечанске истине, а у практичком животу често су испод нивоа и последњег друштвеног талога. У самој школи и просвети имамо за ово небројено примера. Не гледајући на све предике педагошке науке и на сва теорисања и брбљања просветне интелигенције у опште, од школа се у истини, у самом раду, на практици ништа друго не тражи но оно што ће природу детињу не усавршити но дегенерисати.[1]

Ту се не пита је ли учитељ часан и у свему угледан, не пита се како стоји његов карактер, какво му је понашање са ученицима, не пита се је ли деци у истини прави родитељ и васпитач, не пита се је ли био кадар да се узвиси над општим обичним људским слабостима и да да деци и околини, у неку руку правац који води човечанским и народним врлинама, или је на против пао са својим врлинама испод просечног нивоа у сеоском свету и тим начином постао отров за све што је у деце и околине како ваља. На кратко, ту се ни за што не пита што има вредности за истинску просвету и право васпитање, но место свега тога тражи се од учитеља да ли је или не, научио децу по извесном калупу извесну читуљу од речи и реченица, које немају апсолутно никакве вредности за живот ни деце ни одраслих![2]

---

[1] Дознали смо да су у шабачком округу добили одличја и они учитељи који су више све остало но учитељи н.пр сеоски пискарапи, адвокати, каматници, трговци и на послетку чувени као људи који жестоко каштигују своју децу.

[2] У колико их познајемо учитељи су у опште људи ситушног меркантилног карактера који гину за крајцаром, а од таких људи нико се ни чему добром не може научити.

Ето на то се данас своди у нас задаћа народног нашег васпитања и просвете! Но и ово није све.

Тиме што поменусмо само се узалудно проћердава народна зарада око фраза без значаја, а грозе таког система тек ћемо видети из овога што ћемо сад говорити. Учитељу, да би добио перијоду, ваља добити од ревизора бар најмање врло добру оцену, а то се свега у главноме може на два начина учинити: или улагивањем око ревизора, ревизорских пријатеља и људи иначе од уплива, или употребом свих сатанских средстава која је само кадра изнаћи гроза борбе за опстанак, или на послетку и једним и другим![1])

Ономе ко није изближе познат са овим, не може се исказати каквим се мукама море јадна дечица, да набрбљају онолико и онако, како је прописано, па још и више, само да добије учитељ „врло добро“ или „одлично.“[2]) Не могу се описати све грозе, сва унижавања, претња и т. д. које учитељ употребљава спрам деце само с тога, да добије одличије и краћу перијоду! Одличије за злочин који се распростире на целе генерације.[3])

А шта да речемо за кукавца учитеља? И он и његове перијоде, кад се само ствар у корену расмотри, нису ни за што друго, но да ревизор добије добру дијурну, да се просветна интелигенција прошета о државном трошку, и да се наужива неограничене власти над тим кукавцима којима ваља или пожртвовати интересе своје и своје породице, или ствар васпитања и омладине.[1])

---

[1]) Ми познајемо неколико личности које су добиле одличија од шабачког ревизора, а по нашем мњењу прави су крвнаци свега што има од вредности у њихових ученика.

[2]) Шабачки ревизор казива нам да је било и таких учитеља који су узалудним товарењем на децу дотле ишли да су деца из историје Срба учила и то: ко је био ћата у пола Луке или другог ког јунача. Жао нам је само што нам он не каза да је таком једном дао одличије.

[3]) Кад од прилике овако говорасмо шабачком ревизору, рече нам да то стоји јер је нашао да су деца у целом округу бледа и болешљива, и рече да ће предлагати г. министру да се мање учи, а и не помену о томе да ће предлагати да се зло на извору уништи. Но како би он то чинио, кад је слатка ревизура.

У своје време, позвани нашом васпитачком и наставничком дужношћу, ми смо дизали свој глас против ове грозе у нашем васпитном систему, коју само може видети и осетити онај који је у блиском додиру са том позорницом, и који је поставио себи за задаћу да му је центар рада школа и просвета; али све у залуд, нашој се просветној интелигенцији не свиђа да испусти из својих шака ревизорску диктатуру и користи које су с њом везане, с тога се у нас и одржава така установа, која је можда једина свога рода у целој целцатој друштвеној васељени.

Страхотна је ова појава, нарочито с тога, што се јавља на оном земљишту, где треба највише врлине у сваком погледу, где треба пуно самопожртвовања, пуно примера чисте врлине, чистог српског родољубља и т. д. Страхотно је то још и с тога што је врло могућно, да је наша наивна интелигенција навратила тако исто наивног законодавца, на оно што поменусмо из патријотичних побуда и жеље за што необичнијим и бржим напретком. А најстрашније је то што је та интелигенција фанатисана извесним шупљим идејама, па не зна шта ради, и не може да чује глас здраве памети и увиди прави захтев и потребу народа свога. А тешко си га народу где до тога дође и где су највећи пријатељи у истини крвни непријатељи!

За онога, ко није пожалио труда да прати развој нашег васпитања и просвете на својој реалној основици и захтеву истинских потреба народа нашег, јасно је ово што рекосмо, а тако је исто јасно и за свакога другог, ко није фанатисан каквом шупљом фикс идејом нашега доба и уме чути глас здраве памети, и увидети захтев здравих потреба тежачког српског народа. За све је те јасно ово што некосмо, само је нејасно за све остале, који наше народне ствари по моди намештају без икакве свести за што тако раде; а нарочито је ово нејасно за саму кратковидну и наивну просветну нашу интелигенцију. А нејасно јој је с тога, што она цени ствари само по површини и прихвата се за љуску, на језгру се ни мало не осврћући. Она се прихватила само за голе фразе, које и у најбољем случају, у деце на једно уво уђу а на друго изађу, па њих само цени, њих ради школе подиже, награђује учитеље и шаље ревизоре, и тако мисли да се може народ просветити и васпитати! Ах како се мизерно схваћа најтежа задаћа у друштвеном животу!

---

[1]) Кад се већ чује да су ревизори одређени, одмах се распитује ко је за које мсето, каква му је нарав итд. за што? Ни за што друго но да му сазнаду слабости, подићу с оне стране с које је најзгодније. На наше чудо у Шапцу видесмо да се ревизор шета у среди међ две госпођице, које је обасуо петицама, шетња је била доста дугачка и разговор можда врло интересан.

Но и ово није никакво чудо, кад се зна да се, с маленим изузетком, цела наша просветна интелигенција састављена из „златне средине," из голе средовности, која од модног мишљења не иде даље, а област је истинског васпитања и праве народне просвете тако огромна, да на њој само ретки умови, неуморни радници и непартајнични посматрачи могу што како ваља видети, а сви остали на тој прегрдној области ништа како ваља нити могу видети ни разумети. Па шта више и ови ретки изузеци само могу видети и опазити да нешто не води цељи, а што се тиче знања које је потребно, да се њиме створе у истини таке установе, прибаве и нађу така средства, којима би се народ у истини васпитао и просветио — што се свега тога тиче, ту и највећи мислиоци, и најватренији родољуби и неуморни радници, могу само рећи оно што негда рече Сократ својим суграђанима: „само толико знам да ништа не знам."¹)

---

¹) Само велики умови, збиљски мисаоници и неутрудни радници кадри су сазнати да нешто не знају што се чини као веома обична и проста ствар и за нај-

Тако је широка област народног васпитања и образовања, ако се хоће да те речи имају икаквог значаја, те се слободне може рећи, да су не само појединн васпитно-просветни умни и практички великани, на том пољу мањи и од малене деце која још брљају.... по пепелу, но шта више и све данашње генерације, па и сав „просвећени деветнаести век" једва да зна како ваља и једну јоту из те големе области од факата и начела. Све проблеме људског живота, које су тек само постављене и чекају далеку будућност за своје решење, на послетку се своде на проблему васпитања, кад се те чињенице узму и истинском своме значењу, јер као што још Аристотело рече: «страсти ваља уравнати а не имање," ако се хоће браства и једнакости.

Ето колика је и каква задаћа народног васпитања и просвећавања, па ипак наша весела просветна интелигенција, она блажена средовност, онај прости реципијенат модерних и модних заблуда, ступа на том пољу са свим сигурно, као да су у њеној руци кључеви од те проблеме над проблемама! Ах, како је блажено незнање!

Не знати апсолутно ништа о свему, чиме се и како може народ један васпитати и просветити, па шта више немати ни толико знања да се то не зна, и разметати се са сићушним и недотупавним фразама, које апсолутно немају вредности ни у каквом, а камо ли народном васпитању и просвети — не знати то нешто је, то што далеко спушта умност наше просветне интелигенције испод умног нивоа и најпростијег српског сељака! Факат доиста необичан и на први поглед невероватан, но ипак, кад се промотри из корена целокупан рад наше просветне интелигенције, по све јасан и истинит. У потврду овога

сићушније кафанске политичаре и обичније педагошке лутке, који држе да све знаду, да све могу: народ усрећити, васпитати, просветити итд. све као од шале! ех, па они су јадни тако чули да се говори! А без вере ништа не иде, јер се и у еванђељу вели: «блажени нишчи духом...»

да би смо поштедили читаоце од дугачког разлагања, навешћемо само речи једног од највећих данашњих мислилаца: «....што један са неком свешћу изусти, то понављају стотинама хиљада других без икакве свести, само с тога што чују и виде да и други тако раде.»

Тако је у људском животу на свима преплетеним пољима и акције и сазнања, не само у нас, но и у целом свету. Људи мисле и раде онако исто по моди као што се по моди и одевају. И највеће заблуде у мислима као и највеће накарадности у ношиву, распростиру се као зараза са народа на народ и са колена на колено, дугом се употребом освештају и постану догма вере средовности, која нема свога мишљења, но понавља несвесно оно што су други мислили и говорили. Така је судба «интелигентне» средовности на свима замршеним пољима, па разуме се, и на васпитно-просветном, као најкомпликованијем.

Неколико преставника наше педагошке учености, за које би се једино могло рећи да имају неког, ма и веома тамног појма, бар о индивидуалном васпитавању и просвети, ту недавно осудише старо школско фразирање и брбљање као «механизам,» који затупљује, и препоручише ново фразирање и ново педагошко брбљање, као нешто чиме ће се народ просветити и васпитати! И то што они изрекоше, можда са неком свешћу, понавља данас без икакве свести цела руља тако зване педагошке и у опште просветне интелигенције наше, а нарочито «невјеже» ревизори који су ту заблуду примили само по чувењу чак из десете руке.

Ништа нема жалосније по народну нашу наставу нити смешније за сваког па и најпростијег човека са здравом памећу, но слушати таког једног «невјежу» ревизора, кад говори о педагогији и «механизму» у настави. Он је јадан само чуо за реч механизам, чуо да је тај израз извикан, па чим му не буде што у вољи у каквој основној школи, он само повиче „механизам" хотећи ваљда с тим да покаже како је он човек од нове науке и како је он учени педагог! А по себи се разуме да то разметање иде у правој сразмери са апсолутним незнањем ревизоревим, не само закона народног васпитања и просвете, народне педагогике, но и ма маквог и најжалоснијег педагошког знања

Ради бољег разумевања, наши читаоци могу преставити на својој оделитој области рада, око које су сву снагу сусредили, по каквог шарлатана, који се као升 зналац размеће на том пољу, а међу тим из сваке речи његове види се да он о тој области нема апсолутно никаквог појма. Ето тако ми себи престављамо на области народног васпитања, с маленим изузетком, целокупну просветну интелигенцију, а нарочито ревизоре, које смо до сад познавали. Без здраве свести простог народа, а без знања о утицајима небројених фактора на индивидуално васпитање, а о народном и да не помињемо, ови људи, просветни интелигентати у опште, нису ни могли друго што ни знати ни радити, но осуђивати једну врсту фразирања а другу сматрати као избавиоца света!

Поступак се овај може добро поредити са двема фанатичким сектама на пољу религије, где је млађа и још фанатичнија објавила правила старије као ништава, а своја као заповости, које ће одвести у блаженство. А с овом паралелом без икаквог прегоњења може се поћи чак до идентификације и узети да данашњи ревизори и тако звани педагози у опште, не знају ништа основније на васпитној области, но што су знали калуђери средњег века на области истинске хришћанске религије. И све педагошто знање као да се у њих састоји у изговарању речи „механизам" а шта значи тај израз, по нашем мњењу, они немају баш никаквог појимања.

Ради читалаца, којима су, као год и нама, ове наивне незналице пробиле главу са тим њиховим механизмом, ми ћемо овде казати неколико речи, шта значи механизам у настави, и како механичност и разумност стоје једно спрам другог по појмовима данашње психолошке науке. Но пре свега ваља нам поменути да питање ово и не може никако доћи у питања практичке наставе, нити има никако места да се та реч изговара онде, где је наши ревизори потежу сваког часа као «кебу» иза паса. Па шта више, врло је следствено и врло природно да се о тим изразима ништа не може ни знати кад се смисао њихов догна до последње анализе. То је факат који је веома очит за сваког па и најмањег познаваоца духа људског, али је тако исто факат, да се тим признањем не задовољава спекулативни дух наш, но се непрокидно уздиже ван природне своје границе и хоће да продре у надприродне ходнике знања и реалности, но после кратког лутања изнемогне и пада онесвешћен у царство ограничености и незнања.

Така је судба ума људског, чим се далеко уздигне изнад оне сфере, која се здрава памет назива. Но и ако је то тако, опет је могућна једна врста тумачења на пољу о коме смо почели говорити. Опет је могућно и са чисто научног гледишта говорити о механичности и немеханичности у настави, кад се само на ту ствар како ваља погледа. Снагу и материју, дух и тело, осећање и нервно трептање, механизам и рационализам, данашња психологија у колико и како тумачи, не може друкчије узимати, но као лице и наличје једног истог природног процеса. И шта више, ако се хоће икаквог научног тумачења, онда за то нема друге методе до оне, којом се се служе и природне науке, узимајући да је снага функција материје, дух функција организма а осећање функција нервног трептања. Па како се све те функције могу само протумачити материјалним својим чиниоцима, и како се материјални чиниоци и не могу друкче појмити, но као чиниоци механички — то се са гледишта данашњег научног тумачења све своди на послетку на механичке покрете не изузимајући из тога ни мисли и осећања наша.

Кад се дакле на светске и духовне појаве погледа с лица, у њима нема ничега другог ван механизма, а кад се на то погледа с наличја, тамо и нема ништа друго но рационализма; а кад се на њих погледа и с једне и с друге стране, онда су механизам и рацинализам једно у друго тако уткани, да се у реалности не могу одељивати и само за се могу постојати као апстракције једног процеса разно посматраног. Ето, у начелу, овако тумачи данашња психологија појаве духа и живота, па разуме се и механизма и рационализма. Старија, нарочито немачка психологија, материјалисала је ове апстракције и узела као са свим два оделита фактора, који не само да један с другим не другују, но су посве један другом противни и један другог искључују. А из те старије, немачке психологије, ушле су ове заблуде у модерну педагошку науку, која је, у главноме, са свим основана на тој, и још на неколике тако исте психолошке заблуде из старога земана. Заблуду ову нагласили су с прва, као голем проналазак, који је кадар чуда починити, неколика важна мислиоца, а то што они рекоше предузе и настави голема руља свакојаких наивчина и незналица који се зову педагози, и подиже голему вику како је једино у том проналаску избављење света.

Може се рећи без сваког прегоњења, да је данас и индивидуална педагогика као наука, а о народној да и непомињемо, само постулат, само захтев времена, који је још Кант без успеха истицао. Може се рећи (а то се види и из њихових списа), да су и највећи педагошки мислиоци (а о практичарима не може бити ни помена) једва изнели на решење потомству по неко педагошко питање, и то само из области индивидуалне, а наука је педагошка, у истини прост захтев садашњости, који ће тек далека будућност како ваља оценити. Но да оставимо на миру блажено чедо будућности, да не дирамо у педагошке идеале, који су онако исто превисоки као и највећи идеали хришћанске религије; да оставимо то вечним временима, па да се вратимо ономе о чему смо почели говорити — да загледамо опет у «механизам» у настави, с којим су нам се незналице и наивчане тако рећи на главу попеле.

Ми напред рекосмо да су механизам и рационализам два назива за истоветни процес духа људског, а сад велимо још и то да је тумачење духа нашег, на научном путу, само толико и могућно у колико се пренесе на област механичку, на страну, која је колико толико приступачна нашем разумевању. Дакле да се процеси мисли и осећања не могу друкче никако ни појмити но као процеси механички. Из најновијих психолошких трактата, у којима је кушано, да се психологија научно обради, само се може изнаћи механизам и ништа више. Може се наћи да једна мисао, са свим механички, повлачи за собом другу. и то тако и у толико, да никаквим напорима ума нашег, ми не можемо раздвојити два факта, који су се увек заједно виђали и опажали, и за се независно један од другог преставити.

Па шта више у тој неодољивој механици духа нашег и јест сва снага његова. сва природност и сва могућност његове акције. Наше мисли теку против наше воље, онако исто као пулзације крви наше и трептање у нервном апарату нашем, са свим механички, и ако то не би било, закони мишљења остали би за свагда у царству вечних мистерија. Ово што рекосмо, познато је данас свакоме па и најповршнијем ученику психологије, који је ма и једном проучио законе асоцијационе по сличности и пограничности, јер се феномени, који се управљају по овим свеопштим законима ума људског, врше са свим механички не само без наше воље но и против ње.

Кад се само сетимо једног јединог момента из прошлости, коју смо сами проживели, или у књигама са интересом прочитали, са свим механички искрсне узањ све остало што је било с њим повезано у простору и времену, н. пр. ко се може сетити римских циркуса, а да не помисли на гладијаторе и дивље зверове, на крволочне Римљане који су се тим наслађавали итд.? Сетити се Августа и његове владавине, и не сетити се 3000 закланих првих грађана римских на олтару Јулијевом, нешто је немогућно, само ако је то двоје заједно игда искрсло у нашој памети. Тако иде механички са законом додирности, а са сличавањем је истоветно. Овог часа кад говоримо о неделима ревизорским искрснуше нам у памети сви они, које смо ма кад са интересом посматрали и то са свим механички и против воље. Један је дакле моменат случајан, а сви остали нарећају се око њега у нашем памтењу са свим механички. Дакле механизам све и свуда и ништа више!

Тако је у мислима и осећању, па и у настави не може друкче бити, јер наставник нити може нити сме друкче дресовати мисли и осећања својих питомаца но онако, како захтевају закони природног развића њихова. Ако наставник не би са свим механички истакао природна факта пред ум и осећање учениково, и то онако механички, како су у природи повезани, он би радио по све наопачке и његова настава била би по све безумна. На пр. ако предајући земљопис не би изнео пред ученика онако повезане чинове као што су природи, но би их разбацио и за се без сваке свезе казивао ученицима. Или кад би историски какав догађај почињао час с краја, час из средине и казивао га без икакве везе и по све испрекидано, или при опису биљака и животиња свакад с једног дела на други, као врабац по гранама итд. итд. Ето то би, и само то било нешто што не би било механичко, а све је остало и у природи и у духу и настави, са извесног гледишта посматрано, само механизам и ништа више

Ово је, без сумње јасно свима онима, који су икад ишта разбирали о законима духа људског. Но врло је лако могућно да се ово призна, па опет да се осуђује «механизам» у настави. Како то? Зар закони ума људског не оперишу онако исто у намерној као год у самониклој и ненамерној настави? И има ли наставник друге какве снаге осим да понуди духу питомчеву природне факте у простору и времену, како би се асимилисали у дух његов по законима самога духа? Ван сваке је сумње да нема. Пре свега дете чисто механички мора запамтити имена многих предмета и догађаја незнајући им никаквог а камо ли правог значења. На пр. да се ова или она ствар зове овако или онако, животиња са извесним обликом коњ, са друкчијим овца итд. да се онај који даје зове пријатељ, а онај ко отима непријатељ итд. итд.

Узмимо сад да је на тај начин научило дете све речи у овој реченици: «Цар Лазар на челу српске војске удари се с Турцима на Косову 15 јуна 1389 године.» Рецимо да дете изговори пред неким ревизором ову реченицу са свим тачно и брзо, и чак узмимо и то, да не уме наставити, кад се прекине у говору, по чему обично ревизори и цене да је нешто механички, — узмимо све то па се запитајмо, може ли се узети да је поменута реченица изговорена «механички» или не? Сви сићушни умови, који изговарају речи не разбирајући шта значе, повикаће да је то «механизам.» За што? Па за то што је изговорено механички и што није онако како је данас у најновијој педагошкој науци. Што опет другим речма значи, механизам је с тога, што се то није изговорило онако, како су назови педагози чули да ваља изговарати. На кратко, рећи ће се, то је «механизам» с тога, што је «механизам!»

Ми напред рекосмо да веза мисли, била у простору и времену или по сличности, и не може се друкче вршити но механички, т. ј. да једна мисао покреће другу, да једна реч изазива другу по чисто механичним законима, који се јављају у целокупном и умном и материјалном бићу нашем. А оно што би се могло узети као механизам у оном смислу, у ком се то обично узима у настави, не би било ништа друго но учење без цељи и разумевања. Ако у реченици, коју наведосмо, не би дете знало значење речи, учење би за њ било без цељи и разумевања, и тако учење не би се могло назвати никаковим учењем, нити би то било икакво изговарање мисли, но само издавање гласова без значаја.

Ван сваке је сумње да у овом последњем смислу нема нигде у свету никаквог механизма, па чак ни у молитвама на туђим језицима. И ван сваке је сумње да ће се ретко која реч наћи у нашим школским књижицама, и ономе што ваља научити у основној школи, а да томе деца не би знала никаквог значења. А тако је исто ван сваке сумње да је сва разлика између онога што данашње педагошке напвчине зову механизам и немеханизам — разлика међ старом и новом речном и реченичном дресуром, од којих обе могу бити у неком облику подједнако гнусне и несносне, ако се не врше обичним природним начином, а мерило за ту природност ваља тражити у самониклом ненамерном прибављању знања.

У сеоској породици, у српској задрузи ваља нам дакле тражити узоре обуке и васпитања, а смрдљиву немачку дресуру као ђубре одбацити. У овим васпитаоницама способности се теку радом, косећи учи се косити, орући орати, рукујући са разним стварима познавати их итд. итд. У томе је истинско људско развиће, истинска обука и васпитање, а све што преко тога прелази гнусно је брбљање, које је тим несносније, што се више удаљава од самониклог природног тока истинске обуке и служи се несланим васпитачењем, и што се више тим васпитачењем служе људи, који немају никаквог појма о истинским и здравим начелима природног васпитања и обуке, таки су, осим ретких изузетака, сви тако звани данашњи педагози и у нас и у осталом свету.

Према овоме, и ако би било у природи каквих покрета који не би били механички, опет истинска практичка настава не би ни смела бити ништа друго но механизам — навикавање на коректно посматрање, истинско мишљење и праведно рађење. Исто навикавање да дотле догна, да човек коректно посматра истинске мисли и право ради, не само несвесно и невољно, но чак и против своје воље — дакле да све то пређе у неодољиве инстикте, што обично и бива свуда, где се год изврши и једно писмо из ма каквог васпитања.

Ето таки је истински значај механизма у настави у колико се и како може о њему говорити.

Закони дакле људског духа нису нити могу друго што бити, но закони механички, онако исто као и закони нашег организма, а питање о узрочности само је један изглед тога механизма. Тако је са људским развићем на свима пољима живота, а нарочито у настави. Са научног гледишта механизам у настави није ништа друго но прибавка знања по природној методи, по методи самоникла развића и природног покрета духа и живота нашег — прибавке, радом, корисног знања, корисних навика и корисне готовости и вештине за сам рад, онако како смо већ напред поменули.

Тако је са механизмом у смислу научном, у истинском и једино правом смислу тога израза, а оно што наши наивни педагози и ревизори зову механизам није ништа друго но начин старинске дресуре, од којег се нова већом својом наказношћу у велико одликује. Корисна се знања, корисне навике и корисне готовости могу стећи само кроз рад у животу, кроз строго механичну процедуру, по оном научном правилу, да се само кујући учи ковати итд. А наши наивни педагози и ревизори, не знајући ништа из науке о развићу духа и живота, прихватили су се само за начин школског брбљања па њиме мисле, као што смо већ више пута помињали, да народ просвете и васпитају!

Да не идемо даље, човеку се морају, што но реку, црева превrнути гледајући и слушајући како разне наивчине и незналице мућкају својом празном главом по големој и мучној области народног васпитања и наставе, трошећи на којекакве беспослице крваву народну зараду. Пустимо их нек и даље замућују природни разум наше омладине својим празним бенетањем, јер је то манија овога поколења, од које само време и горко искуство може излечити.

Оволико о ревизури у опште, а сад ћемо казати неколико речи на посе о ревизури шабачког округа.

Шабачки округ срећан је, или боље несрећан, те га као ревизори походе по највише педагошке и непедагошке наивчине из учитељске школе, који по нашем схватању колико их је год амо долазило, апсолутно ништа нису знали о законима народног нашег васпитања и просвете. Сви су одреда били људи, који нису ништа друго знали но да осуђују стару реченичну и речну дресуру, и нову сматрају као спасиоца народа нашег Последњи је био по нашем сазнању, по најбољи од свију досадањих, и од њега смо се могли нечему надати, јер смо знали да му је познато, како од данашњег брбљања по школама народ наш нема апсолутно никакве користи; и како он школе издржава и у њих шаље децу своју, једино с тога, што му је то одозго наметнуто, и што му наивна наша просветна интелигенција већ проби главу да ће се само тим начином просветити и усрећити.

То смо знали, и држали смо да ће последњи наш ревизор, кад то бар није забрањено, обратити учитељима пажњу на праву задаћу њихову, да ће постицати, да ради својих перијода не упропашћавају народну омладину, која по његовим речима изгледа свуда бледа и болешљива. Надали смо се да ће он напомињати учитељима да своје наставничке поступке удешавају према главној задаћи која се тражи од наставе: да очински, матерински и сестрински гаје и васпитавају народну омладину, а не да је разним стегама и присиљавањем дотле дотерају, да деца буду бледа и болешљива.

Ми смо се надали да ће наш ревизор слободно рећи учитељима, како је ревизура у данашњем облику најнезгоднија ствар на свету, и како се ваља надати, да је у том облику нестане, и од учитеља се без те грозне контроле потражи више моралне одговорности и патријотског пожртвовања. Ми смо се на послетку надали, да ће се наш ревизор при давању оцена освртати на то, и разбирати за то, колико је и како који учитељ радио, и договорити се и са самим учитељем о томе, и казати му разлоге који га руководе, да му да̂ оваку или онаку оцену итд.

Ми смо се у свему томе и још многоме добром надали од нашег ревизора, али на жалост у место добра од њега дочекасмо оно, што и од најобичнијег ревизора, коме је своја дијурна на првом месту најпреча. Наш је ревизор, као и сви остали, бележио по тренутном расположењу своме, па кад му се доцније приговарало да је неправично бележио, бајаги се кајао и обећавао да ће то својим похвалама на други начин исправити! Како је наиван и како несмотрен, у давању оцена наш ревизор! Бележити, па се после кајати! Ако је у његовој души било доиста икаквог човечанског и хришћанског кајања, њему би се ваљало много и много кајати за само своје поступке у Шапцу, а округ да и не помињемо. Давати за релативно бољи рад, труд и све остало што има цене у учитеља, лошију оцену и обрнуто, као што је чинио наш ревизор, ту доиста има пуно кајања за сваког ко има у себи и искру човечанских осећања.

Па колико има да се каје наш ревизор што је дао у Шапцу оној сиротици што је радила место два учитеља, «тројку;» а другима, које су врло мало радиле са врло маленим бројем деце «петице.» Да оставимо на страну све кајање које би наишло за таке поступке на ревизора и са искром правичности, па да запамтимо нашег ревизора да ли није оваким поступком најочитије показазао учитељима, да од труда и савесног рада не ваља ништа очекивати но се ваља других средстава прихватати, од којих се мора гнушати здраво српско осећање?

Но ипак сво ове што рекосмо о поступцима нашег ревизора у Шапцу, ситница је спрам онога што је у округу починио. Могли бисмо му само за поступке у Шапцу, још и то замерити: што је морио шабачке учитеље, са својим педагошким поукама кад он није ни по самом имену педагог, а о ствари да и не говоримо. Учитељи шабачки ван сваке сумње знали су онолико и онако, ако не и више из жалосног речника најновијег назови педагошког фразирања. Ми смо се могли надати да ће у место тога сувишног посла наш ревизор износити пред шабачке учитеље сву тежу њихова позива, сву одговорност која је на њиховом врату, све незгоде које су им на путу да икад ишта ураде што у корист истинског напретка нашега народа. Ми смо се могли надати да ће наш ревизор рећи шабачким учитељима, како је све оно машта наивних људи што се говори о виспрености учитељског позива, и да ће им отворено рећи, да не лудују и не дују се тиме, јер је срећа народна у онолико, у колико је икако могућна, резултат небројених чинилаца међу којима је и најсрећнији рад учитеља основних школа, само један једини. Ми смо се могли томе надати од нашег ревизора, но на жалост место свега добили смо неколико фраза по новој педагошкој моди!

Но правда од нас захтева да у оправдање нашег ревизора поменемо оно што смо напред нагласили, како је проблема народног васпитања и просвећивање средишна проблема свега људског знања и проучавања, па није ни право приговарати некоме, што нешто није знао на тој области, која је по све непојамна за све оне, који се њој нису искључиво посветили. Јер као што рекосмо, индивидуална је педагогика тек захтев времена, а о народној до данас нема ни спомена, па шта више није се то питање ни покренуло, и све што се зове у данашњем смислу педагогија није ништа друго но неколико рецепта на сумце удешених, и то за индивидуално аристократско васпитање, а о народном васпитању нико управ до сад није ни поставио питање, но тако зване педагошке наивчине узимају то, као нешто идентично са несланим рецептима и прашковима о развићу индивидуалности.

При оваквом стању ствари, осим кратковидности и незнања, никаква друга одговорност не може пасти, што се саме наставе тиче, на нашу просветну интелигенцију и ревизоре, па и наш ревизор није одговоран за оно што није умео и знао; али има нешто што сваљује на његова леђа страхотну одговорност Он је упропастио целу једну сиротну породицу, и својим ревизорским ножем, тако рећи, заклао једног старог и многонапаћеног учитеља са неколико нејаке дечице, од које су била двоје међ првим ученицима у Шапцу.

Рецимо нек томе јаднику нису деца знала нове бљутаве назови педагошке реченице, рецимо нек су га сељаци тужили и склапали руке пред ревизором да их опрости таког учитеља, рецимо да је у њега било премештање ђака из старијих разреда у млађе итд. — рецимо нек је свега тога било и још много другог, па ипак нам се чини да за све то није ваљало бележити двојку па после умакнути и у забуни своје ствари заборавити!

Ми мислимо да је наш ревизор овако радећи прекршио са свиме не само што је хришћанско и човечанско, ради чега и јесу и школе и ревизори, но и са свиме што је управо ревизорска дужност, Ако је бележио поменутом учитељу двојку за «механизам» тога је нашао свуда, па и онде где је петице давао. Ако је дао двојку само с тога да се село опрости немилог учитеља, онда би требало да је тако радио и онамо где су сељаци са тужбама и виком прекидали рад ревизорски, и учитељ се пред њим са својим суграђанима прегонио и грдио, па му ипак наш ревизор дао «петицу.» Ако је на послетку слабу оцену дао с тога, што су деца повраћана из старије разреде у млађе, онда би можда великом већином учитеља добили двојке, јер је то обичан занат, кад један учитељ дође на место другог, па нађе да су неспремна деца претурана у старије разреде. То раде учитељи свуда па и у самим варошима.

На послетку узмимо да све то отпада и да има ревизор својих тајних рачуна које ми не познајемо, опет једино зашто би се он могао прихватити остаје «механизам у настави.» Пристанимо да је доиста било тога «механизма» јер је то човек од старог кроја, па се није могао лудачити под старост, као што то чине нове шепртље, држећи да и у том лудачењу има неке мудрости, — признајмо све то, па ипак је страхотно питање за сваког човека, осим можда ревизора, да ли ради тога ваља убијати човека који је већ једном ногом у гробу, и који је служио више од 20 година нашем народу и у Босни и у Србији тако рећи за бан бадава?

Питање је, не би ли боље било те старе мученике доводити у вароши и давати им прве разреде, нек само уче децу читати, и нек их гаје као добри деда унуке и праунуке своје, но их белешкама убијати, и бацати их у пензију од које никако не могу живети?

Питање је, и то веома занимљиво питање, за свакога који љуби род свој, не би ли били бољи ти старци који су се и онако подетињили и могу хармонисати са природом дечијом за варошке прве разреде, од гиздавих намигуша од којих деца ничега доброг, нарочито мушка деца, не могу научити, но шта више с мушким поносом презиру своје набељене и нарумењене и од сваке руке онакарађене наставнице?

Питање је ово замашно и са гледишта науке и са гледишта народне ствари, и са гледишта правде и човечности. И ми га износимо па решење пред ону просветну интелигенцију коју назвасмо кратковидном и незналачком, и сад ће од ње зависити хоће ли јој то име врло добро стајати, или ће га радом својим поништити.

НА ПРЕСТОЛУ

РОМАН БЕРТОЛДА АУЕРБАХА

КЊИГА ТРЕЋА

(Наставак)

Они који осташе поклонише се дубоко. За тим се разиђоше, и силазећи низа степенице, ћеретаху о равнодушним стварима. Они који не становаху у двору, ускочише у своја кола, а дворјани одоше сваки у своје собе. Али они који одоше у варош, као и они који се разиђоше по дворским собама, беху заузети особитим мислима.

Ирма нареди да је брзо свуку, па онда отпусти собарицу, и одмах узе из своје ручне библиотеке једну свеску Лесингових дела. Књигу беше дебела прашина попала. Она тресну неколико пута књигом, докле сва прашина с ње одлете, па онда седе те прочита целу „Емимију Галоти" на душак.

Тек пред зору је легла да спава, и кад се пробудила није могла да се разабере где је. Књига лежаше још поред ње отворена, свеће беху догореле, јер она беше заборавила да их угаси, у соби беше тежак загушљив ваздух.

У исти час кад је Ирма читала «Емилију Галотијеву» у позоришној згради неко је горко плакао. Управник беше изнова поделио улоге из «Емилије Галоти» и том приликом беше главну улогу одузео од «прве љубавнице» која мишљаше да ће целога живота задржати ту улогу, те је предао «млађој снази»; стара «млада љубавница» имала је да учи улогу Клаудије, и седела је иза кулиса плачући како «бисер предсказује сузе, али сузе не предсказују бисер.» Интендант, иначе врло љубазан и услужан човек, беше у овој прилици просто без срца.

Али још несрећнији од прве љубавнице беше Баум, јер од како му се десила она несрећна историја са разбијеном шољом, нису га више пуштали да послужује највишу госпоштину, Он се изјадао пред Валпургом, а ова замоли Краљицу да се Бауму опрости.

Већ сутра дан у вече упита Краљица да није лакај Баум болестан? Он беше спасен. Пун захвалности оде Валпурзи па јој рече:

— То ти нећу заборавити док сам жив.Учинила си ми највеће добро овога живота! —

— Мило ми је што сам и ја могла да ти учиним какво добро. —

— Ја ћу ти то већ вратити — рече Баум — нећеш се кајати! —

Баум оде брзо, јер Ирма уђе у собу. На скоро дође и Краљ. Он је хтео да јој нешто каже француски, али она замоли да то не чини, па додаде

— Наивност је врло осетљива! —

— А тако звана добroћудност — одговори Краљ — често је врло пакосна интригантка. Плачљива и слабуњава света Бона мисли да се њој треба кадшто показати да је јака! —

— Ми треба да смо благи! — рече Ирма.

И ако њих двоје разговараху немачки, опет Валпурга не разумеде ни једне речи.

— Ја се дивим снази коју је показао шпијун народнога срца. Морам признати да се пред толиком снагом смерно до земљице клањам. Ја нисам веровао да има толико величине на овоме свету! — рече Краљ.

Ирма само климну главом па рече

— Јунаку је име Хектор Гонцага. Али права Емилија Галоти воли га тако силно, да је достојна њега. —

— А прави Гонцага није слаботиња или какав дилетант, њему не треба никакав Маринели! —

Одношаји који у разгару страсти беху створени, добијаху нове хране лукавом борбом Краљичином, јер о томе не сумњаху да је захтевање забрањене драме, зрело смишљена интрига. То беше као кад ветар лелуја пламен тамо и овамо, као да ће га угасити, а у ствари га само све више разбуктава. У дну душе скриваше се ново оправдање: Па Краљица није баш онакав анђео као што се прави.

— Ја сам уверен — рече Краљ — да је Ескулап овај отровни пехар гурнуо у шаку Наузики! —

— Не, Величанство — зауве се Ирма Ескулап је веома племенит човек, и ако мало педант, али он је сувише добар и паметан, да би он могао тако што учинити! —

На скоро за тим Краљ оде, а Валпурга рече

— Јесте чули, грофице, овде сам најтања, нека ме посеку ако сам разумела једну речцу од свега што сте се сад разговарали! —

— Видиш, Валпурга — рече Ирма — Краљ је здраво учен, па смо синоћ читали једну књигу, те смо о њој сад разговарали! —

Валпурзи беше право.

— А ја сам мислила да ћу овде застати Краљицу — рече доцније Ирма махнув руком преко лица, као да би хтела да му даде са свим други израз.

— Краљица неће данас долазити — одговори Валпурга — поручила ми је да јој нешто није најбоље. Иначе она је свагда ту кад купамо дете. А и нема ништа лепше него гледати дете како се брчка у води, како гуче и вриштати од радости. Хоћете ли да видите један пут? То вам је милина! —

Ирма одби понуду па оде.

Краљица је лежала усамљено и мирно. Још јој дрхташе срце од онога страха, кад је видела шта је и нехотице урадила. Као да јој некаква невидовна судбина трпа нож у шаке, који она неће. Па ипак, како сумња бесни у њеној души! Сумња. Та се реч створи на један мах пред њом, као да је пре никад није ни чула, као што до сада није ни знала шта та реч значи. Од сада није ништа чисто, ништа невино; свака весела реч, свако ведро лице, сваки осмејак, свака примедба, све је то двосмислено — та боље је умрети но у сумњи живети! Уобразиља, која иначе све улепшава, постаде страшан огањ; слике и прилике стадоше се ређати пред њеним будним очима као да сања.... Кад је човек сигуран да је нека страхота истина — онда он зна како да се влада спрам очите неправде, али шта може човек против сумње? Где она завлада, ту није ништа сигурно, ту непрестано дрхти земља под ногама.

Краљица не беше болесна. Она је могла отићи у собе свога сина, али она није могла данас да погледа у лице свога детета, и да му се осмејкује — кад јој је у души тако ружна мисао против његовог оца

Често скочи, хоће да зове Краља, да му каже све, нека је он избави те кобне слутње. Она верује њему. Нека јој поштено призна је ли јој веран. Он је отворен и поштен — гороараше она сама у себи — и са дна душе њене закипе њена љубав спрам мужа. Али ако већ будо сам себе изневерио, онда се он већ претварао — шта? Зар ће он то сад признати? Може ли се апеловати на савест човека који је се можда већ одрекао? Ја ако он призна страхоту? Она ће трпети. Она воли и ту страшну истину. него ову сумњу која јој трује срце, која јој штети душу. Међер је истина да зло па и сама сумња наљ квари све што је око њега!

Она опет седе. Она не може Краља питати.

— Па нека буде — викну она најзад — Ја морам издржати ово искушење, а дух истине нека ми да снаге.

У један мах беше помислила да се повери личноме лекару. Он је воли као отац своје дете! «Па ипак нећу. Ја нисам слаба, не треба ми ничија помоћ! — викну она самој себи. — Ако имам нешто страшно да сазнам, хоћу сама да сазнам, ако буде сумэнутост, хоћу сама да је сазнам!» —

За ручком и у друштву Краљица је била двојином љубазна, како с Краљем тако и с Ирмом. Кад год би погледала пријатељицу, беше јој као да је мора молити за опроштење, што је и за тренутак могла о њој ружно помислити. Али чим би се опет нашла на само, беше јој као да се њена сопствена душа отрже од ње па јури њему, њој.... Да јој је знати шта њих двоје сад раде, шта мисле, шта говоре — за цело говоре о њој, ругају јој се, ко зна да ли не желе њену смрт....

Она би сама највише волела да је већ мртва..

10.

— Данас идем и ја у позориште — рече Баум Валпурзи 22 јануара у подне. — Кажу да ће бити некакво чудно парче. Штета што нећеш и ти ићи! —

— Видла сам ја доста комендија — одговори Валпурга — волим да останем код мога детета, оно је и онако једино у целом двору које се не лорфа! —

Дворско позориште беше читав сахат пре него што ће представа отпочети, дупке пуно. Ни последње местанце није остало непродато Врло жив разговор брујао је у публици. Највише се говорило о томе шта ли то значи што на челу позоришне цедуље стоји наштампано „У славу Лесинговог рођендана, а по Највишој заповести: Емилија Галоти.“ Један другоме је дошаптавао само полуизговорене речи, али су се потпуно разумевали. Треба ли ова претстава да буде одговор на оно што се по вароши проноси? Да ли ће двор доћи на претставу? Ко ли ће бити у свити?

Зачуше се три потмула ударца. То је знак да је двор ушао у галерију, која саставља позориште са Краљевским замком. Све очи, сви догледи окретоше се краљевској ложи.

Прва уђе Краљица. Она беше оличена младост и лепота.

Племство, које заузимаше целу прву галерију, устаде на ноге. Краљица се захвали љубазно, седе и стаде врло пажљиво читати позоришну објаву. Одмах за тим уђе и и Краљ, и он поздрави племство које још стајаше, па онда сви седоше.

Краљ пружи руку назад и додадоше му позоришни дурбин. Он стаде разгледати публику док је музика свирала увертиру, јер Ирмина жеља беше испуњена. Нови интендант беше повратио музику пред преставама и међу чиновима.

Ко оно седи иза Краљице?

Грофица Вилденортска.

Једну једину ружу задела је у своју лепу косу. Она говори неколико љубазних речи са пуковником Броненом. Она се смеши и показује своје бисер-зубе.

Један млади критичар у партеру рече своме комшији

— Није то без ичега што се грофица Вилденортска закитила само једном ружом, исто као и Емилија Галоти! —

Бадава су пријатељи музике, који беху у позоришној дворани, утишкавали публику, разговор је био тако жив, да се лепа увертира једва чула. Тек кад се дигла завеса настаде тишина.

Први чин тек је при крају дао прилику за особито пљескање, а то је онај моменат када кнез хоће на брзу руку — јер су му већ јавили да кола чекају — да потпише једну смртну пресуду, а стари кабинетски саветник тргне пресуду назад.

Интендант беше за љубав свечаности наредио да се између свака два чина одсвира по какав комад класичне музике. Зли језици увераваху да је то урадио само да би свратио пажњу публике са питања: за што се то парче толико десетина година није смело играти? Ако је одистао то смерао, није успео, јер разговор беше врло жив како у публици тако и у дворској ложи.

Краљ говораше с интендантом позоришта, и овај рече

— Лесинг је овог Роту тако написао, да му је свагда одобравање осигурано и ако је улога мала. У томе се познаје мајстор. Па онда и то је добро што се та улога може поверити каквом ветерану! —

Краљица се окрете па га зачуђено погледа. Зар су то само улоге које се уче на памет, а не живи догађаји који срце раздиру?

Представа се настави. Сцена између Апијанија и Маринелија изазва бурно пљескање. Краљица која је иначе антракте проводила у салону иза ложе, данас не мицаше са свога места. Ирма, као дежурна дворска госпођа, морала је такође остати код ње.

У ходнику, између трећег и четвртог чина, дворски маршал рече Бронену «Да хоће један пут да се сврши то проклето демократско парче, иначе може она слатка светина доле почети да буде демонстративна.»

Настаје четврти чин и сцена између Орзина и Маринелија. Краљица је грчевито стегла лепезу у својој руци. Њена душа беше у страшном узбуђењу. Она је слушала и гледала шта бива на позорници, али је у исти мах напрегнуто слушала како Ирма иза ње све брже и све теже дише; хтела је да се изненадно окрене, да јој погледа у лице, али није смела. Гледајући на позорницу, она је узгред погледала свога мужа. То беше дупло и гледање и слушање Имала је муке да савлада своје сопствено дисање. — Настаде сцена Орзина и Одоардо.... Ако сад Ирма на један пут падне у несвест, шта ћемо онда? Сцена иде даље, Орзина даје оцу нож, она бесни овако «Да нешто можемо све жене и девојке које је он преварио и напустио, да се претворимо у бахантке и у фурије, па да га се дочепамо, да га раскинемо зубима, да му рашчупамо целу утробу, не би ли нашли једном оно клето срце, које је он свакој обећавао, а ни једној га није дао! О, то би било весеље, то би било!»

Ако сад Ирма гласно јаукне?.... Краљица се ухвати обема рукама за наслон; беше јој као да нешто има да викне ономе народу доле.

Али све оста мирно.

Кад је сцена прошла, Краљ се окрете Ирми па рече

— Милерова врло добро игра! —

— Изванредно, Величанство, и ако у појединостима мало претерано. Оне речи н. пр. «Ја овде немам шта да праштам, јер ја овде немам ништа замерити» изговорила је сувише набељеним гласом. Она, која је тако увређена, треба да говори као да јој је свака реч нож, који треба да се наговести у самим речима, пре него што се претвори у челик! —

Ирмин глас беше миран. Ништа није дрхтало у њој. Краљица рашири своју лепезу и стаде брзо хладити се:

Тако не може нико говорити ко осећа да је погођен у срце. Глас би морао бити промукао, лице би морало бити скамењено....

Краљица се окрену и климну пријатељски главом на Ирму.

— Ја сам јача, но што сам и сама мислила — рече Ирма сама себи глачајући своје рукавице. Кад је Одоардо почео да говори наиђе јој нешто црно на очи; да је то нешто њен отац.... а он би то могао бити.... У њеним грудима као да нешто јаукну, али не допре до усана. Сада је опет била са свим мирна.

Представа се свршила без икакве сметње; само што је публика три пут изазвала глумца који је играо Одоарда. И Краљ је пљескао.

Двор се вратио у замак; сви одоше на чај код Краљице.

Краљица је била весела као неко, који је велику опасност претурио преко главе. Њено кретање беше постало тако живахно и слободно, како давно није било; демонски терет беше јој спао с душе — она беше сада слободна и зарицаше се никада ни о коме више не помислити што ружно, а камо ли о некоме из своје околине.

Кад су заседи за чај, Краљица упита свога мужа

— Је си ли и ти данас први пут видео ово парче? —

— А не, ја сам га раније видео један пут, за време мојих путовања, али не сећам се баш где. Ви сте врло добро урадили, драги Шенинже, — рече за тим Краљ окренувши се интенданту — што сте дали да се комад игра у оделу прошлога века. Ја сам га гледао у модерним хаљинама, а то је незгодно. Поред све класичности на тој драми има нешто старинског праха, којим су прошлог века посипали косу, па кад се одува, онда све што се ради и говори, изгледа неприродно! —

Интендант је био срећан.

— Како се вама допада парче? — упита Краљ личнога лекара.

— Господару, комад је класичан! —

— Ви иначе нисте баш тако православан да не би критиковали оно што је за друге класично! —

— Ја то ни сада нисам — одговори Гунтер. — Ја могу рећи да Лесинга поштујем из дубине душе, можда и сувише искључиво; али Лесинг се у овом комаду још није протукао у ону мирноћу где је права слобода; тај му је производ резултат најплеменитије меланхолије, онога што се данас зове разочараност; јер рачун није довршен, све се свршава дубоким расцепом. Али то је сигурно отуда што је велика светско-историјска грађа из римскога доба пренесена у кабинет и у летњиковац некаквог талијанског кнежића.

— Како ви то мислите? — упита Краљ — Гунтер објасни:

— У томе комаду влада пăтос очајања, које се најзад заоштрава у оно питање „Зар није доста што су и кнежеви људи, него им сами ђаво мора бити присни пријатељ?" Могло би се претпоставити да је и ово убеђење довољна казна, јер га се кнез не може целога живота отрести. Од тога тренутка кнез мора постати други човек. Али то тако на кратко исказано убеђење о сопственој слабости, и о рђавштини своје најприсније околине, то мени изгледа да није довољна казна, која потпуно може да покаје учињено зло. На завршетак драме, који треба увек да нас отпусти измирене са вечним законом, метути такво једно питање, то се може појмити само кад се помисли на заједљиви тон, који кроз целу драму иде, и који се обележава оним изразом „Ко због неких ствари не помери памећу, тај је и нема." Цела махна овога комада лежи у томе, што Лесинг оно, што је Вирђиније урадио на римском форуму, пренаша на паркет, што је узео касапски нож из руку грађанина, па га метуо у руку једног незадовољног пуковника Галотија. Дело Вирђинијево постаје узрок једној великој политичкој револуцији која покаје учињено злочинство, овде се дело ставња на свршетак без икаквог покајања. За то нас овај комад отпушта са оним питањем, које управо није ништа друго до дисонанција! —

Сви беху задовољни с овим излагањем, и ако се беше почело мало оштро. Оно подиже целу ствар, која беше несумњиво учинила рђав утисак, у ладну критичку атмосферу.

— Мени је нешто особито пало у очи — рече Ирма; она мишљаше да у том разговору не сме ћутати. — Ја сам у том парчету нашла две брачне историје! —

— Брачне? Па још две? упиташе је.

— Дабогме. Емилија је дете из несрећног или боље да речем из злосрећног брака. Сурова врлина Одоардо и помирљива Клаудија провели су грозан брачни живот, и најзад су се пристојно растали. Он живи на своме пољском добру, а она у вароши да би на васпитање своје кћери ударила последњи глеђ. Емилија мора много да свира у клавир. Тата Одоардо увек је на коњу и у моралном смислу; госпођа Клаудија напротив врло је светска и друштвена дама. Из такога брака родила се Емилија, и њен брак с Апијанијом постао би исто то што беше и брак њених родитеља! —

— Врло фино изнађено — рече Краљ, а Ирма, охрабрена његовим одобравањем настави:

«Стара мајка Емилијина сигурно је уздахнула: Ја нисам била срећна, нека бар моја Клаудија постане срећна с Одоардом, који онда тек беше капетан. Клаудија опет као мајка вели: Ја нисам била срећна, али нека се бар моја Емилија усрећи, а Емилија би за цело у своје време рекла: Ја нисам била срећна, нека моја кћи итд. То вам је вечан непрекидан ланац невоље и самопрегорења. Па ко је управо тај господин Апијани? Некакав хипохондричан саветник посланства на расположењу, који управо узимље Емилију за жену не ње ради, већ за љубав тасту, који би јој читао вакелу као и покојни Одоардо, и с онаквим истим резултатом као и покојни Одоардо. Апијани је потпуно заслужио онај куршум, управо заслуживао би два, као што вели Маринели, за што нема очију за тоалету своје невесте? Прве зиме после свадбе Емилија би на пољском добру свога мужа или умрла од дугог времена, или би се тако променила, да оснива дечија игралишта. Кад би Емилија певала, она би морала певати као Мозартова Церлина, а Мазето-Апијани осећа да то није за њега друштво, и за то је он — и ако сам не може да разуме за што — за то је пред само венчање онако суморан. Апијани би требало да се жени удовицом која има седморо деце, јер он је у души својој удовац. Он би после сваке свађе са својом женом одахнуо као и после свађе са Маринелијом «Охо-хо, то ми је добро учинило, разиграла ми се мало крв, па ми је одмах лакше.» Емилија воли кнеза, за то га се и боји; а службено претписани ђувегија биће јој само муж, али јој није био драган. — Ја би Апијанија изабрала за скупштинара, али никако за мужа. Такав човек или не треба никако да се жени или нек узме жену која оснива добротворна друштва, а не Емилију која је довољно кокетна да зна шта јој добро стоји!» —

Образи Ирмини беху зажарени кад је то изговорила; беше јој као да на бесном коњу јури кроза шуме и поља, и заиста када поче онако огорчена, уобразиља је однесе сама и дрско изнад свега. Говорећи беше сваки страх заборавила, и са поноситим самопоуздањем осећаше како она господари животу и свему што је око ње.

Вече, у које се очекивала само олујина, донесе свежине и прочисти атмосферу.

Краљица је лако одахнула и беше срећна што је у кругу тако добрих и тако умних људи.

Баум је после претставе отрчао Валпурзи да јој прича

— Ала што је то било парче! Него само ми је чудо како је слободно тако што играти. Слушај само. Био један кнез, који треба баш да се жени некаквом принцезом, али он је имао љубазницу, која је истина била стара, али лепа. Тек он хоће ту стару љубазницу да скине с врата, а да добије једну младу, која је здраво лепа, само што се она удаје, треба већ да буде свадба. Па онда тај кнез има некаквог коморника, који је његов пријатељ, али тешко њему ако одмах не набави све што кнез хоће, одмах га псује, каже му да је будала, а мало после падне му око врата. Еле тај коморник нареди те оног младожењу убију, а младу отму. Јес', ал сада се дигне стара кнежева љубазница, па нађе оца Емилијиног те га наговори и овај убије своју рођену ћерку! —

— Па шта је после урађено кнезу и његовом коморнику? —

— То не знам! —

— Чујеш — рече Валпурга — кажи како 'но беше име млади? —

— Ево ти цедуље, ту ћеш наћи сва имена! —

Валпурга прочита цедуљу, и она јој је дрхтала у руци. Та то су она иста имена која помињаху Краљ и Ирма, кад оно не разумеде ни речцу њиховог разговора.

— Дакле то сте дали да се игра?.... О ви.... та ви.... Знам ја већ! —

Опомена гђице Крамерове поможе. Валпурга није се усудила да искаже оно што је помислила....

Сутра дан у вече беше концерт у двору. Велика дворана у сред Краљевог замка, са њеном одличном акустиком, беше пуна накићене господе и госпођа. Дворани беху у сали, позвани гости беху у споредним просторијама и на галерији.

Они који припадаху у Краљичино друштво, и који су и синоћ били заједно, поздрављаху се пријатељски али не остајаху заједно, јер данас имађаху дужност да забављају госте.

Краљ беше у хусарској униформи и у најбољем расположењу. За време паузе обилазио је побочне дворане разговарајући час с овим час с оним, и за свакога је имао по коју реч која усрећава. Краљица изгледаше слаба. и видело се да је кошта напрезања да остане у друштву.

Ирма је имала обичај да се на естради разговара са певачима и певачицама. Зли језици увераваху да она с тиме само прави параду како није горда, а Ирма је то чинила просто што је волела уметнике.

Лични лекар разговараше са управником уметничке академије и главним интендантом Шенингом. Говораху о пројекту за украс нове скупштинске зграде коју Краљ беше подигао. Уметник сажаљеваше што не може удесно да престави фигуром уставност; старинска женска прилика са листом хартије у руци, чињаше му се недовољна а и алегорички хладна.

— Ви будите у мени једну стару мисао — рече интендант — нама на двору фали митолошко-творачка снага. Као год што на свету има фелдмаршала, тако би међу дворским чиновима требало имати — ја се не шалим — некаквог Херолда уставности, који би у свима свечаностима био напред, који би у опште при двору представљао уставност. Верујте ми да уставност само за то остаје удаљена од двора, што нема свога сталног претставника. Шта ви о томе мислите г. тајни саветниче? —

Лични лекар отрже се силом из некакве расејаности па рече

— Оно што се може измерити аршином или на кантар, или чак оно што се успело схватити као јасан појам, то се никада не може обући у митолошке или симболичке фигуре. То би било као и онај покушај да се представи Богиња разума! —

Он је говорио расејано јер је непрестано погледао на ону страну где беше Ирма. У тај мах она се враћала у друштво и лични лекар је заустави. Она рече:

— Ах, данас вам је све на свету по утврђеном програму. У стародревно доба, Краљ би зовнуо к себи песника, и старац са белом брадом до појаса, донео би своју харфу да на њој отпева по коју своју песму, која би сваког изненадила: Данас је нуждан читав оркестар и туце певача и певачица, још вам утрпају и руке читав музикални јеловник! —

Лични лекар не хтеде ићи у тај разговор већ рече

— Ја сам много размишљао о вашим синоћним примедбама! —

— Ја никада немам обичај помишљати на синоћне примедбе! —

— Али ја сам педант, па морам. Ви имате право. Емилија не би с Апијанијем постала срећна! —

— То ми је мило да се ви самном у томе слажете! —

— А мислите ли да би Емилија с кнезом била срећна? —

— За цело! —

— Докле? —

— То не знам. —

— Она би се брзо разочарала, јер онај кнез не беше ништа друго већ уживало, које свуда само тек чалабркне у животу, у уметности, свуда, у кратко он беше само дилетант. Док је дилетант још млад, дотле му сама младост даје дражи, еластичност његових покрета чини да изгледа интересантан; чим дилетант остари, он копира сам себе, прежваће оно неколико фраза што их је од другог научио, или сам за свој рачун скрпио, он лорфа своју душу руменилом младачког сањалиштва, али испод тог руменила све је увехло, трухло и ништавно. Лесинг није за бадава Хектора насликао лепа и млада, и како баш хоће да ступи у легитимни брак, та он би хтео да постави Апијанија за посланика код свога таста — зар нисте и ви мога мишљења?" упита најзад лични лекар кад виде да Ирма никако не одговара.

— Ах, опростите — рече она — ја сам се данас тако напила музике, да не могу ни да мислим на сухопарно јучерање јело! —

Она га поздрави љубазно, па је нестаде у гомили.

11.

Ове месојеђе беху врло мирне на двору; Краљица беше болесна.

Душевни потреси последњих недеља беху поткопали њену снагу. Плашили су се за њен живот.

Ирма је ретко долазила Валпурзи. Она је махом била у Краљичиним собама, па и кад би дошла беше бледа и изнурена.

Валпурга је мирно прела даље, а дете напредоваше на њеним грудима

— Али је лепо оно наша добра Краљица казала. Хвала Богу — рекла је један пут принцу — хвала Богу дете моје, што си се откинуло од мене, те си здраво. Ти сад живиш твојим засебним животом. Јес јес, она уме свакоме да прочита што му на дну срца пише, и кажем ја вама, она је готово сувише добра за овај свет. Моја је мајка толико пута казала: Они људи, који су толико добри да се никада људски не наљуте, и да никада не замахну песницом, њих Бог брзо узме к себи. Ах, када би само смела да мога принца однесем мојој кући. Сад ће скоро пролеће, па не дај Боже да изгуби и своју мајку и мене.... —

Тако се вајкала Валпурга госпођици Крамеровој; и ова је имала муку да је утиша.

Баум је увек умео тако да удеси да све он има некаква посла у принчевим собама, те нешто да испоручи, те нешто да намести. Он се није више наметао Валпурзи, он се показивао само да јој је услужан и захвалан. Ваљало је пре свега задобити њено саучешће, то више вреди него све остало. Кад се Валпурга и њему потужила, он је упита.

— Шта ти велиш, желим ли ја теби свако добро? —

— Ја к'о велим да желиш — одговори Валпурга.

— Е, пази добро што ћу ти рећи: Нема ти отужнијих циција но што су муж и жена који се «добро живе» као што обично кажу; Ту не можеш зарадити ништа осим твоју плату, по коју напојницу од гостију, и по коју боцу вина коју човек склони на страну. Са свим је то друкчије било за време баронице Штајгенековице. Све су њене слуге постали богаташи, имају велике куће у вароши, имају читаве спахилуке. Хвала Богу те ће сад и за нас настати боља времена! —

— Ја не разумем шта ти хоћеш да кажеш — рече Валпурга.

— Ја бих желео — рече Баум — да сам само један сахат на твоме месту; она највише на тебе полаже, па онда они су се овде код тебе договорили, па ти можеш имати и новаца и добара колико ти срце иште. Што се мене тиче, ја те само молим за службу кастеланову у летњиковцу! —

— И ја да могу све то учинити? Ама код кога и како? —

— О, ти, ти.... — насмеја се Баум — ко бајаги ти ништа не видиш? Зар ти немаш очи у глави? Чим Краљица умре, ожениће се Краљ твојом грофицом, она је и онако од тако старинског и великог племства да је барабар са сваким краљем. А ако Краљица не умре, опет ништа не мари! —

— Ја бих највољела да те звизнем песницом у лице кад тако што говориш. Хуљо једна, а после ћеш ићи да се клањаш до земље? Где ти је душа кад можеш тако што да кажеш? —

— Ама кад је истина? —

— Ама није истина! —

— А ако би се доказало да јесте? —

— Не може бити! —

— А ја ти кажем да јесте. —

— Па баш и да јесте — опрости добра грофице, ја то не верујем, већ ев' овај то каже, — баш и да јесте, пре би сама себи разбила главу него што би пристала да се тиме вајдим. А ти си нитков, и ако се усудиш још један пут тако што рећи, ја ћу те проказати, тако ми Бога хоћу, да знаш! —

Баум се учини као да се само шалио, али Валпурга не разумеваше тако дебелу шалу; једва јој је очупао обећање да за сада неће ником ништа казати, а већ за остало бринуће се он сам... .

Собе грофице Ирме налажаху се баш под принчевим собама. Само их је патос растављао. Ту доле дешавала се у исти мах оваква сцена.

Бруно седи код своје сестре и рече

— То је прави малер, и не могу ти сакрити да си ти томе крива. Мама играчица дошла ми на врат, и срамоти ме свуда ужасно.

— Ама о коме ти говориш?

— Та пуница ми дошла, још се кези на ме говорећи како: кад може моја сестра.... то може и она да буде овде! —

Ирма покри лице рукама

— Дакле чак и ти верујеш?.... —

— Шта вреди да л' ја верујем или не? Свет говори о томе. То је доста. —

— То није доста. Ја ћу научити тај свет да друкчије говори! —

— А ти пробај, пођи од куће до куће, од жене до жене, од човека до човека, па кажи свакоме нека друкчије мисли. Али има једно средство да запушиш свету уста. Смем ли га казати? —

Ирма само климну главом.

— Интендант је летос, то ја поуздано знам, скоро јавно радио на томе да добије твоју руку. И сада ће му бити част, ако пристанеш да пођеш за њега. Одлучи се! —

У тај мах уђе слуга и јави посету интенданта.

— Ми о курјаку, а курјак на врата. Баш је чудно. Одлучи се брзо! —

Интендант уђе. Бруно се поздрави с' њиме врло поверљиво. Чак Ирма беше врло љубазна с њим.

Мало доцније Бруно се опрости па оде. Интендант предаде Ирми некакав позоришни рукопис са молбом да га прочита и да му каже своју оцену. Она прими рукопис са захвалношћу и мете га на сто.

— Ах само да дође пролеће, па нећу да чујем ништа о позоришту. Наш вам је театар права зимска биљка.

— Па ово је парче и намењено идућој зимској сезони.

— Не могу вам исказати колико се радујем лету. Кад је све око нас овако пусто, не би човек рекао да је икада сунце сијало, да је шума била зелена, и да се језеро блистало. Сећате ли се оног лепог дана кад смо се лане нашли на језеру? —

— О, дабогме да се сећам. —

Настаде подужа пауза.

Ирма је чекала да барон штогод рекне, али он ћуташе и ништа се није чуло осем како папагај скакуће у његовом кавезу, или како, закачивши се својим кљуном о златну решетку, нешто за се гунђа.

— Ја жудим — поче опет Ирма — да летос обиђем моју пријатељицу Ему. Хоћу да се науживам усамљености. Ову смо зиму сувише тутњили! —

— Да, па онда Краљичина болест! —

Папагај стаде чупати своју златну решетку, а Ирма раскопча кадифели оковратник своје јутрење хаљине.

— Хоћете ли и ви обићи језеро? — избаци Ирма сва дршћући.

— Нећу, драга грофице. Морам летос обићи све немачке позорнице да тражим каквог доброг басисту, а нарочито једног младог љубавника. Не можете помислити како је немачки свет осиромашио у младим љубавницима! —

Ирма се из гласа насмеја, сва јој крв јурну у главу. Беше јој као да ће се стропоштати.

Слуга уђе да јави бароницу Штајгенековицу.

— Нисам код куће — рече Ирма брзо. — Молим вас, седите још мало — рече за тим интенданту.

Интендант оста још мало, говораше о рукопису на столу, рече да он држи да би она места, која је црвеном писаљком обележио, ваљало у престави изоставити. Ирма обећа прочитати дело, благодарила му је што он на њено мишљење толико полаже, и говорила је о најравнодушнијим стварима док он не оде. Али чим он оде, стропошта се на канабе па је дуго и горко плакала. Њено лепо тело трзало се грчевито у томе плачу Она стаде гледати збуњено око себе, чинило јој се као да јој нешто из ваздуха довикује: Ти си хтела.... Зар сваки који сврне с џаде мора у ту баруштину самопонижења?... На једанпут скочи, отресе дрско главу, заглади витице косе с лица и заповеди да јој се упрегну кола. Хоће да иде у радионицу скулторску, хоће да ради. Момак пријави пуковника Бронена. „Свагда ми је добро дошао.” климну Ирма. Пуковник уђе. Ирма му се извини што га прима под шеширом, али она је баш хтела да се извезе.

— Онда ћу доћи други пут милостива грофице, а данас ћу само да испоручим поздраве! —

— Поздраве? —

— Да, од вашег господина оца! —

— Од мог оца? А где сте се ви с њиме нашли? —

— На Вилденорту. —

— Зар сте ви тамо били? —

— Да. Имао сам некаква посла у вашој домовини, па сам се том приликом без ичијих препорука сам преставио вашем господину оцу. Та ја сам могао рећи да спадам у ваше пријатеље милостива грофице. —

— Па како живи мој отац? —

— Као што мора живети отац такве кћери! —

— Такве кћери?.... —

— Молим вас, поштована грофице, ви немате кад, а ја сам још са свим пун одушевљења за оног узвишеног човека, па би желео да са свим мирно....

— Ја сам са свим мирна. Молим, да н мате какву поруку?

— Не. Али ја тек сад могу вас да разумем драга грофице. Ах, како је диван човек ваш отац.

Ирма се окрете као да је нешто погоди. Беше јој као да на један пут чује Апијанија где говори о Одоарду.

Пуковник настави мирно:

— Милостива грофице, ја нисам више заношљиво момче, али у оним часовима, када сам смео бити близу вашег оца, полет његовог духа васкрснуо је и у мени ону узвишеност, за којом се некада тежило. Нема нигде лепе заједнице док човек не стече убеђење да и њега гледају са благовољењем. Ја могу рећи да сам био тако срећан задобити добро мишљење вашег г. оца! —

— Ви га потпуно заслужујете. Допустите да скинем шешир. Седите, причајте ми о мом оцу! —

Она скиде шешир, беше јако узбуђена и врло лепа.

Она зазвони па нареди да оду кола која су је чекала.

Пуковник седе.

— Сад причајте! — рече Ирма бацивши своју богату косу назад. Њено лице казиваше веселу радозналост.

— Ако вам речем — одговори Бронен запевши — да сам проживео најузвишеније часове живота, па вам опет не будем умео ништа у појединости испричати, ви ће те, и то само ви ћете то моћи разумети. Кад човек шеће по шуми па узбере гранчицу те њом закити шешир, шта уме та гранчица да каже о величанству шуме, о планинском даху? То је само знак онима који нас сретну зашто тако задовољно и срећно изгледамо! —

— Разумем — рече Ирма.

Подуже су обоје седели ћутећи

— Је ли мој отац што о моме брату говорио? —

— Није. Сина није ни поменуо. О грофице! То је баш најблаженији препорођај човека, што он може из љубави да постане некоме син. . —

Дисање тог угледног човека беше постало врло тешко. Ирму такну нешто у срце, оно стаде живље да куца. Ето, то је високо уважен племенит човек, он јој нуди и срце и руку, да и срце — а она му то нема чиме вратити. Она са жестоким болом осети како се њено срце стегну.

— Ја сам срећна — рече она — ја сам срећна.... што је мој отац у својој усамљености имао ипак прилике да види да у дворском свету има људи, који су као ви, претставници свега што је најбоље. Молим вас примите ову моју срдачну изјаву без затезања; ја знам, оно што је заиста права величина свагда је скромно, јер је свагда само себи довољно.

— То ми је исто рекао ваш господин отац, истим речима исту мисао! —

— Ја мислим да сам и то убеђење добила од њега, бар сам га на њему научила Мени је жао што вас двоје нисам видела заједно. Ваше присуство сигурно му је вратило веру у људе. Ви сте добар гласник, јер о' тога што сте ви добар, и верујете у добро! —

— Кад ја некога један пут заволем и поштујем — рече Бронен — онда сам у томе непоколебљив. Ја бих рад био да скоро пишем вашем оцу. Драга грофице, ја бих рад био да му пишем оно што је најбоље и са најбољим речима што их има у језику.... Грофице Ирма, хтео би да му кажем.... —

— Мој драги пријатељу — упаде му Ирма у реч — ја сам тако исто особењачка природа, као и мој отац. Ја вам благодарим. Ви не знате како и колико ми је добро учинио ваш долазак и све што сте ми казали. Хвала вам, хвала од срца! Ми јесмо и остајемо пријатељи. Дајте ми вашу руку. Ми остајемо пријатељи као што смо и били. Хвала вам! —

Глас јој застаде у грлу. Угушио се у сузама.

Пуковник оде. Ирма беше сама. Она је клечала поред канабета. Оно што је кроз њену душу у тај мах јурило, не може се изрећи. Онај кицош одбацио ју је — а овај човек, достојан најбоље жене на свету, он јој верује, он је воле и — она га је одбила.... Та то поштено и добро срце има право да тражи потпуну безграничну љубав.

Из срама и очајања опет дахну душом. Помисао да је просто поштено поступила, паде као блага роса на њено зажарено чело. Али у то осећање кану опет једна горка кап: Докле си дотерала кад мораш да се дичиш најпростијим поштењем? И тај човек кога си одбила, он зна да нема те девојке на свету, која би га одбила, осем ако већ другога воле.... И он ће још да поштује тебе и твоју љубав....

Она није знала колико је тако остала клечећи; она је плакала и веселила се, жалила и радовала се....

Њена собарица уђе. Беше време да се облачи за ручак.

(Наставиће се).

ШЕТЊА ПО ОБЛАЦИМА

од

Ђ М Станојевића

(наставак)

Осим у пењању или спуштању, путници не осећају никакав поветарац, него су у потпуној тишини; они не знају ништа о кретању којим лопта иде. Како дакле могу да дознаду пут којим путују? — Једино ако гледају у земљу. Нагнути на обод корпе, они гледају доле; тамо виде шуму и поља, села и вароши како промичу испод њих. Поједини предели приближују се путницима с једне стране, прођу испод њих па оду на другу страну и путници познавајући те пределе, знају на коју страну иду.

Али ако аеронаути не могу да виде земљу? Ако су у магли? Или ако их лопта изнесе изнад каквог слоја облака па им облаци заклоне земљу? — Онда не знају ништа о своме путу, онда не знају ни од куд долазе и куд иду, нити пак каквом брзином. Лопта може јурити ужасном брзином на једну или другу страну, путници мисле да стоје као укопани. Може бити, од како су се попели над облацима, да су променили правац? Где су они? — Шта је испод њих? Земља? Или море? Да нису над каквим океаном, у коме ће наћи смрт? Да ли неће у свом путу лупити на какав високи брег и разбити се? — Ништа о томе путници не знају. И ако хоће што пре да дознају, морају сићи испод облака, морају се приближити земљи те да виде где су.

Кад угледају земљу, онда је нешто друго То је најбољи начин учити географију. Посматрач рашири карту па само налази поједина места на карти, изнад којих лопта пролеће. Бележећи на карти свако место изнад кога пређу, путници знају пут којим иду. И видећи правац својега кретања и рачунајући брзину његову предвиђају у напред места преко којих ће проћи, кроз десет минута проћи ћемо изнад те и те вароши. — Прећи ћемо преко реке између тог и тог села.

Поред тога што путници разазнају поједина места на земљи и сравњују их с картом, служе се они и справом која вам је позната и која се зове *бусола* за распознавање правца кретања. Нарочито је бусола од велике помоћи кад се лопта стане окретати око себе и путници се врло лако изгубе у оријентисању.

Кад нема бусоле онда, знајући колико је сати, могу се путници управљати и према сунцу — ако га има.

Говорећи о брзини којом поједине ваздушне струје носе ваздушну лопту, да видимо са каквом се брзином оне крећу близу земље, т. ј. да видимо брзину ветра над земљом. — Помоћу једног апарата који се зове *анемометар* може се лако измерити брзина ваздушних струја. Тако се дошло до резултата врло интересантних и корисних. Заиста је вредно да знате, колика је брзина ветра, кад сваког часа говоримо „брз као ветар,“ кад хоћете да кажете како неко врло брзо иде. Поветарац који се једва осећа на лицу, креће се брзином од 50 сантиметара за секунд. Мало јачи поветарац, који већ може да креће лишће прелази 1 метар за секунд; то је брзина обичног ходања. Кад се од ветра повија трава на ливадама, онда ветар пролази два метра у секунду, а тако брзо иде већ добар пешак. Кад ветар има брзину од 5 метара за секунд, онда може да окреће крила на ветрењачама.

Јак ветар онај је, који прелази 10 метара за секунд; а ако прелази 15 метара за секунд, онда је достигао брзину обичне жељезнице. Још јачи ветар, који јако повија дрвеће, прелази за секунд 20 до 25 метара, а то је брзина најбрже жељезнице. Кад ветар прелази 30 метара, онда је буран и већ опасан, а кад му је брзина од 35 до 40 метара, онда је то олуја, онда се на мору подижу велики таласи и лађе су у опасности. Бура која чупа стабла из корена, прелази 45, 50 па и 60 метара за секунд, код циклона или бура у ковитлац достиже ветар 80 метара за секунд.

То је брзина ветра при земљи. А како ће ваздушни путник да дозна брзину ваздушне струје, која носи лопту, кад он сад тај ветар не осећа, кад му анемометар не помаже ништа? Никако другојаче него да прати пут, којим се лопта креће; правац тога пута јесте правац ветра који га носи. А што се тиче брзине, то је ствар проста; ваља само забележити време кад је прешао изнад којих места. Рачун је врло лак. „У толико и толико сати и минути прешли смо изнад тога села. Сад је толико сати и ево нас над реком код ове шуме. Од села па до шуме прешли смо за толико и толико минута. Колико је далеко то село од шуме? Погледав на карту, нађемо толико и толико километара.... дакле ми се крећемо брзином од толико и толико метара за секунд....“

То је брзина, разуме се по себи врло разна према дану и сату: али је веома ретко да је ваздух са свим миран, непокретан на тим великим висинама. Кад би то било, лопта би се попела вертикално на више и сишла би на оно место с ког је и пошла, или врло близу поред њега; то до сад није било никад. На против, брзина од 10 или 12 метара за секунд, брзина коња у галопу, најобичнија је, па и кад је најлепши дан.

Једног дана 1869 године, у ветровитом месецу фебруару, попеше се два аеронаута *Тисандије* и *Фонвиљ* на балону да виде како је горе за време буре. Ветар је био тако јак да је истргао лопту пре времена из руку оних што су је држали и она одлети као стрела у небо. Ветар ју је носио; испод ње земља бегаше, а предмети изгледаху као да се у ковитлац окрећу, а то с тога што је ветар тако окретао лопту. Путници се нису могли оријентисати.... После неког времена они сиђу и запитају где су, па кад им казаше, они нађоше да су се за један и по сат удалили од Париза читавих 88 километара. Дакле прелазили су тај пут брзином од 50 метара за секунд, каквом брзином човек још до сад није путовао. — Други један аеронаута, Енглез *Грин*, прелазио је 64 метра за секунд

У опште се дознало да је на већим висинама ветар јачи но при земљи, али и правилнији. Међу тим треба знати да на свима висинама не влада један исти ветар по правцу. Ваздух се не креће у целини, него на слојеве, тако да један слој иде на једну а други над њим или испод њега са свим на другу страну. Више смо пута и сами видели како једни облаци иду на једну а други на другу па и са свим противну страну, што је доказ су они у струјама ваздушним разних праваца.

Путници су на некој извесној висини; рецимо на 4000 метара. Ветар их носи. Али он их носи баш на ону страну куд они неће Опрати му се? Немогуће. — Шта да раде?

Може бити да на већој висини, рецимо на 5000 или 6000 метара дува ветар онакав, какав би они хтели. Треба дакле пробати и избацив терет попети се још више. Или можда много ниже испод њих, на 1000 или 2000 метара дува ветар такав какав они траже. Опет ваља пробати и спустити се ниже.

У оваким приликама доста помажу облаци. Ако путници виде над собом облаке да се крећу у противном правцу њиховог кретања, онда је то знак да је тамо ветар супротног правца и онда се ваља пењати горе.

Тако се што десило енглеском аеронауту, кога смо већ више пута помињали, *Грину*. Пошав из Лондона хтео је да пређе у Француску преко канала Ла Манша. Високо над земљом погледа он у бусолу и она му показа да га ветар носи према немачком и балтичком мору. Међу тим посматрајући облаке над собом виде да на већој висини дува други ветар, много повољнији. Он избаци терет и попе се још више у струју која га заиста понесе онамо, куда је он хтео, у Француску.

Али најлепши пример тих високих ветрова овај је. Било је то пре неколико година (15 августа 1868 год. кад се пењаху *Дирофф*, *Баре* и *Тисандије* на лопти „Нептуну"). Путници су полазили из Кале-а, баш поред морске обале, а ветар је дувао према мору. Они се брзо испеше над првим слојем облака, на висину од 1200 метара. Погледају у бусолу. „Идемо у Енглеску" рече један Али не; гледајући мало боље правац новога пута нађоше да их ветар носи према северном мору. Погледав на облаке што су испод њих видеше, да се облаци крећу према Кале-у, а струја у којој они беху, носила их је према североистоку. „Ми можемо наставити свој пут преко мора, рекоше они сви, јер само кад хтеднемо лако се можемо вратити на суво" Прошао је читав сат како су пошли, и већ су за тридесет километара далеко од обале. Кад хтедоше да се врате, они се полако спустише на 400 метара над морем, и ветар их однесе онде одакле су и пошли. — —

Ето како је по небу. У њему влада само хладноћа, коју путници осећају и мрзну се, и ветар који не осећају. Што се човек већма пење у небо, у толико је хладноћа већа и ветрови су јачи — али само до некле. Док има атмосфере, док има ваздуха који се креће, дотле има и ветрова, наравно разних јачина и праваца. Кад нестане ваздуха онда по природи ствари мора престати и ветар. Међу тим хладноћа је све већа, што се већма пењемо у небо па се не губи ни онда кад изађемо ван атмосфере у васељену — Тако се бар мисли. Но да ли је баш тако? — Не знамо, јер нико још није отишао тамо да се увери.

V

У ОБЛАЦИМА

Небо је било чисто кад су путници пошли; на некој извесној висини ветар је нанео неколико облачака који су само авангарда читавој гомили који ће за њима доћи. И зајиста, није прошло много, а већ се с једне стране види гомилама облака како иде све ближе и ближе путницима. Изгледају као велика растурена острва по огромном плаветном мору ваздушном. Они лете на једну страну; путници се пењу. После кратког времена путници достижу струју која носи облаке и од тог тренутка — ви знате зашто — облаци изгледају као да се не мичу с места; путници путују с њима заједно. Облаци изгледају све већи и већи; силазе све ниже и ниже. То је само обмана; јер се путници пењу све више. Изгледа као да они затварају више сфере испред путника; густи, црни, бивају све већи и већи да покрију цело небо. На један пут, путници спазе око себе као неки беличасти пепео, лак, полу прозрачан; погледају на више, небо им изгледа беличасто као млеко, погледају на ниже, земља је све блеђа и блеђа. Поједини предели постају све неразговетнији па их и нестане. Магла је све гушћа, путници су као у неком беличастом гасу.... Они су *у облацима*.

Нису само ваздушни путници долазили до облака и пролазили кроз њих. Хиљаду пута су они путници што се пењу на високе брегове били у облацима па и изнад њих. Готово свакога дана на пастире на Црном Врху и Ртњу наилазе облаци, и за неко време им сакрију земљу, док изнад њиних глава сија сунце и небо је са свим ведро. Али много је пријатније кад ваздушни путник пролази кроз облак, јер боље може и да види и да посматра. Не уморен, не изнурен, он је стиго до великих висина и на све стране поглед му је слободан; нема ничега што би му као на брегу сметало да погледа куд оће.

Али није нужно пењати се ни на високе брегове ни на ваздушним лоптама те видити облаке; и ми смо сви овде на земљи били не један пут у облацима. Готово сваке године у месецу новембру или децембру осванемо у густој магли. Зар вам један пут изгледа као да се цео свет свршава на двадесет корака испред вас? Онда сте и ви у облаку онако исто, као и наши ваздушни путници; јер магла је облак који је сишао на земљу; или ако оћете, облак је магла која се подигла у висину.

Кад се дуже у магли задржите, а оно се око вас нахватају ситне капљице водене; све је на вама влажно и скоро мокро, као да сте покисли. И у самој ствари магла и није ништа друго до веома ситне кишне капљице које могу да пливају по ваздуху и још нису нарасле толико да морају да падну као «киша» на земљу. Те ситне капљице кишне, ситније су од најситнијег прашка, јер у пречнику имају само 15 или 30 хиљадитих делова милиметра.... заиста магла и није друго до прашак водени

Такви су исти и облаци у којима су наши ваздушни путници. Они више не виде облаке.... јер кад су они сами у њима, онда не могу да виде њихове крајеве и њихове облике. Путници виде само корпу и конопце привезане за њу а и сама лопта скоро се не види ако је облак био гушћи. Човек не може себи да представи како то њима изгледа у облацима. У сред највеће тишине, мислећи да се не мичу с места, чини им се да је свега нестало, да нема више ни једног живог створа и да само они пливају као у сну.

Облаци изгледају врло разно према месту с ког се посматрају. Нама, овде на земљи облаци који плове високо по небу, окрећу своју унутрашњу страну, т. ј. ону коју сунце не осветљава и изгледају нам црни, а њихови крајеви осветљени од сунца, бели и светли. Путницима изгледају облаци врло разно према томе, да ли су испод њих или са стране, на којој је и сунце. Више пута пролазећи кроз какав танак облак, путници виде над собом чисто плаветнило неба, а доле — ако су само ниже — могу да распознају поједине пределе на земљи. Али ако погледају лево или десно, они су у магли, и чини им се као да су у неком прстену од облака. Зашто то тако изгледа лако је разумети; Путници су у танком слоју облака, па изнад њих као и испод њих остаје још један врло мали део кроз који могу са свим добро да виде и плаветнило неба и земљу. Но ако погледају у страну, онда је слој у том правцу врло дебео, те наравно не видећи ништа, чини им се као да само са стране има облака

Још се лепша слика представља путницима, кад изађу изнад облака. Онда се облаци виде, али не према плаветнилу неба, као што их ми видимо одавде са земље, него према земљи, и ако се путници попну мало више изнад облака, онда им се чини као да су облаци на самој земљи. Кад су испрекидани и кад се крећу, онда путници виде земљу само између једног облака и другог као год ми сунце, кад таких облака има на небу. Кад су облаци са свим густи и чине један непрекидан слој, онда они земљиним становницима сакрију путнике и сунце, а ваздушним путницима сакрију земљу.

Кад су путници већ на облацима, онда се врло често дешава да је тамо небо ведро и сунце сија. Али то није увек. Ма да су путници пре кратког времена изашли из магле, из облака они виде над собом други слој облака у који ће их лопта однети. Више пута путници прођу и кроз други слој па наиђу на трећи, и тек онда кад и кроза њ прођу виде сунце.

Међу тим слојеви облака нису тако танки да путници брзо кроз њих прођу. Јер се више пута дешавало да су путници били и на 5000 или 6000 метара високо, па и још више а нису могли да изађу из облака у који су ушли, још можда на 1000 метара висине.

Кад путници прођу кроз доње слојеве облака и попну се 6000 или 7000 метара високо, онда виде на још већој висини неке мале, беличасте облаке ретке као да су од конаца. Ови облаци разликујући се у свему од доњих облака, изгледају као да су некако другојаче постали, па су толико пута путници покушавили и тежили да се попну до њих.

Па није ни тешко доћи до њих. Имају ли путници гаса и терета? Онда је лако. Али баш кад их стигну, кад мисле да су окружени њима, онда се ти облаци расплину, нестане их, тако су танки и ретки. Кад путници огрезну у те облаке. онда су они окружени као неким веома лаким гасом, полу прозрачним; изнад њих је плаветнило небесно нешто мало блеђе. Ови облаци нису састављени, као они на које су путници ниже наилазили, није то водена прашина, него су то ситне иглице леда. које су дугачке 2 до 4 десета дела милиметра а дебеле 2 до 5 стотих милиметра.

Кад се лопта пење, ваља само пружити ван корпе лист артије, па их накупити колико се хоће. «Ми смо са свим били покривени тим иглицама,» причају два аеронаута, *Биксид* и *Барал*, који су први прошли на 6000 метара кроз те *ледене облаке*. — Термометар на тој висини показује врло велику хладноћу, много већу од оне. на којој се вода мрзне. И водене капљице од којих су облаци састављени, како могу да остану не смрзнуте на тако великој хладноћи. Природно је да се замрзну у те лодене иглице и да направе ледени облак. — —

Споменусмо мало час како путници, кад прођу кроз слојеве облака, наиђу опет на ведро небо, на коме сунце сија свом својом сјајношћу. Но и док путници пролазе кроз облаке, светлост сунчева показује им се у врло разним облицима, које ћемо ми сад прегледати. Све оне промене које можемо оздо са земље да видимо. видимо и у облацима, само много боље, много лепше, много величанственије. Најчешће се са лопте може посматрати *дуга*. Са земље се види само један део дугиног круга, јер онај други део сакрије земља, док су међу тим ваздушни путници не један пут видели цео круг дугин. Величанствен изглед! — Ви знате да дуга постаје за то, што сунчеви зраци пролазећи кроз ситне кишне капљице у облацима преламају се и цепају на седам дугиних боја, које види сваки посматрач. Она се мора јавити увек кад је посматрач између дуге и сунца. На земљи се ретко може да види дуга, која постаје кад сунчеви зраци пролазе кроз облаке, кроз ситне капљице водене, кроз водену прашину. Она ту обично постаје и мора постати увек кад за време кише или одма после кише сине сунце и кад је према сунцу небо облачно. У ваздуху онда има врло много ситних кишних капљица, кроз које се сунчеви зраци преламају и цепају, те на супротној, необичној страни дају дугу.

Пошто месец светли сунчевом светлошћу, то може и он врло често после кише да да дугу, али наравно она је врло слаба и бледа.

Има још и других светлосних појава, који се виде у облацима и који постају у след одбијања сунчевих зракова. Између осталих да споменемо светле беле или обојене кругове, који као какав светао прстен окружавају сенку лоптину. — Јер заборавили смо да споменемо да је између осталога врло занимљиво посматрати сенку лоптину, која пада час на земљу час на облаке. Често се сенка види као мала црна тачка, како клизи по пољима земљиним. Али кад се попне лопта високо, онда је тешко распознати је међу осталим сенкама земљиних предмета, и пада у очи само својим врло брзим кретањем. Кад је облак иза лопте, онда сенка постаје на њему; изгледа много већа, често врло црна и тамно ограчена на белом, са свим осветљеном облаку. Шта више познају се и сенке путника и сва њихова кретања виде се врло лепо на облаку.... Ето те сенке су врло често окружене светлим кругом о коме мало час беше реч, и који могу бити или бели или обојени дугиним бојама. Та се појава зове *антхелмја*, то ће рећи *према сунцу*, и показује начин како она постаје.

Други пут се такав круг види на оној страни, на којој је и сунце око самог њега, и тај се појав зове *хало* што ће рећи *круна*. Да постане круна, ваља да је између посматрача и сунца један од оних ледених облака. Сунчева светлост пролазећи кроз ситне иглице тих облака прелама се као у воденим капљицама, и даје круну обојену дугиним бојама, али млого блеђим. Више пута у место једне има више круна, које обухватају једна другу или се укрштају.

По кадшто се у облацима види, на некој извесној даљини од сунца, час лево час десно, некад горе, а некад доле још једно или два *лажна сунца*. — То су светле слике, округле или јајасте, по кад што врло сјајне и светле као само сунце, те изгледа да има на небу «два или три сунца» Тај се појав зове *пархелија*, а то значи *поред сунца*. У каквом слоју облака — који је изнад или испод самог сунца — огледа се слика сунчева као у огледалу, а постаје услед одбијања сунчеве светлости од милијуна ситних ледених иглица.... По некад се зраци сунчеви тако одбијају од тих иглица, да се око сунца поређају светли краци као око свезде, и онда је најјачи један крак који иде на више, и који се зове *светли стуб*. У другим околностима види се још један, хоризонталан светао крак, те са оним првим гради *светао крст*, око кога често има и *хало* а у средини је само сунце. Сви ти појави светлости су врло величанствени и не даду се речима описати.

Исто такве слике могу се видети ноћу при месечини; тако исто има *месечева круна, месечев стуб, месечев крст*; често се виде и *лажни месеци*, или *параселени*, само што су сви ови појави слабији и блеђи од оних, што постају од сунца. У свом ноћном путу из Париза у Немачку, целе ноћи је астроном *Фламарион* са лопте посматрао месечеву круну обојену бледим дугиним бојама.

Сви ови појави светлосни, које тако често виђају аеронаути на свом путу, могу се али врло ретко видети и са земље. За ове појаве је највише везано чуда у старом и средњем веку. Ти људи у свему ономе, што нису знали растумачити, виђали су каква предсказања која долазе „с више." Према изгледу саме појаве, они су у њој виђали гњев или милост божију. Ево шта прича један очевидац из средњег века, а кад се на небу указала једна комета — „У то доба виђаху се на небу страшне ствари: три сунца сијаху на један пут.... три сунца, која су се тукла (ваља разумети да су слала своје зраке једно према другоме.) То је био знак страшног рата и покоља!"

Други пут је једна чета војника на путу видела при рађању сунца *ватрени стуб*, који се подизао високо у небо испред њих, и који им је показивао пут на исток. — Чудо! грдно чудо! Светао крст се указао на небу; Видите ли онај светао крст? Другови, то је знак победе! — Они јурну у таком одушевљењу напред, мислећи да не могу бити савладани, и заиста одрже победу....

Да видимо сад шта су ти облаци и како они постају?

У свако доба дана и ноћи, само некад више а некад мање испарава вода са земље т. ј претвара се полако у пару, која се меша с ваздухом, те је ветар разноси. Испаравање ће ићи брже, у колико је ваздух топлији и сувљи, и у колико је ветар јачи Са грдних површина морских, са земље, са поља, ливада, шума, непрестано вода испарава. Нарочито је испаравање јако око екватора, где је ваздух тако рећи усијан од врелога сунца; ту пару после разноси ветар на све стране, па и онде, где вода не би могла да испарава.

Водена пара измешана са ваздухом, невидљива је за наше очи као и сам ваздух. Ваздух што је око нас, садржи увек невидљиве водене паре; некад више, некад мање, како кад. Кад је има мало, према томе колико би могао да прими, онда се каже да је ваздух *сув*, а ако има много, онда је ваздух *влажан*. А кад у ваздуху има паре толико, колико је он може да прими, онда физичари кажу да је ваздух *засићен* паром. Количина водене паре, коју може ваздух да прими па да је засићен, највише зависи од температуре. Што је ваздух топлији, тим може виже примити у себе водене паре и обратно. Тако на пример, кад је температура ваздуха нула, т. ј. кад се се вода мрзне или лед крави, онда један кубни метар ваздуха може да прими највише 5½ грама (5·66 гр.) водене паре. Кад је температура ваздуха 24 степена, дакле права летња топлота, онда ваздух прима у себе четири пута толико паре (24·61 грам) на кубни метар.

Што је ваздух топлији, у толико нам он изгледа сувљи, не с тога што у њему има мало водене паре, већ што би је могао примити више. Јер ваздух на нул степени садржи 5 грама водене паре, и ми кажемо да је влажан, јер у њему има паре онолико, колико он може највише да прими на тој температури: он је *засићен*. Замислите сад да је тај исти ваздух загрејан на 25 степена и да не изгуби ништа од оне паре у себи; онда ће он бити веома сув, не с тога што има мање паре, него мало час — он има и сад 5 грама паре као и мало пре — него што сад у место 5 грама може да прими 24 грама, па тек да буде засићен. И кад би имао 10 па и 15 грама паре, на тој теператури он би био сув, јер би био још далеко од тачке засићености.

Количина водене паре у ваздуху, може се мерити, и наши путници међу осталим справама које смо већ видели носе и једну справу, којом могу да мере количину влаге у ваздуху; та се справа зове *хигрометар* или *влагометар* Има их више врста, а кад би их стали описивати, отишли би и сувише у физику. Са хигрометром се може испитати стање влаге у ваздуху на разним висинама. Тако се дознало да је ваздух влажнији, што је виши од земље, али и то само до неке извесне границе, до на 1000 метара. Од тог тако рећи *највлажнијег* слоја па на више влаге је све мање. На врло великим висинама влада велика сувоћа. Аеронаути су често виђали како се извију листови у њиховим бележницама од суше, као кад приближимо ватри лист артије.

Но није то увек једнако. И на самој земљи ви знате да влажност зависи од ветра који дува; има као што се то каже, ветрова сувих и влажних. То се да лако разумети: ветар који пролази преко широких мора, долази нам пун паре; он је влажан. На против, ветар који дува преко великих континената па долази к нама, он има врло мало влаге у себи, и то је сув ветар.

Кад водена пара полази са земље на топао ваздух, она је невидљива; но ако у путу дође у хладан ваздух, она се згусне, претори се у ситне водене капљице, у водену прашину и то је онда — *облак*.

Како се водена пара згушава и претвара у облак, можемо видети на себи самима. Кад издишемо, онда између осталога издишемо прилично много водене паре. Кад испред уста метемо какво хладно тело, на пример једну чашу, па дунемо неколико пута, она ће се одмах облити росом, а то је вода од оне водене паре, коју ми издишемо. Лети кад је ваздух топао, водена пара излазећи из наших плућа одлази у ваздух, али је ми не видимо. На против зими, чим изађе из уста, наилазећи на хладан ваздух она се згнусне, претвори се у ситне капљице које се виде, претвори се у облак.

Да би још боље схватили како постају облаци, узмимо пример. Ако се добро сећате, ми смо казали да један кубни метар топлог ваздуха од 25 степени, може да прими 24½ грама водене паре па да буде засићен, Рецимо да није са свим засићен и да има само 20 грама паре на један кубни мутар ваздуха од 25 степени. Ако се тај ваздух охлади некако на 10 степени, онда тај кубни метар ваздуха на тој температури може да прими само 10½ грама паре па да буде засићен. Шта је било са оном другом паром од 9½ грама? Тај остатак, пошто га ваздух није могао примити, згуснуо се у мале капљице и остао у ваздуху тако згуснут, т. ј. претворио се у маглу, облак. Кад тај охлађени ваздух опет загрејемо до на 25 степена, он ће опет моћи примити свих 20 грама паре, с тога ће та згнуснута пара опет испарити и постаће невидљива, магла ће се растурити.

Ето тако се праве а тако и постају облаци у ваздуху. Пара испаравајући са површине вода, растура се по ваздуху; он постаје влажан. У ваздућу има паре али не довољно, он није засићен, а то чини те се та пара не види. Влажан загрејан је ваздух мало лакши од сувог, па се пење на више, а сув силази на ниже. Пењући се влажан ваздух све више, он наилази на све нижу температуру, па се тако хлади. Но кад се охлади, онда знамо да не може да прими онолико водене паре, колико је примио кад је био топао, и та пара коју он сад не може да прими, згнушњава се, претвара се у ситне капљице — у облак.

Ако се тако направљен облак нагло још више охлади, ако му се температура спушта испод нуле, онда ће се те ситне капљице водене замрзнути у танке водене иглице и ето тако постају ледени облаци.

Нису само једанпут ваздушни путници видели како се праве облаци. У чистом и прозрачном ваздуху на један пут се нешто замути, а то је знак да се топао влажан ваздух охладио, и пара почела да се згушава т ј. да постаје облак. Исто тако виђали су они како једног облака нестаје, јер је из хладнијих слојева дошао у топлије, који могу више паре да приме у себе, те и згуснута пара, облак испарава поново и постане невидљив; т. ј. облака је нестало.

Као год што се топао влажан ваздух пење у висину, па се топао хлади, те од њега постаје облак, тако исто може на влажан ваздух да наиђе хладан ветар, па да буде то исто. Исто тако кад на облаке наиђе топао ветар, он их испари, те њихова пара постане не видљива, т. ј. облаци се растуре и нестане их. Онда се каже да ветар *„једе"*; боље би било да се каже да ветар *пије* облаке.

(НАСТАВИЋЕ СЕ.)

РЕМОН

ОД МАРИЈА ИШАРА.

(Наставак)

ДЕО ТРЕЋИ

1

Езиролски дворац лежи на подножју планине Габан, једну миљу од Але, и врло живописно изгледа. Он је подигнут у сред огромног полукруга кићених брежуљака, господарећи огромној равници коју орошава Галезон. По свом модерном спољњем изгледу, дворац беше налик на оне многобројне летњиковце, на оне елегантне виле, којима је начичкана обала морска од Естрела до Антиба. Ја сам се надао да видим некакво мрачно старинско здање, које би одговарало моме жалосном роману, и чисто ми беше необично што ћу морати да живим у онако лепој кући. Кроз ограду од кованога гвожђа, над којом беше маркишка круна, преко лепе зелене ливаде уоквирене циркуларном алејом великог кестеновог дрвећа, видео се дворац. Кочијаш који ме беше довезао из Але, утера кола са свим дрско кроз алеју и заустави се пред капијом дворца, над којом беше веранда сва обрасла у ладолежу и виновом лишћу. Сиђох с кола Срце ми је тако лупало да сам једва дисао. Као кроз маглу видео сам две госпође, али сам тако био збуњен, да им нисам запазио лица. С њима беше и некакав младић. Он приђе к мени па ме скоро неучтивим тоном упита

— Шта тражите ви господине? —

— Тражим г. Маркиза Керандрејског, господине — одговорих подражавајући његовом лаконизму.

— Он има посла.

— Онда ћу чекати.

— Можете и мени казати што вам он треба. Ја сам његов рођак.

Његов рођак!.... Ја чисто данух душом. јер ми се тај момак ни мало не допадаше.

— Ја имам само са маркизом Керандрејским да разговарам, господине.

— Како вам је воља. Ја ћу вас одвести у његов кабинет.

Ја пођох за њим не рекав ни речи. Он ме проведе кроз два салона отвори ми једна врата, па ме остави, рекавши да иде да ме јави.

Овај чудновати дочек у кући мојега оца, ожалости ме тако, да у мало нисам побегао. Ваздух оне собе у којој сам чекао, постаде ми тежак, чинило ми се као да удишем рђава осећања. Намештај беше богаташки, али се по нереду у коме се налазио, могло видети, да ни онај који ту станује, није у свом реду. Ту вам је било и скупоцених производа уметности и проба разних геолошких слојева, књига и оружја, све то измешано дар-мар. На писаћем столу разбацане хартије, трговачке књиге, један крбач и цигаре. У томе храму проучавања и рада, све беше разбацано, ни трага од мирне душе.

Два прозора беху отворена у парк, који се завршаваше на подножју планина. Грдне стене пресецаху изненадно обзорје, огледајући се у маленом језеру по коме плове лабудови.

Док сам ја посматрао предео, угледам на дну алеје једнога коњаника, који се упутио дворцу. Са некаквог прозора испод мене онај рођак викну коњанику

— Стриче, један господин вас чека.

— Шта ћу му, томе господину? — одговори коњаник крупним гласом.

— Не знам, није хтео да ми каже.

— Па лепо нека чека. Не знам шта је *Џорџини* данас, никад није била тако ћудљива.

Синовац се врати а коњаник оде даље. Ја сам морао бити блед од узбуђења. За време њиховог разговора ја сам, сакривен иза једне завесе, посматрао мог оца. Знао сам да му има 46 година, међу тим, не знам за што, ја сам га увек замишљао као старца, и просто сам се изненадио кад сам га видео. То беше једна од оних поноситих прилика које су, рекао бих, створене да носе оклопе и панцире. Он беше висок, крупан, необично снажан са врло одсечним покретима. Његово лице беше лепо, али хладно и строго; дуги брци и царски „кесер" са браде даваше му војнички изглед. Поглед му беше жив, па опет не без благости; кроз ту кору сурових облика, видело се по његовом држању, по равнодушности његових манира, могло се слутити да је то човек меланхоличан, тако уморан од живота, да гледаоца и нехотице обузимаше сажаљење. Рекао би човек да је нежна душа, залутала у то тело, створено за велику енергију и телесна напрезања свакидашњег логоровања, мало по мало ослабила све његове силе.

— Дакле то је мој отац! — говорах сам у себи гледајући га како галопира по оним дугачким алејама. — То је дакле човек кога никада не могу волети, и кога немам право ни да мрзим! —

У горком расположењу и страху очекивао сам да се сврши његово јахање, као да ће наш први састанак прекинути све моје бриге, па ипак сам се бојао тренутка када ће ми ваљати да говорим с њиме.

После по сахата видех га да се враћа али другим путем а не поред дворца. После пет минута, врата се отворише; ја бејах пред мојим оцем.

Он ме поздрави елегантно, мало церемонијално, седе за свој писаћи сто, и упита за узрок моје посете.

— Ово ће вам га писмо казати — рекох ја пруживши му писмо, којим се уводим у дужност.

Он прими писмо без једне речи, показа ми руком једну столицу, па подера куверат писма. Док је он читао, вребао сам на његовом лицу да ли ће моје име учинити какав утисак, али оно остаде мирно, и кад је све прочитао рече.

— Ви сте г. Дегранж?

— Јесам, господино.

— Нисам се надао да видим тако млада енжењера. Колико вам је година?

— Двадесет и пет.

Навалице сам се градио старији за годину дана.

— Најзад то се тиче управног одбора, који вас је изабрао. Ви сте свршили рударску школу, а то је довољан доказ за вашу способност. Ви ћете овде наћи послове у прилично жалосном стању, и ја могу само желети да се ви у њима брзо оријентишете. Међу тим ја вам нудим моје гостопримство, ако вам је по вољи; ваш предходник био је мој пријатељ, друштво не беше се постарало за његов стан, а у селу немате се где сместити! —

— Само скромност, господине, могла би ме натерати да одбијем таку љубазну понуду вашу; ја је примам барем дотле докле ми не постане могућно да вам не будем на досади.

— Којешта, ви ми нећете ни мало бити на досади. Просторија бар има доста овде. У осталом ви ћете се сместити како вам је воља; ја сувише волим своју слободу да би кршио туђу. Ваш је стан спремљен, наредићу да вас уњ одведу. У два сахата идем обично у радионице. Ако нисте сувише уморни, ја ћу вас данас повести, иначе ћемо оставити за сутра да примите дужност! —

— Ја бих волео данас. —

— Лепо. У шест сахата вратићемо се да ручамо, и том приликом претставићу вас госпама. Ако нисте још доручковали, заповедите да вам се донесе доручак. — Ајличе — рече за тим старом слузи за кога беше звонио — одводи господина у персијску собу! —

Ето то беше први мој састанак са рођеним оцем мојим.

2

Ја пођох за слугом и заузех мој нов стан.

— Господине — рече стари слуга — мени је име Ајлик, ја имам заповест да вам донесем све што в м затреба. Не обраћајте се никоме другоме до мени, јер ја служим и маркиза, а они што послужују жене, не вреде много, од њих не можете никад ништа добити.

— Хвала, за сада ми не треба ништа друго до мало одмора.

Чим остадох на само, стропоштао сам се у један фотељ, јер бејах мртав уморан. Оно неколико баналних речи што сам прговорио са г. Керандрејским, беше оставило на мене врло суморан утисак.

— Шта — говорах сам себи — дакле то је све? Зар хваљени глас природе, глас крви итд није ништа друго до једна узвишена лаж? Ни један кончић у његовом срцу није задрхтао, а у моме беше некаква забуна налик на ужас! Бадава сам претресао сва моја тајна осећања не би ли у њима нашао макар само траг нежности, јер ја у њима не нађох ништа друго до грдну равнодушност. Једино узбуђење које ме је потресло беше што сам се бунио противу његовог моралног ауторитета, који му је од Бога, а који му ја надамном одричем, што сам се бунио противу поштовања, које је нераздвојно од синовље душе а које се код мене због прошлости преврнуло скоро у презирање. Бадава ја тражим у њему мог оца, ја не могу ништа друго да нађем до човека због кога је моја мајка моја бедна мајка онолико страдала. Тако ми бога, ја сам се борио противу те природне хладноће, ја сам хтео да га волем — али не могу! Синовља је љубав инстинкат из детињства, она се рађа још у колевци, она се развија у сред миловања, она се храни у сузама, она се разцветава под осмејком, она напредује из ону песмицу којом су нас онда свако вече успављивали. Синовља љубав то је благодана успомена на бриге и старања која смо ми друге коштали. Мени је 24 године, видео сам свог оца први пут, он ме не познаје, он мисли да је странца примио под свој кров.

У сред овог очајног размишљања, изненади ме слуга.

— Господине, ево носе ваше сандуке. Па онда г. марки пита да ли још остајете при томе да га пратите, Он хоће да се пење у Езирол .

-- Реците г. маркизу да сам ја готов.

Г. Керандрејски чекао ме пред кућом; чим ме је угледао, он ми пође на сусрет

— Ја се надам да нисте толико заљубљени у прашину џаде, да би претпоставили дуго обилажење пречем путу право уза стење. Ја обично идем кратким путем, али ако сте ви данас сувише уморни за пентрање, можемо ићи у наоколо насипом.

— Не бих рад био, господине, да и у чему сметам вашим навикама; у осталом ја сам приличан пешак и планинац! —

Ми се кренусмо к селу, пролазећи поред малог језера, на коме је синовац бацао мрежу, потпомогнут од једног баштована, који је терао чамац.

— Шарло, хоћеш и ти с нама? — викну му г. Керандрејски.

Г. Шарл одби понуду, те тако нас двоје наставимо путовати ћутећки. Марки је ишао занет некаквим дубоким размишљањем. Он као да беше на ме са свим заборавио, те сам га ја с тога могао на тенахни посматрати. Неколико дубоких бразда на његовом челу доказиваше да он обично брине врло тешке бриге.

За десет минута стигосмо на врата од парка. Он извади из џепа кључ, отвори, и ми се на један пут обретосмо у некаквој дубој јарузи међу планинама. Тек што у њу уђосмо, марки на један пут дрекну љутито, обиђе једну стену, и пре него што сам га ја могао стићи, чујем где виче бесним гласом.

— Шта ћеш ти ту ниткове?... Јесам ли ти забранио да се не шуњаш око мог имања.

Ја не знам да л је онај човек што одговорио, јер кад ја стигох на место, само сам видео како га г. Керандрејски шчепа за гушу и баци неколико корачаји од себе.

Човек се подиже са земље, рикнувши од беса као звер, шчепа један грдан камен, који је обема рукама дигао изнад главе, и за цело би на место убио непријатеља, да му се ја нисам обесио о руке, те тако сврнух ударац.

Противник г. Керандрејског беше радник атлетских облика, коме се по чађавом оделу могло одмах познати да је минер. Чим се видео обезоружан, уместо да бега, он стаде поносито пред свога нападача у претећем положају

— Јесте чули г. марки, то мора једном да се сврши.... или ће бити несреће међу нама двојицом. Ако сам се што огрешио о вас, ја сам то доста испаштао невољом. Моја жена и двоје мале деце нису окусили хлеба од како сте ме истерали из радионице. Па због мене истерали сте мог оца. Ви сте најгрознији човек на свету. Пси постају гори од курјакова, кад од глади побесне! —

— Чим пас почне да уједа, ја га убијем — рече марки окренувши му леђа да настави пут.

Чујете, г. марки, настави човек идући за нама, кад смо се већ срели, не одбијајте ме. Послушајте, заклињем вам се свим на свету, да сам само шишарке тражио!... Ви знате врло добро да ја нисам рђав човек. Молим вас још један пут, опростите.... Ви сте ме тукли, ја се нисам бранио. Ако хоћете да вас молим за опроштење пред свима осталим, ја ћу доћи онда, кад се радници исплаћују. За моју жену и децу све ћу сносити. Примите ме на ново у службу, само за љубав моје деце, а ја обећавам...

— Одлази! рече марки

Па онда показавши му једним величанственим покретом руке некакву узану стазу, рече дрхћућим гласом

— Ево твога пута, Бернажу; чисти се и гледај да ме никада не сретнеш! —

— Та примите бар мог оца. Старац вам није ништа учинио!.... —

— Одлази! — понови г. Керандрејски.

— Вала г. маркиже — рече радник очајно — то вам неће никакву срећу донети, то вам ја кажем! —

И он оде.

Ова чудна сцена беше ме следила. Ја се нисам могао одбранити од извесног саучешћа за оног несрећника, који онако покорно мољаше у пркос свога џиновскога стаса и снаге. Марки мора да погађаше моје мисли, јер он ми са свим суво рече

— Кад будете боље познавали ову светину, ви ћете бити мање осетљиви! —

— Невоља не може да поправи зле, она често поквари најбоље.

— Да богме, невоља, ето велике речи! Шта зовете ви невољом? Је ли то обвеза да човек сам себи заради насушни хлеб, или је то немање среће? Ако ви мислите да свако биће које страда, има право да буде зло, онда не осуђујте никога! —

У његовим речима беше неопредељиви израз жалости, и ја сам осећао да би открио некакав велики бол, ако би се хтео зауставити на оној необичној сцени.

Срећом бесмо међутим стигли у радионице. Г. Керандрејски ми их је показао до у најситније детаље. По његовим многим запиткивањима, видео сам да ме је управо узео на испит, и ја сам осећао како би он био срећан да ме је могао ухватити у каквом очевидном незнању; у одговорима својима, на моја питања, био је тако кратак и тако рђаво расположен, да ми је често давао погрешна обавештења, како би ја из њих извео и погрешне закључке. Неколико пута морао сам сувише крупне погрешке његове с места да исправљам, и он се извињавао расејаношћу. И против моје воље уђе у моје реплике нешто раздражености, и ја стадох моја питања управљати подуправљачу који је с нама ишао. Г. Керандрејски чинио се да не примећава моју срџбу, али при свакој критици коју сам ја изрекао, он је отворено пристајао уза ме. Ја сам се брзо уверио да он из темеља познаје основе индустријске, у колико их здрав мозак може стећи праксом.

Успут он је погдекојега радника по нешто упитао, али тако набусито, и они му одговараху тако понизно, да беше јасно колико га се радници боје.

Свршисмо наш преглед, упутисмо се замку.

— Ви сте се нашли увређени, што сам с вама држао мали испит. Немојте мислити да сам то чинио у намери да вам сметам. Ја волим да одмах знам на чему сам с неким човеком. Ви сте врло јак у вашој струци, ја се надам да ћемо се добро слагати.

За тим ми је са свим отворено причао о својима плановима за реформу, посветио ме је у тајне своје експлоатације, а наговестио ми је и сметње, против којих се он до сада узалуд борио. Чим смо ушли у овај низ мисли, њему се одреши језик, његова суровост постаде мања, његова реч доби живота. Рекао би човек да је тај рудник, у који је он саранио већи већи део свога имања, једина ствар који га интересује на овоме свету. Он беше страшно заузет за успех једне ствари, са којом беше његово име свезано. Ако се не варам, изгледаше да га много јаче боли неуспех индустријски, него губитак капитала, о чему је он као велики господин, тек онако узгред помињао.

3

Вративши се у замак, ја пођох да се обучем за ручак, када се у перистилу сретох са једном младом девојком, необичне лепоте, која држаше за узицу некакву припитомљену малу срну. Бадава се девојка мучила да своју срну изведе напоље, она се пропиње, она се брани. Ја хтедох већ понудити моје услуге, кад ал девојка изненађена мојом појавом, испусти узицу из руке, а срна отскакута уз басамаке.

Збуњени обадвоје ми и не помишљасмо на потеру, док ето ти старог Ајлика где води бегуницу. Млада девојка ме за тим плашљиво поздрави, па изађе

То беше прво лепо лице које сам видео у кући мојега оца, па ипак и оно ме ожалошћаваше; беше ми жао тога нежног створења што је залутало у овако мрачну околину. Ја сам у мојој соби разбијао себи главу са питањем, какав ли она род може мени бити, кад уђе Ајлик.

— Она госпођица сигурно је кћи г. Керандрејског? упитах га ја.

— Није господине, већ нећака, управо нећака његове жене. Г. марки нема срећом деце! —

Ово *срећом* изненади ме, и ја први пут опазих да стари слуга са чудновато мало поштовања говори о маркизи и *о женама* у кући. Ја бих радо сазнао неколико појединости о тој породици, у којој ме све изненађаваше, али нисам хтео да питам слуге, него оставих времену да ми задовољи радозналост. Чим сам се обукао, сиђем у салон где беху већ искупљени сви којима беше суђено да играју тако важне улоге у мојој судбини.

То беху: госпођа Ленкур-Риготска, њена кћи маркиза Керандрејска, за тим г. Шарл Риго и његова сестра госпођица Дијана Риготова, које већ бејах видео.

Марки ме престави знанично дамама, које једва ако су што одговориле на моје учтивости, па наставише почети разговор. Ја се користих овим мало пријатељским дочеком, да се сам са собом разговарам и да посматрам.

Госпођа Ленкурска беше мршава, висока и црномањаста. Њено лице пуно «летњих пега» беше још сачувало по гдекоји траг некадашње лепоте. Што је на њој прво упадало у очи, то беше њено пренемагање у говору, афектација у покретима. Судећи по оним претанциозним фразама у којима она обично говораше, рекао би човек да она не говори, већ декламује на памет научену улогу.

Нема сумње да је она пред огледалом научила ону пантомиму, којом је исказивала своја материнска осећања, и коју је пред сваким новим гледаоцем изигравала

Што се тиче госпође Керандрејске, жене мојега оца, она беше једна од оних гордих лепотица, које у свакоме салону привлаче погледе на се, и које их за се везују. Креолка као и њена мајка, она имађаше тако белу кожу, да је на светлости изгледала као слонова кост. Њене велике црномањасте очи превртаху се као у какве краљице, којој је дуго време, а усне јој беху тако господски отомбољене, као да никада нису научиле смешити се. Она је тако изгледала као да јој нема ни тридесет година, и ако јој беше прешло тридесет и шест лета. Што је било главно на тој поноситој маркизи, то беше она висока равнодушност, са које је она погледала на све људске одношаје. Она је знала да је лепа, за то није више ни пребројала своје робље. То је све што могох опазити о њеном карактеру.

Разговарајући се, она ми је ипак уделила милостињу да ме по кадшто погледа — знате, за сваку кокету сваки нов човек је у неколико интересантан — али то је сигурно било само за то, да бедни енжењер осети колико је он далеко од своје Господарке. Тако кад јавише да је постављено, госпођа маркиза није хтела да ме сматра као госта, већ узе руку свога нећака. Марки беше узео под руку госпођу Ленкурску, и ја остадох прилично збуњен пред госпођицом Дијаном, не знајући, да ли се смем усудити да будем учтив као човек од света, или треба да идем за њом као плаћен слуга, коме је по изузетку дозвољено да руча за једним столом са својим господарем Она је појмила моју унутрашњу борбу, и после кратког затезања, она ми пружи своју руку.

Мени постајаше већ несносно ово гостопримство за које ја нисам молио, и немајући много способности да се понашам као потчињени, бејах се решио да још истог дана расправим то питање са г. Керандрејским. Међу тим ја се заверих да ћу високој маркизи показати како ми се сервилност не допада. За ручком да бих одмах показао мој ранг, ја пођох да јој градим неке комплименте, и то тоном који показиваше претансију да сам њен гост, а не паразит. Она ме испрва тако зачуђено погледала, као да сам јој преврнуо све њене мисли. Али човек који је научио да живи у одабраном друштву, и то као са себи равнима, тај уме тако да се држи, да му то сви морају признати Ја бејах поверљив, па ипак резервисан; госпођа Керандрејска видела је одмах да нисам ја данас први пут у друштву једне маркизе. Она ми је једва одговарала, али из оно неколико речи могло се видети да ме је она разумела. То ми беше доста; пошто сам тако формално протестовао, ја сам опет заћутао.

Међу тим ја морам на моју срамоту признати да, ако сам још исто вече стекао нешто уважења код тих дама, то нисам постигао мојим личним способностима, него врло детињастом случајношћу.

Бесмо изашли на веранду да пијемо каву, ја се разговарах са г. маркијем; госпођа Ленкурска читаше нешто, маркиза сањаше полупружена, док тек госпођица Дијана. која је нешто везла, викну

— Та погледајте тетка како ловачки замак гори у светлости..., Рекао би човек сваки му је прозор сунце....

Лепа сањалица благоволела је окренути поглед на ону страну шумице, где се налажаше тај кокетни павиљон обасјан сунцем на заходу.

— Врло лепо! — рече она лако зевнувши. За тим се окрете своме мужу.

— Збиља, јесте се ви побринули да се та непотребна кућа изда под кирију?

— Мој бележник није добио никакву нову понуду.

— То ће кућа и ове године остати не издата под кирију! — рече она с прекором.

— Шта ту ја могу помоћи — рече марки Керандрејски — кад ви хоћете да добијете хиљаду и пет стотина франака годишње кирије?

— Говорите ли о оном лепом Павиљону, који се тамо види? — упитах ја маркија.

— Да не мисли господин узети га под кирију? — упита гђа Ленкурска прилично безобразно.

— Ако би госпођа маркиза нашла да ја нисам недостојан те милости, ја бих се усудио замолити је за дозволење да ја узмем ту кућу под кирију! —

На ове речи видех како сам одмах порастао у очима госпођа. Прост енжењер који узима под кирију кућу са два торончића, то је већ неко.

Но њихово чуђење није знало шта је доста, кад ја у разговору са маркијем рекох, да ћу дати довести моје коње из Париза. Шест хиљада динара плате, поред мојих прихода допуштаху овај луксус на дну «внутрености.» Неосетно ја бејах постао други човек у очима мојих гордих домаћица. И ако је ова промена била врло мало ласкава за ме, ја сам се њоме користио.

Бадава је викати, заслуга некаквога човека много зависи од његовог имања, и свет удешава своје поштовање спрам појединих људи према приходима што их имају. Са једним енжењером који има своје јахаће коње, не може се тако безобзирке поступати као с' оним који нема коња. Мало час бејах наметник, сада већ бејах гост.

Међу тим моје нобл-газдарице беху сувише велики достојанственици у фармазонству аристократског high life, а да ми не би дали да осетим сву лествицу између презирања и срдачности, пре него што би ме пустили у своју фамилијарност. Ја сам био на стражи, и при крају соарета оне већ благовољеваху самном разговарати. Они ми стадоше говорити о неким салонима у Паризу, и ја сам имао срећу да им саопштим најновије и најинтимније новости из неких аристократских кућа са којима се оне познаваху, а у којима сам и ја имао приступа.

Ово их тако победи, да је било више но што сам ја желео.

Што нисам хтео да им опростим хладноћу првог дочека, то беше појамно, јер ја се бејах одлучио на непријатељство спрам жена, које беху заузеле место моје матере. Ја сам дошао као осветник у ову фамилију, у којој ми је све морало бити мучно. Тако се десило да што год је мање хладноће било у понашању госпође маркизе спрам мене, то сам ја све већу резерву истицао у разговору, који је она настављала са тврдоглавством жене, која не зна шта ће од дугог времена, и за коју је све забава. Ја нисам хтео да трпим њено презрење, али бејах далеко од тога да тражим њену милост.

Преко свега тога, мене је друго нешто интересовало; односи између маркија. његове жене и пунице беху да не може бити леденији, они једва ако су коју реч проговорили, па и оно што говораху, показиваше разорен породичан живот. Учини ми се, да се г. Керандрејски није ни мало више од мене радовао моме успеху у милости госпођа. По каднто он упадаше у њихово торокање са по којим врло ироничким коментаром. Ја не знам да ли је госпођа Ленкурска хтела да се освети своме зету, тек кад ја рекох, да би желео наћи вођа, који би ме провео кроз целу планину, да је проучим, она се окрете маркију, и пре него што би он могао одговорити рече

— Г. Дегранжу могао би као вођ послужити — Бернажу !....

Ово име морало је имати некакво страшно значење; марки пребледи, баци од себе књигу коју је држао у руци, хтеде нешто да одговори, али као да га заустави помисао да нису на само, он само рече

— Сутра ћемо се разговарати госпођо.

По гласу којим је то рекао, видело се да је једва савлађавао своју љутину.

Он оде с места.

Ова сцена која је мене потресла, не учини скоро никаквог утиска на даме; срећом беше већ време да се разиђемо, ја се опростих и одох у своју собу.

Чим бејах сам, ја пређох још једном у мислима све бизарне догађаје тога дана. Сетих се чудних речи старог Ајлика, страшне жалости мојега оца, његових немилосрдних речи, невероватне сцене између њега и тога Бернажуа, чије име беше само кадро да изазове буру. До сад сам живео у тишини и љубави, а сад западох у једну породицу, где је све изврнуто; кобне тајне као да лете по ваздуху. То ме је готово уплашило, и сву ноћ сам сневао фантастичке визије кроз које сам ја пролазио. као јунак какве трагичке легенде.

4

Беше утврђено да се ја настаним у Бо-Сежуру, у оном ловачком замку, али како павиљон беше прилично забатаљен, то га је најпре ваљало оправити.

Прву недељу дана јављао сам се у замку само у време ручка. Да би могао примити целу моју дужност, ваљало ми је често излазити у планину, и непрекидно надзиравати радове у поткопима. Хтео сам да употребим време пре доласка Мариног, те да уведем све своје реформе како би после, кад она дође могао сваки дан имати по који сахат слободан. Кад сам се боље познао са мојим домаћинима, поче се губити мало по мало ружни утисак првога момента. Моји односаји с оцем беху онако исто одмерени, само сам на моје велико чудо нашао да је он човек од осећања, које по кадшто избије на површину његове суровости.

Једно јутро бејах дошао да се договорим с њиме о неком послу, који ми се чинио врло хитан. Не нашавши га у његовом кабинету, ја упитах Ајлика.

— У ово доба не прима г. марки никога! —

— Ама ја морам с њиме говорити..... Да не спава? —

— Не, господине, он вода моју жену те се сунча.

— Вашу жену?

— Да, она му је била дојкиња. Свако јутро он проведе по један сахат с њоме, и не трпи да га ико у то доба узнемирује; то срди Жану. Међу тим ако имате важна посла, пођите овим путем; г. марки, кад вас угледа, можда ће вас зовнути.

Ја пођох куда ме је старац упутио, и нађох г. Керандрејског где подупире под пазувима јадну баку, која се једва вукла, и коју је он са највећом брижљивошћу водио.

Ја се прикрих, јер нисам хтео да кварим ову нежну услугу, коју сам тако мало могао очекивати од оног поноситог и напрасног човека.

Он ме брзо опази, и погодивши да га тражим, даде ми знак да га чекам на месту где сам, јер они иђаху право к мени. Изглед старе Жане потресао ме је. То беше грдно велика жена са строгим скоро дивљим лицем, она је корачала исправљено, полако, свечано; њена ванредна мршавост као да показиваше како се цео живот, напуштавајући тело, повукао у душу. Њене упале очи сијаху грозничавом ватром, и ја и нехотице помислих на сибиле шкотскога Омира.

— Требам ли вам што, г. Дегранже? — упита г. марки кад беху близу.

— Да господине, али ја ћу чекати — рекох ја.

На мој глас, стара Жана окрете се на моју страну, и стаде ме пажљиво мерити.

— Је ли, Селестене, је ли то твој нови рудар, тај господин? —

— Јесте — рече марки.

— Е.. . па лепо, дете моје, говори ти с њиме, а ја ћу сести па слушати. Иди ми донеси моју столицу.

Док се мој отац удаљаваше, стара ме ћутећи посматрала, па онда прогунђа као за себе: Издадоше ме већ и очи.

— Приђите мало, господине, — рече за тим гласно — да се мало наслоним.

Ја јој учиних по вољи, али то беше само мајсторија од ње да ме изближе посматра. Јер тек што се наслонила руком на моје раме, стаде ме посматрати тако изблиза, да се скоро њено лице дотицало мојега. Не знам за што. али ја се збуних од тог укоченог погледа, који као да претураше моје најтајније мисли. Рекао би човек да та старица, укочена предамном као каква пророкиња, јасно види моју будућност.

— Зашто ме тако гледате, добра ноно? — упитах је ја зачуђено.

— Хтела сам да видим да ли ћеш и ти бити зао са мојим бедним Селестеном, као што су сви други.... али сад сам без бриге.

На те речи ја се нехотице сетих да сам у ту кућу дошао као непријатељ, и не могох се одбранити од румени која ме обли. Старица то одмах спази.

- - Знам, знам — настави она — и међу вама има нешто.,. Ви нисте његов пријатељ.... Он вам је нешто учинио на жао, то видим. Али при свем том, ви немате рђаво срце, и мени је мило што сте ту..... Јесте, врло ми је мило! —

Г. Керандрејски врати се к нама и ми претресосмо план који бејах донео. Жана ме је тако пажљиво слушала, као да јој сваки звук мога гласа по нешто откриваше. Најзад кад ја хтедох да се опростим од маркија, она ме узе за руку и рече:

— Селестене, дете моје, немој бити суров с овим овде; њему можеш да се повериш, и ако то учиниш, нећеш се кајати.

Ја одох са свим збуњен од тих слутња старе Бретонке. У њеном гласу беше толико надахнућа, да сам сав задрхтао. За цело није могла знати, каква ме веза везује за маркија, али она је прочитала у моме срцу да ћу ја упливисати на судбу њенога господара, кога је она одхранила као сина, те га је волела са двојним фанатизмом оданости и материнске љубави.

(Наставиће се).

* * *

ПРЕКО ГРАНИЦЕ

УСПОМЕНЕ ИЗ ДРУГОГ СРПСКО-ТУРСКОГ РАТА 1877—1878.

(НАСТАВАК)

VII. Куршумлија и Самоково.

(СВРШЕТАК)

Као што смо напред казали, још пре пада Ниша, отпочела су долазити подкрепљења, тако, да је 27 у вече, дакле на дан после пада Куршумлије, било на положајима код Белољина неколико батаљона и пољских батерија из разних команада. Сам положај међу тим и ако не беше дотле утврђен, ипак су биле предузете све нужне мере да се то што пре изврши, и услед најживљег и најенергичнијег настојавања око тога и успело се, да је ускоро положај потпуно утврђен и за одбрану спремљен био тако, да су се доцније дошавша поткрепљена могла згодно да разместе, нешто на самом положају, (нарочито артиљерија) а нешто опет у позадини истога по оближњим селима. У Блацу беху још из раније смештени допуњујући батаљони крушевачке бригаде I кл. под командом сада покојног кап. Илије Марковића Тополца.

У показаном стању и размештају наших трупа, остали смо на миру све до 31 декембра. Но 30 ист. мес. т. ј. на један дан раније, коман. дивизије, потпуковник Прапорчетовић извршио је био лично са шефом свога штаба проматрање терена у правцу према Куршумлији, а старим друмом који преко брда води, и уверив се том приликом, да су положаји на десној обали Топлице, а у непосредној близини саме Куршумлије скоро са свим слободни, јер су тек са слабим непријатељ. стражама били заузети, закључи, да се сутра дан т. ј. 31 декембра предузме према Куршумлији насилно проматрање, а у цељи, да се што потпуније и подробније оцени јачина и размештај непријатељев, а по могућству да се заузме и сама Куршумлија.

По повратку своме из проматрања, командант је одпустио био нужно наређење за сутрашњи дан. И по том наређењу буду одређена 2 батаљона и један ескадрон из крушевачке бригаде I кл. која у то време већ беше повраћена из одкомандировке, са једном брдском батеријом, за извршење проматрања у показаном правцу и у означеној цељи. Проматрање је имао да руководи лично сам бригадир мајор Љубомир Остојић, а према добивеном упуту од команданта дивизије, кога нисмо у стању овде да изложимо само за то, што немамо при руци подробнија дата о свима операцијама које су на овој страни вођене, те за то није нам могуће ни о овој борби, која је произашла услед предузетог проматрања да проговоримо коју више и да изложимо све појединости, које су отуда потекле. Као главно пак наводимо само то, да је мајор Остојић дошао био са своја 2 батаљона и придодатом му батеријом до одређеног му места од дивизијара, без икакве сметње и тек, кад је на показаним положајима почео да распоређује свој одред, онда је био нападнут од непријатеља тако енергично и одсудно, да су се наши после незнатног отпора почели да повлаче назад, и то у врло великом нереду.

И ако не знамо прецизно са коликом је бројном снагом напао био непријатељ на мајора Остојића, ипак можемо приближно и при том као доста поуздано толико навести, да је непријатељ био тада знатно слабији од нас, не само квантитативно но и квалитативно, јер док на нашој страни беше проматрајући одред састављен из сва три рода војске, дотле непријатељ имађаше само пешадије и нешто коњаника, а бројна јачина обеју страна било је у размери као 1 : 6, а по оцени и тврђењу неких очевидаца, и као 1 : 8, т ј. док на нашој страни беху 2 батаљона ангажована у борби, дотле непријатељ једва да је увео у акцију једну чету или нешто мало јаче.

За ово што наведосмо односно размерице обојих страна, ми истина немамо личног уверења, до кога се у осталом и не долази баш тако лако, али се бар већина очевидаца, који беху учесници у истој борби, тако изјаснила, да се наше наведене цифре, ако баш нису веран израз правог стања, онда се за цело много и не удаљавају од истине. И према таквом стању дакле, непријатељ је опет успео био, да, не само спречи размештај наших трупа на показаним положајима испред Мачковачке косе, но чак да нас толико назад потисне, да су се једва на шиљбочкој линији нашој, а позади ове зауставити могли. Што је међу тим ствар овако а не друкчије испала, има се поглавито да упише у погрешку бригадиру Остојићу, који је пре, него је био нападнут, ствар за олако узимао а кад га је непријатељ напао био, он не само да није умео у таквој неприлици да се нађе, и да одговарајуће мере и брзо и одважно предузме, но је мало фалило, па да његовим узроком наступе и осетније последице, ако не иначе, а оно бар по моралну страну и дух наше војске, који је дотле и онако већ доста поремећен био; што у осталом није ни велико чудо за једну младу необучену а неспремну војску, као што то беше наша милиција.

Ми не ћемо да се сада упуштамо у подробније излагање погрешке, коју је учинио г. мајор Остојић, једино за то, што би нас то сувише далеко одвело, а друго и с тога. што је сад одвећ касно покретати оне ствари. које нису узимате у оцену и поступак онда, кад је томе време било, и кад је то управо и по дужности ваљало учинити. Па за то се задовољавамо само са оном овлашном напоменом, но ако би г. мајор Остојић покушао, да побије ово што наведосмо, ми онда нећемо пожалити труда да и дубље протумачимо значај горњих врста. У сваком пак случају ми му стојимо на бијези.

Но да се вратимо на саму ствар:

Као свуда до сада, тако и овде непријатељ је поред своје редовне војске имао уза се и Арнауте, који су предњачили у борби. Ми смо у овој борби имали приличних губитака, нарочито с погледом на време трајања борбе и има доста велике вероватности, да су наши губитци били већи од противникових. Поред других у овој борби погинуо је поручик Милан Петровић, који је био тада са својим батаљоном на предстражи, па слушајући пуцањ, и видећи у исто време нагло одступање наших трупа, похитао им био у помоћ са једном четом. Он се дакле држао оног старог ал при том још потпуно важећег тактичког правила: «Онамо ваља ићи где се чује пуцањ.» Тако исто пао је у овој борби и храбри четовођа Мијат Црноглавац, који је још из нашег првог рата познат био као врло храбар и поуздан војник. И за једног и за другог постоји тврдо уверење, да су били рањени, па као такви заостали на бојишту и пали непријатељу у руке. који их је на најгнуснији и најнечовечнији начин лишио живота. И њихове главе нашли смо на плоту испред турског меџлиса, приликом повтореног уласка у Куршумлију, као што смо то прошли пут навели. Шта више, за пок. Милана Петровића још онда се проносило од уста до уста, да је оно гнусно дело извршено над њим у таквој непосредној близини наших трупа, да се његова дерњава и јаукање сасвим јасно чуло, па му ипак ни који од наших није хтео притећи у помоћ ! !

По престанку борбе ми смо остали на нашим положајима, а непријатељ се повукао опет натраг у Куршумлију. И тако смо остали све до 5 јануара идуће године (1878), без икаквих важнијих догађаја за све то време. Ми смо мировали, а и Турци су ћутали.

Ми смо раније казали да ћемо другом приликом нарочито да проговоримо коју о утврђивању Самокова, које је предузето одмах после пада Куршумлије. И сад је време, а и згодно нам под руку долази, да дату реч испунимо, па с тога и прелазимо на само излагање. Дакле:

Казали смо још у почетку приликом заузећа Куршумлије и одржања Самокова дѣ седла, које дели гребен на две половине близу села Луше, и пред којим смо имали стрељачке ровове, да је Самоков по својој природи и конфигурацији изванредно јак положај. Но он је сад још знатно ојачан услед подигнутих утврђења на њему, тако, да нећемо ни најмање претерати ако кажемо, да је спадао у ред идеалних положаја. Док у прво време не беше на њему ни једног јединог шанчића, сад беху постројени пет редута, од којих један беше врло простран, јер му само једна страна износаше пуних 400 м. Осим тога беше подигнуто и неколико флеша. У овим утврђењима имађаху Турци свега 3 батаљ. пешадије, поред Арнаута, којих у последње време беше незнатан број. Од артиљерије имађаху цигло два трофунтовна острагана. То је дакле била целокупна сила непријатељева с којом држаше Самоков, и начини од њега другу Плевну. Сва остала непријатељева трупа налажаше се у Преполцу, и тамо је остала за све време, док су непријатељства трајала, а ту им је било и главно профијанско слагалиште. Велика разлика дакле беше између Самокова пре пада Куршумлије и после 7 јануара, када ју је непријатељ сам драговољно напустио и када смо ми по други пут у њу ушли. Онда нам и Самоков и противник беше друкчији. Према томе дакле и наши нападни планови требали су сад да буду другог карактера. Падом Куршумлије дакле и ситуација се за нас из основа беше променула. Но да ли се тако у опште ценило и да ли су према томе и одговарајуће мере предузимате? Пустимо нека за ово говоре сама факта.

Одмах некако после борбе од 31 декембра примио је привремено општу команду над свима трупама и моравске и ибарске дивизије, командант моравске дивизије пуковник г. Ант Орешковић, јер командант корпусни не беше још дошао из Ниша. Ми смо раније казали у главним цртама, како су биле распоређене трупе ибарске дивизије и оне су остале у таком размештају све до доласка г. пуковника Орешковића, и тада је он одпустио био наређење да се учини промена у распореду трупа. То наређење гласило је овако: „Трупе моравске дивизије заузеће положаје на којима је сада распоређена ибарска дивизија, а ова ће се разместити у десно од морав. дивизије.“ Према овом наређењу дакле командант ибарске дивизије потпуковник Прапорчетовић одпустио је наредбу, да се цела дивизија прикупи, — пошто се претходно смени са трупама из моравске дивизије, код бацког хана, где је био и дивизијски штаб, па одатле да се крену за Барбатовац и Станце: И наредба за сам полазак беше већ написана и командантима бригада саопштена. У тој народби казато је било у главном, која ће бригада бити на предстражи, а која опет у резерви а детаљан распоред дивизије имао да се изврши доцније, на лицу места, пошто се најпре изврши проматрање терена и пошто се изближе упознамо и са осталим околностима на тој страни. Но баш тада, кад је све тако рећи било спремљено за полазак буде јављено потпуковнику Прапорчетовићу, да му долази смена а њему се нарећује, да се врати на своје стално опредељење, пошто преда команду над дивизијом. И заиста тога истог дана, а између 1—2 сах. по подне стиже у Бацки хан и потпуковник Топаловић, као ново наименовани командант ибарске дивизије. То је било у колико се опомињемо 5 јануара.

Пошто се потпуковник Топаловић мало прихватио, пошто је примио дужност од потпуковника Прапорчетовића, он је наредио, да се и дивизијски штаб крене за трупама, које су раније отпутовале. И тако после не пуних $^1/_2$ сах. штаб беше већ у покрету тако, да је пред ноћ стигао био у село Барбатовце, где се и крушевачка бригада беше већ разместила по зградама, пошто село још из раније беше са свим напуштено од стране становника. Ту је остао на преноћишту и дивизијар са целим особљем свога штаба.

Сутра дан, т. ј. 6 јануара предузео је командант лично проматрање терена, и на том послу провео ја скоро читав дан, јер се тек касно пред ноћ вратио натраг. Собом је повео био у проматрање и све остале органе свога штаба. Приликом проматрања чинио је на лицу места поједине исправке у извршеном размештају. Тада је била, у колико се опомињемо, чачанска бригада на предстражи, а крушевачка је остала у резерви.

Из целог проматрања дало се доста позитивно закључити, да је непријатељ Куршумлију са свим напустио, јер се на целом простору није ни једна једина стража или патрола његова дала приметити. Услед тога дакле наредио је командант дивиз. потпуков. Топаловић те се преконоћ послале појаче патроле извиднице према Куршумлији. Њима је стављено било у задатак да расмотре првенствено терен, а за тим да се по могућству што већма приближе Куршумлији и да се увере, да ли се непријатељ још у њој налази или ју је напустио сасвим, као што се то приликом казатог осматрања дало закључити. И заиста изаслане патроле донеше вест да не само на целој просторији која растављаше нашу шиљбочну линију и Куршумлију, но и у самој овој последњој не беше нигде живе душе. И према томе дакле Куршумлија беше сасвим напуштена од стране противникове.

Услед таке добивене вести, командант је одмах наредио, те је сутра дан Куршумлија понова заузета нашим трупама. То је било управо 7 јануара лицем на св. Јована. Тако дакле ми постадосмо опет господари Куршумлије, тог чувеног арнаутског гњезда.

Баш тога дана кад смо други пут ушли у Куршумлију, и кад смо испред бив. турског меџлиса нашли на плоту главе наших врлих и напред споменутих бораца, дошао је некако у Куршумлију и командант кора, ондањи пуковник а нешто доцније поставши ђенерал г. Милојко Лешјанин. Са њима беше и његов начелник штаба потпуковник Јован Петровић. После првих и најпречих посвршаваних послова, буде наређено, да се корпусни штаб, који је био у то време у Прокупљу, премести у село Мачковац, недалеко од саме Куршумлије. У истом месту беше смештен и штаб ибарске дивизије.

Услед поновљеног нашег уласка у Куршумлију, распоред трупе моравске дивизије претрпео је неке измене. По тим изменама она се распоредила у главном на десној, а трупе ибарске дивизије заузеле су положаје на левој обали Топлице, као и после првог заузећа Куршумлије. Доцније буду заузети још неки положаји на левој обали Бањске, као: Тијовачки вис и Баћоглава, који су нарочито згодни били за смештај батерија.

Нами није могуће да се упуштамо у подробно излагање распореда једно с тога, што су се врло често дешавале измене у истом, како и у колико то ондашње прилике изискиваху, а друго и за то, што би нас излагање таквих ствари далеко одвело. Најзад ми и не налазимо баш за тако потребно, да исти излажемо у детаљности, просто за то, што доцније нисмо ни пут нападнути били од непријатеља, те да би се због тога истакла потреба да излажемо наш распоред, ради упоређења са могућим погрешкама, које би отуда произашле и које би се очито приметиле тек онда, кад би нас непријатељ напао у положајима заузетим. На против, иницијатива за напад увек је потицала од нас.

Као што напред казасмо, ми смо дошли понова у Куршумлију 7 јануара. И ако смо знали да се непријатељ налази у својим утврђењима, која је постројио на највишој тачки „Самокова" у међувремену од пада Куршумлије па до поновљеног заузећа, као што смо то и раније напоменули, ми при свем том нисмо познавали право стање код противника. Да би дакле дошли до потпунијих и позитивнијих дата, предузета су била извесна проматрања а и друге мере, које су се као целисходне показале. Но ипак са прикупљањем поузданих дата није ишло баш тако лако.

Сад да видимо како су текле борбе око Самокова. Ми би требали да о свакој посебице проговоримо по коју више, те да се јасније види шта смо предузимали и какве смо резултате отуда постигли. Али пре свега, такав начин излагања ствари одузео би нам врло много времена, с којим ми не располажемо баш тако обилато, а осим тога све су борбе на скоро један калуп вођене, и међу њима је битна разлика само у томе, што је за сваку борбу понаособ одређивано и број нападних трупа кад више а кад мање. Што се тиче самога начина за нападање, он је увек бивао скоро један исти, јер створ земљишта није допуштао никакво модифицирање. Најзад и из опширнијег описивања борбе на Самокову, не би се дала никаква стварна поука извести, јер пре свега ваља знати, да ми држимо, да је у принципу погрешно било, што се и нападало на Самоков. Узрок, зашто овако мислимо, ми ћемо мало доцније изложити, а сад да покажемо у општим цртама, како изгледа Самоков, како су вођене борбе на њему, и какве смо резултате отуда извукли.

Самоков лежи како је пређе напоменуто између двају долина: Бањске и Косанице које обе утичу у Топлицу, баш код саме Куршумлије. Између тих двеју долина пружа се један гребен, који се протеже од прилике до 4 сахата у дужину и који почиње од извора поменутих речица, а свршава се код њиховог утока. Цео је гребен обрастао мешовитом шумом, па нешто то, а нешто његова стрменитост, нарочито на боковима, чини га тешко приступачним. Он је подељен једним дубоким седлом, о коме је и до сада било говора, на две скоро једнаке поле. На једној је од њих Самоков, а на другој опет Преполац. Од Самокова па идући к Преполцу настаје пењање, које се тек код Преполца и свршава, јер од истог почиње спуштање у долину Лаба.

И такав дакле положај, који је сврх свега тога још и опкопима јачег профила утврђен био, имала је не само да напада, но и да освоји наша милиција, и да тиме прокрчи себи пута за у Косово и даље. Она је заиста више пута и нападала, ал увек без икаквог успеха, плаћајући међу тим сваки покушај свој увек доста скупо.

Први напад наш био је 11 јануара са крчмарског виса, који лежи на десној обали Косанице, а близу утока ове у Топлицу, радила је батерија поручика Ћирића. Из те канонаде произашла је доцније и права борба, јер из долине Косанице појави се једно појаче непријатељско одељење пешадије, које је правце пошло било на батерију, и то тако живо и смело, да је у једном магновењу и сам опстанак батерије у озбиљно питање доведен био, и који зна шта би отуда још могло и да произађе, да нису на време пристигла у помоћ друга одељења, јер батеријска заштита на први појав непријатељев из долине отпочела је одмах и тако нагло да одступа, да је и сам корпусни командант, који се тада налазио код Ћирићеве батерије, морао да се *лично* ангажује, те да одступајућу заштиту поврати. Резултат ове борбе био је тај, што је непријатељ одбијен био и ми остали и даље у истим положајима, без икаквих других добитака. Разуме се, да је на обема странама било губитака у људству.

Не можемо да закључимо ову борбу, а да не одамо достојну пошту и признање командиру батерије, који се и овде као и у свима ранијим приликама ваљано показао, како у руковању са батеријом, тако и у погледу личног држања. Он је заиста у тој прилици осветлао образ и себи и школи. И ми заиста са особитим задовољством бележимо ове редове. Најзад да наведемо узгред још једну околност, која ће такође служити у прилог истинске похвале овом официру. Ми знамо дакле, да је он ускоро после поменутог догађаја на Крчмарском вису, молио једног свог пријатеља из дивизиј. штаба, који имађаше тако рећи меродаван утицај на поделу улога међу појединим деловима у опште, па наравно и на распоред трупа за борбу, или какве друге важне задатке, да га по могућству увек одређује онде, где је по најопасније и најтугаљивије место. Зар таква изјава не заслужује свако поштовање? Зар то није доказ да је он потпуно схватио свој војнички задатак и да му је искрено одан био?

Други напад на Самоков био је 16 јануара, — трећи 17, четврти 19 и најзад пети је био 22 ист. мес., који је у исто време био и последњи. Са њим се дакле закључила била наша нападна радња на Самоковска утврђења, јер је у то време примирје закључено било. То је био дакле закључни акт наших операција.

И 16 и 17 и 19 и 22 нападала је пешадија уз припомоћ и садејство артиљерије наше. Све три битке биле су озбиљне, а нарочито она од 22 јануара. Свима пак била је главна цељ та, да се заузму утврђења на Самокову и непријатељ потисне, те да се тиме добије слободно поље за даље наступање. Исто тако у свима борбама, била је и подела нападне колоне, — која се истина по квантитативности мењала, — једна иста, јер се увек делила на 3 дела: на крила и средину. Средина је редовно наступала из Куршумлије гребеном на фронт непријатељев а крила опет из показаних долина на бокове. Задатак међу тим увек је гласио једно те једно, т. ј. да се Самоков са утврђењима *по могућству заузме*, па потом очекује даљи налог. И заиста скоро у свима борбама наши су војници долазили управо до самих утврђења и ту под заклоном мртвог угла остајаху по читав дан пуцајући на непријатеља, који уједно одговараше иза својих заклона. Оно дакле што беше најглавније, т. ј. да се једним одсудним нападом на главно утврђење принуди непријатељ да исто, а узгред и сва остала мања напусти, и да у одступању потражи свога излаза, — то баш не беше ни у једној борби покушано, а то ли још и постигнуто. Ма да такав корак једино и условљаваше и даваше изгледа на постигнуће главне цељи, ипак тако важно предузеће, које захтеваше и лично пожртвовање појединаца и врло велики квантум дисциплине није било могуће извести са нашом милицијом, која и по своме устројењу не одговараше ни приближно оним условима, који се за онако мучне и деликатне радње изискиваху.

При свима нападима нашим од стране пешадије на Самоковска утврђења дејствовала је са својих положаја и наша артиљерија, те тиме потпомагала нападну радњу пешадије. Са задовољством признајемо, да је ватра из наших топова била и тачна и правилна Но и при тако могућном дејству наше артиљерије, непријатељ је ипак упорно и вазда остао у својим утврђењима. Тек кад су била закључена непријатељства, и кад су Турци услед обележења демаркацијоне линије морали да напусте Самоков и да се повуку назад, онда се могла јасно да оцени тачност гађања из наших топова. Цео тако рећи унутарњи простор у утврђењима, а нарочито у оном највећем редуту, тако је изривен био од наших граната, да нигде читаве стопе не беше, где наше артиљ. зрно није ударило у земљу, па су Турци ипак све то мушки поднели.

Но у колико ми обилато располагасмо са артиљеријом, непријатељ на против беше у томе по све оскудан, јер он имађаше *само* два задна брђанска топа. Да је он са артиљеријом мало боље стајао, но што је, можемо позитивно рећи, да би и наше приближавање главном шанцу знатно теже и спорије ишло, а сем тога и наши губитци у свима показаним борбама били би осетно јачи.

Ми рекосмо дакле да нападом на Самоков и његова утврђења нисмо дошли ни до каквих стварних резултата, већ после сваке борбе остајаше и даље stattus-quo. Но да претпоставимо да је обратно било, т. ј. да нам је испало било за руком, да Самоков са утврђењима заузмемо и непријатеља на одступање принудимо, да видимо шта би у том случају имали даље да радимо и до каквих би резултата онда дошли.

Са заузећем Самокова дакле ми би решили само један задатак од знатно мање важности, јер би за тим имали да продужимо наступање истим гребеном до Преполца, и тада би морали тек понова да се боримо са оним истим незгодама, само још у већим димензијама, т ј. до освајамо опет један положај, који јако доминира околином, поглавито у правцу од Самокова на читав $1^1/_2$—2 сах. Према томе дакле, наше би трупе имале за тај простор да прођу под жестоком пешачком ватром, а колики би губитци били отуда, може се лако претпоставити. Кад се осим тога узме у рачун још и то, да је Преполац далеко јаче утврђен био од Самокова, онда се може са свим насигурно веровати, да смо Самоков баш и узели, да би, дошав испред Преполца стали, и да не би могли ни један корак даље макнути. Сваки покушај наш да се Преполац освоји, био би узалудан и коштао би нас само осетних жртава; 3 пространа утврђења на Преполцу и њихов згодан међусобан размештај, нека послуже за потврду ових наших навода и претпоставака. Та не само да би освојење Преполца била очевидна немогућност за нашу милицију, но ми држимо са пуно вероватности, да се не ћемо удалити од истине ако кажемо, да је он скоро и за сваку другу војску не освојим био са фронталне стране а при иначе сразмерно подједнаким условима на обема странама.

Па кад тако стојимо са Преполцем, онда се по себи истиче питање: за што смо и Самоков нападали, и од какве би нам стварне користи био он, да смо га случајно и освојили без Преполца, који би за наше даље операције према Косову био управо кључ. Да ли је то отуда потицало, што се нису имала нужна дата о Преполцу или за то, што је то био једини пут и правац за наша офанзивна предузећа?

Ми знамо да прво не стоји, јер су се о Преполцу имала доста сигурна дата, како односно његове природне јачине, тако исто и односно постројених утврђења на њему. А тако исто факт је и то, да ни преко Самокова водећи пут, није био један једини, који би се за наш операциони правац морао узети, јер је било и других путова и праваца, истина с погледом на теренске околности знатно тежи и незгоднији, но који на против условљаваху и даваху много веће изгледе на постигнуће главне цељи, и то са много мањим жртвама у људству, но што смо поднели у борбама око Самокова. У те правце, по којима су требале да се удесе наша наступна кретања, не рачунамо долине: Бањску и Косаничку, јер њи узимамо као непролазне због гребена Преполац-Самоково, који је у непријатељевим рукама био.

О целој нашој радњи на Самокову, ми можемо да кажемо само то: да је она била са свим узалудна и да нас врло скупо кошта. Узалудна за то, што отуда нисмо извукли никакве користе а скупа двогубо: у поднетим губитцима у људству и као главно што смо главну цељ промашили. Не ћемо сад да разбирамо од кога је потицала иницијатива за овакву бeзкорисну радњу, али констатујемо, да је то једна од највећих погрешака наших и да је то једини узрок, зашто нас је примирје затекло закované пред Самоковом у место код Приштине или још и даље.

Кад казасмо дакле да је било и других праваца, онда да видимо који су то и шта смо у опште требали да радимо према ондашњим приликама, кад нисмо требали да освајамо и Самоков?

Напоменуто је раније, да су наша офанзивна кретања, после пада Ниша, те врло важне стратегијске тачке, узела са свим јаче размере. Казато је даље и то, да су нам доцније пристигла јака поткрепљења тако, да је 5 јануара, када је извршена смена између ибарске и моравске дивизије, био пред Куршумлијом цео моравски корпус Сад да додамо то, да су и тимочки и шумадијски корпус по предаји Ниша добили у задатак, да наступају према Косову сваки у своме одређеном правцу, т. ј. шумадијски долином Мораве, а тимочки преко планине Голака служећи уједно и као веза између шумадијског и моравског кора.

Ушавши дакле по други пут у Куршумлију, ми смо требали, да причекамо у истој само дотле, док трупе тимочког кора избију из планине и дођу на висину моравског кора а према Преполцу или позади истога, и тек тада да отпочнемо наше наступање ка Косову обилазећи са свим Самоково и његова утврђења. За извршење обиласка пак. ми смо имали само два правца: или да нагињемо у лево и да се тако постепено приближавамо тимочком кору, који би долином Брвенице дошао у долину Лаба, или би се у ову спустио тек код Тенешдола, удешавајући то према самом противнику, или да пођемо десно и са свим независно од Тимочана најпре долином Топлице из које би за тим ушли у долину луковачке реке па овом наступали све док се не испењемо на тако звану Мадљику, где су раније били и копаонички усташи. Од Мадљике би дошли на Палатовицу (изворни део Лаба) а одатле копаоничким гребеном (левом обалом Лаба) све с једног положаја на други, док се код Љубче, односно Тенеш-дола не опустимо у долину Лаба и кроз капију коју код Тенеш-дола и Љубче образују два планинска крака, не избијемо на Косово, а за тим после 2—3 сах. марша у саму Приштину.

Последњи правац налазимо да би у сваком случају био далеко кориснији и целисходнији, но било да смо се латили једног или другог, ми би у сваком случају морали да оставимо претходно у Куршумлији један појачи одред, који би и даље одржавао све положаје, мотрио на кретања и сузбијао све могуће покушаје противникове. За извршење таквог задатка налазимо да би са свим довољна била једна дивизија комбинована из једне активне и једне другокласне бригаде. Све остало имало би да се крене у означеном правцу ради извршења обиласка.

Да је случајно овако и урађено било, да видимо шта би тада предузимали Турци, да ли би онда остали и даље на својим положајима или би се кренули напред или назад?

Ако узмемо у обзир да би услед нашег обилажења у десно непријатељ са три стране опкољен био, т. ј. спреда би имао комбиновану дивизију из морав. кора; лево цео тако рећи моравски, с десног бока цео тимочки кор, онда излази као највероватније, да би непријатељ првенствено почео да се повлачи у назад, те да своју повратницу не доведе у питање. Ако би се дакле латио овога, онда би на сваки начин одступао све до Тенеш-дола, ту би се зар зауставио и покушао да даде какав одпор, но тај би био и први и последњи за одбрану Приштине. И на тај начин дакле наш би успех и напредак са свим осигуран био.

Сад да узмемо други случај, т. ј. кад би непријатељ остао на својим положајима, у пркос нашем обилазећем кретању, што му на сваки начин не би могло остати непознато, онда би после извесног и то на сваки начин кратког времена принуђен био, поглавито усљед изхране. да капитулира, јер главни извор за његово снабдевање и са храном и са свима осталим артиклима потребе беше Приштина, и са њеним падом и он би био лишен тога глав. извора, те тако и његов даљи опстанак на показаним положајима био би са свим немогућан и као природна последица тога била би његова предаја. Но да се ова предпоставка и у истини изведе, ми би морали да издвајањем једног одреда, чија би се јачина и састав тек по извршеном обиласку имала и да одреди, осигурамо наше даље наступање, како не би довели у опасност нашу одступницу, што би без сумње могло да буде од врло великих штетних последица и по моралну и по материјалну страну нашу.

Трећи случај био би тај, да непријатељ напуштајући свој утврђени положај пређе и сам у наступање, те да бајаги тиме парализе наше обилажење. Но ми ову претпоставку не можемо узети као уместну и држимо, да се она не би могла ни да изведе баш кад би се у том смотрењу и учинио какав покушај. Да је непријатељ бројно јачи био и да је нарочито артиљерија код њега обилатије заступљена била, онда би може бити оваквој претпоставки и било места. Но кад се узме у рачун да је он имао пред собом и са стране два читава кора, онда се по себи разуме, да је за њега прелазак у наступање могао да буде права погибија, јер би напуштањем свога утврђеног и иначе јаког положаја дао своме противнику могућности да га дохвати још и с леђа те би тако између две ватре запао.

Из свега тога дакле што смо до сад навели, види се, да би за нас по најпробитачније било, да је код нас обилазак бар у принципу усвојен био, а за тим да је за наступање узет показани правац у десно. Нема сумње да би наше трупе за време кретања овим правцем, а нарочито кад се изађе из долине и пође планинским гребеном, имале да савлађују велике теранске незгоде и тегобе, но при свем том оне би се савладале и намера би се најзад остварила. Највећу тешкоћу осетили би у снабдевању са храном, но ипак би се и тој незгоди могло доскочити нешто по средством околних села, која су била махом српска и насељена, а нешто опет устројењем нових привремених магацина, који би се згодно могли сместити у долини Луковачке реке.

Ми би сад могли да закључимо ово наше излагање, пошто смо у главним цртама показали и шта смо и како смо требали да радимо, у место што смо ударали главом о тврд Самоковски зид. Но пре него са свим закључимо да напоменемо само још нешто.

Наша последња борба на Самокову била је 22 јануара. Тада је борба почела била још рано из јутра и престала је тек касно пред ноћ. Команданту нападне колоне стављено је било у задатак, да са својим трупама остане и преко ноћ онде, где се по свршетку борбе буде затекао, ако наравно не би могао непријатеља да потисне и утврђење да заузме, па сутра дан, да продужи даље нападе. Но баш по свршеној борби буде јављено, да је у Сан-Стефану закључено примирје између Руса и царско отоманске војске, које је разуме се и за нас важило, те због тога буде опозвато оно прво наређење и доцкан преко ноћ отпусти се налог команданту, да се све трупе поврате у своје првобитне положаје.

Сутра дан рано, а по извршеном налогу коман. кора буде послат шеф штаба ибарске дивизије у Турски стан на Самокову ради уговора привремене демаркационе линије, док исту нарочито комисија доцније не обележи и не утврди. Дознали смо да је овом приликом командант посаде потпуковник Мехмед бег говорио, како су они још на читав дан раније знали о закљученом примирју и да је он због тога за време јучерање битке довикивао нашим људма који су били на не пуних 20—30 корака од главног шанца, да не пуцају, но да му ипак није испало за руком да обустави ватру, јер су наши и сврх тога продужавали пуцањ. Даље је причао, како је он од свога бригадира добио био налог, да се Самоков мора одржати по што по то, па макар сви изгинули, с изузетком да се само један једини може вратити, који би јавио о тоталној погибији, па као са неким поносом вељаше: „Зар Самоково није друга Плевна!“

(Наставиће се)

ЛИТЕРАРНИ ПАНСЛАВИЗАМ

(Наставак)

VI.

Обрт

Први слависти руски који су били уједно и први пионири покрета словенског у нас (Руса), по опћем положају питања код словена, и по положају руских ученика тога доба, као што смо пре приметили, усвојили су и разјашњавали питање само једнострано, у литератури и на катедри ширили су научна, историска и филолошка знања о Словенима, створили ред ученика, који ће продужити њихов рад, — али њихово лично становиште у словенском питању, остајало је у више прилика понајвише народно-романтично, а тако су се у први мах и упознали са словенством. Мало их је занимало питање о политичком положају Словена, или у крајњем случају они, који је занимало, нису били у стању нити изразити, нити развити своје погледе. Руска је литература до краја 50-их година била са свим затворена за политичке предмете, чак и у најидеалнијем облику, тако нија могла у њој наћи израза политичка страна словенског питања, коју су европски политичари једнако сматрали најтемељнијом страном политичког живота руског. Крајем 50-их год. када се руско друштво почело кретати много живље, него икад пре. појавио се приметан *обрт* и у погледима на словенско питање. Она страна рада, на коју се врло мало пазило или могло пазити, у претпрошлом периоду, сад је порађала особиту пажњу. Етнографско-романтична (а уједно с њом и кабинетско-учена) тачка гледишта замењивала се, или допуњавала тачком гледишта национално-политичког. И било је време. У самој ствари, претпоставив, да је пошло за руком убедити друштво о важности племенског сродства, о достојанствености словенског народног карактера, престојало је питање, — шта ће иза тога сљедити, како ће словенском питању бити по сред тих политичких тешкоћа, које га окружују а ћо некад грозе самом опстанку неких племена. Нови нараштај слависта, који се наново кретао на путовања по словенским земљама, није могао а да не осети важност тога питања. Већ је било прошло 20 година од како су наши први учени путници били у словенским земљама, када је у слов. литературама још господарио пола научни, а пола веснички романтизам, а на политичка питања страшиво се обазирало. Сад је словенско друштво преживило 1848 год. водило разгар политичке борбе народâ, пйтало се надама народног ослобођења, доживило потпуну недаћу тих нâдâ, — али ипак није губило веру у политичку потпору својих народних тежња. Појмљиво је, да је тако стање ствари само упадало у очи новим путницима, те је политичка страна питања задобила важно место у њиховим испитивањима (н. пр. у Хилфердинга, Ламанског, Макушева, Мајкова, Нила Попова, Ровинског; споменућу овде чешког учењака, који ради на руској литератури Перволфа и др).

(наставиће се.)

СРПСТВО И ПРАВОСЛАВЉЕ

ПОСЛИЈЕ БРАНКОВЕ СЛАВЕ

СА ПРИМОРЈА

Српски народ пати, ш чега ни један други народ не пати. То је мијешање вјере са народношћу. Не само да Хрвати на силу хоће, да даду имену српскоме сасвијем религиозни значај, него се и у самој интелигенцији српској кад и кад, особито у Аустро-Угарској употребљава име српско, да се означи што православно.

Ми смо се већ једном приликом бавили испитивањем овога зла народнога, и овако га тумачили: «У истини до пада српске државе, можда би се и могло тврдити, да је цјелокупан народ српски припадао православној цркви, осим републике дубровачке са још којијем градом на Приморју, ђе је римска црква имала своје епископске столице још прије доласка нашег на Приморје, и осим босанскијех патарена. Али послије пада српске самосталности, позната је довољно судба православнијех Срба у Турској, угарској и млетачкој држави, у шљед које су одпадали од прађедовске вјере до нашијех дана. Тако заједничко страдање народа српскога и цркве православне под јармом заједничкијем, произвело је њеку заједницу између народности и вјере, које су се у очима простога народа изистовјетиле, тако да се сматрало, да промјена вјере православне инволвира у себи и однарођење. Тако сви они Срби, који су из православља у другу вјеру прелазили, престали су се Србима звати.»[1]

---

[1] Види програмни чланак у 5 бр. «Српског Листа» г. 1880, и књижицу под насловом «Из Далмације по Ходочашћу.»

Осим тога, Србија, као православна држава, била је последња преставница православља на западу у оно доба када је владало религијозно начело, као данас народносно, и када су држављани од државе име добивали, од куда се именом Србина означавао држављанин Србије или ти православни.

Треба нам и још једну околност напоменути, која је помогла, да се вјера и народност код источнијех Срба тако идентификују. Пошто је пала држава српска, остала је црква ове државе са својијем патријархом, установом Душана Силнога, са толикијем манастирима, дивнијема задужбинама побожнијех Немањића, које су славне успомене из лијепе прошлости народње тешиле народ у робовању. Тако се развило њеко сродство између српства и православља.

За тијем долази сеоба Срба под патријархом Чарнојевићем у Аустрију. Ови нови држављани аустријски, опет су се православљем одликовали од осталијех аустријскијех држављана. Отуда се још боље утврдио они криви појам особито у Аустрији, да српско име означава и православну вјеру.

Тако се може растумачити, зашто се Дубровачки писци устежу називати се Србима, тер име српско *словинскијем* замјењују: Прво, што по ондашњем схваћању није могао бити Србин него држављанин српске државе; што су Срби католици мислили да њима не пристоји него само православнијема српско име.

Али је судбина хћела, да се баш из крила калуђерства и из средине аустријскијех Срба појави човјек, који још концем прошлога вијека исправља то криво схваћање. То је био *Доситије*, велики српски философ. Он се отреса предрасуда постојећијех, па самостално ствари схваћа, какве су. *Много прије него је на обзору човјечанства синула идеја народности, Доситије мисли и пише о српству далеко напредније него ли га схваћају многи*

Срби у пошљедњој четврти деветнајестога вијека! Доситије стреса са имена српскога религијозни значај и рачуна у српски народ не само католике него и мухамеданце којијема је српски језик матерински.

У своме *животу и прикљученијама* Доситије пита: «Ко не зна да житељи црногорски, далматински, херцеговачки, босански, србијски, хорватски (кромје мужа), славонијски, сремски, бачки и банатски, осим Влаха, једним истим језиком говоре? Говорећи за народе, који у овијем краљествама и провинцијама живе, разумјевам колико грчке цркве толико и латинске сљедователље, не искључујући ни саме Турке, Бошњаке и Херцеговце, *будући да закон и вјера може се промијенити, а род и језик никада.* Бошњак и Херцеговац Турчин, он се зове Турчин по закону, а по роду и по језику како су год били његови чукундедови тако ће бити и његови пошљедни унуци Бошњаци и Херцеговци *догод Бог свјет држи.* Они се зову Турци, док Турци том земљом владају, а како се прави Турци врате у свој вилајет, од куд су произишли, Бошњаци ће остати Бошњаци, и биће што су и њихови стари били. *За сав дакле српски род ја ћу преводити славни и премудри људи мисли и савјете, желећи да се сви ползују.*»

Овом је мишљу о јединству српском проникнут сав књижевни рад Доситијев, којијем отвара нову еру у српској књижевности и удара јој основе, на којима и данас раде све наше књижевне снаге.

Тако се иза Доситија појављују два пјесника српска, Мушицки и Његуш, који «не питају ко се како крсти, већ каква му крвца грије прси» премда су оба православни епископи; а Вук и Бранко постају прави апостоли народње мисли Доситијеве.

Ево како Бранко ову мисо проповиједа, пошто је Србији дан освануо:

Брже браћо амо амо
Да се скупа поиграмо.
Србијанче, огњу живи,
Ко се теби још не диви!
Рваћане не од лане
Од увек си ти без мане!
Ој *Босанче*, стара славо,
Тврдо срце, тврда главо,
Тврд си као кремен камен
Де станује живи пламен!
Ао *Еро*, тврда веро.
Ко је тебе још те тер'о?
Ти си као итра муња
Што никада не покуња.
Ао *Сремче*, гујо љута,
Сваки јунак по сто пута!
Црногорче, царе мали,
Ко те овде још не фали?
Мачем бијеш, мачем сечеш
Мачем себи благо течеш,
Благо турска глава сува,
Кроз њу ветар горски дува.
Ој соколе *Далматинче*,
Дивна мора дивни синче!
Ој ти красни *Дубровчане*,
Наш и данас бели дане,
Та са песме из старине
Пуне славе и милине!
Ој *Славонче* танани!
Банаћане лагани!
Ој *Бачвани*, здраво, здраво,
Ко ј' у песми већи ђаво!
И ви други дуж Дунава,
И ви други де је Драва
И сви други тамо амо,
Амо да се поиграмо!
Ватише се кола тога,
Од Вишњег је оно Бога, и т. д.

Па прелазећи на књижевно поље исту мисо већ остварену пророчки, преставља овом дивном алегорином:

Тек главате што пестаде куге,
Али у час ето тице друге,
Једна — друга — баш читаво јато,
Али јато брате умиљато,
Све славуји са *Дрине* и *Саве*,
Са *Неретве* воде и *Мораве*,
И са *Крке*, *Лима* и *Цетиње*
И са *мора* оне воде сиње,
Долетише одма попадаше,
На јаворе дрва поседаше,
Запеваше српску царевину,
Српску славу, српску госпоштину, и т. д.

Када су дакле Доситије, Вук, Његуш, Бранко за Србе признавали све оне, који српскијем језиком говоре без разлике вјере, окле то да се и за овијех великана нашијех српство условљава православљем?

Баш када су били почели на овај начин ученици Доситијеви да његову науку проповједају, букну година четрдесетосма. Од тада су политички догађаји јаче од књижевности упливисали на Србе војвођане, тер је и сама књижевност морала искусити уплив политике и подлећи јој; а опет је српска књижевност из Војводине упливисала на све стране српства.

Четрдесетосме године опет један патријарх православни излази на политичко поље, као вођа и преставник православнијех Срба у Аустрији. С друге стране ето бана Јелачића као преставника Хрвата̂, уз које су морали пристати и Срби западне цркве, пошто им није било мјеста са Србима источне цркве. Као да су се били између себе погодили Јелачић и Рајачић: ко је католик нека буде Хрват, а ко је православни нека буде Србин. Што је Хрватима у рачун ишло, да неречемо, *што је данашњему Хрватству живота дало*, Хрвати овом трансакцијом нијесу имали ни једнога Хрвата да изгубе, јер је исторички доказано, да сви Хрвати остадоше коначно вјерни Риму, као што опет историја не биљежи, да су икад касније у православне прелазили; а добивали су све оне Србе, који станујући изван српске државе (као Дубровник) остадоше као и Хрвати уз Рим; и сувише све оне, што су из православља прелазили у католичку цркву од пада српске самосталности до данас!

И тако Карловци као патријаршија православнијех Срба у Аустрији, и као центрум, из кога се развијао сав рад на црквено-школском пољу у Војводини, на ком су заталасане политичке страсти народње вјешто биле сузбијене и ограничене, да се занимају и троше у расприи са јерархијом, опет дају српству религиозни значај.

А као да није било оваково схваћање ни аустријској политици противно, судећи бар по њекијем појавама међу нама. Ми не можемо рећи да је влада аустријска била противна српскоме покрету у Далмацији. Али да јој је било противно, што се овај покрет ширио и међу католицима, имамо доказа. Кад се је основала српска читаоница у Задру, влада није имала ништа да примјети на дотичном штатуту већ: што је у њему било изречено да чланом читаонице може бити сваки Србин *без разлике вјере*. А како не трпи Србе католике, то се најбоље виђало приликом љетошње Бранкове славе. Омладина дубровачка бијаше приредила на Бранков дан смјерну али значајну свечаност уз саучешће цијелога Дубровника. Уредништва оба дубровачка листа *Slovinca* и *Gušterice*,[1] полажу вијенце на величанствени катафалк у православној дубровачкој цркви, и по граду епиграфи славе пјесника, који још прије четрдесет година хтједе Србину Дуровник омилити онијем правијем називом: „Наш и данас бијели дане." Али дубровчани желе учествовати и на карловачку славу, тер шиљу неколико брзојавнијех поздрава у Карловце, а омладина дубровачка моли једног свог познаника присутног, да је при светковини заступа.

---

[1] Види 19 и 20 бр. „Gusterice" што од ове године у Дубровнику излази.

Али су сви ови брзојави били повраћени онајема, који су их шиљали и то на темељу интернационалне петроградске конвенције, осим брзојава пјевачког друштва *слоге.* Како овај тако оне забрањене брзојаве кашње је *Gušterica* донијела, и из њих се види, да су у суштини сви једнаци и да у њима нема ни једне ријечи, с које би се могао на њих примијенити § 7 више речене конвенције. Зашто се дакле не пропуштају и остали дубровачки брзојави као онај слогин? *За то, што све остале брзојаве шиљу католици, а слога је пјевачко друштво православно!* Дакле православнијема је слободно Србима бити али није католицима! Тако се има ово држање владино према Србима католицима тумачити. И можда би смо могли наћи ту кључ, од куда то баш у Аустрији раздор религиозни међу Србима, дочим се ни у Србији ни у Црној Гори за вјеру не пита.

Овијем се Карловци не осуђују. Они нијесу могли стварати околности, него су им подлијегали. За то и нијесу одговорни. Шта више, Карловцима имамо захвалити што нијесмо и још што грђе доживјели у додиру са западном културом, која и данас тражи да нас однароди. Карловци су у том погледу цео српски народ у велике задужили, разашиљући из своје средине на све стране своје ученике, као носиоце мисли и књиге српске, противу уплива опаснијех сусједа. Карловци су нам најпослије и Бранка одњихали. И на љетошњој слави Бранковој цијело је српство први пут ако ће и посредно Карловцима своје признање изјавило.

Само је требало да се Бранко у онаквој слави појави у милијем му Карловцима, да са српства не стане оног значаја православља, тер да опет облада у српској књизи, у српскијем умовима она Доситијева мисао о величини и јединству српскога народа

Не обистини ли се то; остаде ли нам и послије Бранкове појаве међу нама православље услов србовању:

сва одговорност пада на данашњи наш нараштај. Најмање је што ће нам потомци наши моћи с правом рећи у том случају: или да нијесмо схватили народну мисао великана нашијех; или да нијесмо дорасли, ни да њихове стопе слиједимо.

Др. Л. Томановић.

ГРМ

Опаљен муњом грм на суром пропланку стоји,
К'о црн и мучан див. А бујне травице сплет,
Горди му увија стас — и горски немирни лаор,.
Лелуја шарен цвет.

Пролази дан по дан. И зима студеном руком,
Покида накит сав и гору обнажи сву —
Ал' млога зима још са хладним ветром ће доћи,
А он ће бити ту....

Војислав.

ВЕРЕНИЦИ

ПРИПОВЕТКА АЛЕСАНДРА МАНЗОНА

ДВАДЕСЕТ ПРВА ГЛАВА

Баба отрча да послуша и да заповеда са важношћу оног имена, које кад су у овом месту споменули, сви су одмах поћипали, јер никоме није на ум падало да се усуди и лажно се њиме послужи. Заиста стиже у Маланоту нешто пре каруца; кад их угледа да су дошле, изађе из тетривана, махне руком на кочијаша да стане и приђе каруцама, те Нибију, који је промолио главу из кола, тихим гласом испоручи господинове налоге.

Кад каруце стадоше, трже се Лучија и дође к себи од неке обамрлости. Наново осети како јој се крв стаде мутити; она отвори уста и очи, па мотраше. Нибијо се натраг повукао, а баба метну сад браду на вратаоца и гледајући у Лучију рече јој:

«Ходи, дете моје; ходи, сиротице, ходи са мном, а мени је заповеђено, да с тобом лепо поступам и да те храбрим.»

Када чу женски глас, сиротица као дође к себи и за часак охрабри се, али одмах опет је спопаде још већи страх.

«Ко си ти?» запита дрктавим гласом и пренеражен свој поглед упре у бабино лице.

«Ходи само, ходи, сиротице,» понављаше ова.

Нибијо и она друга двојица судише по њеним речима и необично благом гласу, какве ће бити господинове намере, па гледаше лепим да робињу наговоре, да послуша бабу. Али она само гледаше на поље, па ако оно дивље и непознато место, као и поуздано држање њених чувара и не даваше никакве наде у помоћ, ипак отвори уста да виче; али кад виде Нибија, да јој прети рупцем, задржа крик, задркта, затресе се, али је ту дохватише и метнуше у носиљку. За њом уђе баба. Нибијо рече оним двама лупежима, да иду за носиљком, па се пожури уз брдо, да прими налоге од свога господара.

«Ко си ти?» запита Лучија са стрепњом непознато и гнусно лице; «зашто сам ту с тобом? где сам? куда ме водиш?»

«Водим те, где хоће добра да ти чине,» одговори баба, «великом једном.... Благо онима, којима он хоће добра да чини! Благо теби! благо теби! Не бој се, буди весела, он ми је заповедио, да те храбрим. Хоћеш ли му казати, да сам те храбрила? а?»

«Ко је он? Зашто? Шта ће он са мном? Немам ја посла с њим. Кажи ми, где смо; пусти ме да идем; кажи овима нека ме пусте, нека ме носе у какву цркву. Ох! ти си жена, тако ти девице Марије....»

Ово свето и благо име, некада у детињству изговарано са поштовањем, а онда за толико време никад непризивано, кад га чу несрећница да га у овај пар поменуше, тако се некако у памети пробуди нешто нејасно, чудно, споро, као оно сећање на видело у старца, који је као детенце ослепио.

Међу тим и неименовани стојаше на градским вратима и гледаше доле, па виде, како се тетриван полако примиче, као мало пре каруце, а испред њега у растојању, које непрестано биваше веће, Нибија како се журно пење. Кад се овај попе, даде му господин знак, да иде за њим, па с њиме оде у једну собу у замку.

«Дакле?» рече, кад тамо дођоше.

«Све на длаку,» одговори Нибијо клањајући се; «на време вест, на време девојка, на месту никога, само један крик, нико није дошао, кочијаш брз, коњи ваљани, нико успут, али....»

«Али шта?»

«Али.... право да кажем, волио бих да ми је било заповеђено, да је с леђа из пушке убијем, него ли да је слушам говорити, да јој гледам лице.»

«Шта? Шта? Шта велиш?»

«Велим, да је цело то време.... цело то време.... Баш сам је жалио.»

«Жалио! Шта знаш ти за сажаљење? Шта је то жалити?»

«Још никада нисам то тако осетио, као у овај пар; то вам је кад је кога жао, као нешто налик на страх; ако се човек томе пода, није више човек.»

«Де да чујемо, како је то било, да ти је ње било жао.»

«О, пресветли господине! За цело време.... плакати, молити, па некако погледати, а онда пребледети и доћи као мртва, па јецати и опет молити, па онда њене речи....»

«Нећу да ми је у кући,» мишљаше међу тим неиме765новани. «Био сам луд, што сам се у то пачао; али сам дао реч, дао сам реч. Кад буде далеко била....»

Па диже главу и заповедајући рече Нибију:

«Сад се остави сажаљења; седај на коња, узми једног друга, ако ћеш и два, па колачки терај ономе дон Родригу, ти га већ знаш. Реци му, нека пошље.... али без оклевања, јер иначе....»

Али друго *не* у души, заповедније од првога, забрани му да доврши.

«Нећемо,» рече одсудно, као да би сам себи да изрази заповест овога тајнога гласа; «нећемо; иди и одмори се, а сутра.... чинићеш, што ти будем казао! — Некакав демон држи њу под окриљем,» мишљаше за тим, кад остаде сам, стојећи са скрштеним рукама на грудима и са непомичним погледом на једно место на патосу, где је месечина, бијући кроз висок један прозор, начинила четворокут своје бледе светлости, која је подељена била крупном решетком као на поља на шаху, а поља су ова још већма била раздељена ситним стакленим окнима. «Некакав демон.... или какав анђео храни њу.... Нибијо да има сажаљења!.... Сутра, сутра зором нека она иде одавде, на своје место, а нећу да се више о њој говори, па,» настави у себи онако, како се заповеда упорну дерану, за кога се зна да неће послушати, «па ћемо је заборавити. Онај заврзан дон Родриго нека ми не долази, да ми лупа главу са захваљивањем, јер.... нећу више да чујем за њу. Послужио сам га, јер.... јер сам му дао реч: а дао сам реч, јер ... тако је било суђено. Али хоћу да ми ту услугу добро плати. Да је видим мало....»

Па хтеде да се промисли, шта би могао што помучно у накнаду и као за казну искати, али ту му некако падоше на ум речи:

„Нибијо да има сажаљења! Како ли је она могла то да учини?” настави занесен том помишљу. „Хоћу да је видим.... Ех! нећу.... Али хоћу да је видим.”

Па из собе у собу нађе мале неке степенице и сиђе пипајући по њима, оде до бабине собе и лупи песницом у врата.

„Ко је?”

„Отвори.”

На овај глас учини баба три скока и одмах се чу, како се реза вуче натраг и врата се отворише. Са прага погледа непознати по соби и спрам жишка једнога на сточићу угледа Лучију, како се шћућурила на земљи у куту понајдаљем од врата.

„Ко ти је казао, несрећницо, да је бациш тамо као врећу са крпама?” рече баби са ордитим погледом.

„Она се наместила где је хтела,” одговори баба понизно; „ја сам све чинила, да би је охрабрила; и она ће вам то пооведочити; али је све било залуду.”

„Устани,” рече неименовани Лучији, и приђе јој ближе.

Али Лучија и онако поплашена још се већма поплаши од лупе, отварања, доласка овога човека и његових речи, па се још већма шћућурила у куту, рукама покрила лице и не миче се, само што се цела стресла.

„Устани, ја ти нећу чинити никаква зла.... а могу ти добра учинити,” понови господин. „Устани!” загрми сад исти глас, јер му је противно било, што је два пута морао да заповеди залуду.

Као окрепљена страхом несрећница одмах се диже на колена, па склопивши руке, као што би била учинила пред иконом, подиже очи на неименованога и спустивши их одмах, рече:

«Ево ме; убите ме.»

«Ја сам ти казао, да ти нећу никакво зло учинити,» узрази јој са ублаженим гласом неименовани, посматрајући ово лице узбуђено од јада и страха.

«Не бој се, не бој се,» на то ће баба; «кад ти он каже, да ти неће чинити зла....»

«Па зашто ме меће на паклене муке?» опет ће Лучија гласом, у коме се уз дрктање страшљиво осећало и неко поуздање негодовања; «шта сам му ја учинила....»

«Да те нису злостављали? Говори.»

«О, злостављали! Мене су издајнички ухватили, силом! Зашто? Зашто су ме ухватили? Зашто сам овде? Где сам? Ја сам једна сирота девојка: шта сам ја вама учинила? Тако вам имена божија....»

«Бог! Бог!» прекиде јој реч неименовани; «увек потрзавају бога они, који не могу сами да се бране, који су слаби, увек долазе с тим богом, као да су се с њиме разговарали. Шта би ти са том твојом речи? ваљда да ме....»

И не доврши своју реч.

«О, боже! шта би! Шта могу ја јадница искати, него да имате милосрђе спрам мене? Бог хоће много да прашта за једно милосрдно дело! Пустите ме! тако вам бога, пустите ме! Онај, који и сам мора једном умрети, не треба сиротицу једну да мећо на толике муке. Ох! ви можете заповедити, кажите, да ме пусте! Мене су овамо на силу донели Пошљите ме с овом женом у ***, где је моја мати. О, пресвета богородице! мати моја! мати моја, тако вам бога, мати моја! Можда она није далеко одавде... ја сам видела нашу планину! Зашто ме мучите? Дајте да ме одведу у какву цркву. Молићу се богу за вас целога века мога. Шта вам је стало да изустите једну реч? Ох! Ето, видим, како се у вама буди сажаљење; изустите једну реч, изустите је. Бог хоће много да опрости за једно милосрдно дело!»

„О!” мишљаше неименовани; „зашто није она кћи којега од оних паса, који су ме прогнали! једног од оних никоговића, који би хтели да ме виде мртва! Како бих уживао у овом јаукању! А овако....”

„Немојте да отерате од себе благу помисао!” настави Лучија топло, ожививши, кад је на лицу и у држању свога тирана опазила неко оклевање. „Ако ми ви нећете ту милост учинити, учиниће ми је бог; он ће ми дати да умрем, па ће са мном бити крај; али ви.... Можда ћете кадгод и ви.... Али не, не! ја ћу се увек богу молити, да вас сачува од свака зла. Шта вам је да кажете једну реч? Да сте ви ове муке издржали....”

„Доста, не бој се,” упаде јој у реч неименовени тако благо, да се баба чисто пренерази од чуда. „Зар сам ти учинио какво зло? Јесам ли ти ја претио?”

„Ох, нисте! Ја видим да сте ви добра срца и да осећате милосрђе спрам оваква бедна створа. Кад бисте ви хтели, ви бисте ме могли већма поплашити, него сви други, могли бисте ми задати смрт; место тога ви сте ми.... у неколико срцу одлакшали. То ће вам бог наплатити. Довршите дело милосрђа, пустите ме, пустите ме!”

„Сутра...”

„Ох, пустите ме сад, одмах!....”

„Сутра ћемо се опет видети, кажем ти. Доста, а међу тим охрабри се. Почини. Бићеш гладна. Одмах ће ти се јело донети.”

„Немојте, нећу, ја ћу умрети, ако когод овамо дође, умрећу. Одведите ме у цркву.... ове кораке бог ће вам бројати.

„Доћи ће једна жена и донеће ти да једеш,” рече неименовани.

А кад то изусти, и сам се зачуди, откуд му паде на ум тако што, те да је нашао за потребно потражити кога, који би обезбрижио једну обичну женску.

«А ти,» настави одмах и окрену се баби; «гледај да је охрабриш да једе; намести је да спава у овом кревету, и ако хоће с тобом, добро, иначе можеш ти једну ноћ провести и на земљи. И опет ти кажем, храбри је; гледај да је развеселиш. И немој да се што на тебе тужи!»

Када то рече, нагло пође вратима. Лучија ђипи и потрча да га задржи и да понови своју молбу, али њега је нестало било.

«Ох, куку мени! Закључај, одмах закључај;»

А кад чу, да су се врата затворила и рева да је повучена, врати се да се опет шћућури у свом кутићу.

«Ох! куку мени!» повикне опет јецајући! «кога ћу сада молити? Где сам? кажи ми ти, кажи ми, тако ти бога, ко је тај господин.... тај што је сад ту био?»

«Ко је, а? Ко је? Хоћеш да ти кажем. Чекај, да ти кажем. Јер те узима у окриље, већ те је охолост обузела, па би хтела да знаш и да дознаш од мене. Питај њега. Кад бих те ја у томе задовољила, богме не бих чула оне лепе речи, што си их добила. — Ја сам стара, стара сам,» настави гунђајући. «Проклета младеж! та плакала, та смејала се, увек има право.»

Али када чу Лучију како јеца, те јој паде на ум претња и заповест господинова, пригне се бедној девојци у куту и блажијим гласом опет одговори:

«Но, но! нисам ти никакво зло рекла; буди весела. Немој да ме питаш, што ти не могу казати; а онда небој се. О! да ти знаш, колико би их било задовољних, кад би га чули да им тако говори, као што је теби говорио. Буди весела, јер сад ће се донети јело; а ја већ знам.... по начину како ти је говорио, биће добро, па онда лези у постељу, па.... ваљда ћеш и мени дати један крајичак,» додаде гласом и нехотице јетким.

«Нећу ја да једем, нећу да спавам. Пусти ме ту, немој ми прилазити; не иди ми довде.»

«Нећу, не бој се,» рече баба.

Па оде од ње и посади се на једну столицу, одакле бацаше на сиротицу погледе плашљиве и уједно гњевне; онда гледаше у своју ложу, једећи се што ће од ње можда целу ноћ бити искључена и гунђајући против зиме Али се радоваше при помисли на вечеру и при нади, да ће ту бити што и за њу. Лучија не осећаше ни зиму, ни глад, но као заглухнута од своје бол̂е, па и свој страх осећаше као у забуни, као оно прилике што их човек у грозници сања.

Трже се, када чу да куцају, па подигнувши ужаснуто лице, повика:

«Ко је? Нико нека не улази!»

«Немој, није ништа, добро је,» рече баба; «то је Марта, која носи вечеру.»

«Закључај, закључај!» кричаше Лучија.

«И! одмах, таки,» одговори баба.

Па прими од Марте котарицу, каже јој да оде, опет закључа врата и метне котарицу на један сто насред собе. Онда ваздан стаде звати Лучију да ужива ове сласти. Она употребљаваше најзгодније по њеном мњењу речи, те да би сиротици отворила вољу на јело, па би подвикивала хвалећи одабране ђаконије:

«Овакве сласти, које кад људи као ми могу само да их окушају, на њих се ваздан сећају! Па вино, што га пије господин са својим пријатељима.... кад који од њих овамо сврне.... а хоће да се провеселе! Хм!»

Али кад виде, да све ово бајање ништа не помаже, рече:

«Ти сама нећеш. А онда немој да му сутра кажеш, да те ја нисам храбрила. Ја ћу да једем, а остаће доста и за тебе, кад се будеш опаметила и слушала што ти се каже.»

С тим речима стаде грамзиво јести. Кад се насити, устаде, оде до кута, приже се над Лучију и опет је позва да једе, а онда да иде спати.

«Нећу, нећу ја ништа,» одговори ова слабим гласом и као дремајући.

Онда са више одважности запита:

«Јесу ли врата закључана? јесу ли добро закључана?»

И пошто је по соби погледала, диже се и с опруженим преда се рукама и неповерљивим кроком оде онамо.

Баба потрча испред ње, метну руку на браву, продрмуса је и рече:

«Чујеш ли? видиш ли? је ли добро закључано? јеси л' сад задовољна?»

«О, задовољна! ја задовољна овде?» рече Лучија и наново оде у свој кутак. «Али бог зна, да сам ја овде!»

«Ходи лези у кревет; шта ћеш тамо згрчена као пас? Ко је то видео, да се не прима удобност, кад је можемо имати?»

«Нећу, нећу; пусти ти мене овде.»

«Добро, како хоћеш. Ево ја ћу ти оставити лепо место; ја ћу лећи на крај; због тебе ћу рђаво лежати. Ако ћеш да легнеш у кревет, а ти знаш, шта треба да радиш. Сети се, да сам те звала толико пута.»

С тим речима увуче се под губер онако у хаљинама, и све умукну.

Лучија остаде у оном куту, сва згрчена, с уздигнутим коленима, са рукама наслоњенима на колена и са лицем скривеним у длanове. Нити је спала, ни бдила, него је то била брза и бурна промена мисли, фантазија и страха. Час већма у свести и сећајући се јасније виђених и претурених страхота од онога дана, са тугом пристајаше уз околности суморне и грозне јаве, у којој се налазила; час би јој се мисао пренела у још суморнији крај, па би се борила са сликама, које је породила неизвесност и ужас. Неко време остаде у оваквој муци;

најпосле, још већма уморна и клонула, пружи измучене удове и опружи се, или боље паде испружена и остаде донекле у стању, које је већма наличило правом сну. Али се у један пут пробуди опет, као да је позвао унутарњи глас, и осети потребу да се са свим разазна, да прикупи све своје мисли, да види, где је, како, зашто. Чу неки шум; беше то лагано и сурово хркање бабино; отвори очи и виде слабу светлост да се наизменце појављује и исчезава: беше то стењак од жишка, који готов да се угаси, бацаше дрктаву светлост, те би је час по, тако рећи, задржавао, као оно што вал долази и уступа од обале, па та светлост, бежећи од предмета пре но што би ови од ње узели јасан облик и боју, даваше погледу само један ред замршених слика. Ипак скори упечатци, који се у памети вратише, помогоше јој да разазна оно, што се чулу чинило замршено. Разбудивши се, познаде сиротица своју тамницу; све успомене претурена страшна дана, све страхоте будућности у исти мах навалише на њу; и сам овај покој после толике узбуђености, овај род мира, ова остављеност самој себи задаваше јој нов страх; такав је ужас спопаде, да замисли да умре. Али ту се сети, да се може барем богу помолити, а са том помисли сиђе јој у срце као изненадна нада. Опет узе своје бројанице и поче молити се богу, и што је даље текла од њених дрктавих усана молитва, осећаше јој срце, како му се све боље враћа неко уздање. У један пут јој паде на ум нешто друго: да ће јој молитва бити боље примљена и поузданије саслушана, кад у свом очајању буде и какву жртву принела. Она се сети онога, што јој је најмилије било, јер у овај пар душа њена не могаше осећати друго што него страх, нити имати другу жељу него ослобођење; она га се сети и одмах се реши, да га принесе на жртву. Устаде, паде на колена и склопивши руке на грудима, на којима висаше бројанице, подиже лице и очи небесима и рече:

«О, пресвета дево, којој сам се толико пута обраћала и која си ме толико пута утешила! Ти, која си поднела толике болове, а сад си тако славна и учинила си толика чудеса за бедне уцвељене! помози ми! дај ми да избегнем ову опасност, дај ми да се здрава и читава вратим мојој матери, о, мати божија! а ја ти се заветујем да ћу остати девица; за увек одричем се онога мога сиромаха и бићу увек само своја.»

Кад изусти ове речи, спусти главу и метну бројанице на врат, као у знак посвећењу и уједно као заштиту, као оружје нове војске, у коју се уписала. Кад се опет посади на земљу, осети, како јој у душу улази неко спокојство, неко велико уздање. Сети се онога *сутра*, које је непознати силни човек изустио, па јој се учини, да у тој речи чује обећање спасења. Уморна од толике борбе, чуства мало по мало уљуљаше се у тим мирнијим мислима, и најзад већ пред зору, с именом своје покровитељке на устима, усну Лучија дубоким и тврдим сном.

Али је био још неко у истом замку, који би хтео да исто тако чини, али му се није дало. Кад је отишао или скоро утекао од Лучије, пошто је наредио вечеру за њу и по обичају обишао некоја места у замку, вазда са оном живом сликом у памети и с оним речима у ушима, господин је улетио у своју собу, закључао се у њој журно и горопадно, као да ће да се затвори испред чете непријатељске, па и свукавши се горопадно, легао је у постељу. Али она слика наметаше му се сада већма но икада и као да му сада говораше: нећеш спавати!

«Каква ме је то глупа женска љубопитност снашла,» мишљаше, «да сам хтео да је видим? Има право онај хуља Нибијо; човек није више човек; тако је, није више човек!... Ја?.... ја да нисам више човек? Шта је то? који ми је враг? каква је то новина? Зар нисам и пре знао, да женске јаучу? Јаучу и људи каткад, кад не могу да се отму. Који бес! Зар никад нисам чуо женску како јауче?»

И ту није морао много да се чуди и да се сећа, јер му памћење и само изнесе не један случај, кад ни молбе ни плач не могаху да га покрену, да не изврши што је наумио. Али сећање на такве послове не поврати му сталност, која му недостајаше, да овај сада изврши; не угуши у души оно досадно сажаљење; место тога пробуди у њему неки страх, неко бесно покајање, тако да му се учини као олакшица, да се врати оној првој слици Лучијиној, против које хтео је своју срчаност да утврди.

«Та она је жива,» мишљаше, «и овде је; ту сам на њену срећу ја; могу јој казати: иди, буди опет весела; могу јој видети како јој се лице мења, па још могу јој рећи: опрости ми.... Опрости ми! Ја да молим да ми опрости? Једна женска? Ја!... Ох, па ипак! ако једна реч, једна таква реч може да ми скине што од овога пакленога терета, хоћу да је изустим — ех! осећам да ћу је изустити. Докле сам дотерао! Нисам више човек, нисам више човек!.... Ајде!» рече онда и горопадно се преврну у постељи, која му се учини и сувише тврда, а испод покривача, који му дође несносно тежак; «ајде! то су глупости, које су ми и досад на ум падале. Проћи ће и ова»

Па да би прошла, стаде у мислима тражити што важно, што би га иначе јако занимало, па да се тамо удуби; али не нађе ништа. Све му долазаше промењено; што му је пре подбадало жељу у највећем степену, сад му на изгледаше ни мало да је вредно желети га: страст не хоћаше више напред, као оно коњ, кад се у један пут код сена каквог ућуди. Мислећи на почете а недовршене послове, у место да се одушеви на извршење, у место да га препоне раздраже (у овај пар гњев би му дошао као нова сласт), он осећаше неку тугу, као неки ужас од већ учињених корака. Време му се учини као празно, без циља, без икаква занимања, без икакве воље, пуно само несносних успомена; сви часови слични овом, који му пролажаше толи споро, толи теретно. У мисли својој узимао је преда се своје слуге и не нађе ни једнога међу њима, коме би да заповеди, што би му важно било; и сама помисао да их опет види, да међу њих дође, беше му нов терет, гнусно му и мучно беше на то помислити. А кад је хтео да за сутрашњи дан нађе какво занимање, какав посао, који би се могао извршити, морао је да мисли, да сутра може да на слободу пусти ону сиротицу.

«Ја ћу да је пустим на слободу, да; чим сване, отрчаћу до ње и казаћу јој: иди, иди! Даћу јој да је отпрате.... А обећање? А обвеза? А дон Родриго?... А ко ми је дон Родриго?»

Као онај, кога је старешина збунио ненаданим питањем, тако и неименовани одмах помисли да одговори на ово питање, које је себи он сам, или боље рећи онај нови *он* ставио, који у један пут страховито порасте и уздиже се, као да ће да суди оном староме. Он дакле стаде тражити разлоге, прво него га је когод тобоже за то питао, зашто се могао решити, да без мржње и страха пусти толику невољу на бедну једну непознату, само да би дон Родригу учинио повољство; али не само да не могаше наћи разлога, који би му се у овај пар чинили згодни да извине његов чин, него ни сам себи не могаше да објасни, зашто се дао на то навести. Ова воља, пре него ли премишљање, беше тренутни покрет душе, која се повиновала старим, уобичајеним чуствима, беше последица од тисуће ранијих чинова; па мучени испитивач самога себе, да би дао одговора за један чин, нађе се уплетен у претрес целога свога живота. Натраг, натраг, од године на годину, од обвезе до обвезе, од крви до крви, од злочина до злочина: сваки изађе пред душу свесно и свеж, одељен од осећаја, који су га некад хтели и извршили, те се повратио у чрезмерности, коју ови осећаји нису тада допуштали да се у њој покрене. Сви су они били његови, били су он сам: гроза од те мисли, која се понављаше код сваке од тих слика и везнваше се за све, порасте најзад до очајања. Као помаман седе у постељи, помаман пружи руку ка зиду поред постеље, дохвати самокрес, запе га и.... у који пар да учини крај животу, који му је постао несносан, обузе му мисао страх и тако рећи сујеверно неспокојство, и он се сети времена, које ће тећи и после његове смрти. Грозећи се замисли своју нагрђену, укочену трупину, како се њом титра и последњи, који га буде преживио, па оно изненађење и забуну у замку сутра дан: све ће да буде тумбе окренуто; а он без моћи, без гласа, ко ће га знати куда бачен. Замисли разговор, што ће се повести овде, у околини и надалеко, па весеље својих непријатеља. Па и онај мрак, она тишина показиваше му смрт као нешто најжалосније и настрашније; чињаше му се, да не би био оклевао, да је био дан, на чистини, пред другим људима, па да скочи у какву реку и да га нема више. Па удубљен у ове мучне мисли запињаше и спушташе грчевитом силом у палцу ороз на самокресу, кад му прође главом друга мисао.

«Ако онај други живот, о коме су ми говорили у детињству, који непрестано помињу, као да је нешто извесно, ако тај живот није друго што, него само поповска измишљотина? Шта онда радим? Зашто да умрем? Па шта је, што сам учинио? Шта је? Једна моја глупост... Али ако има онај други живот!....»

Код такве сумње, код такве неизвесности спопаде га најцрња и највећа очајност, којој није могао утећи ни средством саме смрти. Пусти самокрес и дохвати се за косе, цвокоћући, дркћући. У један пут се сети речи, које је пре неколико сати чуо да су му понављали: Бог хоће много да опрости за једно милосрдно дело! и оне му се не вратише већ с оним гласом понизне молбе, с којим су му биле изуштене, него са гласом пуним важности, који је уједно давао неку далеку наду. Један часак дође му лакше; он спусти руке са слепих очију и нешто прикупљенији упре своје умне очи у ону, од које је те речи чуо, па је гледаше не као своју апсеницу, не као молитељку, него као од које му зависи милост и утеха. Једва чекаше дан, да отхита и да је ослободи, да из њених уста чује друге речи од освежења и живота; помишљаше и на то, да ће да је матери он одведе.

«Па онда? Шта ћу да радим сутра остатак дана? Шта ћу прексутра? Шта ћу преконосутра? Па ноћу? Ноћу, која ће ми се вратити кроз дванаест сати! Ох, ноћ! Само не ноћ!»

Па вративши се мучној празнини у будућности, залуду гледаше какву употребу времена, какав начин да проводи дане и ноћи. Час хоћаше да остави замак и да оде у далеке земље, где га нико не зна ни по имену; али он осећаше, да ће он сам вазда бити за собом; час му се појављиваше јадна нада, да ће му се вратити негдашња срчаност, стари ћеф, а ово сад да је као прелазно маштаније; час стрепљаше од дана, који ће га његовима тако промењена и јадна показати; час уздисаше за њим, као да ће му он донети видело и у његове мисли. И гле, баш кад је свитало, неколико часака пошто је Лучија била заспала, како је онако непомичан седио, допре му до ушију као вал од звука не са свим јасна, али је нешто као радосно у њему било. Поче слушати, па познаде, да то негде далеко звоне на неки празник, а мало после чу и јеку од планине, која армонију тихо понављаше и с њом се мешаше. Опет мало после чу где ближе једно звоно звони, опет на празник; онда још једно.

«Каква је то светковина? Какво је то весеље свуда?»

Ђипи са своје трнове ложе и у пола обукавши се, потрчи да отвори један прозор и погледа на поље. Магла је у полак обавила брда; небо не да је облачно било, него изгледаше као једноставан сив облак; али спрам видела, које све боље и боље узимаше маха, разазнаваше на друму у дну долине људе, који пролазише, друге који излазише из кућа и упућиваше се сви на исту страну према изласку из долине, на десно од замка, сви у стајаћу оделу и необично журећи се.

«Који је враг овима? Какво је то весеље у проклетој земљи? Куда ће све ово ђубре?»

Па викну поуздана брава, који спаваше у једној побочној соби, и запита га, откуда је та врева. Онај није ни сам знао, па одговори, да ће одмах отићи да распита. Господин се наслони на прозор и сав се даде у гледање на вреву. Ту су ишли људи, женске, деца, у чопорима, по два и два, иконосни; један стигао своје предњаке, па пристао уз њих; други изишао из куће, па пристао уз првога, на кога је наишао, те тако идоше заједно, као пријатељи, који су уговорили какав пут. Њихово понашање показиваше неку општу журбу и радост; а оно ако и не армонично, али тек једнодушно грување различних звона, једних блиских, других подаљих, беше као глас тим покретима и као допуњавање речима, које нису могле допрети до њега. Он гледаше и гледаше и у срцу му се покрену нешто више од љубопитности да дозна, шта је могло дати исту радост толиким различним људима.

ДВАДЕСЕТ ДРУГА ГЛАВА

Мало за тим врати се браво и јави, да је дан пре мила̂нски арцибискуп, кардинал Федериго Боромео, дошао у *** и да ће ту провести цели овај дан; новина ова синоћ се разнела по околним селима и сви хоће да виде овога мужа, а што звоне, то је више на весеље, него да се јави народу. Кад господин остаде сам, продужи гледање у долину, а дао се у још веће мисли.

«Рад' једнога човека! Свако се то ужурбало, свако је весело, да види једног човека! А сваки од њих имаће свога врага, који га мучи. Али нико — нико неће таквог имати, као што је мој; нико није такву ноћ провео, као ја! Шта има тај човек, да је обрадовао толики свет? Неколико солада што ће их насумце разделити.... Али сви ови не иду ради милостиње. Е, па неки знак по зраку, некоја реч.... Ох! кад би за мене имао речи, које би могле утешити! кад би... А што не бих и ја отишао? Зашто не?.... Идем, идем, па хоћу да с њим говорим; хоћу да говорим с њим у четири ока. Шта ћу му рећи? Па добро, он, који.... Хоћу да чујем, шта уме да каже тај човек!....»

Кад да се тако у забуни решио, на брзу руку доврши облачење, навукавши неку хаљину у неколико кроја војничкога; узме самокрес, који је остао на постељи, и задене га за појас с једне стране, а с друге стране задене други, који скиде са зида; за исти пас метне и нож, па пошто са зида скиде карабиљ исто тако чувен као и он што је био, пребаци га преко рамена, натакне шешир на главу, изађе из собе и прво оде до оне, којој је предао био Лучију, остави на пољу карабиљ у кутку једном близу врата, па куцне, јавивши се уједно и гласом. Баба ђипи са кревета и потрчи па отвори. Господин уђе, па погледавши по соби, угледа Лучију, где се мирно скупила у свом куту.

«Спава?» запита бабу полако; «тамо спава? Зар сам ти тако заповедио, несрећнице!»

«Ја сам се трудила, колико сам могла,» одговори она; «али она никако није хтела да једе, нити да дође....»

«Пусти је нека мирно спава. гледај да је на узнемирујеш; а кад се пробуди.... Марта нека буде у побочној соби, ти је можеш послати по све, што би ова овде затражила. Кад се пробуди... кажи јој, да ја ... да је господин отишао на који часак, да ће се вратити и да ће.... све учинити, што она буде желила.»

Баба остаде убезекнута, мислећи у себи:

«Да није ово каква кнегињица?»

Господин оде, узе опет своју пушку, заповеди Марти, да се ту код собе налази, заповеди првом браву, с којим се нашао, да пази, да нико осим те жене не крочи у собу, онда оде из замка и стане се журним кораком спуштати низ брдо.

Писац не каже, колико је било од замка до села, у коме је био кардинал; али према ономе, што ћемо казивати, излази да није даље било од добре шетње. По самом долажењу доловаца, па и из даљега краја, у ово село, то се не би могло изводити, јер се из онога времена помиње, да су људи од двадесет и више миља долазили гомилама да виде Федерига.

Брави, који су се случајно десили на стази, застадоше са штовањем да пусте господина да прође, чекајући да им што заповеди, или да их поведе собом ради каква предузећа, нити знадоше, шта да кажу, кад му видеше лице и погледе, којима им је одговарао на поклоне.

Кад је доспео на друм, мимоходци највише се чудише томе, што га видеше без пратилаца. Иначе сваки му се уклањаше тако, да би остало места и за пратњу, па са респектом скидаше капу пред њим. Кад у село стиже, затече тамо силан свет; али му име брзо прође од уста да уста и светина га пропусти. Он priђе једноме и запита га, где је кардинал.

«У пароковој кући,» одговори овај с поклоном и покажу му, где је то.

Господин оде тамо и уђе у авлијицу једну, где је пуно попова било, који га сви гледаше са удивљењем, пажном и сумњом. Угледа спроћу себе широм отворена врата, која су водила у малено предсобље, где су се искупили многи други попови. Скиде пушку и наслони је у једном куту од авлије, онда уђе у предсобље, па и ту би поглêдâ, шапата, име једно понављаше и онда ућуташе. Он се обрати једном од њих са питањем, где је кардинал, јер би хтео да говори с њим.

«Ја сам овде странац,» одговори упитани.

Па погледа око себе и зовну капелана кретоноеца, који је баш стојао у једном куту у предсобљу и шапућући питао свога друга:

«Овај? Онај разглашени? Шта ће тај ту? Добро је узети се на ум!»

Али на позив, који се зачу у по опште тишине, мораде доћи, поклони се пред неименованим, стаде да чује шта ће и са неспокојном љубопитности диже очи на ово лице и опет их спусти, застаде мало, онда рече или промуца:

«Не знам, хоће ли пресветли господин.... у овај пар.... бити у стању.... да ли ће.... моћи... Али идем да видим.»

Па оклевајући оде да јави у прву собу, у којој се налазио кардинал.

Овде нам се не може на ино, него ћемо мало да застанемо, као оно уморни и суморни путник, који је ваздан ходио преко пуста и дивља предела, па се задржи и проведе мало времена у хладу красна дрвета, на трави, близу извора живе воде. Овде смо наишли на личност једну, чије име и спомен кад се год истакне пред умом, разведри га са благим чуством поштовања и са пријатним осећањем наклоности; да како не би тим више сад, после толиких слика од јада, после гледања у толику и такву поквареност! Свакако морамо код ове личности рећи коју; ко не би хтео да ме слуша и хтео би да даље чита приповетку, тај нека одмах пређе на следећу главу.

Федериго Боромео, рођен 1564 године, био је један од оних увек ретких људи, који употребљавају дивно умље, сва средства велика богатства, све користи повлашћена стања и сталну истрајност на то, да траже и чине добро. Живот му је као оно поточић, који бистар извирући из стене, не застаје и не мути се никад, него после дуга тока кроз разне пределе бистар утиче у реку. Усред удобности и велелепоте он је од детињства слушао оне речи одрицања и понизности, она начела о сујети насладе, о неправди гордости, о правом достојанству и правом благу, које, било да их срца чују, било да их не чују, прелазе од рода на род у првим начетцима верозаконским. Он је, рекох, слушао те речи и та начела, узео их је озбиљно, оне су му се осладиле и он их је нашао да су истините; он виде дакле, да не могу бити истините друге противне речи и начела, ма да се и она предају од рода на род, исто тако поуздано и каткад од истих уста; зато науми да се у свом раду и мишљењу држи оних, које су биле истина. Уверен, да живот никако неће бити одређен, да многима буде на муку, а некојима на весеље, него да је свима као задатак, и коме ће сваки рачун полагати, поче он из детињства премишљати, како ће његов живот да буде користан и свет.

Године 1580 изјави намеру, да ће да се посвети црквеној служби, те и обуче се у свештеничко одело руком свога рођака Карла, кога је већ тада давнашњи и општи глас означавао као свеца. Мало за тим ступи у колегију, коју је Карло у Павији подигао и која и данас носи име његовога дома, и ту испуњавајући ревносно оно што му је прописано било, од своје воље узме на се још два посла: један, да учи хришћанској науци најнеотесаније и најзапуштеније у народу, и други, да походи, служи, теши и помаже болеснике. Уважење, које су му ту сви указивали, употреби на то, да своје другове приволи, да му у томе помажу, те у свакој часној и корисној ствари упражњавао је као неко првенство са примером, првенство, које би му лична његова својства и онда прибавила, да је био и најнижега стања. Користи друге врсте, које би му његово стање могло прибавити, он не само да није тражио, него је и све учинио, да би их избегнуо. Хранио се и одевао се више сиромашки него просто, а према томе био му је и остали живот и понашање. Никад није помишљао, да га мења, ма да су некоји сродници викали и вајкали се, како он на тај начин понижава достојанство њиховога дома. Другу борбу имао је да издржи с учитељима, који би крадом и као да би га изненадили, гледали да предањ, иза њега, око њега метну по штогод од намештаја господскијега, штогод што би га одликовало од других, те га означило као најодличнијега у месту, било што су мислили, да ће га временом ипак на то приволети, било што их је на то побуђивала ропска љубав, која тражи славу и насладу у туђем сјају, било што су спадали у оне премудре, који се клоне и врлине, као и порока, те проповедају, да је савршенство у средини, а средину ову таман тамо одређују, докле су они дошли и где су се добро наместили. Не само да се Федериго не даде победити оваким искушењима, него је и оне кудио, који су то чинили, па је тако чинио у детињству и у младости.

Није никакво чудо, ако је Федериго као дете и младић гледао да се саобрази држању и мишљењу таквог старешине, као што је био за живота кардинал Карло, старији од њега двадесет и шест година, са његовом озбиљном и узвишеном личношћу, која је, тако рећи, за живота изражавала светињу и сећала на његова дела, а да је потребно било, увек би драговољној послушности своје околине додала и важност своју; али је много знаменитије, да ни после смрти његове нико не би могао опазити, да Федериго, тада од двадесет година, нема путовођу и наставника. Све већа слава његовог умља, његове науке и побожности, сродство и веза не са једним силним кардиналом, уважење његове породице, па и само име, коме је Карло за умове као додао неку мисао светости и узвишености — све што треба и све што може људе дизати на црквена достојанства, сутицало је да му ова прорече. Али он, у срцу уверен о ономе, што ни један кршћанин не би могао устима порицати, да по правди нема власти човека над људима, ако није у служби њиховој, бојаше се достојанства и гледаше да их избегне: не зацело што би бегао од тога, да другоме служи, јер мало је живота, који су у томе тако као његов проведени били, него што себе није држао за довољно достојна и способна за ову високу и опасну службу. За то кад му 1595 године папа Климента VIII предложи миланску арцибискупију, он се веома смути и одби без оклевања. После попусти изричној заповести папиној.

Овакве појаве, као што сваки зна, нити су тешке ни честе, и претворности не треба више оштроумља да то учини, као ни лакрдијашима да се томе у свакој прилици и сваким начином ругају. Али престају ли оне зато бити природан израз добродетељног и мудрога мишљења? Живот је проба за речи, па речи, које изражавају ово чуство, ако ће проћи уста свију варалица и лајаваца у свету, увек ће за то остати лепе, кад им предходи и прати их живот пун несебичности и пожртвовања.

Код арцибискупа Федерига појављује се нарочита и стална ревност, да за себе не узима ни богатства, ни времена, ни старања, једном речи ничега, него колико је преко потребно било. Говорио је, као што и сви кажу, да су црквени дохотци наслеђе сиротиње; а како је он разумевао ово начело, види се из овога. Заповеди да се прорачуна, колико износи трошак за њега и његову кућу; а кад му рекоше, да је шест стотина шкуда (тада се звао шкудом златан новац, који оставши увек исте тежине и с истим писмом, касније се прозва цекин), заповеди, да се толико изброји сваке године из његове привауне касе за његову кућу, јер, вељаше, није слободно њему богаташу живети од тога наслеђа. А са својим имањем био је тако штедљив и тврд спрам самога себе, да је гледао да не скине хаљину, пре но што се са свим износила; али као што су савремени писци приметили, он је сједињавао духу простоте ванредну чистоту: две заиста знамените наваде у оном прљавом и разметљивом времену. Исто тако, да ништа не би пропале од сувишка његове просте трпезе, он га је одредио за сиротињски један дом, и по његовом налогу, један из тога дома долазио је сваки дан у трпезарију, да покупи што је претекло. Овакво старање могло би дати повода да се помишља на цицијанску, траљаву, тесногруду врлину, на ум који се занима ситницама и није кадар узвисити се, кад не би ту била она амвросијанска библиотека, коју је Федериго заумио онако дивно и са толиким трошком подигао из основа; а да би за њу набавио књиге и рукописе, осим оних што их је он прикупио са великом ревношћу и трошком, па их поклонио, послао је осам најизображенијих и најискуснијих људи што их је могао наћи, да купују по Италији, Француској, Шпањолској, Немачкој, Фландрији, Грчкој, на Ливану и у Јерусалиму. Тим начином искупи око тридесет хиљада печатаних књига и четрнаест хиљада рукописа. Са библиотеком је спојио докторски збор (било их је девет доктора, које је он за живота свога плаћао, а после, пошто за тај трошак нису били довољни обични дохотци, остала су само два), а њихов је посао био, да негују разне науке, богословију, историју, књижевност, црквене стародревности, источне језике, а сваки је од њих био обвезан, да обнародује какво дело о струци, које је зањ одређена била: он споји с тим једну колегију, коју је назвао тројезичном, ради изучавања језика грчкога, латинскога и талијанскога; једну колегију од питомаца, који ће се учити тим наукама и језицима, како ће их некада преподавати; споји с тим једну печатњу источних језика, т. ј. јеврејскога, калдејскога, арапскога, персијскога и јерменскога; онда једну збирку слика, другу од кипова, и једну школу за три главне уметности цртачке. За ове могао је наћи већ готове учитеље; што се осталога тиче, већ смо видели, колико га је труда стало купљење књига и рукописа; свакако биће да је теже било наћи типове од ових језика, које су тада у Европи много мање неговали него данас; а још теже него типове било је наћи људе. Доста је казати, да је од девет доктора морао узети осам међу младим питомцима у семинарији; а одатле се може судити, како је он судио о тадашњој науци и славним мужевима онога времена, а тај његов суд слаже се са оним, који је о томе потомство донело, предавши и једне и друге забораву. У правилима, која је издао за управу и за употребу библиотеке, види се намера за непрекидну корист, што је не само по себи лепо, него је у многоме далеко разборитије и прикладније, него ли што су биле тадашње мисли и обичаји. Библиотекару је прописао, да стоји у свези са најученијим људима у Европи, како би преко њих дознавао стање науке и имао извештаје о најбољим књигама, које би излазиле на страни у свакој струци, те да их може набављати; он му је прописао, да ђацима показује књиге, које они не би знали, а могле би им бити корисне; наредио је, да се свима, били Миланци или странци, даје удобности и времена, да се њима могу по потреби служити. Оваква цељ данас ће се свакоме чинити посве природна и истоветна са оснивањем једне библиотеке; тада није тако било. Па у једној историји амвросијанске библиотеке, коју је на начин и с елеганцијом општом оном столећу написао неки Пјерпаоло Боска, који је тамо био библиотекар после смрти Федеригове, изриком је примећено, као нешто необично, да у тој књижници, коју је приватан човек скоро са свим подигао на свој трошак, књиге су изложене погледу публике, дају се свакоме ко их иште, па им се још даје да седну и хартија, перо и мастило; како би могли прибележити, што би им требало; а у другим знаменитим јавним библиотекама у Италији не само што се књиге не могу видети, него су закључане у орманима, из којих ваде их само кад библиотекари по својој услужности хоће да их за који час покажу; ни помисли нема о томе, да се онима, који дођу, даде начина да уче. Тим начином умножавати такве књижнице, значило је узети књиге из опште употребе; беше то као какав сад, као што их је било, па и сад их има доста, који пољу одузму плодоносност.

Немојте питати за последице по јавну просвету од ове Боромеове установе; било би лако доказати са две речи, како се већ хоће да доказује, да су биле чудесне, или да нису никакве биле; испитивати до извесне мере, какве су заиста биле, то би била трудна ствар, слабо корисна, нити би јој било време. Али помислите, како је племенит, разборит, благ, сталан пријатељ човечијем усавршењу морао бити онај, који је хтео такву ствар, хтео је на такав начин, па је и извршио у по онога незнања, оне тромости, оног општега немара спрам сваке озбиљне тежње, дакле у сред оног: *пашто то? зар нису имали друге бриге? па шта ми је то? још нам је то требало!* и подобних; а тога је за цело било много више, него шкуда, што их је он у свом предузећу потрошио, у све сто и пет хиљада, већи део његовог имања.

Да би се такав човек назвао у највећој мери добротворан и штедар, могло би се узети, да није потребно знати, како је он још много издао непосредно помажући потребите; па ће их можда бити, који ће рећи, да је трошак таквога рода, а ја велим сав његов трошак, најлепша и најкориснија милостиња. Али је Федериго држао милостињу у ужем смислу за главну дужност и у томе, као и у осталом, његова дела саглашавала су се са његовом мишљу. Живот његов био је непрестано расипање сиротињи, па поводом исте ове скупоће, о којој смо у нашој приповести већ говорили, помаћемо мало после да наведемо некоје црте, из којих ће се видети, колику мудрост и племенитост знао је он дати и у ову штедроту. Од многих појединих примера, које су о овој његовој врлини прибележили његови животописци, ми ћемо овде навести само један. Дознавши да је један племић употребљава лукавство и насиље, те да би једну своју кћер дао у дувне, а она је желила да се уда, дозва он оца; кад је од овога дознао, да је прави узрок овом присиљавању то, што није имао четири хиљаде шкуда, колико је, по његовом мишљењу, требало, да му се кћи пристојно може удати, Федериго му поклони четири хиљаде шкуда. Можда ће се коме ова издашност учинити претерана, непромишљена, јер је сувише попуштала глупим ћудима гордељивца једног, те да би четири хиљаде шкуда може бити боље биле употребљене на стотину других начина. На ово немамо шта да одговоримо, него да би требало желити, да се чешће виђа претеривање у једној врлини, тако независној од мњења савременога (свако време има своје), тако слободној од општега правца, као што је у овој прилици она била, која је покренула једног човека да даде четири хиљаде шкуда, да не би једна девојка постала дувном.

Неисцрпљено милосрђе овога човека показивало се не само у давању, него и у свем његовом понашању. Лако приступан свакоме, мислио је, да је нарочито онима, који су од ниска стања били, дужан показивати благо лице и срдачно понашање, тим пре, што су тога мање налазили у свету. И нарочито ту имао је да се бори са господом од *ne quid nimis* (да се ништа не претера), који би у свачему хтели да се одржава граница. Кад је походећи једно планинско и дивље село, Федериго поучавао неку сиротињску дерлад и питајући их и настављајући их пун милоште миловао их, један од те господе примети му да и сувише чини указујући толику милошту тој и сувише прљавој и гнусној дечурлији; као да је тај добри човек претпостављао, да Федериго нема толико памети, да то и сам види, или толико оштроумља да и сам себи даде тако мудар савет. У извесним приликама времена и ствари то је несрећа људи, који су у неком достојанству, да се ретко хоће да нађе, ко би их сетио на њихове мане, али се налазе срчани људи, који ће да им замере за њихово доброчинство. Али добри бискуп одговори не без негодавања:

«То су моје душе и можда ми никада неће видети лица; па зар не бисте да их загрлим?»

Али је срџба врло ретка била у њега, коме су се дивили благом поштењу и ненарушеном спокојству, које би човек приписивао ванредно срећном темпераменту, а управо била је последица непрестанога савлађивања живе и осетљиве природе. Ако се он кад показао строг, па и прек, то је био спроћу својих потчињених свештентка, које је нашао да су тврдице или небрижљиви, или да имају порока противне нарочито духу њихове племените службе. Спрам свега што се могло тицати његове користи, или световне славе, није он давао ни знака од радости, или од гњева, журбе, или узбуђености: дивно, ако ова чуства нису ницала у његовој души, још дивније, ако су ницала. Не само што је из многих конклава,[1]) у којима је учествовао. изнео глас, да никад није тежио за тим местом тако жељним частољубљу, а тако страшним смирености, него један пут, када му друг један, који је много важио, дође и понуди свој и своје партије глас (ружна реч, али су се њоме служили), Федериго одби тај предлог на начин, да се онај остави намере и на другу се страну окрену. Ова скромност, ова одвратност спрам властољубности показивала се на исти начин у приликама обичнијима у животу. Бадар и неуморан у распоређивању и управљању, тамо где је држао да му је дужност да то чини, увек се клонио да се не плеће у туђе послове; шта више, извињавао се свом снагом, када су га молили, да се у што умеша, а то је, као што свако зна, необична умереност и уздржавање код људи, који су ревнитељи добру, као што је био Федериго.

---

[1] Збор кардинала, који бирају папу, зове се *конклаве*. **Превод.**

Кад бисмо се упустили у насладу, да купимо знамените црте његовога карактера, бисмо за цело добили чудну смесу од заслуга, које се чине да су противне једна другој, а за цело се ретко налазе заједно. Али нећемо пропустити да не прибележимо другу својственост овога лепога живота, који колико је пун био рада, управљања, званичних послова, настављања, саслушавања, диjецезанских обилажења, путовања и незгода, ипак не само да се занимао науком, него и то у толикој мери, да би довољно било и за књижевника по занату. И заиста, поред толиких других и различних похвала, Федериго је још код својих савременика био на гласу као учен човек.

Али нећемо крити, да се он са тврдим уверењем држао, па и у животу стално придржавао мњења, која би се данас свакоме чинила не толико неоснована, кокико необична, па и онима, који би имали велику вољу да их правдају. Који би га хтео у томе бранити, имао би оно тако обично и примљено извињење, да су то биле мане не толико његове, колико његовога времена, извињење, које у гдекојим стварима и кад је дошло услед нарочита испитивања чињеница̂, може имати неке, или баш многе важности, али кад се онако голо насумце примењује, као што обично бива, не значи управо ништа. Но не хотећи пустим формулама решавати заплетена питања, нити и сувише дуљити једну епизоду, нећемо ни да их разлажемо, задовољавајући се тиме, што смо као летимично споменули, да код човека, који је у главном био диван, ми не тражимо, да је такав у појединостима, јер ми и нисмо хтели да пишемо надгробну беседу.

За цело нећемо криво чинити нашим читаоцима, ако претпоставимо, да који од њих пита, да ли је тај човек од толико умља и толике науке оставио какав спомен. Да ли га је оставио! До стотину дела остало је после њега, великих и малих, латинских и талијанских, печатаних и рукописних, која се хране у библиотеци што је он основао, а то су расправе моралне, беседе, расправе из историје, о древностима светим и световним, о књижевности, уметностима и т. д.

Па како је то, рећи ће исти читалац, да су толика дела заборављена, или бар тако слабо позната, тако мало тражена? Како је то, да са толиким умљем, толиком науком, толиким познавањем људи и ствари, са толиким умовањем, толиком страшћу за добро и лепо, са толиком чистотом душевном, како да са толиким другим својствима, која творе писце великима, да он у стотину дела није ама ни једно оставио, које држи за одлично и онај, који га не одобрава у свему, а зна му наслов и онај, који га не чита? Како је то, да сва та дела укупно нису била довољна, да бар бројем својим његовом имену прибаве код нас књижевнички глас?

Питање је зацело разложно, а предмет веома занимљив; јер разлози овом појаву нашли би се при посматрању многих општих чињеница, а кад би се нашли, одвели би к испитивању других подобних појава. Али тога би било много и обилато, а онда би ли вам се то понаравило? Кад бисте напрћили уста? За то ће бити боље, ако се опет вратимо нашој приповести, те у место што ћемо још вазда бенетати о том човеку, ако одемо да га видимо на делу.

ДВАДЕСЕТ ТРЕЋА ГЛАВА

Чекајући на час да иде у цркву да служи божију службу, читаше кардинал Федериго, као што му је обичај био, кад год би добио времена, кад му уђе крстоносац капелан узбуђена лица.

«Необичне походе, заиста необичне, пресветли господине!»

«Ко је?» запита кардинал.

«Нико други, него господин....» одговори капелан.

Па врло значајно ударајући гласом на сваки слог, изусти оно име, које ми не можемо да испишемо нашим читаоцима. Онда додаде:

«Ту је главом и не тражи друго, него да га пустимо вашој пресветлости.»

«Он!» рече кардинал с оживљеним погледом, па затвори књигу и устаде са столице; «нека дође! одмах нека дође!»

«Ма....» на то ће капелан и не макну се; «пресветло вам господство ваља да зна, ко је то, тај разбојник, тај чувени....»

«Па зар није срећан бискуп, кад је такав човек добио вољу да га походи?»

«Ма ...» опет ће капелан; «сад не можемо неке ствари помињати, јер ваше преосвештенство вели, да су то којекаква бенетања; али мислим, да је дужност кад се случај покаже.... Ваше преосвештенство; ревност хоће да прави непријатеље, и ми поуздано знамо, да се није један лупеж усудио хвалити се, да ће пре или после... »

«Па шта су учинили?» прекиде му реч кардинал.

„Ја велим, овај овде архизликовац је, бесновић, који се меша са најбешњим лупежима, па су га могли послати...“

„О! какав је то запт,“ опет му прекиде Федериго реч смешећи се, „кад војници опомињу војводу, да треба да се плаши!“

Онда опет постаде озбиљан и замишљен и рече:

„Свети Карло за цело не би премишљао, да ли ће преда се пустити таква човека, него би га још он потражио. Одмах га пуштај унутра; и онако је већ сувише чекао.“

Капелан пође говорећи у себи:

„Нема лека; сви ови светитељи тврдоглави су људи.“

Отворивши врата и ушавши у собу, у којој је био господин и остали, виде друштво где се сабило на једну страну, па шапућу и крадом погледају у њега, кога су сама оставили у једном куту. Он се упути њему, а међу тим мераше га крадом у колико је могао, па премишљаше, какво ли врашко оружје може бити скривено под хаљином, те да би заиста требало, пре но што би га увео, да му је бар предложио... али не могаше да се одважи. Он му приђе и рече:

„Његово преосвештенство чека ваше господство. Изволите са мном поћи.“

Пак идући пред њим кроз малену гомилу, која се одмах растави десно и лево, погледаше десно и лево, као да би да каже: шта ћете? Зар и сами не знате, да увек чини што је њему воља?

Чим је увео неименованога, Федериго му пође у сусрећу са предусретљивим и ведрим лицем и с раширеним рукама, као пред човека, кога је једва чекао, и одмах даде знак капелану да изађе, који се повинова.

Оставши сами, обојица поћуташе мало, обојица недоумевајући. Неименовани, који је био као да га је овамо донела нека неисказана помама, а не каква одређена намера, стојаше још као силом, растрзаван двема противним страстима: жељом и нејасном надом, да ће наћи олакшицу својим душевним мукама, а с друге стране гњевом и стидом, што је овамо дошао као покајник, као покорник, као бедник, да исповеда грехе и припада једном човеку; он не налазаше речи, а и не тражаше их. Али кад погледа у лице овом човеку, осећаше, како га пробија неко чуство поштовања, у исти мах заповедно и благо, које умножавајући му поуздање, стишаваше гњев, па не ударајући на гордост с лица, савлађиваше је и тако рећи налагаше јој да ћути.

Федеригова појава заиста је таква била, да је показивала надмоћност и на љубав побуђивала. Држање му је било природно и као нехотице величаствено, стас непогрбљен ни ослабљен годинама; око озбиљно и живо, чело ведро и пуно мисли; са седином, онако блед, са знацима уздржања, премишљања, умора, бејаше на њему нека девичаска свежина; све црте на лицу показиваше, да је оно у млађим годинама било што се каже управо лепо; ваздашње свечане и благе мисли, душевно спокојство дуга живота, човекољубље и она непрестана радост неисказане наде даваше му, да тако кажем, неку старачку лепоту, која је тим јаче падала у очи у оној величаственој простоти порфире.

И он подржа један часак свој продирући поглед на неименованоме, вичан дугим временом да на лицу чита мисли, пак учини му се, да испод тих мрачних и растројених црта све више налази нешто налик на ону наду, коју је зачео био, чим су му јавили за ове походе, те сав одушевљен рече:

„Ох! како су ми драге ове походе! како ли вам морам благодарити на тако лепој одлуци, ако ћете и имати нешто да ми пребаците!“

«Да пребацим!» викну господин удивљен, али ублажен овим речима и овим начином и задовољан што је кардинал пробио лед и почео ма какав разговор.

«Дабогме да ми треба замерити,» прихвати овај, «што сам пустио да ме предупредите, јер давно и давно и толико пута требао сам ја вама да дођем.»

«Мени, ви! Знате ли ви, ко сам ја? Јесу ли вам добро казали моје име?»

«А зар ви мислите, да су ми пријавили каквога непознатога, да бих ја осећао ову радост, што је чуствујем и која ми се за цело и на лицу види? Та ви сте тај, који сте ми је причинили; ви, кога сам увек толико љубио и оплакивао, за кога сам се толико богу молио; ви међу мојим чедима, коју сву и од срца љубим, кога сам највише желио поздравити и загрлити, да сам мислио, да се томе могу надати. Али бог једини твори чудеса и притиче у помоћ слабости и спорости његових бедних служитеља.»

Као громом поражен беше неименовани овим тако ватреним дочеком, овим речима, које су одсудно одговарале ономе, што он још није изустио, нити се и решио био да изусти, пак дирнут а збуњен ништа не говораше.

«Па што?» опет ће Федериго још срдачније; «ви имате нешто лепо да ми кажете, а пуштате ме да толико чекам на то?»

«Што лепо да вам кажем, ја? У срцу моме пакао је, и ја да вам кажем што лепо? Кажите ви мени, када знате, какав је то пријатни глас, што га очекујете од човека као ја што сам.»

«Да вам се бог коснуо срца и хоће да будете његов,» одговори кардинал спокојно.

«Бог! бог! бог! Кад бих га могао видети! Кад бих га могао чути! Где је тај бог?»

«Зар ви мене питате? Ви? Да коме је ближе он, ако није вама? Зар га не осећате у срцу, како вас тишти, како вас узбуђава, како вам не да нигде станка, а у исти мах к себи вас привлачи, даје вам да осећате наду у спокојство, у утеху, у утеху потпуну, безграничну, чим га будете познали, исповедили и призвали?»

«Ох, заиста! ево ту ме нешто тишти, нешто гризе! Али бог? Ако јесте бог, ако је он онај, кога ви кажете, шта ће он са мном да чини?»

Ове је речи изустио очајним гласом, али му Федериго одговори свечаним гласом, као побожним удухновењем:

«Шта може бог с вама да чини? шта хоће с вама да чини? Знак један своје моћи и своје благости; од вас хоће да добије славу, коју му нико други не би могао дати. Што свет виче на вас већ од толико доба, што тисуће и тисуће гласова ваша дела проклињу....»

Неименовани се трже, убезекнут један часак, што чује тако жестоке речи, и још већма удивљен, што се на то не срди, него му је чисто лакше.

«Каква слава отуда за бога?» настави Федериго. «То су гласови страха, гласови себичности, можда и гласови правде, али правде тако лаке и тако природне! гдекоји можда и велике зависти спрам те ваше злосрећне силе, те све до сад плача достојне спокојности душевне. Али кад ви сам устанете да проклињете свој живот, да оптужите сами себе, тада — тада ће бити бог слављен! И ви питате, шта може бог учинити за вас? Ко сам ја сиромах човек, да бих вам већ сада могао рећи, какву корист може од вас имати такав господин? шта он може да учини са том бурном вољом, том непоколебаном сталношћу, кад је буде одушевио и загрејао љубављу, надом и кајањем? Ко сте ви сиромах човек, који сте могли помислити, да ћете знати изумети и чинити дела већа у злу, него што их бог може чрез вас учинити у добру? Шта може бог да учини за вас? А да вам опрости? Да вас спасе? Да у вама изврши дело искупљења? Зар то нису дивна дела и достојна њега? О! помислите, кад ја човечуљак један, ја слаботиња, па ипак сам испуњен сам собом, овакав какав сам, кад се толико сада печем за ваше спасење, да бих зањ радо дао — он ми је сведок! — ово мало дана што су ми остали — о! помислите, колико и какво мора да је милосрђе онога, који мени улива ово тако несавршено, а тако живо; колико вас он љуби, колико вас жељкује онај, који ми заповеда и испуњава ме љубављу спрам вас, која ме прождире!»

У којој се мери ове речи излазиле из његових уста, у истој му је лице, поглед, сваки покрет дисао духом њиховим. Лице његовога слушаоца, с почетка искривљено и грчевито, најпре дође зачуђено и пажљиво, онда се на њему указа узбуђеност дубља и мање страшљива; очи његове, које од детињства нису знале за сузе, наводнише се, кад Федериго престаде, закри он лице рукама и бризну у плач, који је био као последњи и најјаснији одговор.

«Бог је велик и благ!» викну Федериго и подиже к небу очи и руке. «Шта ли сам учинио ја, недостојни слуга и дремљиви пастир, да си ме ти позвао на овај празник милости, да си ме удостојио да присуствујем овако радосну чуду!»

Рекавши то, пружи руку, да узме неименованога за руку.

«Не!» викну овај, «не! Даље, даље идите од мене! не прљајте ту невину и добротворну руку! Не знате ви, шта је све учинила она, коју ви хоћете да стиснете.»

«Пустите,» рече Федериго и са љубавном силом узе га за руку, «пустите ме да стиснем ову руку, која ће исправити толику кривду, која ће чинити толико добро, која ће утешити толике уцвељене, која ће се пружати неоружана, мирољубна и понизна толиким непријатељима!»

«То је сувише!» рече неименовани јецајући. «Пустите ме, преосвештени господине; добри Федериго, пустите ме! Вас очекује читав народ искупљен; толике добре душе, толики невини, толики који су дошли издалека да вас један пут виде и чују; а ви се овде занимате.... с киме!»

«Оставимо оних деведесет и девет оваца,» на то ће кардинал; «оне су сигурне на брду; ја сад хоћу да сам с овом заблуђеном. Оне душе можда су сад задовољније, него да виде овог сиромаха бискупа. Можда бог, који је у вама извршио дело милосрђа, лије у њих сада радост, којој оне још нису чуле повод. Можда је овај народ с нама уједињен, а и не зна за то; можда свети дух меће у њихова срца нејасну ревност милосрђа, молитву. коју ће ради вас услишати, благодарност, којој сте ви до сад још непознати предмет.»

Говорећи тако обгрли неименованога, који се најпре хтеде уклонити од тога, али онда попусти, као побеђен оним силним човекољубљем, те и он обгрли кардинала и на његово раме спусти своје узбуђено и промењено лице. Сузе његове капаше по неоскрнављеној порфири Федериговој, а невине руке кардиналове срдачно стискиваше ове удове, тицаше се ове хаљине, која је вична била носити оружје насиља и издајства.

Неименовави нежно се изви из овога загрљаја, наново покри очи једном руком и у исти мах дигнувши лице, викну:

«Ваистину је бог велик! Ваистину је бог добар! Сад сам себе познао, разумео сам ко сам; моје неправде изашле су ми пред очи, ја се гнушавам сам себе; ипак — ипак осећам олакшицу, радост, да, радост, какву још никад нисам осетио у мом грозном животу!»

«То је покушај,» рече Федериго, «који вам даје бог, да би вас везао за своју службу, да би вас одушевио, да одлучно пођете новим животом, у коме имате толико да покварите, толико да исправите, толико да оплакујете!»

«Какав сам несрећник ја!» викну господин; «колике и колике су ствари, које само могу оплакивати!... Али бар једну имам тек предузету, истом почету, коју могу, ако не иначе, а оно у половини преломити; имам једну, коју могу одмах преломити, покварити, исправити»

Федериго стаде слушати; а неименовани укратко му каже, али речима гнушања још јачима, но што смо их ми употребили, какво је насиље учињено Лучији, какву је страву и муку ова бедница поднела, како га је она молила, како је он због тога био као помаман, те како је она још у замку...»

«О, не губимо времена!» викну Федериго, стрепећи од сажаљења и бриге. «Благо вама! Ово је залога за опроштај божји! чините што можете, да постанете оруђе избављења оној, којој сте хтели да будете на пропаст. Бог вас благосиља! Бог вас је благословио! Знате ли ви, одакле је ова наша мученица?»

Господин рече Лучијино село.

«Није далеко одавде,» рече кардинал; «слава Богу! а по свој прилици....»

Говорећи тако притрча једном столићу и куцну у једну меденицу. Одмах уђе поплашен капелан крстоносац и пре свега погледа у неименованога, а кад угледа оно преображено лице и оне очи црвене од плача, погледа у кардинала, па кад под оном непоколебаном равнодушности угледа у лицу као озбиљно задовољство и као неку нестрпељиву журбу, зину као занесен, но га кардинал одмах истрже из тога посматрања, питајући га, да ли се међу искупљенима ту пароцима налази парок из ***.

«Ту је, преосвештени господине,» одговори капелан.

«Одмах га зовите овамо,» рече Федериго, «а с њим нека дође овдашњи парок.»

Капелан изађе и оде у собу, где су били искупљени ови свештеници. Сви га погледаше. А он. још непрестано с отвореним устима, са лицем, на коме се још пуно огледао занос овај, подиже руке и машући по зраку, рече:

«Господо! господо! haec mutatio dexterae Excelsi (ово је промена учињена десницом превишњега)!»

Па остаде један часак ништа не говорећи. После додаде гласом свога звања:

«Његова пресветлост и преосвештенство зове господина овдашњег парока и господина парока из ***.»

Први позвани одмах изађе напред, а у исти мах зачу се из средине гомиле једно отегнуто и зачуђено: «Ја?»

«Јесте ли ви господин парок из ***?» запита капелан.

«Јесам; али ...»

«Његово пресветло и преосвештено господство зове вас.»

«Мене?» опет се зачу исти глас, јасно казујући том речицом: а што ћу ја тамо унутри?

Али сад је са гласом изашао на среду и човек, дон Абондијо главом, усиљеним ходом и са лицем пола удивљеним и пола зловољним. Капелан му даде знак руком, као да би му казао: овамо! ајдемо! шта оклевате толико? Пак он напред, за њим оба парока, оде до врата, отвори их и обојицу уведе.

Кардинал пусти руке неименованога, с којим је међу тим удешавао шта да чине; уступи мало на страну и зовне знаком местнога парока. Укратко му рече, у чему је ствар, и да ли би знао одмах наћи какву добру жену, која би у носиљци отишла до замка по Лучију, какву жену разборито, која има срца, како би се знала добро владати у послу тако нову, те да употребљава најзгоднији начин, да налази најприкладније речи, да храбри и умирује ону сиротицу, којој после толико страха и у толикој узбуђености могло би и само спасење поново узнемирити душу. Парок се мало промисли и онда рече, да има већ такву женску, па оде. Сад другим знаком зовну кардинал капелана и заповеди му, да одмах спреми тетриван и носаче и да оседла две мазге. Кад оде и капелан, окрену се дон Абондију

Овај му је већ био пришао, да би што даље био од онога другог господина, па погледаше крадом час једнога, час другога и премишљаше у себи, шта ли ће да каже цела та ствар; а сад још му ближе приђе, поклони му се и рече:

«Мени су казали, да ме је ваша пресветлост звала, али ја мислим, да ће ту бити нека забуна.»

«Нису се забунили,» одговори Федериго, «имам нешто пријатно да вам кажем и да вам поверим утешан и што лепши задатак. Једна ваша парокијанка, коју сте ви оплакивали као изгубљену, Лучија Мондела, опет је нађена, она је ту близу, у кући овога мога драгога пријатеља; па ћете ви сад ићи с њим и са једном женом, коју је господин овдашњи парок отишао да потражи, ићи ћете, велим, да примите ту своју овчицу и да је овамо доведете.»

Дон Абондијо труђаше се свом силом, да прикрије непријатност, или боље рећи бригу и горчину, коју му причињаваше такав задатак, или да рекнемо заповест; не имајући више кад, да удеси и намести лице, које се већ намрштило било, он га сакри, дубоко пригнувши главу у знак послушности. Онда је диже и дубоко се поклони неименованоме са смерним погледом, који казиваше: у твојој смо руци! буди милостиван! parcere subjectis (смилуј се покоренима)!

За тим га запита кардинал, каква рода има Лучија.

«Ближега рода, с којим је живила или живи, има само матер,» одговори дон Абондијо.

«А је ли ова у селу?»

«Јесте, преосвештени господине.»

«Кад већ ова сирота девица,» опет ће Федериго, «не може одмах да се врати њеној кући, хоће јој бити велика утеха, ако буде одмах видела своју матер; зато ако се не би господин овдашњи парок вратио, пре него него што ја одем у цркву, учините ми љубав и кажите му, нека нађе какве двоколице, или какво јахаће живинче, па нека пошље каквог разборитог човека, који ће наћи ту жену и овамо је довести.»

«Како би било, да ја идем?» запита дон Абондијо.

«А, не ви; вас сам већ за што друго замолио,» одговори кардинал.

«Велим, зато.» на то ће дон Абондијо, «да припремим бедну матер. То је врло осетљива женска, па се ту хоће који је познаје и који зна, како треба с њом, да не би изашло зло место добра.»

«За то вас и молим, да јавите господину пароку, нека изабере разборита човека; ви сте много потребнији на другом месту.» одговори кардинал.

А хтео би да му каже: како је врло потребно за ону бедну девицу, да одмах види познато лице и поуздана човека у оном замку, после толиких часова проведених у страхоти и у грозној неизвесности будућности. Али овакав разлог није се могао тако јасно казати пред овим трећим Ипак је чудно изгледало кардиналу, да му дон Абондијо није разумео наговешћивање. да и сам није на то помислио; исто тако изгледаше му неуместан и његов предлог и наваљивање, тако да помисли, да ту мора нешто бити. Он га погледа и лако нађе на његовом лицу страх од путовања с оним страшним човеком, да иде у ону кућу, ако ће бити и на који час. Хотећи дакле растерати ове кукавичке сумње, а не могући на страну узети пароха и с њиме на само шапутати, јер је ту као трећи био његов нови пријатељ, кардинал помисли, да ће најзгодније средство бити, да учини оно, што би био чинио и мисмо то побуђење, да т. ј. говори са самим неименованим, пак по његовим одговорима разумеће дон Абондијо најпосле, да онај није више такав човек, да би требао да га се боји. Он дакле приђе неименованоме, па начином неусиљене поверљивости, која хоће да се нађе у новој а силној наклоности, као и у давнашњем тесном пријатељству, рече му:

«Немојте мислити, да ћу се ја за данас задовољити само овом посетом. Је л' те, ви ћете се опет вратити с овим добрим свештеником?»

«Да ли ћу се вратити?» одговори неименовани; «кад бисте ме одбили, остао бих упорно на вашим вратима, као убоги просјак. Ја морам с вама говорити! морам да вам чујем речи и да вас гледам! ви ми требате!»

Федериго узе га за руку, стисну је и рече:

«А ви нам учините милост и ручајте данас с нама. Ја вас очекујем. Међу тим идем, да се помолим богу и да му са народом принесем хвалу, а ви идите да берете прве плодове милосрђа.»

Код ове појаве стојаше дон Абондијо као плашљив деран, који гледа како неко без страха милује своју грдну рундовину крвавих очију и чувену са уједања и страхоте, па чује, како му господар каже, да је његово псето добро и мирно као јагње; гледи у господара, па нити вели, да је тако, ни да није; гледи у пса, па не сме да му приђе, јер се боји, да ће мирно псето показати му зубе, па све и да га милује; не сме да се уклони, да га пас не би опазио; а у срцу свом вели; ох! кад бих био код моје куће!

Кардинал се кренуо да иде, непрестано држећи неименованова за руку и водећи га собом, па још једном погледа на овога сиромаха, који остаде натраг, зловољан, незадовољан, и нехотице са киселим лицем. Па мислећи, да је ово нерасположење можда отуда дошло, што му се чини да је занемарен и остављен као у куту, тим више спрам тешка грешника, који је био тако лепо и са толиком срдачношћу примљен, окрену му се у пролажењу, задржа се један часак и са љубазним осмехом рече му:

«Господине пароче, ви сте увек са мном у дому нашега благог оца; али овај.... он perierat et inventus est» (би изгубљен и опет је нађен).

«Ох! како се томе радујем,» рече дон Абондијо и дубоко се поклони обојици.

Арцибискуп пође напред и дотакну се врата, која одмах с поља широм отворише два слуге, што су биле један с једне, други с друге стране. Необични пар указа се жељним погледима свештенства, које се искупило у соби. Угледаше ова два лица, на којима се огледаше различно узбуђење, али једнако дубоко: благодарна нежност, понизна радост на часноме лицу Федеригову; а на ономе неименованога забуна ублажена утехом, млађан стид, пораженост, али кроз коју је све удиљ пробијала силовитост ове дивље и жестоке природе. А после се дознало да није једноме од гледалаца пао на ум овај стих Исајије: Вук и јагње ићи ће на исту пашу; лав и во јешће заједно сламу. За њима иђаше дон Абондијо, коме нико ни мукает.

Кад дођоше на средину собе, уђе с друге стране кардиналов коморник и приђе му да му каже, како је извршио налоге, које му је капеланс аопштио; да су носиљка и две мазге готове и само се чека за женом, коју ће довести парок. Кардинал му рече, чим буде овај дошао, нека га упути да говори са дон Абондијом, па ће се већ све удесити према наредбама овога и неименованога, коме наново стиште руку, као при растанку, и рече му:

„Ја вас чекам."

Окрене се да поздрави дон Абондија и затим упути се према цркви. За њим оде свештенство полак у гомили, полак у реду; оба сапутника остадоше у соби сами.

Неименовани стојаше сав у се прикупљен, замишљен, нестрпељив да дође час да иде и да опрости мука и затвора своју Лучију; сада је његова била у посве другом смислу, него што је била дан пре; па његово лице изражаваше јаку узбуђеност, која се неповерљивом оку дон Абондија могаше лако чинити нешто горе. Овај га шкиљећи погледаше и хтео би с њим да почне пријатељски разговор.

„Али," мишљаше, „како да му кажем? да ли још да му кажем: радујем се? Да се радујем, чему? Што сте све досад били антикрист, а сад сте се најпосле одважили да будете поштен човек као и други? Леп поздрав! Ех! ех! ех! ма с које стране да окрећем, честитке неће да кажу што друго него то. Па ако је истина, да је постао поштен човек, тако ванезапу! имамо у свету толике доказе за то и због различних узрока! А најпосле, шта знам ја? А овамо треба с њим да идем! у онај замак! О, џаба и посла! џаба и посла! џаба! Да ми је то когод јутрос рекао? А! само да ми је одавде да читав изађем, хоћу већ показати сињори Перпетуји, како ће ме овамо силом терати, кад нисам морао ићи ван мога деканата: те како ће сви пароци из околине да дођу, па чак и они издалека; те да ја не могу остати за њима; те ово, те оно; па сад да се уплећем у такве послове! Баш сам несрећан! Тек нешто морам овоме казати."

Па премишљајући овако и онаћо, баш се домислио да би му могао рећи: никад се нисам надао тој срећи, да ћу се наћи у тако уважену друштву, и баш да зине, кад ето ти коморника унутра са ондашњим пароком и јави, да је жена у носиљци ту, а онда се окрену дон

Абондију, да прими други налог кардиналов. Дон Абондио отаља ово како је у оној забуни знао, онда пријђе коморнику и рече му:

«Мени барем дајте мирну мазгу, јер, право да кажем, лош сам јехач.»

«Можете мислити,» одговори коморник с лаким осмехом; «то је мазга писарева, а то је књижевник човек.»

«Добро̀...» на то ће дон Абондијо, а у себи настави: «Нека ми буде бог у помоћ.»

На прву вест господин се кренуо журно; дошавши до врата, примети, да је дон Абондијо заостао. Стаде да га причека; а кад овај хитајући дође и хтеде да га моли да му опрости, он му се поклони и пусти га напред с учтивим и понизним лицем, што у неколико опорави беднога мученика. Али тек што ступи у авлијицу, виде другу новину, која му поквари оно мало утехе; он угледа неименованога, како оде до једнога кута, узе једном руком своју пушку за цев, онда другом за ремик, па брзим покретом, као да је томе вичан, завргну је на раме.

«Јој! јој! јој!» мишљаше дон Абондијо; «шта ли је тај наумио са том справом? И то ми је кострет! и то ми је испаштање за покајника! А да му нешто падне на ум? О! џаба и налога! о! џаба ти налога!»

Да је господин и издалека могао слутити, од какве сорте мисли пролазе главом његовога друга, не може се казати, шта би ове био чинио, да га охрабри; али је од такве сумње био на хиљаду миља далеко; а дон Абондијо узимао се на ум, да ништа не покаже, што би значило: ја не верујем вашем господству. Кад дођоше на крај улице, нађоше готове обе мазге; неименовани скочи на ону, коју му је привео један коњушар.

«Није ли ћудљива?» запита дон Абондијо коморника и опет метну на земљу ногу, коју је већ био дигао према стремену.

«Пењите се слободно; то је право јагње.»

Дон Абондијо дохвати седло, па уз помоћ коморникову терај, терај, терај, па се попне на мазгу.

Неколико корака пред њима била је носиљка, коју су носиле две мазге, и на глас мазгарев крене се; цело друштво оде.

Ваљало им је проћи поред цркве дупком пуне народа, преко мале пијаце такође пуне друга народа из села и са стране, који није могао да стане у цркву. Већ је пукао велики глас, па кад се указа ово друштво, кад угледаше човека, још пре неколико часова предмет страха и проклетства, а сада радосне љубопитности, у гомили се зачу жагор као од одобравања, те уклонивши им се с пута, уједно се гураше и тураше, да га виде из близа. Прође тетриван, прођо и неименовани, а спроћу широм отворених црквених врата скиде он шешир и приклони оно страшно чело до гриве мазгине, а стотине гласова мрмљаше: Бог га благосовио! И дон Абондијо скиде шешир, поклони се и препоручи се небесима; али када чу свечану песан своје сабратије, који појаше на сав мах, осети као неку завист, неку тужну тронутост и толику жалост, да је с тешком муком могао да задржи сузе.

Кад изађоше између кућа и дођоше у отворено поље, на стазе, које су каткад заиста биле пусте, спусти се на његове мисли још црњи вео. Није имао други предмет, на који би могао с поуздањем погледати, него мазгара, који служећи кардинала, за цело је морао бити поштен човек, а уједно није изгледао баш са свим ператоборан. Овда онда срели би се с људима, па и са читавим чопорима, који су се журили да виде кардинала, и то је било за дон Абондија као нека отрада, али тренутна, јер се сада ишло у онај страшни до, где ће да срета само поданике овога пријана, а какве поданике! Са пријатељем сад би већма но игда желио да се упусти у разговор, једно, да га мало боље опипа, а друго, да га држи у доброј вољи; али видећи га онако замишљена, остављаше га воља на то. Морао је дакле да се сам собом разговара, па ево нешто од онога, што је бедник при овом јахању сам себи говорио. а кад би се све исписало, била би читава књига.

«Света је истина, што се каже, да светитељи и лупежи имају у себи живу, те им није доста, да се они сами врте, него би, да могу, увукли у коло сав човечански род; и сад ето ми морадоше доћи баш највећи зликовци, да мене траже, који не тражим никога, и да ме у силу бога увуку у своје послове, а ја овамо ништа друго нећу, него да ме оставе да с миром живим! Каква је то будала тај дон Родриго! Шта би му још фалило да буде најсрећнији човек у овом свету, кад би само имао мало памети? Богат, млад, уважен, ласкан; а њему је досадно добро, него мора да задаје јада и себи и другима. Могао би бити други Микелачо; ајак! хоће он да тера занат, како ће да досађује женскадији, а на свету нема луђа, лоповскија и манитија посла од овога; могао би у рај да се одвезе на каруцама, а он хоће да иде хромом ногом у ђавољу кућу. Па тек овај....»

И ту га погледа, као да се побојао, да ће овај чути његове мисли.

«Овај је најпре окренуо свет тумбе својим злоделима, а сада га тумбе окреће својим покајањем.... ако је истина. Међу тим треба да искусим, да ли је тако!... То је тако: ко је са том лудошћу дошао на свет, тај увек мора да прави ларму. Зашто није хтео да буде поштен човек целога века, као ја што сам био? Ајак! хоће друге да черечи, да убија, да буде читав враг.... ух! тешко мени!.... а онда још и тај вашар, да твори покајање. Ко хоће збиља да се покаје, тај може то да чини у својој кући, на миру, без толика посла, без толике досаде другоме. А његово пресветло господство, само што пре шири руке, драги пријатељу, пријатељу драги; пристати на све, што овај каже, као да је то каквим чудом гледао, па одмах и решити се, уплести се у по посла и рукама и ногама, па терај овамо, терај онамо — то се код моје куће зове брзоплет. Па без икакве капаре у рукама, предати му једног сиромаха парока! то се зове играти се лијо и тако о једнога човека! Један свет бискуп, као он што је, требало би да чува пароке као своју очну зеницу. Малко равнодушности, велим, пристајало би баш и уз светињу..!. А ако је све то само привидно? Ко ће да зна све намере људске? па тек код људи као овај! Кад помислим, да ја морам с њим да идем, у његову кућу! А ако ту буде какав враг — куку мени! боље је и не мислити на то. Какав је то посао са Лучијом? Да нема ту какве намере са дон Родригом? Какви су то људи! али би бар ствар била јасна. Али откуда да је овај овде има у својим шапама? Ко ће то знати? Ту сву тајну зна пресветли господин; али мени, коме заповедају да овако каса, не каже се ништа. Није ми стало да знам, шта други раде, али кад човек мора да носи кожу на пазар, има права и да зна. Кад би то било, да се иде по ту сироту девојку, ајде је! Премда је он и сам правце могао довести. А онда, кад се већ тако покајао, кад се већ тако посветио, зашто сам им онда ја? Уф! каква је то забуна! Добро; тако је воља божија; биће велика неугодност, али што ћемо! Биће ми право и због оне сироте Лучије; и сама она потребоваће избављење; бог зна, шта је све поднела; жао ми је, али се она родила на моју пропаст.... Бар је могла загледати баш у срце овоме, да види, како мисли. Ко ће га моћи познати? Ево сад, час изгледа као свети Антонијо у пустињи, час као главом Олофернес. Уф! тешко мени! тешко мени! Али ништа; бог је дужан да ми помогне, јер ја се у ово нисам уплео, што сам тако имао ћеф »

Међу тим на лицу неименованога видело се, тако речи, како прелазе мисли, као оно у бурну часу кад облаци прелазе преко сунца, те наизменце или припиче сунце, или наилази суморна хладноћа. Душа још сва опојена благим речима Федериговим, и као и опорављена и подмлађена новим животом, дизаше се до помисли на милосрђе, опроштај и љубав; онда би опет клонула под теретом ужасне прошлости. Са страхом тражаше у брзини да пронађе, какве би се кривде могле исправити, шта би се могло по половини пресећи, који ли су најбржи и најпоузданији лекови за то, како би се могли одрешити толики чворови, шта да чини са толиким друговима — беше то права збрка од мисли. На сам овај посао, који је био најлакши и тако близу краја, ишао је с нестрпељивошћу помешаном са стрепњом, јер је мислио, да међу тим она девојка бог зна колико подноси, и он, који би тако радо да је ослободи, он управо и држи је толико да подноси. Где би наишли на два пута, мазгар би се осврнуо, да му каже, којим ће да удари; неименовани показао би му руком и уједно би му дао знак, да се жури.

Улегоше у долину. Како ли је било око срца сиромаху дон Абондију! Тај разглашени до, о коме је слушао толике страшне приповести — сад се налази у њему; ти чувени људи, цвет међу тајанственим бравима, ти људи без бојазне и без милосрђа, сад ће да их види живе и здраве, да их срета по два и три на сваком савијутку од друма. Они су се понизно клањали господину; али каква су то смагнута лица! какви чекињави брци! какви ли погледи, који су се дон Абондију чинили да питају: хоћемо ли да помилујемо овога попа? Тако да кад је једном био посве пренеражен, рекао је у себи:

«Што их нисам венчао! Горе што није ме могло снаћи.»

Међу тим су ишли у напредак по каменитој стази дуж реке: на оној страни поглед на сурово, стрмо, пусто стење; на овој страни ови људи, од којих је пријатнија ма каква пустиња. Ни Данту није било горе усред Малеболца.

Прођоше поред Маланота; на вратима брави, поклони господину, погледи на његовога сапутника и на носиљку. Не знадоше шта да мисле; већ одлазак неименованога оно јутро био је необичан; повратак није то мање био. Је ли водио кући какав плен? Па како га је сам задобио? Па откуда му туђ тетриван? Па чија је ова либерија? Гледају и гледају, али нико се не миче, јер им тако заповеда господар својим погледима.

Стадоше пењати се — попеше се горе. Брави, који су се десили на равњу и на вратима, уклонише се десно и лево, да их пропусте; неименовани даде им знак да се не мичу, ободе мазгу и доспе пред носиљку, даде знак мазгару и дон Абондију да иде за њим, уђе у прво двориште, из овога у друго, упути се према једним вратима и једним покретом руке задржи једнога брава, који хтеде притрчати да му придржи стремен, па му рече:

«Тамо одлази, и нико нека не прилази.»

Сиђе са мазге, коју на брзу руку веже за једну решетку, оде до носиљке, приђе жени, која је уклонила била завесу, и рекне јој тихо:

«Само је одмах утеши; кажи јој одмах, да је слободна, да је у пријатељским рукама. Бог ће те за то наградити.»

За тим даде знак мазгару, да отвори тетриван; онда приђе дон Абондију и са ведрим лицем, какво овај у њега још није видео, нити мишљаше, да га он може имати, на коме се видела радост, што једва један пут може да учини добро дело, рече му такође тихим гласом:

«Господине пароче, ја вас не молим да ме извините, што се због мене толико трудите; ви то чините ономе за љубав, који добре награђује, као и за љубав оне његове сиротице.»

Када то рече, узе једном руком узду, а другом стремен, да помогне дон Абондију да сиђе.

Ове лице, ове речи, овај чин повратише живот у овоме. Пусти један уздах, који га је већ један пун сат мучио, а није могао да нађе одушку; поклони се неименованоме и одговори са свим тихо:

„Мислите? Ма, ма, ма, ма.....”

Па се спусти како је знао са своје мазге. Неименовани привеже и ову и рекавши мазгару, да ту остане и да чека, извади кључ из шпага, отвори врата, уђе, пусти унутра парока и жену, па пође пред њима ка малим степеницама, и свих троје ћутећи попеше се горе.

НАСТАВИЋЕ СЕ.)

СЛИКАРУ ПРИЈАТЕЉУ

Срећан ли ти биах, о мој брале!
Андио ме лијепи љубио —
То је свијет мој бијели био,
По ком су ми вазда руже цвале.
Дел' ако су т' вишње силе дале
Моћ да смрти отмеш ње лик мио,
Ње лик мио и мој данак био,
Нека сине на наше развале.
Ево теби њене ведре сјени
Из нашијех злаћенијех часа,
Е да нађе у те свога спаса.
Смилуј ми се! Ако л' нећеш мени,
Ти се смилуј мојој сирочади,
Покажи им мајку Бога ради!

Ј.

МИСАО И ОСЕЋАЊЕ
ПСИХОЛОШКА РАСПРАВИЦА СА ГЛЕДИШТА ДАНАШЊЕ ПОЗИТИВНЕ НАУКЕ

написао

М. Миловановић

Као тумач духа и живота, философија је од вајкада расцепљена на два супротна логора, идеалистички и сензуалистички, са многим варијантима и с једне и с друге стране. Философске секте, које заступају ова супротна гледишта, губе се на послетку, или у празним сањаријама или у порицању свега што уздиже човека над осталим створовима. Умна фанатичка борба бесни међ овим секташима од како је философије, и у практици обе су секте биле подједнако опасне, једна за то што је у физичком уживању нашла сву срећу овог света, а друга опет што је ту срећу баш са свим искључила из плана живота људског. Позитивна наука овога века увидила је, да се борба води са неразумевања, са непознавања природе човекове и непојимања духа и живота. Опазило се да теолози и метафизичари на једној страни сувише подижу, а на другој сувише понижаваху биће наше, градећи од њега, у оба случаја, оно што није и што не може бити. С тога се са јаловог метафизичког и теолошког земљишта прешло на плодовити позитивни терен држећи се девизе коју је човештво исказало кроз уста знаменитог мислиоца А. Конта «savoir pour prévoir, prévoir pour agir.» Јер ван овог смисла с практичног гледишта свака је наука највећа на свету беспослица а ни једна није била толико застранила од овог важног значаја за свако проучавање колико наука о духу и животу. Тако је било до почетка овога века, а сад ствари стоје са свим обрнуто. Наука о индивидуалном духу и животу толико је одкоракнула на правом терену своме, да су се тим успехом опили многи умови, и у заносу своме трубе како ће они прородити човештво на основу овог познавања: но о овом биће говора доцније, а овде да се запитамо шта је осећање, шта је дух, и каква је разлика међу њима?

При одговарању на ова питања експериментална наука, која прати појаве, прибира факта, извади из њих општа правила и из ових опет још општија, док не дође до крајње синтезе, до најопштијих начела, која се зову аксиоме — има да савлада многе тешкоће од којих на прво место долази језик као симболична репрезентација мисли, јер је образован у времену, кад се са свим други појам имађаше о духу и животу. Егзактна наука служи се и дан дањи нетачним школастичким и метафизичким терминима, с тога је опасност да се на сваком кораку потамни значење њених закона. Ум, разум, осећање, мишљење и т. д. све су то термини који су негда означавали независне агенте велике антите духа људског. Данашња наука о духу и животу, оборила је ову хипотезу, и узела да су ти сви по изгледу независни агенти само разнолике модификације једне снаге, која се на пољу духа и живота узима као примарна, аналого ономе што се у природи у опште узима једна примарна снага, а све остале као њене модификације.

Осећање је дакле у свету животињском примарна снага, и све је остало проста модификација и комбинација те снаге. Но с овим није још казано каква је снага осећање, и је ли оно независно и различно од нервног трептања, или је само то трептање уједно и осећање. У оба случаја чини се да је проблема нерешљива, јер ако узмемо да је осећање нешто друго од самог процеса нервног, онда искрсне питане, камо мост преко кога се прелази од трептања осећању? Питање ово подижу и дан дани веома уважени и прослављени испитачи духа и живота. Питање је фатално и остаје без сваког одговора, као што би остало и питање, како се прелази од снаге материји, и обрнуто, кад се у начелу признаје, да су обоје на извору своме у једно исто доба и једно и различно. Аналога питања могу се подизати на сваком кораку у нашем животу, н. пр. да ли је вид нешто различно од трептања етера, и слух од покрета ваздуха и т. д.? Ако узмемо да осећање није ништа друго но сам процес нервог организма, трептање нервних центара, онда изгледа као да поричемо и само осећање, а о духу и да не помињемо. Нервни је тремор материјални а „материја не може мислити и осећати." Овако приговараху негда теолози и идеалисти прослављеном Локу, који слествен своме учењу рече да то није немогућно. Побркати осећање с мишљењем, а суђење с другим операцијама ума, био је грех у свима временима, па и у данашњој егзактној науци о духу и животу ова се збрка не би могла опростити; јер ако има икакве разлике у природи, и ако се не стрпају сви појави у једно, него се призна ма какова разлика — онда се доиста не може збркати мишљење с осећањем нити се може узети да је мишљење проста комбинација осећања, као што узимају данас и најнапреднији испитачи на овој области. Зашто и како, сад ћемо видети.

Слествен начелу јединства снаге и живота у природи у опште, данашњи испитач духа и живота, хтео не хтео мора идентификовати осећање са нервним трептањем, и узети да осећање и није ништа друго но само то трептање гледано са стране субјективне. Но и ово није све. Он полази даље и узима да су у сваком појединoм факту осећања сви састојци духа нашег, према чему француски сензуалиста није без разлога казао: „sentir c'est penser" Дакле осећање, мишљење, суђење и т. д. све су то апстракције једног истог материјалног процеса, нервног трептања, онако исто као што су светлост, топлота, електрика и магнетизам разне модификације једног истог материјалног процеса. А на извору своме, по мњењу врло чувених мислилаца људско се биће распада на два главна дела, на пријатне и непријатне осећаје. Све што човек ради, веле ови мислиоци, и то не без разлога, јест у томе, или да се прибави пријатно, или избегне непријатно осећање. И поређење ових и још других осећања, колико су слична и различна и како стоје једно спрам другог у разним групама и комбинацијама група, зове се мишљење, суђење, резоновање и т. д. Ми ћемо о свему томе доцније говорити, а овде да се запитамо шта је то што пореди, групише, комбинише, апстракује, је ли то осећање или нешто ван осећања? Да узмемо да је осећање то исто што и нервно трептање и наше ја то исто што и осећање, опет настаје питање, и то питање веома неодољиво, шта је то што веже разнолике осећаје међ собом, што их пореди, и комбинише од сваке руке? Или да се послужим речима једног чувеног немачког философа, какви је то лепак који спаја разне осећаје у духовну зграду нашу, као што малтер спаја тврде опеке у наше грађевине. Питање ово отвара широм врата теолошким и метафизичким хипотезама о духу као агенту независном од осећаја. Ни један мислилац ни старине ни новог доба није порицао вредност осећаја, само су га узимали као слушкињу умности, груби материјал из кога неки независан агенат подиже духовне наше палате. Данашња позитивна психолошка школа, која нарочито цвати овог века у Инглеској, затурила је ово питање, обишавши га софистички. Није ми нужно ни помињати, како су Инглези практични али у исто доба тимидни и једнострани мислиоци. Немцима у овоме већа част припада, они се не заустављају на тако рећи меркантилним резултатима науке, но терају с начелима до краја и што насодну у том није њихова кривица. Природа је човекова таква, да се не може високо подићи без опасности. Но ништа, јуначки поћи, ништа неурадити и пропасти, опет је часније од пола зечијег пола меркантилног карактера инглеских научара. Истина знаменити Лок с правом је рекао, да ништа нема у уму што није пре било у осећању, али је с таким истим правом и тако исто знаменити Лајбниц рекао, да нема у уму ништа што пре није било у осећању изузимајући сам ум. Од времена Локова и Лајбницева судба овога питања није се ни мало променула. Фанатичке философске секте порицале су вредност час уму а час осећању, немајући чисте свести ни о једном ни о другом. Но ово није никако чудо, само је чудо што се то незнање не призна. У свету животинском на крајњој анализи дух и осећање оно су исто, што и снага материје на крајњој анализи у природи у опште, примарне снаге, или боље апстракције једног истог појава са разноликих гледишта. Шта су дух и осећање на крајњој анализи, ми не знамо тако исто као што не знамо шта је снага материје. Гласовити инглез Лујис у своме проблему духа и живота покушао је да одреши мртве узлове, који су завезани на крајевима људских шпекулација; колико је у том успео говорићемо доцније, а овде напомињемо да је меркантилна инглеска школа учинила големе услуге науци о духу и животу, па и ако је обишла питања, у која није смела погледати.

Факат је веома значајан по практичне, нарочито васпитне интересе, што је ова школа опазила и проучила интимну солидарност међу духом и телом, као двама факторима који се узајамно слажу донекле, и после се шири један на штету другога. Опазило се н. пр да каквоћа и количина осећања зависи не само од каквоће и количине стимулуса, но поглавито од каквоће и количине нервног система и циркулације крви. Свакоме је познато да мало више или мало мање, него обично, протицања крви кроз мождане крвне судове, узрокује, несвестицу и духовне нереде свакојаке врсте, али је ово тумачење чисто физиолошко, а психолози, као специјални мајстори духа људског апстракују функцију од агента, материјалишу је и узму као агента за се. Ево за ово примера из неколико важних испитача духа и живота. Органичка снага, вели Спенсер, била као стимулус или као осећање, пролази кроз медијум најлакши и најкраћи и остави у нервном склопу стралне трагове, који се честим пролазом истоветне снаге утврде у систем тако зване рефлексије. Сви се нервни процеси по Спенсеру овако дешавају и на тај се начин утврди међ спољним и унутарњим светом духовно стање, асоцијација.[1] Из овога узрока обични осећаји, вели Спенсер, било вољни или невољни, не ремете циркулацију крви, јер налазе лак излаз који се честим понављањем утро, али јаки осећаји, муке и задовољство, веома поремете циркулацију стезањим мишића и крвних судова. Пример наводи на смеју где се мишићи усни и вокални веома грче, и у овом случају ако нема за таке осећаје образованих канала они се разливају путем најлакшим и најкраћим, па ако туда не могу, онда тек иду даљим и врлетнијим. Воља и жеље потпадају под исте законе,[2] Спенсер даље изриком наглашава субстанцу духовну, и вели да је симбол неке непознате снаге као што је и материја симбол неког непојамног начела. По његову мњењу нема моста међ нервним трептањем и осећањем, нити се може замислити прелаз једног у друго, чиме са свим јасно изриче да узима осећање као са свим независну снагу од нервног трептања.[3] Спенсер је истина позитивни писац и један од највећи научара овог века, али је он свуда где до краја догна мистериозан и то не без разлога, и он иде дотле те признаје да ми имамо и апсолутног и релативног осећања, према апсолутном и релативном стимулусу.[1] Из овога је јасно да Спенсер сматра не само осећање но и све духовне појаве као чињенице са свим различне од нервног тремора; физиолог са свог гледишта с правом би прогласио овако схватање као несмислено, а и строги релативиста никако се не би сложио са Спенсеровим мостовима међ нервном асоцијацијом и осећањем као и његовим апсолутним и мистериозним снагама. Знаменити философ Лујис, у овоме као што ћемо доцније видети, никако се не слаже са Спенсером, ма да у другом погледу иде од њега још даље и узима да дух не само није функција индивидуалног организма и нервног апарата, но је он функција човештва, и његове законе ваља тражити у друштвеном животу а не у кабинету физиолошком.[2] Он нам износи солуцију до сад нерешљивих проблема и негде јаким негде вероватним и примамљивим доказима, а богме негда и лепим и примамљивим софисмом протерао је све тајне из природе и распетљао је све мртве узлове, које човештво није могло ни дирнути. По овоме знаменитом писцу, за нас нема у природи ничега немојмог, а мистерије и непојамности само су материјалисане логичке фикције. А осећање је у њега полазна и излазна тачка свега људског знања и проучавања.

---

[1] Ове теорије трагања држе се с маленим изузетком сви испитачи духа и живота, нарочито немачки психолози прелазе у овом сваку крајност и Бекене вели: «Учитељ је сигуран да му рад није на празно, јер свака његова реч остави траг у души питомчевој....» и т. д.

[2] First Princips by Spenser стр. 286—288.

[3] Principls of Psychology стр. 145—162.

У својој историји философије он је истина мистериоснији и од Спенсера, напада на Кондиљака, што је рекао да је идеја трансформисано осећање, каже, да је осећање резултат једног дела нервног апарата, а идеја и другог (мозга). Мозак је вели, независан од осталог нервног система. Даље вели, да нервне вибрације и осећање нису једно исто.[3] Но и у овом делу он је доста радикалан, хвали Кабаниса и Кондиљака, вели, да се научно излагање духа није могло отпочети докле је сматран као елеменат за се;[1] али последње дело његово, «проблем духа и живота» најинтересантија је појава у области истраживања философског. У овом делу Лујис је и разрешио све тајне и непојимања људска тиме, што је узео да су субјекат и објекат спољни и унутарњи свет. два дела једне нераздвојене целине, или као што он вели два изгледа једне исте ствари[2] са овим биполарним оружјем он је расекао све гордијеве чворове у људском духу и животу и провео начело ово кроз све феномене духовне. Субјекат и објекат по овој солуцији нису материјално различни, но су само материјалисани. логички постулати, нервна осцилација и осећање тако исто, осећање и мишљење тако исто и т. д. до најмањих ситница Ради удобности вели Лујис, ми разликујемо животне феномене од духовних и духовне од нервних, а у ствари се ово не може делити, него је то једна целина са два разна изгледа издубљеном и испупченим површином (concave et convex).[3] Животни феномени производи су му двају фактора, организма и средине, духовни опет двају субјекта и објекта.[4]-[5] Све што знамо и можемо знати о спољњем свету, јест оно што осећамо или можемо осетити.[6] Крајњи резултат философске интерпретације јест осећање. Говорећи о осећању и шпекулацији, вели, мермер изгледа осећању једноставан и солидан, а анализи као мрежа од неизмерно много молекила, аналого млечном путу на небу. Даље помиње тежњу и обичних људи да претпоставе теорије конструисане на осетљивим датима и вели, ма да су све идеје репродукција и рекомбинација осећања, стварност која у истини само осећању припада, придодаје се идејама, и онда, кад су супротне осећању. Ако вели запитамо осећање и његово симпатичко суђење, не ћемо наћи никакве везе међ духом и материјом. Објекат је то само у контрадикцији субјекта и обрнуто Но шпекулација узима ове по изгледу независне ствари као два пола једне стварности. Даље пореди ово са биполарношћу на магнету, и вели да је средина магнетска само уображена, јер ако пребијемо магнет на много делова, сваки ће имати северни и јужни пол, и то иде до крајности и сваке могућнэ деобе. Овако му је и са субјектом и објектом, у сваком па и најмањем чину духовном оба су фактора као нешто нераздвојно, осећање и оно што се осећа. Сличном редакцијом анализа каже му, да је квалитет само наличје квантитета, материја кретана ствар релација и т. д. Сад пита, шта да се ради, да ли да верујемо осећању које вели да су дух и материја субјект и објект, праве супротности, или аналитичком суђењу, које вели да су ово двојни изгледи једне исте ствари? На ком је путу истина? Одговора и вели, да је на оба.[1] Говорећи даље о осећању, Лујис вели: цели редови физичких серија јесу осећања кад се гледају субјективно, ту се вели не може питати како кретање прелази у осећање, кад никако и не прелази, ми, вели анализом изолујемо факторе и после питамо за прелаз. Ми логички одвојимо агента од дела, и после узмемо да је та разлика стварна и т. д. Ми говоримо о утицају духа на тело и обрнуто, и метафора је згодна ако се не заборави да је то, али их је, вели, мало који то знају и још мање који о томе воде рачуна и тако искрсне питање како дух може утицати на тело. Они, вели, не знају да дух не може никако оперисати. (Дух је симбол по њему). Дејство је духа дејство једног дела тела на други, дела на целину и обрнуто.[1] Писац је истина на многим местима тимидан, а по нужди и неслествен. Он вели да је наш космос космом осетљив или боље само наше осећање, а неће никако у област идеалаца. Он вели, да је нужни постулат свет материјални, независан од осећања ма да за то ван самог осећања немамо никаквих доказа, и неће у коло реалаца. Да нам не би расправа изгледала као читуља туђих мисли, с овим завршујемо Лујисове разлоге и прелазимо на разлоге о овоме чувеног мислиоца Бена.

---

[1] Principls of Psychology стр. 416.

[2] Problems of mind and lif I. к. стр. 128.

[3] History of Philosophy II. део стр. 337—351.

---

[1] History of Philosophy II део стр. 378.

[2] Са идеалистичког гледишта још је Фихте прогласио да су субјекат и објекат два изгледа једне ствари, по Фихту разуме се ствари духовите а не материјалне. За чудо је како ово Лујис не помиње, ваља видети његову History of Philosphy II књ. стр. 308—518; аналого је овоме и Шелингово учење.

[3] Problems of mind and life I књ. стр. 112.

[4] Исти, стр. 122.

[5] С овим двојством доследно би ваљало поћи јединству, јер субјекат није ништа другӧ но фиктивни носилац атрибута, а објекат тако исто фактична садржина фиктивног субјекта. Дакле у оба случаја искрсне «ништа.»

[6] Problems of lif and mind стр. 178 I књ.

---

[1] Problems of lif and mind II к. стр. 33—36.

Дискриминација осећања први је акт умности по Бену. Корелатива осећања веома му је важно начело и вели, да без хладноће не би имали свести о топлоти, без светлости о помрчини, без врлине о пороку, без кретања о некретности и т. д[2]-[3] Нервна му је снага члан снаге, електрике, магнетизма светлости и т д. У интелект улази памтење, суђење, апстракција, разум, имажинација. Ово му је подела логичка, ради удобности, а у ствари вели, све је ово у осећању и вољности. У органичкој осетљивости осећање је све. У кусу и мирису осећање и дискриминација иду упоредо. У чувењу, пипању и виђењу има задовољства и незадовољства и много индиферентне осетљивости чији карактер захтева дискриминацију и сличност. Вид му је особито интелектуални осећај. Врућина, рапавост и т. д. дају повољне и неповољне осећаје. Пошто престане узрок, још траје ефекат, отуда је могућност свести, која се јавља у сличавању посред различности.[1]-[2] Идеја му датира отуда, што се нервна снага упућује истим каналима као и пре, кад смо што актуално осетили. Отуда, што се осећање оживљава у облику идеја, долази лакост што се искуство прошлости може пренети на потомство. Индивидуално му је осећање крајњи критеријум истинитости али оно нема важности ван тога. Знање је вели наше профетичка материја где непогрешивост чула има удела, и The infallible revelation of conciosnesse is an atom while every step made in that series is a step toward uncertainty, fallibility, and withaut numerous precautions positive errore. Ето како резонише о свести и осећању један од највећих испитача духа и живота. Зањ је осећање и све и ништа и крајње непоуздање. Лујис и ако и није овог мишљења, опет је мњења да законе духа ваља тражити у осећању човештва, у историји његовој, а не у физиолошким процесима органичким. После Лујиса и Бена да бацимо кратак поглед на оно што гласовити Јум говори о осећању.

---

[1] Problems of lif and mind II к. стр. 494.

[2] The senses and the intelecht стр. 5—9.

[3] Г. М. Кујунџић држи да се контрасти на послетку могу свести на сличност. Ја не пристајем ни уз једно ни уз друго мњењу. и у тврдо држим да би ми топлоту осетили и без хладноће, црно без белог и т. д. па кад би осетили, онда разуме се имали би о осетљивом и свести.

Ако се не полази од факта, који је присутан чулима, или успомени, наши ће закључци остати проста поставка. Ако те упитам за што верујеш у оно што причаш показаћеш основ и то је нов факт који се ослања на други и т. д. Но како ово не може ићи до крајности, најпосле се долази на осећање или успомену или се оглашује веровање без основа. Ни једног факта нема који се не би могао противно замислити и по томе не би се никад дошло до истине, ако ту не би осећање у помоћ прискочило.[1] Даље говорећи о снази, узроку и т. д. вели, да је напрезање мишића мера снаге или осећање преносимо на ствари неосетљиве кад о снази говоримо.[2] Из ово неколико речи види се да Јум сматра осећање као извор свега духовног живота и последњи критеријум у људском сазнању. Од Јума да пређемо знаменитом философу Берлхлију.

---

[1] The senses and the intelech стр. 323.

[2] Лујис побија ово мњење да после узрока траје ефекат јер вели узрок и ефекат једно су исто и њихов је раздвој само логичко вештачење. Варница вели није узрок експлозије барута, но само један фактор од многих других које су сви заједно узрок.

Берхлије се не бави на ситно осећањем, но поставља у питање битност света материјалног. Ако реч супстанца, вели он, означава осетљиву везу међ својствима протежином, чврстином, тежином и т. д. онда је не поriче, али ако се узима као носилац својстава, која ван духа постаје, онда ту супстанцу ништимо, вели он, ако се може тако рећи за нешто што никад није ни постајало. Може нам се приговорити, вели Берхли даље, као да ми на овај начин једемо и пијемо идеју и облачимо се у њих. Ово тако изгледа што се идеја у обичном говору не узима као израз осетљивих својстава, која се зову ствар.[3] Да допустимо, вели да каква супстанца постоји и запитамо се где? У духу није, то је извесно. На једном месту опет није, а претежина је ствар духовна, дакле остаје још једно и то, да материја не постоји нигде.

Да ван осећања нема нашег осетљивог космоса признају сви испитачи духа и живота, који не одобравају Берхлијев идеализам. Шта би био наш космос независно од осећања, у односу нечега другог ван осећања, за нас је са свим непојамно. И ако је тај независни космос, нужни постулат као што Лујис вели, опет се нема шта Берхлију приговорити, јер сваки систем духа и живота доследно изведен неодољиво води, или материјализму или идеализму. Међ овим двема крајностима налазе се системи компримисани, системи удешени према реалним и практичким потребама живота — системи опште и егзактне науке и на послетку једини важни систем према знаменитој Контовој изреци: «savoir pour prevoir, prevoir pour agir.» Но ма колико викао на далеке шпекулације (метафизичке) данашњи чивутски меркатилни и епикурски век, опет ће те шпекулације бити за сва времена нешто што високо мисли и осећа и што даје поноса и достојанства раси људској, која би се без тога мало уздигла над животињама.

---

[1] Eine Untersuchung in betreff des Menschlichen Verstandes стр. 42— 2.

[2] Исти стр. 69—76.

[3] Berkeley-s Abhandlung ueber die principien der Menschlichen Erkenntniss страна 39.

После напомене шта мисле о осећању неколико најчувенијих философа и испитача духа и живота, сад нам ваља казати о томе своје посматрање. Напред смо рекли да сматрамо осећање као примарну снагу и све разлике које му се претстављају као разлике битне, и да је то случај и са самим осећањем кад се оно само себи репрезентује. Погледајмо на осећање са стране физиолошке, па ћемо и тамо наћи да је начин молекиларног трептања нервног апарата, начин са свим оргиналан, примарэн и битно различан од свију знаних покрета у природи. Типичност покрета, за физиолога, типичност осећања или духа за психолога, тако је исто битно различна, као и типичност и примарност снаге за физичара, елемента за хемичара, биљака за ботаничара, животиња за золога, духа и карактера у опште за историка и т. д. У реалном свету и науци позитивној и кад не би било никаквих битних разлика, ваљало би их начинити, аналого ономе што неки мислиоци веле, да, и кад не би било бога, ваљало би га начинити, јер је нужни постулат религије. Истина постулат је науке тако исто да су све снаге у природи модификације једне исте снаге или што је све једно разне комбинације једне исте материјалне чињенице, јер без овог постулата тешко би се могао појмити икакви одношај међ снагом и снагом, њихова кординација, солидарност и разни узајамни утицаји; али је тако исто постулат науке да сваку комбинацију која не може издржати стварну анализу и превести се у друге комбинације, сматрамо као комбинације примарне снаге изворне којих је закон комбиновања скривен у уму нашем. Знаменити философ Лујис у овоме иде још даље и у своме проблему духа и живота вели да је вода битно различна од оба гаса који је састављају, и да се ти гасови са свим пониште и изгубе природу своју, начин молекиларног трептања и друге особине, кад се сједине у воду. Ако, вели, деструкција и постање, имају икака смисла, овде су обоје најсјајније представљени, Истоветно може се рећи и за осећање. Нервни тремор, који сам себе познаје, сам у себи одјекује, сам је и огледало и предмет пред њим, битно се разликује од свију снага у природи, и у онолико, у колико само себе познаје, у колико је огледало а не предмет, у толико нити је снага ни кретање, но са свим нешто различно од њих. Шта ли је то? Питање остаје или без одговора или се одговара хипотезама и софизмима. Сви велики умови и прошлости и садашњег доба или су узимали спируталну хипотезу, или незнани узрок или на послетку софизам, субјективно гледиште објекта. Казати да је осећање субјективно гледиште нервног тремора, а тај тремор објективно гледиште осећања, као што вели знаменити психофизиолог и испитач духа и живота Лујис, значи толико исто колико казати да ништа незнамо шта је осећање ни шта је кретање Кретање тумачимо осећањем и осећање кретањем, обоје узимамо хао апстракције материјалног процеса, али тај материјални процес независно од осећања није ништа но само логични постулат осећања. Пошли с које му драге стране, узели гледиште како год хоћемо увек ће на послетку остати нешто што се не може протумачити, персонификује се и заогрне разним особинама. Овако је било од како је човештва, овако су радили сви велики мислиоци и старине и новог времена, и знаменити философ Лујис није ништа ново казао, рекав да дух не може утицати на тело јер је то симболички израз телесних функција, но утиче један део тела на други. Да је чувени философ потражио како делови тела утичу један на други, дошао би опет на осећање као нешто различно од кретања, и ова поставка отвара широм врата свима знаним спиритуалистичким хипотезама. Имајући ово на уму, Конт је са свим истиснуо психологију из свога система узев да она независно од биологије и нема никаква смисла. И доиста ако се дух и осећање узму као функција организма, Контова је теза без приговора, али за Контова доба психологија и не беше разрађена као наука у данашњем смислу, па једно то, а друго опет, што је Конт све остале научне гране сматрао као субординанте социјологији, његово мњење о важности психологије не може бити меродавно. Психологија у данашњем смислу није ништа друго но историја развића духа индивидуалног од рођења до зрелости и уједно историја назатка од кумулативне тачке до захода живота. Историја је ова пребогата с фактима, и наслања се с једне стране на посуствено индивидуално наслеђе предака, а с друге на наслеђе целе расе или човештва, а у комбинацију ових двеју чињеница улази још трећа, модификација и прибавке у животу. Факат је веома познат, да је влакнаста мрежа која прожима мускуларно ткање наше, орган осећања, а средиште његово, велики и мали мозак, као нека централна управа, која прима у се нервне вибрације и на њих одговара реакцијом. Окрајак нерва према средини, у којој се завршује прима разнолике надражаје или што је све једно покрену се његови молекили на извесан начин. Кретање се шири помоћу нервне симпатије, или ако се хоће, механиком молекила, к нервним срединама, ту се оснажи и саопштава даље докле не досне до главног центра осећања и ту се јави свест о њему, или боље ту кретање постаје осећање. Физиолошка експериментација ово је са свим утврдила и доказало се да нервном тремору треба извесно време докле дође до центра свога. Веома је вероватно да нерви вибрирају ундулаторно, и из тог узрока слабачки надражаји не допру до центра и нејаве се свести, а тако исто и сувише јаки надражаји прођу без опажања, с тога, што се акција и реакција изврше моментано, и расплину се ундулаторни вали тренутно, не оставив трагове у свести. По речима Беновим нервни се покрети разликују од покрета у опште својим серијалним менама, и отуда вели и датира свест наша о њима. По физиолошком сведочанству нерви су сви једнаке структуре и по томе и својство и функција им је различна према томе, с каким срединама стоје у додиру; ако је у свези са оком осећање је вид, ако с увом слух и т. д. Факат се тврди тиме што један исти стимулус на разним органима произведе разне осећаје, н. пр. електрична струја на оптичном нерву вид, на непчаном кус, на носном мирис, на мишићним потресе и т. д. Са свим је позната и омиљена аналогија међ нервним системом и електричним телеграфским мрежама, с том разликом што су нервни кондуктори активни а не пасивни. Аналогија се једва може употребити ради бољег појимања нервног апарата, а директне паралеле никако не може ни бити, јер нерви нису никакви кондуктори но активни чиниоци, чији се рад регулише унутарњом структуром.

Међу пет главних осећаја који се врше кроз органе виђења, чувења и т. д. осећање вида узима се као најнадмашније у свима нашим духовним операцијама и отуда по свој прилици датира стара теорија о идејама, као да је идеја или што је све једно слика од предмета, облик и изглед његов у опште, праизвор свију ствари. А тако исто, по ђенијалном Лујисовим тумачењу, отуда датира тежња данашње науке да све појаве у природи сведе на непокретање, а покретање је искључиво осећање виђења. Живо биће без органа вида не би, вели се, имало никакве свести о кретању. Даље се вели да је осећање вида најекстензивније и с најмањом интензивношћу, па је за то најзгодније за духовне операције. После осећања виђења на другом је месту осећање чувења, без кога се не би имало појма о гласовној хармонији, која се често поставља као правило опште природне хармоније. Комбинована ова два осећаја лиферују највише материјала за духовите наше дворане, а остала три: мирис, пипање и кус са многим другим такозваним системским осећајима у духовним операцијама субординатне су вредности, јављају се као допуна и критеријум и као директни стараоци животињског нашег организма Свуда хијерархија и неко диктаторство па и у осећању! Виђење и чување намећу се као деспоти, преовлађују у свима делима ума нашег и по њима тумаче се последње заповести природине. Ово гледиште добро годи аристократији ма које врсте, али и демократа ту се може истаћи напред и подвикнути: оба су осећаја само слуга осталих и целог организма и ван тога немају баш никакве вредности, и ово мњење није ни мало лабавије од првог.

(Свршиће се)

* * *

ПРЕКО ГРАНИЦЕ

УСПОМЕНЕ ИЗ ДРУГОГ СРПСКО-ТУРСКОГ РАТА 1877—1878.

(НАСТАВАК)

VIII. Из Моравске дивизије

Свршивши цитирање разних материјала, које смо имали на расположењу за историју наше безуспешне борбе на Самокову, ми смо хтели да одмах пређемо на

Грделицу и Врању, али међу тим, док су се горњи материјали штампали, дошао нам је до руку један врло интересантан дневник из *моравске* дивизије моравскога кора, у коме је један комбатант те дивизије, сваки дан, тачно бележио све што је тој дивизији наређивано, како су те заповести извршене, с каквим резултатом, и у коме је местимице бележио своје личне примедбе, које су каткад врло каустичне.

Ми смо још при опсади Ниша изјавили како жалимо што немамо никаквих података о учешћу моравскога кора у борбама на Нишу. Доцније, скицирајући очајне фронталне нападе наше војске на Самоково, морали смо се ограничити на податке само из ибарске дивизије, и ако је у тим борбама учествовала и моравска дивизија Ми се надамо да ће читаоци одобрити што ћемо се користити поменутим дневником да попунимо празнине нашег описа како односно освајања Ниша, тако и целокупне радње моравског кора на Куршумлији и Самокову.

* * *

Командандант моравског мора. својим актом од 1 децембра 1877, О№ 1, наредио је: Алексиначка окружна војска, сем бугарморавских батаљона, који су придати ибарској дивизији, јагодинска бригада I кл.. ћупријска бригада I кл., три тешке и једна лака батерија, оба ескадрона и три чете пионира да заузму положаје на нашој граници код Катуна, Добрујевца и Станаца, везујући се са трупама тимочкога кора код св. Аранђела, са резервом код Бујимира. *У овим положајима имале су се трупе утврдити за дужу одбрану.* Тако наређиваше О№ 1....

Заповест је извршена, и моравска дивизија остала је у таквом размештају до 3 децембра по подне.

На овом месту нашао сам оваку примедбу:

«Отпочети рат за ослобођење, дакле рат офанзивни, а овамо се утврђивати на граници за дужу одбрану, изгледало је нашем г. дивизијару да нема смисла, с тога он, дознавши да је у Нишу врло мало војске, договори се са командантом ибарске дивизије да *изоставе* утврђивање границе и да један десном а други левом обалом Мораве, а даље Нишаве, наступају, те да тако Ниш затворе, како му ни од куда не би могла помоћ доћи. У истој цељи наш г. дивизијар молио је команданта дунавске дивизије г. Топаловића да се *окане* утврђивања граница књажевачког округа, него да са својом дивизијом пређе границу, па ухвативши десно везу са левим крилом моравске дивизије, својим левим крилом пређе Нишаву, те да тако затвори Ниш и с источне стране као што ће га моравска дивизија затворити са северне, а ибарска са југозападне стране.»

«Са јужне стране затворили би Ниш усташи Власотиначки, који су за ту цељ сва брда јужно од Ниша поседи (?) и свезу Ниша са југом прекинули (?)»

И доиста ми одмах за тим налазимо оваку наредбу моравског дивизијара од 2 децембра 1877.

«Да се заузму топонички висови, пошто се дознало да непријатеља на овима нема, те да се тако ухвати положај у истој висини са ибарском дивизијом.»

Алексиначка окр. војска са придатом јој I тешком батеријом и крушевачком лаком, ескадроном јагодинским и једном четом пијонира марширала је преко Дражевца, са ескадроном напред; јагодинска бригада са четвртом тешком батеријом, ћупријским ескадроном и једном четом пионира (такође с ескадроном напред) марширала је преко Крупца, поред Галибабинца ка Топоничким височима. Ћупријска бригада са трећом тешком батеријом и четом пионира дошла је као резерва на границу код Катуна.

Топонички су висови заузети без боја и трупе су се одмах почеле утврђивати Веза с ибарском дивизијом беше одмах „ухваћена."

3 децембра налазимо овакву наредбу моравског дивизијара.

„Обе предње колоне да продуже марш к Љутом Врху и да се и овај заузмо. Алексиначка бригада да заузме Вртиште и Попову Главу, а јагодинска бригада Црни Врх."

Уз ову наредбу налазимо и оваку мотивацију:

„Намера је била да се Љути Врх заузме једно с тога, што он доминира топоничким висовима, а друго да се тако добије згодан положај између дунавске и ибарске дивизије и спреми продирање у напред — кад се наредило буде."

Вртиште, Попова Глава и Црни Врх заузети се 4 децембра у зору, пошто су страже непријатељске, које су горе у шанчевима биле, растеране.

Тога дана нарећује моравски дивизијар „да обе колоне одмарширају на Љути врх. Ћупријска бригада да дође на Топонички вис."

Алексиначка бригада са својим „деловима" одмаршпрала је преко Топонице управо на Вртиште, а за тим на Попову Главу, путем врло врлетним, а јагодинска преко села Паљине на Црни Врх. Алексиначка бригада попела се са обема батеријама, путем који је на брзу руку поправљен, а јагодинска бригада морала је своју тешку батерију оставити у Паљини, јер је није могла извући. Ћупријска бригада дошла је на Топонички вис као резерва. Мунициона колона паркирана је код Катуна, Љути Врх је заузет, веза са дунавском дивизијом „ухваћена," само се нешто непријатеља (до 200) задржало на Лисиначном Вису (Чамурлији) који је савршено са Љутог Врха доминиран.

Овде има оваква примедба:

«Овога дана дође на Топоничке висове корпусни командант из Алексинца. Дознавши детаљнији распоред трупа, протестоваше против извлачења топова на Попову Главу, па чак и против извлачења трупа, јер, по његовом мишљењу не беше са Попове Главе сигурне отступнице, те се могао догодити какав пораз. Дивизијар даваше му контра-разлоге за отступницу, те тако учињени распоред оста и даље у вредности, сем што је I тешка батерија спуштена под Попову Главу.»

5 децембра наређује моравски дивизијар «да се Лисиначки вис заузме.»

Један батаљон јагодинске бригаде заузео је истога дана Лисиначки вис без боја, јер су га Турци напустили. Пошто наши заузеше тај вис, Турци (нешто пешадије и коњаника) или се покајаше што су напустили Чамурлију, или хтедоше да изрекогноскују нашу снагу на томе вису, па пођоше да нам га отму. Један плотун беше довољан да их разбије. — Дивизијски штаб беше тога дана у Трнави.

Изгледа да је предузеће тога дана било много озбиљније, судећи по једној примедби код ове белешке која овако вели

«Сазнавши од самих Нишлија, који су нам кришом из града добегли, као и од неколицине ухваћених Турака, да у Нишу нема више војске него два батаљона пешадије, два ескадрона коњице и две пољске батерије као и то, да је Виник поседнут свега са две чете пешака, наш дивизијар г пуковник Орешковић науми тога дана заузети не само Лисинац него и Виник. Он је резоновао да се Ниш не би могао држати ни три дана, ако би ми заузели Виник, јер би град и варош с њега могли засути гранатама. Пуковник беше већ наредио нападно наступање, али га задржа заповест коју је добио (од кога? В. Ђ.) и у којој је стајало: *да ће га предати војном суду ако само коракне још један корак напред.*

Ово беше већ трећа заповест нашем г. дивизијару да не наступа бајаги «што нема одступнице и што се излаже катастрофи.» Чок шеј, смешна посла, једна дивизија са 13 батаљона, 3 батерије, 2 ескадрона итд. излаже се катастрофи од непријатеља, који има само два батаљона пешадије.... Еле, како му драго, при свем том што је цео штаб протестовао и наговарао г. пуковника да таку заповест не слуша (? ! В. Ђ.), она беше тако директна и тако прецизна да је г. дивизијар задржао трупе од даљег продирања, само није вратио онај јагодински батаљон који беше послат к Лисинцу, јер он беше већ заузео тај вис, кад му је стигла заповест да не наступа.»

6 децембра наредио је моравски дивизијар «да се ћупријска бригада крене к селу Вртишту и Поповцу и да заузевши ту положај образује десно крило моравске дивизије. Даље: да се довуку из Алексинца два швајцарска, један крупов, два четирифунтовна дугачка топа и две хаубице од 16 сантим. Мунициона колона да се паркира.»

Бригада је положај заузела и распоредила се онако како је могла «у оној густој магли.»

Примедба: У време помицања ћупријске бригаде десио се ту и корпусни командант те је у неколико протествовао (да чудних одношаја међу војничким претпостављенима и потчињенима.... В. Ђ) и закратио даље помицање у напред са разлога: што су трупе већ у непосредној околини Ниша, и што се тако опасности излажу.. .

7 децембра поправљен је распоред трупа. Десно крило ћупријске бригаде повучено је до Трупале где су ескадрони смештени. Алексиначка и јагодинска бригада смештене су иза висова по селима Чамурлији. Рујишту итд Батерије су размештене овако: лака крушевачка на Лисиначком вису, прва и трећа тешка батерија пости-

ране су десно и лево од пута који води Нишу, а четврта у селу Вртишту. Дивизијски штаб у Чифлику.

И овде нађосмо једну примедбу:

«Због чињених протестација и енергичног задржавања трупа моравске дивизије на месту до кога су јуче допрле, од стране корпусног команданта, и у пркос прекомерног одушевљења и расположења наших трупа да се што пре дохвате са непријатељем, па макар то било и на самом Винику, наш дивизијар беше принуђен да напусти своју мисао, која би се у оваквим околностима могла извести, и да задржи трупе на положајима јуче добивеним према непријатељу, *који се из дана у дан ојачаваше и за упорну одбрану спремаше.*

8 децембра трупе су све радиле на утврђењу и подизању привремених заклона од рђавог времена. Овога дана долазио је Његова Светлост Књаз и врховни командант на положаје моравске дивизије и обишао је трупе на центруму (Чамурлији).

9 децембра размештана је позицијска артиљерија. Два швајцарска, један крупов топ и две Хаубице намештене су у главном шанцу Лисиначког виса (на Чамурлији) а крупов топ на левом крилу чамурлијског положаја. Позицијски топови намештени су једино за одбрану положаја, пошто су тешки пољски топови са овога свучени за десно крило. Овога дана пуцаше Турци из својих градских топова из Ниша на наше раднике на Лисинцу, без успеха.

И овде нађосмо једну примедбицу:

«Корпусни командант беше наредио нашем дивизијару да повуче артиљерију са Лисиначке позиције *да је Турци при испаду из Ниша не би отели.* Тек после дугог дебатовања и против-доказа како је Турцима немогућно да нам Лисинац отму, дозволио је да артиљерија на том положају остане.»

10 децембра осигурало се боље лево крило тиме што је алексиначка бригада заузела Чамурлију а јагодинска пружила се од ове лево преко Хума до св. Николе. Тога дана јавише бригадири да им трупе не добијају храну с тога што је магацинска комора моравске дивизије, која је у Алексинцу остала, употребљена од више власти на друге послове. Људи су били без опанака (? !) јер их интендант моравске дивизије преко свега свог старања не могаше добити. Војници стајаћи у јагодинској бригади немађаху панталона већ иђаху у гаћама (? ! ! Тога дана беше 11° R *испод нуле*. В. Ђ.)

11 децембра пуцало се из топова и с наше и с Турске стране, с наше „зарад оцене одстојања.“ Наши су пуцали из позицијских топова на Ниш и Виник, а пуцало се и из топова I пољске батерије. Турци су одговарали из топова са Виника, из Ниша (24 фунташима) и из два шанца пред Нишем (са Круповим шестофунташима). *Пуцање и с једне и с друге стране било је без икаквог успеха.*

За сутра дан беше корпусни командант наредио „да трупе буду у 9 сахата спремне на својим положајима и да очекују даљи налог.“ То је извршено. Око 12 сах. избачена су само три метка на Ниш и Виник, али због велике магле није се могло даље пуцати. Турци нису ништа одговарили.

Овде има једна чудновата примедба:

„Како је и овом приликом на Чамурлији био Господар, то је наш г. дивизијар употребио ову прилику да замоли Његову Светлост за онај 24 фунтови остргански топ и за 12 фунтову батерију која беше у Алексинцу, обећавајући да ће, кад му се пре није дозволило да отме Виник, то учинити сада, ако добије те топове, и обећавајући да при томе неће изгубити ни 10 људи. Његова Светлост обећа тражене топове, и они беху већ упућени, кад их интригаши задржаше на путу“ (?!.... В Ђ.)

13 децембра подизани су стрељачки ровови на косама Лисиначког виса. Кад су наши сутрадан почели градити такве ровове непосредно до комренског виса, Турци почеше пуцати из топова на раднике, на што је отпочела наша артиљерија пуцати да привуче непријатељску ватру са радника на себе. Турско пуцање није нама никакве штете нанело, а с наше стране било је успешно, јер је једна наша граната, по достави људи из Ниша, пала у непријатељски логор пред Нишом, и осакатила неколико њихових војника. Тога дана извучена је крушевачка лака батерији на Хум.

И овде има једна примедба:

«Друга граната са виса Лисиначког пробила је кров на пашином конаку у граду, и провалила је у собу. То смо сазнали и видели тек пошто се Ниш предао. Већ тога дана, чим му граната са Лисинца дође у собу, намислио је паша да преда град, и он је доиста понудио 18 децембра, (Ако је тако, што ли су се онда повлачили преговори о предаји читавих десет дана? В. Ђ)

15 децембра пуцало се више на Виник него на Ниш, да би се «потпуно одстојање ухватило, што би вредило за опсадне топове који су тражени.» Ватра је трајала пола сахата. Оцена одстојања према Винику беше доста тешка, и пуцање безуспешно.

Овог дана подигнут је привремени (понтонски) мост на Нишави код Лалинца, и поседнуто је село Поповац са још две чете пешака од ћупријске бригаде, где је раније и један ескадрон стајао.

Сутра дан послат је један вод из једног алексиначког батаљона да поседне комренски вис, и он га је заузео, али Турци стадоше не само пуцати нањ из топова с Виника него послаше и један ескадрон коњаника који дохватише вис с оба крила, те се тако и пушчана ватра отвори. Пешаци су се повукли натраг, јер су били у малом броју (а што им није послата помоћ кад се већ само један вод слао да заузме тај вис? В. Ђ.) а и због артиљ. ватре које је на њих «без икаквог заклона стојеће» и морално јако дејствовала. (Можда је онај турски ескадрон, који је без икаквог узнемиравања од наше толике артиљерије, «подватио» оба крила комренскога виса још јаче «морално» дејствовао, само нам је чудо да тако згодан нишан, као што је читав ескадрон непријатељски на чистини, није зачикао наше топције на Чамурлији. В. Ђ.) Овог дана једна чета ћупријска осигурала је мост на левој обали Нишаве код Лалинца.

За 17 децембар беше корпусни командант наредио да два батаљона ћупријске бригаде и један ескадрон буду спремни и да чекају код моста на Нишави «зарад рекогносцирања Горице.» Трупе су ваздан чекале, па су онда пред мрак због велике зиме повучене у склониште. Намера се није извршила јер је «ваљда» извршење било обустављено...

18 децембра наредио је дивизијар да се «што брижљивије ради на подизању» колиба, и то је рађено.

Следећа три дана (19, 20 а 21 децембра) употребљена су на прављење колиба, заузимање и утврђивање једнога виса који је био пред положајима јагодинске бригаде, ближе Винику.

Ово се није допало Турцима, јер 22 децембра спустише се с Виника две чете низама са нешто коњице и нападоше на село Хум, које је било поседнуто једним одељењем јагодинске бригаде. Турци су наступали под закриљем своје артиљерије са Виника. Пушчана ватра била је јака али кратка, и наши одбранише Хум и одбише низаме. У овом судару рањена су с наше стране три војника.

24 децембра «изнађени» су положаји за један 24 фунтови остраганскн топ и за седам дванајестофунташа и то на височима над селом Хумом са намером да се Виник бије.

25 децембра наредио је корпусни командант „да се демонстрира према Винику и Нишу и то око 3 сахата по подне." Ово је сигурно наређено за то што су тога дана из јутра шумадијске трупе отпочеле свој напад на Горицу. Како се та „демонстрација" градила, не вели наш дневничар, само каже да је трајала „до мрака" то ће рећи читав сахат, јер се на Божић смркава у 4 сах. и да су трупе „повучене на положаје са *неким малим губитцима*." Овај прецизан податак понавља се и 26 децембра, јер се и тога дана демонстрирало „е да би се тако шумадијском корпусу олакшало" — али „слабо Бога ми" јер се сва демонстрација састојала у пуцању из топова „са непознатим успехом." Истина, тога дана стигли су опсадни топови у Топоницу, и они би за цело мало друкчије подејствовали на Виник, али у примедби стоји „њихово намештање на позицији задржато" за што, од кога? Не пише.

Пошто је корпусни командант дознао да је шумадијски кор „Марково кале" заузео и да даље борбу води, наредио је 27 децембра да се и са трупама моравске дивизије — шта. напада? Не, него опет „да се демонстрира и *тиме* шумадијском кору задатак олакша," за што су употребљене све трупе, које су на расположењу могле бити, пошто се потребан број на положајима оставио. Швајцарски топови и Крупов одвучени су к' Поповцу зарад дејствовања са те тачке према Горици (! ?) и Нишу. Два батаљона I кл. алексиначке бригаде упућени су на Мрамор а одавде у Прокупље због тога „што су наши Куршумлију напустили па Турци продиру." Батаљон ћупријске бригаде упућен је у Чокот и Међурево.

28 децембра види се да се наљутио корпусни командант јер наређује „да се одвуче код села Поповца и I пољска батерија где је и IV са Швајцарцима и Круповим топом, где се налази 24 фунтови острагаи и 7 дванајестофунташа. Из свију ових топова да се отвори што

жешћа ватра на Ниш." И бист тако. Наш кроничар вели: „Од Поповца пуцало се из свију топова на Ниш шго живљом ватром, е да би се свакојако тиме Турци принудили да што пре пристану на услове које ми за конвенцију о предаји Ниша нудимо." Пешадија је и данас „демонстрирала" али за разлику од досадањих небројених демонстрација, она је данас то чинила „привидно" како би се — вели наш кроничар — тако једновремени рад са свију страна „приметио" и *тиме* достигнућу цељи што више допринело....

У зору 29 децембра добио је моравски дивизијар од корпусног команданта овакав налог: да се према Винику са јагодинском бригадом наступа, па ако се на непријатеља наиђе да се овај најенергичније нападне, *а ако га на Винику не буде, онда је то знак да је уговор о предаји Ниша свршен*.... Да се два алексиначка батаљона упуте у село Поповац. Ћупријска бригада наступаће ка Горици, зарад чега су и друга два батаљона ове бригаде позвана да пређу на леву обалу Нишаве.

Налог је извршен, јагодинци не нађоше на Винику никога, и поседнуше га. Ниш се беше предао.

30 децембра умаршириле су моравске трупе у Ниш, само је рест алексиначке бригаде упућен у Прокупље. Јагодинска и ћупријска бригада заузеше град и дадоше свака по две чете да једне отпрате „три табора разоружаних низама" у Пирот, а друге да отпрате осталих „три табора низама" у Лесковац.

2 јануара 1878 концентрисала се цела моравска дивизија код Прокупља. 4 јануара разместила се овако: Алексиначка бригада заузела је положај над Плочником, јагодинска се распоредила око села Плочника, а један батаљон отишао је преко Топлице да се размести око села Точана. Ћупријска бригада са батеријама у селима око Батског хана. 5 јануара распоређена је и артиље-

рија по позицијама и тиме је распоред моравске дивизје потпуно извршен. Штаб беше у Белољину.

Овде нађосмо овакву примедбу:

«Командант алексиначке војске јавио је дивизијару *да му људи већ два дана нису хлеба примили*. Ово се догодило за то што је интендант ове дивизије задржат у Нишу где је постављен за начелника станице *без знања дивизијаревог*, те се тако није имао ко бринути за изхрану.»

7 јануара, пошто се сазнало да су Турци Куршумлију напустили, наредио је корпусни командант да се моравска дивизија помакне напред, ближе Куршумлији, задржавајући исти фронт, који је и пре имала, само с осигуравањем левог крила.

Ова је наредба извршена и тиме се доста несигуран леви бок целога корпуса осигурао.

10 јануара I комбиновани јагодински батаљон одмаршираo је до села Грабонице и вис над селом заузео, а остала три јагодинска батаљона крену се за њим, и заузму висове лево од овога на десној обали Грабонице.

Сутра дан (11 јануара) кренула се алексиначка бригада да се испење на Соколску планину са фронтом према Самокову. До пола дана беше њено десно крило наслоњено на Топлицу, а после подне имала је пружити своје лево крило к Радану где се имала везати са јагодинском бригадом.

Јагодинска бригада стигла је тек око $3\frac{1}{2}$ сах. по подне на одређело јој место на Соколској планини, јер је њено кретање извршено дужом линијом и врлетнијим тереном, У своме наступању к положају наишла је са својим предњим одељењима на нешто Арнаута у селу Космачу, и разјурила их је, Овог дана тек у вече чврсто се везала са левим крилом алексиначке бригаде.

Ћупријска бригада (само два батаљона) стигла је у село Растељицу око 11 сах. пре подне и ту остала као резерва. Ескадрон ћупријски стигао такође.

Све моравске батерије прикупиле се око села Крчмара.

По нарочитом налогу корпусног команданта изведена су овог дана пре подне три четирифунтовна топа од ибарске артиљерије на положај алексиначке бригаде, и постирани су на њеном десном крилу.

Око подне отпочеше ти топови пуцати на главни непријатељски шанац на Самокову. Око 1 и по сах. по подне нападне нешто Арнаута и низама на лево крило алексиначке бригаде, које се баш налазило у размештању, па ипак турски напад није успео, јер су повучени из позадности искупљени батаљони. Али моменат беше критичан и напад у згодно време и на згодну тачку управљен. Борба је трајала два сахата. Овом приликом изрекогносковао је дивизијар пут којим би се артиљерија моравске дивизије на положаје извући могла. Ескадрон јагодински одмарширао је уз реку Грабовницу да ухвати везу са тимочким кором.

Са овим распоредом моравске дивизије постављен је основ за даљи рад до краја овога рата. Њено лево (слабије) крило било је мало у назад повијено како би што боље осигурало положај од многих арнаутских чета, које су са свију страна искрцавале, а у исто време да буде базис за даље продирање у долину Косанице. Десно крило дивизије (јаче) управљено је према Самокову, куда је главна пажња обраћена, и око кога су се врзла сва напрезања моравског кора, јер Самоково беше тачка спотицања за сваку помисао на даље корисније операције.

Овде имамо две прмедбе. Једна нам изгледа „службена" а друга врло приватна. Прва гласи:

„Свакојако узрок данашњем сукобу беше неуспешно пуцање из полубатерије са соколске планине на Самоково. При овоме присуствоваше и корпусни командант. Батаљони алексиначки беху баш у размештању кад се из полу-батерије пуцало, чиме се извесно и привукла пажња противникова, те је послао нешто Арнаута да наше труне у неред доведу, па можда и топове заузму. Да неки батаљони алексиначки не беху у «укупности» и да се јагодинска бригада, која је на нови положај наступала, није у боку Арнаута подаље приметила, могло би се од шаке људи противникових дочекати то, што би рђав утисак на наше трупе учинило, и што би створило догађај кога би се са грозом сећали.»

Друга «приватна» приметба много је оштрија:

«Нереду, што се тога дана десио, и бруци да два алексиначка батаљона бегају испред 60—80 Арнаута, крив је (сљедује име). О овоме дала би се врло занимљива прича написати. Све појединости тога занимљивог догађаја или боље рећи скандала гледао је својим очима и записао је г. мајор (опет име).»

Како нисмо били у стању да верификујемо истининитост ове примедбе, то смо изоставили имена из ње.

12 јануара цела поседнута линија утврђивана је јаким стрељачким рововима и поправљани су путови који воде на позицију. Предстраже истакнуте су даље напред.

13 јануара отишла је лака батерија к јагодинској бригади и поставила се на центруму њеног положаја. Сутра дан намештене су све три пољске батерије на одређеним тачкама.

Овога дана извршио је командант јагодинске бригаде рекогносковање Радана (соколске планине) и положајског предтерена. Јавио је да је пут преко планине скоро никакав, а долином Косанице и косама које се к њој спуштају, могућан за напредовање са пешадијом и брдском артиљеријом.

Синоћ се вратио јагодински ескадрон под командом капетана Сколмајстера са пута на коме је тражио везу са тимочким корпусом, и доставио је да је допр'о до села Злате где је наишао на браничевску бригаду од дунавске дивизије. На путу није наишао ни на какве препоне од непријатеља. Услед овог браничевска је бригада пружила своје страже више десно а јагодинска више лево зарад везе и осигурања саобраћаја дунавске и моравске дивизије.

14 јануара, поверљивим актом О№ 192, командант моравског кора саопштава и наређује следеће:

«О непријатељу се зна да је груписан на три тачке: на путу куршумлиском (Хафис-паша) у Приштини (Асаф-паша) и око Врање. Највећа му је снага на путу преко Куршумлије за Приштину, на коме се добро и утврдио.

Задатак је наших операција да се Хафис-паша на одступање натера или разбије, и за тим да се наступа Приштини и ова заузме.

Извршење овога задатка врховна команда поверила је моравском и тимочком кору.

Тимочки кор још није дошао у додир са непријатељем. Он је данас отпочео своја кретања и вечерас се налази са две дивизије на положајима Црни врх-Слишане, са авангардама на вододелници. Дунавска дивизија имала је вечерас стићи на Радан.

Сутра, 16 ов. мес. тимочки кор продужава покрете у напред.

Да би се олакшало наступање тимочкога кора, а и да би се спремило заједничко дејство, са трупама моравског кора предузеће се сутра 15 ов. мес. око подне напад на Турска утврђења на Самокову. У тој цељи наређујем:

1,) да командант моравске дивизије

а) изведе на свој положај према Самокову све три тешке пољске батерије, одакле да у 12 сах. почне тући највећи турски шанац на Самокову.

б) са два батаљона сиђе у долину Косанице код села Високе и заузме вис над истим.

в) ћупријску бригаду да постира на левом крилу као резерву.

г) тражи и одржава везу са дунавском дивизијом.

2,) за команданта ибарске дивизије (видели смо раније шта је она имала да ради).

3,) корпусни штаб на мачковачком вису.

4,) ако се не успе, повратак на старе положаје.

5,) заузеће шанца на Самокову задатак је ибарске дивизије.»

У сљед овога наређено је команданту ћупријске бригаде да са своја три батаљона (кренувши и онај из села Точана) изиђе на положај и улогори се близу села Каменице иза десног крила јагодинске бригаде као резерва.

Команданту алексиначке бригаде наређено је да спусти два батаљона у долину Косанице и да тако осигура лево крило ибарске дивизије при њеном наступању на Самоково.

За заузеће виса над селом Високом, јављено је команданту корпуса да је доста критично и несигурно, јер предтерен у Косаници као и лево планина Радан пуни су арнаутских чета, и да два батаљона бачена на поменути вис, могу пре претрпети пораз но наћи успеха. *Овоме да би требало претпоставити продирање целом моравском дивизијом уз долину Косанице у свези са дунавском дивизијом.*

Због рђавог времена извршење напада на Самоков одложено је за сутра, као и заузеће виса над Високом, које је последње командант корпуса, неуваживши предњи разлог дивизијара, својим актом О№ 195 понова наредио. У след овога заповеђено је команданту јагодинске бригаде да са два батаљона заузме први вис на десној обали Косанице код села Високе, по тек пошто се на овоме осигура да пређе на вис на левој обали Косанице. Два ћупријска батаљона да замену ове јагодинске на положају. Све то да се изврши на дан 16 јануара.

Све три батерије почеше дејствовати против главног шанца на Самокову око три сахата по подне, али су због магле пуцале само један сахат. *Прави налог за одлагање нареseverног напада до сутра — стигао је у вече....*

16 јануара све три тешке батерије моравске дивизије отпочеше пуцати против главног шанца на Самокову тачно по наредби у 9 сах. пре подна. Два батаљона алексиначка беху у ово време већ у долини Косанице. Тек око три сах. по подне примљен је овај налог корпусног команданта: „Батаљони ибарске дивизије крећу се на шанац самоковски; ако се борба развије, да ли би ви могли са којим батаљоном, који је на вису, у згодном моменту у борбу ступити и који од позадних шанчева узети?"

Око $3^1|_2$ сах. чула се жива пушчана ватра око главног шанца на Самокову, и тад све три моравске батерије осуше најжешћу ватру на главни шанац да би се што више потпомогла радња ибарске дивизије. Борба је трајала до мрака.

Два батаљона јагодинска спустили су се са положаја и после мале чарке са Арнаутима код села Високе заузеше вис на десној обали Косанице. Ту су се разместили, на брзу руку утврдили и остали преко ноћ. Предстраже су истурили к реци Лужници и с десног се бока осигурали држећи везу с осталим трупама моравске дивизије

По свршеној борби алексиначки батаљони врнули су се на стари положај.

Две тешке батерије са левог крила алексиначке бригаде упућене су у села крај Топлице.

Ћупријској бригади упућен је и четврти батаљон њен, који је дотле био распоређен од Прокупља до Батског хана....

17 јануара добио је моравски дивизијар од свога корпусног команданта најпре овај налог који је написан у $2^1|_2$ сах. из јутра:

«Она два јагодинска батаљона, који су заузели вис на десној обали Косанице код села Високе нека не прелазе реку, нити треба да заузимљу вис на левој обали реке него нека продуже и даље продирање десном обалом реке ка селу Механи, и да тако што пре дођу у свезу са трупама тимочкога кора ради узајамног потпомагања за случај борбе. Овим батаљонима да сљедују други и то тако, да цела јагодинска бригада буде ешелонисана према десном крилу тимочкога кора, осигуравајући се с десног бока, а и ћупријска бригада да буде спремна за полазак у истом правцу што се има непремено предузети чим би се чуло да су трупе тимочкога кора у озбиљну борбу са непријатељем ступиле.... Издат је налог команданту ибарске дивизије да вам стави на расположење једну брдску батерију. што ће се још сутра учинити: Учинићете распоред са истом — За случај да обе бригаде, ћупријска и јагодинска измарширају из садашњег положаја, онда ће алексиначка бригада заузети и онај простор који је јагодинска држала.»

За овим је стигао други налог корпусног команданта, написан у 8 сахата и 15 минута из јутра, који је гласио овако:

«Ако има изгледа да можете задржати вис с оне стране Косанице над Високом, онда га заузмите са читавом бригадом и брдском батеријом — Ако добијете извештај да се дунавска дивисија не креће у напред о чему треба да сте сигурни, онда наређено кретање ка Механи задржите. Известите ме да ли је авангарда дунавске дивизије остала у Механи?»

Сем овога упућује се 30 Црногораца из крушевачке бригаде друге класе да се употребе за извиђање, одржавање везе и растеривање збегова.

После овога стигао је и трећи налог, О№ 204, који у изводу гласи овако:

Да на сваки начин треба заузети вис над Високом и одржавати везу са дунавском дивизијом, и тачно се уверити где она стоји и како је распоређена. Команданту моравске дивизије ставља се у задатак «да са подручном му дивизијом сутра 18 јануара рано отпочне наступати ка Прекорађи и, ако се борба код трупа тимочкога кора отворила, да ове потпомаже. Ако на слабијег противника наиђе да га нападне и протера. На положају, који алексиначка бригада заузима да се остави једна тешка батерија која да се стави на расположење команданту ибарске дивизије, чије ће трупе и положај моравске дивизије заузети. На вису над Високом да остану трупе моравске дивизије, које да вис утврде. Остале трупе, кад буду смењене, да се постирају тамо одакле ће им бити најближе да к Прекорађи наступају. Ибарски дивизијар ставиће моравском на расположење још једну брдску батерију. Војници ваља са собом да понесу пексимита за 4 дана, и ако што год недостаје да се још данас изда. За бољу сигурност комора нек не иде одмах за војском.

Једновремено са првим налогом корпуснога команданта добио је моравски дивизијар од дунавског извешће у коме овај јавља: да је јуче 16 јануара са великим напрезањима прешао Радан у цељи да суделује у операцијама моравскога кора, и да је са трупама у след големог снега, мећаве, непознавања терена, немања хране, и т. д. вратио се натраг у долину Пусте Реке, оставив два батаљона с горње стране Радана као предстражу. Моравски дивизијар доставио је у след овога корпусном команданту да би наступање с малим одељењима уз Косаницу, у којој су како села тако и гранични висови и планине пуни арнаутских чета, било више од штете него од користи, и да је ово без садејства дунавске дивазеје, која се натраг вратила некорисно и поготову за цељ. која се жели постићи, немогућно. Оваково шта, и по ранијем мишљењу дивизијаревом, могло би се предузети само са целом моравском дивизијом. У осталом све су припреме учињене да се наређено кретање изврши.

За овим је стигао други налог корпусног команданта, на основу кога, а по добивеном извешћу дунавског дивизијара, и поступљено је. Пошто су два јагодинска батаљона још јуче заузела вис на десној обали Косанице, то је послат још један батаљон на ту позицију над Високом, Око 10 сахата пре подне нападну Арнаути на ове јагодинске батаљоне са свију страна, па и с оне где су се трупе дунавске дивизије претпостављале. И ако напад беше са дивљачком бујношћу извршен на оба крила, на центрум и у позадности, батаљони су се, смакнувши се на десном крилу и наслонивши се на трупе које су на положајима соколске планине стајале, ипак одржали. Губитци су били велики. Које мртвих које рањених и несталих беше око 100. Баш у почетку ове борбе стигао је и трећи налог корпусног команданта у след кога су припреме учињене и заповести разаслате. Две брдске батерије из ибарске дивизије стигоше. Наступање моравске дивизије било је наређено са крилним деташманом преко соколске планине и Радана и осигурањем с десног бока.

Кад је команданту корпуса јављено за данашњи догађај и за излаз борбе, он је обуставио кретање моравске дивизије уз долину Косанице, које беше за сутра наређено.

Под 18 јануаром записао је наш кроничар ово:

После усменог договора у штабу моравског кора, куда је и наш дивизијар нарочито позван био, издао је корпусни командант диспозицију О.Ꞌ 211 за сутрашњи напад на самоковска утврђења. Ево шта је било у главноме у тој диспозицији.

Трупе тимочкога кора прешле су Ђак-брдо и направиле фронт према Подујеву, дакле дошле су у бок и за леђа непријатељу који је пред нама. Јуче су примећене четири непријатељске колоне које су ишле од Преполца ка Подујеву. И на Самокову примећено је кретање из главног шанца к југу. Изгледа да се Хафис-паша повлачи.

Да би моравски кор могао наступати ка Приштини нужно је да се Турски шанчеви на Самокову заузму. За напад на те шанчеве одређујем следеће трупе: 6 батаљона алексиначке бригаде са једном четом пионира; трнавски батаљон чачанске бригаде I кл. и целу крушевачку бригаду I кл. и наређујем:

1. Да алексиначка војска под командом потпуковника Ј. Прапорчетовића наступа из долине Косанице, на спрам села Кастрата ка главном шанцу и лево од њега.

2. Крушевачка бригада I кл. трнавски батаљон и обе брдске батерије под командом мајора Љуб. Остојића да наступа такође ка главном шанцу и то: 3 батаљона и две брдске батерије гребеном самоковским, 2 батаљона из долине бањске а трнавски батаљон из долине Косанице, овај последњи као веза између алексиначке и крушевачке бригаде. Објект је ових колона главни шанац на Самокову који треба да нападну и заузму.

Три тешке батерије моравске дивизије са соколске планине и једна ибарске дивизије са Бaћоглаве имају дејствовати противу шанца и непријатељских трупа и тиме напад спремити и олакшати.

И остале батерије које остају на позицији ваља да по могућству потпомажу напад.

За осигурање левог крила алексиначке бригаде да одреди моравски дивизијар потребан број трупа.

Полазак трупа за напад биће сутра 19 т. м. у 9 сах. пре подне.

Остале трупе да буду у приправности на положајима.

Команданти колона да се старају да између колона буде чврсте везе па с тим и заједничке радње.

Штаб корпусни и командант налазиће се на мачковачком вису.»

Ево како је ова диспозиција извршена.

19 јануара у 9 сах. пре подне отпочеле су тешке батерије дејствовати против главног шанца на Самокову. Од 11 до 2 сах. по подне пуцале су живо, а тада су због густе магле морале ватру обуставити.

Алексиначки батаљони почели су се тек око 11 сах. пети уз косе самоковске а то са незгодног терена, снега и нарасле Косанице. Наступали су у три колоне по два батаљона трима косама.

Пред шанцем на хиљаду метара развијен је стрељачки низ, који је полако наступао, при чему су поједини стрелци пуцали, јер је непријатељ већ јаку ватру из предњих ровова сипао.

Ибарске трупе нису наступале и ватра непријатељска беше сва управљена на алексиначку војску, која је под том ватром стајала без икаквог стварног рада. То је принудило бригадира да се у озбиљну борбу упусти (у 12 сах.)

Два батаљона јагодинске бригаде пратила су алексиначку у правцу к малом шанцу, а један је остао на коси за какав евентуални покушај у бок.

Обе бригаде т. ј. алексиначка и јагодинска тукоше се до 3 сах. по подне, заузеше предње ровове, алексинчани заузеше и предњи шанац, али како их ибарске трупе никако не потпомагаху, и како већ беху проредшетани и клонули духом, то се четири алексиначка батаљона вратише натраг. Моравски батаљони остали су и даље око шанца, јер су имали везе са крушевачком бригадом, која је тек сад почела наступати. Јагодински батаљони почеше одступати за алексиначким, држећи се непрестано свог задатка да осигуравају њихово лево крило. При одступању ипак се задржаше на коси самоковског виса и одступише тек на добивену заповест дивизијареву.

Моравски батаљони остали су код шанца на Самокову дотле, док нису крушевљани одступили.

У 5 сах. 15 мин. у вече писао је корпусни командант моравском дивизијару ово:

«Г. Прапорчетовић јавио ми је да је његова војска одступила. Ако ову војску ма из каквих узрока не можете да вратите, пошљите неколиво батаљона од друге које бригаде да пређу преко Косанице и заузму положаје до којих је долазила алексиначка војска т. ј. где се налазе три чете делиградског бат. II кл. Крушевачка бригада остаје пред турским шанцем

«Турци су имали велике губитке и можда ће ноћас одступити.

«Биничкове трупе ваљда су дошле, за то позовите и од његових трупа још ноћас три батаљона на соколску планину.

«Јавите ми за што јагодинска бригада није потпомагала алексиначку и известите ме о вашим наређењима.»

На то је дивизијар одговорио: да се батаљони алексиначки не могу врнути на положаје, до којих су данас допирали, јер се за данас морају сматрати као неупотребљиви. Друге пак батаљоне упутити ноћу тамо где нису били и не познају земљиште којим би имали наступати, може се узети као немогућно. За дунавску дивизију још се није дознало да је дошла.

У 10 сах. 50 мин. ноћу писао је корпусни командант моравском дивизијару ово:

«Пошто су и крушевачке трупе отступиле саме са положаја, који су данас заузеле, то наредите да и ваше трупе, ако је што остало на Самокову одступе на досадашњи положај.

«У сљед овога немојте сутра ништа предузимати без нарочитог наређења, а постарајте се да се трупе на положају скупе и што боље уреде.

«Команданту дунавске дивизије препоручио сам да своје трупе размести сутра у долини Топлице од Грабовнице до Крчмара.»

По овоме налогу није се имало шта радити јер је још раније наређено, да се све трупе прикупе и што боље уреде.

20 јануара стигло је извешће дунавског дивизијара да је са неким деловима своје дивизије дошао до села Арбанашке (село под овим именом налази се даље уз резу Грабовицу, а ово ће по свој прилици бити Каменица) где ће се до подне сви делови прикупити.

21 јануара издао је корпусни командант диспозицију О№ 221 за напад на Самоково 22 јануара, која је у главном овако гласила:

Шумадијски кор узео је Врању и том приликом заробио је четири табора низама.

Трупе тимочкога кора налазе се пред Приштином.

По поузданим извешћима Хафис-паша одступа од Преполца.

Потреба је да и трупе које стоје на положајима пред Куршумљем наступају ка Приштини и сједине се са осталом војском.

С тога наређујем:

Да командант дунавске дивизије са подручним му трупама наступа преко Топрљана и Арбанашке ка Механи, а за тим ка Прекорађи и Преполцу. Своје возеће батерије, које туда не могу проћи да стави на расположење команданту моравске дивизије, а за то ће коман. ибарске дивизије послати му једну брдску батерију сутра 22 јануара рано тако да у 6 сах. из јутра буде у селу Грабовици.

Моравској и ибарској дивизији ставља се у задатак да утврђења турска на Самокову сутра нападну и непријатеља из истих потисну.

Моравска дивизија има нападати из долине Косанице, а ибарска дивизија из топличке и бањске долине.

Предње трупе, одређене за напад имају се тако рано кренути, како би сутра дан у 7 сахати из јутра биле на подножју Самокова, одакле ће се за напад одмах и кренути.

Командант ибарске дивизије да на вису Баћоглави постира две пољске батерије које ће тући главни шанац на Самокову.

Командант моравске дивизије употребиће већи део своје пешадије за напад.

Положај пред Куршумљем да буде подседнут трупама ибарске дивизије. За напад ће тај дивизијар одредити бар 6 батаљона I кл. са једном брдском батеријом (три топа). Трупе које остају на положајима да буду у приправности и више смакнуте, како би се за случај потребе као резерва употребити могле.

Подробност за извршење напада оставља се дивизијарима, али нарочито да обрате пажњу на сугласност у радњи.

Ако се главни шанац не заузме, онда ће трупе остати на положају до кога су за време борбе дошле, и ту ће се утврдити.

Команданту моравске дивизије оставља се да по својој увиђавности, поред напада на главни шанац нападне и заузме који од позадних шанчева. —

22 јануара кренуле су се трупе моравске дивизије око 8 сахата, и прешле су Косаницу у 10 сахата пре подне.

Како алексиначка тако и јагодинска бригада почеле су се пети уз косе самоковске к означеним објектима (мали и велики шанац) држећи чврсту везу између себе. Ћупријска бригада удешавала је своје кретање тако, како ће најбоље вршити свој задатак — осигуравање левог бока нападних трупа. Око 12 сах. упустила се алексиначка бригада на врло блиском одстојању у борбу са непријатељем у главном шанцу, чувајући везу са трупама ибарске дивизије, а јагодинска бригада напала је мали шанац, први на лево од великог шанца.

Борба је трајала до 5 сахата по подне са великом жестином и трупе, у колико се у онако веома покривеном и испресецаном терену прикупити могоше, пробале су да јурише на шанчеве, али покушаји не успеше јер, због врло незгодног терена, не беше могућно с ове стране прикупити људе и формирати масе за јуриш. Нагиб који к шанцу вођаше врло је стрм. Први редови стајаху у неколико заклоњени на 50 корачаји од шанца. Једно опште „Ура!" али с овим једно одсудно *напред* самоковским гребеном, али потпомагано јаким дејством артиљерије, и шанац би можда пао.

Трупе су остале после борбе на положајима до којих су допрле и преко ноћ. Око 8 и 10 сах. ноћу било је пушкарања али махом од стране противникове да би наше трупе одјурио.

Ћупријска два батаљона била су око 3½ сах. по подне нападнута од Арнаута, али су их одбили.

У пола ноћи добио је командант моравске дивизије налог корпусног команданта О.№ 224 који је гласио овако:

„Овог часа добио сам депешу врховне команде, којом ми се саопштава да је *примирије* између главнокомандујућег руске војске и опуномоћника турске владе потписано у Једрену 19 т. м. у 6 сах у вече под условима које је Русија ставила за уговарање мира и у којима су садржани услови у корист Србије. Према овоме непријатељства између наше и турске војске имају се обуставити одма (четири пута подвучено) па за то изволите наредити да се војска наша која се пред шанчевима турским налази, повуче у своје старе положаје. Све што је за сутра наређено, а противно је овоме, неће се предузимати.

Док се парламентари не споразуму, трупама не треба примирије саопштавати.“

* * *

Овде се свршавају белешке нашега кроничара. Али смо с друге стране добили једну врло опширну и сувише горку критику целог овог рада. По каустичности израза, по безобзирном нападању на поједине личности и команде види се, да је критика писана непосредно под утисцима ове крваве и бесуспешне борбе на Самокову. Ми ћемо покушати да из ње извадимо само оно што нам се чини да је објективно, а разуме се готови смо примити и штампати и сваку објективну контракритику.

Ево шта вели наш војни критичар:

Пошто смо заузели Ниш, војска наша добила је нов задатак, да заузме Приштину, тај центар непријатељске одбране у Старој Србији. Како су на расположењу стајала два пута к Приштини, којима се могла кретати војска са сва три рода оружја, то је врховна команда решила да употреби и пут Лесковац-Врања и онај Прокупље-Куршумлија. Тиме се хтело да се непријатељ нападне с бокова, а да Турци не би сједињеним силама напали најпре на једну па онда на другу нашу нападну колону, које су одвојено марширале, бачен је тимочки кор у средину између моравског и шумадијског кора, као њихова свеза.

Довде беше све у свом реду, осем ако се не узме да је погрешка што се врховна команда није налазила непосредно код војске но је остала у Нишу. А да се то може узети као погрешка доказује ток и резултат операција, које су, лишене непосредног вишег надзора, ишле често неправилно и самовољно.

Даље је учињена погрешка и тиме што није тимочки кор одређен за главног офанзивног фактора на путу Лесковац-Врања, што се није концентрисао у Власотинцима и Лесковцу, у место у Лебанима. Тимочки кор налазио се у време када је шумадијски нападао на Ниш, у Ак-Паланци, Пироту и Трну, а положај ових места захтева да се он, за наступање ка Приштини концентрише у Лесковцу, куда из Пирота води добар пут употребљив за све родове оружја — а не у Лебанима куда је морао ићи обилазећи читавим полукругом преко Ниша. Овим обиласком тимочки кор сметао је колонама шумадијскога кора и ове опет њему *те тако се концентрација обојих корпуса за наступање одоцнила бар за осам дана.*

Хафис-паша који је руковао одбраном Старе Србије, као да је био добро извештен о тачкама на којима су се наши корпуси концентрисали и о правцима који су им били одређени за наступање. Чим је сазнао за пад Ниша, он се окануо сваке помисли на офанзиву и поче се спремати за одбрану. Како одмах по паду Ниша и док се наши корпуси нису почели размештати за наступање, није знао куда ће и којим правцем ударити, то је он, оставивши на крајњем обиму свог одбранбеного круга само дивље арбанашке гомиле, сву редовну војску своју прикупио око Приштине. Али чим је сазнао да шумадијски кор наступа к Врањи. дакле у правцу који не грози непосредно Приштини, а да се моравски и тимочки корпус крећу на Куршумлију и Преполац, дакле непосредно на Приштину он је, оставивши Асаф-паши да задржава шамадијски кор у наступању како може — обратио сву своју силу спрам моравског и тимочког кора и посео планински венац који се уздиже између косаничке и бањске реке и дотичне долине, за које је држао да се њима може наступати свима родовима војске. На томе венцу на коме има и један добар стари пут из Куршумлије к Подујеву, он је подигао тако рећи за ноћ јака утврђења и учинио да је немогућно наступање венцем и долинама које је држао под унакрсном ватром, докле год се та утврђења не би отела.

Шумадијски кор, који је имао дужи пут како до непосредног тако и до главног операционог објекта, требало је брзо и енергично да наступа. Требало је да је он у Врањи кад моравски у Куршумлији како би онда, док је сва сила Хафис-пашина још спрам моравског и тимочког кора, да продире енергично ка Приштини. Поступајући тако, шумадијски кор приморао би Хафис-пашу да се окане Самокова и Преполца и да похита на одбрану Приштине, коју ипак не би могао одбранити, јер ако је шумадијски кор не би међу тим заузео, моравски и тимочки кор сишли би му у бокове и за леђа.

Шумадијски кор, који је према датој му диспозицији имао најглавнију улогу, био је за то и најбоље састављен и беше спрам силе која му се могла одупрети доста јак, те је свој задатак могао на време извршити у пркос зимњега доба и теренских тешкоћа. Он је наступао путем око кога су села насељена Србима, који су, као Власотинчани још за време опсаде Ниша, очистили од Турака сву десну обалу Мораве од Лесковца до Врање. Ти Власотинчани, да је командант шумадијскога кора о њима бољи рачун водио, и да их је колико толико упућивао и употребљавао, могли су му бити од велике користи. Они су могли пратећи шумадијски кор у наступању на његовом левом боку по височима, толико потпомоћи га, да су Турци, угрожени с бока и позади од њих, не би могли нигде у моравској долини зауставити, а камо ли онај положај у клисури код Грделице заузети. Да је тако учинио, шумадијски кор имао би пред собом отворен пут све до Врање, и не би се нигде задржавао. Кад се узме у обзир да су Власотинчани имали у својим рукама све висове који потпуно владају моравском долином, скоро је непојамно да је шумадијски кор могао бити задржан на Грделици читавих пет дана, као и да је овде у опште могло доћи до боја, јер овде није могла заузети положај каква редовна војска или већа сила, но само гомила вртоглавих Арнаута из оближњих планинских села са леве обале моравске, који, не водећи рачуна о каквој свези или одступници, знали су само толико, да ће се у крајњем случају моћи спасти бегством у планине.

Задржан дакле без потребе пет дана код Грделице, а наступајући и после врло споро моравском и ветерничком долином, шумадијски кор лишио се главне улоге и задржао је само секундарну, јер у место да он диктира операцијама, и да се по њему равнају и моравски и тимочки кор, и Асаф и Хафис-паша, он је посео Врању кад је већ доцкан било како за отимање Приштине тако и за принуђавање Хафис-паше да напусти самоковске положаје, те да тиме отвори пут моравском и тимочком кору на Косово.

Поред свију ових замерака, рáдња шумадијскога кора, када се упореди с оним што су она друга два кора радила, мора се назвати бриљантна. Ако он и није главну цељ постигао, опет је непријатеља свуда савладао и потиснуо. опет је он имао позитивних успеха, а моравски и тимочки кор имали су само неуспеха, и што је најгоре, за те неуспехе није крива ни снага непријатељска ни теренске тешкоће, већ једино пипавост и нерешљивост њиховог заједничког главног команданта.

Према добивеном задатку оба кора имала су да наступају концентрички на Приштину Да то изврши командант ових корпуса мислио је да му пре свега ваља савладати утврђене непријатељске положаје од Самокова преко Преполца до Подујева.

Да би то постигао, он је моравски кор постирао паралелно са самоковским а тимочки паралелно са подујевским и преполачким непријатељским положајима. Обостране позиције растављаше и то јужно од Мрдар-планине долина Дубничка, а северно од Мрдар-планине долина косаничка. На тим положајима који су се пружали од Хрдице (крајњег левог крила) до Баћоглаве (крајњег десног крила) и који се заузимали линију од *шездесет километара*, остали су наши корпуси испрва без свезе и саобраћаја и то по простору који Радан-Планина испуњаваше. У тој планини и у долини Лумничкој, која се са ње спуштала Косаници, било се угњездило до две хиљаде Арнаута, већином најамника Дибралија. Они су, потпомогнути нешто и домаћим Арнаутима, прекидали директну свезу и саобраћај између тимочког и моравског кора. Тек после искуства плаћеног једном осетном штетом, наређено је дунавској дивизији да очисти Радан-планину од Арнаута и да свеже оба корпуса планинским венцем.

На овим положајима који су заузети у почетку операција. осташе и моравски и тимочки кор као прикованы све до примирја, и тиме се учини Хафис-паши услуга, какввој се он ни у сну није могао надати.

Командант ових корпуса учинио је тиме што је 25.000 војске са 70 махом пољских топова послао у врлетне планине и приковао их за положаје, са којих није умео да их крене ни напред ни у страну — грдну погрешку, коју је увећавао тиме што је по што по то хтео непријатељска утврђења да отме фронталним нападом *без помоћи артиљерије*, чиме је само излагао своју војску огромним губитцима без икакве користи. Са стране са које су напади предузимани, била су непријатељска утврђења скоро неприступна. Да би се до њих дошло, морала се најпре прегазити река Косаница, која је у то доба била 1—2 метра дубока, за тим се ваљало пењати три сахата под унакрсном ватром непријатељском уза страну која не беше само стрма, већ и шумом обрасла и дубоким снегом покривена. Војници нису могли пењући се употребити своје оружје, јер се нападач морао пушком помагати као тојагом само да се пење. Тек када би дошао на 80 метара до шанца на чистину, коју је бранилац направио — могао је наш војник да пуца. За цела ова три сахата што се наш војник, онако мокар од гажења Косанице, пењао, не би ли се толико прикучио непријатељском шанцу да би могао своју пушку употребити као оружје, за све то време он је био нишан непријатељским мартињачама. Изнурена од напрезања и десеткована од непријатељских куршума стизала је наша војска на ивицу оне чистине пред шанцем, и сад се од ње тражило да под густим плотунима скривеног иза грудобрана непријатеља претрчи ону дубоким снегом покривену чистину, да пређе преко јендека у којима је било 2 метра снега, и да се уз грудобране успење те да ускочи у шанац....

За све време овог очајничког напрезања и наступања наша пешадија није имала скоро никакву вајду од своје рођене артиљерије, јер је она била постројена тако далеко од непријатељских утврђења, да њене гранате нису браниоцима могле ништа шкодити, само су ломећи грање над главама сопствене пешадије ову узнемиривале. Најближе одстојање са којега су наше батдрије дејствовале износило је — 3800 метара!.... Само једна брдска батерија успела је да се приближи непријатељском шанцу до на 2000 метара. Па и ову слабу помоћ имала је наша пешадија само при првом и другом нападу Самоково, а *при трећем није опалио ни један пољски топ.* Само су по кадкад два брдска топа давала знак да им је послуга у животу.

Је ли дакле чудо што се под оваквим околностима и при оваквој употреби трупа нису могла освојити самоковска утврђења насилним фронталним нападом?

Али зар није било другог начина да се та утврђења заузму, или бар да се парализу?

Непријатељски положаји на Самокову и на Преполцу нису имали никакву активну већ само пасивну важност с тога, што нису били поседнути великом каквом силом, која би могла сама прећи у напад, но су били јаки само за то, што се до њих није могло доћи. За то није требало од њих толико ни зазирати, није их требало ни нападати, него је требало пред њима оставити једну или ако хоћете баш и две дивизије, а с осталима ићи правце на Приштину. Чим би бранилац самоковских и преполачких позиција видео да се знатнији део наше војске кренуо побочно на Приштину, која је била остала скоро без икакве одбране, он би све оставио и појурио да нас претече и да нас дочека испред саме Приштине. Али главни командант наших корпуса није никада знао колика је непријатељска сила, где је и како је размештена, а кад је то и сазнао, њему је увек требало тако много времена, да се размислид, а се обично одлучио на какав корак тек онда, кад су се околности са свим изменилс за које је био дознао. Али баш да се извини што није знао где је Хафис-паша и колика му је сила, онда када је тимочки и моравски кор послао у оне врлети, за што доцније, када је позитивно видео како све стоји, није поправио погрешку, што није у место узалудног трошења војске која је нападала на неприступне позиције, наредио наступање венцем соколске и Ђак-планине, којим је венцем водио истина тежак али ипак употребљив пут за Подујево? Ову операцију предлагао му је командант моравске дивизије, понудивши да је сам са својом дивизијом изврши, и да ће, спојивши се на тај начин са трупама тимочкога кора трећег дана бити с ону страну Мрдар-планине, на малом Косову. Испрва беше главнокомандујући пристао на овај предлог и беше наредио да се моравска дивизија за ту цељ концентрише на свом левом крилу, што је учињено, н њене положаје беше већ заузела ибарска дивизија, кад на један пут главнокомандујући нађе да је ствар ризична, то нареди да се све у старе положаје врати и — фронтални напад предузме.

Команданту се чинило ризично извршити један побочни покрет са читавом дивизијом, дакле са снагом барем равном укупној непријатељској снази, а није му се чинило ризично нападати с фронта без помоћи артиљерије ту исту непријатељску снагу у скоро неприступним утврђењима. Овај безуспешни напад коштао је моравски кор шест стотина људи (које мртвих које рањених) а онај побочни марш не би можда никаквих жртава коштао. После тога безуспешног напада, моравски дивизијар замолио је главног команданта, кад му већ не допушта побочни марш на Приштину, да му дозволи да својом дивизијом преко ноћ изађе на крајњи окомак самоковског венца, који се налази изнад саме Куршумлије, и који беше од наших трупа утврђен и поседнут. На тај окомак водио је пут који би се са малим поправкама могао учинити да буде употребљив и за пољску артиљерију, те би се ова могла без опасности приближити непријатељском редуту до на 1500 метара, и одатле такву ватру просути, да се редут не би могао држати ни један сахат а да његова посада не буде уништена или растерана, јер она два брдска топа што су Турци имали, не би могла одговарати ни 10 минута, а пушчана ватра на одстојању од 1500 метара не би могла нашој артиљерији много сметати. *Дивизијар је гарантовао својом главом главноме команданту, да ће на овај начин отети непријатељски редут а да не изгуби више од 20 до 30 људи.*

Ову понуду и молбу главни командант није примио са разлога да је предузеће сувише ризично, јер може непријатељ, испаднувши из редута, наше топове отети. Бадава је дивизијар доказивао да је то апсолутно немогућно, да Турци не могу испасти из редута а да при покушају не буду уништени самом ватром од 18 пољских топова а пешачку ватру 13 моравских батаљона и не рачунајући, који би артиљерију помагали.

Непријатељски редут беше огромних димензија, а имађаше само један излаз на противној страни од оне коју ми нападасмо. Грудобрани били су високи, јендеци дубоки пуни снега, који је и цео предтерен покривао. Како би могао непријатељ преко сопственог грудобрана и јендека прећи и 1500 метара дубоког снега претрчати под унакрсном ватром 13 батаљона и 18 пољских топова?

Али забадава све доказивање. Главни командант оста при своме, да би пешадија побегла, да би артиљерију напустила, те би Турци топове отели.

И ако не беше вероватно да би наших 13 батаљона потпомагани онако јаком артиљеријом побегло испред цигла два турска батаљона (јер толико их је свега било у редуту) — дивизијар моравски пристаде на ту претпоставку, али се окрете артиљ. капетану г. Николајевићу који је био присутан у овој дискусији са оваквим питањем:

— Кажите ми г. капетане, ако би дошло до бегања, да ли је артиљерија кадра бежати тако брзо као и пешадија, или би морала заостати те се тако изложити опасности да буде заробљена? —

— Дође ли до бегања — рече г. капетан Николајевић — артиљерија ће увек брже умаћи од пешадије! —

Апстрахујући дакле од тога што је командант претпостављао такву инфамију код наше пешадије, на коју се према дотадашњем држању њеном, није могло помислити, а да јој се не учини голема неправда, и овај разлог беше побијен одговором г. капетана Николајевића.

Па ипак гл. командант не хтеде пристати на предложену операцију.

Командант моравске дивизије завршио је ту непријатну дискусију овим речима:

— Најзад, г. пуковниче, артиљерија је оружје као и пешадија. Као што се ова мора излагати и гинути да би се цељ постигла, тако исто је дужна и атиљерија изложити се па ако треба и пропасти. Ако се артиљерија не би ни у највећој нужди смела излагати, онда није требало ни да је поведемо у рат; да смо је оставили у касарнама, уштедили би бар силну храну и добили би покретнију војску. јер би је курталисали излишнога терега, као што јс артиљерија која се не сме употребити. Топови макар и пропали, пошто су произвели жељено дејство, њих ћемо моћи опет набавити, али људе које жртвујемо у лудо, те никад више не повратисмо у живот! —

Све то не поможе. Командант нареди да се сутра зором продузме на ново фронтални напад преко Косанице.

Моравски дивизијар поклони се па рече:

— Заповест ћу послушати и напад извршити, али грех вам на душу што ће толики људи изгинути за бандадава! —

И доиста сутра дан паде још око 600 људи које мртвих које рањених — али ни једног топа не изгубисмо....

Самоков оста не заузет, али под њим паде више наших војника него на свима осталим бојиштима нашег целог другог рата укупно узевши.» —

Оволико стручњак. Ми, разуме се, не познавајући све противразлоге тадашњег главног команданта моравског и тимочког кора, морамо се уздржати од сваког исказивања својег мишљења, остављајући да ђенералштабна историја нашег ратовања у своје време каже, да ли се на Самокову морало онако радити као што је рађено, или се могло и другачије.

Владан Ђорђевић

IX. Две последње победе шумад. корпуса

Овај одломак из дејства шумадијског корпуса за време другог рата за независност износим на јавност са свим случајно, — преко мог рачуна.

Читаоци нека не исчекују овде све ситнице и подробности. Овде ћу као саучесник да изложим само крупније догађаје, о којима никаквог сумњичења бити не може и који карактеришу рад корпуса. Па и боље је, да за још неко време оставимо ситнице нек се боље сталоже, уреде, јер иначе опасност је, да ће опис испасти погрешан и неистинит, а то шкоди поуки, а особито вређа осећања, раднике и команданте који су још живи сведоци ових важних догађаја.

Две последње победе задобио је шумадијски корпус у двема својим последњим биткама код Грделице и код Врање и ми ћемо обе да пропратимо

Битка на Грделици. Пред овом битком стање на бојишту било је следеће:

По паду Ниша, сва долина Нишаве — до Драгомана, и сва долина Топлице до Куршумља било је у нашим рукама а тиме и ваљани основи за даљу радњу. Но источно бојиште — пиротско, било је из виших војничких рачуна напуштено и сва наша војска — три корпуса (шумадијски, тимочки и моравски) повукли су се к Нишу, а за предмет дејства одређено је — *Косово*, предходно *Приштина*. Како је у то доба и Лесковац био у нашим рукама, то је основа за даље наступање била: Куршумље-Лесковац са главним наслоном на Ниш позади средине основице.

Но Приштина је далеко од Куршумља у правој прузи а са обзиром на планинско и непријатељско земљиште, зимње доба — најмање четири марша. Од Лесковца пак 3 пут је даље. Осим тога долина Топлице одвојена је од долине Лаба и Ситнице великом и суровом планинском гредом, које се одваја од Копаоника, па се под разним именима пружа до саме Врање а под именом Пљачкавице и Корпине свршава до саме реке Мораве. Ова дугачка планинска греда пушта после од себе своје планинске косе те се тако испуњава планинама сва просторија између Мораве, Топлице и Лаба. Преко тог планинског одсека, како горе наведосмо, има за Приштину 2 главна пута: Од Куршумља уз реку бањску преко превоја Преполца, па преко малог Косова долином Лаба, кроз „врата" даље Приштини. Пут је широк, згодан за терете и само се имао да савлада у почетку теснац до Преполца и сам Преполац, као превој, а тиме и врло згодан положај. Други је главни но и три пут дужи пут од Лесковца кроз планинску грделичку клисуру (Дервент), па преко Врање, кроз теснац Кончулу и преко Гиљана, Осим ова два главна пута, који са крајева основице полазе, других нема до појединих пешачких путова и пролаза; али употреба ових споредних праваца у зимње доба године и за саму пешадију скопчана је са великим тешкоћама, а да не говоримо о артиљерији и возовима. Према оваквом стању ствари врховна је команда у цељи наступања к Приштини, а противу Хафиса-паше, распоредила 3 корпуса војске на следећи начин:

Моравски и тимочки корпус саставили су једну армију под општом командом пуковника (сада ђенерала) Лешјанина за дејство противу Хафиса, правцем од Куршумља; шумадијски пак корпус под командом ђенерала Бели-Марковића одређен је био, да дејствује главним правцем из Лесковца. Даљина од Лесковца до Куршумља у правој прузи износи око 70 километара, и то је даљина у почетку, а за време даљег наступања и пролажења кроз планинско земљиште даљина се та у почетку и увећавала. О непосредној вези шумадијског кора са куршумлијском армијом није могло бити ни речи, но само о вези моралној, посредној. Обе ове колоне дакле дејствовале су самостално.

Што се противника тиче, знало се, да војском турском у просторији Косова командује Хафис-паша. Знало се да редовна турска војска (са арнаутским четама) држи у својим рукама улаз у теснац Грделицу према шумадијском корпусу и Самоков са Преполцем према куршумлијској армији. Осим тога поједине арнаутске чете заузеле су биле ове главне излазе важнијих речица и долина, које улазе у реку и долину топличку, као што су: Ветерница, Јабланица, Пуста река и т. д.

Одавде обраћамо се сада само шумадијском корпусу.

Суштина нарочитог задатка, који је добио командант шумадијског корпуса, још 30 децембра од врховне команде, састојала се у томе: *да се теснац грделички од противника очисти, заузме, добро поседне и да се корпус развије на фронту Мирошевац-Грделици*, одржавајући по могућству везу са левим крилом суседног тимочког корпуса.

Шумадијски корпус кренуо се из Ниша за Лесковац 5, а 6 јануара већ се прикупио око Лесковца. Састав корпуса у то доба био је следећи: *Прва* шумадијска дивизија, под командом пуковника Нићифора Јовановића састојала се из бригада пешадијских београдске и смедеревске, коњичког пука од 3 ескадрона, артиљеријског пука од 5 батерија (3 тешке, 1 брдске и 1 бригадне), са осталим админ. деловима. Свега у дивизији било је око 4000 пешака, око 270 коњаника са 32 топа. *Друга шумадијска дивизија*, којом је командовао потпуковник Светозар Хацић (због слабости команданта дивизије пуковника Љ Ивановића) састојала се из пешадијских бригада крагујевачке и рудничке са пуком коњице и артиљерије. У дивизији дакле било је 8 батаљона пешадије, 2 ескадрона коњице (руднички ескадрон и 1 батерија придати су били по налогу врховне команде резервној нишкој дивизији) са 1 артиљ. пуком, свега око 4000 пешака, 180 коњаника и 30 топова

Осим тога био је и пионирски батаљон од 4 чете, или око 500 људи.

На послетку у састав корпуса дошао је по наређењу врховне команде и *власотиначки одред под пуковником Влајковићем* од 2 батаљона добровољаца, 2 батаљона пожаревачке бригаде, 1 чете усташа и 1 брдске батерије, свега око 1400 пешака са 4 брдска топа. И тако шумадијски корпус бројао је свега 20 пеш. батаљона 1 чету усташа, 5 ескадрона коњице, 8 батерија, 1 пион. батаљон са осталим возовима, свега бораца око 9000 пешака, 350 коњаника, око 60 топова, нерачунајући администрацију.

Турска војска вероватно да је била око 3 до 4 табора низама и 3 до 4000 Арнаута. Од артиљерије имали су Турци само 1 топ. Организација турске војске због не успеха на целом ратишту, изгубила је своју правилност, па се врло тешко и приближно може да оцени њена снага. Арнаутске пак чете још је теже тачно оценити.

Пошто се знало, да Турци држе улаз у теснац Грделички, то је распоред прикупљеног шумадијског кора по диспозицији команданта кора од 6 јануара био следећи: *Прва шумадијска дивизија* истакнута је била напред пред Лесковцем и истурила предње одреде а ови предње страже од моста власотиначког па к реци Грабовници к Просјечини и Кукаловцима. *Друга дивизија* кантоновала је у вароши Лесковцу са артиљеријом пред и позади вароши. Опште збориште за случај судара било је пред Лесковцем. Под заклоном овог распореда прибирали су се податци о земљишту, стању и положају противника а 7 јануара изда корпусни командант најпре усмену диспозицију сакупљеним командантима у Лесковцу, а за тим и писмену за радњу 8 јануара.

Но пре излагања диспозиције и тока борбе, да се упознамо са бојиштем. Планина „Кукавица" с леве и планина „Јастребац" и „Голема" с десне стране притисле су Мораву, сузиле јој долину и начиниле северни део чувене клисуре Грделичке. Ове планине пуштају к Морави своје огранке између којих теку к Морави пл. потоци и речице у правцу од југозапада североистоку и од североистока југозападу. Сви ови план. огранци са својим долиницима и јаругама јесу преграде нападачу, који из Лесковца клисури наступа и добри одбранбени положаји за брањење улаза у клисуру. Ови положаји добијају тим већи значај, што се нападач мора кретати равницом и са ње освајати ове преграде једну за другом. Улаз у клисуру почиње близу питомог огранка а и речице Габровнице с леве стране Мораве. То је прва коса која ограђује равницу лесковачку с југа. Далеко је од Лесковца 7 до 8 километара. Ова коса обрасла је негди ређим а негди гушћим шумарком и пролазна је. Друга коса с леве стране Мораве иза ове, здраво висока, обрасла великом шумом, зове се копашничка, и њу дели од габровничке косе долина и речица Копашница.

Бојиште на левој страни Мораве заузимало је косе Копашницу и Габровничку и долину Копашнице. Обе ове косе посели су Турци у име одбране улаза у клисуру.

Но бојиште било је и с десне стране Мораве. Са те је стране дејствовао одред власотиначки. Планина „Јастребац" уздиже се изнад Власотинаца и шиље к Морави своје косе. Прва коса која иде к Морави према Габровници и копашници, зове се „Белутак." Она има стрм пад к Морави, гола је а и због свог правца нема војничког значаја. Друга је коса *косовичка*, која се од Власотинаца пружа нешто у југозападном правцу к Морави правце ка Грделичким хановима, турском логору и у позадину турског положаја. Трећа је коса *Сјениште*, која као јужнија, још се више спушта позадини турског положаја, мосту грделичком а тиме пресеца клисуру и доводи у опасност турску одступницу. Између ове две косе налази се јаруга Козара, којом се такође могло пешадијом продирати.

Те дакле 4 косе са својим долинама растављене реком Моравом и друмом лесковачким са оближњом равницом лесковачком — јесу *бојиште грделичко*, широко од Власотинаца до Копашнице око 10 километара или 2 часа. Турски одбранбени положај на том бојишту био је према Лесковцу с леве стране Мораве на косама габровачкој а поглавито копашничкој. Овај главни одбранбени положај турски имао је ширину око 3—4 километара. У самој клисури, у грдел. хановима имали су Турци свој логор, а с десне стране Мораве према Власотинцима, нису заузели никакав одбран. положај до најближе врхове к Морави, више у име осигурања логора. Но за то опет Турци су и пре битке код Грделице вазда нападно и то са успехом дејствовали противу власотиначког одреда и допирали до последњих висова к Власотинцима.

Наш нападни положај био је на левој страни Мораве према јаком и главном турском положају Габровници и Копашници — *равница лесковачка*, а с десне стране Мораве одред власотиначки држао је у својим рукама обе споменуте косе, а тиме је имао врло згодну нападну основицу противу турског положаја. Управо ово је и био најзгоднији нападни положај.

Суштина диспозиције. коју је корп. командант за 8 јануар издао, била је:

1, *Прва* дивизија под командом пуковника Никифора Јовановића, да се крене напред, да једном бригадом са 1 батеријом заузме положај код Копашнице, према турском положају, пружајући се у десно до Накривањске реке и држећи Тулову једним батаљоном. Ту да се утврди и држи. Другу бригаду од 4 батаљона са 1 лаком и 1 брдском батеријом да крене даље напред преко «Јастребца,» да се докопа положаја код Летовишта, да теснац грделички затвори са те стране а тиме и турску војску од позаднине одсече. Но ова обилазна колона има се кренути пред зору 9 јануара, те да Турци не осете овај обилазак, а у згодио време командант дивизије чиниће и демострацију у име обмане у правцу Ореовице са војском, која је остала код копашничког положаја. Кад ова дивизија изврши овај задатак 8 и 9 јануара, онда ће се даље наредити односно саме борбе и напада, а пре тога да се озбиљан сукоб избегава и борба прима само, колико се мора.

2, *Друга дивизија* под командом пуковника Светозара Хаџића, да 8 јануара са 1 бригадом (крагујевачком) и 2 тешке батерије и својом коњицом заузме Мирошевце и Вучу са гл. силом, да предњим одредима очисти и последње улазе у долине Ветернице и Вучанске реке, да тај предео очисти од Арнаута и да се побочним одредима веже у лево до Накривињске реке са I дивизијом а у десно преко Игришта и Шумана са левим крилом тимочког корпуса. За даљу радњу следоваће нарочна заповест.

3, *Власотиначки одред* под пуковником Влајковићем да 8 утврди и поседне одредима највише врхове: Сјенипште и Косовицу, да појача посаду у јарузи Козари, 1 батаљон да држи као потпору у Кукавици а остале трупе са артиљеријом као резерва да остану на дојакошњем месту (на орашком вису). Задатак је овог одреда дакле за 8 јануар: да се утврди и држи на командујућим висинама и да се спрема за борбу, за коју ће следовати нарочити налог.

4. *Општа резерва* из рудничке бригаде, 4 батерије, 1 ескадрона коњице да остане у Лесковцу под непосредним налозима корпусног команданта.

Дух диспозиције дакле био је, да корпус за време 8 и 9 јануара својим кретањима заузме згодне нападне положаје за општи напад на турски положај. Према њој дакле шумадијски корпус поделио се на 5 главних одреда, од којих три одреда била су на фронту према турском положају на Копашници и то од Власотинаца преко Габровнице до Мирошеваца. Четврти одред имао би се истаћи напред до Летовишта а пети остати назад у Лесковцу као резерва.

Одред власотиначки одвојен клисуром и Моравом, није имао непосредне везе са осталим. Био је далеко од Грделице око 5 километара.

Одред габровнички био је далеко од турског положаја такође око 4—5 километара. Но оба споменута одреда могла су једновремено нападати на турски положај копашнички.

Одред Мирошевачки са гл. масом својом био је далеко од Габровачког око 15 километара а толико и од турског положаја па због тога а и због своје улоге. није улазио у непосредну тактичку везу са првим двама одредима.

Одред обилазни имао је с трудом а у близини турског положаја да учини обилазни марш до Летовишта и онда би био удаљен од турског положаја преко 15 километара. Овај одред долази дакле у свезу са прва два одреда. но као и сваки обилазни одред изложен је био случајности.

На послетку резервни одред у Лесковцу био је удаљен од Габровичког око 13 километара а од мирошевачког преко 15 километара, и могао се кренути било левом било десном крилу, где помоћ буде нужнија.

И тако цео шумадијски корпус имао би према диспозицији командантовој развити се на просторији по фронту око 15 километара (без обилазног одреда) и концентрација кора код Лесковца могла би се извршити за $^1|_2$ марша.

Извршење ове диспозиције изазвало је дводневну битку код *„Грделице,“* коју ћемо због краткога времена и цељи овог чланка пређи у главним цртама.

Бој 8 јануара. Према диспозицијама команданата дивизија. кретање је одпочето 8 јануара у 8 часова у јутру.

Прва дивизија имала је на предстражи београдску бригаду а смедеревску у резерви. Из тог распореда кретало се у други с рачуном, да III колубарски батаљон заузме село Чукљеник, IV космајски село Тулово изнад левог крила противниковог положаја а грочански и посавски према селу Грабовници. То је била бојница. Као часна резерва била је смедеревска бригада са 3 батерије, и она се око 10 часова прикупила код села Грабовнице. Према овом распореду који је око 10 часова био извршен прва дивизија поделила се на 3 дела: *левокрилни* од 2 батаљона на друму лесковачком према Габровници; деснокрилни одаслат на даљину око 13 километара к Тулови и Чукљенику, и на средњи и главни код Габровнице. Према овом у непосредној тактичној вези према турском положају остала су 6 батаљона, 3 батерије и 1 ескадрон. Из овог распореда развили се у б. ред у цељи наступања из равнице на Габровачку косу. у бојницу и потпорницу 3 батаљона (грочански, посавски и подунавски) са 1 водом коњице и 4 топа. Остала 3 батаљона смедеревске бригаде са артиљеријом, остала су у резерви.

Турци су били посели позадне висове на габровачкој коси, прикрили се и добро могли да прате кретање наше војске. Наша пак војска није могла то променити па дакле ни предходно потпуно развити се још у равници, па одатле најпре ватром наступање на вис спремити. Бојница наступала је у виду степена с десног крила у правцу Копашници више у колонама Тиме је турску линију остављала према свом левом крилу. Турци пусте бојницу, да се на вис попне а кад се приближи задњим височима, онда оспу жестоку ватру, нарочито на слабо лево крило, на које су се једва могла извући и 2 тешка топа. Батаљони изненађени, још добро неразвијени, почну се сада развијати и отворе ватрену борбу, која се вукла до 3 часа по подне. Но Турци добију поткрепљења са главног копашничког положаја, и крену се смело на напад. Војска наша попусти и одступи преко речице Габровнице на другу једну косу, не успев одвући овој један топ, који остаде у рукама противниковим.

У овом тренутку командант дивизије одашље резерву у помоћ, противу Турака с фронта, развије две батерије на коси, с леве стране Габровнице где је бојница одступала, у самој пак равници развије тешку артиљерију. На тај начин наш бојни ред био је према фронту противника а и према његовом левом крилу (са батаљонима, што су одступили). Турци нису могли да издрже унакрсну артиљ. ватру и смело наступање смедеревске бригаде с фронта, но одступе у нереду, не успев одвући задобивен наш топ, који буде повраћен. У то доба крене се и бојни ред са бочне косе, пређе Габровницу, попне се на вис, и одпочне наступање и гонење противника. Турци очисте габровичку косу, а наша ју војска поседне па и саму долину и село Копашницу. Турци се са свим повуку на свој главни копашнички положај. Мрак борбу прекине и наша војска биваковала је на коси габровичкој, коју почне и утврђивати и спремати као нападан свој ослонац за даљу борбу.

Одред власотиначки сходно корпусној диспозицији, није овог дана са своје стране отпочињао борбу а тако исто ни одаслати батаљони београдске бригаде к Тулови и Чукљенику. но су до ових места допрли и заузели их.

Исто тако ни II дивизија није имала сукоба но је само према диспозицији корпусној марширала означеном фронту допрла до Буноша и истурила предстраже.

И тако шумадијски кор извршио је овог дана своје развијање и своју спрему потпуно осим обилазног одреда, који према корпусној диспозицији тек доцније треба да одпочне, кретање т. ј. у зору 9 јануара.

Бој 9 јануара. Према резултатима и појавима 8 јануара добило се уверења, да је главно тежиште догађаја код Копашнице, па за то порпусни командант још исте вечери нареди : да командант I дивиз. заузети положај утврди и поседне, а сагласно изданој диспозицији, да обилазни одред тајно протури к Летовишту. Команданту власотиначког одреда нареди, да команданту I дивизије пошље из свог одреда 2 батаљона пожаревачке бригаде и да у случају борбе и сам са своје стране учествује. На послетку и командант кора још 8 у вече пошље из главне резерве из Лесковца 1 руднички батаљон такође Габрову. И тако по извршењу ове наредбе, власотиначки одред бројао је сада свега 3 батаљона (јер је послат команданту I дивизије само један батаљон у помоћ) а на габровачком положају према фронту противника било је свега 8 батаљона, не рачунајући остале бочне одреде. Око 9 часова из јутра (9 јануара) крене се и сам командант корп. Габрову, као главном месту, те да буде на лицу места и у самом току догађаја.

Око 11 часова, кад су се оба команданта састала у Габровици, зачу се топовски пуцањ и после и даља пуцњава. Одма се оба команданта са штабовима упуте средини габровачког положаја, одакле је прегледност најбоља. Видло се, да се борба заметнула према турском левом крилу, дакле далеко и у страну од десног крила габровачког положаја. То је била обилазна колона, смедеревска бригада, која није успела, да се *пред зору тајно* провуче поред турског положаја, но је обилазак отпочела око 8 часова из јутра, дакле за видела. Турци продуже своје лево крило према њој, заузму и гробље у долини Копашнице и дочекају обилазни одред. О даљем обилазку дакле није могло бити више говора. Бригада се развије у б. ред, извуче артиљерију и одпочне се ватрена борба.

У то исто време чула се пуцњава и са стране Власотинаца са оне стране Мораве. Чуло се, како се пуцњава све више и више удаљава к Власотинцима, а могло се догледом приметити напредовање Турака у том правцу. Турци су на тој страни прешли на напад а на ту страну одаслали су и једини свој топ, који су имали. За овај пар на фронту обе стране није се још борба завезала, само је наша артиљерија отпочела ватру.

Према оваквом стању ствари, командант кора пошље око 12 часова налог, да се сва резерва (рудничка бригада) из Лесковца крене Габровици; извести команданта власотиначког опреда, да је данас општи напад на турски положај и позове га да и он продужава дејствовати, на послетку нареди команданту I дивизије, да се и фронт подаје по могућству напред и прими учешћа у борби. На тај начин борба се развила на целој линији, од Власотинаца до Копашнице, у којој постепено учествоваху 13 батаљона са артиљеријом. Смедеревска бригада добије из резерве са Габровца један батаљон у помоћ (посавски). Призор је био диван. Све је ишло без пргавости, по рачуну — догађаји имали су се потпуно у власти. Истина почетак је борбе био преко намере, преко ручуна и обилазна колона није могла извршити свој задатак. Али с друге стране борба није опет била *изненадна*, само што је обилазни одред постао *крилни* и у место да напада на далеку позадину и излаже се случајности, он је нападао с левог крила и нешто с бока турски положај, а у непосредној тактичној вези са главним фронтом на Габровачкој коси, одакле је могао или добити подкрепљења или прихвата. И тако ток догађаја свео је борбу на напад на турски положај са оба крила и на притисак са фронта.

До 3 часа после подне борба је била ватрена. Турци су били у преваги према одреду власотиначком а на осталој линији борба је била у месту. Око овог времена отпочне најпре са десног крила а доцније са Габровца наступање наше војске напред. Бојница на габровачком положају попуни се са још 2 батаљона (качерским и пожаревачким) а два батаљона остану на вису позади у резерви. Нашој војсци ваљало је спустити се у отворену долину Копашнице. прећи је, потиснути нарочито турско лево крило, које је у самој долини код села Копашнице и гробља заузело положај, за тим пети се на копашнички вис, дохватити се шуме и т. д. Сва је ова кретања под жестоком ватром са обе стране извршила наша војска добро. Са средине габровачког положаја то се врло јасно могло видети. Видло се, како наша војска са ланцем и потпорама брзо прелази чисту долину, како заузима гробље, како се све више у лево развија, како се војници од времена на време групишу по њих неколико око свог рањеног друга, како се где где застане па и скорим кораком устукне; но видло се јасно, како је у главном наступање нашег десног крила стално и како повлачи у исто време и одступање турског левог крила, и у колико се наше крило више ближило ивици шуме и турском положају, у толико је позната нам дрека Арнаута била већа и већа. Са наше стране вике не беше, но периодично «ура!», кад се поједини делови устреме на какав предмет.

За време почетка наступања десног крила, попуњавала се бојница фронта, слала се потпора десном крилу и спремало се такође за наступање. Резервни батаљони, позвани напред у бојницу непоказиваху на око великог поуздања у себи. Колоне њихове маршираху преко јучерашњег бојишта поред заосталих и по снегу опружених лешина Арнаута, врло лагано и у колони беше гробна тишина. Но покренути ободравајућим речима корпусног команданта, одговарали су ови војници њима својственим изразима. који су са свим другаче цртали њихово психичко стање и које су заиста доцне и у борби засведочили.

Око 4 часа на један пут диже се у вис из сред падине турског копашничког положаја кроз шуму густ дим. Најпре се мислило да је каква експлозија, али је дим био непрекидан, и закључило се, да је то запаљена обична ватра у шуми. У исто време приметило се на највишем врху копашничког положаја, близу њиховог десног крила спрам Грделице неко редовно и правилно кретање војске, венцем у правцу њиховог левог крила. Даљина није дозвољавала да се оцени величина војске, али у свези са димом закључивало се, да Турци шиљу потпору свом левом крилу. Но од свега тога не беше ништа. Турци су продужавали одступање на целој линији, њихова ватра била је све ређа, све даља од ивице шуме, а њихова дрека све слабија.

Нешто доцније, Турци отпочну одступање ка Грделици и испред власотиначког одреда, који се упорно држао на својим главним тачкама, и уздржао даљу навалу. Почетак одступања Турака био је почетак наступања добровољаца у неколико правца, висовима и кроз јаругу Козару правце грделичким хановима и мосту на Морави. Око 5¹|₂ часова власотиначки одред заузео је и Грделицу и мост на Морави.

И тако у ово време напредовање наше било је на целој линији, а одступање турско опште са свих тачака. Запаљена ватра са димом била је по свој прилици турцима знак за то. Око 6 часова у вече турака више не беше, а њихов положај оста у рукама наше војске.

И тако ток битке овог дана био је: навала турака на власотиначки одред јаком силом, да га сатру и да се ослободе опасности за свој бок и леђа са те стране, па да после нагрну на Габровницу. За то а по свој прилици и због недовољне своје снаге и држаху се на Копашници чисто одбране. Ослабљени тиме на фронту и свом левом крилу, олакшали су нам прелаз за напад са ове тешке стране. Успех наш на овој страни приморао је Турке на одступање испред власотиначког одреда, који добија тиме могућности да пређе и на наступање. Не мотрећи дакле на велику даљину са које су наши поједини одреди дејствовали, опет је била међу њима потпуна тактичка веза, борба је имала своју целину и успех је био резултат њихових узајмничких услуга.

У овој дводневној битки, наша војска имала је мртвих 59 а рањених 244, свега дакле расхода до 300 људи, а кад се узме да је у ватри непосредно учествовало око 6000 људи, онда излази да је расход $^1/_{20}$ војске, а то значи, да битка није била неозбиљна но да долази у ред доста упорних судара. Од тог броја расхода на саме старешине пада 45, т. ј. расход је старешина био $^1/_6$ целог расхода, а то значи да је расход на старешинама сразмерно два пут већи био но расход редова, што се тумачи похвалним њиховим излагањем а не извлачењем. Расход на самим водницима и четницима, дакле на официрским местима, био је око 13, т. ј. на 22 редова падао је по један такав старешина, а то је губитак два пут већи од обичног, нормалног. Наша се војска дакле озбиљно борила и задобила је 5 разних турских мањих застава, 48 сандука пеш. и артиљ. муниције, хране, стоке, пексимита и око 20.000 ока вина

Турски су губитци приближни са нашима за време битке и осим тога они су имали око 50 људи заробљених.

Што се тиче II дивизије, она је овог дана успешно решила свој задатак, растерала борбом Арнауте од Славље, Букове главе и Мирошевца и посела указана јој места и излазе клисура вучинске и ветерничке реке, и одаслала проматрајуће одреде уз вучанску, ветерничку и буовачку реку.

Но корпус после ове битке решио је тек половину свог задатка: тек је заузет *улаз* у клисуру Грделичку, а ваља још према вишем налогу *очистити сву клисуру и добро је посести.* У име те цељи и да би се излаз из клисуре усео у наше руке, још исте вечери корпусни командант разашље сходне налоге: пуковнику Влајковићу, да је командант предводнице и да следује по стопама одступајућих Турака. Враћа му се одузети пожаревачки батаљон, и придаје му се 1 ескадрон коњице из I дивизије. Команданту пак I дивизије; да сада протури обилазну колону к Летовишту, те да се тамо око излаза теснаца утврди; рудничку бригаду, која му се ставља под команду, да смести у Грделици а београдску да смести као задњи степен позади Команданту II дивизије јављено је о успеху I дивизије и наложено му је, да се задржи за сада на свом месту до даљих налога. Свима пак командантима наложено је, да наоружавају мештане, образују чете усташке а кметове да шаљу у Лесковац по оружје.

Но решење ове друге половине задатка није представљало никакве тешкоће, Турци су очистили сву клисуру и одступили к Врањи. Борбе у том теснацу а поглавито позади теснаца није било. Предводница је већ 11 јануара посела Владичине ханове, где су се команданту на веру предала сва арнаутска села долине Сурдулице и изјавила своју покорност. Тиме је већ излаз из теснаца узет и осигурано је и остало кретање војске и возова кроз клисуру, но најглавније је, што је тиме и задатак шумадијског кора решен и исцрпљен. Корпусни командант овог дана извести врховну команду о оваквом стању ствари и учини предлог: *да се заузме Врања а по могућству и Гиљане.* Међу тим под утицајем успеха, због наглог одступања Турака, у целом корпусу некако је кретање к Врањи постало инстинктивно. Цео корпус са свима својим одредима подавао се по мери наступања предводнице помало напред.

Дим. Ђурић.

(НАСТАВИЋЕ СЕ.)

ШЕТЊА ПО ОБЛАЦИМА

ОД

Ђ. М. СТАНОЈЕВИЋА

(НАСТАВАК)

Према томе да ли су облаци састављени из ситних водених капљица или из ситних ледених кристалића, иглица, сви се они деле на двоје: они први зову се *кишни*, а ови други *снежни облаци*. Како кишни тако и снежни облаци деле се по свом изгледу на више класа, но ми се у ту поделу не ћемо упуштати.

Што се тиче висине облака, она може бити врло разна. Има их при самој земљи и то је магла. Најчешће се велики слојеви облака налазе на 1000 или 2000 метара, а аеронаути су их налазили на 5000 и 7000 метара. Они лаки облаци од ситних кристалића пењу се још више и могу достићи висину и од 12.000 до 15.000 метара, а и више.

Кад је већ реч о облацима кишним и снежним, да видимо како постаје киша, да видимо како је у радионици громовника Јупитера. Више пута су ваздушни путници пролазили кроз облаке баш онда кад су се они претварали у кишу; видели су како киша постаје и каква је чим изиђе из радионице.... Дахните неколико пута на какво огледало; оно ће се од један пут замаглити т. ј. по њему ће се нахватати ситне водене капљице. Ако дувате више пута, онда ће те ситне капљице расти, сливаће се једна у другу и после кратког времена цело је огледало орошено воденим капљицама које више нису ситне и једва видљиве. То се исто дешава и у облацима кад постаје киша. Облак већ по себи није ништа друго до скуп веома ситних капљица водених; ако се у томе облаку пара поново згусне, оне ће прве капљице постати веће. Доцније, кад је облак врло густ, т. ј. кад има све више тих капљица додирујућих се, почне се више њих сливати једна с другом у једну већу тешку капљу. Тако направљена капља пада на ниже и у свом путу наилазећи на друге капље слива се с њима у једњу много већу, која сад пада на земљу. Капља падајући са такве висине више стотина па и хиљада метара, скупљајући у се све капље, на које у путу наиђе и згушњавајући пару око себе, постаје доста велика и скоро са свим округла. Ето како је постала једна кишна капља; исто тако постаје њих милијуна, милијарада и то је киша.

Ви знате да су кишне капље некад веће а некад мање; исто тако пало вам је у очи да оне некад падају на земљу брже а некад спорије. Брзина, којом кишне капље падају на земљу, може се измерити, и она износи у средњу руку 10 до 12 метара у секунди. Пошто капља пада врло брзо, то њен цео пут остаје у оку човековом, и он у место капље види безброј правих линија које иду од облака до земље. Те су линије некад са свим одвесне, вертикалне (кад је време тихо) а некад више или мање нагнуте (кад дува ветар).

Често се пута дешава, да кишне капље пошав из облака не дођу до земље. То ће бити онда, кад је испод облака какав топао слој ваздуха, па капље наишав на њ испаре и пређу опет у облак. Онда се виде пруге како полазе из облака али достижу не до земље, већ само до неке висине па их нестане.

Кад киша пада на лопту, она је окваси, вода се упије у материју од које је лопта направљена, од тога лопта отежа и мора да силази, да пада. Да би аеронаути спречили нагло падање, они, као што знате, избаце терет и то у овом случају све што год могу бацити. Што се пак самих путника тиче они су мокри до коже. — Како то? Зар их лопта која је над њиховим главама, не чува од кише као кишобран? — Не. На лопту пада врло много кишних капаља, јер је по себи врло велика и те капље силазе низ лопту све ниже и ниже док дођу тако на доњи крај изнад путника. Одавде падају у корпу и на путнике те их са свим оквасе. Но ако путницима испадне за руком да се попну изнад облака, онда их огреје сунце и за кратко их време опет осуши.

Али још лепши производ облака јесте *снег*. Ваља само расмотрити снежне праменове, па да човек види у њима правилност која свуда у природи влада. Кад снег пада полако и доста ретко, онда ваља распрострети црну чоју, која мора бити хладна и на њу нахватати сијасет снежних праменова. То су све саме мале звездице или цветићи, веома лаки, правилни, бели, провидни као кристал. На свакој има више финих и малих иглица ледених, са свим правилно поређаних у три или шест зракова; увек у три или шест, никад у више нити мање. Те звездице или цветићи изгледају врло разно и њихови зраци показују најразличитије фигуре, природњаци су набројали више од стотине разних облика снежних праменова.

На врло високим бреговима снег не пада у праменовима него као ситна снежна зрнца или иглице. Такве су иглице и наши путници нашли у оним леденим облацима. Кад почну падати на земљу, оне се у путу слажу међу собом и праве снежне праменове.

Једног зимњег дана један аеронаута, кога смо већ више пута спомињали, *Тисандије*, попео се на лопти баш кад је снег падао. У почетку је још могао кроз снежне праменове да види земљу, али на скороње нестаде. Он се попео до на 1800 метара. „На један пут, прича он, велики праменови облетаху око мене, обрћући се у ковитлац, јер их вијор тако тераше; по кадшто су то ситне иглице које се међу собом привлаче, ређају и слажу у снежне праменове који док човек трене нарасту на неколико стотина метара испод корпе." За тим се он испео још мало више; сад је био у једном полу провидном облаку, у сред ситних снежних иглица које падају на ниже и слажу се у снежне праменове.

Али ваздушни путник може много мање да издржи у снегу но на киши. Јер снег силази низ њу на ниже као киша; то учини те лопта после кратког времена јако отежа и почне нагло падати, те путник мора врло много избацити терета да у неколико успори тако нагао пад.

Још је занимљивије посматрати те производе водене паре, кад они не дођу на земљу онаки као што су постали, него у неколико измењени у путу. — Често пута некакав облак, веома узвишен и у врло хладном ваздушном слоју шаље нам велике снежне праменове. У путу, ти праменови наиђу на слој ваздушни много топлији од онога из кога су пошли, те се ту растопе у кишне капљице. Дакле из облака пада снег а на земљу долази киша. Таква је киша врло хладна и ситна. Но може се десити и обратно. Може на кишне капљице, које су тек постале у облаку да наиђе хладан ветар и оне се одмах замрзну у мале ледене капљице које сад падају на земљу. То су *циганчићи*. Од прилике на тај начин постаје и *град*.

Међу тим је град одвојена појава, коју увек прати бура, муњевина, грмљавина, јак ветар и вијори. Обично то бива каквог летњег или јесењег дана, кад је запара велика, те човек једва дише; онда се каже биће буре. Велики и мутни облаци прелећу по небу; расту, и гомилају се тако, да покрију цело небо!.... За тим отпочне севање муња и јака грмљавина. У исти мах и врло јак ветар обара и ломи све на што наиђе у свом путу. Да би град постао, мора да буде веома хладно у оном ваздушном слоју, у коме су облаци и у који долазе кишне капљице на свом путу. Уз то још треба да дувају и горе јаки ветрови, управо вијори. Кишне капљице пошав из свог облака, наиђу на те хладне ветрове и заледе се одмах, али их вијори не пусте да падну одмах на земљу, него их врате натраг, окрећу, те тако пролазећи много дуже кроз водену пару у облацима расту све више док не достигну толику величину да их вијори не могу више носити и онда падају на земљу као град. Што су ти вијори у вишим ваздушним слојевима јачи, те дуже носе зрневље града кроз облаке, у толико ће она бити већа. По некад град пада с кишом заједно а по некад сам.

Град обично постаје у врло високим ваздушним слојевима; а од висине зависи и величина као и тежина појединих градњика. Има их и таквих да су једва колико зрно грашка па још и мања; Такав град не чини велике штете. Али врло често градњике буду велике као крупни лешници, а по кадшто и као јаја. Виђено је да је такав град убијао поједине животиње па и људе; дешавало се да је град умлатио цело стадо. Најзад у ванредним бурама падале су градњике још веће и теже, готово праве камичице које се нису могле растопити по више дана. — Кад би такав град наишао на аеронаута, он се више не би вратио да нам каже, како град постаје.

Мале градњике су округласте, а велике су обично неправилног облика и као разбијене. Кад се каква градњика разбије, онда се у средини нађе једно мало зрнце веома тврдо; око зрна се виде наслагани поједини слојеви леда, који нису онако чврсти као зрно. Цела градњика изгледа као чврста снежна лоптица. Такав састав градњике слаже се потпуно са начином постајања као што га горе описасмо.

Да би обухватили све оно што постаје од водене паре, да рекнемо коју још и о роси и слани. Да се види и једно и друго не треба ићи горе у облаке нити се пењати на ваздушној лопти; то можемо видети на самој земљи. *Роса* не *пада* из неба као што прост свет мисли, она постаје и рађа се на самим предметима, на лишћу онако исто као она магла и роса на огледалу на које сте дували мало час. Кад је ноћ ведра и време тихо, земља и предмети на њој брзо се хладе, те се водена пара које има доста у ваздуху, згусне око њих најпре у ситна зрнца као магла, која се после сливају једно у друго и направе веће водене капљице, које ми зовемо росом. По кадшто се не охлади само земља и предмети на њој него и онај слој ваздуха што је при земљи, те се у њему згусне водена пара. За то се рано у јутру види као танак вео разастрт над земљом, танак слој магле из које овде онде избијају поједина дрва и виши предмети Чим сине сунце ње одмах нестане; но ако је предео мочаран а и на рекама, та се магла задржи мало дуже.

Замислите сад да се какве хладне ведре ноћи земља и предмети на њој толико охладе, да водену пару у место згусну у водене капљице, у росу, они је одмах замрзну у ситне ледене иглице, у *слану*. Слана као што видите постаје онако исто као и они ледени облаци на врло великим и хладним висинама. Чим сунце огреје, слана се претвори у росу. Исто тако се зими, кад је врло хладно хвата *иње* око појединих предмета. Но један пут се нахватало иње нашим путницима на бради и коси, кад су били у високим хладним слојевима ваздушним.

Кад киша пада на земљу врло хладну, хладнију од ваздуха онда се она леди и тако постаје *поледица*. — —

Мало час, кад смо говорили о граду, споменусмо да њега мора да прати поред осталога муњевина и грмљавина. Муња као и грмљавина постаје такође у облацима а узрок јој је једна са свим нова појава, о којој до сада није било речи.

Кад се нека извесна тела, као стакло, смола, восак и т. д. протру, онда она привлаче себи лака тела, н. пр. парчад од артије. То привлачење тако лаких тела услед трења, јесте једна појава која се разликује од других, на пример од топлоте, јер топлота не привлачи, од звука јер ни он не привлачи и т. д. Ту појаву назвали су научењаци *електрицитетом.*

Електрицитет је вама већ познат из раније; у другом часопису имали сте прилике да чујете за читаву изложбу ствари и справа, у којима ради електрицитет. Но онда смо остали на земљи и нисмо могли говорити о електрицитету кога има у облацима. Сад пак кад смо већ бар мислима у облацима, погрешили би кад не би споменули да у облацима има и електрицитета, јер је он узрок и муњи, па дакле и грмљавини.

Да би ствар била јаснија, ми ћемо да изазовемо муњу, истина врло малу и врло слабу, овде на земљи, и то ево како:

Узмите стаклени цилиндар од лампе и протрите га вуненом крпом, па му принесите зглавак од прста и ви ћете чути веома слаб пуцањ; у исти мах осетићете један слаб убод. Електрицитет је из цилиндра прешао у руку и тај свој прелазак обележио пуцњем.

Ако то радите у мраку, онда ћете у онај мах кад чујете пуцањ и осетите убод, видети и малу светлу варницу, која је такође постала за то, што је електрицитет из цилиндра прешао у руку. Ето та мала светла варница јесте муња коју смо ми изазвали, а онај слаби пуцањ није ништа друго до грмљавина, с том само разликом што је наша муња и грмљавина врло слаба спрам оне која постаје у облацима.

Ми имамо справа помоћу којих можемо да накупимо много више електрицитета но што може да постане на једном цилиндру од лампе. Кад тако нагомиланом електрицитету принесемо зглавак од прста, осетићемо убод много јачи, видећемо варницу много већу, од неколико сантиметара а и пуцањ ће бити јачи но први пут. Кад таква варница на путу свом наиђе на тело лако запаљиво, она ће га упалити; на пример светлећи гас; ако варница наиђе на лист артије, пробушиће га; на парче стаклета, разбиће га и т. д. Али ни то није све. Ми имамо и таких справа, с којима можемо добити још више електрицитета; од њега постаје варница куд и камо дужа, дужа од једног метра, пуцањ много јачи, скоро као пиштољ. Кад таква варница наиђе на комад дрвета, она га расцепи и опали, гвоздену шипку усија па и растопи. Овакву варницу човек већ не би смео извући зглавком, јер и ако може бити не би остао на месту мртав, а он би више дана или на свагда остао узет у неком делу својега тела. Ово је већ права муња само још у неколико слабија од оне у облацима.

Да ли је то истина да муња у облацима постаје тако исто од електрицитета, као што постаје ова на нашим справама?

Да би се о томе уверили, ваља ону муњу из облака испитати. А како? — Има два начина: или ићи у облаке па је тамо испитивати на лицу места, или је довести на земљу, у наше кабинете, и на нашим справама уверити се да ли је и она то исто што и она муња коју ми правимо.

Први начин испитивања је врло опасан, јер једну од безбројних муња може добити сам посматрач и с тим завршити одма сва своја посматрања. С тога је бољи и сигурнији онај други начин. Први који је на то мислио, да скине муњу с неба био је *Франклин*. Једног дана кад се спремала бура, оде он са својим синчићем на ливаду да пушта *змај*, који је на врху имао парче гвожђа. Електрицитет кога је било врло много у ваздуху, пролазио је кроз ону шипку гвоздену на змају и кроз металну жицу силазио на земљу код Франклина. За крај је привезао свој кључ и кад би год приближио зглавак кључу, он је добио варницу као год са своје електричне машине. Тај опит чинили су после други физичари не један пут, већ стотинама пута.

Дакле на тај је начин доказано да и муња у облацима постаје онако исто, као и она на нашим справама. Шта више, кад је било врло много електрицитета у ваздуху — јер га може бити некад више а некад мање — могла се на земљу а помоћу змаја спустити муња врло јака, преко два метра дугачка, која би могла врло лако убити човека кад би крозањ прошла

Кад већ о томе није било више сумње, ваљало је још испитати како постаје у облацима и у ваздуху толики грдан електрицитет, како је он растурен по ваздуху, како се он збира у облацима? — Да се то све испита ваља ићи у облаке. Ето за то наши путници носе са собом једну малу справу, која се зове *електрометар* (то ће рећи *мерило електрицитета*), којом могу да испитују колико има електрицитета на разним висинама. Једна танка бакарна жица од 100 или 200 метара дужине везана је за ту справу и спуштена да виси испод корпе. Она збира на себи електрицитет, кога има у ваздуху или у облаку у коме је, доводи га у справу и справа показује колико га има. Како пак све то бива, ми не можемо потанко описивати, јер би нас то одвело далеко. Од времена на време а путници погледају у електрометар и бележе јачину електрицитета, бележећи у исти мах и висину и стање ваздуха око себе. По некад је јачина електрицитета на неком извесном месту врло слаба, или га нема никако, некад опет има електрицитета врло много, нарочито пак у облацима. „Ми смо на 1350 метера, прича Тисандије; бакарна жица плива по облаку од ледених иглица над којим смо ми. Ја приближим прст, једна варница одскочи праћена доста јаким пуцњем."

Један дрски аеронаута *Тести-Брис* (1786) попе се у облаке баш за време саме буре, кад се кроз ваздух укрштаху муње на све стране. Он је био у највећој опасности. Свакога часа могла је муња проћи крозањ и на месту га убити; није много требало па да муња прође кроз лопту, и у њој да запали водоник, којим је била напуњена. — Ноћ беше наступила. Лопта је била над буром; испод корпе укрштаху се муње. Требало је сићи. И сувише дрски аеронаута спусти се у то море црних облака, које сваког тренутка осветљаваху муње. Кад год је севнула муња, њему се учинило да је сво небо у пламену Електрицитета је било толико у облацима, да је сваки час у његовим варницама одсјаивале поједине стране лопте, ћошкови корпе, врхови завеса и поједини метални предмети, које је посматрач држао у рукама. Призор изванредан али страшан! У сред те страхоте, дрски аеронаута посматраше.... Али Тести-Брис не беше научењак, не знађаше шта ваља посматрати, те и његово пењање није нам дало никаквих користи. — Тако он прође кроз тај бурни облак, не добив ни један ударац, и после неколико трепутака сиђе врло лагано на земљу.

Помоћу многих посматрања чињених на ваздушној лопти и опажања на земљи дошло се до извесних резултата, које ћемо овде у кратко изложити.

Кад је време ведро, на некој даљини од земље ваздух је готово увек пун електрицитета. Њега има увек много више у облацима, а нарочито у буриним облацима. Али од куда тог електрицитета у ваздуху и облацима? — Највећи део електрицитета ваздушног, постаје испаравањем воде, а нарочито мора. Сваки молекил водене паре, који се пење са морске површине у ваздух, носи неку извесну, наравно врло малу количиницу електрицитета. Тај се електрицитет распростире по ваздуху као и водена пара, и као што та водена пара у ваздуху представља грдну количину воде, тако и скуп целог електрицитета има огромну јачину. Доцније кад се водена пара згусне у силне капљице или у мале ледене иглице и прави облаке, те капљице и иглице су наравно више или мање наелектрисане. Кад се тако електрицитета накупи у једном облаку врло много, онда имамо бурин облак. Но тако накупљен електрицитет не може остати, него се *празни*; т. ј. постаје варница која може бити дугачка више стотина па и хиљада метара, и та је варница муња коју прати пуцањ т. ј. грмљавина.

Више пута електрична варница не прелази из облака у облак, него кад је бурин облак врло близу земљи она одскочи из облака на земљу, и онда кажемо да је пао *гром*. Гром није ништа друго до електрична варница између облака и земље. Па као год што смо видели да елекрична варница наших машина може да расцепи дрво, да растопи гвоздену шипку, да паралише човеку по неки део тела, исто тако може сличне последице да произведе и та варница што из облака пада на земљу, само у много већем размеру Сад нам неће бити ни мало чудновато, кад видимо да гром растури зидове, расцепи или запали дрво на које у путу наиђе, растопи метале, убије људе и т. д. кад знамо да је то електрицитет, који такве исте појаве производи и кад га мање има а камо ли кад се накупи у грдним количинама у облацима.

VI

СИЛАЗАК

Свачему има краја. Ма колико да је дивно плаветнило неба над лоптом и око ње, ма како да су величанствени облаци осветљени с једне стране сунцем, ма колико да су интересантна посматрања од висине облака.... опет ваља сићи. Најлепше би било кад би путник могао бацити котву и извести се на какав облак; али бадава, то је немогуће; дошло је време да се врати натраг на земљу. — Полази се готово како се оће; силази се.. . како се може. У повољним околностима, вешт аеронаута силази на земљу врло лагано, као тица која све ређе удара крилима, без опасности и на оно место које сам изабере. Али се дешава да путник *мора* да сиђе и то не онде куда он оће. Најбоље је сићи лагано, али то није свагда могућно. Хиљаду непредвиђених околности могу пореметити правилан силазак. Може се десити да се лопта случајно попепа и да гас изиђе пре времена; или више пута киша или снег оптероте лопту и принуде путника да сиђе кад он не би хтео. Више пута сами путници убрзају силазак да би избегли извесне опасности. На пример виде да са извесне стране долази бура, која може својим муњама да запали лопту. Треба је што пре избећи и сићи Или из далека угледају путници какав високи брег о који ће лупити ако и даље настави пут; испред њих је непријатељско земљиште; или још море, страшно море... У свима тим и таквим случајима ваља што пре силазити и дочепати се земље па ма доле и лупили. — Једног дана аеронаут *Глезир* и његов друг *Коревел* беху се дуго задржали изнад облака. Они сиђоше кроз тамни слој који им сакриваше земљу. «Шта је то?» повиче Кокевел који беше угледао обалу канала Ла Манша. «Ја превидох своја посматрања вели научењак и погледам преко ограде; учини ми се као да је море испод нас. Онда Кокевел повиче из нова «Не смемо губити ни тренут, морамо одма сићи. Оставите ваше инструменте!» Обојица почеше да се спремају за силазак или макар за падање са ужасном брзином са висине од 3000 метара. Кад су сишли и лупили о земљу сви се инструменти поразбијаше но они срећно осташе здрави. Пали су баш на саму обалу канала.

Најважнија ствар код силажења јесте терет. Кад путници имају терета они силазе, кад га немају они падају. Тешко ономе ко није умео располагати својим теретом, који га је дугим бављењем или честим пењањем са свим истрошио. — Рецимо да су наши путници које смо на целом путу пратили по небу и кроз облаке, сачували терете колико им треба и могу да сиђу са свим правилно и онде куд они оће. Да видимо шта они раде кад силазе

Већ је лопта почела и сама у неколико и врло лагано да силази, кад би хтели да спрече силазак њен, ваљало би да баце нешто терета, али они баш оће да сиђу. Ако оће да убрзају силазак ваља да отворе вентил. Аеронаут повуче са узицу што долази од вентила; један прамен гаса изађе из лопте а уђе ваздух. Чим се пусти узица. вентил се сам затвори. Ваља имати на уму да у почетку не треба много испуштати гаса, јер треба знати да силазак један пут отпочет бива све бржи и бржи. То се види одма на живи у барометру. У исти мах и онај барјачић од свиле окрене крајеве у висину; кад лопта силази онда као да дува ветар оздо на више. Даље лопта, која се све више надимала што су путници ишли на већу висину, усљед ширења гаса, сад се све више збира у колико иде ближе земљи. Ма да лопта није тако рећи изгубила гаса, кад дође при земљи она изгледа полу празна јер се тако збере У колико лопта више силази у толико је притисак на гас у лопти већи и у толико је његова запремина мања. — Уз то још је и топлије јер се термометар пење. Путници прођу и кроз последњи слој облака и угледају земљу.

Али не треба сићи са свим нагло; лопта се већ зауктала и ваља је задржати да не би путници лупили о земљу. Задржавање је најзгодније на висини од 500 до 600 метара и онда треба избацити терета. Чим се терет збаци одма лопта спорије силази.... Ако се то изврши како треба онда се лопта на висини од 300 метара спушта са свим умерено и путници не треба да се боје да ће лупити о земљу. Ветар који обично дува носи лопту на врло малој висини од земље а путници за то време бирају место на које ће да се спусте. — Ако су на путу дрва, ваља их прећи.... ако се види на близу село. и њега ваља прећи; зидови, куће, торњи све је то опасно за путнике. Кад се прођу све те опасности и дође се на чисту пољану, онда ваља отклопити вентил и пустити уже које смо видели да су путници понели при поласку. То је уже врло згодно за силазак и први пут га је употребио енглески аеронаута *Грин*. Оно је дугачко 60 до 80 метара; кад се лопта приближи земљи, онда врх ужета дотакне земљу У колико лопта више силази, у толико све већи део ужета пада на земљу и у толико се терет лопте све више смањује усљед чега наравно и она све спорије силази док најзад корпа са свим полако падне на земљу. У исти мах ако ветар тера лопту, уже вукући се по земљи таре се и тиме прави велики отпор који задржава корпу и лопту да не јури врло брзо. Ако се сад, кад је лопта већ ниско, појави каква препона, шума, кућа, река и т. д. путници који још имају терета избаце га те се лопта по ново попне и избегне опасност. Сад путници пусте ленгер који вукући се по земљи задржава лопту док не стане. Обично се сад викне: „Држ'те се," на што се сваки ухвати за конопац поред себе те се избегне и најслабији потрес. Кад је већ корпа на земљи, лопта се нагне на једну страну и аеронаута отвори вентил да се лопта са свим испразни.

Ако има људи онуда куда лопта силази они обично трче за лоптом достигну је и ухвате за уже те је зауставе одма. Путници пре но што испразне лопту не смеју изаћи из корпе нити вадити ствари из ње. Јер више пута лопта нагло олакшана полети понова у висину или сама са корпом или са по једним путником. Често путници и не празне лопту него се на други начин осигуравају да она не полети у висину, па је онда онако већ пола напуњену чувају за другу прилику.

С тим је шетња завршена.

Али сва опуштања не бивају увек тако правилно. Осим пропасти којих је врло ретко, може силазак да буде некад непријатан а некад баш занимљив и смешан; то се на пример дешава кад аеронаута силази у некој земљи где су сеоске школе врло ретке. Могу они звати сељаке у помоћ колико оће, ови уплашени бегају безобзирце. Они мисле да је то бог зна шта! — ђаво силази с неба! — Други пут лопта падне у сред стада које се распршти на све стране — Ситуација је мало непријатнија и мање смешна кад се путници закаче за какво дрво. Грање по кад што поцепа лопту па и саме путнике.

Кад лопта толико сиђе да корпа дира земљу али ветар носи лопту и даље, онда се корпа вуче по земљи често врло дуго. Справе се истресу и путници сваки час падају један на другог. Ту се помаже оном узицом којом се може лопта да рашије дуж целе своје дужине о којој смо напред говорили. Овако рашивена лопта заустави се од један пут јер сав гас изиђе нагло напоље.

Но најопасније место за силажење јесте море. *Бланшар* и *Цифри* једва се спасоше; *Замбскари* пао је такође у море и као што знамо много пропатио док га спасоше. Други један аеронаута *Арбан*, спашен први пут други пут пропаде у мору. Славни аеронаута *Грин* два пут је падао у море али га оба пута спасоше мрнари. Али два аеронаута што изађоше из Париза пропадоше у мору.

(свршиће се)

* * *

ДВА ЦВАНЦИКА

ШАЛА У ЧЕТИРИ ЧИНА

НАПИСАО

МИЛОВАН Ђ. ГЛИШИЋ

ПРЕСТАВЉАНО ПРВИ ПУТ 12, 13 И 14 НОВЕМБРА 1883 У КР. СРП. НАРОДНОМ
ПОЗОРИШТУ У БЕОГРАДУ.

ЛИЦА:

Вилиман, богат сељак		гг. Јеврем Божовић.
Вукоман, кмет		Веља Миљковић.
Поп Жућо		Ђура Рајковић.
Мића. Вукоманов најамник		Тоша Јовановић.
Кића, попов најамник		Милош Цветић,
Срески писар		Раја Павловић.
Мацан, биров		Светислав Динуловић
Петар Смарлама, дућанџија		Милорад Гавриловић.
Оташ	лопови	Лаза Лугумерски.
Бацак		Хреља Поповић.
Малеш		Младен Банић.

Онај што носи панораму · · · · · · Светислав Динуловић.
Кенда, жена Вилимaнова · · · г-ђе: Јулка Јовановићка.
Стака, жена Вукоманова · · · · · · Катица Лугумерска.
Синђа, попадија. · · · · · · · · · · · Мила Рајковићка.
Мара, у служби код попа · · · г-ђце: Емилија Поповићева.
Сара, храњеница Вилиманова · · · · · Бранка Ђуришићева.

Сељаци и сељанке. Варошани и варошанке. Пандури. Деца. Лопови.

Било, не зна се кад. у некој паланци и у ближњем селу. Први чин на вашару о Лучину дне у вароши; други чин сутра дан код попа у селу; трећи чин сутра дан по Аранђелову дне код Киће; четврти чин на гробљу сеоскоме исти дан ноћу.

ПРВИ ЧИН

Варош. Лучин дан. Вашар. Пред мрак.

I

Смарлама,[1] *Бацак и Малеш.*

Смарлама (пред својим дућаном, онима што пролазе): Оди, рођаче, снашо. брате, пријатељу! Оди памуклија, шамија. марама! Оди, брате, гуњића, вермена, весова — јевтино.... још мало! (Сељаци и сељанке застају, разгледају еспап; неки пазарују, неки пролазе даље — десно или лево. Долазе с лева Бацак, с десна Малеш: обојица су опрезни, говоре полако и сумњиво се осврћу)

Бацак: Море, на овом вашару не ућарисмо ништа!

Малеш: Куд се год окренеш — све, пандур, сâм пандур!

Бацак: Као да ничу из земље!

Малеш: Камо наша лепа срећа да остасмо у селу! Који нас ђаво дотера на овај луди вашар?!

Бацак: Говорио сам ја!.... Сав се народ слегао овде; куће остале готово саме. До сад би за цело што год ућарили....

Малеш: Овако нам пропаде дан у залуд!

Бацак: А ја сам ти већ и онако чист; немам за што ни дувана купити.

Малеш: Вала, ни ја!.... А како би било да сад одемо....?

Бацак: Доцкан!.... Још мало па ће се и сунце смирити. Сад се народ враћа с вашара —ври путем.... не можемо ништа учинити.

Малеш: О, брате!.... (Осврће се.) Као на пакост — нема нам ни нашег Оташа! Рече синоћ, да ћемо се наћи овде.... Ја сам јутрос зором дошао, па га нигде не видех. А ти?

---

[1] Све до краја овога чина — (Смарлама је једнако пред својим дућаном; он почешће зове муштерију и ређа какав еспап продаје.

Бацак : Ни ја !.... Задржао се ваљда негде да прокопка што год... Ти знаш да он дозна сваког ђавола....

Малеш : Знам, знам.... Али мучно — да ће што бити и од њега !

Смарлама **(онима што пролазе)**: Оди, муштеријо ; оди, брате ! **(Долази Оташ брзо и опрезно.)**

II

Оташ и арефашићи.

Оташ **(брзо и полако)** : Хвала богу, те вас нађох !

Бацак **(брзо)** : Шта је ?

Малеш **(брзо)** : Е да што ? !

Оташ : Полако — биће !.... **(Тихо и брзо.)** Сад сам баш из Петњице од Вилимана....

Бацак и Малеш : Па ?

Оташ **(као горе)** : Сва му је чељад овде на вашару. Разгледао сам му сву кућу. Озго јаругом, па кроз шљивар — можемо се најлакше прикрасти....

Бацак и Малеш : Е ?

Оташ : И, ако бог да, диһи му сто и педесет дуката !....

Бацак и Малеш : Хајдмо !

Оташ **(задржава их)** : Та полако !....

Бацак : Не треба дангубити !

Малеш : Толике паре, хеј !

Оташ : Али слушајте !.... Ваља причекати до Аранђелова дне....

Бацак : До Аранђелова дне ? !

Малеш : А за што ?

Оташ : Пре нема ништа !.... У суботу, у очи Аранђелова дне, теслимиће Вилиман неку ракију и свиње овде газди Јовиши.... Примиће сто и педесет дуката у злату.... Тако ми рече онај наш пријатељ, момак у газда Јовишиној механи.... Мало час свратио сам тамо.... Еле на Аранђелов дан у вече — у Петњици има доста свечарâ, људи ће се забавити по славама.... Чим падне мрак, ми треба да се састанемо у оној јарузи, код оне липе....

Бацак : То је ништа !

Малеш : Толико чекати !

Оташ : Шта ћемо ?.... Морамо се стрпети !.... **(Долази поп и Вукоман.)** Ћутите !.... Хајдемо одавде ! **(Пођу на лево и поклоне се поред попа.)**

Лопови : Благослови, оче ! **(Оду.)**

Поп: Бог да благослови !

Смарлама: Оди, муштеријо ; оди, снашо !..... Јевтино !

III

Поп, Вукоман, па онај што носи панораму.

Вукоман (као наставља прекинут разговор): Вала, попо, чисто би ми свануло — кад би се похватали ти проклети лопови!.... Ово је од летос баш загрдило!

Поп: Ама они су негде онде, по селима....

Вукоман: Нема разговора!.... Али ево муке — не можеш им ухватити траг. Где се крију — ђаво их знао!.... Покрадоше о Спасову дне Гвоздена из Петњице. Дигох потеру — па ништа! Не нађосмо ни једнога, а већ трећи дан насрнуше на Живка из Клинаца.... Похараше Младена из Белошевца о Тројицама. Опет дигох целу општину у потеру, и опет — ништа! Насрнуше о Петрову дне и на твоју кућу..... (Долази онај што носи панораму, стане у зачељу десно, намешта своје сандуче на ногаре. Око њега се искупљају с разних страна деца, сељаци и сељанке.)

Поп: И хоћаше бити зло, да ми се Кића не деси код куће.... Срећом — оно ти је куражно за причу, па ти лепо диже вику, опали два три пут из пушке и растера их....

Вукоман: И мој Мића одбио их је једном око Илина дне од моје куће. Истина помогао му је токорсе и Мацан, наш биров; али по Мацану — могли су, вала, украсти и мене овако читава!.... Није вајде — баш ти вреди, кад човек има у кући поуздана момка! (Наставе тихо.)

Онај што носи панораму: Хајде, хајде десет пара на главу — да видите што нисте видели!

Поп: То и ја кажем свакад и на сваком месту.... Само кад се човек намери на ваљана и вредна млађега.... Ето мој Кића — има равно седам година како је код мене; код мене је, тако рећи, и одрастао. Нек му је просто оно соли и хлеба што је појео у мојој кући. Послужио ме је баш честито!....

Вукоман: Знам, попо! Он и мој Мића — као да су близанци!

Поп: И ја то често споменем с попом.... кад год видимо Мићу; а он ти сваки дан долази амо у наше село.... Пролази почесто поред Вилимановиx вратница....

Вукоман: Јест.... Њему је већ одавно замакло око за Сару, храњеницу Вилиманову. Говорио сам му неколико пута, да се окане те девојке; али није вајде....

Поп: А што да се окане? Може бити и Сара њега воли.... Па нек се деца узму, кад се милују.... (Наставе тихо.)

Онај што носи панораму (показује гледаоцима вичући монотоно): Бој на Кенигрецу, двадесет четвртог јулија шесот шесте године. С леву страну Руси, с десну Пруси. Видите ли како онај пруски официр шпекулира на дурбиљ да Русе опколи и ухвати, а Руси опет запалили барутану и једна част пруске војске одлетела у луфт!

Вукоман: Оно тако је, попо.... Али Вилиман неће дати.... Видиш, од како општина *мене* окмети — од онда тај човек једнако врчи нешто на мене. Знаш, пре смо се пазили не може боље бити; пре смо и то говорили, истина као у шали, да оженимо Мићу Саром.... Али сад се тај човек све нешто туђи од мене; неће љуцки ни бога да ми назове.... Као да сам му ја крив — што њега нису окметили!... (Наставе тихо.)

Онај што носи панораму (наставља): Стамбол Цариград, на море ћуприја; испод ћуприје капије, куд пролазе галије. Видите ли колика је варош; колике су куле и џамије! Видите ли онај двор са беле басамаке!... То је царев двор.

Поп: Не треба му замерити!

Вукоман: Та ја му и не замерам! Људи смо, попо!... Само ми је криво — што се тај човек изузео нешто и на моју чељад..... Ето за то сам баш и говорио Мићи, да се окане те куће. Шта ја знам — нисам рад да имам каких речи с Вилиманом.... Да тога није — не бих му речи рекао. Сара је одиста ваљана, вредна девојка. Мића је добар....

Поп: И честит момак!.... До душе, и он је мало враголан, као и мој Кића.... Чини ми се, хоће кашто и он да претера, а?....

Вукоман: А то неће, попо!... Што велиш — јест враголан, весељак, довије се свачему. Али никад неће забраздити. ... Што год уради, било то од шале или од збиље, свакад најпре добро промисли и прорачуни. Кад већ нешто науми — не можеш га одвратити за живу главу. До душе, нешто ми се само код њега не допада, а то је: што је инаџија.

Поп: Зар и он?

Вукоман: И он, попо! За инат би се попео човеку на душу. Нека га ко год дарне — ма у чему било, макар била најмања ситница, — тешко њему! Тај ће се ратосиљати Миће! Био му то рођени брат — неће му остати дужан!

Поп: Гле — молим те! А мени он изгледа више добричина.... (Наставе тихо.)

Онај што носи панораму (наставља): Гранда баталија, Италија, Венеција, Французи, Топа, галије, мори, Синопа и цела Јевропа!

Вукоман: Море, попо, ти још не знаш — како је он препреден, како се уме начинити као да ништа не зна; како уме ђаволски бити свему невешт!.... Знаш — испод мире сто ђавола вире.... Еле, попо, само му замерам — што хоће да тера инат.... Друге му замерке, за ово пет година како је код мене, нисам нашао. Момак је онако — врло честит, усталац, разборит, домишљан, небојша.... шта год хоћеш од њега! Волим га као да ми је син, тако ми среће! **(Наставе тихо.)**

Онај што носи панораму **(наставља)**: Видите ли Шамлије, Арабистанлије, у црвеним шаловима на хатовима, испод оне малаковске куле! Видите ли море, на мору галија, на галији ћуприја, на ћуприји Дели-Мустафа ухватио француског адмирала за браду!

Поп: И мој је Кића добар момак.... Што се тиче ината, и он ти је наопак инаџија и јогуница.... То му не бих толико ни замерао; али код њега је нека друга мáна, што ми се ни мало не допада.... Хоће, видиш, да учини по некад таку лудорију — као дете. Да рекнеш — чини од каквог рђавства, није; него само онако од претераног ђаволства.... До сад сам платио за њега два пут глобу — због његових претераних обешењаклука. Он неће свакад најпре да промисли и да прорачуна — као твој Мића.... Често се залети и учини какву лудост, па место да је поправи — он из јогунства и ината чини још веће будалаштине. Да му није само те мане — не би га у далеку било.... Али надам се, да ће се мало дозвати памети док се ожени....

Вукоман: Ама одиста хоћеш да га ожениш?

Поп: Хоћу.... Даћу му моју Мару; заједно су одрасли код мене у служби. Видим — воле се, па нек се узму.... Ваљда ће и он бити мало озбиљнији. Одмах сад о Митрову дне — венчаћу их са срећом. Наменио сам им ону моју качару; има и собица уз њу — таман за њих двоје. Нека ту седе, док не скрпе мало своје кућице. Даћу им и мало њивице нек раде на пола.... Навикао сам се на њих, као на своју децу! **(Наставе тихо.)**

Вукоман: Ако, попо, и севап је! Свакад ваља подићи вредна сиромаха.... **(Наставе тихо.)**

Онај што носи панораму **(дигао своје сандуче и ногаре, полазећи)**: Хајде, хајде десет пара на главу! Ко нема главе — нека гледа муфте! **(Оде на лево, за њим деца и неки сељаци.)**

Вукоман: И ја мога Мићу нећу пустити из куће. Ако се и он, што велиш са срећом, ожени — не дам му да се потуца по најму.... **(Долази Вулиман, доста надувен и поносит.)**

IV

Вилиман и пређашњи.

Вилиман: Како си, попо? Јеси што пазарио? (Погледа преко рамена Вукомана.)

Поп: Вала ништа, Вилимане! Ето разговарам се мало с нашим кметом.... А јеси ти што ућарио?

Вилиман (хладно): Нисам!... (Хоће да прође, па застане, окренувши се Вукоману, надувено.) Ама чујеш, Вукомане, реци де ти оном твом голаверу нек не дира у моју чељад....

Вукоман: Како велиш?

Вилиман: Велим да рекнеш оном твом Мићи — нек мало подаље обилази од мојих вратница.... Рад сам, знаш, да немамо речи. Ја доста ћутах, ако је за вајду.

Вукоман: Мени се чини, Вилимане, да момак никоме не смета.

Вилиман (љутито): Али смета мени, море! Што допаркује сваки час у Петњицу? Што се вула око моје куће?

Вукоман: Па он сам ваљда зна.... Ја му не терам трагове....

Вилиман: Али треба да тераш!.... Ти си му газда, ти си кмет у оној општини!.... Ја нећу да трпим напаст; нећу да пуца брука по селу! Јеси чуо?... Она је девојка моја храњеница, моја поћерка. Кад буде време да је удомим — ја знам како ћу је удомити... Нећу је заиста дати никаком голаверу.

Вукоман: Подај је, брате, коме ти драго!.... Само не дирај у оног момка. Шта ти је он натрунио?

Вилиман: Шта ми је натрунио — то ја знам!... (Пола за се, али да чује Вукоман.) Имао бих ја и с тобом неког рачуна!

Вукоман: Е? А каква, Вилимане?

Вилиман: Знаш ти добро каква!... Кад ниси кадар дати ћевапа народу, а ти, брајко, остави тај штап!... (Окрене се попу.) Нико живи нема мира од лопова. Од како је оно село закопано — није било оваког чуда као сад што је. Нема човек мира ни дан ни ноћ!

Поп (помирљиво): Немој тако, Вилимане! Нико томе није крив. Та се напаст дешава свуд, па паметни људи неће да се крве и гложе због тога, него сви слошки прегну те похватају зликовце.... Похватаћемо их и ми, предати власти, села ће се смирити.... Ето, хвала богу, на твоју кућу нису ни једном насртали....

Вилиман: А ко ми стоји добар да неће насрнути?... Ко се стара о општини? Ко чува народ? Нико! (Погледа заједљиво Вукомана.)

Вукоман (мало љутито): А шта би ти, море, хтео? Зар да ти ја чувам стражу пред вратима? Јесам ли ја твој пандур — шта ли!

Вилиман: Јест, море, хоћу да ме чуваш! Кмет си — глава си у оној општини.... мораш дати ћевапа оном народу. Ако ниси кадар — а ти збогом!... Има још људи и осим тебе!...

Поп (помирљиво): Али, људи, немојте тако!...

Вилиман: Шта немој!... (Пакосно) Знаш ли ти, попо, — од како се овај човек закмети, од онда нам не избија лопов из општине!

Вукоман (плане): У памет се ти, море!... (Лупка љутит штапом у земљу.) Знаш ли ти ко сам ја?!...

Поп (између њих): Вукомане!.... Вилимане!....

Вилиман (заједљиво): Знам — Вукоман из Клинаца!... Општина је била пијана кад је тебе закметила!

Вукоман (гњевно): Једну мање!... Или....

Поп: Ама, људи!...

Вилиман (заједљиво): Код толиких домаћина — нађоше Вукомана из Клинаца!... Из Клинаца великог, виђеног села! Чувено село заиста! Седам кућа — девет бунарева и опет им људи неопрани!... Ха, ха, ха! (Оде на лево смејући се).

Вукоман (полети за њим): Ух та сад ћу га!...

Поп (задржи га): Махни се, човече! Немој, Вукомане!... Нека га нек говори! Шта ти је стало!... Хајдемо, да потражимо пошу и Стаку... Махни, човече! (Утиша га поступно, и одлази у живом разговору с њим на десно. Смарлама зове муштерију. Долази с лева Кића, с торбом из које вире ораси, и Мара.)

V

Кића и Мара.

Мара (осврће се): Попо и поша оставише нас да чувамо кућу, а ми за њима на вашар! Ако нас виде — зло ћемо проћи!... Па хајде што тебе нанесе ђаво да идеш од куће; али шта би мени...?

Кића (весело): Не бој се, Маро!... Добар је попо — неће нам речи рећи!

Мара: Барем да ти хоће ко купити те орахе, па да бежимо кући — док се *они* нису вратили.... Али, као за пакост, неће нико.

Кића: Као да знаду, да ово нису ораси....

Мара (зачуђено): Шта велиш? Нису ораси! (Загледа му у торбу.)

Кића (смејући се): Та оно.... на врху има мало ораха — за добру прегршт; али је доле у торби сама шишарка!

Мара (пљесне рукама): Шишарка!

Кића: Та не вичи толико!... (Полако.) Јест — шишарка!

Мара: А што ће ти, црни црњане?

Кића (смеје се): Па понео сам....

Мара: Анатема те било, Кићо! А што си то понео?!

Кића: Па тако!... Хоћу мало да се прошалим по вашару...

Мара: Каква те шала снашла, црни Кићо! Јеси ти, море, луд... шта ти је!

Кића: Ама кад ти кажем — само шале ради....

Мара: Знаш ли ти, јадан не био, да можеш набелајисати због те твоје шале? И ти се никад нећеш опаметити нити оканути твојих лудорија!... А ако то дозна попо, шта ћеш онда?

Кића (мало збуњено): Та оно.... знаш, Маро.... ни сам не знам што ово понесох.... Рекох да не идем на вашар празних руку.... па тако....

Мара: Баци то, ојађениче, па да идемо кући!

Кића: Јест — бацио бих; али где? Нећу ваљда овде изручити торбу, да ми се овај народ смеје, кад види шта је у њој....

Мара: Ја ти кажем — немој се шалити!... Немој да те ђаво нанесе!... (Погледавши случајно на десно, тргне се.) Наопако! Ево их!

Кића (узврда се, погледавши на ту страну): Попо и поша! (Брзо, журећи се.) Молим те не казуј им шта ми је у торби! Реци — да одох право кући.... Купићу ти најлепше огледалце — само не казуј шта ми је у торби!... (Побегне на леву страну.)

Мара: Таман да им још и то кажем!... Не знам како ћу се изговорити — што смо оставили саму кућу! (Док она то говори, дођу поп и Синђа с десна.)

VI

Мара, поп, Синђа.

Синђа (као у шали): А зар тако чувате кућу, ђаволи једни, а?

Мара: Бога ми, пошо, говорила сам му....

Поп (извирујући на лево:) А куд оде онај враг? Шта му је оно у торби?

Мара (збуњено): Шиш.... ораси, попо! Одмах ће он кући.... Велим ја њему — караће нас попо.... Он салетио једнако чим ви одосте овамо, — да дођемо те да прода ону торбу ораха...

Поп (маше главом): Зар није умео понети што боље да прода — кад је већ хтео остављати кућу саму!...

Мара (брзо): Остао је, попо, код куће чича Браша, црквењак. Замолили смо га да се нађе тамо док се ми не вратимо.... Бога ми хтели смо баш сад да пођемо.... у том ви наиђосте... (Пролази Мића, с торбом из које вири вуна, доста лагано зачељем поред шатри, и док поп говори ово што иде — Мића који је дошао с лева, зађе у десне кулисе.)

Поп: Није ми баш право што сте дошли овамо.... Али што му драго!... Сад ћемо и ми кући. Ето скоро ће мрак! Хајде, Ђошо, ти напред с Маром! Гледај да се не изгубимо.... Вашар је! **(Синђа и Мара пођу десно напред. Таман хоће да пође и поп, а долази лева и Стака; види се да трчи за Мићом, загледа у десне кулисе, па се окрене попу.)**

VII

Стака и поп.

Стака **(вајкајући се)**: И опет ми умаче! **(Мара и попадија замакну десно.)**

Поп **(погледа је зачуђено)**: Ко, Стако?

Стака: Ама наш Мића... Сад прође овуд с торбом.... Откад трчим за њим по овом вашаришту, да му кажем.... Тешко мени! награисаће момак на правди бога — ни крив ни дужан!... Спремио сиромах торбу вуне да прода....

Поп **(као горе)**: Па то, Стако, није ништа ружно....

Стака: Како није, мој попо!... Та само озго на врх торбе има мало вуне, а доле је сама маховина!

Поп: Маховина!

Стака: Маховина, мој попо!... Таман се ја и Вукоман спремили да пођемо овамо на вашар, а Мића рече: да би и он пошао да прода мало вуне, те да купи што год.... **(Поверљиво.)** Знаш, попо, почео је од неко доба набављати по што шта. Помишља момак да се жени — па се из раније стара о себи....

Поп: Ако, Стако, — то је лепо! И мој Кића неће никад доћи из варош празних руку. Све доноси и оставља у ону моју качару у вотњаку. Има ти он тамо и лонаца, и верига, и свачега....

Стака: Момак кућаник, као и наш Мића!... Еле спреми ти он торбу вуне, па метну пред вајат. Вукоман га посла да напоји коња, а он оде у подрум — неким послом. Мића одведе коња на бунар иза куће.... Не лези, враже, — дотрчаше они моји врагови. Мирко и Диша, докопаше ону Мићину торбу, истресоше је... Виках ја из куће: „не дирајте, оставите, седите с миром!“ Аја, не можеш враговима ништа! Док би човек длан о длан лупио, они начупаше маховине с липа и оног камења више куће, набише пуну торбу, метнуше озго мало вуне да се не види маховина; оставише торбу где је и била; ону вуну сподбише па у смех — и сакрише је некуд..

Поп **(смејући се)**: Врагови деца! Откуд им то паде на ум!

Стака: И ја сам се крстила од чуда!.... Хтедох да кажем Мићи чим се врати с бунара! Али хоћеш!... Док се ја забавих још у кући — он се вратио, узео торбу и отишао! Смотрим га. где већ замиче низ вотњак. Вичи за њим: „Мићо! Мићо!...“ Аја, оде као ветар! Салетим Вукомана те похитамо — не би ли га стигли. Нисам му смела казати за живу главу; јер би, какав је, пребио оне врагове.... Али јест — никако да га стигнемо! Ето једнако га јурим по вашаришту, и као за пакост.... нити га могу стићи ни срести. Сва стрепим од страха, да момак не награјише због дечијега ђаволства!

Поп (врти главом): Бога ми, Стако, неће ништа ваљати, ако прода коме, па се види да је маховина!... Него хајдмо ми за њим, е да га стигнемо. Мотри ти а мотри ћу и ја.... Ко га пре види — нека му каже.... (Полазе).

Стака: Дела, попо, молим те!.... О, анатема их и с децом!.... Може момак лепо страдати ни крив ни дужан!.... (Оду обоје на десно, брже. Смарлама зове муштерију. Долази с десна Кића с торбом.)

VIII

Кића и Смарлама.

Смарлама (видећи Кићу): Еј, буразере, шта ти је то у торби?

Кића (мало се устеже): Ништа, газда.... ништа.

Смарлама (завири у торбу): Откуд ништа — кад су ораси?.... Како продајеш? На оку или ђутуре?

Кића (мало збуњено): А што питаш, газда?

Смарлама: Па да пазаримо!.... Хоћеш продати?

Кића (као горе): Та оно.... ако се погодимо.... све ђутуре — овако с торбом....

Смарлама: С торбом?

Кића: Јест и торбу, и све што је у њој....

Смарлама: Нећу, брате!.... Не треба ми торба!.... Него ако хоћеш да изручимо те да видимо јесу ли добри ораси....? (Кића и не слуша, него пролази даље на лево). Дај да пазаримо, море!

Кића: Нека, газда, нека — други пут!.... (Оде на лево. Смарлама зове муштерију. Долази с лева Мића и Сара).

IX

Сара и Мића.

Мића (шалећи се): Вала, Саро, ниси батли!.... Чини ми се — нећу ти данас ништа купити на вашару. Не понесох од куће пара. Мишљах продаћу ово мало вуне, па ето — на пакост — неће нико!

Сара: А тако лепа вуна!.... (Загледа му у торбу.) Је ли твоја или Вукоманова?

Мића : Моја. Имам ја још неколико ока... Поклонила ми Стака, кад смо летос шишали овце. »На̂, вели, може ти скоро затребати...« (Смеши се враголасто.) Море, враг жена! Једнако ме задиркује....

Сара (погледа преда се): А за што, Мићо?

Мића (чешка се иза врата и погледа је): Па — све због тебе, Саро!.... (Намерно.) Ама збиља, је ли истина што се гуцка, — хоће Кића попов да се ожени сад о Митрову дне?....

Сара : Хоће.... Узима Мару....

Мића : Чуо сам — ону што је код попа... Ако вала — и време му је! Треба човек да ку́ћи̑ кућу док је млађи. Тако вели и мој Вукоман.... (Враголасто.) А знаш ли ти, Саро, да смо ја и Кића вршњаци?

Сара (смешећи се): Знам, знам....

Мића (чешка се иза врата и погледа је): Па оно.... чини ми се.... и ти и Мара — вршњаке сте....

Сара (као горе): А јест — ја!.... Што ти то сад паде на ум!

Мића (смеши се враголасто): Ништа — онако велим!... (Бајаги окреће разговор.) Ама казах ли ја теби, да сам и јуче био на вашару?

Сара : Е?.... Ниси ми казао....

Мића : Е нуто сад — како сам сметнуо с ума!.... Јест — био сам... Да знаш само како сам купио леп будак!

Сара : Будак!.... А ја мишљах — бог зна шта!

Мића (хвалећи се): Море, накуповао сам ја од летос много ствари!.... Још само да купим сврдо и тестеру, па имам, вала, сав алат...

Сара (смејући се): Да нећеш отићи по мајсторији — као Осаћани?

Мића : Вала нећу!.... Треба ми онако... И Вукоману је мило — што тако набављам којешта.... А знаш ли ти, да је он летос начинио нову кућу?

Сара : Знам.... Казивао си ми већ, да се преселио из оне старе....

Мића : А јест — ја!.... Она стара кућа стоји му онако — празна.. Оно и није баш са свим празна; ја сад седим у њој; тамо ми је и алат и судови... Купио сам ја, море, и судова! Оно — Вукоман ми је рекао, да ме оданде неће кретати: могу седети и после.... докле́ год хоћу.... Али знаш — све ми некако необично, навикао сам да има у кући чељади.... а сад сам са̂м....

Сара (стидљиво): Па нећеш ваљда до века бити сам?

Мића : Ама то и ја велим, море!.... (Чешка се и погледа је.) Оно... видиш — право да ти кажем.... често рекнем: »Хеј, Мићо, имаш хвала богу свачега, о Митрову дне ислужујеш, примићеш ето нешто и ајлука; само да ти је још нађи вредну куђаницу.... барем онаку као Сара....« (Сара се застиђује.) Е јест, Саро, имена ми! Сто сам пута то помислио!.... Па онда и Стака ми једнако говори: „Вала, Мићо, слудићеш — ако не узмеш Сару Вилиманову!«

Сара (застиђено, смешени се): Па то си ми већ казивао толико пута...

Мића (живље): Оно јест!.... Али ето нешто волим, да ти то кажем свакад.... Шта ћу кад те волим!.... Ама, закона ми, очију ми, цркве ми!.... баш ти не умем казати како те волим!.... Е не лажем те, вере ми! Да бог дâ ми се уста за врат окренула, ако те лагао! (Долази Вилиман с десна.)

Сара (тргне се): Ћути!.... Вилиман!.... (Мића оступи мало даље од Саре. Вилиман се намргоди кад их види заједно.)

X

Вилиман и пређашњи.

Вилиман (оштро, Сари): Шта ти ту чиниш, а? (Погледа попреко Мићу.)

Сара (мало збуњено): Па ето.... Вишо.... чекам тетку Кенду....

Вилиман (као горе): И ту си нашла да је чекаш! Што ниси с њоме? Што си се одвајала? Што шврљаш сама, а?

Сара (врло збуњено): Ја измакох мало напред... Она застаде тамо (покаже на лево) код дућана, да нешто пазари....

Вилиман: Није она тамо, него овамо! (Покаже на десно) Ено је — чека те код чардака! (Показује.) Видиш?....

Сара (полако): Видим.

Вилиман: Хајде — иди тамо! Ето сад и мене, па ћемо кући! Видиш, да је ово већ мрак!.... (Сара оде брзо на десно, покуњена, погледавши кришом Мићу, који их гледи забезекнуто.)

XI

Вилиман и Мића

Вилиман (набусито, Мићи): А зар ти, море, немаш друга посла — него пресрећаш поштену чељад по вашару, а?

Мића (мало зачуђено): Не просретам ја, газда Вилимане, никога....

Вилиман (прекида га, брзо): Каква посла — каква разговора имаш ти с овом девојком, а?

Мића: А шта се то тебе тиче?

Вилиман (љуће): Тиче ме се *то* — да оставиш ту девојку на миру, док није било белаја!

Мића (уздржавајући се): Гледај ти, газда Вилимане, свога посла, а окани се мене!.... (Хоће да пође.)

Вилиман (стане пред њега, претећи): Јеси ли ти чуо, море!.... Ако те још једном видим поред мојих вратница — тешко теби! То ти ја кажем!

Мића (долази у ватру): А ја теби, газда Вилимане, кажем — онуда је сеоски друм; мени нико не сме забранити да не пролазим! (Долази Вукоман с лева; видећи Мићу и Вилимана у свађи, застане зачуђено.)

Вилиман (претећи): Причувај се ти — умем ја и коцем!

Мића (храбро): Бојим, да ти не буду кратке руке!

Вилиман (подвикне): Шта велиш?!... Знаш ли ти ко сам ја, бре!.... (Пође Мићи као да би га хтео зграбити. Мића стукне мало натраг.)

XII

Вукоман и пређашњи

Вукоман (бахне међу њих, Вилиману): Exe! Шта хоћеш ти од овога момка?

Вилиман: Хоћу да ми чељад не дира!

Мића (куражно): Не дирам ја никога!

Вукоман (Мићи): Ти ћути!..... Ја ћу се наравнати с њим.... (Вилиману.) А шта ти смета овај момак? Је ли кога преварио? Је ли кога поарао, попалио? Шта је коме учинио?...

Вилиман (погледа кмета преко рамена): Нећу с тобом да разговарам!... (Пође, па Мићи претећи.) А ти — упамти добро што ти рекох!... (Оде на десно.)

XIII

Мића и Вукоман

Вукоман (гледи за Вилиманом и маше главом): Рђав човек — није вајде! Који му је ђаво?! А што се свадисте, море!

Мића: Ни око шта, бог и душа!... Ја застадох мало ту са Саром, те проговорисмо две три речи.... Кад он бахну од некуд! Њу отера, а мене нападе за пра бога....

Вукоман: Ама, човече, говорио сам ја теби — окани се ти Саре!... Ако ти је до женидбе, има девојака и осим ње....

Мића: Та оно — има.... али...

Вукоман: Знам, знам.... Разговараћемо се о том и код куће.... Него, вере ти, виде ли ти где Стану? Разминусмо се у овом народу, па не могу да је угледам нигде.

Мића: Мало час — смотрио сам је с попом и попадијом тамо (показује на десно) код оне велике шатре....

Вукоман: И она тебе једнако тражи да ти нешта каже....

Мића: А шта то?

Вукоман: Не знам. Мени не хте никако казати. Жали ми се — како је ишла за тобом по целом вашаришту, па те није могла ни стићи ни срести... (Пође на десно): Хајде хоћеш и ти са мном?

Мића: Само да прођем још мало поред ових дућана, неће ли ко купити ово мало вуне....

Вукоман: Е хајде де! па похитај! (Оде на десно.)

Мића (за њим): Сад ћу ја, Вукомане!

XIV

Мића, па Кића.

Мића (застане замишљен): Шта ли то хоће Стака да ми каже?! Да не буде што за Сару или Вилимана?!.. Е право вели Вукоман — баш је тај човек рчин, па то ти је!... Него не знам шта је Вукоману, те ме је почео од неко доба одвраћати и говорити ми да се махнем Саре!... Стака опет — једнако ми говори, да ћу најбоље учинити ако се оженим том девојком, и хвали је бог зна како.... Није вајде — ту баш не умем паметовати!... (Пође полако на лево ближе дућанима у зачељу. Долази с лева Кића са својом торбом.)

Кића (за се): О, људи, како ме та Мара поплаши!... Све ми се чини неко ме јури и шапће за мном: шишарке, шишарке! Баш ме лепо страх, па то ти је! (Угледа Мићу.) Ене де! Откуд ти, Мићо, на вашару?

Мића: Нуто Киће!... Па дошао сам да продам ово мало вуне.... али ето неће нико да купи!... А шта си то ти продавао?

Кића (мало збуњено): Ја!... Ето вала донео сам мало шиш.... (закашље се бајаги и кине.)

Мића: На здравље!

Кића: Од бога ти здравље!.... (За се.) А што да се пред њим устежем?.... (Гласно) Та донео сам мало ораха па — ништа! Носај, носај — неће нико да купи.

Мића: Ваљда им није прођа. (Загледа му торбу.)

Кића: Може бити.... (Једва приметно уклања своју, а загледа у Мићину торбу.) Него чудо те нико не купи тако лепу вуну?!

Мића: А ваљана ми је вуна, као памук.... Него баш су ти лепи ораси. (Хоће да му загледа у торбу.)

Кића (уклања полако): Море, сâм мекушац... Падне с гране, па му прсне љуска.... а бели се — ето као млеко! (За се.) Дај да се пошалим мало с њиме! Познаник је, мој човек... (Гласно.) Ама да ти не би почем купио мало ораха?

Мића: А што ће ми? Има у Вукомана читаво орашје.

Кића: Знам... Видео сам, кад сам оно пре долазио у Клинце.... Омлатио сам уз гред неколико, па чини ми се — махом су коштуњци, а оно што ваља — црвљиво; ваљда где је грмило на Илин дан....

Мића: Може бити.... Може бити!

Кића (загледа у Мићину торбу): О, брате, да лепе вуне!.... Бог и душа, кад би ми хтео продати — баш бих узео ето и ја.

Мића: Вала, Кићо, ако си муштерија — могу ти и продати....

Кића (чешка се, шеретски): Баш сам, Мићо, муштерија.... али ето, на пакост, не понесох пара уза се... а бих вала узео тако *све* ђутуре....

Мића (смејући се): Да ти Мара плете чарапе, а? Требаће тамо по Митрову дне....

Кића (смеје се): А јест — ја!.... Требаће мени много чарапâ... Иде, брате, зима!.... (За се.) Кад би нешто хтео да трампимо!.... (Гласно.) Е баш сам слудио — што не понех паре! Тако лепа вуна!... (Погледа Мићу лукаво.) Него знаш шта ја велим, Мићо?

Мића: Шта, Кићо?

Кића: Хајде вала да трампимо! Ти мени вуну — ја теби орахе.... И онако не можемо продати.... Народ се већ разишао....

Мића (насмеје се): Батали, човече! Што да трампимо?.... Шта ће мени ораси?

Кића: Па понеси деци....

Мића: Зар Вукомановој? Имају они...

Кића (брзо): А ти твојој....

Мића (прсне у смех): Бог с тобом! Немам ја деце....

Кића (насмеје се): Море, све једно! Ако немаш сад — имаћеш ваљда после.... Нећеш зар до века бити момак!.... (Озбиљно.) Бога ми одиста велим — дела да трампимо. Ако ти баш и не требају ораси — нећеш штетовати.... Мени треба вуна, брате! Што ми, на послетку, не би учинио ту љубав! Ја теби бих, вере ми!.

Мића (слегне раменима): Па кад си тако салетио — можемо вала и трампити. Мој си човек — да ти баш учиним.... Него, бога ми, не знам што ће ми ораси! Сви ће ми се смејати — док однесем кући.

Кића: Неће, човече!.... Шта још живи људи не трампе, па им се нико не смеје.

Мића (смеје се и слеже раменима): Па добро, добро — кад баш хоћеш ... (Озбиљно.) Него, знаш, ја велим да ми даш мало прида.... (Спусти торбу преда се.)

Кића (готов): Хоћу — хоћу, брате!... А колико би ти прида? (Спусти и он торбу преда се.)

Мића (погледа своју па Кићину торбу): Па нећу много — четири цванцика....

Кића: Четири цванцика! Бог с тобом, човече! Видиш ти колика је у мене торба!?...

Мића (озбиљно): Али, брате, вуна је много скупља.... А шта би ти дао? Реци.

Кића (гледа Мићину торбу): Ја велим — доста ти је цванцик.

Мића. Аја — мало!... Море, ово је набијено — има три оке вуне.... Да видиш само како је тешко! (Пружи Кићи торбу, за се.) Ама код куће ми се чињаше ова торба много лакша!

Кића (потегне за упрте, пробајући тежину): Па биће близу две оке... више нема....

Мића: Ето видиш! А ока овако чисте вуне вреди три цванцика....

Кића: Оно — јест!... Али у мојој торби има најмање петнаест ока ораха.... Да видиш само како је то тешко! (Пружа му торбу, али не пушта из руке.)

Мића (прихвате за упрте испод руке Кићине и потегне): Хм! Биће близу десетак ока — мало јаче.

Кића: Видиш!... А ока оваких ораха вреди три гроша.... Него дела ти попусти мало.

Мића: Што му драго — дај три цванцика.... Ниже не могу,

Кића (за се): Дај да дотурим и ја! Попишманиће се! (Гласно.) Знаш шта је, Мићо! Даћу ти два цванцика.... Бога ми — право је.... али да ме причекаш — немам уза се ни паре....

Мића (слегне раменима): На послетку — мој си човек.... Нек је сретно! (Размењују торбе.) Него да је да преручимо.... али нема се где.... (Разгледа око себе, као да хоће да изручи Кићину торбу.)

Кића (брзо): Нека, брате, нека!... Немам кад чекати — да преручујемо!... Носи ти само!... Ласно ћемо за торбе.... (Прти Мићину торбу и жури се.)

Мића (прти Кићину торбу): Па хајде де!... Право велиш — и ја бих се задоцнио.... Него кад ћеш ми дати та два цванцика?

Кића (брзо): Па наћи ћемо се ово дана.... Може бити — доћи ћу ја тамо у Клинце... (Пође на лево.) Хоћеш ти на ову страну?

Мића (пође на десно): Ја ћу, вала на ову....

Кића (застане и врати се): Ама чујеш, Мићо, ја бих ти нешто рекао....

Мића (окрене се и врати се): А шта то, Кићо?

Кића (смешећи се): Ја се ето, са срећом, женим скоро, а оженићеш се ваљда и ти.... Хајде, море, да се побратимо — да ми девериваш!

Мића (насмеје се): Вала хајде — и онако смо добри знанци!

Кића: Е де да се пољубимо! (Спусте торбе, Кића своју мало подаље; пољубе се.) Е баш ти хвала! А све сам мислио — кога ћу то одеверити!... (Прти журно торбу.)

Мића (прти своју торбу): Хвала и теби, побратиме, што се мене сећаш!

Кића (пролазећи, за се): Ко зна за што је ово добро! (Журећи се на лево.) Па у здрављу, побратиме, и алали!

Мића (идући на десно): У здрављу, побратиме, и нек ти је алал! (Оду.)

(Наставиће се).

* * *

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Изашла је у Пожуну и Лајпцигу на немачком језику књига под насловом »*Краљевина Србија у војно-ђеографском погледу*« написао краљевско угарски хонвидски полковник Хајнрих Филек плем. Витингхаузен и Сатмарвар.

Статистична дата и многа друга су црпљена по чести из Ф. Каничеве књиге „Србије“, и по том су мало застарела. Много што шта је површно; Српска имена погрешна или по могућена већ услед тога, што нема нигде гласа ћ, већ га замењује ч, а то не подноси добро наш српски језик.

При опису Београда вели писац, на страни 71 о оним старим бастионама на Стамбол капији, где је данас књаз-Михаилов споменик и позоришно здање: „може служити још тај преобран војсци, да брани ту линију противу непријатеља с поља.“

А ти бастиони одавна су зарођени и пали као жртва регулисању вароши.

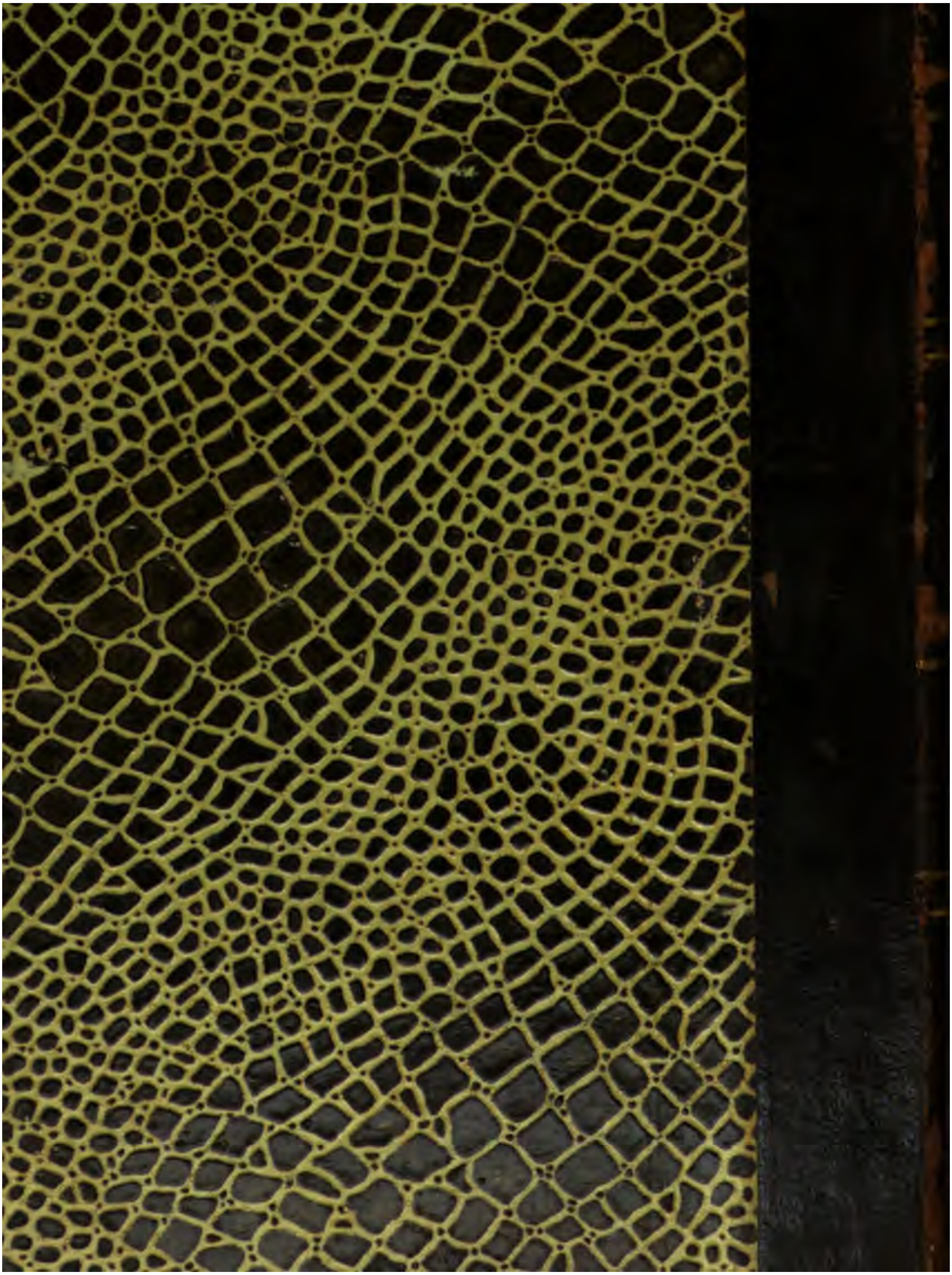Ово неколико речи нек буде узгредно речено. Сад ћемо да узмемо чисто војни опис на око.